

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

THE
ATTHASĀLINĪ
BUDDHAGHOSA'S COMMENTARY

ON THE
DHAMMASAṄGAṄI.

EDITED BY
EDWARD MÜLLER, PH.D. —
PROFESSOR IN THE UNIVERSITY OF BERN.

LONDON
PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY BY HENRY FROWDE
OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, AMEN CORNER E.C.
1897.

CORRECTIONS.

- p. 9 l. 15 f. b. *instead of* Sāriputtha° *read* Sāriputta°.
p. 11 l. 1 f. b. " " Mahagatimbaya° *read* Mahāgatimbaya°.
p. 18 l. 7 f. t. " " pathamabuddhavacanam *read* paṭhama°.
p. 19 l. 4 f. b. " " Abidhammassa *read* Abhidhammassa.
p. 26 l. 8 f. t. " " aṅgāṇi *read* aṅgāṇi.
p. 31 l. 15 f. t. " " Tavatiṃsānam *read* Tāvatiṃsānam.
p. 107 l. 5 f. t. " " ye vā pana ke *read* yevāpanake.
p. 108 l. 9 f. b. " " pāṇi *read* pāṇi.
p. 110 l. 1 f. b. " " andhāviya *read* andhā viya.
p. 119 l. 17 f. t. " " ayasmā *read* āyasmā.
p. 123 l. 8 f. t. " " sevittabbāsevitābbe *read* sevittabbāsevitābbe.
p. 260 l. 13 f. b. " " adhimokkho *read* adhimokkho.
-

ADDENDA.

§§ 8—10 on p. 3, 4 refer to the first chapter of the Kathāvatthupparakaṇa § 1—69 in Taylor's edition and p. 1—37 in Minayeff's edition of the commentary J.P.T.S. 1889.

p. 198 Note 1: Besides Visuddh. p. 98 compare also Mahāvīyutpatti § 52, Milindap. p. 332 and Hardy Eastern Monachism p. 268.

p. 298 Note 6: Comp. Abel Rémusat in Journal des Savants 1831 p. 600 seq.

PREFACE.

In preparing the present edition of the *Atthasālinī* I have made use of the following manuscripts:

1. A Sinhalese manuscript bought by Professor Rhys Davids at Galle, Ceylon in 1887 = G.
2. Another Sinhalese manuscript bought by Professor Rhys Davids at Colombo in 1887 = C.
3. A Burmese Manuscript belonging to the Mandalay Collection in the India Office = M.
4. A transcript in Roman characters made by the late Mr. Trenckner from a Sinhalese manuscript belonging to the University Library at Copenhagen = T.

None of these manuscripts can be called very good. They all show occasional blunders and in a few cases I was obliged to adopt a foreign reading either from the *Dhammasaṅgani* itself, or from some other parallel text, sometimes also from the *Atthayojanā*, a secondary commentary to the *Atthasālinī*, printed in Sinhalese letters at Colombo A.B. 2433.

On the whole, however, the four manuscripts mentioned may be considered sufficient for establishing the text of the *Atthasālinī*. Whenever they do not all four agree, the rule is this, that G. and C. have one reading and M. and T. the other, which generally proves to be the better one.

The whole text of the *Atthasālinī* was copied from the manuscripts G. and C. by Mrs. Mabel Bode during the year 1894 and the beginning of 1895. In the summer of 1895 I compared the Ms. T. and the first half of Ms. M. and

the printing began in August of the same year. Unfortunately a fire broke out in Messrs. Unwin's printing office at Chilworth on Nov. 23, 1895 and destroyed the 5 sheets already printed and about 8 sheets of Mrs. Bode's manuscript (sheet 6—13). In consequence I had to copy this part again and the printing was taken up a second time at Mr. Drugulin's office at Leipzig in April 1896. As I was very busy at that time Mrs. Bode was kind enough to compare the second half of the Ms. M. for me, so that the printing might not be interrupted.

I thought it would be useful to put in the Table of Contents after each chapter the corresponding page of my edition of the Dhammasaṅgaṇi, but as the names of the chapters do not always agree exactly some explanations will be necessary:

Chapters 3 to 8 have got in the Atthasālinī the titles Kāyakammadvāarakathā, Vacīkammadvāarakathā, Akusala-kammapathakathā, Dvāarakathā, Dhammuddesavāarakathā, Niddesavāarakathā respectively. These titles are wanting in the Dhammasaṅgaṇi, where all these chapters are taken together under the heading Padabhājanīyaṃ (p. 17).

Chapter 9 has the title: Saṅgahavāro niṭṭhito. Koṭṭhā-savāro ti pi etassa nāmaṃ (Atthas. p. 155). In the Dhammasaṅgaṇi it has only the second name (p. 25). With the article on Suññatavāra (No 10) the Paṭhamacittaṃ is closed. Then follow the Dutiyacittaṃ (11) and the Tatiyacittaṃ (No 12) without any further subdivisions in both texts. The fourth, fifth, sixth, seventh and eighth citta are divided in the Dhammasaṅgaṇi (p. 28, 29, 30) while the commentary treats them together (Atthas. p. 156—162). With the eighth citta the Kāmāvacarakusalāniddesa is finished.

Then follows the paṭhamaṃ jhānaṃ (Atthas. 162—168) which has no separate title in the Dhammasaṅgaṇi (p. 31).

From here the names correspond regularly down to chapter 33, which contains the Dhammuddesavāarakathā of the akusalā dhammā (corresponding to the Dhammuddesavāarakathā of the kusalā dhammā in Chapter 7). This

chapter has no special title in the Dhammasaṅgaṇi, nor have the following 10 chapters (34—43) on the twelve cittas (Atthas. p. 252—260), which are taken together as dvādasa akusalacittāni (p. 87).

The 53d chapter is called Atthakathākaṇḍavaṇṇanā in the Atthasālinī (p. 429), while the Dhammasaṅgaṇi has no special name for this chapter and simply concludes with the words: Dhammasaṅgaṇippakaraṇi samattā.

My best thanks are due to Mrs. Bode besides to Professor C. H. Tawney, Librarian of the India Office for the loan of the Mandalay Ms. and to the authorities of the Copenhagen University Library, especially Dr. Andersen, for the loan of Trenckner's transcript.

Berne, New Year 1898.

E. MÜLLER.

CONTENTS.

1. Introduction	I
2. Mātikāya anupabbavaṇṇanā	2
Dhammasaṅgaṇi	1
3. Kāyakammadvāarakathā	54
Dhammasaṅgaṇi	9
4. Vacīkamādvāarakathā	86
5. Akusalakammāpathakathā	87
6. Dvāarakathā	102
7. Dhammuddesavāarakathā	106
8. Niddesavāarakathā	136
9. Saṅgahavāro	152
Dhammasaṅgaṇi	17
10. Suññatavāro	155
Dhammasaṅgaṇi	25
11. Dutiyacittam	155
Dhammasaṅgaṇi	26
12. Tatiyacittam	156
Dhammasaṅgaṇi	27
13. Kāmāvacarakusalāniddeso	156
Dhammasaṅgaṇi	28
14. Paṭhamam jhānam	162
15. Catukkanayo	168
Dhammasaṅgaṇi	31
16. Pañcakanayo	179
Dhammasaṅgaṇi	33
17. Paṭipadā	184
Dhammasaṅgaṇi	36
18. Ārammaṇacattukkaṃ	184
Dhammasaṅgaṇi	37

19. Paṭhavīkaṣiṇaṃ	184
Dhammasaṅgaṇi	38
20. Kaṣiṇakathā	186
Dhammasaṅgaṇi	42
21. Abhibhāyatanakathā	187
Dhammasaṅgaṇi	42
22. Vimokkhakathā	190
Dhammasaṅgaṇi	52
23. Brahmavihāarakathā	192
Dhammasaṅgaṇi	53
24. Asubhakathā	197
Dhammasaṅgaṇi	55
25. Rūpāvacarakusalakathā	200
Dhammasaṅgaṇi	55
26. Āruppakusalakathā	200
Dhammasaṅgaṇi	55
27. Tebhūmakakusalaṃ	211
Dhammasaṅgaṇi	56
28. Pakiṇṇakakathā	213
Dhammasaṅgaṇi	60
29. Paṭhamamaḡgo	237
Dhammasaṅgaṇi	73
30. Dutiyamaḡgo	238
Dhammasaṅgaṇi	74
31. Tatiyamaḡgo	239
Dhammasaṅgaṇi	74
32. Catutthamaḡgo	239
Dhammasaṅgaṇi	75
33. Dhammuddesavāarakathā (akusalā dhammā)	247
Dhammasaṅgaṇi	75
34. Paṭhamacittaṃ	252
35. Dutiyacittaṃ	255
36. Tatiyacittaṃ	255
37. Catutthacittaṃ	256
38. Pañcamacittaṃ	256
39. Chaṭṭhasattamaṭṭhamāni cittaṇi	256
40. Navamacittaṃ	256
41. Dasamacittaṃ	258

42. Ekādasamacittam	259
43. Dvādasamacittam	260
44. Manoviññānadhātudvayaṃ (avyākatā dhammā)	261
Dhammasaṅgaṇi	87
45. Pañcaniyāmakathā	265
Dhammasaṅgaṇi	96
46. Rūpārūpāvacaravipākakathā	276
Dhammasaṅgaṇi	97
47. Lokuttaravipākakathā	289
Dhammasaṅgaṇi	99
48. Akusalavipākakathā	292
Dhammasaṅgaṇi	117
49. Kiriyaṃanodhātucittam	293
Dhammasaṅgaṇi	120
50. Cittuppādakaṇḍavaṇṇanā	294
Dhammasaṅgaṇi	123
51. Rūpakaṇḍavaṇṇanā	296
Dhammasaṅgaṇi	124
52. Nikkhepakāṇḍavaṇṇanā	343
Dhammasaṅgaṇi	179
53. Atthakathākaṇḍavaṇṇanā	409
Dhammasaṅgaṇi	234

INTRODUCTION.

NAMO TASSA BHAGAVATO ARAHATO SAMMĀSAMBUDDHASSA.

1. KARUṆĀ viya sattesu paññā yassa mahesino
ñeyyadhammesu sabbesu pavattittha yathārucci.
2. Dayāya tāya sattesu samussāhitamānaso
pāṭiherāvasānamhi vasanto tidasalāye
3. Pāricchattakamūlamhi Paṇḍukambalanāmake
silāsane sannisinno ādicco va yugandhare
4. Cakkavālasahasseehi dasah'āgamma sabbaso
sannisinnena devānaṃ gaṇena parivārīto
5. Mātaraṃ pamukhaṃ katvā tassā paññāya tejasā
Abhidhammakathāmaggaṃ devānaṃ sampavattayi.
6. Tassa pāde namassitvā sambuddhassa sirimato
saddhammañ c'assa pūjetvā katvā saṅghassa c'añjalim
7. Nipaccakāraṃ etassa katassa ratanattaye
ānubhāvena sosetvā antarāye asesato
8. Visuddhācārasīlena nipuṇā malabuddhinā
bhikkhūnā Buddhaghosena sakkaccaṃ abhiyācīto.
9. Yaṃ devadevo devānaṃ desetvāna yato puna
therassa Sāriputtassa samācikkhi vināyako
10. Anotattadahe katvā upaṭṭhānaṃ mahesino
yañ ca sutvāna so thero āharitvā mahitalaṃ
11. Bhikkhūnaṃ pariyudāhāsi iti bhikkhūhi dhārito
saṅgitikāle saṅgīto Vedehamuninā puna.
12. Tassa gambhīrañāṇena ogāḷhassa abhiñhaso
nānāyavicittassa Abhidhammassa ādito
13. Yā Mahākassapādīhi vasih'aṭṭhakathā purā
saṅgitā anusaṅgitā pacchā pi ca isīhi yā
14. Ābhatā pana therena Mahindena tam uttamaṃ
yā dīpaṃ dīpavāsīnaṃ bhāsāya abhisāṅkhatā.

15. Apanetvā tato bhāsaṃ Tambapaṇṇinivāsinaṃ
āropayitvā niddosaṃ bhāsaṃ tantinayanugaṃ
16. Nikāyantaraladdhihi asammissaṃ anākulaṃ
Mahāvihāravāsinaṃ dīpayanto vinicchayaṃ
17. Atthaṃ pakāsayissāmi āgamaṭṭhakathāsu pi
gahetabbaṃ gahetvāna tosayaṃto vicikkhaṇe.
18. Kammaṭṭhānāni sabbāni cariyābhiññā vipassanā
Visuddhimagge paṇ' idamaṃ yasmā sabbamaṃ pakāsitamaṃ
19. Tasmā taṃ agahetvāna sakalāya pi tantiyā
padānukkamato eva karissāma'tthavaṇṇanaṃ.
20. Iti me bhāsamānassa Abhidhammakathaṃ imaṃ
avikkhittā nisāmetha dullabhā hi ayaṃ kathā ti.

1. Tattha Abhidhammo ti. Ken'aṭṭhena Abhidhammo? Dhammātirekadhammavisesaṭṭhena. Atirekavisesaṭṭhadīpako hi ettha abhisaddo. Bālha me āvuso dukkhā vedanā abhikkamanti no paṭikkamanti abhikkantavaṇṇā ti ādisu viya. Tasmā yathā samussitesu bahusu chattersu ceva dhajesu ca yaṃ atirekappamāṇamaṃ visesavaṇṇasaṅṭhānaṃ ca chaṭṭamaṃ taṃ aticchattan ti vuccati. Yo atirekappamāṇo nānavirāgavaṇṇavisesasampanno ca dhajo so atidhajo ti vuccati. Yathā ca ekato sannipatitesu bahusu rājakumāresu c'eva devesu ca yo jātibhogayasaissariyādisampattihi atirekatāro c'eva visesavantatāro ca rājakumāro so atirājakumāro¹ ti vuccati. Yo āyuvannaissariyayasasampattiādihi atirekatāro c'eva visesavantatāro ca devo atidevo² ti vuccati tathārūpo brahmā pi atibrahmā ti vuccati. Evam eva ayaṃ pi dhammo dhammātirekadhammavisesaṭṭhena abhidhammo ti vuccati. Suttantaṃ hi patvā pañca khandhā ekadesena'eva vibhattā na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana suttantabhājanīyaabhidhammabhājanīyapañhāpucchakanayānaṃ vasena nippadesato vibhattā. Tathā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni dvādasapadiko pacca-yākāro.

¹ abhirājakumāro, C. G. T.

² abhidevo, M.

Kevalam hi indriyavibhaṅge suttantabhājanīyam n'atthi paccayākāre ca pañhapucchakam n'atthi.

2. Suttantañ ca patvā cattāro satipaṭṭhānā ekadesen' eva vibhattā na nippadesena. Abhidhammam patvā pana tiṇṇam pi nayānam vasena nippadesato vibhattā. Tathā cattāri sammappadhānāni cattāro iddhipādā satta bojhaṅgā aṭṭhaṅgiko maggo cattāri nāṇāni catasso appamaññāyo pañca sikkhāpādāni catasso paṭisambhidā tiṇṇam pi nayānam vasena nippadesato va vibhattā. Kevalam hi ettha sikkhāpadavibhaṅge suttantabhājanīyam n'atthi. Suttantaṃ patvā ca nāṇaṃ ekadesen' eva vibhattaṃ na nippadesena. Tathā kilesā.

3. Abhidhammam patvā pana ekavidhena nāṇavatthun ti ādinā nayena mātikam ṭhapetvā nippadesato vibhattaṃ tathā ekato paṭṭhāya anekehi nayehi kilesā.

4. Suttantaṃ patvā ca bhumantaraparicchedo ekadeseneva vibhatto na nippadesena. Abhidhammam patvā pana tiṇṇam pi nayānam vasena bhumantaraparicchedo nippadesato ca vibhatto. Evaṃ dhammāṭṭirekadhamma-visaṭṭhena Abhidhammo veditabbo.

5. Pakaraṇaparicchedato pan' esa Dhammasaṅgaṇivibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattikathāvatthuyamakapaṭṭhānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ vasena ṭhito. Ayam ettha ācariyānaṃ samānakathā.

6. Vidaddhavadī¹ panāha: Kathāvatthum kasmā gahitaṃ? nanu sammāsambuddhassa parinibbānato aṭṭhārasa vassādhiḥāni dve vassasatāni atikkamitvā Moggaliputtatissattheren' etaṃ ṭhapitaṃ? tasmā sāvaka bhāsītattā chaḍdetha nan ti.

7. Kim pana chappakaraṇāni Abhidhammo ti? Evaṃ na vadāmi ti. Atha kim vadesi ti? Sattappakaraṇāni ti. Katarāṃ gahetvā satta karonti ti? Mahādhammahadayaṃ nāma atthi, eten' eva saha sattā ti. Mahādhammahadaye apubbaṃ n'atthi.

8. Katipayā va pañhavārā avasesā Kathāvatthunā va saddhiṃ sattā ti no Kathāvatthunā?

¹ Vidanda°, M. T.; Vitaddha°, C. G.

Mahādhātukathā nām'atthi. Tāya saddhim sattā ti. Mahādhātukathāyaṃ apubbam n'atthi appamattikā va tanti. Avasesā Kathāvatthunā saddhim sattā ti. Sammā-sambuddho hi sattappakaraṇāni desento Kathāvatthum patvā yā esā puggalavāde tāva catūsu pañhesu dvinnam pañcakānaṃ vasena aṭṭhamukhā vādayutti¹ taṃ ādiṃ katvā sabbakathāmaggesu asampunṇabhānavāramattāya pāliya mātikaṃ ṭhapesi. Sā pan' esā²: puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatṭhenā ti? Āmantā. Yo saccikaṭṭho paramatṭho tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatṭhenā ti. Na h'eva vattabbe ājānāhi niggahaṃ. Puggalo na upalabbhati saccikaṭṭhaparamatṭhenā ti? Āmantā. Yo saccikaṭṭho paramatṭho tato so puggalo nūpalabbhati saccikaṭṭhaparamatṭhenā ti. Na h'eva vattabbe ājānāhi niggahaṃ.

9. Sabbattha puggalo upalabbhati, sabbattha puggalo nūpalabbhati, sabbadā puggalo upalabbhati, sabbadā puggalo nūpalabbhati, sabbesu puggalo upalabbhati, sabbesu puggalo nūpalabbhati saccikaṭṭhaparamatṭhenā ti evaṃ paṭhamam vādam nissāya paṭhamam niggahaṃ, dutiyam nissāya dutiyam pe aṭṭhamam nissāya aṭṭhamam niggahaṃ dassentena ṭhapitā. Iminā nayena sabbattha mātikaṭṭhapanam veditabbaṃ.

10. Taṃ pan' etaṃ mātikaṃ ṭhapento idaṃ disvā ṭhapesi: mama parinibbānato aṭṭhārasa vassādhikānaṃ dvinnam vassasatānaṃ matthake Moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcā ti suttasahassaṃ samodhānetvā Dīghanikāyappamānaṃ Kathāvatthuppakaraṇam bhājessati ti.

Moggaliputtatissatthero pi imaṃ pakaraṇam desento na attano nāṇera desesi, satthārā pana dinnanayena ṭhapitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnanayena ṭhapitamātikāya desitattā sakalam p'etaṃ pakaraṇam Buddha-bhāsitam eva nāma jātam. Yathā kiṃ? Yathā Madhu-

¹ Cf. Kathāvatthuppakaraṇa Aṭṭhakathā, ed. Minayeff, p. 15.

² Kathāvatthuppakaraṇa Aṭṭhakathā, p. 8.

piṇḍikasuttantādini. Madhupiṇḍikasuttantasmim hi bhagavā: Yatonidānaṃ¹ bhikkhu purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti ettha ce n'atthi abhinanditabbam abhivaditabbam ajjhositabbam es'ev' anto rāgānusayānaṃ ti mātikaṃ ṭhapetvā uṭṭhāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisi. Dhamma-ṭṭiggāhakaṃ bhikkhū Mahākaccānattheraṃ upasaṃkamtivā dasabalena ṭhapitamātikāya atthaṃ pucchimsu. Thero pucchitamatten' eva akathetvā dasabalassa apacitidassan-atthaṃ: seyyathā pi āvuso puriso sārattthiko sārāgavesi tisāropamaṃ āharitvā sāraruḅkko viya bhagavā sākāpalā-sasadisā sāvaka.

So² h'āvuso bhagavā jānaṃ jānāti passaṃ passati cakkhubhūto nānabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmi Tathāgato ti Satthāraṃ thometvā punappuna therehi yācito Satthārā ṭhapitamātikāya atthaṃ vibhajitvā ākaṅkhamānā va pana tumhe āyasmanto bhagavantaṃ yeva upasaṅkamtivā etam atthaṃ ṭṭipuccheyyātha: sa ce sabbaññutañānena saddhiṃ saṃsandiya-mānaṃ sameti gaṇheyyātha, no ce mā gaṇhathā ti iminā adhippāyena yathā no bhagavā vyākaroṭi tathā naṃ dhāreyyāthā ti vatvā uyyojesi. Te Satthāraṃ upasaṃkamtivā pucchimsu. Satthā dukkathitaṃ Kaccānena ti avatvā suvaṇṇalingaṃ ussāpento viya gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahārukhaṃ pūrento brahmassaṃ nicchāretvā sādhu sādhu ti therassa sādhuḅkaraṃ datvā: Paṇḍito³ bhikkhave Mahākaccāno, mahāpañño bhikkhave Mahākaccāno, mañ ce pi tumhe bhikkhave etam atthaṃ ṭṭipuccheyyātha aham pi tam evam eva vyākareyyaṃ yathā taṃ Mahākaccānena vyākataṃ ti āha. Evaṃ Satthārā anumoditakālate ṭṭṭhāya pana sakalaṃ suttantaṃ Buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ.

11. Ānandattherādīhi vitthāritasuttesu pi es'eva nayo. Evaṃ evaṃ sammāsambuddho satta pakaraṇāni desento Kathāvatthūṃ patvā vuttanayena mātikaṃ ṭṭapesi.

¹ Majjh. I. 109.² Majjh. I. 111.³ Majjh. I. 114.

Ṭhapento ca pana idam addasa: mama parinibbānato atthārassa vassādhikānaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ matthake Moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcā ti suttasahassaṃ samodhānetvā Dīghanikāyappamaṇaṃ Kathāvatthuppakaraṇaṃ bhājessati ti. Moggaliputtatissatthero pi imaṃ pakaraṇaṃ desento na attano nānena desesi, satthārā pana dinnanayena ṭhapitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnanayena ṭhapitamātikāya desitattā sakalaṃ p'etaṃ pakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ eva nāma jataṃ. Evaṃ Kathāvatthunā va saddhim sattappakaraṇāni Abhidhammo nāma.

12. Tattha Dhammasaṅgaṇippakaraṇe catasso vibhattiyo cittavibhatti rūpavibhatti nikkheparāsi atthuddhāro ti. Tattha kāmāvacarakusalato atthā, akusalato dvādasa, kusalavipākato soḷasa, akusalavipākato satta, kiriyato ekādasa, rūpāvacarakusalato pañca, vipākato pañca, kiriyato pañca, arūpāvacarakusalato cattāri, vipākato cattāri, kiriyato cattāri, lokuttarakusalato cattāri, vipākato cattāri ti ekūnanavuti cittāni cittavibhatti nāma.

13. Cittuppādakaṇḍan ti pi etass'eva nāmaṃ. Taṃ vācanāmaggaṭo atirekachabhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimānaṃ ca hoti tadanantaraṃ ekavidhena duvidhenā ti ādinā nayena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena vibhajitvā desitā rūpavibhatti nāma. Rūpakaṇḍan ti tass'eva nāmaṃ.

14. Taṃ vācanāmaggaṭo atirekadvibhāṇavāraṃ vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimānaṃ hoti. Tadanantaraṃ mūlato khandhato dvārato bhūmito atthato dhammato nāmato liṅgato ti evaṃ mūlādini nikkhipitvā desito nikkheparāsi nāma —pe— so mūlato khandhato cāpi ca dvārato cāpi bhūmito atthato dhammato cāpi nāmato cāpi liṅgato nikkhipitvā desitattā nikkhepo ti pavuccati ti.

Nikkhepakaṇḍan ti pi tass'eva nāmaṃ.

15. Taṃ vācanāmaggaṭo timattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantaṃ aparimānaṃ hoti. Tadanantaraṃ pana tepitakassa buddhavacanassa atthuddhārabhūtaṃ yāva saraṇadukānikkhittaṃ atthakathākaṇḍaṃ nāma.

Yato mahāpakaraṇīyā bhikkhū mahāpakaraṇe gaṇanā-cāram asallakkhentā gaṇanam samānenti taṃ vācanā-maggato dvimattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantam aparimānaṃ hoti.

16. Iti sakalam pi Dhammasaṅgaṇippakaraṇaṃ vācanā-maggato atirekaterasamattā bhāṇavārā vitthāriyamānaṃ pana anantam aparimānaṃ hoti. Evam etaṃ:

Cittavibhatti rūpaṃ ca nikkhepo atthajotanaṃ
gambhīraṃ nipuṇaṃ ṭhānaṃ tam pi buddhena desitaṃ.

17. Tadanantaraṃ Vibhaṅgappakaraṇaṃ nāma. Taṃ khandhavibhaṅgo āyatanavibhaṅgo dhātuvibhaṅgo sacca-vibhaṅgo indriyavibhaṅgo paccayākāravibhaṅgo satipaṭṭhānavibhaṅgo sammappadhānavibhaṅgo iddhipādavibhaṅgo bojjaṅgavibhaṅgo maggaṅgavibhaṅgo jhānavibhaṅgo appamaññāvibhaṅgo sikkhāpadavibhaṅgo paṭisambhidāvibhaṅgo nāṇavatthuvibhaṅgo khuddakavatthuvibhaṅgo dhammahadayavibhaṅgo ti aṭṭhārasavidhena vibhattaṃ. Tatha khandhavibhaṅgo suttantabhājanīya-abhidhamma-bhājanīyapañhapucchakānaṃ vasena tidhā vibhatto. Vācanāmagгато pañcamattā bhāṇavārā, vitthāriyamāno pana ananto aparimāno hoti.

18. Tato paraṃ āyatanavibhaṅgādayo pi eteh'eva tīhi nāyehi vibhattā. Tesu āyatanavibhaṅgo vācanāmagгато atirekabhāṇavāro.

19. Dhātuvibhaṅgo dvimattabhāṇavāro. Tathā sacca-vibhaṅgo.

Indriyavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ natthi. Vācanā-maggato paṇ'esa atirekabhāṇavāramatto.

Paccayākāravibhaṅgo chamattabhāṇavāro. Pañha-pucchakaṃ paṇ'ettha n'atthi.

Satipaṭṭhānavibhaṅgo atirekabhāṇavāramatto.

Tathā sammappadhāna-iddhipāda-bojjaṅgamaggaṅga-vibhaṅgā.

Jhānavibhaṅgo dvibhāṇavāramatto. Appamaññāvibhaṅgo atirekabhāṇavāramatto.

Sikkhāpadavibhaṅge pi suttantabhājanīyaṃ n'atthi. Vācanāmagгато paṇ'esa atirekabhāṇavāramatto.

Tathā paṭisambhidāvibhaṅgo nāṇavatthuvibhaṅgo dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато timattabhāṇavāro.

Khuddakavatthuvibhaṅgo pi dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато timattabhāṇavāro.

Dhammahadayavibhaṅgo tividhena vibhatto. Vācanāmagгато pan'esa atirekadvibhāṇavāramatto. Sabbe pi vitthāriyamāṇā anantā aparimāṇā honti. Evam etaṃ vibhaṅgappakaraṇaṃ nāma vācanāmagгато pañcatimsamattabhāṇavāraṃ vitthārato pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

20. Tadanantaraṃ Dhātukathāpakaraṇaṃ nāma. Taṃ saṅgaho asaṅgaho asaṅgahītena asaṅgahītaṃ asaṅgahītena saṅgahītaṃ saṅgahītena saṅgahītaṃ saṅgahītena asaṅgahītaṃ.

21. Sampayogo vippayogo sampayuttana vippayuttaṃ vippayuttana sampayuttaṃ sampayuttana sampayuttaṃ vippayuttana vippayuttaṃ saṅgahītena sampayuttaṃ vippayuttaṃ sampayuttana saṅgahītaṃ asaṅgahītaṃ asaṅgahītena sampayuttaṃ vippayuttaṃ vippayuttana saṅgahītaṃ asaṅgahītaṃ ti cuddasavidhena vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmagгато atirekachabhāṇavārā.

Vitthāriyamāṇaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

22. Tadanantaraṃ Puggalapaññatti nāma. Sā khandha-
paññatti āyatanapaññatti dhātupaññatti saccapaññatti
indriyapaññatti puggalapaññatti ti chabbidhena vibhattā.
Sā vācanāmagгато atirekapañcabhāṇavārā vitthāriyamāṇā
pana anantāparimāṇā va hoti.

23. Tadanantaraṃ Kathāvatthupakaraṇaṃ nāma. Taṃ sakavāde pañcasuttasatāni paravāde pañcasatāni suttasahassaṃ samodhānetvā vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmagгато idāni potthake likhitaṃ agahetvā saṅgīti-āropitanayena Dīghanikāyappamāṇaṃ vitthāriyamāṇaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

24. Tadanantaraṃ Yamakaṃ nāma. Taṃ mūlayamakaṃ khandhayamakaṃ āyatanayamakaṃ dhātuyamakaṃ sac-cayamakaṃ saṅkhārayamakaṃ anusayayamakaṃ citta-yamakaṃ dhammayamakaṃ indriyayamakaṃ ti dasavidhena vibhattaṃ.

Taṃ vācanāmaggaṭo vīsaṃ bhānavārasataṃ vitthārato anantaṃ aparimāṇaṃ hoti.

25. Tadanantaraṃ Mahāpakaraṇaṃ nāma. Paṭṭhānaṃ ti pi tass' eva nāmaṃ.

Taṃ hetupaccayo ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo anantarapaccayo samanantarapaccayo saha-jātapaccayo añña-mañña-paccayo nissaya-paccayo upanissaya-paccayo purejātapaccayo pachhājātapaccayo āsevanapaccayo kamma-paccayo vipāka-paccayo indriya-paccayo Jhāna-paccayo magga-paccayo sampayutta-paccayo vip-payutta-paccayo atthi-paccayo n'atthi-paccayo viga-ta-paccayo aviga-ta-paccayo ti paccaya-vasena nāma catu-vīsa-tividhena vibhattaṃ.

Imasmiṃ pana ṭhāne na Paṭṭhānaṃ samānetabbaṃ.

26. Kusalattikādayo hi dvāvisati tikā.

Hetū dhammā na hetū dhammā. . . pe . . . saraṇā dhammā asaraṇā dhammā ime sataṃ dukā apare pi vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā . . . pe . . . khaye nānaṃ anuppāde nānaṃ ti dvācattāli-sa suttantikadukā nāma.

Tesu dvāvisati tikā sataṃ dukā ti ayaṃ āhacca bhāsitaṃ jinavacanabhūtā sabbaññubuddhadesitā sattannaṃ pakaraṇānaṃ mātikā nāma.

27. Athāpare dvācattāli-sa dukā kuto pabhavā kena ṭha-pitā kena desitā ti? Dhammasenāpati-Sāriputthather-appabhavā. Tena ṭhapitā tena desitā. Ime ṭhapento paṇa-thero sāmukkaṃsikenā attano nānena ṭhapesi.

28. Ekuttariyaṃ pana ekanipātasāṅgītidasuttarasuttan-tehi samodhānetvā Abhidhammakattherānaṃ suttantaṃ patvā akilamanatthaṃ ṭhapitā. Te paṇ'ete ekasmiṃ nikkhepa-kaṇḍe yeva matthakaṃ pāpetvā vibhattā sesaṭṭhā-nesu yāva saraṇā dukā Abhidhammo vibhatto. Sammā-sambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvisati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ, sataṃ duke nissāya duka-paṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Tato paraṃ dvāvisati tike ga-hetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

Tato dukasataṃ ga-hetvā dvāvisatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

29. Tike pana tikesu yeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ.

30. Duke ca dukesu yeva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ evaṃ. Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukan tikañ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikañ c'eva dukam dukañ ca cha anulomamhi nayā sugambhīrā. Paccanīkapaṭṭhāne pi dvāvisati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma.

31. Dukasataṃ nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma dvāvisati tike dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma.

Dukasataṃ dvāvisatiyā tikesu pakkhipitvā tikatika-paṭṭhānaṃ nāma. Dukesu pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāmā ti paccanīke pi chahi nayehi paṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tena vuttaṃ: Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukam tikaṃ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikañ c'eva dukam dukañ ca cha paccanīkamhi nayā sugambhīrā ti.

Tato paraṃ anulomapaccanīke pi eten' eva upāyena cha nayā dassitā.

Ten'āha: Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukan tikañ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikaṃ c'eva dukam dukañ ca cha anulomapaccanīkamhi nayā sugambhīrā ti.

32. Tadanantaraṃ paccanīkānulomamhi eten' eva chahi nayehi niddiṭṭhaṃ.

Ten'āha: Tikañ ca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ dukan tikañ c'eva tikaṃ dukañ ca tikaṃ tikañ c'eva dukam dukañ ca cha paccanīkānulomamhi nayā sugambhīrā ti.

Evam anulome cha paṭṭhānāni paṭilomi cha anulomapaccanīye cha paccanīyaanulome cha paṭṭhānāni ti idaṃ catuvisatisamantapaṭṭhānaṃ samodhānaṃ Mahāpakaraṇaṃ nāma.

33. Idāni imassa Abhidhammassa gambhīrabhāvavijāna-natthaṃ cattāro sāgarā veditabbā: Saṃsārasāgaro jalāsāgaro nayasāgaro nāpasāgaro ti.

34. Tattha saṃsārasāgaro nāma:

Khandhānaṃ paṭipāti dhātuāyatanāni ca abbochinnaṃ vattamānaṃ saṃsāro ti pavuccatī ti evaṃ vuttaṃ saṃsāra-vaṭṭhaṃ. Svāyam yasmā imesaṃ sattānaṃ uppattiyā purimā koṭi na paññāyati ettakānaṃ hi vassasatānaṃ vā

vassasahassānaṃ vā vassasatasahassānaṃ vā kappasatānaṃ vā kappasahassānaṃ vā kappasatasahassānaṃ vā matthake sattā uppannā tato pubbe nāhesun ti vā asukassa nāma rañño kāle uppannā asukassa buddhassa kāle uppannā tato pubbe nāhesun ti vā ayaṃ paricchedo n'atthi. Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ito pubbe avijjā nāhosi atha pacchā sambhavī ti iminā pana nayena ayaṃ saṃsārasāgaro anamataggo va.

35. Mahāsamuddo pana jalasāgaro nāmā ti veditabbo.

So caturāsītiyojanasahassāni gambhiro. Tattha udakassa āḷhakasatehi vā āḷhakasahashehi va āḷhakadasasahashehi vā āḷhakasatasahashehi vā pamāṇaṃ nāma natthi.

Atha kho asaṅkheyyo appameyyo mahāudakakkhandho tveva saṅkhyāṃ gacchati. Ayaṃ jalasāgaro nāma.

36. Katamo nayasāgaro? Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ. Dve hi tantiyo paccavekkhantānaṃ saddhāsampannānaṃ pasādabahulānaṃ nāṇuttarānaṃ kulaputtānaṃ anantam pītisomanassaṃ uppajjati. Katarā dve? Vinayaṅ ca Abhidhammaṅ ca. Vinayadharabhikkhūnaṃ hi vinayatanṭiṃ paccavekkhantānaṃ dosānurūpaṃ sikkhāpada-paññāpanaṃ nāma imasmiṃ dose imasmiṃ vītikkame idaṃ nāma hotī ti paññāpanaṃ aññesaṃ avisayo buddhānaṃ eva visayo ti.

37. Uttarimanussadhammapeyyālaṃ paccavekkhantaṃ nāma nilapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ saṅcarittapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ anantam pītisomanassaṃ uppajjati. Abhidhammikabhikkhūnaṃ pi khandhantaraṃ āyatanantaraṃ dhātvantaraṃ indriyantaraṃ balabojjhaṅgakamma-vipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ saṅhasukhamaṃ dhammaṃ gagaṇatale tārakarūpāni ganthanto viya rūpārūpadhamme pabbapabbaṃ koṭṭhāsakoṭṭhāsāṃ katvā vibhajento dassesi vata no satthā ti.

38. Abhidhammatantipaccavekkhantānaṃ anantam pītisomanassaṃ uppajjati. Evaṃ uppattiyā paṇ'assa idaṃ vatthum pi veditabbaṃ. Mahāgatimbayatissadattatthero¹

¹ Mahāgatiddhayat°, T; Mahāgatigamiyatissatthero, M.

kira nāma mahābodhiṃ vandissāmi ti paratīraṃ gacchanto nāvāya upari tīre nisinno mahāsamuddaṃ olokesi. Ath' assa tasmīṃ samaye n'eva paratīraṃ paññāyittha na orimatīraṃ, ūmippabhedasamuggatajalacunṇaparikiṇṇo pana pasāritarajatapaṭṭasumanapupphasantharasadiso mahāsamuddo va paññāyittha. So ' kin nu kho mahāsamuddassa ūmivego balavā udāhu catuvīsati bhede samantapaṭṭhāne nayamukhaṃ balavan ti ' cintesi. Ath' assa mahāsamuddassa paricchedo paññāyati. Ayaṃ hi hetṭhā paṭhaviyā paricchinno upari ākāse na, ekato cakkavālapabbatena ekato velantena paricchinno. Samantapaṭṭhānassa pana paricchedo na paññāyati ti.

39. Saṅhasukhumaṃ dhammaṃ paccavekkhantassa balavappīti uppanā. So pītiṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā yathā nisinno va sabbe kilese khetvā aggaphale arahatte paṭiṭṭhāya udānaṃ udānesi:

Atthena gambhīragataṃ sudubbuddhaṃ
 Sayam abhiññāya sahetusambhavaṃ
 Yathānupubbaṃ nikhilena desitaṃ
 Mahesinā rūpagataṃ va passatī ti.
 Ayaṃ nayasāgaro nāma.

40. Katamo nānasāgaro? Sabbaññutañānaṃ nānasāgaro nāma. Ayaṃ saṃsārasāgaro nāma. Ayaṃ jalasāgaro nāma. Ayaṃ nayasāgaro nāma ti hi aññena na sakkā jānitum. Sabbaññutañānen' eva sakkā jānitun ti sabbaññutañānaṃ nānasāgaro nāma. Imesu catūsu sāgaresu imasmīṃ ṭhāne nayasāgaro adhippeto. Imaṃ hi sabbaññubuddhā eva paṭivijjhanti. Ayaṃ pi bhagavā bodhimūle nisinno ' imaṃ paṭivijjhivā imaṃ vata me dhammaṃ esantassa gavesantassa kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni vitivattāni, atha me imasmīṃ pallaṅke nisinnena diyaddhaṃ kilesasahassaṃ khetvā ayaṃ dhammo paṭividdho ti ' paṭividdhadhammaṃ paccavekkhanto sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi. Tato tasmā pallaṅkā vuṭṭhāya ' imasmīṃ vata me pallaṅke sabbaññutañānaṃ paṭivid-dhan ti ' animisehi cakkhūhi sattāhaṃ pallaṅkaṃ olo-kento aṭṭhāsi. Tato devatānaṃ ' ajjhā pi nūna Siddat-

thassa kattabbakiccaṃ atthi, pallaṅkasmim hi ālayaṃ na vijahatī ti ' parivitaṅko udapādi.¹

Satthā devatānaṃ vitakkaṃ ñatvā tāsam vitakkaṃ vūpasamanatthāya vehāsaṃ abbhuggantvā yamakapāṭihāriyaṃ dassesi. Mahābodhipallaṅkasmim hi katapāṭihāriyaṃ ca ñāṭisamāgame katapāṭihāriyaṃ ca Pāṭikaputtasamāgame katapāṭihāriyaṃ ca sabbam Gaṇḍambarukkhamaṇi yamakapāṭihāriyasadisam eva ahoṣi. Evaṃ yamakapāṭihāriyaṃ katvā pallaṅkassa ca ṭhitaṭṭhānassa ca antare ākāsaṭo oruyha sattāhaṃ caṅkami. Imesu ekavīsatiyā divasesu ekadivase pi satthu sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Catutthe pana sattāhe pacchimuttarāya disāya ratanaghare nisīdi. Ratanagharaṃ nāma sattaratanaṃ mayā gehaṃ sattannaṃ pana pakaraṇānaṃ sammasitaṭṭhānaṃ ratanagharaṃ ti veditaṅgaṃ.² Tattha Dhammasaṅgaṇiṃ sammasantassā pi sarīrato rasmiyo na nikkhantā, Vibhaṅgapakaraṇaṃ Dhātukathaṃ Puggalapaṇṇattim Kathāvatthupakaraṇaṃ Yamakappakaraṇaṃ sammasantassā pi sarīrato rasmiyo na nikkhantā.

Yadā pana Mahāpakaraṇaṃ oruyha hetupaccayo āramaṇapaccayo . . . pe . . . avigatapaccayo ti sammasanaṃ ārabhi ath' assa catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ sammasantassa ekantato sabbaññutañānaṃ Mahāpakaraṇe yeva okāsaṃ labhi. Yathā hi timiratimiṅgalamahāmaccho caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamudde yeva okāsaṃ labhati evameva sabbaññutañānaṃ ekantato Mahāpakaraṇe yeva okāsaṃ labhi.

41. Satthu evaṃ laddhokāseṇa sabbaññutañāṇeṇa yathā sukhaṃ saṅhasukhumadhammaṃ sammasantassa sarīrato nilapīṭalohitodātamañjēṭṭhapabhassaravasena chabbāṇṇarasmiyo nikkhamiṃsu. Kesamassūhi c'eva akkhīnaṃ ca nilaṭṭhānehi nilarasmiyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena gagaṇatalaṃ aṅjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya ummāpupphaniluppaladalasaṅchannaṃ viya vītipatantaṃ maṇitālavaṇṇaṃ viya sampasāritamecakaṇṇaṃ viya ca ahoṣi. Chavito c'eva akkhīnaṃ ca pīṭakaṭṭhānehi

¹ Jāt. I. 77.

² Jāt. I. 78.

pitakarasmīyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasānisiṅcamānā viya suvaṇṇapaṭaparivāritā viya kuṅkumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā¹ viya ca virocīṃsu. Mamsalohite c'eva akkhīnaṃ ca rattatṭhānehi lohitarasmīyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena disābhāgā cīnapitṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasānisiṅcamānā viya rattakambalaparikhittā viya jayasumaṇapālibhaddakabandhujīvakakusumasamparikiṇṇā viya ca virocīṃsu. Aṭṭhihi c'eva dantehi ca akkhīnaṃ ca setatṭhānehi odātarasmīyo nikkhamiṃsu. Yāsaṃ vasena disābhāgā rajatakūṭehi āsiṅcamānā khiradhārasāmparikiṇṇā viya pasāritarajatapaṭavitānā viya vītipatantarajatatālavaṇṭā viya kundakumudasindhuvārasumaṇamallikādikusumasañchannā viya virocīṃsu Mañjetṭhapabhassarā pana tamhā tamhā sarīrappadesā nikkhamiṃsu. Iti tā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamitvā ghaṇamahāpaṭhaviṃ gaṇhiṃsu. Catunahutādhikadvījanasatasahassabahalā mahāpaṭhavī nid-dhantasuvaṇṇapiṇḍī viya ahoṣi. Paṭhaviṃ bhinditvā heṭṭhā udakaṃ gaṇhiṃsu. Paṭhavisanthāraḥakam aṭṭhanahutādhikacatuyojanasatasahassahabalaṃ udakaṃ suvaṇṇakalasehi āsiṅcamānaṃ viya vilīnasuvaṇṇaṃ viya ahoṣi.

42. Udakaṃ pi vinivijjhitvā vātaṃ aggahesuṃ. Channahutādhikanavayojanasatasahassabahalo vāto samussitasuvaṇṇakkhandho viya ahoṣi. Vātaṃ vinivijjhitvā heṭṭhā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu. Uparibhāgena uggantvā pi cātummahārājike gaṇhiṃsu. Te vinivijjhitvā Tāvatiṃse tato Yāme tato Tusite tato Nimmānaratī tato Paranimmitavasavattī tato nava Brahmaloḥe tato Vehapphale tato pañca suddhāvāse vinivijjhitvā cattāro āruppe gaṇhiṃsu. Cattāro ca āruppe vinivijjhitvā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu, tiriyaḥbhāgehi anantalokadhātuyo pakkhandiṃsu. Eṭṭakesu ṭhānesu candamhi candappabhā natthi, suriye suriyappabhā natthi, tāraḥkarūpesu tāraḥkarūpappabhā natthi, devatānaṃ uyyānavimānakapparuḥkhesu sariresu ābharaṇesū ti sabbattha pabhā natthi ti saḥassī mahāsahassī lokadhātuyo ālokaṃ pharaṇasamattho Mahābrahmā pi

¹ Kukuṭṭhacuṇṇaka°, T.; kaṅkuṭṭhacuṇṇakaṇikāra°, M.

suriyuggamane khajjopanako viya ahosi. Candasuriyatā-rakarūpadevatuyyānavimānakapparukkhaṇaṃ pariccheda-kamatthakam eva paññāyittha, ettakaṃ ṭhānaṃ buddha-rasmīhi yeṃa ajjhotthatam ahosi ayañ ca neva buddhā-ṇaṃ adhiṭṭhānaiddhi bhāvanāmayā iddhi. Saṃhasukhuma-dhammaṃ pana sammasato Lokanāthassa lohitaṃ pasīdi, vatthurūpaṃ pasīdi, chavivaṇṇo pasīdi, cittasamuṭṭhānā vaṇṇadhātu samantā asitihatthamate padese niccalā aṭṭhāsi.

Iminā nīhārena sattāhaṃ satta rattindivāni sammasita-dhammo kittako ahosi ti? Aparimāṇo ahosi. Ayaṃ tāva manasā desanā nāma. Satthā pana evaṃ sattāhaṃ manasā cintitadhammaṃ vacibhedam katvā desento vassasatena pi vassasahassena pi matthakam pāpetvā desetum na sakkoti ti na vattabbaṃ. Aparabhāgasmim hi Tathāgato Tāvatiṃsabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ majjhe nisinno mātaram kāyasakkhim katvā desento satabhāgena sahasabhāgena satasahassabhāgena dhammantarāya saṃkamtivā saṃkamtivā desesi. Tayo māse nirantaram pavattā desanā vegena pavatta-ākāsa-Gaṅgā viya adhomukhaṃ ṭhapita-udakaghaṭṭā nikkhamantā udakadhārā viya ca hutvā anantā aparimāṇā ahosi. Buddhānaṃ hi sattānumodanakāle pi thokam vaḍḍhetvā anumodantānaṃ desanā dighamajjhimappamāṇā hoti. Pacchābhattaṃ pana sammattaparisāya dhammaṃ desento desanā saṃyuttaekuttarikadve-mahānikāyappamāṇā va hoti. Kasmā? Buddhānaṃ hi bhavaṅgaparivāso lahuko, dantāvaraṇaṃ suphassitaṃ, mukhādhānaṃ siliṭṭham, jivhā mudukā, saro madhuro, vacanaṃ lahu parivattaṃ, tasmā taṃ muhuttaṃ desitadhammo pi ettako hoti temāsaṃ desitadhammo pana aparimāṇo yeva.

43. Ānandatthero hi bahussuto tipīṭakadharo pañcadasa gāthāsahassāni satṭhi padasahassāni latāpupphāni ākaḍḍhanto viya ṭhitapaden' eva ṭhatvā gaṇhāti vāceti deseti. Ettako therassa eko uddesamaggo nāma hoti. Therassa hi anupadaṃ uddesaṃ dadamāno añño dātum na sakkoti na sampāpuṇāti, Sammāsambuddho va sampāpuṇeyya. Evaṃ adhimattasatimā adhimattagatimā adhi-

mattadhitimā tathāvidhasāvako. Satthārā temāsaṃ iminā nihārena desitadesanaṃ vassasahassaṃ uggaṇhanto pi matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti. Evaṃ temāsaṃ niran-taraṃ desentassa pana Tathāgatassa kabalīkārāhāra-paṭibaddhaṃ upādinnakasarīraṃ kathaṃ yāpesi ti? Paṭi-jagganen' eva.

44. Buddhānaṃ hi so so kālo suvavatthito suparicchino supaccakkho. Tasmā Bhagavā dhammaṃ desento va manussaloke kālaṃ oloketi. So bhikkhācārelaṃ sallak-khetvā nimmitabuddhaṃ māpetvā ' Imassa cīvaragahaṇaṃ pattaḡahaṇaṃ sarakutti ākappo ca evarūpo nāma hotu, ettakaṃ nāma dhammaṃ desetū ti ' adhiṭṭhāya paccacīva-raṃ ādāya Anotattadahaṃ gacchati. Devatā nāgalatādan-takaṭṭhaṃ denti. Taṃ khādītvā Anotattadahe sarīraṃ paṭijaggītvā maṇosīlātale ṭhito surattadupaṭṭaṃ nivāsetvā cīvaraṃ pārūpitvā catumahārājadattīyaṃ selamayapattaṃ ādāya Uttarakuruṃ gacchati. Tato piṇḍapātaṃ āharītvā Anotattadahaṭṭire nisīno paribhuṅḡītvā divāvīhārāya can-danavanaṃ gacchati. Dhammasenāpati-Sāriputtatthero pi tattha gantvā Sammāsambuddhassa vattaṃ katvā eka-mantaṃ nisīdi. Ath' assa satthā nayaṃ deti. ' Sāriputta ettha ko dhammo desito ti ' ācikkhati. Evaṃ Sammāsambuddhena nayaṃ dente paṭisambhidāpattaṃ aggasāva-kassa velante ṭhītvā hatthaṃ pasāretvā dassitasamudda-sadisāṃ nayadānaṃ hoti. Therassa pi nayasatena naya-sahassena Bhagavatā desitadhammo upaṭṭhāti yeva. ' Satthā divāvīhāraṃ nisīditvā dammaṃ desetvā paccacī-varam ādāya kāya velāya gacchati ti? ' Sāvattivāsīnaṃ sampattānaṃ kulaputtānaṃ dhammadeśanavelā nāma atthi. Tāya velāya gacchati. Dhammaṃ desetvā gac-chantaṃ vā āgacchantaṃ vā koci jānāti ti? Mahesak-khā devatā jānanti. Appesakkhā devatā na jānanti. Kasmā na jānanti ti? Sammāsambuddhassa vā nimmitabud-dhassa vā rasmiyādisu nānattābhāvā ubhinnaṃ pi tesāṃ rasmiṣu vā saresu vā vacanesu vā nānattaṃ natthi. Sāri-puttatthero pi Satthārā desitaṃ dhammaṃ āharītvā attano saddhivīhārikānaṃ pañcanaṃ bhikkhusatānaṃ desesi. Tesāṃ ayaṃ pubbayogo.

45. Te kira Kassapadasabalassa kāle Khuddakavagguliyoniyam nibbattā pabbhāre olambantā dvinnam Ābhidhammikabhikkhūnam Abhidhammam sajjhāyantānam sare nimittam gahetvā kaṇhapakkham vā sukkapakkham vā ajānitvā pi sare nimittagāhamattaken' eva kālam katvā devaloke nibbattimsu. Ekam buddhantaram devaloke vasitvā tasmim kāle manussaloke nibbattā yamakapāṭi-hāriye pasīditvā therassa santike pabbajimsu. Thero Sattārā desitam dhammam āharitvā tesam desesi. Sammāsambuddhassa Abhidhammadesanā pariyosānañ ca tesam bhikkhūnam sattappakaraṇauggahanañ ca ekappahāren' eva ahosi. Abhidhammo vācanāmaggo nāma Sāriputtattherappabhavo Mahāpakaraṇagaṇanacāro pi theren' eva ṭhapito. Thero pi iminā nīhārena dhammantaram amakkhetvā va sukham gahetum dhāretum pariyāpunitum vācetum ca hoti ti gaṇanacāram ṭhapesi. Evaṃ sante thero va paṭhamataram Ābhidhammiko hoti ti? Na hoti. Sammāsambuddho va paṭhamataram Ābhidhammiko. So hi nam Mahābodhipallaṅke nisīditvā paṭivijjhi buddho hutvā ca pana sattāham ekapallaṅke nisinnō Udānam udānesi:

Yadā have pātubhavanti dhammā
 ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
 Ath' assa kaṅkhā vapayanti sabbā
 yato pajānāti sa hetudhammam.
 Yadā have pātubhavanti dhammā
 ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
 ath' assa kaṅkhā vapayanti sabbā
 yato khayam paccayānam avedi.
 Yadā have pātubhavanti dhammā
 ātāpino jhāyato brāhmaṇassa
 vidhūpayam tiṭṭhati Mārasenam
 suriyo va obhāsayam antalikkhan ti.¹

Idam paṭhamabuddhavacanam nāma.

¹ Mahāvagga I. 1. 3.

46. Dhammapadabhāṇakā pana

Anekajātisamsāraṃ sandhāvissaṃ anibbisāṃ
 gahakāraṃ gavesanto. Dukkhā jāti punappunaṃ.
 Gahakāraṃ diṭṭho 'si puna gehaṃ na kāhasi,
 Sabbā te phāsukā bhaggā gahakūṭaṃ visaṅkhitāṃ,
 visaṅkhāragataṃ cittaṃ taṇhānaṃ khayam ajjhagā ti¹

Idaṃ pathamabuddhavacanaṃ nāmā ti vadanti.

Yamakasālānaṃ antare nipannaṃ parinibbānaṃ samaye:
 Handa dāni bhikkhave āmantayāmi vo 'vayadhammā saṅk-
 khārā, appamādena sampādeṭhā' ti vuttavacanaṃ pacchi-
 mabuddhavacanaṃ nāma.²

Ubhiṅgaṃ antare pañcaccattālisa vassāni pupphadāmaṃ
 ganthentena viya kathito amatappakāsano saddhammo
 majjhimabuddhavacanaṃ nāma. Taṃ sabbesaṃ pi saṅ-
 gayhamānaṃ piṭakato tīni piṭakāni honti, nikāyato pañca
 nikāyā, aṅgato nav'aṅgāni, dhammakkhandhato caturāsīti
 dhammakkhandhasahassāni. Kathaṃ? Sabbam pi h'etaṃ
 piṭakato Vinayapiṭakaṃ Suttantapiṭakaṃ Abhidhamma-
 piṭakaṃ ti tippabhedam eva hoti.

47. Tattha ubhayāni Pātimokkhāni dve Vibhaṅgāni
 dvāvisati Khandhakā soḷasa Parivārā ti idaṃ Vinayapiṭa-
 kaṃ nāma.

Brahmajālādicatuttimsasuttasaṅgaho Dīgha-nikāyo,
 mūlapariyāyasuttādidīyaḍḍhasatadvesuttasaṅgaho Majjhi-
 ma-nikāyo, Oghatarāṇasuttādisattasuttasahassasattasata-
 dvāsaṭṭhisuttasaṅgaho Saṃyutta-nikāyo, Cittapariyādāna-
 suttādinavasuttasahassapañcaśatasuttapaññāsasuttasaṅ-
 gaho Aṅguttara-nikāyo, Khuddakapāṭha-Dhammapada-
 Udāna-Itivuttaka-Sutta-nipāta-Vimānavatthu-Petavatthu-
 Theratherīgāthā-Jātaka-Niddesa-Paṭisambhidā-Apadāna-
 Buddhavaṃsa-Cariyāpiṭakappabhedo Khuddaka-nikāyo
 ti idaṃ Suttantapiṭakaṃ nāma.

Dhammasaṅgaṇīdāni satta pakaraṇāni Abhidhamma-
 piṭakaṃ nāma.

¹ Dh. vs. 153, 154.

² Mahāparinibbāna. VI. 10.

48. Tattha

Vividhavisesanayattā vinayanato c'eva kāyavācānaṃ
vinayatthavidūhi ayaṃ vinayo Vinayo ti akkhāto.

Vividhā hi ettha pañcavidha-Pātimokkhuddesa-Pārā-
jikādi-satta-āpattikkhandha-mātikā vibhaṅgādippabhedā-
nāya visesabhūtā va dalhikammasithilikaraṇappayojanā
anuppaññattinayā, kāyikavācasika - ajjhācāranisedhanato
c'esa kāyaṃ vācañ ca vineti. Tasmā vividhanayattā
visesanayattā kāyavācānañ ca vinayanato Vinayo ti
akkhāto.

Ten' etam etassa vacanatthakosallatthaṃ vuttaṃ.

Vividhavisesanayattā vinayanato c'eva kāyavācānaṃ
vinayatthavidūhi ayaṃ vinayo Vinayo ti akkhāto ti.

49. Itaram pana :

Atthānaṃ sūcanato suvuttato savanato 'tha sūdanato
suttānāsuttasabhāgato ca suttam Suttan ti akkhātam.

Taṃ hi attatthaparattādhātibhede atthe sūceti. Suvuttā
c'ettha atthā veneyyajjhāsayanulomena vuttattā. 'Pa-
savati c'etaṃ atthe sassam iva phalaṃ pasavatī ti ' vuttaṃ
hoti. 'Sūdanti c'etaṃ te dhenu viya khīraṃ paggharati ti'
vuttaṃ hoti. 'Suṭṭhu ca ne tāyati rakkhati ti' vuttaṃ hoti.
Suttasabhāgañ c'etaṃ yathā hi tacchakānaṃ suttam pamā-
naṃ hoti evaṃ etam pi viññūnaṃ, yathā ca suttana saṅga-
hitāni pupphāni na vikiriyaṃti na viddhamsiyaṃti evam
etena saṅgahitā atthā. Ten' etam etassa vacanatthakosal-
latthaṃ vuttaṃ.

Atthānaṃ sūcanato suvuttato savanato' tha sūdanato
suttānāsuttasabhāgato ca suttam Suttan ti akkhātan ti.

50. Abidhammassa vacanattho vutto yeva aparo pana
nayo.

Yaṃ ettha vuddhimito salakkhaṇā pūjitā parichinnā
vuttā adhikā ca dhammā Abhidhammo tena akkhāto.

Ayaṃ hi abhisaddo vuḍḍhisalakkhaṇapūjita-paricchinna-dhikesu dissati. Tathā h'esa 'bālā me āvuso dukkhā vedanā abhikkamantī 'ti ādisu vuḍḍhiyaṃ āgato. 'Yā tā rattīyo abhiññatā abhilakkhitā' ti ādisu salakkhaṇo. 'Rājā-bhirajā manujindo' ti ādisu pūjite. 'Paṭibalo vinetuṃ Abhidhamme Abhivinaye'ti ādisu paricchinne. 'Añña-mañña-saṅkaravirahite dhamme ca vinaye cā ti' vuttaṃ hoti. 'Abhikkantena vaṇṇenā ti' ādisu adhike. Ettha ca 'rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti, mettā-sahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī ti' ādinā nayenā vuḍḍhimanto pi dhammā vuttā. 'Rūpārammaṇaṃ vā saddārammaṇaṃ vā'ti ādinā nayena ārammaṇādihi lakkhaṇiyattā salakkhaṇā pi. 'Sekkā dhammā asekkā dhammā lokuttarā dhammā' ti ādinā nayena pūjitā pi pūjārahā ti adhippāyo.

'Phasso hoti vedanā hoti ti' ādinā nayena sabhāvaparicchinnattā paricchinnā pi. 'Mahaggatā dhammā, appamaṇā dhammā, anuttarā dhammā ' ti ādinā nayena adhikā pi dhammā vuttā. Ten' etam etassa vacanassa kosallatthaṃ vuttaṃ:

Yaṃ ettha vuḍḍhimanto salakkhaṇā pūjitā paricchinnā vuttādhikā ca dhammā Abhidhammo tena akkhāto ti.

51. Yaṃ paṇ' ettha avasiṭṭhaṃ taṃ

Piṭakam piṭakatthavidū pariyaṭṭibhājanatthato āhu tena samodhānetvā tayo pi Vinayādayo ñeyyā.

Pariyaṭṭi pi hi ' mā piṭakasampadānenā ' ti ādisu piṭakan ti vuccati.

Atha ' puriso āgaccheyya kuddālapīṭakam ādayā ti ' ādisu yaṃ kiñci bhājanam pi. Tasmā :

'Piṭakam piṭakatthavidū pariyaṭṭibhājanatthato āhu.' Idāni 'tena samodhānetvā tayo pi Vinayādayo ñeyyā' ti.

Tena evaṃ duvidhatthena piṭakasaddena saha samāsaṃ katvā Vinayo ca so piṭakaṃ ca pariyaṭṭibhāvato tassa atthassa bhājanato cā ti Vinayapiṭakam. Yathā vutten' eva nayena suttāṃ ca taṃ piṭakaṃ cā ti Suttapiṭakam. Abhi-

dhammo ca so piṭakañ cā ti Abhidhammapiṭakan ti. Evam ete tayo pi Vinayādayo ñeyyā.

Evam ñatvā ca pana pi tesu yeva piṭakesu nānappakāra-kosallattham.

Desanāsāsanakathābhedaṃ tesu yathārahaṃ
sikkhāppahānagambhīrabhāvāñ ca paridīpaye.

Pariyattibhedaṃ sampattim vipattim cā ti yaṃ yaḥim
pāpuṇāti yathā bhikkhu tam pi sabbaṃ vibhāvaye.

52. Tatthāyaṃ paridīpanā vibhāvanā ca. Etāni hi tīni piṭakādīni yathākkamaṃ āṇāvohāraparamatthadesanā yathāparādhayathānulomayathādhammasāsanāni samvarā-samvaradiṭṭhiviniveṭhananāmarūpaparicchedakathā ti vuccanti. Ettha hi Vinayapiṭakaṃ ānāraheṇa Bhagavatā ānābhullato desitattā ānādesanā, Suttantapiṭakaṃ vohā-rakusalena Bhagavatā vohārabāhullato desitattā vohāra-desanā, Abhidhammapiṭakaṃ paramatthakusalena Bha-gavatā paramatthabāhullato desitattā paramatthadesanā ti vuccati.

Tathā paṭhamam ye te pacurāparādhā sattā te yathāpa-rādham ettha sāsītā ti yathāparādhāsāsanam, dutiyam anekajjhāsayanusayacaritādhimuttikā sattā yathānulomam ettha sāsītā ti yathānulomasāsanam, tatiyam dhamma-puñjamatte aham mamā ti saññino sattā yathādhammam ettha sāsītā ti yathādhammasāsanam ti vuccati.

Tathā paṭhamam ajjhācārapaṭipakkhabhūto samvarā-samvaro ettha kathito ti samvarāsamvarakathā. Samva-rāsamvaro ti khuddako c'eva mahanto ca samvaro kammā-kammaṃ viya phalāphalam viya ca.

Dutiyam dvāsatti-ditṭhi-paṭipakkhabūtā diṭṭhivinive-ṭhaṇā ettha kathitā ti diṭṭhiviniveṭhanakathā.

Tatiyam rāgādi-paṭipakkhabhūto nāmarūpaparicchedo ettha kathito ti nāmarūpaparicchedakathā ti vuccati.

53. Tīsu pi ca etesu tisso sikkhā tīni pahānāni catubbidho gambhīrabhāvo veditabbo. Tathā hi Vinayapiṭake vise-sena adhisilasikkhā vuttā, Suttantapiṭake adhicitasikkhā, Abhidhammapiṭake adhipaññāsikkhā. Vinayapiṭake ca

vītikkamappahānaṃ kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkhattā silassa, Suttantapaṭike pariyuṭṭhānappahānaṃ pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissa, Abhidhammapaṭike anusayappahānaṃ anusayapaṭipakkhattā paññāya.

Paṭhame ca tadaṅgappahānaṃ kilesānaṃ itaresu vik-khambhanasamucchedappahānāni, paṭhame duc-caritasāṅkilesassa pahānaṃ itaresu taṇhādittḥisāṅkilesānaṃ. Ekamekasmim c'ettha catubbidho pi dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīrabhāvo veditabbo.

Tattha dhammo ti tanti, attho ti tassā yev' attho, desanā ti tassā manasā vavattḥāpitāya tantiyā desanā, paṭivedho ti tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Tīsu pi c'etesu piṭakesu ete dhammatthadesanā paṭivedhā yasmā sasādihi viya mahāsamuddo mandabuddhihi dukkhogāḷhā alabbhaṇeyyapaṭiṭṭhā ca tasmā gambhīrā. Evaṃ ekamekasmim ettha catubbidho pi gambhīrabhāvo veditabbo.

54. Aparo nayo. Dhammo ti hetu. Vuttaṃ h'etaṃ: hetumhi nāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Attho ti hetuphalaṃ. Vuttaṃ h'etaṃ: hetuphale nāṇaṃ atthapaṭisambhidā ti. Desanā ti paññatti. Yathādhammaṃ dhammābhilāpo ti adhippāyo, anulomapaṭilomasāṅkhepa-vitthārādivasena vā kathanāṃ.

Paṭivedho ti abhisamayo, so ca lokiyalokuttaro visayato ca asam-mohato ca atthānurūpaṃ dhammesu dhammānurūpaṃ atthesu paññatti yathānurūpaṃ paññattisu avabodho. Tesam tesam vā tattha tattha vuttadhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Idāni yasmā etesu piṭakesu yaṃ yaṃ dhammajātaṃ atthajātaṃ vā yo cāyaṃ yathā yathā nāpetabbo attho sotūnaṃ nāṇassa abhimukho hoti, tathā tathā tadatthajotikā desanā, yo c'ettha aviparītāvabodhasaṅkhāto paṭivedho tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo, sabbam c'etaṃ anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādihi viya mahāsamuddo dukkhogāḷhaṃ alabbhaṇeyyapaṭiṭṭhaṃ ca, tasmā evam pi ekamekasmim ettha catubbidho pi gambhīrabhāvo veditabbo. Ettāvata ca :

Desanāsāsanākathābhedan tesu yathārahaṃ
sikkhāppahānagambhīrabhāvañ ca paridīpaye.¹
Iti ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

55. Pariyattibhedam sampattim vipattim cā pi yaṃ
yahim
pāpuṇāti yathā bhikkhu tam pi sabbam vibhāvaye ti.

Ettha pana tisu piṭakesu tividho pariyattibhedo
datṭhabbo. Tisso hi pariyattiyo alagaddūpamā nissara-
ṇatthā bhaṇḍāgārikapariyatti ti. Tattha yā duggahītā upā-
rambhādihetu pariyāputā alagaddūpamā. Yaṃ sandhāya
vuttam: Seyyathā pi nāma bhikkhave puriso alagaddat-
thiko . . . pe . . . so passeyya mahantam alagaddam.
Tam enam bhoge vā naṅgutṭhe vā gaṇheyya. Tassa so
alagaddo paṭiparivattivā hatthe vā bāhāya vā aññata-
rasmim vā aṅgapaccaṅge ḍaseyya. So tatonidānam mara-
ṇam vā nigaccheyya maraṇamattam vā dukkham. Tam
kissa hetu? duggahītattā bhikkhave alagaddassa. Evam
eva kho bhikkhave idh'ekacce moghapurisā dhammam
pariyāpuṇanti Suttam . . . pe . . . Vedallam. Te tam
dhammam pariyāpuṇitvā tesam dhammānam paññāya
attham na upaparikkhanti. Tesam te dhammā paññāya
attham anupaparikkhatam na nijjhānam khamanti. Te
upārambhānisamsā c'eva dhammam pariyāpuṇanti itivā-
dappamokkhānisamsā ca. Yassa c'atthāya dhammam
pariyāpuṇanti tañ c'assa attham nānubhonti, tesan te
dhammā duggahītā dīgharattam ahitāya dukkhāya sam-
vattanti. Tam kissa hetu? Duggahītattā bhikkhave
dhammānan ti.

Yā pana sugahītā silakkhandhādīpāripūrim yeva ākañ-
khamānena pariyāputā na upārambhādi-hetu ayaṃ nis-
saraṇatthā. Yaṃ sandhāya vuttam: Tesam te dhammā
suggahītā dīgharattam hitāya sukhāya samvattanti. Tam
kissa hetu? Sugahītattā bhikkhave dhammānan ti.

56. Yaṃ pana pariññātakhandho pahīnakilesa bhāvitamaggo

¹ Sumaṅgalavilāsīnī p. 20. seq.

patividdhākuppo sacchikatanirodho khīṇāsavo kevalaṃ paṇeṇipālanatthāya vamsānurakkhanatthāya pariyāpuṇāti, ayaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti ti. Vinaye pane suppaṭipanno bhikkhu silasampadaṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇāti, tāsam yeva ca tattha pabhedavacanato. Sutte suppaṭipanno samādhisampadaṃ nissāya cha abhiññā pāpuṇāti, tāsam yeva ca tattha pabhedavacanato. Abhidhamme suppaṭipanno paññāsampadaṃ nissāya catasso paṭisambhidā pāpuṇāti, tāsam yeva tattha pabhedavacanato.

Evam etesu suppaṭipanno yathākkamena imaṃ vijjātaya-cha-abhiññā-catupaṭisambhidāpabhedam sampattim pāpuṇāti.

57. Vinaye pana duppaṭipanno ananuññātasukhasamphassa-attharaṇapāpuraṇādiphassasāmaññato paṭikkhittesu upādiṇṇakaphassādisu anavajjasāññi hoti. Vuttam pi h'etaṃ: tathāhaṃ Bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi yathā ye 'me antarāyikā dhammā vuttā Bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāya ti. Tato dussilābhavaṃ pāpuṇāti.

Sutte duppaṭipanno cattāro 'me bhikkhave puggalā santo samvijjamānā lokasmiṃ ti ādisu adhippāyaṃ ajānanto duggahitaṃ gaṇhāti. Yaṃ sandhāya vuttam: 'attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati attānaṃ ca khaṇati bahuṃ ca apuññaṃ pasavati ti.' Tato micchādiṭṭhitam pāpuṇāti.

Abhidhamme duppaṭipanno dhammacittaṃ atidhāvanto acinteyyāni pi cinteti. Tato cittavikkhepaṃ pāpuṇāti. Vuttam h'etaṃ: 'Cattār' imāni bhikkhave acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cintento ummādassa vighātassa bhāgi assā ti. Evam etesu duppaṭipanno yathākkamena imaṃ dussilābhāva-micchādiṭṭhitā-cittakkhepabhedam vipattim pāpuṇāti ti. Ettāvata

Pariyattibhedam sampattim vipattim cāpi yaṃ yaṃ yahim pāpuṇāti yathā bhikkhu tam pi sabbam vibhāvaye ti.

Ayam pi gāthā vuttatthā hoti. Evam nānappakārato piṭakāni nātvā tesam vasena sabbam p'etaṃ saṅgayhamānaṃ tīṇi piṭakāni honti.

58. Kathaṃ nikāyato pañca nikāyā ti? Sabbam eva h'etaṃ Dīghanikāyo Majjhimanikāyo Saṃyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyo ti pañcappabhedam hoti.

Tattha katamo Dīghanikāyo? Tivaggasaṅgahāni Brahmajālādīni catuttimsa suttāni.

Catuttims'eva suttantā tivaggo yassa saṅgaho essa Dīghanikāyo ti paṭhamo anulomiko ti.

Kasmā pan' esa Dīghanikāyo ti vuccati? Dīghappamānānam suttānam samūhato nivāsato ca, samūhanivāsā hi nikāyo ti vuccanti. 'Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyam pi samanupassāmi evaṃcittam yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatapānāponikanikāyo cikkhallikanikāyo' ti evamādīni c'ettha sādhaṅgāni sāsanaṭo lokato ca. Evaṃ sesānam pi nikāyabhāve vacanaṭṭho veditaṭṭho.

Katamo Majjhimanikāyo? Majjhimappamānāni pañcadasa vaggasaṅgahāni Mūlapariyāyasuttādīni diyaḍḍhasataṃ dve ca suttāni.

Diyaḍḍhasatasuttantā dve ca suttāni yattha so nikāyo majjhimo pañcadasavaggapariggaho ti.

Katamo Saṃyuttanikāyo? Devatāsaṃyuttādivasena kathitāni Oghatarāṇasuttādīni satta suttasahassāni satta ca suttasatāni dvāsaṭṭhi ca suttāni.

Satta suttasahassāni satta suttasatāni ca dvāsaṭṭhi c'eva suttantā eso Saṃyuttasaṅgaho ti.

Katamo Aṅguttaranikāyo? Ekeka - aṅgātirekavasena kathitāni Cittapariyādānādīni nava suttasahassāni pañca suttasatāni sattapaññāsaṅgāni ca suttāni.

Navasuttasahassāni pañca suttasatāni ca Sattapaññāsa suttāni saṅkhyā Aṅguttare ayaṃ.

Katamo Khuddakanikāyo? Sakalam Vinayapiṭakam Abhidhammapiṭakam Khuddakapāṭha-Dhammapadādayo ca pubbe dassita-cuddasappabhedā, ṭhapetvā cattāro nikāye avasesabuddhavacanan ti.

Ṭhapetvā caturō p'ete nikāye Dīgha-ādike tadanñam buddhavacanam nikāyo Khuddako mato ti. Evam nikāyato pañca nikāyā honti.

59. Katham nava aṅgāni ti? Sabbam eva h'idaṃ Suttam Geyyam Veyyākaraṇam Gāthā Udānam Itivuttakam Jātakam Abbhutadhammam Vedallan ti navappabhedam hoti.

Tattha Ubhato - vibhaṅga - niddesakhandhakaparivārā Suttanipāte Maṅgalasutta-Ratanasutta-Nālakasutta-Tuvaṭakasuttāni añnam pi ca suttanāmakam Tathāgatavacanam Suttan ti veditabbam. Sabbam pi sagāthakam Suttam Geyyan ti veditabbam. Visesena Saṃyuttake sakalo pi sagāthāvaggo. Sakalam pi Abhidhammapiṭakam niggāthakam suttā ca yañ ca añnam pi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitam buddhavacanam tam Veyyākaraṇan ti veditabbam.

Dhammapada - Theragāthā - Therīgāthā - Suttanipāte no suttanāmikā suddhikagāthā ca Gāthā ti veditabbā. Somanassañānamayika-gāthā-ṭṭisaṃyuttā dve asīti suttantā Udānan ti veditabbam.

'Vuttam h'etaṃ Bhagavatā' ti ādinayappavattā dasuttarasataṃ suttantā Iti-vuttakan ti veditabbam.

Apaṇṇaka-jātakādīni paññāsādhikāni pañca jātakasatāni Jātakan ti veditabbam.

'Cattāro ime bhikkhave acchariyā abbhutadhammā Ānande' ti ādinayappavattā sabbe pi acchariyabbhuta-dhammapaṭisaṃyuttā suttantā Abbhutadhamman ti veditabbam.

Cullavedalla - Mahāvedalla - Sammādiṭṭhi - Sakkapañha-Saṅkhārabhājanīya-Mahāpuṇṇamasuttādayo sabbe pi vedan ca tuṭṭhiñ ca laddhāladdhā pucchitasuttantā Vedallan ti veditabbam.

Evam etaṃ aṅgato nava aṅgāni.

60. Katham dhammakhandhato caturāsīti dhammakhandhasahassāni ti? Sabbam eva hi Buddhavacanam

Dvāsītiṃ buddhato gaṇhiṃ dve saḥassāni bhikkhuto caturāsīti saḥassāni ye 'me dhammā pavattino ti.

Evam paridipitadhammakkhandhavasena caturāsīti-saḥassappabhedam hoti.

Tattha ekānusandhikaṃ suttaṃ eko dhammakkhandho. Yaṃ anekānusandhikaṃ tattha anusandhivasena dhammakkhandhagaṇanā.

Gāthābandhesu pañhapucchanam eko dhammakkhandho, vissajjanam eko. Abhidhamme ekamekaṃ tikadukabhājanam ekamekañ ca cittavārabhājanam eko dhammakkhandho.

Vinaye atthi vatthu, atthi mātikā, atthi padabhājanīyam, atthi āpatti, atthi anāpatti, atthi tikacchedo, tattha ekameko koṭṭhāso ekameko dhammakkhandho ti veditabbo.

Evam dhammakkhandhato caturāsīti dhammakkhandhasaḥassāni.

61. Evam etaṃ sabbam pi Buddhavacanam pañcasatikasaṅgītikāle saṅgāyantena Mahākassapapamukhena vasigaṇena 'idaṃ paṭhamabuddhavacanam, idaṃ majjhima-buddhavacanam, idaṃ pacchimabuddhavacanam, idaṃ Vinayaṭṭakam, idaṃ Suttantaṭṭakam, idaṃ Abhidhammaṭṭakam, ayam Dīghanikāyo . . . pe . . . ayam Khuddakanikāyo, imāni suttādīni nav' aṅgāni, imāni caturāsīti dhammakkhandhasaḥassāni ti' imaṃ pabhedam vavatthapetvā va saṅgītam. Na kevalaṇ ca imam eva. Aññam pi uddānasaṅgaha-vaggasaṅgaha-peyyālasaṅgaha-ekanipāta-dukaniṭṭādinipātasāṅgahasamyuttasaṅgahapaññāsasaṅgaha-hādim anekavidham tisu ṭṭakesu sandissamaṇasaṅgahappabhedam vavatthapetvā va sattahi māsehi saṅgītam. Saṅgitipariyosāne c'assa: 'Idam Mahākassapattherena Dasabalassa sāsanam pañcavassasaḥsapparimāṇakālam pavattanasamaṭṭham katam' ti sañjātappamodā, sādhu-kāram viya dadamānā, ayam mahāpaṭhavī udakapariyantam katvā anekappa-kāram saṅkampi sampakampi sampavedhi. Anekāni ca acchariyāni pāturaḥesum.

62. Evam saṅgīte pan' ettha ayam Abhidhammo ṭṭakato Abhidhammaṭṭakam, nikāyato Khuddakanikāyo,

aṅgato Veyyākaraṇaṅgaṃ dhammakkhandhato katipayāni
 dhammakkhandhasahassāni hoti. Tam dhārayantesu
 bhikkhūsu pubbe eko bhikkhu sabbasāmayikaparisāya nisi-
 ditvā Abhidhammato suttam āharitvā dhammam kathento
 ‘rūpakkhandho avyākato cattāro khandhā siyā kusalā siyā
 akusalā siyā avyākatā dasāyatanā avyākatā dve āyatanā siyā
 kusalā siyā akusalā siyā avyākatā soḷasa dhātuyo avyākatā
 dve dhātuyo siyā kusalā siyā akusalā siyā avyākatā samu-
 dayasaccam akusalam maggasaccam kusalam nirodhasac-
 cam avyākatam dukkhasaccam siyā kusalam siyā akusalam
 siyā avyākatam dasindriyā avyākatā domanassindriyam
 akusalam aññātamñāssāmītindriyam kusalam cattāri
 indriyāni siyā akusalā siyā avyākatā cha indriyāni siyā
 kusalā siyā akusalā siyā avyākatā ti’ dhammakatham ka-
 theti. Tasmim thāne eko bhikkhu nisinno dhammakathi-
 katvam Sinerum parikkhipanto viya dighasuttam āharāsi.
 Kim suttam nām’etan ti āha? Abhidhammasuttam nāma
 āvuso ti. Abhidhammasuttam kasmā āharāsi? Kim
 aññam buddhabhāsitam suttam āharitum na vaṭṭati ti.
 Abhidhammo kena bhāsito ti? Na eso buddhabhāsito ti.
 Kim pana te āvuso Vinayapiṭakam uggahitan ti. Na
 uggahitam āvuso ti. Avinayadhāritāya maññe tvam
 ajānanto evam vadesi ti. Vinayamattam eva āvuso ugga-
 hitan ti. Tam pi te duggahitam parisapariyante nisiditvā
 niddāyantena uggahitam bhavissati. Tumhādise hi pab-
 bājento vā upasampādentō vā sātisāro hoti. Kiṅkaraṇā?
 Vinayamattassa pi duggahitattā. Vuttam h’etam: Tattha
 anāpatti na vivaṇṇetukāmo iṅgha tāva Suttantam vā gāthāyo
 vā Abhidhammam vā pariyāpuṇassu pacchā pi Vinayam
 pariyāpuṇissasi. Suttante okāsam kārāpetvā Abhidhammam
 vā Vinayam vā pucchati. Abhidhamme okāsam kārāpetvā
 Suttantam vā Vinayam vā pucchati. Vinaye okāsam kārā-
 petvā Suttantam vā Abhidhammam vā pucchati. Tvam pana
 ettakam pi na jānāsi ti. Ettakenāpi paravādī niggahito
 hoti. Mahāgosīngasuttam pana ito pi balavataram. Tatra
 hi Dhammasenāpati Sāriputtatthero aññamaññam pucchi-
 tam pañhañ ca vissajjanañ ca āropetum Satthu santikam
 gantvā Mahāmogallānattherassa vissajjanam ārocento:

idhāvuso Sāriputta dve bhikkhū Abhidhammakatham ka-thenti, te aññamaññaṃ pañhaṃ pucchanti, aññamaññaṃ pañhaṃ puṭṭhā vissajjenti no ca saṃsādentī dhammī ca tesam kathā pavattanī hoti. Evarūpena kho āvuso Sāriputta bhikkhunā Gosīṅgasālavanam sobheyyā ti āha.

63. Satthā abhidhammikā nāma mama sāsane paribāhira ti avatvā suvaṇṇāliṅgasadisam givaṃ unṇāmetvā puṇṇa-candasassirīkam mukhaṃ pūretvā brahmaghosam nicchārento 'sādhu sādhu Sāriputtā' ti Mahāmoggallānattherassa sādhu-kāram datvā 'yathā taṃ Moggallāno ca sammāvyākāramāno vyākareyya, Moggallāno hi Sāriputtadhammakathiko' ti āha. Abhidhammikabhikkhū yeva kira dhammakathikā nāma, avasesā dhammaṃ kathentā pi na dhammakathikā. Kasmā? Te hi dhammaṃ kathentā kammantaram vipākantaram rūpārūpaparicchedam dhammantaram āloletvā kathenti. Abhidhammikā dhammantaram na āloleti,¹ tasmā abhidhammiko bhikkhu dhammaṃ kathetu vā no vā pucchitakāle pana pañhaṃ kathessati ti. Ayam eva kira ekantadhammakathiko nāmā ti. Idam sandhāya Satthā sādhu-kāram datvā 'sukathitam Moggallānenā ti' āha. Abhidhammaṃ paṭibāhanto imasmiṃ jinacakke pahāram deti, sabbaññūtaññaṃ paṭibāhati, Satthu vesārajjāññaṃ ativatteti,² sotukāmaṃ parisam visamvādeti, ariyamagge āvaraṇam bandhati, aṭṭhārasasu bhedakaravatthūsu ekasmiṃ sandissati, ukkhepaniyakamanissayakammatajjaniyakammāraho hoti, kammaṃ katvā uyyojetabbo vighāsādo hutvā jīvissati ti. Athā pi evam vadeyya: sace Abhidhammo buddhabhāsito yathā anekesu suttasahassesu 'ekam samayaṃ Bhagavā Rājagahe vihara-ti ti' ādinā nayena nidānam sajjitam evam assāpi nidānam sajjitam bhaveyyā ti. So 'Jātaka Suttanipāta-Dhammapadādinam evarūpaṃ nidānam n'atthi na ca tāni buddhabhāsitanī ti' paṭikkhipitvā uttarim pi evam vattabbo: Paṇḍita Abhidhammo nām 'esa buddhānam yeva visayo na aññesaṃ visayo, buddhānam okkanti pākaṭā, abhijāti pākaṭā, abhisambodhi pākaṭā, dhammacakkappavattanam pākaṭam,

¹ na dhammantaram āloḷ° M.

² paṭinivatteti M.

yamakapaṭihīraṃ pākāṭaṃ, vikkamo pākāṭo, devaloke desitabhāvo pākāṭo, devorohanaṃ pākāṭaṃ. Yathā nāma cakavattirañño hatthiratanāṃ vā assaratanāṃ vā thenetvā yānake yojetvā vicaraṇaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ, cakkaratanāṃ vā pana thenetvā palālasakaṭe olambetvā vicaraṇaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ, yojanappamānaṃ obhāsanāsamatthaṃ maṇiratanāṃ vā pana kappāsapaccchiyaṃ pakkhipitvā valañjanaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Rājārahahaṇḍatāya. Evam evaṃ Abhidhammo nāma aññesaṃ avisayo sabbaññubuddhānaṃ yeva visayo. Tesāṃ vasena desetabbā desanā buddhānaṃ hi okkanti pākāṭā . . . pe . . . devorohanaṃ pākāṭaṃ. Abhidhammassa nidānakiccaṃ nāma n'atthi paṇḍitā ti, na hi sakkā evaṃ vutte paravādinā sahadhammikaṃ udāhāraṃ udāharitum.

64. Maṇḍalārāmaṃvāsī Tissabhūtiṭhero pana mahābodhi-nidāne 'esa Abhidhammo nāmā ti dassetuṃ yena svāhaṃ bhikkhave vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi tassa padese na vihāsin ti' imaṃ padesavihārasuttantaṃ āharitvā kathesi. Dasavidho hi padeso nāma khandhapadeso āyatanapadeso dhātu-sacca-indriya-paccayākārasatipaṭṭhānājñānapadeso nāma padeso dhammapadeso ti. Tesu Satthā Mahābodhimaṇḍe pañcakkhandhe nippadesato paṭivijji, imaṃ temāsaṃ vedanākkhandhavasena' eva vihāsi.

Dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo nippadesena paṭivijji, imaṃ temāsaṃ dhammāyatane vedanāvasena dhammadhātuyaṃ ca vedanāvasena' eva vihāsi.

Cattāri saccāni nippadesena paṭivijji, imaṃ temāsaṃ dukkhasaccavedanāvasena' eva vihāsi.

Bāvisatindriyāni nippadesena paṭivijji, imaṃ temāsaṃ vedanāpañcaka indriyavasena vihāsi.

Dvādasapadikaṃ paccayākāravattaniṃ¹ nippadesena paṭivijji, imaṃ temāsaṃ phassapaccayavedanāvasena' eva vihāsi.

Cattāro satipaṭṭhāne nippadesena paṭivijji, imaṃ temāsaṃ vedanāsatiṭṭhānavasena' eva vihāsi.

¹ paccayavaddhaṃ C.G. T.

Cattāri jhānāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ jhānaṅgesu vedanāvasen' eva vihāsi.

Nāmaṃ nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ tattha vedanāvasen' eva vihāsi.

Dhamme nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanā-tikavasen' eva vihāsi.

65. Evaṃ thero padesavihārasuttantavasena Abhidhammassa nidānaṃ kathesi: Gāmaṃvāsi Sumanadevathero pana heṭṭhā lohapāsāde dhammaṃ pavattento 'ayaṃ paravādī bāhā paggayha araṇṇe kandanto viya asakkhikaṃ aṭṭhaṃ karonto viya ca Abhidhamme nidānassa atthi-bhāvam pi na jānāti ti' vatvā nidānaṃ kathento evaṃ āha: Ekaṃ samayaṃ Bhagavā devesu viharati Tāvatiṃse pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra kho Bhagavā devānaṃ Tavatiṃsānaṃ Abhidhammakathaṃ kathesi.

66. K u s a l ā d h a m m ā a k u s a l ā d h a m m ā a v y ā k a t ā d h a m m ā t i. Aññesu pana suttesu ekam eva nidānaṃ, Abhidhamme dve nidānāni adhigama-nidānaṃ desanānidānañ ca. Tattha adhigamanidānaṃ Dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya yāva Mahābodhipallaṅkā veditabbaṃ, desanānidānaṃ yāva dhammacakkappavattanā. Evaṃ ubhayanidānasampannaṃ pan' assa Abhidhammassa nidānakosallatthaṃ idaṃ tāva pañhakammaṃ veditabbaṃ.

67. Ayaṃ Abhidhammo nāma kena pabhāvito, kattha paripācīto, kattha adhigato, kena adhigato, kattha vicīto, kadā vicīto, kena vicīto, kattha desīto, kass' atthāya desīto, kehi paṭiggahīto, ke sikkhanti, ke sikkhitasikkhā, ke dhārentī, kassa vacanaṃ, kenābhataṃ ti?

Tatr' idaṃ vissajjanaṃ:

Kena pabhāvito ti? Bodhiabhinīhārasaddhāya pabhāvito.

Kattha paripācīto ti? Addhacchatṭhesu Jātakasatesu.

Kattha adhigato ti? Bodhimūle.

Kadā adhigato ti? Visākhapuñṇamāsiyaṃ.

Kena adhigato ti? Sabbaññūbuddhena.

Kattha vicīto ti? Bodhimaṇḍe.

Kadā vicito ti? Ratanagharasattābe.

Kena vicito ti? Sabbaññūbuddhena.

Kattha desito ti? Devesu Tāvatisesu.

Kass' atthāya desito ti? Devatānaṃ.

Kim atthaṃ desito ti? Caturōghanittharaṇatthaṃ.

Kehi paṭigahīto ti? Devehi.

Ke sikkhantī ti? Sekhā ca puthujjanā kalyāṇakā ca.

Ke sikkhitasikkhā ti? Arahanto khīṇāsavā.

Ke dhārentī ti? Yesaṃ vattati te dhārenti.

Kassa vacanan ti? Bhagavato vacanaṃ arahato
Sammāsambuddhassa.

Kenābhatan ti? Ācariyaparamparāya. Ayaṃ hi
Sāriputtatthero Bhaddaji Sobhito Piyajāli Piyapālo Piya-
dassī Kosiyaputto Siggavo Sandeho¹ Moggaliputto
Visudatto Dhammiyo Dāsako Sonako Revato ti evaṃ
ādīhi yāva saṅgītikālā ābhato, tato uddhaṃ tesāṃ yeva
sissānusissehī ti. Evaṃ tāva Jambudīpatale ācariya-
paramparāya ābhato imaṃ pana dīpaṃ.

Tato Mahindo Iddhiyo Uttiyo Bhaddanāmo ca Sambalo
ete nāgā mahāpaññā Jambudīpā idhāgatā ti.

Imehi mahānāgehi ābhato tato uddhaṃ tesāṃ yeva
sissānusissasāṅkhātāya ācariyaparamparāya yāvajjakālā
ābhato. Evaṃ ābhatassa paṇ' assa yaṃ taṃ Dīpaṅkara-
dasabalato paṭṭhāya yāva mahābodhipallaṅkā adhigamaṇi-
dānaṃ.

68. Yāva Dhammacakkappavattanā desanānidānaṃ ca
vuttaṃ.

[Here the Dūrenidāna Chapter of the Jātaka Commentary
(Fausböll's Jātaka, I. pp. 2—47) follows.]

69. Tattha aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhitvā
yāvatāyukaṃ dibbasampattim anubhavanto manussagaṇa-

¹ Sandevo C.

nāya¹ idāni sattahi divasehi āyukkhayaṃ pāpuṇissati ti² vatvā nikilissanti, mālā milāyanti, kacchehi sedā muccanti, kāye vevaṇṇiyaṃ okkamati,³ devo devāsanena saṅṭhahati ti imesu pubbanimittesu uppannesu tāni disvā suññā vata no saggā bhavissanti ti samvegajātāhi devatāhi Mahāsattassa pūritapāramibhāvaṃ ūtvā imasmiṃ idāni aññaṃ devalokaṃ anupagantvā manussaloke uppajjitvā buddhabhāvaṃ patte puññāni katvā cutācutā manussā devalokaṃ paripūressanti ti cintetvā

Yato haṃ Tusite kāye Santusito nāma' ahaṃ tadā dasasahassī samāgantvā yācanti pañjali mamaṃ,
Kālo te Mahāvīra! uppajja mātu kucchiyaṃ
sadevakan tārayanto bujjhassu amatam padan ti.⁴

Evam Buddhabhāvatthāya āyācito kālaṃ dīpaṃ desaṃ kulam janettiyā āyuparimāṇan ti imāni pañca mahāvilocanāni viloketvā katasanniṭṭhāno tato cuto Sakyarājakule paṭisandhim gahetvā tattha mahāsampattiyā parihariyamāno anukkamena bhadrāyobbanam anupāpuṇi.

70. Imasmiṃ antare sato sampajāno Ānandabodhisatto Tusitakāyā cavitvā mātu kucchiṃ okkamati ti ādinaṃ suttapādānaṃ c'eva tesam Aṭṭhakathāya ca vasena vitthāro veditabbo.

So tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tisu pāsādesu devalokasiriṃ viya rajjasiriṃ anubhavamāno uyyānakilāya gamanasamaye anukkamena jīṇavyādhimatasāṅkhyāte tayo devadūte disvā sañjātasamvego nivattitvā catutthavāre pabbajitaṃ disvā sādhu pabbajjā ti pabbajjāya ruciṃ uppādetvā uyyānaṃ gantvā tattha divasaṃ khepetvā Maṅgalapokkharāṇitire nisinna kappakavesaṃ gahetvā āgatena Vissakammena devaputtena alaṃkatapaṭiyatto

¹ manussagaṇhanāya saṅghivassasahassādhikāni satta-paññāsa vassakoṭṭiya idāni M.

² pāpuṇissasi M. ³ kāye dubbāṇaṃ okkamati M.

⁴ Dhp p. 117.

Rāhulabhaddassa jātasāsanam sutvā puttasinēhassa balavabhāvaṃ nātvā yāva idaṃ bandhanam na vaḍḍhati tāvad eva naṃ chindissāmī ti cintetvā sāyaṃ nagaram pavisanto :

Nibbutā nūna sā mātā
 Nibbuto nūna so pitā
 Nibbutā nūna sā nārī
 Yassāyaṃ idiso patī ti.¹

71. Kisāgotamiyā nāma pitucchādhītāya bhāsitaṃ imaṃ gātham sutvā ahaṃ imāya nibbutapadaṃ sāvīto ti gīvato sataśahassaggaṇakam muttāhāraṃ muñcitvā tassā pesetvā attano bhavanam pavisitvā sirisayane nisinno niddāvasena nātakānaṃ vippakāraṃ disvā nibbiṇṇahadayo Channaṃ utthāpetvā Kanthakam āharāpetvā Kanthakam āruya Channasahāyo dasasahasilokadhātudevatahi kataparivāro mahābhikkhamaṇam nikkhamitvā, ten' eva rattāvasesena tini mahārajjāni atikkamma, Anomānadītire pabbajitvā, anukkamena Rājagahaṃ gantvā, tattha piṇḍāya caritvā Paṇḍavapabbatapabbhāre nisinno Magadharājena rajjena nimantiyamāno taṃ paṭikkhipitvā sabbaññūtaṃ patvā tassa vijitaṃ āgamanatthāya tena gahitapatiñño Ālāraṇ ca Kālāmaṃ Uddakaṇ ca upasaṅkamitvā tesam santike adhigatavisesena aparituttiho chabbassāni mahāpadhānaṃ padahitvā Visākhāpunnamadivase pāto va Senāninigame Sujātāya dinnapāyāsam paribhuñjitvā Nerañjarāya nadiyā suvaṇṇapātiṃ pavāhetvā Nerañjarāya tire Mahāvanasaṇḍe nānāsamāpattihi divasabhāgam vītināmetvā sāyaṇhasamaye sotthiyena dinnam atthatiṇamuttiṃ gahetvā Kālena nāgarājena abhitthutaṅgaṇo bodhimaṇḍam āruya tiṇāni santharitvā 'na tāv' imaṃ pallaṅkam bhindissāmī yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccissati ti' patiññaṃ katvā pācīnadisābhimukho nisīditvā suriye anatthamite yeva Mārābalaṃ vidhamitvā paṭhamayāme pubbenivāsāññaṃ, majjhimayāme cutūpapātaññaṃ patvā pacchimayāmāvasāne dasabalacatuvesārajjādisabbabud-

¹ Jāt. I., 60; Mahāvastu, II., 157.

dhagaṇapatimaṇḍitaṃ sabbaññutañāṇaṃ paṭivijjhanto yeva imaṃ Abhidhammanayasamuddaṃ adhigañchi.

Evam assa adhigamanidānaṃ veditabbam.

72. Evaṃ adhigatābhidhammo ekapallaṅkena nisinnasattāhaṃ animisasattāhaṃ caṅkamanasattāhaṃ ca atikakamitvā catutthe sattāhe sayambhūñāṇādhigamena adhigataṃ Abhidhammaṃ vicinitvā aparāni pi Ajapāla-Mucalindarājāyatanesu tini sattāhāni vitināmetvā aṭṭhame sattāhe Ajapālanigrodharukkhamūle nisinno dhammagambhīratāpaccavekkhaṇena appossukkataṃ āpajjamāno dasasahassimāhābrahmaparivārena Sahampatibrāhmuṇā āyācitadhammadesano buddhacakkhunā lokam oloketvā brāhmaṇo ajjhesanaṃ ādāya 'kassa nu kho ahaṃ paṭhamam dhammaṃ deseyyan' ti olokeno Ālār-Uddakānaṃ kālakatabhāvaṃ ṇatvā pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakārakataṃ anussaritvā utthāyāsanaṃ Kāsipuraṃ gacchanto antarāmagge Upakena saddhiṃ mantetvā Āsāhipuṇṇamadivase Isipatane migadāye pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ patvā te ananucchavikena samudācārena saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattento Aññakoṇḍaññatherapamukhā aṭṭhārasa brahmakoṭiyo amatapānaṃ pāyesi. Evaṃ yāva Dhammacakkappavattadesanānidānaṃ veditabbam.

Ayaṃ ettha saṅkhepo, vitthāro pana sātthakathānaṃ ariyapariyesanapabbajjāsuttādīnaṃ vasena veditabbo.

73. Evaṃ adhigamanidānadesanānidānasampannassa pañca Abhidhammassa aparāni pi Dūrenidānaṃ Avīdūrenidānaṃ Santikenidānaṃ ti tini nidānāni. Tattha Dīpaṅkarapādāmūlato paṭṭhāya yāva Tusitapurā Dūrenidānaṃ veditabbam.

Tusitapurato paṭṭhāya yāva Bodhimandā Avidūrenidānaṃ.

Ekam samayaṃ Bhagavā devesu Tāvatiṃsesu viharati pāricchattakamūle Paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra Bhagavā devānaṃ Tāvatiṃsānaṃ Abhidhammakathaṃ kathesi ti idam assa Santikenidānaṃ.

Ayaṃ tāva Nidānakathā. Idāni:

Iti me bhāsamānassa Abhidhammakathaṃ imaṃ,
Avikkhittā nisāmetha, dullabhā hi ayaṃ kathā ti.

Evam patiññātāya Abhidhammakathāya kathanokāso
samppatto.

74. Tatthāyasmā Abhidhammo nāma Dhammasaṅgaṇi-
āḍini sattappakaraṇāni.

Dhammasaṅgaṇi cittuppādakaṇḍādinam vasena cattāri
kaṇḍāni cittuppādakaṇḍam pi mātikāpadabhājanivyavasena
duvidham, tattha mātikā ādi sā pi tikamātikā dukamātikā
ti duvidhā.

Tattha tikamātikā ādi tikamātikāya pi kusalatti-
kam.

75. Kusalattike pi kusalā dhammā ti idaṃ padaṃ. Tas-
mā :

Ito paṭṭhāya gambhīraṃ Abhidhammakathaṃ imaṃ
vuccamānaṃ nisāmetha ekaggā sādhu sādhu ti.

Kusalā dhammā akusalā dhammā avyā-
katā dhammā ti.¹

Ayaṃ tāva ādipadena laddhanāmo kusalattiko nāma.

76. Sukhāya vedanāya sampayuttā dham-
mā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dham-
mā, adukkhāya vedanāya sampayuttā dham-
mā ti ayaṃ sabbapadehi laddhanāmo
vedanattiko nāma.

Evam ādipadavasena vā sabbapadavasena vā sabbesam
pi tikadukānaṃ nāmaṃ veditabbaṃ.

Sabbe va c'ete pañcadasahi paricchedehi vavatthitā.
Tikānaṃ hi eko paricchedo dukānaṃ catuddasa.

77. Hetū dhammā na hetū dhammā ti ādayo
cha dukā. Ganthato ca atthato ca aññamaññasamban-
dhena kaṇṇikā viya ghaṭā viya hutvā ṭhitattā hetugocchako
ti vuccati.

Tato 'pare sappaccayā dhammā appaccayā
dhammā ti ādayo satta dukā aññamaññe asambandhā

¹ Dhs. p. 1-8.

kevalaṃ dukkaṃ sāmāññena uccinitvā gocchakantare ṭhapitattā aññehi ca mahantaradukehi cullakattā cullantaradukā veditabbā.

78. Tato paraṃ āsavadukādīnaṃ channaṃ dukānaṃ vasena āsavagocchako.

79. Saṃyojanadukādīnaṃ vasena saṃyojanagocchako.

80. Tathā gantha — ogha — yoga — nīvaraṇadukādīnaṃ vasena gantha — ogha — yoga — nīvaraṇagocchakā.

81. Parāmāsadukādīnaṃ pañcannaṃ vasena parāmāsagocchakoti.

Sabbe pi satta gocchakā veditabbā.

82. Tato paraṃ:

Sārammaṇā dhammā ti ādayo catuddasa mahantaradukā nāma.

83. Tato upādānadukādayo cha dukā upādānagocchakoti nāma.

84. Tato kilesadukādayo aṭṭha dukā kilesadukā nāma.

85. Tato paraṃ dassanena pahātabbadukādayo aṭṭhārasa dukā Abhidhammātikāya pariyoṣāne ṭhapitattā piṭṭhidukā nāma.

86. Vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā ti ādayo pana dvācattālīsa dukā suttantikadukā nāma. Evaṃ sabbe p'ete pañcadasahi paricchedehi vavatthitā ti veditabbā.

Evaṃ vavatthitā pan'ete sappadesanippadesavasena dve ca koṭṭhāsā honti.

Etesu hi nava tikā ekasattati ca dukā sappadesānaṃ rūpārūpadhammānaṃ pariggahitattā sappadesā nāma.

87. Avasesā terasa tikā ekasattati ca dukā nippadesā nāma.

88. Tattha tikesu tāva vedanattiko vitakkattiko pītittiko uppannattiko atītattiko cattāro ārammaṇattikā ti ime nava tikā sappadesā nāma. Dukesu hetugocchakādīnaṃ upādānagocchakapariyoṣānānaṃ navannaṃ gocchakānaṃ pariyoṣāne tayo tayo dukā.

89. Kilesagocchakapariyosāne cattāro dukā:

Cittasampayuttā dhammā,¹ cittavippayuttā dhammā, cittasamsatṭhā dhammā, cittavisamsatṭhā dhammā ti dve mahantaradukā.

90. Suttantikadukesu adbhivacanadukam² paññattidukam niruttidukam nāmarūpadukan ti ime cattāro duke ṭha-petvā avasesā aṭṭhatimsa dukā cā ti ete sappadesā nāma vuttā. Avasesā tikadukā sabbe pi nippadesā ti veditabbā.

91. Idāni kusalā dhammā ti ādīnaṃ mātīkāpadānaṃ ayam anupubbavaṇṇanā. Kusalasaddo tāva ārogyānavajjācchekasukhavipākesu dissati. Ayam hi kacci nu bhoto kusalaṃ kacci nu bhoto anāmayan ti ādisu ārogye dissati. Katamo pana bhante kāyasamācāro kusalo? Yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo ti ca puna ca paraṃ bhante ekadānuttariyaṃ yathā Bhagavā dhammaṃ deseti. Kusalesu dhammesū ti ca evam ādisu anavajje.

Kusalo tvam rathassa aṅgapaccaṅgānaṃ, kusalā nac-cagitassa sikkhitā caturitthiyo ti ādisu cheke.

Kusalānaṃ bhikkhave dhammānaṃ samādānaheṭu, kusalassa kammaṃ katattā upacitattā ti ādisu sukhavipāke. Svāyam idha ārogye pi anavajje pi sukhavipāke pi vattati ti.

92. Dhammasaddo panāyam pariyaṭṭhetugūṇanissattanijjivatādisu dissati. Ayam hi dhammaṃ pariyaṭṭhānāti suttam geyyan ti ādisu pariyaṭṭhiyaṃ dissati.

Hetumhi nānaṃ dhammapaṭṭisambhidā ti ādisu hetumhi.

Na hi dhammo adhammo ca ubho samavipākino

Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggatin ti

ādisu guṇe dissati.

93. Tasmim kho pana samaye dhammā honti dhammesu dhammānupassī viharatī ti ādisu nissattanijjivatāyaṃ. Svāyam idhāpi nissattanijjivatāyaṃ eva vattati.

¹ Dhs. p. 5.

² Dhs. p. 7.

Vacanattho pan' ettha kucchite pāpadhamme salayanti calayanti kappenti viddhamsentī ti kusalā.

Kucchitena vā akārena sayanti ti kusā. Te akusala-saṅkhāte kuse lunanti chindanti ti kusalā.

Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato osānakaraṇato nāṇaṃ kusaṃ nāma. Tena kusena lātabbā ti kusalā gahetabbā pavattetabbā ti attho. Yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti evaṃ ime ti pi uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ saṅkilesapakkhaṃ lunanti tasmā kusā viya lunanti ti pi kusalā.

94. Attano pana sabhāvan dhārentī ti dhammā. Dhāriyanti vā paccayehi dhāriyanti vā yathā sabhāvato ti dhammā.

Na kusalā akusalā mittapaṭipakkhā amittā viya lobhādi-paṭipakkhā alobhādayo viya kusalapāṭipakkhā ti attho.

95. Na vyākata ti avyākata. Kusalākusalabhāvena akathitā ti attho.

Tesu anavajjasukhavipākalakkhaṇā kusalā, sāvajjadukkhavipākalakkhaṇā akusalā, avipākalakkhaṇā avyākata.

96. Kim pan' etāni kusalā ti vā dhammā ti vā ādīni ekatthāni udāhu nānatthāni ti? kiṃ c'ettha yadi tāva ekatthāni kusalā dhammā ti idaṃ kusalākusalā ti vuttasadisāṃ hoti? Atha nānatthāni. Tikadukānaṃ chakkacatukabhāvo āpajjati padānaṃ ca asambandho. Yathā hi 'kusalā rūpaṃ cakkhumā' ti vutte atthavasena aññamaññaṃ anolokentānaṃ padānaṃ na koci sambandho, evaṃ idhāpi padānaṃ asambandho āpajjati.

Pubbāparasambandharahitāni ca padāni nippayojanāni nāma honti. Yā pi c'esā parato katame dhammā kusalā ti pucchā tāya pi saddhiṃ virodho āpajjati. Neva hi dhammā kusalā atha ca pan' idaṃ vuccati katame dhammā kusalā ti.

97. Aparo nayo: Yadi etāni ekatthāni tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattā kusalādīnaṃ pi ekattaṃ āpajjati. Kusalādīpādānaṃ hi tiṇṇaṃ dhammānaṃ dhammabhāvena ekattaṃ, tasmā dhammattayena saddhiṃ atthato ninnatattānaṃ kusalādīnaṃ pi ekattaṃ āpajjati. Yad eva kusalan taṃ akusalan taṃ avyākatan ti. Athā pi tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattaṃ na sampaṭicchatha 'añño kusalaparo dhammo

añño akusalaparo añño avyākataparo ' ti vadatha. Evaṃ sante dhammo nāma bhāvo bhāvato ca añño abhāvo ti kusalaparā bhāvasaṅkhātā dhammā, añño akusalaparo dhammo abhāvo siyā. Tathā avyākataparo. Tehi ca añño kusalaparo pi. Etam abhāvattaṃ āpannehi dhammehi na aññe kusalādayo pi abhāvā yeva siyun ti.

Sabbam etaṃ akāraṇaṃ kasmā yathānumati? Vohāra-viddhitō. Vohāro hi yathā yathā atthesu anumato sampaṭicchito tathā tath' eva siddho na cāyaṃ kusalā dhammā ti ādisu kusalapubbo dhammābhilāpo dhammaparo ca kusalābhilāpo yathā kusalākusalā ti evaṃ atthavisesabhāvena paṇḍitehi sampāṭicchito na ca kusalā rūpaṃ cakkhumā saddo viya aññamaññaṃ anolokitatthabhāvena. Kusalasaddo paṇ' ettha anavajjasukhavipākasāṅkhātassa atthassa jotanaabhāvena sampāṭicchito akusalasaddo sāvajjadukkhavipākatthajotakattena, avyākatasaddo avipākatthajotakattena, dhammasaddo sabhāvadhāraṇādiatthajotakattena.

98. So etesaṃ aññatarānantare vuccamāno attano atthasāmaññaṃ dīpeti, sabbe vā hi ete sabhāvadhāraṇādinaṃ lakkhaṇena dhammā kusalādisaddā cāpi dhammasaddassa puratō vuccamānā attano atthavisesaṃ tassa dīpenti. Dhammo hi kusalo vā hoti akusalo vā avyākato vā evaṃ etehi visuṃ visuṃ vuccamānā attano attano atthamattadīpakattena saha vuccamānā attano atthasāmaññaṃ atthavisesaṃ dīpakattena loke paṇḍitehi sampāṭicchitā. Tasmā yad evaṃ ettha ekatthanānattattaṃ vikappetvā dosāropanakāraṇaṃ vuttaṃ sabbam etaṃ akāraṇaṃ.

Ayan tāva kusalattikassa anupadavaṇṇanā, iminā vuttanayena sesatikadukānaṃ nayo pi veditabbo, ito param pana visesamattam eva vakkhāma.

99. Sukhāya vedanāya sampayuttā ti ādisu sukhasaddo tāva sukhavedanā sukhāmūlasukhārammaṇasukhahetu-sukhapaccayaṭṭhāna-avyāpajjhanibbānādisu dissati.

Ayaṃ hi sukhasa ca pahāṇā ti ādisu sukhavedanāya dissati. Sukho buddhānaṃ uppādo, sukhā virāgatā loke ti ādisu sukhamūle.

Yasmā ca kho Mahāli rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkantaṃ ti ādisu sukhārammaṇe.

Sukhass' etaṃ bhikkhave adhivacanaṃ yad idaṃ puññāni ti ādisu sukhahetumhi.

Yāvañ c'idaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhānena pāpuñitum yāva sukhā saggā na te sukhaṃ pajānanti ye na pasanti nandanaṃ ti ādisu sukhapaccayaṭṭhāne.

Diṭṭhadhammasukhavahārā ete dhammā ti ādisu avyāpajjhe.

Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ ti ādisu nibbāne.

Idha panāyaṃ sukhavedanāyaṃ eva daṭṭhabbo.¹

100. Vedanāsaddo veditā vedanā me uppajjanti ti ādisu vedayitasmim yeva vaṭṭati.

Dukkhasaddo dukkhavedanādukkhavatthudukkhārammaṇadukkhapaccayaṭṭhānādisu dissati. Ayaṃ hi dukkhassa ca pahānā ti ādisu dukkhavedanāya dissati.

Jāti pi dukkhā ti ādisu dukkhavatthusmim. Yasmā ca kho Mahāli rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ ti ādisu dukkhārammaṇe.

Dukkho pāpassa uccayo ti ādisu dukkhapaccaye.

Yāvañ c'idaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhānena pāpuñitum yāva dukkhā nirayā ti ādisu dukkhapaccayaṭṭhāne.

Idha panāyaṃ dukkhavedanāyaṃ eva daṭṭhabbo.

Vacanaṭṭho pan'ettha sukhayati ti sukhā, dukkhayati ti dukkhā.

Na dukkhā na sukhā ti adukkhamasukhā. Makāro pada-sandhivasena vutto. Sabbā pi ārammaṇarasam vediyanti anubhavanti ti vedanā.

101. Tā su iṭṭhānubhavanalakkhaṇā sukhā aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā dukkhā ubbayaviparītānubhavanalakkhaṇā adukkhamasukhā.

Yo panāyaṃ tisu pi padesu sampayuttasaddo tass' attho.

Samam pakārehi yuttā ti sampayuttā.

Katarehi pakārehi ti? Ekuppādādihi.

¹ Dhs. p. 1, sukhāya vedanāya, etc.

N'atthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā ti? Āmantā. Iti hi imassa pañhassa paṭikkhepena nu atthi keci dhammā kehici dhammehi saḡatā saḡatā saḡatā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā ti.

Evam ekuppādādīnaḡ vasena sampayogatto vutto.

Iti imehi ekuppādādihi samaḡ pakārehi yuttā ti sampayuttā.

102. Vipākattike aññaḡaññaḡ visiṭṭhānaḡ kusalākusālānaḡ pākā ti vipākā.

Vipakkabhāvaḡ āpanānaḡ arūpadhammānaḡ etaḡ adhivacanaḡ.

Vipākadhammadhammā ti vipākasabhāvadhammā.

Yathā jātijarāsabhāvā jātijarāpakatikā sattā jātidhammā ti jarādhammā ti vuccanti; evaḡ vipākajanakattena vipākasabhāvā vipākapakatikā dhammā ti attho.

Tatīyapadaḡ ubhayasabhāvapaṭikkhepavasena vuttaḡ.

103. Upādinnupādāniyattike ārammaṇakaraṇavasena taḡhādihi upetena kammaṇā āciṇṇā phalabhāvena ḡhitā ti upādinnā.

Ārammaṇabhāvaḡ upagantvā upādānasambandhanena upādānaḡ hitā ti upādāniyā. Upādānassa ārammaṇapaccayabhūtānaḡ etaḡ adhivacanaḡ.

Upādinnā ca te upādāniyā ca upādinnupādāniyā. Sāsavakammaṇibbattānaḡ rūpārūpadhammānaḡ etaḡ adhivacanaḡ.

Iminā nayeṇa sesapadadvayeṇa paṭisedhasaḡito attho veditaḡbo.

104. Saṅkiliṭṭhasaṅkilesattike saṅkileseti ti saṅkilesa. Vibādhati upatāpeti cā ti attho.

Saṅkilesena samannāḡatā saṅkiliṭṭhā.

Attānaḡ ārammaṇaḡ katvā pavattanaḡ saṅkilesaḡ arahanti saṅkilesa vā niyuttā tassa ārammaṇabhāvaḡ anattikkamaṇato ti saṅkilesikā saṅkilesassa ārammaṇapaccayabhūtānaḡ etaḡ adhivacanaḡ.

Saṅkiliṭṭhā ca te saṅkilesikā cā ti saṅkiliṭṭhasaṅkilesikā. Sesapadadvayaḡ pi purimattike vuttanayeṇ'eva veditaḡbbaḡ.

105. Vitakkattike sampayogavasena vattamānena saha vitakkena savitakkā, saha vicārena savicārā.

Savitakkā ca te savicārā ti savitakkasavicārā, ubhayarahitā avitakkaavicārā. Vitakkavicāresu vicāro va mattā paraṃ pamāṇaṃ etesan ti vicāramattā. Vicārato uttarim vitakkena saddhim sampayogaṃ na gacchanti ti attho. Avitakkā ca te vicāramattā cā ti avitakkavicāramattā.

106. Pitittike pītiyā saha ekuppādādibhāvam gatā ti pīti-sahagatā pītisampayuttā ti attho.

Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

107. Upekhā ti c'ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā.

Sā hi sukhadukkhā kārapavattim upekkhati majjhattā-kārasaṅghitattā tenākārena ca pavattati ti upekhā.

Iti vedanāttikato padadvayaṃ eva gahetvā nippītikasukhassa sappītikasukhato visesadassanavasena ayan tiko vutto.

108. Dassanattike dassanenā ti sotāpattimaggena. So hi paṭhamam nibbānaṃ dassanato dassanan ti vutto.

109. Gotrabhū pana kiṃ cāpi paṭhamataraṃ nibbānaṃ passati? Yathā pana rañño santikaṃ kenacid eva karaṇīyena āgato puriso dūrato va rathikāya carantaṃ hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvā pi 'diṭṭho te rājā ti' puṭṭho disvā kattabbakiccassa akatattā 'na passāmi ti' āha, evameva nibbānaṃ disvā kattabbassa kiccassa kilesappahā-nassābhāvā na dassanan ti vuccati. Taṃ hi nānaṃ mag-gassa āvajjanatṭhāne tiṭṭhati.

110. Bhāvanāyā ti sesamaggattayena. Sesamaggattayaṃ hi paṭhamamaggena diṭṭhasmiṃ neva dhamme bhāvanāvasena uppajjati adhiṭṭhapubbaṃ kiñci na passati tasmā bhāvanā ti vuccati.

Tatīyapadaṃ ubhayapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

Tadanantarattike dassanena pahātabbo hetu etesan ti dassanena pahātabbahetukā. Dutīyapade pi es'eva nayo.

111. Tatīyapade neva dassanena na bhāvanāya pahā-tabbo hetu etesan ti evam atthaṃ agahetvā neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi ti evam attho

gahetabbo. Itarathā hi ahetakānaṃ agahaṇaṃ bhaveyya. Hetu yeva hi tesam natthi yo dassanabhāvanāhi pahātabbo siyā. Sahetukesu pi hetuvajjānaṃ gahaṇaṃ āpajjati na hetunaṃ. Hetu yeva hi etesaṃ neva dattanena na bhāvanāya pahātabbo ti vutto. Na te dhammā ubhayam pi etaṃ anadhippetam, tasmā n'eva dattanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi ti neva dattanena na bhāvanāya pahātabbahaṭṭhā ti ayam attho gahetabbo.

112. Ācayagāmitike¹ kammakilesehi āciyyatī ti ācayo. Paṭisandhicutigatipavattānaṃ etaṃ nāmaṃ.

Tassa kāraṇaṃ hutvā nipphādanabhāvena taṃ ācayaṃ gacchanti yassa vā pavattanti taṃ puggalaṃ yathāvuttam eva ācayaṃ gamentaṃ ti pi ācayagāmino.

Sāsavakusalākusalānaṃ etaṃ adhivacanaṃ.

Tato eva ācayasakkhātā cayā apetaṭṭā nibbānaṃ apeta-cayā ti apacayo. Taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchanti ti apacayagāmino. Ariyamaggānaṃ etaṃ adhivacanaṃ.

Api ca pākāraṃ iṭṭhakavaḍḍhakī viya pavattaṃ ācinantā gacchanti ti ācayagāmino. Tena citaṃ citaṃ viddhaṃsa-yamāno puriso viya tad eva pavattaṃ apacinantā gacchanti ti apacayagāmino.

Tatīyapaḍaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttam.

113. Sekhattike tīsu sikkhāsu jātā ti pi sekhā. Sattanaṃ sekhānaṃ ete ti pi sekhā. Apariyositasikkhattā sayam eva sikkhanti ti pi sekhā. Uparisikkhitabbābhāvato na sekkhā ti asekkhā. Vuḍḍhippattā vā sekkhā ti pi asekkhā. Arahattaphaladhammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tatīyapaḍaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttam.

114. Parittattike samantato khaṇḍitattā appamattakaṃ parittan ti vuccati parittaṃ gomayapiṇḍan ti ādisu viya. Ine pi appānubhāvatāya parittā viyā ti parittā kāmāvacara-dhammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Kilesavikkhambhana-samatthātāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahanta-bhāvaṃgatā mahantehi vā ulāracchandaviriyacittapaññehi gatā paṭipannā ti pi mahaggaṭṭā.

¹ Dhs. p. 2.

Pamāṇakarā dhammarāgādayo pamāṇaṃ nāma. Ārammaṇato vā sampayogato vā natthi etesaṃ pamāṇaṃ pamāṇassa ca paṭipakkhā ti appamāṇā.

Parittārammaṇattike parittaṃ ārammaṇaṃ etesaṃ ti parittārammaṇā. Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

115. Hīnattike hīnā ti lāmakā akusalā dhammā, hīna-panītaṇaṃ majjhe bhāvā ti majjhimā, avasesā tebhūmakā dhammā. Uttamaṭṭhena anappakattṭhena ca paṇitā lokuttarā dhammā.

116. Micchattattike hitasukhāvahā me bhavissanti ti evaṃ āsimsitā pi tathā abhāvato asubhādīsu yeva subhan ti ādi viparitapavattito¹ ca micchāsabhāvā ti micchattā, vipākadāne sati khandhabhedānantaram eva vipākadānato niyatā. Micchattā ca te niyatā cā ti micchattaniyatā vuttaviparitena atthena sammāsabhāvā ti. Sammattā sampattā ca te niyatā ca anantaram eva phaladānenā ti sampattaniyatā. Ubhayato pi na niyatā ti aniyatā.

117. Maggārammaṇattike nibbānaṃ maggati gavesati kilese vā mārento gacchati ti maggo. Maggo ārammaṇaṃ etesaṃ ti maggārammaṇā.

Aṭṭhaṅgiko pi maggo paccayatṭhena etesaṃ hetū ti maggahetukā. Maggasampayuttā vā hetū ti maggahetu maggo vā hetū ti maggahetu. Te etesaṃ hetū ti magga-hetukā. Sammādiṭṭhi sayamaṃ maggo ceva hetu ca iti maggo hetu etesaṃ ti pi maggahetukā, adhibhavitvā pavattanaṭṭhena maggo adhipati etesaṃ ti maggādhipatino.

118. Uppannattike uppādato paṭṭhāya yāva bhavaṅgā uddham paṇāgatā pavattā ti uppannā, na uppannā ti anuppannā. Pariniṭṭhitakāraṇekadesattā avassaṃ uppaj-jissanti ti uppādino.

119. Atītattike attano sabhāvaṃ uppādādilakkhaṇaṃ vā patvā atikkantā ti atitā, tadubhayam pi na āgatā ti anāgatā. Taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppannā ti paccuppannā.

120. Anantarattike atitaṃ ārammaṇaṃ etesaṃ ti atitārammaṇā. Sesapadadvaye pi es'eva nayo.

¹ subhādiviparīta° Atthayoḷ.

121. Ajjhattattike evaṃ pavattamānā 'mayam attā ti gahaṇam gamissāmā ti' iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattā ti ajjhattā.

Ajjhattasaddo panāyaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhattajjhatte visayajjhatte ti catūsu atthesu dissati.

Ten' Ānanda bhikkhunā tasmim yeva purimasmim samādhinimutte ajjhattam eva cittaṃ saṅṭhapetabbaṃ. Ajjhattarato samāhito ti ādisu hi ayaṃ gocarajjhatte dissati.

Ajjhattaṃ sampasādanaṃ ajjhattam vā dhammesu dhammānupassī viharatī ti ādisu niyakajjhatte.

Cha ajjhattikāni āyatanāni ti ādisu ajjhattajjhatte.

Ayaṃ kho pan' Ānanda vihāro Tathāgatena abhisambudho yad idaṃ sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattam suññataṃ upasampajja viharatī ti visayajjhatte issariyaṭṭhāne ti attho.

Phalasamāpattihi buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma.

Idha pana niyakajjhatte adhippeto tasmā attano santāne pavattā pāṭipuggalikā dhammā ajjhattā ti veditabbā.

122. Tato bahibhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā bahiddhā nāma.

Tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

123. Anantarattiko te yeva tippakāre pi dhamme āramaṇaṃ katvā pavattanavasena vutto.

124. Sanidassanattike daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātena saha nidassanena ti sanidassanā, paṭihananabhāvasaṅkhātena saha paṭighenā ti sappatighā, sanidassanā ca te sappatighā cā ti sanidassanasappatighā, natthi etesaṃ daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātaṃ nidassanaṃ ti anidassanā, anidassanā ca te vuttanayen'eva sappatighā cā ti anidassanasappatighā.

Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

Ayaṃ tāva tikamātikāya anupubbavaṇṇanā.

125. Dukamātikāya pana tikesu anāgatapadavaṇṇanaṃ yeva karissāma.

Hetugocchake¹ tāva hetudhammā ti mūlaṭṭhena hetusaṅkhātā dhammā. Hetu dhammā ti pi pāṭho.

¹ Dhs. p. 2., Hetū dhammā, etc.

Na hetū ti tesam yeva paṭikkhepavacanam; sampayogato pavattena saha hetunā ti sahetukā.

Tath'eva pavatto natthi etesam hetū ti ahetukā.

Ekuppādādinā¹ hetunā sampayuttā ti hetusampayuttā. Hetunā vippayuttā ti hetuvippayuttā; imesañ ca dvinnam pi dukānam kiñcāpi atthato nānattam natthi desanāvīlāsena pana tathā bujjhantānam vā puggalānam ajjhāsayavasena vuttā.

126. Tato param paṭhamadukam dutiyatatiyehi saddhiṃ yojetvā tesam hetunahetuādīnam padānam vasena yathā sambhavato apare pi tayo dukā vuttā, tattha yath'eva hetū c'eva dhammā sahetukā cā ti etaṃ sambhavati tathā hetū c'eva dhammā ahetukā cā ti. Idam pi yathā sahetukā c'eva dhammā na ca hetū ti etaṃ sambhavati tathā ahetukā c'eva dhammā na ca hetū ti. Idam pi hetusampayuttā dukena saddhiṃ yojanāya pi es'eva nayo.

Tatra yad etaṃ na hetukā dhammā sahetukā pi ahetukā pi ti siddhe. Na hetu kho pana dhammā ti atirittam. Kho panā ti padam vuttam. Tassa vasena ayam atirekattho saṅgahito ti veditabbo.

Katham na kevalam² na hetudhammā ḥ Sahetu-ahetukā icc'eva, Atha kho aññe pi aññathā pi ti idam vuttam hoti. Yath'eva hi na hetudhammā sahetukā pi ahetukā pi evam hetudhammā sahetukā pi ahetukā pi. Evam na hetudhammā hetusampayuttā pi hetuvippayuttā pi ti.

127. Cullantaradukesu attano nipphādakena saha pac-cayenā ti sappaccayā, natthi etesam uppāde vā ṭhitiyam vā paccayo ti appaccayā.

Paccayehi samāgantvā katā ti saṅkhatā, na saṅkhatā ti asaṅkhatā.

Avinibbhogavasena rūpam etesam atthi ti rūpino, tathā-vidham natthi etesam rūpan ti arūpino.² Rūpalakḥhaṇam vā rūpam tam etesam atthi ti rūpino, na rūpino arūpino.

Lokiyā dhammā ti loko vuccati lujjanapalujjanatṭhena vaṭṭam. Tasmim pariyāpannabhāvena loke niyuttā ti lokiyā.

¹ Ekuppādāditāya T. M.

² Dhs. p. 3.

Tato uttiṇṇā ti uttarā. Loke apariyāpanabhāvena lokato uttarā ti lokuttarā.

Kenaci viññeyyā ti cakkhuviññānādisu kenaci etena cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇena vā vijānitabbā.

Kenaci na viññeyyā ti ten' eva cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇena vā vijānitabbā.

Evam sante dvinnam pi padānam atthanānattato duko hoti.

128. Āsavagocchake āsavantī ti āsavā. Cakkhuno pi . . . pe . . . manato pi sandanti pavattantī ti vuttam hoti, dhammato yāva gotrabhū, okāsato yāva bhavaggaṃ savantī ti vā āsavā. Ete dhamme etaṃ ca okāsaṃ anto karitvā pavattantī ti attho. Anto karaṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārivāsīyatṭhena madirādayo āsavā viyā ti pi āsavā. Lokasmiṃ hi cirapārivāsikā madirādayo āsavā ti vucanti.

Yadi ca cirapārivāsikatṭhena āsavā ete yeva bhavitum arahanti. Vuttam h'etaṃ:

Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ito pubbe avijjā nāhosī ti ādi.

Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavanti ti āsavā; tato aññe no āsavā nāma.

Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattehi saha āsavehī ti sāsavā evaṃ pavattamānā, natthi etesaṃ āsavā ti anāsavā.

Sesaṃ hetugocchake vuttanayen'eva veditabbaṃ.

Ayaṃ pana viseso: yathā tattha na hetu kho pana dhammā sahetukā pi ahetukā pi ti ayaṃ osānaduko paṭhamadukassa dutiyapadaṃ ādimhi ṭhapetvā vutto. Evaṃ idha no āsavā kho pana dhammā sāsavā pi anāsavā pi ti na vuttā.

Kiñcāpi na vutto atha kho ayaṃ ca añño ca bhedo tattha vuttanayen'eva veditabbo.

129. Saṃyojanagocchake yassa saṃvijjanti taṃ puggalaṃ vaṭṭasmim saṃyojenti bandhanti ti saṃyojanā.

Tato aññe no saṃyojanā nāma.

Ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃyojanasaṃvaddhānena saṃyojanānaṃ hitā ti saṃyojanīyā, saṃyojanassa ārammaṇapaccayabhūtānaṃ etam adhivacanaṃ. Na

samyojaniyā asamyojaniyā. Sesam hetugocchake vuttanayen'eva veditabbam.

130. Ganthagocchake yassa samvijjanti tam cutipaṭi-sandhivasena vaṭṭasmim ganthenti ghaṭenti ti ganthā. Tato aññe no ganthā; ārammaṇakaraṇavasena ganthehi ganthitabbā ti ganthaniyā. Sesam hetugocchake vuttanayen'eva yojetabbam.

Yathā ca idha evaṃ ito paresu pi vuttāvasesam tattha tattha vuttanayen'eva veditabbam.

131. Oghagocchake yassa samvijjanti tam vaṭṭasmim ohananti osidāpentī ti oghā.

Ārammaṇam katvā atikkamaniyato oghehi atikkamitabbā ti oghaniyā oghānaṃ ārammaṇadhammā evaṃ veditabbā.

132. Yogagocchake yassa samvijjanti tam vaṭṭasmim yojenti ti yogā. Yoganiyā oghaniyā viya veditabbā.

133. Nivaraṇagocchake cittaṃ nivaranaṃ ti pariyonandhanti ti nivaranaṃ. Nivaraṇiyā samyojaniyā viya veditabbā.

134. Parāmāsgocchake dhammānaṃ yathābhūtaṃ aniccādiākāraṃ atikkamitvā niccan ti ādivasena pavattamānā parato āmasanti ti parāmāsā. Parāmāsehi ārammaṇakaraṇavasena parāmaṭṭhattā parāmaṭṭhā. Mahantaradukesu ārammaṇaṃ agahetvā appavattito saha ārammaṇenā ti sārammaṇā, natthi etesaṃ ārammaṇaṃ ti anārammaṇā.

Cintanaṭṭhena cittaṃ vicittaṭṭhena vā cittaṃ.

Avippayogavasena cetasmim niyuttā ti cetasikā.

Nirantarabhāvūpagamanatāya uppādato yāva bhaṅgā cittaena saṃsaṭṭhā ti citta-saṃsaṭṭhā.

Ekato pavattamānā pi nirantarabhāvaṃ anupagamana-tāya cittaena visaṃsaṭṭhā ti citta-visaṃsaṭṭhā.

Samuṭṭhahanti etenā ti samuṭṭhānaṃ. Cittaṃ samuṭṭhānaṃ etesan ti citta-samuṭṭhānā.

Saha bhavanti ti sahabhuno.

Cittena sahabhuno citta-sahabhuno.

Anuparivattanti ti anuparivattino. Kim anuparivattanti? Cittaṃ. Cittassa anuparivattino cittaṇuparivattino.

Citta-saṃsaṭṭhā va te citta-samuṭṭhānā yeva cā ti citta-saṃsaṭṭhasamuṭṭhānā.

Cittasamsatṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittasahabhuno evaṃ cā ti cittasamsatṭhasamuṭṭhānasahabhuno.

Cittasamsatṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittānuparivattino eva cā ti cittasamsatṭhasamuṭṭhānānuparivattino. Sesāni sabbapadāni vuttapadānam paṭikkhepavasena veditabbāni.

Ajjhattajjhattaṃ sandhāya ajjhattattike vuttavasena ajjhattā va ajjhattikā. Tato bahibhūtā ti bāhirā.

Upādiyant'eva bhūtāni na bhūtā viya. Upādiyanti ti upādānā, na upādiyant'evā ti nūpādā.

135. Upādānagocchake bhusaṃ ādiyanti ti upādānā. Dalhagāhaṃ gaṇhanti ti attho. Tato aññe no upādānā.

136. Kilesagocchake saṅkiliṭṭhattike vuttanayen'eva attho veditabbo.

137. Piṭṭhidukesu kāme avacaranti ti kāmāvacarā, rūpe avacaranti ti rūpāvacarā, arūpe avacaranti ti arūpāvacarā.

Ayaṃ ettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āvibhavissati.

Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannaantogadhā ti pariyāpannā, tasmim na pariyāpannā ti apariyāpannā.

Vaṭṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vaṭṭato niyyanti ti niyyānikā. Iminā lakkhaṇena na niyyanti ti aniyyānikā.

Cutiya vā attāno vā pavattiyā anantaram phaladāne niyatattā niyatā. Tathā aniyatattā aniyatā.

Aññe dhamme uttaranti pajahanti ti uttarā, attānaṃ uttaritaṃ samatthehi saha uttarehī ti sauttarā, natthi etesaṃ uttarā ti anuttarā, raṇanti etehī ti raṇā. Yehi abhibhūtā sattā nānappakārena kandanti paridevanti tesam rāgādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sampayogavasena pahānekatṭhatāvasena ca saha raṇehī ti saraṇā. Tena kāranena natthi etesaṃ raṇā ti araṇā.

138. Suttantikadukesu sampayogavasena vijjaṃ bhajanti ti pi vijjābhāgino, vijjābhāge vijjakotṭhāse vattanti ti pi vijjābhāgino.

Tattha vipassanā nāṇaṃ manomayiddhi cha abhiññā ti atṭha vijjā purimena atthena tāhi sampayuttā dhammā pi vijjābhāgino.

Pacchimena atthena tāsū yā kāci ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgino ti. Evaṃ vijjā pi vijjāya sampayuttā dhammā pi vijjābhāgino tveva veditabbā.

Idha pana sampayuttā dhammā va adhippetā.

139. Sampayogavasena'eva avijjā bhajanti ti pi avijjābhāgino, avijjābhāge avijjākoṭṭhāse vattanti ti pi avijjābhāgino. Tattha dukkhapaṭicchādakam tamosamudayaḍipatiṇchādakan ti catasso avijjā.

Purimanayena'eva tā pi sampayuttadhammā pi avijjābhāgino. Pacchimena atthena tāsū yā kāci ekā avijjā avijjā, sesā avijjābhāgino ti.

Evaṃ avijjā pi avijjāsampayuttā dhammā pi avijjābhāgino tveva veditabbā.

Idha pana sampayuttā dhammā va adhippetā.

140. Puna anajjhottharaṇabhāvena kilesandhakāraṃ viddhamsetuṃ asamatthatāya vijju upamā etesan ti vijjūpamā, nissesaviddhamsanasamatthatāya vajiraṃ upamā etesan ti vajirūpamā.

141. Bālesu ṭhitattā bālā, yattha ṭhitā tadupacāreṇa bālā, paṇḍitesu ṭhitattā paṇḍitā.

Bālakarattā vā bālā, paṇḍitakarattā vā paṇḍitā.

142. Kaṇhā ti kālakā cittassa apabhassarabhāvakaṇaṇā. Sukkā ti odātā tathā cittassa pabhassarabhāvakaṇaṇā.

Kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhā. Sukkābhijātihetuto vā sukkā.

143. Idha c'eva samparāye va tapanti ti tapaniyā. Na tapaniyā atapaniyā.

144. Adhivacanadukādayo tayo atthato ninnakaṇaṇā. Vyaṇṇanam ev'ettha nānam. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako ti ādayo hi vacanamattam eva adhikāraṃ katvā pavattā adhivacanā nāma.

Adhivacanānaṃ pathā adhivacanapathā.

145. Abhisankharonti ti kho bhikkhave, tasmā saṅkhārā ti. Evaṃ nidhāretvā sahetukam katvā vuccamānā abhilāpā. Niruttīnam pathā niruttīpathā.

146. Takko vitakko saṅkappo ti evaṃ tena tena pakāreṇa nāpanato paṇṇatti nāma. Paṇṇattīnaṃ pathā paṇṇattīpathā.

Ettha ca ekaṃ dukkaṃ vatvā pi itare samvacane payo-
janaṃ hetugocchake vuttanayen'eva veditabbāṃ.

147. Nāmarūpaduke nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṭṭhena
nāmanāṭṭhena ca nāmaṃ, ruppanāṭṭhena rūpaṃ.

Ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana nikkhepakaṇḍe
āvibhavissati.

148. Avijjā ti dukkhādisu aññāṇaṃ. Bhavataṇhā ti
bhavapatthanā.

149. Bhavadiṭṭhī ti bhāvo vuccati, sassatam sassata-
vasena uppajjanadiṭṭhī. Vibhavadiṭṭhī ti vibhavo vuccati.

150. Uccedaṃ ucchedavasena uppajjanadiṭṭhī, sassato
attā ca loko cā ti pavattā diṭṭhī sassatadiṭṭhī.

Ucchijjissatī ti pavattā ucchedadiṭṭhī.

151. Antavā ti pavattā diṭṭhī antavādiṭṭhī. Anantavā
ti pavattā diṭṭhī anantavādiṭṭhī.

Pubbantam anugatā diṭṭhī pubbantānudiṭṭhī, aparantaṃ
anugatā diṭṭhī aparantānudiṭṭhī.

152. Ahirikaṇḍaṃ ti yaṃ na hiriyati hiriyitabbenā ti evaṃ
vitthāritā nillajjatā. Anottappaṇḍaṃ ti yaṃ na ottapati otta-
pitabbenā ti evaṃ vitthārito abhāyanakaākāro.

153. Hiriyānaṃ hiri, ottapaṇḍaṃ ottappaṇḍaṃ.

154. Dovacassatādisu dukkhaṃ vaco. Etasmim vippaṭi-
kulabhāgimhi¹ vipaccanikasāte anādare puggale ti dubbaco.

Tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa bhāvo dovacassatā.

Pāpā assaddhādayo puggalā. Etassa mitto ti pāpamitto,
tassa bhāvo pāpamittatā.

155. Sovacassatā ca kalyāṇamittatā ca vuttapaṭipak-
khanayena veditabbā.

156. Pañca pi āpattikkhandhā āpattiyo satta pi āpattik-
khandhā āpattiyo ti. Evaṃ vuttāsu āpattisu kusalabhāvo
āpattikusalatā. Tāhi āpattihi vuṭṭhāne kusalabhāvo āpatti-
vuṭṭhānakusalatā.

157. Samāpattisu kusalabhāvo samāpattikusalatā.

Samāpattīnaṃ appanā paricchedapaññāy'etaṃ adhivac-
anaṃ.

¹ vippaṭikulavāhimhi (?) M.

Samāpattihi vutṭhāne kusalabhāvo samāpattivutṭhāna-kusalatā.

158. Aṭṭhārasasu dhātūsu kusalabhāvo dhātukusalatā.

Tāsam yeva dhātūnaṃ manasikāre kusalabhāvo manasikārakusalatā.

159. Cakkhāyatanādisu kusalabhāvo āyatanakusalatā.

Dvādasāṅge paṭicca samuppāde kusalabhāvo paṭicca-samuppādakusalatā.

160. Tasmim tasmim ṭhāne kusalabhāvo ṭhānakusalatā. Ṭhānan ti kāraṇaṃ vuccati. Tasmim hi tadāyattavuttitāya phalaṃ tiṭṭhati nāma, tasmā ṭhānan ti vuttaṃ. Aṭṭhāne kusalabhāvo aṭṭhānakusalatā.

161. Ujubhāvo ajjavo, mudubhāvo maddavo.

162. Adhivāsanaśākhāto khamanabhāvo khanti. Suratabhāvo soraccaṃ.

163. Sammodakamudubhāvasaśākhāto sakhilabhāvo sākhalyaṃ.

Yathā parehi saddhim attano chiddaṃ na hoti evaṃ dhammānisehi paṭisantharaṇaṃ paṭisanthāro.

164. Indriyaśākhāto manacchaṭṭhesu indriyesu aguttadvāraśākhāto manacchaṭṭhesu indriyesu aguttadvāratā. Paṭiggahaṇaparibhogavasena bhojane mattaṃ ajānanabhāvo bhojane amattaññutā.

Anantaraduko vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

165. Sativippavāsaśākhāto muṭṭhassatibhāvo muṭṭhasaccaṃ.

Asampajāññabhāvo¹ asampajāññaṃ.

166. Saratī ti sati, sampajānātī ti sampajāññaṃ.

167. Appaṭisaśākhāne akampanaṭṭhena paṭisaśākhātaṃ balaṃ paṭisaśākhānabalaṃ, viriyasisena satta bojjhaṅge bhāventassa uppannabalaṃ bhāvanābalaṃ.

168. Paccaṇikadhamme sametī ti samatho, aniccādivasena vividhena ākāreṇa passatī ti vipassanāsamatho, taṃ ākāraṃ gaheṭvā puna pavattetabbassa samathassa nimittavasena samathanimittaṃ.

Paggahanimitte pi es' eva nayo.

¹ Asampajānanabhāvo M. C.G.

169. Sampayuttadhamme paggaṇhātī ti paggaho, na vikkhipati ti avikkhepo.

170. Sīlavināsakaasamvarasaṅkhātā sīlassa vipatti silavipatti. Sammādiṭṭhivināsakamicchādiṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiyā vipatti diṭṭhivipatti.

171. Soraccam eva sīlass' upasampādanato sīlaparipūraṇato sīlassa sampadā ti sīlasampadā.

Diṭṭhipāripūrībhūtaṃ nāṇaṃ diṭṭhiyā sampadā ti diṭṭhisampadā.

172. Visuddhabhāvaṃ pattā sīlasāṅkhātā sīlassa visuddhi sīlavisuddhi, nibbānasaṅkhātāṃ visuddhiṃ pāpetuṃ samatthā dassanasāṅkhātā diṭṭhiyā visuddhi diṭṭhivisuddhi.

Diṭṭhivisuddhi kho pana yathā diṭṭhissa ca padhānan ti kammassa kataṇṇādisāṅkhātā diṭṭhivisuddhi c'eva yathā diṭṭhissa ca anurūpaditṭhissa kalyāṇaditṭhissa taṃ sampayuttam eva padhānaṃ.

173. Saṃvego ti jātiādini paṭicca samuppannabhaya-sāṅkhātāṃ saṃvijjanaṃ.

Saṃvejanīyaṃ ṭhānan ti saṃvejanakaṃ jātiādikāraṇaṃ saṃviggassa ca yoniso padhānan ti evaṃ saṃvegajātassa upadhānapadhānaṃ.

174. Asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesū ti kusala-dhammapūraṇe asantuṭṭhibhāvo.

175. Appaṭivānitā ca padhānasmin ti arahattaṃ appatvā padhānasmiṃ anivattanāṃ anosakkanatā vijānanato vijjāvimuccanato vimutti.

176. Khaye nāṇaṃ ti kilesakkhayakare ariyamagge nāṇaṃ.

Anuppāde nāṇaṃ ti paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃ taṃ maggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale nāṇaṃ.

Ayaṃ mātikāya anupubbavaṇṇanā.

177. Idāni yathā nikkhattāya mātikāya saṅgahite dhamme pabhedato dassetuṃ katame dhammā kusalā ti idaṃ padabhājanīyaṃ āradhānaṃ. Tad etaṃ: 'Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī' ti paṭhamaṃ kāmāvacarakusalaṃ dassitaṃ, tassa tāva niddese dhamma-

vavatthānavāro saṅghavāro suññatavāro ti tayo mahāvārā honti. Tesu dhammavavatthānavāro uddesa-niddesavasena dvidhā t̥hito.

Tesu uddesavārassa pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanā ti cattāro paricchedā. Tesu katame dhammā kusalā ti ayam pucchā nāma. Yasmiṃ samaye kāmāvacaram ... pe ... tasmīṃ samaye ti ayam samayaniddeso nāma.

178. Phasso hoti ... pe ... avikkheṇo hoti ti ayam dhammuddeso nāma.

Ye vā pana tasmīṃ samaye aññe pi atthi paṭicca-samuppannā arūpino dhammā ime dhammā kusalā ti ayam appanā nāma.

179. Evaṃ catūhi paricchedehi t̥hitassa uddesavārassa yvāyam paṭhamo pucchāparicchedo tattha katame dhammā kusalā ti ayam kathetukamyatā pucchā. Pañcavidhā hi pucchā: Adiṭṭhajotanā pucchā, diṭṭhasamsandanā pucchā, vimaticchedanā pucchā, anumatipucchā, kathetukamyatā pucchā ti.

Tāsam idam nānattam: Katamā adiṭṭhajotanā pucchā? Pakatiyā lakkhaṇam aññātam hoti adiṭṭham atulitam atiritam avibhūtam avibhāvitam. Tassa nāṇāya dassanāya tulanāya tiraṇāya vibhūtathāya vibhāvanatthāya pañham pucchati. Ayam adiṭṭhajotanā pucchā.

Katamā diṭṭhasamsandanā pucchā? Pakatiyā lakkhaṇam nātam hoti diṭṭham tulitam tiritam vibhūtam vibhāvitam. So tam aññehi paṇḍitehi saddhiṃ samsandanatthāya pañham pucchati. Ayam diṭṭhasamsandanā pucchā.

Katamā vimaticchedanā pucchā? Pakatiyā samsayapakkhanto hoti vimatipakkhanto dvelhakajāto. Evan nu kho na nu kho kin nu kho kathan nu kho ti so vimaticchedanatthāya pañham pucchati. Ayam vimaticchedanā pucchā.

Katamā anumatipucchā? Bhagavā bhikkhūnam anumatipañham pucchati: Tam kim maññatha bhikkhave rūpam niccam vā aniccam vā ti? Aniccam bhante. Yam panāniccam dukkham vā tam sukham vā ti? Dukkham

bhante. Yam panāniccam dukkham vipariṇāmadhammam kallaṇ nu taṃ samanupassitum? Etaṃ mama, eso'ham asmi, eso me attā ti? No h'etaṃ bhante. Ayaṃ anumati-pucchā.

Katamā kathetukamyatā pucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāpañham pucchati: Cattāro ' me bhikkhave satipaṭṭhānā, katame cattāro? Ayaṃ kathetukamyatā pucchā ti.

180. Tattha Buddhānaṃ purimā tisso pucchā natthi. Kasmā? Buddhānaṃ hi tīsu addhāsu kiñci saṅkhatam addhāvimuttam vā asaṅkhatam adiṭṭham ajotitam atulitam atīritam avibhūtam avibhāvitam nāma natthi. Tena tesam adiṭṭhajotanā pucchā natthi. Yam pana Bhagavatā attano ñāṇena paṭividdham tassa aññena samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā Mārena vā Brahmaṇā vā saddhim saṃsandanakiccam natthi, ten' assa diṭṭhasaṃsandanā pucchā natthi. Yasmā pan' esa akathamkathī tiṇṇavicikiccho sabbadhammesu vigatasamśayo ten' assa vimaticchedanā pucchā natthi.

Itarā pana dve pucchā Bhagavato atthi.

Tāsu ayaṃ kathetukamyatā pucchā ti veditabbā.

181. Tattha katame ti padena niddisitabbadhamme pucchati. Dhammā kusalā ti vacanamattena kiṃ katā kiṃ vā karontī ti na sakkā ñātum.

Katame ti vutte pana tesam puṭṭhabhāvo paññāyati. Tena vuttam katame ti padena niddisitabbadhamme pucchati ti. Dhammā kusalā ti padadvayena pucchāya puṭṭhadhamme dasseti, tesam attho heṭṭhā pakāsito eva.

182. Kasmā pan' ettha mātikāyaṃ viya kusalā dhammā ti avatvā dhammā kusalā ti padānukkamo kato ti? Pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dīpetvā pabhedavantadassanatham. Imasmiṃ hi Abhidhamme dhammā va desetabbā te ca kusalādihi bhedehi anekappabhedā. Tasmā dhammā yeva idha desetabbā nāyam vohāradesanā te ca anekappabhedato desetabbā na dhammamattato. Pabhedato hi desanā ghaṇavinibbhogapaṭisambhidāñāṇāvahā hoti ti.

Kusalā dhammā ti evaṃ pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dīpetvā idāni ye tena pabhedena desetabbā dhammā

te dassetum ayam katame dhammā kusalā ti padānukkamo kato ti veditabbo.

Pabhedavantesu hi dassitesu pabhedo dassiyamāno yujjati suviññeyyo ca hoti ti.

183. Idāni yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ ti ettha samaye niddisi cittaṃ, cittena samayaṃ muni niyametvāna dīpetum dhamme tatthappabhedo. Yasmiṃ samaye kāmāvacarakusalaṃ cittaṃ ti hi niddisanto Bhagavā samaye cittaṃ niddisi. Kimkāraṇā? Tena samayaniamitena cittena pariyosāne. Tasmīṃ samaye ti evaṃ samayaṃ niyametvāna atthaṃ vijjamāne pi samayanānatte yasmiṃ samaye cittaṃ hoti tasmīṃ yeva samaye phasso hoti vedanā hoti ti. Evaṃ tasmīṃ cittaniamite samaye etesan tī ti samūhakkiccārammaṇaḥaṇavasena duranubodhappabhede phassavedanādayo dhamme bodhetun ti attho.

Idāni yasmiṃ samaye ti ādisu ayam anupubbavaṇṇanā. Yasmiṃ ti aniyamato bhummaniddeso samayo ti aniyamena niddiṭṭhaparidīpanaṃ ettavatā aniyamato samayo niddiṭṭho hoti.

Tattha samayasaddo:

Samavāye khaṇe kāle samūhe hetudiṭṭhisu
paṭilābhe pahāne ca paṭivedhe ca dissati.

184. Tathā hi'ssa appeva nāma sve pi upasaṅkameyyāma kālaṃ ca samayaṃ ca upādāyā ti evamādisu samavāye attho.

Eko va kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā ti ādisu khaṇe.

Uṇhasamayo pariāhasamayo ti ādisu kāle.

Mahāsamayo pavanasmin ti ādisu samūhe.

Samayo pi kho te Bhaddāli appaṭividdho ahoṣi. Bhagavā pi kho Sāvattthiyaṃ viharati, Bhagavā pi maṃ jānissati Bhaddāli nāma bhikkhu Satthu sāsane sikkhāya aparipūrākārī ti. Ayam pi kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahoṣi ti ādisu hetu.

Tena kho pana samayena uggahamāno paribbājako sa-

maṇa-Muṇḍikaputto samayappavādake tindukācīre ekasā-
lake Mallikāya ārāme paṭivasatī ti ādisu diṭṭhi.

Diṭṭhe dhamme ca yo attho yo c'attho samparāyiko
atthābhisamayā dhiro paṇḍito ti pavuccatī ti.

ādisu paṭilābho. Sammā mānābhisamayā antam akāsi
dukkhassā ti ādisu pahānaṃ.

Dukkhassa pīlanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipari-
nāmaṭṭho abhisamayāṭṭho ti ādisu paṭivedho.

Evam anekesu samayesu

Samavāyo khaṇo kālo samūho hetu yeva ca
ete pañca pi viññeyyā samayā idha viññunā.

185. Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalan ti imasmiṃ
hi kusalādhikāre tesu navasu samayesu ete samavāyādayo
pañca samayā paṇḍitena veditabbā.

Tesu paccayasāmaggī samavāyo khaṇo pana
eko va navamo ñeyyo cakkāni caturo pi vā.

Yā hi esā sādharmaṇaphalanipphādakattena saṅghitā pac-
cayānaṃ sāmaggī sā idha samavāyo ti nātabbā.

Eko ca kho bhikkhave khaṇo ca samavāyo ca brahma-
cariyavāsāyā ti evaṃ vutto pana navamo ca eko khaṇo ti
veditabbo.

186. Yāni vā paṇ'etāni cattār'imāni bhikkhave cakkāni
yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vat-
tatī ti ettha paṭirūpadesavāso sappurisūpassayo attasam-
māpaṇidhi apubbe ca katapuññatā ti cattāri cakkāni
vuttāni tāni vā ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇo ti vedi-
tabbo ti.

Tāni ti kusaluppattiyā okāsabhūtāni. Evaṃ samavā-
yaṃ khaṇaṃ ca natvā itaresu taṃ taṃ upādāya paññatto
kālo vohāramattako puñjo phassādidhammānaṃ samūho
ti vibhāvito.

187. Cittakālo rūpakālo ti ādinā hi nayena dhammena
vā atito anāgato ti ādinā nayena dhammavuttiṃ vā bījakalo
aṅkurakālo ti ādinā nayena dhammapaṭipāṭiṃ vā uppā-

dakālo jarākālo ti ādinā nayena dhammalakkhaṇaṃ vā vediyana-kālo sañjanana-kālo ti ādinā nayena dhammakiccaṃ vā nahāna-kālo pāna-kālo ti ādinā nayena sattakiccaṃ vā gama-na-kālo ṭhāna-kālo ti ādinā nayena iriyāpathaṃ vā pubbaṅhasāyaṅhadivāratti ti ādinā nayena candimasuriyā-diparivattanaṃ vā aḍḍhamāso māso ti ādinā nayena aho-rattādisaṅkhātaṃ kālasamayaṃ vā ti evaṃ taṃ taṃ upā-dāya paññatto kālo nāma. So paṇ'esa sabhāvato avijja-mānattā paññattimattako evā ti vedita-bbo.

188. Yo paṇ'esa phassa-vedanā-dīnaṃ dhammānaṃ puñjo so idha samūho ti vibhāvito. Evaṃ kālasamūhe pi ñatvā itaro pana. Hetū ti paccayo v'ettha tassa dvāravasena vā anekabhāvo viññeyyo paccayānaṃ vasena vā.

Ettha hi paccayo va hetu nāma tassa dvārānaṃ vā paccayānaṃ vā vasena anekabhāvo vedita-bbo.

189. Kathaṃ cakkhuvārādisu uppajjamānaṃ cakkhu-viññāna-dīnaṃ cakkhurūpaālokamaṇasikārādayo paccayā mahāpakaraṇe ca hetupaccayo āraṃmaṇapaccayo ti ādinā nayena catuvisati paccayā vuttā? Te ṭhapetvā vipākapa-cayaṅ ca pacchājāta-paccayaṅ ca sesā kusaladhammānaṃ paccayā honti yeva. Te sabbe pi idha hetū ti adhippetā. Evaṃ assa iminā dvāravasena vā paccayavasena vā aneka-bhāvo vedita-bbo.

Evaṃ ete samavāyādayo pañca atthā idha samayasad-dena pariggahitā ti vedita-bbā.

190. Kasmā pana etesu pañcasu yaṃ kiñci ekaṃ apa-riggahetvā sabbesaṃ pariggaho kato ti?

Te tena tassa tassa atthavisesassa dīpanato. Etesu hi samavāyasaṅkhāto samayo anekahetuto vuttiṃ dīpeti tena ekakāraṇavādo paṭisedhito hoti. Samavāyo ca nāma sād-dhāraṇaphalanipphādane aññamaññāpekkho hoti. Tasmā eko kattā nāma natthī ti imam pi atthaṃ dīpeti.

Sabhāvena hi kārake asati kāraṇantarāpekkhā ayuttā ti. Evaṃ ekassa kassaci kārakassa abhāvādīpanena sayam-kataṃ sukhaṃ dukkhaṃ ti ādi paṭisedhitaṃ hoti.

Tattha siyā yaṃ vuttaṃ: anekahetuto vuttiṃ dīpeti ti tan na yuttaṃ.

Kimkāraṇā? Asāmaggiyaṃ ahetūnaṃ sāmaggīyaṃ pi ahetubhāvāpattito. Na hi ekasmiṃ andhe datṭhūṃ asakkonte andhasataṃ passatī ti no na yuttam. Sādhāraṇaphalanipphādakattena hi tṭhita bhāvo sāmaggi na anekesaṃ samodhānamattam na ca andhānaṃ dassanaṃ nāma sādharāṇaphalaṃ. Kasmā? Andhasate pi tassa abhāvato¹ cakkhādīnaṃ pana taṃ sādharāṇaphalaṃ. Tesam bhāve bhāvato asāmaggiyaṃ ahetūnaṃ pi ca sāmaggīyaṃ hetubhāvo siddho svāyam asāmaggiyaṃ phalābhāvena sāmaggīyaṃ c'assa bhāvena bhāvo veditabbo.

191. Cakkhādīnaṃ hi vekalle cakkhuviññāpādīnaṃ abhāvo avekalle ca bhāvo paccakkhasiddho lokassā ti, ayaṃ tāva samavāyasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo pan'esa aṭṭhahi akkhaṇehi parivattito navamo khaṇo patirūpadesavāsādiko ca catucakkasaṅkhāto okāsaṭṭhena khaṇo vutto so manussattabuddhuppādasammādiṭṭhiādikaṃ khaṇasāmaggiṃ vinā natthi. Manussattādīnaṃ ca kāṇakacchopamādihi dullabhabhāvo iti khaṇassa dullabhattā suṭṭhutarāṃ khaṇāyattam lokuttaradhammānam upakārabhūtam kusalam dullabham eva. Evam etesu khaṇasaṅkhāto samayo kusaluppattiyā dullabhabhāvam dipeti.

Evam dipentena vā'nena adhigatakhaṇānaṃ khaṇāyattass'eva tassa kusalassa ananuttānena mogham khaṇaṃ kurumānaṃ pamādavihāro paṭisedhito hoti. Ayaṃ khaṇasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo pan'etassa kusalacittassa pavattikālo nāma so atiparitto sā c'assa atiparittatā. Yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo yathā ca candimasuriyānaṃ javo yathā ca Yāmadevatā candimasuriyānaṃ purato dhāvanti tāsam devatānaṃ javo tato sīghatarāṃ āyusaṅkhārā khīyanti ti imassa suttassa aṭṭhakathāvasena veditabbā.

192. Tatra hi rūpajīvitindriyassa tāva parittako kālo vutto. Yāva pan'uppannaṃ rūpaṃ tiṭṭhati tāva soḷassa cittāni uppajjitvā bhijjanti. Iti tesam kālaparittatāya

¹ andhasate satam pi tassa dassanābhāvato M.

upamā pi natthi. Ten' evāha; yāvañ c'idaṃ bhikkhave upamā pi na sukarā tāva lahuparivattaṃ cittaṃ ti. Evaṃ etesu kālasaṅkhāto samayo kusalacittappavattikālassa atiparittataṃ dīpeti. Evaṃ dīpentena cānena atiparittakālatāya vijjutobhāsena¹ muttāvutānaṃ viya duppaṭivijjhaṃ idaṃ cittaṃ. Tasmā etassa paṭivedhe mahāussāho ca ādaro ca kattaḃbo ti ovādo dinno hoti. Ayaṃ kālasaṅkhātena samayena attho dīpito.

193. Samūhasaṅkhāto pana samayo anekesaṃ saḥupattim dīpeti. Phassādīnaṃ hi dhammānaṃ puñjo samūho ti vutto, tasmīñ ca uppajjamaṇaṃ cittaṃ saha teli dhammehi uppajjati ti anekesaṃ saḥuppatti dīpitā. Evaṃ dīpentena cānena ekass'eva dhammassa uppatti paṭisedhitā hoti. Ayaṃ samūhasaṅkhātena samayena attho dīpito hoti.

Hetusaṅkhāto pana samayo parāyattavuttitaṃ dīpeti. Yasmiṃ samaye ti hi padasā yasmā yaṃhi hetumhi sati uppannaṃ hoti ti ayaṃ attho, tasmā hetumhi sati pavattito parāyattavuttitā dīpitā. Evaṃ dīpentena cānena dhammānaṃ savasavattitābhimāno paṭisedhito hoti, ayaṃ hetusaṅkhātena samayena attho dīpito hoti.

194. Tattha yasmiṃ samaye ti kālasaṅkhātassa samayassa vasena yasmiṃ kāle ti attho. Samūhasaṅkhātassa yasmiṃ samūhe ti. Khaṇasamavāyahetu saṅkhātānaṃ yasmiṃ khaṇe sati yāya sāmaggiyā sati yaṃhi hetumhi sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti tasmīṃ yeva sati phassādayo pi ayaṃ attho veditaḃbo. Adhikāraṇaṃ hi kālasaṅkhāto samūhasaṅkhāto samayo tattha vutta-dhammānaṃ ti adhikāraṇavasen' ettha bhuttaṃ.

Khaṇasamavāyahetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesāṃ bhāvo lakkhiyati ti bhāvena bhāvalakkhaṇavasen' ettha bhuttaṃ.

Kāmāvacaraṇaṃ ti katame dhammā kāmāvacarā heṭṭhato Aviciniṛayaṃ uparito parinimmitavasavattipariyantaṃ katvā ti ādinā nayena vuttasu kāmāvacaradhammesu pariyāpannaṃ tatr'āyaṃ vacanatto.

¹ vijjunobhāsena C.G.; vijjulatobhāsena M.

195. Uddānato dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo va, vatthukāmo tebhūmakavaṭṭaṃ, kilesakāmo c'ettha kāmeti ti kāmo, itaro kāmiyyati ti kāmo. Yasmim̐ pana padese duvidho p'eso kāmo sampattapavattivasena¹ avacarati yo catunnaṃ apāyānaṃ manussānaṃ channañ ca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso, kāmo ettha avacarati ti kāmāvacaro.

Sasatthāvacaro viya. Yathā hi yasmim̐ padese sasatthā purisā avacaranti so vijjamānesu pi aññesu dipadacatup-padesu avacarantesu tesam̐ abhilakkhitattā sasatthāvacaro tveva vuccati, evaṃ vijjamānesu pi aññesu rūpāvacarādīsu tattha avacarantesu tesam̐ abhilakkhitattā ayaṃ padeso kāmāvacaro tveva vuccati.

196. Svāyaṃ yathārūpaṃ bhavo rūpaṃ evaṃ uttara-padalopaṃ katvā kāmo tveva vuccati.

Evaṃ idaṃ cittaṃ imasmim̐ ekādasapadesasāṅkhāte kāme avacarati ti kāmāvacaraṃ. Kiñcā pi hi etaṃ rūpaṃ rūpabhavesu pi avacarati yathā pana saṅgāme avacaraṇato saṅgāmāvacaro ti laddhanāmo nāgo nagare caranto pi saṅgāmāvacaro tveva vuccati.

197. Thalajalacarā ca paṇino athale ajale t̐hitā pi thalacarā jalacarā tveva vuccanti. Evaṃ idaṃ aññattha avacarantaṃ pi kāmāvacaraṃ evā ti veditabbaṃ.

Ārammaṇakaraṇavasena vā ettha kāmo avacarati ti pi kāmāvacaraṃ, kāmaṃ c'esa rūpārūpāvacaressu pi avacarati. Yathā panā vadati ti² vaccho, mahiyaṃ seti ti mahiso ti vuttena. Yattakā vadanti³ mahiyaṃ vā senti sabbesaṃ taṃ nāmaṃ hoti. Evaṃsampadam idaṃ veditabbaṃ.

Api ca kāmā bhavasāṅkhāte kāme patisandhim̐ avacāretti ti kāmāvacaraṃ.

198. Kusalan ti kucchitānaṃ salanādīhi attbehi kusalaṃ.

Api ca ārogyat̐thena anavajjat̐thena kosallasambhūtat̐thena ca kusalaṃ.

Yath' eva hi kacci nu bhoto kusalan ti rūpakāye anātura-tāya agelaññena nivyaḍḍhitāya ārogyat̐thena kusalaṃ vuttaṃ evaṃ arūpadhamme pi kilesātura-tāya kilesagelaññassa

¹ Sampatta, om. M.

² ravati ti M.

³ ravanti M.

kilesavyādhino abhāvena ārogyatthena kusalam ti veditabam.

Kilesavajjassa pana kilesadosassa kilesadarathassa ca abhāvā anavajjatthena kusalam.

199. Kosallam vuccati paññā kosallato sambhūtattā kosallasambhūtattthena kusalam. Nānasampayuttam tāva evam hotu nānavippayuttam. Kathan ti tam pi rūlhisaddena kusalam eva? Yathā hi tālapaṇṇehi akatvā kilañjādīhi katam tam sarikkhattā rūlhisaddena tālavaṇṭan tveva vuccati. Evam nānavippayuttam pi kusalan tveva veditabbam.

Nippariyāyena pana nānasampayuttam ārogyatthena anavajjatthena kosallasambhūtattthēnā ti tividhenā pi kusalam ti nāmam labhati nānavippayuttam dutthen'eva.

200. Iti yañ ca jātakapariyāyena yañ ca Bahitikasutta-pariyāyena yañ ca Abhidhammapariyāyena kusalam katham sayantam tīhi pi atthehi imasmiṃ citte labbhatī ti.

Tad etam lakkhaṇādivasena anavajjasukhavipālakkhaṇam akusalaviddhamsanarasam vodānapaccupaṭṭhānam yoniso manasikārapadaṭṭhānam sāvajjapaṭipakkhattā vā anavajjalakkhaṇam eva kusalam vodānabhāvarasam iṭṭhavipākappaccupaṭṭhānam yathāvuttapadaṭṭhānam eva lakkhaṇādīsu hi.

Tesam tesam dhammānam sabhāvo vā sāmāñnam vā lakkhaṇam nāma.

201 Kiccam vā sampatti vā raso nāma, upaṭṭhānakāro vā phalam vā paccupaṭṭhānam nāma, āsannakāraṇam padaṭṭhānam nāma. Iti yattha lakkhaṇādīmi vakkhāma tattha tattha iminā va nayena tesam nānattam veditabam.

Cittan ti ārammaṇam. Cinteti ti cittam vijānāti ti attho. Yasmā vā cittan ti sabbacittasādhāraṇo esa saddo tasmā yad ettha lokiyakusalākusalamahākiriya-cittam tam javana-vithivasena attāno santānam cinotī ti cittam.

Vipākam kammakilesehi cittan ti cittam.

Api ca sabbam pi yathānurūpato cittatāya cittam citta-karaṇatāya cittan ti evam p' ettha attho veditabbo.

202. Tattha yasmā aññad eva sarāgam cittam aññam

sadosaṃ aññaṃ samohaṃ aññaṃ kāmāvacaraṃ aññaṃ rūpāvacarādibhedāṃ aññaṃ rūpārammaṇaṃ aññaṃ saddādiārammaṇaṃ rūpārammaṇesu pi aññaṃ nilārammaṇaṃ¹ saddārammaṇādisu es'eva nayo.

Sabbesu cā pi tesu aññaṃ hīnaṃ aññaṃ majjhimaṃ aññaṃ paṇitaṃ. Hīnādisu pi aññaṃ chandādhīpatheyyaṃ aññaṃ viriyacittavīmaṃsādhipateyyaṃ. Tasmā 'ssa imesaṃ payuttabhūmiārammaṇahīnamajjhimapāṇitādhipatīnaṃ vasena cittatā veditabbā.

203. Kāmañ c'ettha ekam evaṃ cittaṃ na hoti cittānaṃ pana antogadhattā etesu yaṃ kiñci ekam pi cittatāya cittaṃ pi vattaṃ vaṭṭati. Evaṃ tāva cittatāya cittaṃ. Kathaṃ? Cittakaraṇatāyā ti. Lokasmim hi cittakammato uttarim aññaṃ cittaṃ nāma natthi. Kasmim pi caraṇaṃ nāma cittaṃ aticittaṃ eva hoti? Taṃ karontānaṃ citta-kārānaṃ evaṃvidhāni ettha rūpāni kātabbāni ti cittaśāññā uppajjati. Cittāya śāññāya lekhāya gahaṇarañjanaujjotanavattanādinipphādikā cittakiriyā uppajjanti tato caraṇasaṅkhāte citte aññataraṃ vicittarūpaṃ nippajjati tato imassa rūpassa upari idaṃ hotu heṭṭhā idaṃ hotu ubhayapasse idan ti cintetvā yathācintitena kamena sesa-cittarūpanipphādanāṃ hoti. Evaṃ yaṃ kiñci loke vicittaṃ sippajātaṃ sabban taṃ citten' eva kayirati, evaṃ imāya karaṇavicittatāya tassa tassa cittaṃ nippādaṃ cittaṃ pi tath' eva cittaṃ hoti. Yathā cintitassa vā anāvasesassa anippajjanato tato pi cittaṃ eva cittataraṃ.

204. Tenāha Bhagavā: diṭṭhaṃ vo bhikkhave caraṇaṃ nāma cittaṃ ti? Evaṃ bhante. Taṃ pi kho bhikkhave caraṇaṃ cittaṃ citten' eva cintitaṃ. Tena pi kho bhikkhave caraṇena cittaṃ yeva cittataraṃ ti. Tathā yad etaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatisu kammaliṅgasaññāvohārādibhedāṃ ajjhattikaṃ cittaṃ taṃ pi cittakataṃ eva kāyakammādibhedāṃ dānasilahimsātheyyādinayappavattaṃ² kusalākusalakammaṃ cittaṃ nipphāditāṃ kammanānattaṃ kammanānattena ca tāsu tāsu

¹ M. *inserts* aññaṃ pi ādirammaṇaṃ.

² hiṃsāsādheyyādināṃ naya° M.

gatisu hatthapādaudaragivāmukhādisaṅṭhānabhinnam liṅganānattam liṅganānattato yathā gahitasanṭhānavasena ayam itthi ayam puriso ti uppajjamānāya saññāya saññānānattam saññānānattato saññānurūpena itthi ti vā puriso ti vā ti voharantānam vohāranānattam. Vohāranānattavasena pana yasmā itthi bhavissāmi puriso bhavissāmi khattiyo bhavissāmi brāhmaṇo bhavissāmi ti evaṃ tassa tassa attabhāvassa janakaṃ kammaṃ kariyati, tasmā vohāranānattato ca pan' etaṃ kammanānattam. Yathā patthitam bhavaṃ nibbattentaṃ yasmā gativasena nibbatteti tasmā kammanānattato gatinānattam kammanānatten' eva ca tesam tesam sattānam tassā tassā gatiyā uccanicāditā tasmim tasmim attabhāve suvaṇṇadubbaṇṇāditā lābhālābhāditā ca paññāyati. Tasmā sabbam etaṃ devamanusānirayatiracchānabhedāsu gatisu duggatisu kammaliṅgasaññāvohārādibhedam ajjhattikaṃ cittaṃ tan ti veditabbaṃ.

Svāyam attho imassa saṅgītiṃ anārūlhassa suttassa vasena veditabbo.

205. Vuttam h' etaṃ: kammanānattaputhuttapabhedavavattānavasena liṅganānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati, liṅganānattaputhuttapabhedavavattānavasena saññānānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati, saññānānattaputhuttapabhedavavattānavasena vohāranānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati, vohāranānattaputhuttapabhedavavattānavasena kammanānattaputhuttapabhedavavattānam bhavati.

Kammanānākaraṇam paṭicca sattānam gatiyā nānākaraṇam paññāyati, apadā dipadā catuppadā bahuppadā rūpino arūpino saññino asaññino nevasaññīnāsaññīno kammanānākaraṇam paṭicca sattānam uppattiyā nānākaraṇam paññāyati, uccanicatā hinapaṇitātā sugataduggatātā kammanānākaraṇam paṭicca sattānam attabhāve nānākaraṇam paññāyati, suvaṇṇadubbaṇṇatā sujātadujjātātā susaṅṭhitadussaṅṭhitātā kammanānākaraṇam paṭicca sattānam lokadhamme nānākaraṇam paññāyati lābhālābhe yasāyase nindāpasamse sukhadukkhe ti.

206. Āparam pi vuttam:

Kammato līngato c'eva līngasaññā pavattare
saññāto bhedaṃ gacchanti itthāyaṃ puriso ti vā.

Kammanā vattatī loko kammanā vattatī pajā
kammanibandhanā sattā rathassañīva yāyato.¹

Kammena kittiṃ labhati pasamsaṃ
kammena jāniṃ ca vadhaṃ ca bandhanaṃ
kammaṣṣa nānākaraṇaṃ viditvā
tasmā vade natthi kamman ti loke.

Kammassakā² mānava sattā kammadāyādā kamma-
yonī kammabandhū kammaṇṇasaraṇā kammaṃ satte
vibhajati yad imaṃ hīnappaṇītatāyā 'ti, evaṃ imāya kara-
ṇacittatāya pi cittassa cittatā veditabbā. Sabbāni pi hi
etāni vicittāni citten' eva katāni.

207. Aladdhokāsassa pana cittassa yaṃ vā pana avasesa-
paccayavikalaṃ tassa ekaccaṃ cittam karaṇabhāvato yad
etaṃ cittena kataṃ ajjhattikaṃ cittam vuttaṃ tato pi
cittam eva cittataraṃ. Tenāha Bhagavā: nāhaṃ bhikkhave
aññaṃ ekanikāyaṃ pi samanupassāmi evaṃcittam yatha-
yidaṃ bhikkhave tiracchānagatā paṇā, tehi pi kho bhikkhave
tiracchānagatehi paṇehi cittam yeva cittataran ti.

208. Uppannaṃ hotī ti ettha vattamāṇaṃ bhūtāpaga-
tokāsakatabhūmiladdhavasena uppannaṃ nāma anekappa-
bhedam, tattha sabbam pi uppādajārābhāṅgasamaṅgīsaṅk-
hātaṃ vattamānuppannaṃ nāma.

Ārammaṇarasam anubhavitvā niruddham anubhūtāpaga-
tasāṅkhātaṃ kusalākusalam uppādāditayam anuppatvā
niruddham bhutvāpagatasāṅkhātaṃ sesasāṅkhātaṃ ca
bhūtāpagatuppannaṃ nāma. Yāni'ssa tāni pubbekatāni
kammāni ti evaṃ ādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atitam
pi samānaṃ aññaṃ vipākam paṭibāhitvā attano vipākass'
okāsam katvā tīhittatā tathā katokāsaṃ ca vipākam anup-
pannaṃ pi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajja-
nato okāsakatuppannaṃ nāma.

¹ Suttanipāta 654.

² Milindapañha p. 65.

211. Lokuttaram dhammam patvā paññā jeṭṭhikā paññā dhurā paññā pubbaṅgamā. Ten' eva Bhagavā vinayapariyāyam patvā pañham pucchanto kimphasso si kimvedano kimsañño kimcetano sī ti apucchitvā 'kimcitto tvam bhikkhū ti' cittam eva dhuram katvā pucchati. 'Atheyyacitto aham Bhagavā ti' ca vutte 'anāpatti, bhikkhave, attheyyaphassassā ti' ādini avatvā 'anāpatti bhikkhu attheyyacittassā ti' vadati. Na kevalañ ca vinayapariyāyam aññam pi lokiyadesanam desento cittam eva dhuram katvā deseti.

Yathāha: ye keci bhikkhave dhammā akusalā akusala-bhāgiyā akusalapakkhiyā sabbe te manopubbaṅgamā, mano tesam dhammānam paṭhamam uppajjati.

Manopubbaṅgamā dhammā manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā

Tato nam dukkham anveti cakkam va vahato padam.

Manopubbaṅgamā dhammā manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā.

Tato nam sukham anveti chāyā va anapāyini.¹

Cittena nīyati loko cittena parikassati

Cittassa ekadhammassa sabbe'va ca samanvagū.

212. Cittasaṅkilesā bhikkhave sattā saṅkilissanti, cittavodānā visujjhanti, pabhassaram idam bhikkhave cittaṃ tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭham.

Citte gahapati arakkhite kāyakammam pi arakkhitam hoti, vacīkammam pi arakkhitam hoti, manokammam pi arakkhitam hoti.

Citte gahapati rakkhite . . . pe . . . citte gahapati vyāpanne . . . pe . . . citte gahapati avyāpanne . . . pe . . . citte gahapati avassute . . . pe . . . citte gahapati anavassute kāyakammam pi anavassutam hoti, vacīkammam pi anavassutam hoti, manokammam pi anavassutam hoti ti. Evaṃ lokiyadhammam patvā cittaṃ jeṭṭhakam hoti, cittaṃ dhuram hoti, cittaṃ pubbaṅgamam hoti ti veditabbam.

¹ Dhammapada, 1. 2.

213. Imesu pana suttesu ekam vā dve vā agahetvā suttānurakkhanatthāya sabbāni pi gahitāni ti veditabbāni.

Lokuttaradhammaṃ pucchanto pana kataraṃ phassaṃ adhigato 'si kataraṃ vedanaṃ kataraṃ saññaṃ kataraṃ cetanaṃ kataraṃ cittaṃ ti apucchitvā kataraṃ paññaṃ tvaṃ bhikkhu adhigato si kiṃ paṭhamamaggapaññaṃ udāhu dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ maggapaññaṃ adhigato sī ti paññaṃ jeṭṭhakaṃ paññaṃ dhuraṃ katvā pucchati.

Paññuttarā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti.

214. Paññā pana kimatthiyā? paññāvato bhikkhave ariya-sāvakaṃsā tadanvayā saddhā saṅghāti, tadanvayaṃ viriyaṃ saṅghāti, tadanvayā sati saṅghāti, tadanvayo samādhi saṅghāti ti.

Evam ādini pan' ettha suttāni daṭṭhabbāni ti. Iti lokuttaradhammaṃ patvā paññā jeṭṭhikā hoti, paññā dhurā, paññā pubbaṅgamā ti veditabbā.

Ayaṃ pana lokiyadesanā.

Tasmā cittaṃ dhuraṃ katvā desento cittaṃ uppannaṃ hoti ti āha.

215. Somanassasahagataṃ ti sātamadhuravedayitasāṅkhātena somanassena saha ekuppādādibhāvaṅgataṃ. Ayaṃ pana sahatasaddo tabbhāve vokiṇṇe nissaye ārammaṇe samsaṭṭhe ti imesu atthesu dissati.

Tattha 'yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandirāgasahagatā' ti tabbhāve veditabbā nandirāgabhūtā ti attho.

'Yāyaṃ bhikkhave vimamsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā' ti vokiṇṇe veditabbā. Antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇā ti ayaṃ ettha attho.

'Aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti' ti nissaye veditabbo. Aṭṭhikasaññaṃ nissāya aṭṭhikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhaṃ ti attho.

'Lābhī hoti ti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā' ti ārammaṇe. Rūpārūparammaṇaṃ ti attho.

216. Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahatataṃ hoti saha-

jātaṃ sampayuttan ti. Samsatṭhe imasmim pi pade ayam eva attho adhippeto, somanassasamsatṭhaṃ hi idha somanassasahagatan ti vuttaṃ, samsatṭhasaddo c'esa sadise avassute cittasanthave sahaajātesu bahusu atthesu dissati.

Ayam hi 'kise thūle vivajjetvā samsatṭhā yojitā hayā ti' ettha sadise āgato.

'Samsatṭhā ca ayye tumhe viharathā ti' avassute.

'Gihhi samsatṭho viharati ti' cittasanthave. Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahaगतam hoti sahaajātam samsatṭhasampayuttan ti sahaajāte idhā pi sahaajāte adhippeto.

Tattha sahaगतam sahaajātam asesa-asampayuttam nāma natthi. Sahaajātam pana samsatṭhasampayuttam hoti pi na hoti pi, rūpārūpadhammesu hi ekato jātesu rūpaṃ arūpena sahaajātam hoti na samsatṭhaṃ na sampayuttam tathā arūpaṃ rūpena rūpaṃ ca rūpena arūpaṃ pana arūpena saddhiṃ niyamato sahaगतam sahaajātam samsatṭhaṃ sampayuttam eva hoti ti tam sandhāya vuttaṃ somanassasahagatan ti.

Nāṇasampayuttan ti nāṇena sampayuttam samaṃ ekuppādādipakārehi yuttan ti attho.

Yam pan' ettha vattabbaṃ siyā tam mātikāvannaṇāya vedanattike vuttanayam eva.

Tasmā ekuppādā ekanirodhā ekavattthukā ekārammaṇā ti iminā lakkhaṇena tam sampayuttam ti veditabbaṃ.

217. Ukkaṭṭhaniddeso c'esa āruppe pana vinā pi ekavattthukabhāvaṃ sampayogo labbhati. Ettāvatā kiṃ kathitaṃ? Kāmāvacarakusalesu somanassasahagatan tihetukaṃ nāṇasampayuttam asaṅkhārikasampayuttam asaṅkhārikamahācittaṃ kathitaṃ. Katame dhammā kusalā ti hi aniyāmitapucchāya catubhūmakam kusalam gahitam kāmāvacaram kusalam cittaṃ uppannam hoti ti vacanena tebhūmakakusalam pariccattam aṭṭhavidham kāmāvacarakusalam eva gahitam. Somanassasahagatan ti vacanena tato catubbidham upekhāsahagatam pariccajitvā catubbidham somanassasahagatam eva gahitam, nāṇasampayuttan ti vacanena tato duvidham nāṇavippayuttam

pariccajivā dve ñānasampayuttān' eva gahitāni, asaṅkhāriyabhāvo pana pāliyaṃ anābhaṭṭhatāya yeva na gahito, kiñcāpi na gahito parato pana sasāṅkhārenā ti vacanato idha asaṅkhārenā ti avutte pi asaṅkhārabhāvo veditaḅbo.

Sammāsambuddho hi ādito vā idaṃ mahācittaṃ bhāvetvā dassetuṃ niyamevā ca imaṃ desanaṃ ārabhī ti evam ettha sannitṭhānaṃ katan ti veditaḅbaṃ.

218. Idāni tam eva cittaṃ ārammaṇato dassetuṃ rūpārammaṇaṃ vā ti ādim āha. Bhagavā hi arūpadhammaṃ dassento vatthunā vā dasseti ārammaṇena vā vatthārammaṇehi vā sarasabhāvena vā.

219. Cakkhusamphasso . . . pe . . . manosamphasso ca cakkhusamphassajā vedanā . . . pe . . . manosamphassajā vedanā cakkhuviññāṇaṃ . . . pe . . . manoviññāṇaṃ ti ādisu hi vatthunā arūpadhammā dassitā. Rūpassaññā . . . pe . . . dhammasaññā rūpasañcetanā . . . pe . . . dhammasañcetanā ti ādisu ārammaṇena cakkhuṃ ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso . . . pe . . . manañ ca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso ti ādisu vatthārammaṇehi avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ ti ādisu sarasabhāvena arūpadhammā dassitā. Imasmiṃ pana ṭhāne ārammaṇena dassento rūpārammaṇaṃ vā ti ādim āha.

220. Tattha catusamuṭṭhānaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ rūpaṃ eva rūpārammaṇaṃ, dvisamuṭṭhāno atitānāgatapaccuppanno saddo va saddārammaṇaṃ, catusamuṭṭhāno atitānāgatapaccuppanno gandho va gandhārammaṇaṃ, catusamuṭṭhāno atitānāgatapaccuppanno raso va rasārammaṇaṃ, catusamuṭṭhānaṃ atitānāgatapaccuppannaṃ phoṭṭhabbam eva phoṭṭhabbārammaṇaṃ.

Ekasamuṭṭhānā tisamuṭṭhānā catusamuṭṭhānā kutoci samuṭṭhitā atitānāgatapaccuppannā c'eva tathā na vattaḅbā ca vuttāvasesā cittagocarasaṅkhātā dhammā yeva dhamaṃrammaṇaṃ.

Ye pana anāpāthagatā rūpādayo pi dhammārammaṇam icceva vadanti te iminā suttena paṭikkhipitabbā.

221. Vuttaṃ h'etaṃ: imesaṃ kho āvuso pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāgocarānaṃ na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ manopaṭisaraṇaṃ mano ca tesāṃ gocaravisayaṃ paccanubhoti ti. Etesaṃ hi rūpārammaṇādīni gocaravisayo nāma tāni manena paccanubhaviyamānāni pi rūpārammaṇādīni yevā ti ayam attho siddho hoti. Dibbacakkhuñāpādīnaṃ ca rūpādiārammaṇattā pi ayam attho siddho yeva hoti.

222. Anāpāthagatān' eva hi rūpārammaṇādīni dibbacakkhuādīnaṃ ārammaṇāni na ca tāni dhammārammaṇāni bhavanti ti vuttanayen' eva ārammaṇavavatthānaṃ vedittabbaṃ.

Tattha ekekaṃ ārammaṇaṃ dvisu dvisu dvāresu āpāthaṃ āgacchati. Rūpārammaṇaṃ hi dibbacakkhuppasādaṃ ghaṭṭetvā taṃ khaṇaṃ yeva manodvāre āpāthaṃ āgacchati bhavaṅgacalanassa paccayo hoti ti attho.

Saddagandharasaphoṭṭhabbārammaṇesu pi es' eva nayo.

Yathā hi sakuṇo ākāseṇa āgantvā rukkhagge niliyamāno va rukkhasākhaṃ ghaṭṭeti chāyā c'assa paṭhaviyaṃ paṭihaññati sākhaḡhaṭṭanacchāyāpharaṇāni apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe yeva bhavanti evaṃ paccuppannarūpādīhi cakkhupasādādighaṭṭanaṃ ca bhavaṅgacalanasamatthatāya manodvāre āpāthagamanaṃ ca apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe yeva hoti. Tato bhavaṅgaṃ vicchinditvā cakkhuvārādīsu uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ voṭṭhapanapariyosānānaṃ anantarā tesāṃ ārammaṇānaṃ aññatarasmim idaṃ mahācittaṃ uppajjati suddhamanodvāre pana pasādaḡhaṭṭanakiccaṃ natthi.

Pakatiyā ditṭhasutaghāyitasāyitapuṭṭhavasen' eva etāni ārammaṇāni āpāthaṃ āgacchanti.

223. Kathaṃ idh'ekacco katasudhākammaṃ haritālamanosilādivaṇṇavicittaṃ paggahitanānappakāraṃ dhajapaṭākāṃ mālādāmaṇṇavaddhaṃ dīpamālāparikkhittaṃ atimano-ramāya siriyā virocamaṇaṃ alaṃkatapaṭiyattaṃ mahācetiyaṃ padakkhiṇaṃ katvā soḷasasu pādapiṭhikāsu pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā añjalim paggayha olokeno buddhāram-

maṇaṃ pītiṃ gaheṭvā tiṭṭhati? Tassa evaṃ cetiyaṃ pasitvā¹ buddhārammaṇaṃ pītiṃ nibbattetvā aparabhāge yattha katthaci gatassa rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa āvajjamānassa alaṃkatapaṭiyattam mahācetiyaṃ cakkhuvāre āpātham āgatasadisam eva hoti, padakkhiṇaṃ katvā cetiyaṃ vandanakālo viya hoti. Evaṃ tāva diṭṭhavasena rūpārammaṇaṃ āpātham āgacchati, madhurena pana sarena dhammakathikassa vā dhammaṃ kathentassa sara-bhāṇakassa vā sarena bhaṇantassa saddaṃ sutvā aparabhāge yattha katthaci nisīditvā āvajjamānassa dhammakathā vā sarabhaññaṃ vā sotadvāre āpātham āgataṃ viya hoti sādhu-kāraṃ datvā sumanakālo viya hoti, evaṃ sutavasena saddārammaṇaṃ āpātham āgacchati. Sugandhaṃ pana gandhaṃ vā mālaṃ vā labhitvā āsane vā cetiye vā gandhārammaṇena cittaṇa pūjaṃ katvā aparabhāge yattha katthaci nisīditvā āvajjamānassa taṃ gandhārammaṇaṃ ghāṇadvāre āpāthagataṃ viya hoti pūjākaraṇakālo viya hoti, evaṃ ghāyitavasena gandhārammaṇaṃ āpātham gacchati. Paṇitaṃ pana khādanīyaṃ bhojanīyaṃ vā sabrahmacārihi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci kudrūsakādibhojanaṃ labhitvā asukakāle paṇita-bhojanīyaṃ sabrahmacārihi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhuttan ti āvajjamānassa taṃ rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthagataṃ viya hoti, paribhuñjanakālo viya hoti. Evaṃ sāyitavasena rasārammaṇaṃ āpātham āgacchati, mudukaṃ pana sukhasamphassaṃ mañcapīṭhaṃ vā attharaṇapāpuraṇaṃ vā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci dukkhasēyyaṃ kappetvā ‘asukakāle me mudukaṃ mañcapīṭhaṃ paribhuttan’ ti āvajjamānassa taṃ phoṭṭhabhārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthagataṃ viya hoti, sukhasamphassaṃ vediyanakālo viya hoti. Evaṃ puṭṭhavasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ pāpuraṇaṃ āpātham āgacchati, evaṃ suddhamanodvāre pasādaghaṭṭanakkiccaṃ natthi.

Pakatiyā diṭṭhasutaghāyitasāyitapuṭṭhavasena’eva etāni ārammaṇāni āpātham āgacchantī ti veditabbāni.

224. Idāni pakatiyā diṭṭhādīnaṃ vasena āpāthagamane

¹ pasīditvā, M.

ayam aparo pi atthakathāvuttako nayo hoti. Diṭṭhaṃ sutam ubhayasambandhan ti ime tāva diṭṭhādayo veditabbā.

Tattha diṭṭhan nāma pañcadvārasena gahitapubbam, sutan ti paccakkhato adisvā anussavavasena gahitā rūpādayo va tehi dvīhi pi sambandhanam ubhayasambandham nāma.

Iti imesam pi diṭṭhādīnam vasena etāni manodvāre āpātham āgacchantī ti veditabbāni. Tattha diṭṭhavasena tāva āgamanam heṭṭhā pañcahi nayehi vuttam eva. Ekacco pana suṇāti Bhagavato puññātisayanibbattam evarūpam nāma rūpam atimadhuro saddo kismiñci padese kesañci pupphānam atimanuñño gandho kesañci phalānam atimadhuro raso kesañci pāpuraṇādīnam atisukho samphasso ti tassa cakkhuppasādādighaṭṭanam vinā sutattā vā tāni rūpādīni manodvāre āpātham āgacchanti. Ath' assa tam cittam tasmim rūpe vā sadde vā pasādavasena gandhādīsu ariyānam dātukāmatāvasena aññena dinnesu anumodanāvasena vā pavattati. Evaṃ sutavasena etāni manodvāre āpātham āgacchanti.

Aparena pana yathāvuttāni rūpādīni diṭṭhāni vā sutāni vā honti. Tassa idisam rūpam āyatim uppajjamānakabuddhassā pi bhavissati ti ādinā nayena cakkhuppasādādighaṭṭanam vinā diṭṭhasutasambandhen' eva tāni manodvāre āpātham āgacchanti. Ath' assa heṭṭhā vuttanayen' eva tesu aññatarārammaṇam idam cittam pavattati. Evaṃ ubhayasambandhavasena etāni manodvāre āpātham āgacchanti.

Idam pi ca mukhamattam eva.

225. Saddhāruciākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakhantiādinam pana vasena vitthārato etesam manodvāre āpāthagamanam veditabbam eva. Yasmā pan' eva āpātham āgacchantāni bhutāni pi honti abhūtāni pi, tasmā ayam nayo atthakathāya na gahito. Evaṃ ekekārammaṇam javanam dvisu dvisu dvāresu uppajjati ti veditabbam. Rūpārammaṇam hi javanam cakkhudvāre pi uppajjati manodvāre pi saddādiārammaṇesu pi es'eva nayo.

Tattha manodvāre uppajjamānam rūpārammaṇam javanam dānamayam silamayam bhāvanāmayam ti tividham

hoti. Tesu ekesaṃ kāyakammaṃ vacikammaṃ manokammaṃ ti tividham eva hoti. Saddagandharasaphoṭṭhabbaddhammārammaṇesu es'eva nayo.

Tattha rūpaṃ tāva ārammaṇaṃ katvā uppajjamānaṃ etaṃ mahākusalacittaṃ nilapitalohitaodātavaṇṇesu pupphavatthadhātusu aññatarassa subhanimittasaṅkhātaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ rajaniyaṃ vaṇṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Na nu c'etaṃ iṭṭhārammaṇaṃ lobhassa vatthukataṃ etaṃ cittaṃ kusalaṃ nāma jātaṃ niyamitavasena parinatavasena ¹ samudāvaṭavasena ² ābhuñjitavasena ti. Yassa hi kusalam eva mayā kattabban ti kusalakarāṇe cittaṃ niyamitaṃ hoti, akusalapavattito nivattetvā kusalakarāṇe yeva parinataṃ, abhiñhakarāṇe kusalasamudācāren'eva samudāvaṭaṃ.³ Paṭirūpadesavāsasappurisupanisayasaddhammasavanapubbakatapuññatādīhi ca upanissayehi yoniso ca ābhogo pavattati. Tassa iminā niyamitavasena parinatavasena samudāvaṭavasena ābhuñjitavasena ca kusalaṃ nāma hoti.

Ārammaṇavasena pan'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

226. Iṭṭhārammaṇasmim hi uppannattā etaṃ somanassasahagataṃ jātaṃ saddhābahulatādīni pan'ettha kāraṇāni yeva. Asaddhādīnaṃ hi micchādīṭṭhīnaṃ ca ekantaṃ iṭṭhārammaṇabhūtaṃ Tathāgatarūpaṃ hi disvā somanassaṃ na uppajjati ye ca kusalapavattiyaṃ ānisaṃsaṃ na passanti tesam parehi ussāhitānaṃ kusalaṃ karontānaṃ pi somanassaṃ n'uppajjati. Tasmā saddhābahulatā visuddhadiṭṭhitā ānisaṃsadassāvitā ti. Evaṃ p'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

227. Api ca ekādasa dhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya pavattanti buddhānussati dhammānussati saṅghānussati silacāgadevatānussati upamānussati lūkhapuggala-parivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādaniyasuttanta-paccavekkhaṇatā tadadhimmuttatā ti.

¹ parināmitavasena, M. ² samudācāraciṇṇavasena, M.

³ samudācāraṃ, M.

Imehi pi kāraṇeh'ettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

Imesaṃ pana vitthāro bojjaṅgavibhaṅge āvibhavissati.

228. Kammato uppattito indriyaparipākato kilesadūribhāvato ti imehi pan'ettha kāraṇehi nāṇasampayuttatā veditabbā.

Yo hi pasesaṃ dhammaṃ deseti anavajjāni sippāyatana-kammāyatana vijjāṭhānāni sikkhāpeti dhammakathikaṃ sakkāraṃ katvā dhammaṃ kathāpeti āyatim paññāvā bhavissāmī ti patthanaṃ ṭhapetvā nānappakāraṃ dānaṃ deti tassa evarūpaṃ kammaṃ upanissāya kusalaṃ uppajjamānaṃ nāṇasampayuttaṃ uppajjati.

229. Avyāpajjhe loke uppannaṃ vā pi tassa tattha sukhino dhammapadā pilavanti dandho bhikkhave satuppādo atha so satto khippam eva visesabhāgi hoti ti iminā nāyena uppattim nissāya pi uppajjamānaṃ kusalaṃ nāṇasampayuttaṃ uppajjati.

Tathā indriyaparipākāṃ upagatānaṃ paññādasakappatānaṃ indriyaparipākāṃ nissāya pi kusalaṃ uppajjamānaṃ nāṇasampayuttaṃ uppajjati.

Yehi pana kilesā vikkhambhitā tesāṃ kilesaṃ dūribhāvaṃ nissāya pi kusalaṃ nāṇasampayuttaṃ uppajjati. Vuttam pi c'etaṃ:

Yogā ve jāyati bhūrī ayogā bhūrisaṅkhayo¹

ti evaṃ kammato uppattito indriyaparipākato kilesadūribhāvato ti imehi kāraṇehi nāṇasampayuttatā veditabbā.

230. Api ca satta dhammā dhammavicayasambojjaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriyaṃ indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññāvantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatā ti. Imehi pi kāraṇeh'ettha nāṇasampayuttatā veditabbā va.

Imesaṃ pana vitthāro bojjaṅgavibhaṅge āvibhavissati.

Evaṃ nāṇasampayuttaṃ hutvā uppannaṃ c'etaṃ asaṅ-

¹ Dhammap. 282.

khārena appayogena anupādāya cintanāya uppannattā asaṅkhāraṃ nāma jātaṃ.

231. Tayidaṃ rajanīyaṃ vaṇṇārammaṇaṃ hutvā uppajjamānam eva tividhena niyamenā uppajjati dānamayaṃ vā hoti silamayaṃ vā bhāvanāmayāṃ vā.

.Kathaṃ? Nīlapitalohitodātesu pupphavattthādisu aññataraṃ labhitvā vaṇṇavasena ābhuñjitvā vaṇṇadānaṃ mayhan ti Buddharatanādīni pūjeti tadā dānamayaṃ hoti. Tatr'idaṃ vatthum: Bhaṇḍāgārika-Saṅghamitto kira ekaṃ suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ labhitvā idam pi vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ Sammāsambuddho pi suvaṇṇavaṇṇo suvaṇṇavaṇṇaṃ vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇass'eva anucchavikaṃ amhākaṅ ca vaṇṇadānaṃ bhavissati ti mahācetiye āropesi. Evarūpe kāle dānamayaṃ hoti ti veditabbaṃ. Yadā pana tathārūpaṃ eva deyyadhammaṃ labhitvā mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapaveṇi esā vattaṃ etan ti Buddharatanādīni pūjeti tadā silamayaṃ hoti. Yadā pana tādīsena vatthunā ratanattayapūjaṃ katvā ayaṃ vaṇṇo khayāṃ gacchissati vayaṃ gacchissati ti khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ hoti.

Dānamayaṃ puna hutvā vattamānaṃ pi yadā tīni ratanāni sahatthena pūjentassa pavattati tadā kāyakammaṃ hoti, yadā tīni ratanāni pūjento puttadārādāsakammakara-porisādayo pi āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti, yadā pana tad eva vuttappakāraṃ vijjamānakavatthum ārabha vaṇṇadānaṃ dassāmi ti cinteti tadā manokammaṃ hoti.

Vinayapariyāyaṃ patvā hi dassāmi karissāmi ti vācā bhinnā hoti ti iminā lakkhaṇena dānamayaṃ nāma hoti. Abhidhammapariyāyaṃ patvā pana vijjamānakavatthum ārabha dassāmi ti manasā cintitakālato paṭṭhāya kusalaṃ hoti aparabhāge kāyena vā vācāya vā kattabbaṃ karissati ti vuttaṃ.

Evaṃ dānamayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti.

232. Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthum labhitvā kulavaṃsādivasena sahatthā ratanattayaṃ pūjeti tadā silamayaṃ kāyakammaṃ. Yadā kulavaṃsādivasen'eva puttadārādāyō āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti.

Yadā mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi vattam etan ti vijjamaṇakavatthum vaṇṇadānaṃ dassāmi ti cinteti tadā manokammaṃ hoti. Evaṃ silamayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthum labhitvā tīpi ratanāni pūjetvā caṅkamanto khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ kāyakammaṃ hoti.

Vācāya sammasanaṃ paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti. Kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasā va sammasanaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evaṃ bhāvanāmayāṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Evaṃ ettha rūpārammaṇaṃ kusalaṃ tividhapaṇṇakiriyavatthuvaseṇa navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Saddārammaṇādisu pi es'eva nayo.

233. Bherisaddādisu hi rajaniyasaddaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayen'eva tīhi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha saddaṃ kandamūlaṃ uppādetvā¹ niluppalahatthakaṃ viya ca hatthe ṭhapetvā dātum nāma na sakkā. Savatthukaṃ pana katvā dento saddadānaṃ deti nāma. Tasmā yadā saddadānaṃ dassāmi ti bherimutiṅgādisu aññataraturiyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ upahāraṃ karoti saddadānaṃ hoti. Bheriādini ṭhapāpeti dhammakatikabhikkhūnaṃ kaṭasarabhesajjaṃ telaphānitādini deti, dhammasavanaṃ ghoṣeti, sarabhaññaṃ bhaṇati, dhammakathaṃ katheti, upanisinnakakathaṃ anumodanakathaṃ karoti tadā dānamayaṃ hoti. Yadā etad eva vidhānaṃ kulavaṃsādivaseṇa vattavasena karoti tadā silamayaṃ hoti. Yadā sabbam p'etaṃ katvā ayam ettako saddo brahmalokappamaṇo pi hutvā khayaṃ gamissati vayaṃ gamissatī ti sammasanaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ hoti. Tattha dānamayaṃ tadā bheriādini gahetvā sahatthā upahāraṃ karoti niccupahāratthāya ṭhapento pi sahatthā ṭhapeti. Saddadānaṃ kho ti dhammasavanaṃ ghoṣetum gacchati dhammakathaṃ sarabhaññaṃ kātum gacchati tadā kāyakammaṃ hoti.

Yadā 'gacchatha tātā amhākaṃ saddadānaṃ tiṇṇaṃ

¹ uppādetvā M.

ratanānaṃ upahāraṃ karothā' ti ānāpeti 'saddadānaṃ me ti cetiyaṅgato imaṃ bheriṃ imaṃ mutiṅgaṃ ṭhapethā' ti ānāpeti sayam eva dhammasavanaṃ ghoṣeti dhammakathaṃ katheti sarabhaññaṃ bhaṇati tadā vacikkammaṃ hoti. Yadā kāyavācaṅgāni acopetvā saddadānaṃ dassāmi ti vijjamānakavatthum manasā pariccajati tadā manokammaṃ hoti. Silamayam pi saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi ti. Bheriādini sahatthā cetiyaṅganādisu ṭhapentassa dhammakathikānaṃ sarabhesajjaṃ sahatthā dentassa vattasīsenā dhammasavanaghosana-dhammakathākathanasarabhaññaṃ bhaṇanattāya ca gacchantassa kāyakammaṃ hoti.

Saddadānaṃ nāma ambhākaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi. 'Gacchatha tātā buddharatanādīnaṃ upahāraṃ karothā ti' acopentassa kulavaṃsavasen'eva attanā dhammakathaṃ vā sarabhaññaṃ vā karontassa vacikkammaṃ hoti. Saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso. 'Saddadānaṃ dassāmi ti' kāyavācaṅgāni acopetvā manasā va vijjamānakavatthum pariccajantassa manokammaṃ hoti.

Bhāvanāmayam pi yadā caṅkamanto caṅkamanto sādde khayavayam paṭṭhapeti tadā kāyakammaṃ hoti. Kāyaṅgaṃ pana acopetvā vācāya sammasantassa vacikkammaṃ hoti. Kāyavācaṅgaṃ acopetvā manasā ca saddāyatanāṃ sammasantassa manokammaṃ hoti. Evaṃ saddārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthavasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

234. Mālagandhādisu pi rajanīyaṃ gandhaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhāvuttanāyena'eva tīhi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha yadā mūlagandhādisu yaṃ kiñci gandhaṃ labhitvā gandhavasena ābhujitvā 'gandhadānaṃ mayhaṃ ti' buddharatanādīni pūjeti tadā dānamayam hoti ti sabbaṃ vaṇṇadāne vuttanāyena'eva vitthārato veditabbaṃ.

Evaṃ gandhārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthavasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Mūlarasādisu pana rajanīyaṃ rasam ārammaṇaṃ katvā heṭṭhāvuttanāyena'eva tīhi niyameh' etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha yadā mūlarasādisu yaṃ kiñci rajanīyaṃ rasavatthum

labhitvā rasavasena ābhujitvā ‘rasadānaṃ mayhan ti’ deti pariccajati tadā dānamayaṃ hoti ti sabbam vaṇṇadāne vuttanayen’eva vitthārato veditabbaṃ.

235. Silamaye pan’ettha saṅghassa adatvā paribhuñjanaṃ nāma ambhākaṃ na āciṇṇaṃ ti dvādasannaṃ bhikkhusa-hassānaṃ dāpetvā sādurasam paribhuñjantassa Duṭṭha-Gāmaṇi-Abhayarañño vatthu ādi katvā Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vatthūni āgatāni. Ayam eva viśeso. Evaṃ rasārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthavasena navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

236. Phoṭṭhabbārammaṇe paṭhavidhātu tejodhātu vāyodhātu tīni mahābhūtāni phoṭṭhabbārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ ṭhāne etesaṃ vasena’ yojanaṃ akatvā mañcapīṭhādivasena kātabbā. Yadā hi mañcapīṭhādisu yaṃ kiñci rajaniyaṃ phoṭṭhabbavatthum labhitvā phoṭṭhabbavasena ābhujitvā ‘phoṭṭhabbadānaṃ mayhan ti’ deti pariccajati tadā dānamayaṃ hoti ti sabbam vaṇṇadāne vuttanayen’eva vitthārato veditabbaṃ. Evaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ pi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthavasena navahi kammaadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

237. Dhammārammaṇe cha ajjhattikāyatanāni tīni lakkhaṇāni tayo arūpino khandhā paṇṇarasa sukhumarūpāni nibbānaṃ paññatti ti ime dhammāyatane pariyāpannā ca apariyāpannā ca dhammā dhammārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ ṭhāne etesaṃ vasena yojanaṃ akatvā oḷāpāṇajivitapāṇavasena kātabbā. Oḷādisu hi rajaniyaṃ dhammārammaṇaṃ katvā heṭṭhāvuttanayen’eva tihi niyameh’ etaṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha yadā ‘oḷādānaṃ mayhan ti’ sappinavanitādīni deti ‘pāṇadānaṃ ti’ aṭṭha pāṇāni deti ‘jīvitadānaṃ ti’ salāka-bhattapakkiyabhattasaṅgabhattādīni deti aphāsukabhikkhūnaṃ bhesajjaṃ deti vejjaṃ paccupaṭṭhapeti jālaṃ phālāpeti kumaṇaṃ vidhamsāpeti sakunapañjaraṃ vidhamsāpeti bandhanamokkhaṃ kāreti māghātabheriṇ carāpeti aññāni pi jīvitaparittāṇatthaṃ evarūpāni kammaṇi karoti tadā dānamayaṃ hoti. Yadā pana oḷādānapāṇadānajīvitadānāni mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇi ti vattasi-sena oḷādānādīni pavatteti tadā silamayaṃ hoti.

Yadā dhammārammaṇasmiṃ khayavayaṃ paṭṭhapeti

tadā bhāvanāmayam hoti. Dānamayam pana hutvā vattamānam pi yadā ojadānapānadānajivitatādānāni sahatthā deti tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā puttadārādayo ānāpetvā dāpeti tadā vacīkammaṃ hoti, yadā kāyavācaṅgāni acopetvā ojadānapānadānajivitatānavasena vijjamānakavattu dassāmi ti manasā cinteti tadā manokammaṃ hoti.

238. Yadā pana vuttappakāram vijjamānakavattu kulavaṃsādivasena sahatthā deti tadā silamayam kāyakammaṃ hoti. Yadā-kulavaṃsādivasen' eva puttadārādayo ānāpetvā dāpeti tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā kulavaṃsādivasena vuttappakāram vijjamānakavattu dassāmi ti manasā cinteti tadā manokammaṃ hoti. Caṅkamtivā caṅkamtivā dhammārammaṇe khayavayam paṭṭhapentassa pana bhāvanāmayam kāyakammaṃ hoti. Kāyaṅgam acopetvā vācāya khayavayam paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti. Kāyavācaṅgāni acopetvā manasā va dhammārammaṇe khayavayam paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evam bhāvanāmayam kāyavacīmanokammavasena tividham hoti. Evam ettha dhammārammaṇam kusalam tividhapuñña-kiriyavattuvasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā. Evam idam cittaṃ nānāvattusū nānārammaṇavasena dipitaṃ. Idam pana Kathāvattusūmim pi nānārammaṇavasena labbhati yeva.

Katham? catūsu hi paccayesu cīvare cha ārammaṇāni labbhanti. Navarattassa hi cīvarassa vaṇṇo manāpo hoti dassaniyo, idam vaṇṇārammaṇam. Paribhogakāle paṭapaṭasaddam karoti, idam saddārammaṇam. Yo tattha kālakacchakādīgandho, idam gandhārammaṇam. Rasārammaṇam pana paribhogavasena kathitaṃ. Yā tattha sukhasamphassatā idam phoṭṭabbārammaṇam. Cīvaram paṭicca uppannā sukhā vedanā dhammārammaṇam. Piṇḍapāte rasārammaṇam nippariyāyen' eva labbhati. Evam catūsu paccayesu nānārammaṇavasena yojanam katvā dānamayādibhedo veditabbo.

Imassa pana cittassa ārammaṇam nibaddham. Vinā ārammaṇena anuppajjanato dvāram pana anibaddham. Kasmā? Kammassa anibaddhattā. Kammasūmim hi anibaddhe dvāram anibaddham eva hoti. Imassa pan' atth-

assa pakāsanattham imasmim thāne Mahā-aṭṭhakathāyaṃ dvāarakathā kathitā ti.

239. Tattha tīṇi kammāni, tīṇi kammadvārāni, pañca viññānāni, pañca viññānadvārāni, cha phassā, cha phassadvārāni, aṭṭha asaṃvarā, aṭṭha asaṃvaradvārāni, dasa akusalakammāpathā, dasa kusalakammāpathā ti.

Idaṃ ettakaṃ dvāarakathāya mātikā-ṭhapanam nāma. Tattha kiñcāpi tīṇi kammāni paṭhamam vuttāni tāni pana ṭhapetvā ādito tāva tīṇi kammadvārāni bhājetvā dassitāni. Katamāni tīṇi? Kāyakammadvāram vacīkammadvāram manokammadvāran ti. Tattha catubbidho kāyo: upādiṇṇako, āhārasamuṭṭhāno, utusamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhāno ti.

240. Tattha cakkhāyatanādīni jīvitindriya-pariyantāni aṭṭhakamma-samuṭṭhāna-rūpāni pi kamma-samuṭṭhānān'eva. Catasso dhātuyo vā vaṇṇo gandho raso oḷā ti aṭṭha-upādiṇṇaka-kāyo nāma. Tān'eva aṭṭha āhārajāniāhārasamuṭṭhānika-kāyo nāma. Aṭṭha utujāni utu-samuṭṭhānika-kāyo nāma. Aṭṭha cittajāni citta-samuṭṭhānika-kāyo nāma. Tesu kāya-kammadvāran ti n'eva upādiṇṇaka-kāyassa nāmam na itaresam. Citta-samuṭṭhānesu pana aṭṭhasu rūpesu ekā viññatti atthi. Idaṃ kāya-kammadvāram nāmayam sandhāya vuttam: Katamam tam rūpam kāya-viññatti? Yā kusala-cittassa vā akusala-cittassa vā avyākata-cittassa vā abhikkamantassa vā paṭikkamantassa vā āloketassa vā vilokentassa vā sammiñjentassa vā pasārentassa vā kāyassa thambhanā santhambhanā santhambhitattam viññatti viññāpanā viññāpitattam idaṃ tam rūpam kāya-viññatti ti.¹ Abhikkamissāmi paṭikkamissāmi ti hi cittam uppajjamānam rūpam samuṭṭhāpeti.

241. Tattha yā paṭhavīdhātu āpodhātu tējodhātu vāyodhātu tam nissito vaṇṇo gandho raso oḷā ti. Imesam aṭṭhannam rūpānam abbhantare cittasamuṭṭhānā vāyodhātu, sā attanā sahaḷātam rūpakāyam santhambheti, sandhāreti, cāleti, abhikkamāpeti, paṭikkamāpeti. Tattha ekāvajjanavīthiyam sattasu javanesu paṭhamacittasamuṭṭhitā

¹ Dhs. § 718.

vāyodhātu santhambhetum sandhāretum sakkoti, aparāpa-
raṃ pana cāletum na sakkoti. Dutiyādisu pi es'eva nayo.

Sattamacittena pana samuṭṭhitā heṭṭhā chahi cittehi sa-
muṭṭhitā vāyodhātu upatthambha-paccayaṃ labhivā attanā
sahajātaṃ rūpa-kāyaṃ santhambhetum sandhāretum cāle-
tum abhikkamāpetum paṭikkamāpetum ālokāpetum vilokā-
petum sammiñjāpetum pasārāpetum sakkoti. Tena gama-
naṃ nāma jāyati, āgamaṃ nāma jāyati, 'yojanaṃ gato,
dasayojanaṃ gato ti' vattabbataṃ āpajjāpeti. Yathā hi
sattahi yugehi ākaḍḍhitabbe sakāṭe paṭhama-yuge yutta-
goṇāyugaṃ tāva sandhāretum sakkonti, cakkam pana na
pavaṭṭenti: dutiyādisu pi es'eva nayo. Sattamayuge pana
goṇe yojetvā, yadā cheko sārathi dhure nisiditvā yottāni
ādāya sabbapurimato paṭṭhāya patodalatṭhiyā goṇe ākoṭeti,
tadā sabbe'va ekabalā hutvā dhuraṇ ca sandhārenti cak-
kāni ca pavaṭṭenti, sakaṭaṃ gahetvā 'dasa-yojanaṃ vīsati-
yojanaṃ gato ti' vattabbataṃ āpādentī, evaṃsāpādam
idaṃ veditabbam.

242. Tattha yo citta-samuṭṭhānika-kāyo na sā viññatti,
citta-samuṭṭhānāya pana vāyodhātuyā sahajātamrūpa-kā-
yaṃ santhambhetum sandhāretum cāletum paccayobhāvi-
tum samattho eko ākāra-vikāro atthi. Ayaṃ viññatti nāma.

Sā atṭha rūpāni viya na citta-samuṭṭhānā. Yathā pana
'aniccādi-bhedānaṃ dhammānaṃ jarā-maraṇattā jarā-ma-
raṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhatan ti' ādi vuttaṃ, evaṃ
citta-samuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ viññattitāya sā pi 'citta-
samuṭṭhānā' nāma hotī ti. Viññāpanattā paṇ' esā viñ-
ñatti ti vuccati. Kiṃ viññāpetī ti? Ekaṃ kāyika-karaṇaṃ:
cakkhupathasmiṃ hi ṭhito hatthaṃ vā pādaṃ vā ukkhi-
pati, sīsaṃ vā bhamukhaṃ vā cāleti. Ayaṃ hatthādīnaṃ
ākāro cakkhu-viññeyyo hoti. Viññatti pana na cakkhu-
viññeyyā, manoviññeyyā eva. Cakkhunā hi hatthākārādi-
vasena vipphandamānaṃ vaṇṇārammaṇaṃ eva passati.
Viññatti pana mano-dvārika-cittena cintetvā 'idaṃ c'idaṃ
ca esa kāreti maññe' iti jānāti. Yathā hi araṇṇe nidāgha-
samaye udakaṭṭhāne va 'manussā imāya saññāya idha
udakassa atthibhāvaṃ jānissanti ti' rukkhagge tālapaṇṇā-
dīni bandhāpenti surāpānavāre dhajaṃ ussāpenti uddhaṃ

vā pana rukkham vāto paharetvā cāleti, anto udake macche calante upari bubbulakāni utthahanti, mahoghassa gata-maggapariyante tinapannakasatam ussāditam hoti tattha tāla-pannadhajasākhācalanabubbulaka-tiṇa-pannakasate disvā yathā cakkhumā adiṭṭham pi ettha vipphanda-mānaṃ vaṇṇārammaṇaṃ eva passati. Viññatti pana mano-dvārika-cittena cinṇetvā 'idañ c'idañ ca esa kāreti maññe' iti jānāti. Na kevalañ c'esā viññāpanato viññatti nāma. Viññeyyato pi pana viññatti yeva nāma. Ayaṃ hi paresaṃ antamaso tiracchānagatanam pi pākāṭa hoti. Tattha tattha sannipatitā hi sonasiṅgāla-kāka-yonādayo daṇḍam vā leḍḍum vā gahetvā paharaṇākāre dassite 'ayaṃ no paharitukāmo ti' ṇatvā yena vā tena vā palāyanti, pākāra-kuddādi-antaritassa pana parassa apākāṭa-kālo pi atthi, kiñcāpi tasmim khaṇe apākāṭa sammukhibhūtānaṃ pana pākāṭattā viññatti yeva nāma hoti.

243. Citta-samuṭṭhānike pana kāye calante te samuṭṭhāniko calati na calati ti so pi tatth' eva calati, taṃ-gatiko tad-anuvattako va hoti. Yathā hi udake gacchante udake patitāni sukkha-daṇḍaka-tiṇādīni pi udaka-gatikān' eva bhavanti, tasmim gacchante gacchanti, tiṭṭhante tiṭṭhanti, evaṃsampadam idaṃ veditabbam. Evaṃ esā citta-samuṭṭhānesu rūpesu viññatti kāya-kamma-dvāraṃ nāmā ti veditabbā.

Yā pana tasmim dvāre siddhā cetanā yāya paṇaṃ hanti adiṇṇaṃ ādiyati micchā carati paṇātipātādihi viramati, idaṃ kāya-kammaṃ nāma.

Evaṃ paravādimhi sati kāyadvāraṃ, tamhi dvāre siddhā cetanā kāya-kammaṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vā ti ṭhāpetabbam. Paravādimhi pana asati avyākatañ cātītikam pūretvā va ṭhāpetabbam.

244. Tattha yathā nagara-dvārakataṭṭhāne yeva tiṭṭhati aṅgula-mattam pi aparāparaṃ na saṅkamati tena tena pana dvārena mahājano sañcarati evaṃ eva dvāre dvāraṃ na carati, kammaṃ pana tasmim tasmim dvāre uppajjanato carati. Ten' āhu Porāṇā: —

Dvāre caranti kammāni na dvārādvāra-cārino

Tasmā dvārehi kammāni aññaṃ aññaṃ vavatthitā ti.

Tattha kammenā pi dvāraṃ nāmaṃ labhati dvārenā pi kammaṃ. Yathā hi viññānādīnam uppajjanatthānāni viññāna-dvāraṃ phassa-dvāraṃ asaṃvara-dvāraṃ saṃvara-dvāraṃ ti nāmaṃ labhanti, evaṃ kāya-kammaṃ uppajjanatthānaṃ kāya-kamma-dvāraṃ ti nāmaṃ labhati. Vacīmano-kamma-dvāresu pi es'eva nayo.

Yathā pana tasmim tasmim rukkhe adhiatthā devatā simbali-devatā palāsa-devatā pucimanda-devatā phandana-devatā ti tena tena rukkhena nāmaṃ labhati evaṃ eva kāya-dvārena kataṃ kammaṃ kāya-kammaṃ ti dvārena nāmaṃ labhati. Vacīkamma-manokammesu pi es'eva nayo.

245. Tattha añño kāyo aññaṃ kammaṃ. Kāyena pana katattā taṃ kāyakammaṃ ti vuccati. Ten' āhu Atthakathācariyā: —

Sūciyā ce kataṃ kammaṃ sūcīkammaṃ ti vuccati
Sūci ca sūcīkammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā.

Vāsiyā . . . pe

Purisena ce kataṃ kammaṃ purisakammaṃ ti vuccati
Puriso ca purisakammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā.

Evam eva

Kāyena ce kataṃ kammaṃ kāyakammaṃ ti vuccati
Kāyo ca kāyakammaṃ ca aññamaññaṃ vavatthitā ti.

Evaṃ sante n'eva dvāra-vavatthānaṃ yujjati na ca kamma-vavatthānaṃ. Kathaṃ? Kāya-viññattiyam hi 'dvāre caranti kammāni ti' vacanato vacīkammaṃ pi pavattati, ten' assa kāyakammadvāraṃ ti vavatthānaṃ na yuttaṃ, kāyakammaṃ ca vacī-viññattiyam pi pavattati, ten' assa kāyakammaṃ ti vavatthānaṃ yujjati ti no na yujjati.

Kasmā? Yebhuyya-vuttitāya c'eva tabbahula-vuttitāya ca. Kāyakammaṃ eva hi yebhuyyena kāyaviññattiyam pavattati na itarāni ti tasmā kāyakammaṃ yebhuyyena pavattito assā kāyakamma-dvāra-bhāvo siddho.

Brāhmaṇagāma-ambavana-nāgavanādīnam¹ brāhmaṇagāmādi-bhāvo viyā ti dvāra-vavatthānaṃ yujjati. Kāyakammaṃ pana kāya-dvāraṃhi yeva bahulaṃ pavattati, appaṃ vacī-dvāre. Tasmā kāyadvāre bahulaṃ pavattito

¹ Mss. nānga-.

etassa kāyakamma-bhāvo siddho, vanacaraka-thullakumārikādi-gocarānam vanacarakādi-bhāvo viyā ti, evaṃ kamma-vavatthānam pi yujjati.¹

Kāyakamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

246. Vacīkamma-dvāra-kathāyaṃ cetanā-virati-saddavasena tividhā vācā nāma.

Tattha ‘catūhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatā vācā subhāsītā hoti na dubbhāsītā anavajjā ca ananuvajjā ca viññūnan² ti’ ayaṃ cetanā-vācā nāma.

‘Yā catūhi vā vacī-duccaritehi ārati virati... pe... ayaṃ vuccati sammāvācā ti’ ayaṃ virati-vācā nāma.

Vācā girā vyappatho udīranam ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo ti ayaṃ sadda-vācā nāma.

Tāsu vacīkamma-dvāraṃ ti neva cetanāya nāmaṃ na viratiyā, sahasaddā pana ekā viññatti atthi, idaṃ vacīkamma-dvāraṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttam: ‘Katamaṃ taṃ rūpaṃ vacī-viññatti? Yā kusala-cittassa vā... pe... avyākata-cittassa vā vācā girā vyappatho udīraṇaṃ ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo ayaṃ vuccati vācā. Yā tāya vācāya viññatti viññāpanā viññāpitattaṃ idaṃ taṃ rūpaṃ vacī-viññatti ti’.³ Idaṃ vakkhāmi etaṃ vakkhāmi ti hi vitakkayato vitakka-vipphāra-saddo nāma uppajjati. Ayaṃ na sota-viññeyyo ti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ āgato. Āgamaṇaṭṭhakathāsu pana ‘vitakka-vipphāra-saddaṃ ti vitakka-vipphāra-vasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttappamattādinam saddaṃ sutvā ti taṃ sutvā vitakkayato tassa so saddo uppanno, tassa vasena evaṃ pi te mano ittham pi te mano ti ādiyati ti’ vatvā vatthūni pi kaṭṭhitāni.

247. Paṭṭhāne pi: ‘citta-samuṭṭhānaṃ saddāyatanaṃ sotaviññāṇassa ārammaṇa-paccayena paccayo ti’ āgataṃ. Tasmā vinā viññattighaṭṭanāya uppajjamāno asota-viññeyyo vitakka-vipphāra-saddo nāma n’atthi. Idaṃ vakkhāmi, etaṃ vakkhāmi ti uppajjamānaṃ pana cittaṃ paṭhavīdhātu

¹ Mss. yuñjati.

² Suttanipāta p. 78, Samyutta Nikāya

I, p. 188.

³ Dhs. § 637, 720.

āpodhātu tejodhātu vāyodhātu vaṇṇo gandho raso oja ti attha rūpāni samuṭṭhāpeti. Tesam abbhantare citta-samuṭṭhānā paṭhavidhātu upādinnakam saṅghaṭṭiyamānā va uppajjati. Tena dhātu-saṅghaṭṭanena saddo uppajjati. Ayam citta-samuṭṭhāna-saddo nāma.

Ayam na viññatti. Tassā pana citta-samuṭṭhānāya paṭhavī-dhātuyā upādinnaka-ghaṭṭhanassa paccaya-bhūto eko ākāravikāro atthi. Ayam vaci-viññatti nāma. Ito param sā attha rūpāni viya na citta-samuṭṭhānā ti ādi sabbam heṭṭhā vutta-nayen' eva veditabbam.

248. Idhā pi hi Tissadattamittā ti pakkosantassa saddam sutvā viññattim mano-dvārika-cittena cintetvā ' idaṅ c'idaṅ ca esa kāreti maññe ' iti jānāti, kāya-viññatti viya ca ayam pi tiracchāna-gatānam pi pākāṭā hoti ' ehi yāhi ti ' saddam sutvā tiracchāna-gatā pi idaṅ nām' esa kāreti maññe ti natvā āgacchanti c'eva gacchanti ca. Te samuṭṭhānika-kāyam cāleti na cāleti ti ayam pana vāro idha na labbhati. Purima-citta-samuṭṭhānāya upatthambhanakiccānam pi n'atthi. Yā pana tasmim vaci-dvāre siddhā cetanā yāya musā katheti, pesuññam katheti, pharusam katheti samphappalapati musā-vādādihi viramati idaṅ vacikammam nāma. Ito param sabbam kamma-vavatthānam dvāra-vavatthānaṅ ca heṭṭhā vuttanayen' eva veditabban ti.

Vacikamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

249. Manokamma-dvāra-kathāyam kāmāvacarādivasena catubbidho mano nāma.

Tattha kāmāvacaro catuppanāsa - vidho hoti, rūpāvacaro pañnarasa-vidho, arūpāvacaro dvādasavidho, lokuttaro atṭhavidho, sabbo pi ekūna-navutividho hoti.

Tattha ayam nāma mano mano-dvāram na hoti ti na vattabbo. Yathā hi ayam nāma cetanā kammam na hoti ti na vattabbā. Antamaso pañca viññāṇa-sampayuttā pi hi cetanā Mahāpakaraṇe kammante va niddiṭṭhā, evam eva ayam nāma mano mano-dvāram na hoti ti na vattabbo. Etthāha: kammam nām'etaṅ kim karoti ti? Āyūhati abhisankharoti piṇḍam karoti ceteti kappeti pakappeti. Evam sante pañca - viññāṇa-cetanā kim āyūhati abhisankharoti

piṇḍaṃ karoti ti? Sahajāta-dhamme. Sā pi hi sahajāta-sampayattukhandhe āyūhati abhisankharoti piṇḍaṃ karoti ceteti kappeti pakappeti. Kim vā iminā vādena sabba-saṅgāhika-vasena h'etaṃ vuttaṃ? Idaṃ paṇ' ettha san-
niṭṭhānaṃ tebhūmakakusalākusalaṃ ekūnatimsavidho mano
mano-kamma-dvāraṃ nāma. Yā pana tasmim̐ mano-dvāre
siddhā cetanā yāyaṃ abhijjhā-vyāpāda-micchā-dassanāni
c'eva anabhijjhā-avyāpāda-sammādassanāni va gaṇhāti idaṃ
mano-kammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbam-kamma-vavatthā-
naṃ dvāravavatthānaṃ ca heṭṭhā vutta-nayen' eva vedita-
bam ti. Manokamma-dvāra-kathā niṭṭhitā.

250. Imāni tīṇi kamma-dvārāni nāma. Idāni yāni tīṇi
kammāni ṭhapetvā imāni kamma-dvārāni dassitāni tāni
ādi katvā avasesassa dvāra-kathāya mātikāya ṭhapanassa
vitthāra-kathā hoti. Tīṇi hi kammāni: kāyakammaṃ vacī-
kammaṃ manokammaṃ ti. Kim paṇ' etaṃ kammaṃ nāma?
Cetanā c'eva ekacce va cetanā-sampayuttakā dhammā.
Tattha cetanāya kammabhāve imāni suttāni: cetanā 'haṃ,
bhikkhave, kammaṃ vadāmi cetayitvā kammaṃ karoti
kāyena vācāya manasā. Kāye vā hi, Ānanda, sati kāyasañ-
cetanā hetu uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ, vācāya vā,
Ānanda, sati vacisañcetanā hetu uppajjati ajjhattaṃ sukha-
dukkhaṃ, mane vā, Ānanda, sati mano-sañcetanā hetu
uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Tividhā, bhikkhave,
kāya-sañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ dukkhindriyaṃ
dukkha-vipākaṃ, catubbidhā, bhikkhave, vacī-sañcetanā . .
pe . . . , tividhā, bhikkhave, mano-sañcetanā akusalaṃ mano-
kammaṃ sukhindriyaṃ sukha-vipākaṃ. Sacāyaṃ, Ānanda,
Samiddhi moghapuriso Pātaliputtassa paribbājakassa
evaṃ puṭṭho evaṃ vyākareyya ' sañcetanīyaṃ, āvuso Pāta-
liputta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā sukha-veda-
nīyaṃ sukhaṃ so vediyati . . . pe . . . adukkhamasukhaṃ,
vedanīyaṃ adukkhamasukhaṃ so vediyati '. Evaṃ vyā-
karamāno kho, Ānanda, Samiddhi moghapuriso Pātalipu-
tassa paribbājakassa sammā vyākaramāno vyākareyyā ti
imāni tāva cetanāya kammabhāve suttāni.

251. Cetanā-sampayuttakadhammānaṃ pana kammabhāvo
kammacatukkena dīpito. Vuttaṃ h'etaṃ: — ' Cattār'

imāni, bhikkhave, kammāni mayā sayam abhiññā sacchikatvā veditāni. Katamāni cattāri? Atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇhaṃ kaṇha-vipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ sukkaṃ sukka-vipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇha-sukka-vipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati.¹ Katamañ ca, bhikkhave, kammaṃ akaṇham asukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Yād idaṃ satta sambojjhaṅgā satisambojjhango ... pe ... upekhāsambojjhango. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ [kammaṃ] kammakkhayāya saṃvattati.² Katamañ ca, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Ayam eva ariyo aṭṭhangiko maggo seyyathīdaṃ sammādiṭṭhi ... pe ... sammāsamādhi. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhamasukkaṃ akaṇhāsukka-vipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattati ti. Evaṃ ime kho bojjhaṅga-maggaṅga-bhedato paṇṇarasa dhammā kamma-catukkena dīpitā.

252. Abhiññā vyāpādo micchādiṭṭhi anabhiññā avyāpādo sammādiṭṭhi ti imehi pana chahi saddhiṃ ekavīsati cetanā-sampayuttakā dhammā veditabbā.

Tattha lokuttaramaggo bhajāpiyamāno kāyakammādini tīni kammāni bhūñjati. Yaṃ hi kāyena dussīlyam ajjhācarati tamhā saṃvaro kāyiko veditabbo, yaṃ vācāya dussīlyam ajjhācarati tamhā saṃvaro vācasiko veditabbo. Iti sammākammanto kāyakammaṃ, sammāvācā vacīkammaṃ. Etasmiṃ dvaye gahite sammā-ājīvo tappakkhikkattā gahito va hoti. Yam pana manena dussīlyam ajjhācarati tamhā saṃvaro mānasiko ti veditabbo.

So diṭṭhi-saṅkappa-vāyāma-sati-samādhi-vasena pañca-vidho hoti. Ayam pañca-vidho pi manokammaṃ nāma. Evaṃ lokuttara-maggo bhajāpiyamāno tīni kammāni bhajati. Imasmiṃ tṭhāne dvāra-saṃsandanaṃ nāma hoti. Kāyavacī-dvāresu hi copanaṃ patvā kammaṃpathaṃ appattaṃ pi atthi, mano-dvāre samudācāraṃ patvā kammaṃpathaṃ

¹ Aṅguttara vol. II, p. 230.

² ib. vol. II, p. 237.

appattam atthi. Tam gahetvā tam tam dvāra-pakkhikam eva akāmsu. Tatrāyaṃ nayo.

253. Yo 'migavaṃ gamissāmi ti' dhanuṃ sajjeti, jiyam vaḍḍhetti, sattim niseti, bhattam bhuñjati, vattham paridahati ettāvata kāyadvāre copanam pattam hoti. So araññe divasaṃ caritvā antamaso sasa-bilāla-mattam pi na labhati. Idam akusala-kāya-kammaṃ hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Kamma-patham appattatāya. Kevalam pana kāya-duccaritam nāma hoti ti veditabbam. Macchaganhanādipayogesu pi es' eva nayo.

Vacī-dvāresu 'migavaṃ gamissāma, vegena dhanu-ādini sajjethā ti' aṇāpetvā purima-nayen' eva araññe kiñci alabhantassa kiñcāpi vacī-dvāre copanam pattam, kamma-patham appattatāya pana vacīkammaṃ na hoti ti veditabbam.

254. Mano-dvāre pana vadhaka-cetanāya uppanna-mattāya eva kamma-pathabhedo hoti, so va kho vyāpāda-vasena na pāṇātipāta-vasena.

Akusalam hi kāyakammaṃ kāya-vacī-dvāresu samuṭṭhāti no mano-dvāre. Tathā akusalam vacīkammaṃ akusalam manokammaṃ pana tisu pi dvāresu samuṭṭhāti. Tathā akusalāni kāya-vacī-manokammāni.

Katham? Sahatthā pi pāṇam hanantassa adinam ādiyantassa micchā carantassa kammaṃ kāyakammaṃ eva hoti dvāram pi kāyadvāram evā. Evam tāva akusalam kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahajātā abhijjhā-vyāpādamicchāditṭhiyo cetanā pakkhikā va bhavanti abbohārikā vā.

255. Gaccha ittham nāma jivitā voropehi, ittham nāma bhaṇḍam avaharā ti aṇāpentassa pana kammaṃ kāyakammaṃ hoti dvāram vacī-dvāram.

Evam akusalam kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahajātā abhijjhāvyāpādamicchāditṭhiyo cetanā pakkhikā vā bhavanti abbohārikā vā. Ettikā ācariyaṇam samānatthakathā nāma.

Vidaḍḍhavādī panāha: Akusalam kāyakammaṃ mano-dvāre pi samuṭṭhāti ti. So 'tayo saṅgahe ārūḷham suttam āharāhi ti' vutto idam Kuḷumbasuttam nāma āhari. Puna ca

param bhikkhave idh' ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhimā cetovasippatto aññissā vā kucchigataṃ gabbham pāpakena manasānupekkhako hoti: 'Aho vatāyaṃ kucchigato gabbho na sotthinā abhinikkhameyyā ti.' Evaṃ hikkhave Kuḷumbassa upaghāto hoti ti. Idam suttam āharitvā evaṃ cintitamatte yeva parassa kucchigato gabbho pheṇapiṇḍo viya vilīyati. Ettha kuto kāyaṅgacopanam vā vācaṅgacopanam vā? Manodvārasmiṃ yeva pana idam akusalam kāyakammaṃ samuṭṭhāti ti, tam tava suttassa attham tulayissāmā ti vatvā evaṃ tulayimsu. Tvam iddhiyā parūpaghātam vadesi.

256. Iddhi nām' eśā adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, nānavipphārā iddhi, ariyā iddhi, kam-mavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, bhāvanāmayā iddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā ijhanatthena iddhi ti dasavidhā¹. Tattha kataram iddhiṃ vadesi it? Bhāvanāmayan ti. Kim pana bhāvanāmayāya iddhiyā parūpaghātakammaṃ hoti ti? Āmā ti. Ekacce ācariyā 'ekavāram hoti ti' vadanti. Yathā hi param paharitukāmena udakharite ghaṭe khitte ghaṭo pi bhijjati udakam pi nassati evaṃ eva bhāvanāmayāya iddhiyā ekavāram parūpaghātakammaṃ hoti. Tato paṭṭhāya panassati ti. Atha naṃ bhāvanāmayāya iddhiyā neva ekavāram na dve vāre parūpaghātakammaṃ hoti ti vatvā saññattim āgacchantam pucchimsu: 'Bhāvanāmayā iddhi kiṃ kusalā akusalā avyākatā sukhāya vedanāya sampayuttā dukkhāya vedanāya sampayuttā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā savitakkasavicārā avitakkavicāramattā avitakkāvicārā kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā ti?' Imam pana pañham yo jānāti so evaṃ vakkhati: 'Bhāvanāmayā iddhi kusalā vā hoti avyākatā vā adukkhamasukhavedaniyā eva avitakkāvicārā eva rūpāvacarā evā ti' so vattabbo.

257. Pāṇātipātacetanākusalādisu kataram koṭṭhāsam bhajati ti jānanto vakkhati: pāṇātipātacetanā akusalā va dukkhavedaniyā va savitakka-savicārā va kāmāvacarā ti. Evaṃ sante tava pañho neva kusalattikena sameti na ve-

¹ Visuddhimagga J. P. T. S. p. 111 f.

danattikena na vitakkattikena na bhummantarenā ti. Kim pana evaṃ mahantaṃ suttaṃ niratthakan ti no niratthakam? Tvam pan' assa atthaṃ na jānāsi. Iddhimā ceto-vasippatto ti. Ettha hi na bhāvanāmayā iddhi adhippetā. Athabbaniddhi pana adhippetā. Sā hi ettha labbhamānā labbhati. Sā pana kāyavacīdvārāni muñcitvā kātuṃ na sakkā ti.

Athabbaniddhikā hi sattāhaṃ alonakam bhūñjitvā dabbhe attharivā paṭhaviyaṃ sayamānā tapaṃ caritvā sattame divase susānabhūmiṃ sajjetvā sattame pade ṭhatvā hatthaṃ vaḍḍhetvā vaḍḍhetvā mukhena vijjaṃ pariyaṇanti. Atha tesam kammaṃ samijjhati. Evam ayam pi iddhi kāyavacīdvārāni muñcitvā kātuṃ na sakkā ti na kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhāti ti niṭṭham ettha gantabbaṃ.

258. Hatthamuddāya pana musāvādādīni kathentassa kammaṃ vacīkammadvāraṃ na kāyadvāraṃ hoti ti evam akusalaṃ vacīkammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhijjhāvyāpādamicchādīṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abbohārikā vā. Vacībhedaṃ pana katvā musāvādādīni kathentassa kammaṃ pi vacīkammaṃ dvāraṃ pi vacīdvāraṃ eva. Evam akusalaṃ vacīkammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhijjhāvyāpādamicchādīṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abbohārikā vā. Ettakā ācariyānaṃ samānatthakathā nāma.

Viḍḍhavādī paṇāha: Akusalaṃ vacīkammaṃ manodvāre pi samuṭṭhāti ti. So tayo saṅgahe ārūhaṃ suttaṃ āharāhi ti vutto idaṃ uposathakkhandhato suttaṃ āhari. Yo pana bhikkhu yāvatatiyaṃ anusāviyamāne saramāno santim āpattim nāvikareyya sampajānamusāvādassa hoti ti. Idaṃ suttaṃ āharitvā āha: Evam āpattim anāvikaronto tuñhībhūto va aññaṃ āpattim āpajjati. Ettha kuto kāyaṅga-copanaṃ vācaṅgacopanaṃ vā? Manodvārasmiṃ yeva pana idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ samuṭṭhāti ti so vattabbo. Kim pan' etaṃ suttaṃ neyyatthaṃ udāhu nītatthaṃ ti? Nītatthaṃ eva mayhaṃ suttaṃ ti. So 'mā evam avaca, tulayissām' assa atthaṃ ti' vatvā idaṃ pucchitabbo. 'Sampajānamusāvāde kiṃ hoti ti' jānanto 'sampajānamusāvāde dukkaṭaṃ hoti ti' vakkhati. Tato vattabbo: vinayassa

dve mūlāni kāyo ca vācā ca. Sammāsambuddhena hi sabbāpattiyo imesu yeva dvisu dvāresu paññattā. Manodvāre āpattipaññāpanam nāma natthi. Tvam ativiya vinaye pakataññū yo sathārā apaññatte thāne apaññattam āpattim paññāpesi, sammāsambuddham abbhācikkhasi, jina-cakkam paharasī ti ādivacanehi niggāḥitvā uttarim pañham pucchitabbo.

‘Sampajānamusāvādo kim kiriyato samuṭṭhāti udāhu akiriyato ti’ jānanto ‘kiriyato ti’ vakkhati. Tato vattabbo: Anāvikaronto kataram kiriyam karoti ti? Addhā kiriyam apassanto vighātam āpajjissati. Tato imassa suttassa atthena saññāpetabbo. Ayam h’ettha attho. Yvāyam sampajānamusāvādo hoti ti vutto so āpattito kim hoti ti katarāpatti hoti ti attho. Dukkaṭāpatti hoti sā ca kho na musāvādalakkaḥena. Bhagavato pana vacanena vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā āpatti hoti ti veditabbo.

259. Vuttam pi c’etaṃ: Anālapanto manujena kenaci vācā giram ca pare bhaṇeyya āpajjeyya vācasikam na kāyikam pañham paññā me sā kusalehi cintitā ti. Evam akusalam vacīkammaṃ na manodvāre samuṭṭhāti ti niṭṭham ettha gantabbam.

Yadā pana abhijjhāsahagatena cetasā kāyaṅgam copento hatthagāhādīni karoti, vyāpādasahagatena daṇḍaparāmāsādīni, micchādīṭṭhisahagatena khandhasivādayo seṭṭhā ti tesam abhivādana-añjalikammabhūtapīṭṭhikaparibhaṇḍādīni karoti tadā kammaṃ manokammaṃ hoti dvāram pana kāyadvāram. Evam akusalam manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti, cetanā pan’ ettha abbohārikā.

Yadā abhijjhāsahagatena cetasā vācaṅgam copento ‘aho vatāyam parassa tam mama assā’ ti paravittūpakaraṇam abhijjhāyati, vyāpādasahagatena ‘ime sattā haññantu vā vajjantu vā upacchijjantu vā mā vā ahesum’ ti vadati, micchādīṭṭhisahagatena ‘natthi dinnam natthi yīṭṭham’ ti ādīni vadati tadā kammaṃ manokammaṃ hoti dvāram pana vacīdvāram.

Evam akusalam manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti cetanā pan’ ettha abbohārikā. Yadā pana kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā raho nisinno abhijjhāvīvyāpādamicchādīṭṭhisaha-

gatāni cittāni uppādeti tadā kammaṃ manokammaṃ dvāram pi manodvāram eva. Evam akusalam manokammaṃ manodvāre samuṭṭhāti.

260. Imasmim pana ṭhāne cetanā pi cetanāsampayuttakā dhammā pi manodvāre yeva samuṭṭhahanti. Evam akusalam manokammaṃ tisu pi dvāresu samuṭṭhāti ti veditabbam.

Yam pana vuttaṃ: Tathā kusalāni kāyavacīmanokammāni ti tatrāyaṃ nayo. Yadā hi kenaci kāraṇena na vattum asakkonto pāṇātipātā adinnādānā kāmesu micchācārā paṭiviramāmi ti imāni sikkhāpadāni hatthamuddāya gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāram pi kāyadvāram eva. Evam kusalam kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahatatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tān' eva sikkhāpadāni vacībhedam katvā gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāram pi vacīdvāram hoti. Evam kusalam kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahatatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tesu sikkhāpadesu diyyamānesu kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasā ca 'pāṇātipātā adinnādānā kāmesu micchācārā paṭiviramāmi ti' gaṇhāti tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvāram pi manodvāram hoti. Evam kusalam kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhāti. Tehi cittehi sahatatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

261. Musāvādā veramaṇi-ādīni pana cattāri sikkhāpadāni vuttanayān' eva. Kāyādihi gaṇhantassa kusalam vacīkammaṃ tisu dvāresu sammūṭṭhāti ti veditabbam. Idhāpi anabhijjhādayo cetanāpakkhikā va honti abbohārikā va.

Anabhijjhādisahagatehi pana cittehi kāyaṅgam copetvā cetiyaṅgana-sammajjana-gandhamālāpūjana-cetiyavandanādīni karontassa kammaṃ manokammaṃ hoti dvāram pana kāyadvāram. Evam kusalam manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti, cetanā pan' ettha abbohārikā.

Anabhijjhāsahagatena cittena vācaṅgam copetvā 'aho vatāyam parassa paravittūpakaraṇam, na tam mam' assā ti' anabhijjhāyato avyāpādasahagatena cittena 'sabbe

sattā averā avyāpajjā anighā sukhi attānam pariharantū ti vadantassa sammādiṭṭhisahagatena atthi dinnan ti ādini udāharantassa kammam manokammaṃ hoti dvāram pana vacīdvāram. Evaṃ kusalam manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti cetanā pan' ettha abbohārikā.

262. Yadā kāyaṅgavācaṅgāni pana acopetvā raho nisinnassa manasā va anabhijjhādisahagatāni cittāni uppādentassa kammam manokammaṃ dvāram pi manodvāram eva evaṃ kusalam manokammaṃ manodvāre samuṭṭhāti.

Imasmim pana ṭhāne cetanā pi cetanāsampayuttā dhammā pi manodvāren' eva samuṭṭhahanti. Tattha ānattisamuṭṭhitesu pānātipātādinnādānesu kammam pi kāyakammaṃ dvāram pi kammavasena kāyadvāran ti vadanto kammam rakkhati dvāram bhindati nāma.

Hatthamuddāya samuṭṭhitesu musāvādādisu dvāram kāyadvāram kammam pi dvāravasena kāyakammaṃ ti vadanto dvāram rakkhati kammam bhindati. Tasmā kammaṃ rakkhāmī ti dvāram na bhinditabbaṃ, dvāram rakkhāmī ti kammaṃ na bhinditabbaṃ. Yathāvutten' eva pana nayena kammaṃ ca dvāraṃ ca veditabbaṃ. Evaṃ kathento hi neva kammaṃ na dvāram bhindati ti kammakathā niṭṭhitā.

263. Idāni pañca viññāṇāni pañca viññāṇadvārāni ti ādisu cakkhuvīññāṇaṃ sotaghānajivhākāyaviññāṇaṃ ti imāni pañca viññāṇāni nāma. Cakkhuvīññāṇadvāraṃ sotaghānajivhākāyaviññāṇadvāran ti imāni pañca viññāṇadvārāni nāma. Imesam pañcannaṃ dvārānaṃ vasena uppannā cetanā n'eva kāyakammaṃ hoti na vacīkammaṃ, manokammaṃ hoti ti veditabbā.

264. Cakkhusamphasso sotaghānajivhākāyamanosamphasso ti ime pana cha phassā nāma.

Cakkhusamphassadvāraṃ sotaghānajivhākāyamanosamphassadvāran ti imāni cha phassadvārāni nāma.

265. Cakkhu-asamvāro sotaghānajivhāpasādakāyacopana-kāya-asamvāro vācā-asamvāro mano-asamvāro ti ime aṭṭha asamvārā nāma.

Te atthato dussilyaṃ muṭṭhasaccaṃ aññāṇaṃ akkhanti kosajjan ti ime pañca dhammā honti. Tesu ekadhammo pi

pañca dvāre voṭṭhapanapariyosānesu cittesu n'uppajjati, javanakkhaṇe yeva uppajjati. Javane uppanne pi pañca dvāre asaṃvaro vuccati. Cakkhuviññānasahajāto hi phasso nāma cetanā manokammaṃ nāma. Taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha pañcavidho asaṃvaro natthi. Sampaticchanasahajāto phasso manosamphasso nāma cetanā ca manokammaṃ nāma. Taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Etthāpi pañcavidho asaṃvaro nām' atthi. Santiraṇavotṭhapanesu pi es' eva nayo.

Javanasahajāto pana phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro cakkhu-asaṃvaro nāma hoti. Sotaghānajivhāpasādakāya-dvāresu pi es' eva nayo.

Yadā pana rūpādisu aññatarārammaṇaṃ manodvārika-javanaṃ vinā vacīdvārena suddhaṃ kāyadvārasaṅkhātaṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati tadā tena cittaena sahajāto phasso manosamphasso nāma.

266. Cetanā kāyakammaṃ nāma. Tam pana cittaṃ abbohārikaṃ copanassa uppannattā manodvāraṃ ti saṅkhaṃ gacchati. Ettha asaṃvaro copanakāya-asaṃvaro nāma.

Yadā tādisaṃ yeva javanaṃ vinā kāyadvārena suddhaṃ vacīdvārasaṅkhātaṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati tadā tena cittaena sahajāto phasso manosamphasso nāma.

Cetanāvācīkammaṃ nāma. Tam pana cittaṃ abbohārikaṃ copanassa uppannattā manodvāraṃ ti saṅkhaṃ na gacchati. Ettha asaṃvaro vācā-asaṃvaro nāma.

Yadā pana javanacittaṃ vinā kāyavacīdvārehi suddhaṃ manodvāraṃ eva hutvā uppajjati tadā tena cittaena sahajāto phasso manosamphasso nāma.

Cetanā manokammaṃ nāma, cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro mano-asaṃvaro nāma.

Imesaṃ aṭṭhannaṃ asaṃvarānaṃ vasena cakkhu-asaṃvaradvāraṃ sotaghānajivhāpasādakāya-copanakāya-vācāmano-asaṃvaradvāraṃ ti imāni aṭṭha asaṃvaradvārāni vedītabbāni.

267. Cakkhusaṃvaro sotaghānajivhāpasādakāyacopanakāya-vācā-manosaṃvaro ti ime pana aṭṭha saṃvarā nāma. Te atthato silaṃ satīṃ ñāṇaṃ khantiṃ viriyaṃ ti ime

pañca dhammā honti. Tesu pi ekadhammo pi pañcadvāre votthapanapariyosānesu cittesu n'uppajjati, javanakkhaṇe eva uppajjati, javane uppanno pi pañcadvāre saṃvaro ti vuccati. Tassa sabbassā pi cakkhuvīññāpasahagato hi phasso cakkhusamphasso ti ādinā asaṃvare vutten'eva nayena uppatti veditabbā. Iti imesam aṭṭhannam saṃvarānaṃ vasena cakkhusaṃvaradvāraṃ — pe — manosamvaradvāraṃ ti imāni aṭṭha saṃvaradvārāni veditabbāni.

268. Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesu micchācāro, musāvādo, pisunā vācā, pharusā vācā, saṃphappalāpo, abhijjhāvyāpādo, micchādīṭṭhi ti ime pana dasa akusalakamma-pathā nāma.

Tattha¹ pāṇassa atipāto pāṇātipāto nāma. Pāṇavadho pāṇaghāto ti vuttaṃ hoti. Pāṇo ti c'ettha vohārato satto paramatthato jivitindriyaṃ. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jivitindriya - upacchedaka - upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādisu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo mahante mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya payogasamatte pi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādisu appaṅṅe pāṇe appasāvajjo, mahāṅṅe mahāsāvajjo, saviraṅṅānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānaṃ ca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjo ti veditabbo. Tassa pañca sambhārā honti: Pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇaṃ ti. Cha payogā: Sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiko, thāvāro, vijjāmayo, iddhiṃmayo ti. Imasmim pan'atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti. Tasmā taṃ na vitthārayāma aññaṃ ca evarūpaṃ. Atthikehi pana Samantapāsādikā Vinayatthakatham oloketvā gahetabbo.

269. Adinnassa² ādānaṃ adinnādānaṃ parassa haranaṃ theyyaṃ corikā ti vuttaṃ hoti. Tattha adinnaṃ ti parapariggahitaṃ. Yattha paro yathākāmakāri taṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmim pana parapariggahite

¹ Papañcasūdanī in Trenckner's transcript p. 235 ff. Sumaṅgalavil. p. 69. Hardy Manual of Buddhism p. 478.

² Sumaṅgalavil. p. 71.

saññino tadādāyaka-upakkamasamutthāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ, taṃ hīne parasantake appasāvajjam, paṇite mahāsāvajjam. Kasmā? Vatthupaṇitātāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmim mahāsāvajjam, taṃ taṃ guṇādhikam upādāya tato tato hinaguṇassa santake vatthusmim appasāvajjam. Tassa pañca sambhārā honti: Parapariggahitaṃ parapariggahita-saññitā, theyyacittam, upakkamo, tena haraṇan ti¹. Cha payogā sāhatthikādayo va. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāro ti. Imesam avahārānaṃ vasena pavattā ti ayam ettha. saṅkhepo. Vitthāro pana Samantapāsādikāyaṃ.

270. Kāmesu micchācāro ti ettha pana kāmesū ti methunāsamācāresu micchācāro ekantanindito lāmakācāro. Lakkaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārapavattā agamanīyaṭṭhānavitikkamacetanā kāmesu micchācāro. Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginīrakkhitā, nātīrakkhitā, gottarakkhita, dhammarakkhitā, sārakkhā, sapaṛidaṇḍā ti māturakkhitādayo dasa, dhanakkitā, chandavāsini, bhagavāsini, paṭavāsini, odapattakinī, ohatacumbaṭā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhaṭā, muhuttikā ti etā dhanakkitādayo dasā ti visati itthiyo².

Itthīsu pana dvinnaṃ sārakkhāsapaṛidaṇḍānaṃ dasannaṃ ca dhanakkitādīnaṃ ti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññesu purisā idam agamanīyaṭṭhānaṃ nāma. So pan'esa micchācāro silādiguṇarakkhite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā: Agamanīyaṃ vatthusmim sevanācittam, sevanāpayogo, maggena maggapaṭipatti, adhivāsanaṃ ti. Eko payogo sāhatthiko eva³.

271. Musā ti⁴ visamvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīppayogo kāyappayogo ca. Visamvādanādhippāyena pan'assa paravisamvādakā kāyavacīppayogasamutthāpikā

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 483. ² Suttavibhaṅga I p. 139.

³ Hardy Manual of Buddhism p. 484. ⁴ Sumaṅgalavil. p. 72.

cetanā musāvādo. Aparo nāyo: Musā ti abhūtam ataccham vatthu. Vādo ti tassa bhūtato tacchāto viññāpanam. Lakkhaṇato pana atatham vatthu tathato param viññāpetukāmassa tathā viññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yam attham bhañjati tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānam attano santakam adātukāmatāya 'natthi ti' ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanattham vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānam appakam pi telam vā sappim vā labhitvā hassādhippāyena 'ajja gāme telanadī maññe sandati ti' purāṇakathānāyena pavatto appasāvajjo. Adittham yeva pana diṭṭhan ti ādinā nayena vadantānam mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti: Atatham vatthu, visamvādanacittam, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānanan ti¹. Eko payogo sāhatthiko va. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisamvādakakiriyāya karaṇe daṭṭhabbo.

Tāya ce kiriyāya paro tam attham jānāti, ayam kiriyāsamuṭṭhāpikā cetanā khaṇe yeva musāvādakammunā bajjhati². Yasmā pana yathā kāyapaṭibaddha-vācāya param visamvādeti tathā 'imassa bhañhi ti' āṇāpento pi paṇṇam likhitvā purato nissajanto pi 'ayam attho evam veditabbo' kuḍḍādisu likhitvā ṭhapento pi tasmā ettha ānattikā nisaggikā thāvarā pi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vimamsitvā gahetabbam.

272. Pisunā³ vācā ti ādisu yāya vācāya yassa tam vācam bhāsati tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca pesuññabhāvaṃ karoti sā pisunā vācā.

Yāya pana attānam pi param pi pharusam karoti, yā vācā sayam pi pharusā n'eva kaṇṇasukhā na hadayasukhā vācā ayam pharusā vācā.

273. Yena sampham palapati niratthakam so samphappalāpo. Yā tesam mūlabhūtā cetanā pi pisunāvācādināmam eva labhati sā evaṇ ca idha adhippetā ti. Tattha sankiliṭṭhassa cittassa paresam vā bhedāya attapiyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisunā vācā. Sā

¹ Hardy Manual p. 486. ² not in Ps. ³ Sumaṅgalavil. p. 73.

yassa bhedaṃ karoti tassa appaṅṅatāya appasāvajjā, mahāṅṅatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā: Bhinditabbo paro, 'iti ime nānābhavissanti ti vinābhavissanti ti' bhedapurekkhāratā ca, 'iti aham piyo bhavissāmi vissāsiko ti' piyakamyatā vā, tājjo vāyāmo, tassa tad atthavijānanan ti. Pare pana abhinne kammaṃpathabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Parassa ¹ mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusavācā. Tassā āvibhāvattam idaṃ vatthu: Eko kira gāmadārako mātu vacanam anādiyitvā araṅṅaṃ gacchati. Tam mātā nivattetum asakkonti 'caṅḍā tam mahisī anubandhatū ti' akkosi. Ath'assa tath'eva araṅṅe mahisī utṭhāsī. Dārako 'yam mama mātā mukhena kathesi taṃ mā hotu, yaṃ cittaena cintesi taṃ hotū ti saccakiriyam akāsī. Mahisī tatth'eva maṅḍā ² viya aṭṭhāsī. Evam mammacchedako pi payogo cittasaṅhatāya pharusavācā na hoti.

Mātāpitāro hi kadāci puttake evam pi vadanti 'corā vo khaṅḍākhaṅḍikaṃ karontū ti' uppalapattam pi nesam upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evam vadanti 'kim ime ahirikā anottāpino pi vadanti, niddhamatha ne ti', atha ca nesam āgamādhi-gamasampattim icchanti.

Yathā ca cittasaṅhatāya pharusavācā na hoti evam vacanasāṅhatāya aphaṅṅavācā pi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa 'imaṃ sukhaṃ sayāpethā ti' vacanam aphaṅṅavācā hoti, cittapharusatāya pana sā pharusā vācā va. Sā yaṃ sandhāya sandhāya pavattitā tassa appaṅṅatāya appasāvajjā, mahāṅṅatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā: Akkositabbo paro, kupitacittam, akkosanan ti.

274. Anattaviññāpakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ³ akusalā cetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā: Bhāratayuddha-Sītāharaṅḍī - niratthakakathā-purekkhāratā, tathā rūpī kathā kathanaṅ ca. Pare pana

¹ Sumaṅgalavil. p. 75.

² baddhā Ps. Sum.

³ Sumaṅgalavil. p. 76.

taṃ katham aḡaṇhento kammaṃpathabhedo natthi, parena samphappalāpe ḡahite yeva hoti.

275. Abhiḡjhāyati ti abhiḡjhā. Parabhaṇḡābhimukhi hutvā ninnatāya pavattati ti attho. Sā 'aho vata idam mam'assā ti' evaṃ parabhaṇḡābhijhāyanalakkhaṇā adinna-dānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā: Parabhaṇḡam attano pariṇāmanaṃ ca. Parabhaṇḡa-vatthuke hi lobhe uppanne pi na tāva kammaṃpathabhedo hoti yāva 'aho vata idam mam'assā ti' attano na pariṇāmeti.

Hitam sukham vyāpādayati ti vyāpādo. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā: Parasatto ca tassa ca vināsacintā. Parasattavatthuke hi kodhe uppanne pi na tāva kammaṃpathabhedo hoti yāva 'aho vatāyam ucchijjeyya vinasseyyā ti' vināsaṃ na cinteti.

Yathā bhuccaḡaṇābhāvena micchā passati ti micchāditṡhi. Sā natthi dinnan ti ādinā nayena viparītadassana-lakkhaṇā samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Api ca aniyatā appasāvajjā niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā: Vatthuno ca ḡahitā kāraviparītātā ca. Yathā taṃ ḡaṇhāti tathā bhāvena tassūpaṡṡhānan ti. Tattha natthikāhetu-akiriyaditṡhihi eva kammaṃpathabhedo hoti na añṇaditṡhihi.

276. Imesam pana dasannaṃ akusalakammaṃpathānaṃ dhammato koṡṡhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato ti pañcah'ākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha dhammato ti. Etesu hi paṡipāṡiyā satta cetanā dhammā va honti abhiḡjhādayo, tayo cetanāsampayuttā.

Koṡṡhāsato ti paṡipāṡiyā satta micchāditṡhi cā ti ime aṡṡha kammaṃpathā eva honti no mūlāni, abhiḡjhāvyyāpādo kammaṃpathā c'eva mūlāni ca. Abhiḡjhā hi mūlam patvā lobho akusalamūlam hoti, vyāpādo doso akusalamūlam.

Ārammaṇato ti paṇātipāto jīvitindriyārammaṇo saṅkhārārammaṇo hoti adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṡṡhabbavasena saṅkhārārammaṇo sattārammaṇo ti pi eko. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā, pharusā

vācā sattārammaṇā va, samphappalāpo diṭṭhasutamuta-
viññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā, tathā
abhijjhāvyāpādo sattārammaṇo va, micchādiṭṭhi tebhūmaka-
dhammavasena saṅkhārārammaṇā.

Vedanāto ti pāṇātipāto dukkhavedano hoti kiñ cāpi hi
rājāno coraṃ disvā hasamānā pi 'gacchatha naṃ ghāttetā
ti' vadanti. Sanniṭṭhāpakacetanā pana tesam dukkhasam-
payuttā va hoti. Adinnādānan tivedanaṃ: Taṃ hi para-
bhaṇḍaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhassa gaṇhato sukhavedanaṃ hoti,
bhītabhītaṃ gaṇhato dukkhavedanaṃ, tathā vipākanis-
sandaphalāni paccavekkhantassa gahaṇakāle majjhatabhāve
ṭhitassa pana gaṇhato adukkham asukhavedanaṃ hoti.
Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sanniṭṭhā-
pakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo adin-
nādāne vuttanayen'eva tivedano, tathā pisuṇā vācā, pharusā
vācā dukkhavedanā, samphappalāpo tivedano. Paresu
hi sādhu-kāraṃ dentesu celādini khipantesu haṭṭhatuṭṭhassa
Sītāharaṇa-Bhāratayuddhādini kathanakāle so sukhavedano
hoti. Paṭhamam dinnavedanena ekena pacchā āgantvā
ādito paṭṭhāya kathehi ti vutte ananusandhikam pakiṇṇa-
kakathaṃ kathessāmi nu kho ti domanassitassa kathana-
kāle dukkhā vedanā hoti, majjhattassa kathayato adukkha-
masukhavedanā hoti. Abhijjhā sukhamajjhattavasena dvi-
vedanā, tathā micchādiṭṭhi. Vyāpādo dukkhavedano.

Mūlato ti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti,
adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā,
micchācāro lobhamohavasena, musāvādo dosamohavasena
vā lobhamohavasena vā, tathā pisuṇā vācā samphappalāpo
ca, pharusā vācā dosamohavasena, abhijjhā mohavasena
ekamūlā, tathā vyāpādo micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvi-
mūlā ti.

Akusalakammamāpathakathā niṭṭhitā.

277. Pāṇātipātādihi pana viratiyo anabhijjhā-avyāpāda-
sammādiṭṭhiyo cā ti ime dasa kusalakammamāpathā nāma.

Tattha pāṇātipātādayo vuttā eva. Pāṇātipātādihi etāya
viramantī ti viramaṇamattam eva vā etan ti virati pāṇāti-
pātā viramantassa. Yā tasmim samaye pāṇātipātā ārati
viratī ti evam vuttā kusalacittasampayuttā virati, sā bhe-

dato tividhā hoti: Sampattavirati samādānavirati samucchedavirati ti.

278. Tattha asamādinna-sikkhāpadānam attano jātivaya-bāhusaccādīni paccavekkhitvā ayuttam. Amhākam eva-rūpaṃ kātun ti sampattavatthum avitikkamantānam uppajjamānā virati sampattā virati ti veditabbā Sihaladīpe Cakkaṇa-upāsakassa viya. Tassa kira daharakāle yeva mātuyā rogo uppajji vejjena ca allasasamaṃsaṃ laddhum vaṭṭati ti vuttam. Tato Cakkaṇassa bhātā 'gaccha tāta, khettaṃ āhiṇḍā ti' Cakkaṇam pesesi. So tattha gato. Tasmiṃ ca samaye eko saso taruṇasassaṃ khāditum āgato hoti. So taṃ disvā vegena dhāvanto valliya baddho kiri kiri ti saddam akāsi. Cakkaṇo tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi 'mātu bhesajjaṃ karomī ti'. Puna cintesi 'na me taṃ patirūpaṃ mātu jīvitakāraṇena paraṃ jivitā voropeyya ti'. Atha naṃ 'gaccha araṇṇe sasehi saddhim tiṇḍakam paribhuñjā ti' muñci bhātara ca 'kiṃ tāta saso laddho ti' pucchito taṃ pavattim ācikkhi. Tato nam bhātā paribhāsi. So mātuyā santikaṃ gantvā 'yato 'ham jāto nābhijānāmi sañcicca paṇaṃ jivitā voropetā ti' saccam vatvā atṭhāsi. Tāvad ev'assa mātā arogā ahoṣi¹.

279. Samādiṇṇā sikkhāpadānam pana sikkhāpadasa-mādāne tad uttariṃ ca attano jīvitam pi pariccajivā vatthum avitikkamantānam uppajjamānā virati samādānavirati ti veditabbā Uttaravaḍḍhamānavāsi-upāsakassa viya. So kira Ambariyavihāravāsi- Piṅgalabuddharakkhitattherassa santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṃ kasati. Tassa goṇo naṭṭho. So taṃ gavesanto Uttaravaḍḍhamānapabbatam āruhi. Tattha nam mahāsappo aggahesi. So cintesi 'imāy' assa tikhiṇavāsiyā sīsaṃ chindāmi ti. Puna cintesi 'na me taṃ patirūpaṃ yvāham bhāvaniyassa garuno santike sikkhāpadāni gahetvā bhindeyya ti' evaṃ yāvatatiyaṃ cintetvā 'jīvitam pariccajāmi na sikkhāpadaṃ ti' aṃse ṭhapitaṃ tikhiṇaṃ daṇḍavāsim araṇṇe chaḍḍesi. Tāvad eva naṃ mahāvālo muñcitvā agamāsi ti².

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 480.

² Hardy Eastern Monachism p. 273.

Ariyamaggasampayuttā pana virati samucchadavirati ti veditabbā. Tassā uppattito pabhuti pāṇaṃ ghātesamā ti ariyapuggalānam cittam pi na uppajjati ti.

280. Idāni yathā akusalānam evam imesam pi kusalammapathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato ti pañcah'ākārehi vinicchayo veditabbo.

Dhammato ti: Etesu hi paṭipāṭiya satta cetanā pi vaṭṭanti viratiyo pi, ante tayo cetanāsampayuttā va.

Koṭṭhāsato ti: Paṭipāṭiyā satta kammaṃpathā yeva no mūlāni, ante tayo kammaṃpathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā-mūlam patvā alobho kusalamūlam hoti avyāpādo, adoso kusalamūlam sammādiṭṭhi, amoho kusalamūlam.

Ārammaṇato ti: Paṇātipātādīnam ārammaṇān'eva etesam ārammaṇāni. Vitikkamitabbato yeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā nibbānārammaṇe ariyamaggo kilese pajahati evaṃ jīvitindriyādi-ārammaṇā p'ete kammaṃpathā paṇātipātādīni dussilyāni pajahanti ti veditabbā.

Vedanāto ti sabbe sukhavedanā vā honti majjhata-vedanā vā. Kusalam patvā hi dukkhā vedanā nāma natthi.

Mūlato ti: Paṭipāṭiyā satta nāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timulā honti, nānavippayuttacittena viramantassa dvimulā, anabhijjhānānasampayuttacittena viramantassa dvimulā hoti, nānavippayuttacittena ekamulā. Alobho pana attanā va attano mūlam na hoti. Avyāpādo pi es'eva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimulā ca hoti. Ime dasa kusalakammaṃpathā nāma.

281. Idāni imasmiṃ ṭhāne kammaṃpathasamsandanam nāma veditabbam. Pañca-phassadvārasena hi uppanno asaṃvaro akusalamano kammam eva hoti manophassadvārasena uppanno tīni pi kammāni hoti. So hi kāyadvāre copanam patto akusalam kāyakammam hoti, vacīdvāre akusalam vacikammam. Ubhayattha copanam appatto akusalam manokammam hoti.

282. Pañca-asamvaradvārasena uppanno pi akusalakāyakammam eva hoti, vācā-asamvaradvārasena uppanno akusalavacikammam eva, mano-asamvaradvārasena up-

panno akusalavacīkammam eva, mano-asamvaradvāravasena uppanno akusalamanokammam eva hoti.

Tividham kāyaduccaritam akusalakāyakammam eva hoti, catubbidham vaciduccaritam akusalavacīduccaritam. Kam-
mam eva tividham manoduccaritam akusalamanokammam eva hoti.

Pañca-phassadvāravasena uppanno kusalamanokammam eva hoti, manophassadvāravasena uppanno nayam pi asam-
varō viya tīni pi kammāni hoti, pañca-samvaradvāravasena uppanno pi kusalamanokammam eva hoti, copanakāyasam-
varadvāravasena uppanno kusalakāyakammam eva hoti, vācāsamvaradvāravasena uppanno kusalavacīkammam eva
manodvāravasena uppanno kusalamanokammam eva hoti.

Tividham kāyasucaritam kusalam vacīkammam eva hoti, catubbi-
dham vacīsucaritam kusalam vacīkammam eva, tividham manosucaritam kusalamanokammam eva.

Akusalakāyakammam pañcaphassadvāravasena uppajjati. Manophassadvāravasena uppajjati tathā akusalavacī-
kammam. Akusalamanokammam pana cha-phassadvāra-
vasena uppajjati. Tam kāyavacīdvāresu copanam pattam akusalam kāyakammavacīkammam hoti, copanam appattam akusalamanokammam eva. Yathā ca eva phassadvāra-
vasena ' evam pañca-asamvaravasena pi akusalam kāya-
kammam n'uppajjati. Copanakāya-asamvaradvāravasena pana vācā asamvaradvāravasena'eva uppajjati, mano-asam-
varadvāravasena n'uppajjati.

Akusalamanokammam attha asamvaradvāravasena pi uppajjati n'eva kusalakāyakammādisu pi es'eva nayo. Ayam pana viseso: Yathā akusalakāyavacīkammāni mano-asam-
varadvāravasena n'uppajjanti na tathā etāni pana kāyañ-
gavācaṅgam acopetvā sikkhāpadāni gaṇhantassa manosam-
varadvāre pi uppajjanti eva.

283. Tattha kāmāvacarakusalacittam tividham kamma-
dvāravasena uppajjati, pañca-viññānavāravasena n'uppajjati. Yam p'idaṃ cakkhusamphassapaccayā uppatti vedhāyitam
sukham vā dukkham vā adukkham asukham vā ti iminā pana nayena cha-phassadvāravasena uppajjati, attha-asamvaradvā-
ravasena n'uppajjati, attha-samvaradvārena n'uppajjati, dasa-

akusalakamma-pathavasena n'uppajjati, dasa-kusalakamma-pathavasena uppajjati. Tasmā idaṃ cittaṃ tividhakamma-dvāravasena vā uppannaṃ hotu cha-phassadvāravasena vā dasakusalakamma-pathavasena vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti — pe — dhammārammaṇaṃ vā ti vutte sabbāṃ vuttaṃ eva hoti ti.

Dvārakathā niṭṭhitā.

284. Yaṃ yaṃ vā paṇ'ārabbhā ti ettha ayaṃ yojanā heṭṭhā vuttesu rūpārammaṇādisu rūpārammaṇaṃ vā ārabba ārammaṇaṃ katvā ti attho.

Saddārammaṇaṃ vā dhammārammaṇaṃ vā ārabba uppannaṃ hoti. Ettāvataṃ ekassa cittaṃ etesu ārammaṇesu yaṃ kiñci ekam eva ārammaṇaṃ anuññātasadisam hoti, idaṃ ca ekasmiṃ samaye ekassa vā puggalassa rūpārammaṇaṃ ārabba uppannaṃ. Puna aññasmiṃ samaye aññassa vā puggalassa saddādisu pi aññataram ārammaṇaṃ ārabba uppajjati.

Evam eva uppajjamānassa c'assa ekasmiṃ bhava paṭhamā rūpārammaṇaṃ ārabba pavatti hoti, pacchā saddārammaṇaṃ hoti, ayaṃ kamo natthi. Rūpādisu vā pi paṭhamāṃ nilārammaṇaṃ pacchā pitārammaṇaṃ ti ayaṃ pi niyamo natthi. Iti imaṃ sabbārammaṇaṃ taṃ c'eva kamābhāvaṃ ca. Kamābhāve ca nilapitādisu niyamābhāvaṃ dassetuṃ yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā ti āha idaṃ vuttaṃ hoti. Imesu rūpādisu na yaṃ kiñci ekam eva atha kho yaṃ yaṃ vā paṇārabbha uppannaṃ hoti evam uppajjamānaṃ pi paṭhamāṃ rūpārammaṇaṃ pacchā saddārammaṇaṃ ārabba ti evam anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā paṇārabbha uppannaṃ hoti. Paṭilomato vā anulomato vā ekantarika-dvantarikādinayena rūpārammaṇādisu yaṃ vā taṃ vā ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ hoti ti attho.

Rūpārammaṇe pi ca paṭhamāṃ nilārammaṇaṃ pacchā pitārammaṇaṃ ti iminā pi niyameṇa anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā paṇārabbha nilapitakādisu rūpārammaṇesu yaṃ vā taṃ vā rūpārammaṇaṃ ārabba uppannaṃ hoti ti attho. Saddārammaṇādisu pi es'eva nayo. Ayaṃ tāva ekā yojanā.

Ayaṃ pana aparā: Rūpaṃ ārammaṇaṃ etassā ti rūpārammaṇaṃ — pe —, dhammaṃ ārammaṇaṃ etassā ti

dhammārammaṇam. Iti rūpārammaṇam vā — pe — dhammārammaṇam vā cittam uppannam hoti ti vatvā puna yaṃ yaṃ vā panārabbhā ti āha. Tass' attho: etesu rūpādisu heṭṭhā vuttanayen'eva yaṃ vā panārabbhā uppannam hoti ti. Mahā-Atṭhakathāyam ye vā pana ke abhinavam natthi heṭṭhā gahitam eva gahitan ti vatvā rūpam vā ārabbhā — pe — dhammam vā ārabbhā idam vā idam vā ārabbhā ti kathetum idam vuttan ti, ettakam eva āgataṃ.

285. Tasmim samaye ti idam aniyamaniddiṭṭhassa samayassa niyamato paṇiniddesavacanam. Tasmā yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti tasmim yeva samaye phasso hoti — pe — avikkhepo hoti ti ayam attho veditabbo.

Tattha yath'eva cittam evam phassādisu pi phasso hoti. Kiṃ hoti? Kāmāvacaro hoti, kusalo hoti, uppanno hoti, somanassasahagato hoti ti ādinā nayena labbhamānapadavasena yojanā kātabbā. Vedanāyam hi somanassasahagatā ti paññindriye ca ñānasampayuttan ti na labbhati. Tasmā labbhamānapadavasenā ti vuttam. Idam Atṭhakathāvuttakam ācariyānam matam, na pan'etaṃ sārato datṭhabbam.

286. Kasmā pan'ettha phasso ca paṭhamam vutto ti? Cittassa paṭhamābhiniṇipātattā. Ārammaṇasmim hi cittassa paṭhamābhiniṇipāto hutvā phasso ārammaṇam phusamāno uppajjati, tasmā paṭhamam vutto phasso na pana phusitvā vedanāya vediyati, saññāya sañjānāti, cetanāya ceteti. Tena vuttam: Phuṭṭho bhikkhave vediyati, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti ti. Api ca: Ayam phasso nāma yathā pāsādam patvā thambho nāma, sesadabbasambhārānam balavapaccayo tulāsamghātabhittipādakuṭagopānasipakkhapāsamukhavatṭhiyo thambhe baddhā thambhe patitṭhitā evam eva sahaṇṇasampayuttadhammānam balavapaccayo hoti. Thambhasadiso hi esa, avasesā dabbasambhārasadisā ti.

287. Kasmā pi paṭhamam vutto idam pana akāraṇam? Ekacittasmim hi uppannadhammā 'ayam paṭhamam uppanno, ayam pacchā ti' idam vuttam na labbhā. Balavapaccaya-bhāve pi phassassa kāraṇam na dissati, desanāvāren'eva

pana phasso paṭhamam vutto vedanā hoti phasso hoti, saññā hoti phasso hoti, cetanā hoti phasso hoti, cittaṃ hoti phasso hoti, vedanā hoti saññā hoti cetanā hoti vitakko hoti ti.

288. Āharitum pi vaṭṭeyya desanāvārena pana phasso va paṭhamam vutto ti veditabbo. Yathā c'ettha evam sesadhammesu pi pubbāparakkamo nāma pariyesitabbo. Seyyath' idam phusatī ti phasso, svāyam phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno āpāthavisayapadaṭṭhāno. Ayam hi arūpadhammo pi samāno ārammaṇesu phusanākāren' eva pavattatī ti phusanalakkhaṇo.

Ekadesen'eva analliyamāno pi rūpaṃ viya cakkhum saddo viya sotaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ca saṅghaṭṭeti ti saṅghaṭṭanaraso. So vatthārammaṇa-saṅghaṭṭanato vā uppannattā sampatti-atthena pi rasena saṅghaṭṭanaraso ti veditabbo.

Vuttaṃ h'etam Atthakathāyam: Catubhūmakaphasso no phusanalakkhaṇo nāma, natthi saṅghaṭṭanaraso, pana pañcadvāriko va hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇo ti pi saṅghaṭṭanaraso ti pi nāmaṃ, manodvārikassa phusanalakkhaṇo na saṅghaṭṭanaraso ti. Idam vatvā idam suttaṃ āhatam. Yathā, Mahārāja, dve meṇḍā yujjheyum, yathā eko meṇḍo evam cakkhum daṭṭhabbam, yathā dutiyo meṇḍo evam rūpaṃ daṭṭhabbam, yathā tesam sannipāto evam phasso daṭṭhabbo.

Yathā ca Mahārāja dve sammā vajjeyum dve pāṇi vajjeyum, yathā eko pāṇi evam cakkhum daṭṭhabbam, yathā dutiyo pāṇi evam rūpaṃ daṭṭhabbam, yathā tesam sannipāto evam phasso daṭṭhabbo¹. Evam phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca ti vitthāro.

289. Yathā vā cakkhunā rūpaṃ disvā ti ādisu cakkhuvīññānādīni cakkhuādināmena vuttāni evam idhāpi tāni cakkhuādināmen'eva vuttāni ti veditabbāni. Tasmā evam cakkhum daṭṭhabbam ti ādisu evam cakkhuvīññāṇam daṭṭhabban ti iminā nayena attho veditabbo. Evam sante

¹ Milindapañha p. 60.

cittārammaṇa-saṅghaṭṭanato imasmim sutte kiccathen'eva rasena saṅghaṭṭanaraso ti siddho hoti.

Tikasannipātasāṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayam hi tattha tattha tinnam saṅgati phasso ti evam kāraṇass'eva vasena pavedito ti imassa ca suttapadassa ca tinnam saṅgati phasso ti ayam attho. Na saṅgatimattam eva phasso ti evam paveditattā pana ten' evākārena paccupaṭṭhāti ti sannipāta-paccupaṭṭhāno ti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānen'esa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanam h'esa paccupaṭṭhāpeti uppādeti ti attho. Uppādiyamāno ca yathā bahiddhā uṇhapaccayā hi lākhā saṅkhātadhātu nissitā usmā attano nissaye mudubhāvakarī hoti na attano paccayabhūte pi bahiddhā vitacchikaṅgārasāṅkhāte uṇhabhāve evam vatthārammaṇasaṅkhāto. Aññappaccayo pi samāno cittanissitattā attano nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti na attano paccayabhūte pi vatthumhi ārammaṇo vā ti veditabbo. Tajjāsamannāhārena pana indriyena cā ti parikkhite visaye anantarāyena uppajjanato esa āpāthāvisayapadaṭṭhāno ti vuccati.

290. Veditati ti vedanā. Sā vedayitalakkaṇā anubhavanarasā iṭṭhākārasambhogarasā vā cetasika-assādapaccupaṭṭhānā passaddhipadaṭṭhānā.

Catubhūmakavedanā hi no vedayitalakkaṇā nāma natthi, anubhavanarasatāpanasukhavedanāyam eva labbhati ti vatvā puna taṃ vādam paṭikkhipitvā sukhavedanā vā hotu dukkhavedanā vā adukkhamasukhavedanā vā sabbā anubhavanarasā ti vatvā ayam attho dīpito.

Ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānam patvā sesasampayutta-dhammā ekadesamattakam eva anubhavanti. Phassassa hi phusanamattakam eva hoti, saññāya sañjānanamattakam eva, cetanāya cetanāmattakam eva, viññāṇassa vijānamattakam eva. Ekantato pana issaravatāya visavitāya sāmi bhāvena vedanā va ārammaṇarasam anubhavati. Rājā viya hi vedanā, sūdo viya sesā dhammā.

Yathā sūdo nānārasam bhojanam sampādetvā peḷāya pakkhipitvā lañchanam datvā rañño santike otāretva lañchanam bhinditvā peḷam vivaritvā sabbasūpavyañjanehi

aggaggam ādāya bhājane pakkkhipitvā sadosaniddosabhāvam vīmaṃsanattham ajjho harati, tato rañño nānaggarasabhōjanam upaneti, rājā issaravatāya visavitāya sāmī hutvā icchiticchitam bhūñjati, tattha sūdassa bhattaṃ vīmaṃsanamattam iva sesadhammānam ārammaṇarasassa ekadesānubhavanam. Yathā hi sūdo bhattekadesam eva vīmaṃsati evaṃ sesadhammā pi ārammaṇarasekadesam eva anubhavanti. Yathā pana rājā issaravatāya visavitāya sāmī hutvā yadicchakam bhūñjati evaṃ vedanā pi issaravatāya visavitāya sāmībhāvena ārammaṇarasam anubhavati, tasmā anubhavanarasā ti vuccati.

Dutiye atthavikappe ayam idha adhippetavedanā. Yathā tathā vā ārammaṇassa iṭṭhākāram eva sambhūñjati ti iṭṭhākārasambhogarasā ti vuttā.

Cetasikam assādato pan'esā attano sabhāven'eva upaṭṭhānam sandhāya cetasika-assādapaccupaṭṭhānā ti vuttā. Yasmā pana passaddhikāyo sukhaṃ vedeti tasmā passaddhipaṭṭhānā ti veditabbā.

291. Nilādibhedam ārammaṇam sañjānāti ti saññā.¹ Sā sañjānanalakkhaṇā paccabhiññāparasā. Catubhūmakasaññā hi no sañjānanalakkhaṇā nāma natthi. Sañjānanalakkhaṇā va yā pan' ettha abhiññāṇena sañjānāti sā paccabhiññāparasā nāma hoti ti. Tasmā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇam katvā puna tena abhiññāṇena tam paccabhiññānakāle purisassa kālatilakādi - abhiññāṇam sallakkhetvā puna tena abhiññāṇena asuko nāma eso ti tassa paccabhiññānakāle rañño pilandhanagopālaka-bhaṇḍāgārikassa tasmim tasmim pilandhane nāma paṇṇakam bandhitvā asukapilandhanam nāma āharā ti vutte dīpam pajjāletvā ratanagabbham pavisitvā paṇṇam vācetvā tassa tass'eva pilandhanassa āharaṇakāle ca pavatti veditabbā.

Aparo nayo: sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā saññā puna sañjānananimittakāraṇarasā dāru-ādisu tacchakādayo viya.

Yathā gahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthi - dassaka - andhāviya ārammaṇe anogāḷha-

¹ Dhs. § 4.

vuttitāya aciratthānapācupatthānā vā vijjū viya yathā upatthitavisayapadatthānā tina-purisakesu migapotakānam purisānam ti uppannasaññā viya yā pan' ettha nānasampayuttā hoti sā nānam eva anuvattati.

Sasambhārapaṭhavi-ādisu sesadhammānam paṭhavi-ādini viyā ti veditabbā.

292. Cetayati ti cetanā.¹ Saddhim attanā sampayutta-dhamme ārammaṇe atisandahati ti attho. Sā cetayitalakkhaṇā cetanā-bhāva-lakkhaṇā ti attho.

Āyūhana-rasā catu-bhūmaka-cetanā hi no cetayitalakkhaṇā nāma n'atthi. Sabbā cetayitalakkhaṇā va āyūhana-rasatā pana kusalākusalesu eva hoti, kusalākusala-kammāyūhanaṭṭhānaṃ hi patvā sesa-sampayutta-dhammānaṃ eka-desaka-mattakam eva kiccaṃ hoti. Cetanā pana atireka-vāyāmā ti diguṇa-ussāhādiguṇavāyāmā. Ten' āhu porāṇā vācāriyā: 'Sabhāva-saṅghitā va pan' esā cetanā' ti vācāriyo ti khetta-sāmi ti vuccati. Yathā khetta-sānipuriso pañcapanṇāsa balīpurise gahetvā 'lāyissāmi ti' ekato khettaṃ otari tassa atireko ussāho atireko vāyāmo diguṇo ussāho diguṇo vāyāmo hoti 'tiraṃ gaṇhathā ti' ādini vadati sīmaṃ ācikkhati tesam surā-bhatta-gandha-mālādini jānāti maggaṃ samakaṃ harati evaṃ-sampadaṃ idaṃ veditabbam. Khetta-sāmi-puriso viya hi cetanā; pañcapanṇāsa balīpurisā viya cittaṅga-vasena uppannā pañcapanṇāsa kusala-dhammā, khetta-sāmi-purisassa diguṇussāhādiguṇa-vāyāma-karaṇa-kālo viya kusalākusala-kammāyūhanaṭṭhānaṃ patvā cetanāya diguṇussāho diguṇa-vāyāmo hoti. Evaṃ assa āyūhana-rasatā veditabbā. Sā pan' esā pi samvidahana-paccupatthānā. Samvidahamānā hi ayaṃ upatthāti sakicca-parakicca-sādhikā jeṭṭha-sissa-mahāvaddhakī-ādayo viya. Yathā hi jeṭṭha-sisso upajjhāyaṃ dūrato āgacchantam disvā sayam adhiyamāno itare pi dārake attano attano ajjhesane pavattayati, tasmim hi adhiyitum āradhe te pi adhiyanti tad-anuvattitāya. Yathā ca mahāvaddhakī sayam tacchanto itare pi tacchake attano

¹ Dhs. § 5. ² Spence Hardy Manual of Buddhism p. 420.

āttano tacchana-kamme pavattayati, tasmim̄ hi tacchitum āradde te pi tacchanti tad-anuvattitāya, yathā ca yodhanāyako sayam̄ yujjhamāno itare pi yodhe sampahāravuttiyā pavattayati, tasmim̄ hi yujjhitum āradde te pi anivattamānā yujjhanti tad-anuvattitāya, evam̄ esā pi attano kiccena ārammaṇe vattamānā aññe pi sampayuttadhamme attano attano kiriyāya pavatteti. Tassā hi attano kiccaṃ āraddhāya sampayuttā pi ārabhanti. Tena vuttam̄: — Sakicca-parakicca-sādhikā jetṭha-sissa-mahāvaddhikādayo viyā ti. Accāyika-kammānussaraṇādisu ca panāyam̄ sampayuttadhammānam̄ ussāhana-bhāvena pavattamānā pākāṭā hoti ti veditabbā ti.

293. Ārammaṇam̄ cinteti ti cittan¹ ti cittassa vacanatto vutto eva. Lakkhaṇādito pana vijānana-lakkhaṇam̄ cittam̄ pubbaṅgama-rasam̄ sandhāna-paccupaṭṭhānam̄ nāmarūpa-padaṭṭhānam̄. Catu-bhūmaka-cittam̄ hi no vijānana-lakkhaṇam̄ nāma n'atthi sabbam̄ vijānana-lakkhaṇam̄ eva. Dvāram̄ pana patvā ārammaṇa-vibhāvanatṭhāne cittam̄ pubbaṅgamam̄ purecārikam̄ hoti. Cakkhunā hi diṭṭham̄ rūpārammaṇam̄ citten' eva vijānāti . . . pe . . . manena dhammārammaṇam̄ citten' eva vijānāti.

Yathā hi nagara-guttiko nagara-majjhe siṅghāṭake nisiditvā 'ayam̄ nevāsiko ayam̄ āgantuko' ti āgatāgataṃ janam̄ upadhāreti vavatthapeti, evam̄-sampadam̄ idam̄ veditabbam̄. Vuttam̄ pi c'etaṃ therena: —

'Yathā, Mahārāja, nagaraguttiko nāma majjhe nagarassa siṅghāṭake nisinno puratthimato disato purisam̄ āgacchantam̄ passeyya, pacchimoto dakkhiṇato uttarato disato purisam̄ āgacchantam̄ passeyya, evam̄ eva kho Mahārāja, yam̄ cakkhunā rūpam̄ passati tam̄ viññāṇena vijānāti, yam̄ sotena saddam̄ suṇāti, ghānena gandham̄ ghāyati, jivhāya rasam̄ sāyati, kāyena phoṭṭhabbam̄ phusati, manasā dhammam̄ vijānāti, tam̄ viññāṇena vijānāti ti.'²

294. Evam̄ dvāram̄ patvā ārammaṇa-vibhāvanatṭhāne cittam̄ eva pubbaṅgamam̄ citta-purecārikam̄ hoti. Tasmā

¹ Dhs. § 6.

² Milindapañha p. 62.

pubbaṅgama-rasan ti vuccati. Tad etaṃ pacchimaṃ pacchimaṃ uppajjamānaṃ purimaṃ nirantaraṃ katvā sandhamānaṃ eva upatthāti ti sandhāna - paccuppatthānaṃ, pañca-vokāra-bhave panassati yamato nāmarūpaṃ catuvokāra-bhāve nāmaṃ eva padaṭṭhānaṃ. Tasmā nāma-rūpa-padaṭṭhānaṃ ti vuttaṃ. Kim pan' etaṃ cittaṃ purimacittena saddhim ekam eva udāhu aññaṃ ti? Ekam eva. Atha kasmā purimaṃ niddiṭṭham puna-vuttan ti? Avicāritaṃ etaṃ Atthakathāyaṃ. Ayaṃ pan' ettha yutti. Yathā hi rūpādini upādāya paññattā suriyādayo na atthato rūpādīhi aññe honti ten' eva yasmim samaye suriyo udeti tasmim samaye tassa tejā-saṅkhātaṃ rūpaṃ pīti evaṃ vuccamāne pi na rūpādīhi añño suriyo nāma atthi. Tathā cittaṃ phassaḍāyo dhamme upādāya paññāpiyati. Atthato pan' ettha tehi aññaṃ eva. Tena yasmim samaye cittaṃ uppannaṃ hoti ekamsen' eva tasmim samaye phassaḍāhi atthato aññad eva hotī ti. Imass' atthassa dipanattāya purimaṃ niddiṭṭham pi etaṃ puna-vuttan ti veditabbaṃ.

294. Yathā yasmim¹ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti . . . pe . . . paṭhavī-kasiṇaṃ tasmim samaye phasso hoti ti ādisu bhāventena vavatthāpīte samaye yo bhāveti na so atthato uppajjati nāma. Ten' eva tathā yathā phasso hoti vedanā hoti ti vuttaṃ. Evaṃ yo bhāveti. so hoti ti vuttaṃ. Yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti ti ādisu pana cittena vavatthāpīte samaye samaya-vavatthāpakam cittaṃ na tathā atthato n'uppajjati. Yath' eva pana tadā phasso hoti vedanā hoti, tathā cittaṃ pi hoti ti imassā pi atthassa dipanattam idaṃ puna-vuttan ti veditabbaṃ.

Idaṃ pan' ettha sannitthānaṃ uddesa-vāre saṅganhanattam² niddesa-vāre ca vibhajanattam. Purimena hi citta-saddena kevalaṃ samayo vavatthāpīto. Tasmim pana cittena vavatthāpīte samaye ye dhammā honti tesam tesam dassanattam phasso hoti ti ādi āraddham cittaṃ cāpi tasmim samaye hoti ti yeva. Tasmā tassā pi saṅganhan-

¹ Dhs. § 160.

² sampiṇḍanattam M.

nattham etaṃ puna-vuttaṃ. Imasmiṃ ca t̥hāne etasmiṃ avuccamāne katamaṃ tasmīṃ samaye cittaṃ ti na sakkā bhaveyya niddesa-vāre vibhajitum. Evaṃ assa vibhajanam yeva parihāyetha. Tasmā niddesa-vāre vibhajanattham pi etaṃ vuttaṃ ti veditabbam.

295. Yasmā vā uppannaṃ hoti ti ettha cittaṃ uppannaṃ ti etaṃ desanā-sīsam eva na pana cittaṃ ekakam eva uppajjattī ti Atthakathāyaṃ vicāritaṃ, tasmā uppannaṃ ti ettha cittamattam eva agahetvā paro-paṇṇāsakusala-dhammehi saddhiṃ yeva cittaṃ gahitaṃ. Evaṃ tattha saṅkhepato sabbe pi citta-cetasika-dhamme gahetvā idha sarūpena pabhedato dassetuṃ phasso hoti ti ādi āraddham. Iti phassādayo viya cittaṃ pi vattabbam evā ti pi veditabbam.

296. Vitakketi ti vitakko.¹ Vitakkaṃ vā vitakko, ūhanaṃ ti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittaṃ abhiniropana-lakkhaṇo, so hi ārammaṇo cittaṃ āropeti. Yathā hi koci rājā vallabham nātiṃ vā mittam vā nissāya rājageham ārohati evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇam ārohati. Tasmā so ārammaṇe cittaṃ abhiniropana-lakkhaṇo ti vutto. Nāgasenatthero pan' āha 'ākoṭana-lakkhaṇo vitakko. Yathā Mahārāja bheri ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati evaṃ eva kho Mahārāja yathā ākoṭanā vitakko daṭṭhabbo, yathā pacchā anuravanā anusaddāyanā evaṃ vicāro daṭṭhabbo.' ti² Svāyaṃ āhanana-pariyāhanana-raso³. Tathā hi tena yogāvacarō ārammaṇam vitakkāhatam vitakka-pariyāhatam karoti ti vuccati ārammaṇe cittaṃ ānāyana-paccupaṭṭhāno.

297. Vicarati ti vicāro.⁴ Vicaranaṃ vā vicāro, anusañcaraṇaṃ ti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjana-lakkhaṇo, tattha saha-jātānuyojana-raso cittaṃ anuppa-bandha-paccupaṭṭhāno. Sante pi ca etesaṃ katthaci aviyoge olārikatṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇṭābhigāto viya abhiniropanaṭṭhena cetaso paṭhamābhini-pāto

¹ Dhs. § 7.

² Milinda 62, 63. slightly different.

³ paṭihananaso M.

⁴ Dhs. § 8.

vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjana-sabhāvaṭṭhena ca ghaṇ-
tānuravo viya anuppabandho vicāro.

Vipphāravā c'ettha vitakko paṭhamuppatti-kāle parip-
phandanabhūto cittassa ākāse uppatitu-kāmassa pakkhino
pakkha-vikkhepo viya padumābhimukha-pāto viya ca gan-
dhānubandhana-cetaso bhamarassa. Santavutti-vicāro nāti-
paripphandana-bhāvo cittassa ākāse uppatitassa pakkhino
pakkha-pasāraṇaṃ viya paribbhamanaṃ viya ca padumā-
bhimukha-patitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.
Aṭṭhakathāyam pana ākāse gacchato mahā-sakuṇassa
ubho pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā ga-
manaṃ viya āramaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto
vitakko. So hi ekaggo hutvā appeti. Vāta-gahaṇatthaṃ
pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjana-
bhāvena pavatto vicāro.¹ So hi āramaṇaṃ anumajjati
ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhana-pavattiyaṃ ativiya yujjati.
So pana tesam viseso paṭhama-dutiyaṃjānesu pākato hoti.
Api ca yathā malaggahitaṃ kaṃsa-bhājanam ekena hatthena
daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cunṇaṃ vā telaṃ vā
leḍḍūpakena² parimajjantassa daḷha-gahaṇa-hattho viya
vitakko, parimajjana-hattho viya vicāro. Tathā kumbha-
kārasa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanaṃ
karontassa uppīlanahattho viya vitakko, ito c'ito ca saṅca-
raṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa
majjhe sannirumbhitvā ṭhita-kaṇṭhako viya abhiniropano
vitakko, bahi paribbhamana-kaṇṭhako viya anumajjano
vicāro.

298. Pīṇayati ti pīti.³ Sā sampiyāyana-lakkhaṇā kāya-
citta-pīṇana-rasā pharaṇa-rasā vā odagya-paccupaṭṭhānā.
Sā pan' esā khuddakā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti,
pharaṇā pīti, ubbegā pīti ti pañca-vidhā hoti.⁴ Tattha
khuddakā pīti sarīre lomahaṃsa-mattam eva kātum sakkoti,
khaṇikā pīti khaṇe khaṇe vijjuppāda-sadisā hoti, okkantikā

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 424. ² laddhūpa-
kena T, leḍḍūpakena M, laṇḍupakena C. G. ³ Dhs. § 9.

⁴ Visuddhimagga in Journal of the Pāli Text Society
1891—93 p. 94.

pīti samudda-tīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati, ubbegā pīti balavatī hoti kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanapamāṇaṃ pattā.

299. Tathā hi Puṇṇavallika-vāsī Mahātissatthero puṇṇama-divase sāyaṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā candālokaṃ disvā mahācetiyaḥbhimukho hutvā 'imāya vata velāya catasso parisā mahā-cetiyaṃ vandanti ti' pakatīyā diṭṭhārammaṇavasena buddhārammaṇaṃ ubbega-pītiṃ uppādetvā sudhātale pahaṭṭha-citta-bheṇḍuko viya ākāse uppatitvā mahācetiyaṅgaṇe yeva patitṭhāsi. Tathā Girikaṇḍaka-vihārassa upanissaye Vattakālaka-gāme ekā kuladhītā pi balavabuddhārammaṇāya ubbega-pītiyā ākāse laṅghesi. Tassā kira mātāpitaro sāyaṃ dhammasavaṇatthāya vihāraṃ gacchantā 'amma, tvaṃ garubhārā, akāle vicaritaṃ na sakkosi, mayaṃ tuyhaṃ pattim katvā dhammaṃ sossāmā ti agamaṃsu. Sā gantukāmā pi tesam vacanaṃ paṭibāhituṃ asakkonti ghare ohiyitvā gharadvāre ṭhatvā candālokena Girikaṇḍake ākāse cetiyaṅgaṇaṃ olokeṇti cetiyassa dīpa-pūjaṃ addasa catasso ca parisā mālā-gandhālihi cetiya-pūjaṃ katvā padakkhīnaṃ karontiyo bhikkhusaṅghassa ca gānasajjhāya-saddaṃ assosi. Ath' assā 'dhāññā vat' ime ye vihāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe anusañcaritaṃ evarūpaṇ ca madhura-dhamma-kathaṃ sotuṃ labhanti ti' muttārāsi-sadisam cetiyaṃ passantiyā eva ubbegā pīti udapādi. Sā ākāse laṅghayitvā mātāpituṇṇaṃ purimataraṃ yeva ākāse cetiyaṅgaṇe oruyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā aṭṭhāsi. Atha nam mātāpitaro āgantvā 'amma, tvaṃ katamena maggena āgatā ti' pucchīṃsu. Sā ākāseṇa āgat'amhi na maggenā ti' vatvā, 'amma, ākāseṇa nāma khīṇāsavā sañcaranti, tvaṃ kathaṃ āgatā ti' puṭṭhā āha: 'mayhaṃ candālokena cetiyaṃ olokeṇtiyā ṭhitāya Buddhārammaṇāya balava-pīti uppajji, athāhaṃ neva attano ṭhita-bhāvaṃ na nisinna-bhāvaṃ aññāsi, gahita-nimitten' eva pana ākāsaṃ laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patitṭhit' amhi ti.' Evaṃ ubbega-pīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti.¹

¹ Hardy l. l. p. 426. Eastern Monachism p. 272.

300. Pharaṇa-pītiyā pana uppannāya sakalasarīram dhamitvā¹ pūrita-vatthi viya mahatā udakoghena pakkhantā pabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā paṇ'esā pañca-vidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākam gacchantī duvidhaṃ passaddhim paripūreti kāya-passaddhiṃ ca citta-passaddhiṃ ca, gabbhaṃ gaṇhantī paripākam gacchantī duvidham pi sukhaṃ paripūreti kāyikam cetasi-kāṇ ca sukhaṃ, gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākam gacchantaṃ tividhaṃ samādhim paripūreti khaṇika-samādhim upacāra-samādhim appanā-samādhin ti. Tāsu ṭhapetvā appanā-samādhi-pūrikam itarā dve pi idha yujjanti.

301. Sukhayatī ti² sukhaṃ. Yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karotī ti attho. Suṭṭhu vā khādati khaṇati ca kāya-cittābādhan ti sukhaṃ. Somanassa-vedanāy' etan nāma. Tassā lakhaṇādīni vedanā-pade vutta-nayen' eva veditabbāni.

Aparo nayo. Sāta-lakkhaṇam sukhaṃ sampayuttānam upabrūhaṇa-rasaṃ anuggahanapaccupaṭṭhānam. Sati pi ca tesam pīti-sukhānam katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇa-paṭilābha-tuṭṭhi pīti, paṭiladdha-rasānubhavaṇam sukhaṃ. Yattha pīti tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ tattha niyamato pīti, saṅkhārakkhandha-saṅgahitā pīti, vedanā-khandha-saṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantāra-khiṇṇassa vanantodakantadassana-savanesu viya pīti, vanacchāyā-pavesa-udaka-paribhogesu viya sukhaṃ. Yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tassito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā 'kattha pāṇiyam atthi ti' puccheyya, so 'aṭaviṃ uttaritvā jātassara-vanaṣaṇḍo atthi, tattha gantvā labhissasī ti' vadeyya, so tassa kathaṃ sutvā va haṭṭha-pahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyam patitāni uppala-pattādīni disvā suṭṭhutam haṭṭha-pahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya vana-kukkuṭa-vana-morādīnam saddam suṇeyya jātassara-pariyante jātam manijāla-sadisam nilavaṇṇasaṇḍam passeyya sāre jātāni uppala-paduma-kumudādīni passeyya accham vippasannaṃ udakam passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭha-pahaṭṭho hutvā

¹ pharitvā M.

² Dhs. § 10.

jātassaraṃ otarivā yathā-ruciṃ nahātvā ca pivivā ca passaddha-daratho bhisa-mulāla-pokkharādīni khāditvā nīluppalādīni pilandhitvā mandālaka-mūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sātakaṃ nivāsetvā udaka-sātakaṃ ātape katvā sitacchāyāya manda-mande vāte paharante nipanno 'aho sukhaṃ aho sukhaṃ ti' vadeyya, evaṃ-sampadam idaṃ veditabbaṃ. Tassa hi purisassa jātassara-vanasaṇḍa-vasanato paṭṭhāya yāva udaka-dassanā haṭṭha-pahaṭṭha-kālo viya pubbhāgārammaṇo haṭṭha-pahaṭṭhākāro pīti. Nahātvā ca pivivā ca sitacchāyāya manda-mande vāte paharante 'aho sukhaṃ aho sukhaṃ ti' vadato nipanna-kālo viya balappattaṃ¹ ārammaṇa-rasānubhāvanākārasaṅghitaṃ sukhaṃ. Tasmīṃ tasmīṃ samaye pākāṭa-bhāvato c'etaṃ vuttan ti veditabbaṃ. Yattha pana pīti sukhaṃ pi tattha atthi ti vuttam etaṃ.

302. Cittassa ekagga-bhāvo cittaekaggatā,² samādhiss' etaṃ nāma. Lakkhaṇādisu paṇ' assa Aṭṭhakathāyaṃ tāva vuttam: Pāmoḁkha-lakkhaṇo va samādhi avikkhepalakkhaṇo ca. Yathā hi kūṭāgāra-kāṇṇikā sesadabbasambhārānaṃ ābandhanato pamukhā hoti evaṃ eva sabba-kusala-dhammānaṃ samādhi citte ijjanato sabbesam pi tesam dhammānaṃ samādhi pāmoḁkho hoti. Tena vuttam: — Seyyathā pi Mahārāja kūṭāgārassa yā kāci gopānasiyo sabbā tā kūṭāṅgamā honti kūṭa-ninnā kūṭasamosaraṇā, kūṭam tāsam aggam akkhāyati evaṃ eva kho Mahārāja ye keci kusalā dhammā sabbe te samādhi-ninnā honti samādhi-poṇā samādhi-pabbhārā, samādhi tesam aggam akkhāyati ti.³

Yathā ca senāṅgaṃ patvā rājā nāma yattha yattha senā osīdati tam tam ṭhānaṃ gacchati tassa gata-gataṭṭhāne senā paripūrati parasenā bhijjitvā rājānaṃ eva anuvattati, evaṃ eva sahaṇātānaṃ dhammānaṃ vikkhipitum vippakiritum appadānato samādhi avikkhepa-lakkhaṇo nāma hoti ti.

303. Aparo pana nayo. Ayaṃ cittassa ekaggatā-sāṅkhāto samādhi nāma avisāra-lakkhaṇo avikkhepa-lakkhaṇo vā, sahaṇātānaṃ dhammānaṃ sampiṇḍana-raso nahāniya-cuṇṇānaṃ udakaṃ viya upasama-paccupaṭṭhāno nāṇapaccu-

¹ phalappattaṃ M.

² Dhs. § 11.

³ Mil. p. 38.

paṭṭhāno vā, samāhito yathā-bhūtaṃ pajānāti passati ti hi vuttam. Visesato sukha-padaṭṭhāno nivāte dīpaccinaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhiti ti daṭṭhabbo.

304. Saddahanti eṭāya sayam vā saddahati saddahana-mattam eva vā eṣā ti saddhā. Sā assaddhiyassa abhi-bhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ adhimokkha-lakkhaṇe vā indaṭṭham kāreti ti indriyaṃ. Saddhā va indriyaṃ saddhindriyaṃ.¹ Sā pan' eṣā sampasādana-lakkhaṇā va saddhā sampakkhandhana-lakkhaṇā ca. Yathā hi rañño cakkavattissa udakappasādako maṇi uduke pakkhitto paṅka-sevāla-paṅaka-kaddamaṃ sannisiḍāpeti udakaṃ acchaṃ karoti vipasannaṃ anāvilam, evam eva saddhā up-pajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, kilese sannisiḍāpeti, cittaṃ pasādeti anāvilam karoti, pasanna cittaṃ yoga-vacaro kulaputto dānaṃ deti, sīlam samādhīyati, uposathakammaṃ karoti, bhāvanam ārabhati, evam tāva saddhā sampasādana-lakkhaṇā ti veditabbā. 'Ten' āha ayasmā Nāgaseno²: Yathā, Mahārāja, rājā cakkavatti caturaṅginīyā senāya parittaṃ udakaṃ tareyya, tam udakaṃ hatthihi ca assehi ca rathehi ca pattihi ca khubhitaṃ bhaveyya, āvilam, lūlitaṃ, kalalī-bhūtaṃ, uttiṇṇo rājā manusse āṇāpeyya: pāṇiyaṃ bhāṇe āharatha, pivissāmi ti, rañño ca udakappasādako maṇi bhaveyya evam devā ti kho te manussā rañño paṭisutvā tam udakappasādakaṃ maṇim uduke pakkhippeyyum, saha uduke pakkhitta-matte paṅka-sevāla-paṅaka-kaddamo ca sannisiḍeyya acchaṃ bhaveyya udakaṃ vipasannaṃ anāvilam, tato rañño pāṇiyaṃ upanāmeyyum 'pivatu devo pāṇīyan ti,' yathā, Mahārāja, udakaṃ evam cittaṃ daṭṭhabbam, yathā te manussā evam yojāvacaro daṭṭhabbo, yathā paṅka-sevāla-paṅaka-kaddamo evam kilesā daṭṭhabbā, yathā udakappasādako maṇi evam saddhā daṭṭhabbā, yathā udakappasādakaṃ maṇimhi pakkhitta-matte paṅka-sevāla-paṅaka-kaddamo ca sannisiḍati, acchaṃ bhavati udakaṃ vipasannaṃ anāvilam evam eva kho Mahārāja saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti

¹ Dhs. § 12.

² Mil. p. 33.

vinivaraṇaṃ cittaṃ hoti acchaṃ vipasannaṃ anāvilan ti.¹

Yathā ca pana kumbhila-makaragāharakkhasādi-sankiṇṇaṃ pūraṃ mahānadiṃ āgamma bhīruka-jano ubhosu tīresu tiṭṭhati, saṅgāma-sūro pana mahāyodho āgantvā: ‘Kasmā tiṭṭhathā ti’ pucchitvā, ‘sappaṭi-bhaya-bhāvena otarituṃ na visahāmā ti’ vutte, nisitam asiṃ gahetvā ‘mama pacchato etha mā bhayitthā ti’ vatvā, nadiṃ otaritvā āgatāgate kumbhilādayo paṭibāhitvā, orima-tīrato manussānaṃ sotthi-bhāvaṃ karonto pārima-tīraṃ neti, pārimatīrato pi sotthinā orima-tīraṃ āneti, evam eva dānaṃ dadato silaṃ rakkhato uposatha-kammaṃ karoto bhāvanaṃ ārabhato saddhā pubbaṅgamā purecārikā hoti. Tena vuttaṃ: sampasādana-lakkhaṇā sampakkhandana-lakkhaṇā ca saddhā ti.²

Aparo nayo. Saddahana-lakkhaṇā saddhā okappana-lakkhaṇā vā, pasādana-rasā udakappasādanaka-maṇi viya, pakkhandana-rasā vā oghuttaraṇo viya, akālussiya-paccupatṭhānā adhimutti-paccupatṭhānā vā saddheyyavatthupadatṭhānā sotāpattiyaṅga-padatṭhānā vā hattha-cittabijāni viya datṭhabbā.

305. Vīra-bhāvo viriyaṃ. Virānaṃ vā kammaṃ vidhinā vā nayena upāyena irayitabbam pavattayitabban ti viriyaṃ. Tad eva kosajjassa abhibhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ paggaha-lakkhaṇe vā indatṭhaṃ kāreti ti indriyaṃ. Viriyaṃ eva indriyaṃ viriyindriyaṃ.³ Taṃ pan’ etaṃ upatthambhana-lakkhaṇāṇi ca viriyaṃ, paggaha-lakkhaṇāṇi ca. Yathā hi jīṇṇa-gharakaṃ āgantukena thūṇūpatthambhena tiṭṭhati evam eva yogāvacaro viriyūpatthambhena upatthambhito hutvā sabba-kusala-dhammehi na hāyati na parihāyati, evam tāv’assa upatthambhana-lakkhaṇatā veditabbā. Ten’ āha thero Nāgaseno: — Yathā, Mahārāja, gehe patante aññena dārunā upatthambheyya, upatthambhitam santam evam taṃ geham na pateyya, evam eva kho, Mahārāja,

¹ Mil. p. 35. Hardy Manual of Buddhism p. 427.

² Hardy Manual p. 426 f. Milinda p. 36 somewhat different.

³ Dhs. § 13.

upatthambhana - lakkhaṇaṃ viriyaṃ, viriyūpatthambhitā sabbe kusala-dhammā na parihāyanti ti.¹

Yathā pana khuddikāya ca mahatikāya ca senāya saṅgāme pavatte khuddikā senā oliyeyya tato rañño āroceyyum rājā balavāhanaṃ peseyya, tena paggaḥitā saka-senā parasenaṃ parājeyya, evaṃ eva viriyaṃ saha-jāta-sampayutta-dhammānaṃ oliyitum osakkitum na deti ukkhipati paggaṇhāti. Tena vuttam: paggaha-lakkhaṇaṃ viriyaṃ ti.

Aparo nayo. Ussāhana-lakkhaṇaṃ viriyaṃ, saha-jātānaṃ upatthambhana-rasaṃ asaṃsīdana-bhāva-paccupaṭṭhānaṃ. Saṃviggo yoniso padahati ti vacanato saṃvega-padaṭṭhānaṃ viriyārambha-vatthupadaṭṭhānaṃ vā sammā āradḍhaṃ sabbāsaṃ sampattinaṃ mūlaṃ hoti ti veditabbaṃ.

306. Saranti tāya sayam vā sarati, saraṇa-mattam eva vā esā ti sati. Sā muṭṭha-saccassa abhibhavanato adhipatīyaṭṭhena indriyaṃ upaṭṭhāna-lakkhaṇena vā indaṭṭham kāreti ti indriyaṃ. Sati yeva indriyaṃ satindriyaṃ.² Sā pan' esā apilāpana-lakkhaṇā upagaṇhana-lakkhaṇā ca. Yathā hi rañño bhaṇḍāgārika-dāraako dasa-vidhaṃ ratanaṃ gopāyanto sāyapātaṃ rājānaṃ issariya-sampattiṃ sallakkhāpeti sāreti evaṃ eva sati kusalakammaṃ sallakkhāpeti sāreti. Ten' āha thero: — Yathā, Mahārāja, rañño bhaṇḍāgāriko rājānaṃ cakkavattiṃ sāyapātaṃ saṃsarāpeti 'ettakā deva hatthī, ettakā assā, ettakā rathā, ettakā patti, ettakaṃ hiraṇṇaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sabbhaṃ sāpateyyaṃ, taṃ devo saratū ti' evaṃ eva kho Mahārāja sati kusale dhamme apilāpeti 'ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañc'indriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttara-dhammā ti' evaṃ kho Mahārāja apilāpana-lakkhaṇā sati ti.³ Yathā pana rañño cakkavattissa pariṇāyaka-ratanaṃ ahite ca hite ca ṇatvā ahite apayāpeti hite upayāpeti, evaṃ eva sati hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesitvā 'ime kāya-duccaritādayo dhammā ahitā ti' ahite dhamme

¹ Mil. p. 36.² Dhs. § 14.³ Mil. p. 37.

apanudati 'ime kāyasucaritādayo dhammā hitā ti' hite dhamme upagaṇhāti. Ten'āha therō: — Yathā, Mahārāja, rañño pariṇāyaka-ratanam rañño hitāhitam jānāti 'ime rañño hitā, ime ahitā, ime upakārā, ime anupakārā ti' tato ahite apanudati hite upagaṇhāti, evam eva kho, Mahārāja, sati uppajjamānā hitāhitānam dhammānam gatiyo samannesati 'ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā, ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā ti' tato ahite dhamme apanudati hite dhamme upagaṇhāti, evam kho Mahārāja upagaṇhana-lakkhaṇā sati ti.¹

Aparo nayo. Apilāpana-lakkhaṇā sati asammosanarasā ārakkha-paccupaṭṭhānā visayābhimukha-bhāva-paccupaṭṭhānā vā, thira-saññā-padaṭṭhānā kāyādi-satipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe daḷha-patitattā pana esikā viya cakkhu-dvārādi-rakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbo.

307. Ārammaṇe cittaṃ sammā adhiyati ṭhapeti ti samādhi. So vikkhepassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, avikkhepa-lakkhaṇe vā indaṭṭham kāreti ti indriyaṃ. Samādhi yeva indriyaṃ samādhindriyaṃ.² Lakkhaṇādini pan' assa heṭṭhā vutta-nayen' eva vedittabbāni.

Pajānāti ti paññā. Kim pajānāti? Idaṃ dukkhan ti ādinā nayena ariya-saccāni. Atṭhakathāyaṃ pana paññāpeti ti paññā ti vuttam. Kin ti paññāpeti ti? Aniccaṃ dukkham anattā ti paññāpeti. Sā va avijjāya abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, dassana-lakkhaṇe vā indaṭṭham kāreti ti pi indriyaṃ. Paññā va indriyaṃ paññindriyaṃ.³ Sā pan' esā obhāsana-lakkhaṇā ca paññā pajānana-lakkhaṇā ca. Yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāraṃ nirujjhati āloko pātu bhavati evam eva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsā-samo obhāso nāma n'atthi. Paññāvato hi eka-pallaṅkena nisinnassa dasasahassī loka-dhātu ekālokā hoti. Ten'āha therō: — Yathā, Mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpam paveseyya pavitṭho padīpo andhakāraṃ vidhameti, obhāsam janeti,

¹ Mil. pp. 37, 38. Hardy l. l. p. 428.

² Dhs. § 15.

³ Dhs. § 16.

ālokaṃ vidamseti, pākaṭāni rūpāni karoti, evaṃ eva kho Mahārāja paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ vidhameti, vijjobhāsaṃ janeti, nāṇālokaṃ vidamseti, pākaṭāni ariya-saccāni karoti. Evaṃ kho Mahārāja, obhāsana-lakkhaṇā paññā ti.¹

Yathā pana cheko bhisakko āturaṇaṃ sappāyāsappāyāni bhojanādini jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevittabbāsevitābhe hīna-paṇīta-kaṇha-sukka-sappaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttam pi c'etaṃ Dhammasenāpatinā²: pajānāti pajānāti ti kho āvuso, sā tasmā paññā ti vuccati. Kiṃ ca pajānāti? Idaṃ dukkhaṃ ti pajānāti ti vitthāretabbam. Evaṃ assā pajānana-lakkhaṇā ti vedittabbā.

Aparo nayo. Yathā sabhāva-paṭivedha-lakkhaṇā paññā, uppajjamānā akkhalita-paṭivedha-lakkhaṇā vā kusalissāsa-khitta-usu-paṭivedho viya, visayobhāsana-rasā padīpo viya, asammoḥa-paccupaṭṭhānā araṇṇa-gata-sudesiko viya.

308. Manute iti mano, vijānāti ti attho. Atṭhakathācariyā paṇ' āhu: — Nāḷiyā minamāno viya mahātulāya vā dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ jānāti ti mano. Tad eva minana-lakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāreti ti indriyaṃ. Mano eva indriyaṃ manindriyaṃ. Heṭṭhā vutta-cittass' ev' etaṃ vevacanaṃ.

Pīti-sommanassa-sampayogato sobhanaṃ mano assā ti sumano. Sumanassa bhāvo somanassaṃ. Sāta-lakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāreti ti indriyaṃ. Somanassaṃ eva indriyaṃ somanassindriyaṃ.³ Heṭṭhā vutta-vedanāy' ev' etaṃ vevacanaṃ.

309. Jīvanti tena taṃ-sampayuttakā dhammā ti jīvitam. Anupālana-lakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāreti ti indriyaṃ. Jīvitam eva indriyaṃ jīvitindriyaṃ.⁴ Taṃ pavattasantaṭṭhāpateyyaṃ hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānaṃ dhammānaṃ anupālana-lakkhaṇaṃ jīvitindriyaṃ, tesam pavattana-rasaṃ, tesam ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabba-dhamma-padaṭṭhānaṃ.

Sante pi ca anupālana-lakkhaṇādīhi vīdhāne atthik-

¹ Mil. 39. Hardy l. l. p. 430. ² In the Mahāvedalla S. in Majjhima Nikāya I, 292. ³ Dhs. § 18. ⁴ Dhs. § 19.

khāṇe yev' etaṃ te dhamme anupāleti udakaṃ viya uppalādini. Yathā-sakaṃ paccayuppanne pi ca dhamme pāleti dhātī viya kumāraṃ, sayāṃ pavattita-dhamma-sambandhen' eva pavattati niyyāmakō viya nāvaṃ nabhaṅgato uddham pavattayati attano ca pavattayitabbānaṃ ca abhāvā nabhaṅgakkhāṇe ṭhapeti sayāṃ bhijjamānattā khiyyamāno viya vaṭṭisineho padīpa-sikham pavattana-ṭhapanānubhāvavirahitaṃ. Yathā vuttakkhāṇena tassa tassa sādhanato ti datṭhabbam.¹

310. Sammādiṭṭhiādisu dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, abhiniropanaṭṭhena sammāsaṃkappo, paggahanaṭṭhena sammāvāyāmo, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati, avikkhepanaṭṭhena sammāsamādhi veditabbā. Vacanaṭṭhato pana sammā passati sammā vā tāya passantī ti sammādiṭṭhi, sammā saṅkappeti sammā vā tena saṅkappenti ti sammāsaṅkappo, sammā vāyamati sammā vā tena vāyamanti ti sammāvāyāmo, sammā sarati sammā vā tāya saranti ti sammāsati, sammā samādhīyati sammā vā tena samādhīyanti ti sammāsamādhi. Api ca pasatṭhā sundarā vā diṭṭhi sammādiṭṭhi ti iminā pi nayena tesu vacanaṭṭho veditabbo. Lakkhāṇādini pana heṭṭhā vuttān' eva.

311. Śaddhābalādisu saddhāḍini vuttatṭhān' eva, akampiyatṭhena pana balaṃ veditabbam. Evam etesu assaddhiye na kampatī ti saddhābalaṃ,² kosajje na kampatī ti viriyabalaṃ, muṭṭhasacce na kampatī ti satibalaṃ, uddhacce na kampatī ti samādhībalaṃ, avijjāya na kampatī ti paññābalaṃ, ahīriye na kampatī ti hiribalaṃ anottappe na kampatī ti ottappabalaṃ ti ayam ubhaya-pada-vasena attha-vaṇṇanā hoti. Tattha purimāni pañca heṭṭhā lakkhāṇādīhi pakāsitaṃ' eva pacchima-dvaye kāya-duccaritādīhi.

312. Hiriyatī ti hiri,³ lajjāy' etaṃ adhivacanaṃ. Tehi eva ottappatī ti ottappam,⁴ pāpato ubbegass' etaṃ adhivacanaṃ. Tesam nānakaraṇaṃ dīpanatṭham samuṭṭhānaṃ adhipati lajjā-lakkhāṇen' evā ti imaṃ mātikaṃ ṭhapetvā

¹ Comp. Hardy Manual p. 417 No. 18. ² Dhs. § 25 ff.

³ Dhs. § 30.

⁴ Dhs. § 31.

ayam vitthāra-kathā vuttā. Ajjhatta-samuṭṭhānā hi hiri nāma, bahiddhā samuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma, attādhipati hiri nāma, lokādhipati ottappaṃ nāma, lajjā-sabhāva-saṅghitā hiri nāma, bhaya-sabhāva-saṅghitaṃ ottappaṃ nāma, sappatissava-lakkhaṇā hiri nāma, vajja-bhīruka-bhaya-dassāvī-lakkhaṇaṃ ottappaṃ nāma. Tathā' ajjhatta-samuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātiṃ paccavekkhitvā vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ?. Pāpa-karaṇattā etaṃ na jāti-sampannaṃ kammaṃ, hīna-jaccānaṃ kevaṭṭakādīnaṃ idaṃ kammaṃ, tādisassa jāti-sampannaṃ idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā paṇātipātādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-karaṇaṃ nāma' etaṃ daharehi kātabbaṃ kammaṃ, tādisassa jāti-sampannaṃ idaṃ kammaṃ kātun na yuttan ti. Evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-kammaṃ nāma' etaṃ dubbala-jātikānaṃ kammaṃ, tādisassa sūrabhāva-sampannaṃ idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipānādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā pāpa-kammaṃ nāma' etaṃ andha-bālānaṃ kammaṃ na paṇḍitānaṃ, tādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātum na yuttan ti. Evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādi-pāpaṃ akoronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhatta-samuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano hi citte hiriṃ pavesetvā pāpaṃ kammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhatta-samuṭṭhānā hiri nāma hoti.

313. Kathaṃ bahiddhā-samuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? Sace tvaṃ pāpa-kammaṃ karissasi catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi.

Garahissanti taṃ viññū asuciṃ nāgariko yathā

Vajjito sīlavantehi kathaṃ, bhikkhu, karissasi ti paccavekkhanto hi bahiddhā-samuṭṭhānaṃ ottappena pāpa-kammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhā samuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hiri nāma? Idh' ekacco kulaputto

attānaṃ adhipatijēṭṭhakaṃ katvā tādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhuta-vādassa 'na yuttam pāpaṃ kammaṃ kātun ti' pāpaṃ na karoti. Evam attādhipati hiri nāma hoti. Ten' āha Bhagavā: — So attānaṃ yeva adhipatijēṭṭhakaṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddham attānaṃ pariharati ti.

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma? Idh' ekacco kulaputto lokaṃ adhipatijēṭṭhakaṃ katvā pāpakaṃ kammaṃ na karoti: — Yathāha: Mahā kho pana loka-sannivāso, mahantasmim kho pana loka-sannivāse santi samaṇa-brāhmaṇā iddhimanto dibba-cakkhukā paracitta-viduno, te dūrato pi passantī āsannā pi na dissanti cetasā pi cittaṃ pajānanti, te pi maṃ evaṃ jānissanti: passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī ti. Santi devatā iddhimantiyo dibbacakkhukā paracitta-vidūniyo, tā dūrato pi passantī āsannā pi na dissanti, cetasā pi cittaṃ pajānanti, tā pi maṃ jānissanti: passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī ti. So lokaṃ yeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddham attānaṃ pariharati ti. Evam lokādhipati ottappaṃ nāma hoti.

314. Lajjā-sabhāva-saññhitā hiri, bhaya-sabhāva-saññhitam ottappaṃ ti. Ettha pana lajjā ti lajjanākāro, tena sabhāvena saññhitā hiri, bhayan ti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saññhitam ottappaṃ. Tad ubhayaṃ pi pāpa-parivajjane pākataṃ hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccāra-passāvādīni karonto lajjitabbaka-yuttam ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhaveyya pīlito, evam eva ajjhattam lajji-dhammam okkamitvā pāpa-kammaṃ na karoti. Ekacco apāya-bhaya-bhīto hutvā pāpa-kammaṃ na karoti. Tatr' idaṃ opammaṃ: — Yathā dvīsu ayogulesu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito eko uṇho āditto, tattha paṇḍito sītalam gūtha-makkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaram dāha-bhayena. Tattha sītalassa gūthā-makkaṇa-jigucchāyā agaṇhanam viya ajjhattam lajjitabbam dhammam okkam-

itvā vā pāpassa akaraṇaṃ, uṇhassa dāha-bhayena agaṇhanam viya apāya-bhayena pāpassa akaraṇaṃ veditabbam.

315. Sappaṭissava-lakkhaṇā hiri, vajja-bhīruka-bhaya-dassāvī-lakkhaṇaṃ ottappan ti: Idam api dvayaṃ pāpa-parivajjane eva pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā satthumahatta-paccavekkhaṇā dāyajja-mahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārī-mahattapaccavekkhaṇā ti catūhi kāraṇehi sappaṭissavalakkhaṇaṃ hirim samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvāda-bhayaṃ parānuvāda-bhayaṃ daṇḍa-bhayaṃ duggati-bhayaṃ ti catūhi kāraṇehi vajja-bhīruka-bhaya-dassāvī-lakkhaṇaṃ ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jāti-mahattapaccavekkhaṇādini c'eva attānuvāda-bhayaḍini ca vitthāretvā kathetabbāni.

316. Na lubbhanti etena sayam vā na lubbhati alubbhanamattam eva vā tan ti alobho.¹ Adosa-amohesu pi es' eva nayo.

Tesu alobho ārammaṇo cittassa agedhalakkhaṇo alagga-bhāvalakkhaṇo vā. Kamaladalabindu viya apariggaharaso muttabhikkhu viya anallīna-bhāvapaccupaṭṭhāno asucimhi patitapuriso viya.

Adoso² acaṇḍikkalakkhaṇo va avirodhalakkhaṇo va anukūlamitto viya, āghātavinayanaraso pariāhavinayanaraso vā candanaṃ viya, somma-bhāvapaccupaṭṭhāno punṇacando viya. Amoho lakkhaṇādīhi heṭṭhā paññindriyapade vibhāvito.

Evam etesu puna tīsu alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussilyamalassa, amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho, alobho c'ettha dānāhetu, adoso sīlāhetu, amoho bhāvanāhetu. Tesu alobhena anadhikaṃ gaṇhāti luddhassa adhikagahaṇato, adosena anūnaṃ duṭṭhassa ūnagahaṇato, amohena aviparītaṃ mūlhassa viparītagahaṇato.

Alobhena c'ettha vijjamānadosaṃ dosato ca dhārento dose pavattati, luddho hi dosam paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi

¹ Dhs. § 32.

² Dhs. § 33.

guṇaṃ makkheti. Amohena yāthāvaṃ yāthāvato dhārento yathā sabhāve pavattati, mūlho hi taccham ataccham ca tacchati gaṇhāti.

Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ hoti luddhassa piyasabhāvato piyavippayogasahanato ca. Adosena appiyasampayogadukkhaṃ na hoti duṭṭhassa appiyasabhāvato appiyasampayogasahanato ca. Amohena icchitalābhadukkhaṃ na hoti, amūlhassa taṃ kut' ettha labbhati evamādi pacca-vekkhanaṃ sambhavato.

Alobhena c'ettha jātidukkhaṃ na hoti alobhassa taṇhāpaṭipakkhato taṇhāmūlakathā va jātidukkassa adosena jarādukkhaṃ na hoti ti tikkhadossassa khippaṃ jarāsambhavato. Amohanam maraṇadukkhaṃ na hoti. Samohamaraṇaṃ hi dukkhaṃ na ca taṃ amūlhassa hoti.

Alobhena ca gahaṭṭhānaṃ, amohena pabbajitānaṃ, adosena pana sabbesaṃ sukhānaṃ saṃvāsātā hoti.

Visesato c'ettha alobhena pettivisaye uppatti na hoti. Yebhuyyena hi tassā taṇhāya pettivisayam uppajjati taṇhāya ca paṭipakkho alobho adosena niraye uppatti na hoti. Dosena hi caṇḍajātītāya dosasadisam nirayam uppajjati, dosassa ca paṭipakkho adoso, amohena tiracchānāyoniyam nibbatti na hoti. Mohena hi nīccasamūlhaṃ tiracchānāyoniyam uppajjati mohapaṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rājaṅgavasena uggamanassa abhāvakaro, adoso dosavasena apagamanassa, amoho mohavasena majjhatabhāvassa.

Tiṃhi pi c'eteṃhi yathā paṭipāṭiyā nekkhammasaṇṇā avyāpādasāṇṇā avihimsāsaṇṇā ti imā tisso saṇṇāyo honti, asubhasāṇṇā appamānasāṇṇā dhātusaṇṇā ti imā tisso saṇṇāyo honti. Alobhena kāmasukhallikānuyoga-antassa parivajjanaṃ hoti, adosena attakilamānuyoga-antassa parivajjanaṃ hoti, amohena majjhīmāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ. Tathā alobhena abhijjhākāyaganthassa pabhedanaṃ hoti, adosena vyāpādakāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa.

Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṃ dvinnam ānubhāvena, pacchimāni pacchimass' eva ānubhāvena ijhanti.

Alobho c'ettha ārogyassa paccayo hoti, aluddho hi lobhaniyaṃ pi asappāyam na sevati, tena arogo hoti.

Adoso yobbaññassa, aduṭṭho hi valipalitāvahena dosagginā aḍayhamāno dīgharattaṃ yuvā hoti. Amoho dīghāyutāya, amūlho hi hitāhitamā ñatvā ahitam parivajjanto hitaṃ ca paṭisevamāno dīghāyuko hoti.

Alobho c'ettha bhogasampattiyā paccayo hoti cāgena bhogapaṭilābhā, adoso mittasampattiyā mettāya mittānam paṭilābhato c'eva apparihānato ca. Amoho attasampattiyā, amūlho hi attano hitam eva karonto attānam sampādeti.

Alobho ca dibbavihārassa paccayo hoti, adoso brahmvihārassa, amoho ariyavihārassa.

Alobhena c'ettha sakapakkhesu sattasaṅkhāresu nibbuto hoti, tesam vināse abhisāṅgahetukassa dukkhassa abhāvato, adosena parapakkhesu aduṭṭhassa verisu verisaññāya abhāvato, amohena udāsīnapakkhesu amūlhassa sabbābhisāṅgatāya abhāvato.

Alobhena ca aniccadassanam hoti, luddho hi upabhogāsāya anicce pi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanam, adosajjhāsayo hi pariccattam āghātavatthu pariggaho saṅkhāre yeva dukkhato passati. Amohena anattadassanam, amūlho hi yathā gahaṇakusalo aparīṇāyakam khandhapañcakam aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassādīni evam ete pi aniccadassanādīhi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho hoti. Ko hi nāma aniccam idaṃ ti sammā ñatvā tass' atthāya piham uppādeyya saṅkhāre vā dukkhā ti jānanto aparam pi accantatikkiṇam kodhadukkham uppādeyya attasuññataṃ ca bujjhitvā puna sammoham āpajjeyyā ti?

317. Nābhijjhāyati ti anabhijjhā. Kāyikacetasiḱam sukham idhalokaparalokahitam guṇānubhāvapaṭiladdham kittisaddaṃ ca na vyāpādeti ti avyāpādo.

Sammā passati sobhaṇā vā diṭṭhī ti sammādiṭṭhī. Alobhādinam yeva tāni nāmāni. Heṭṭhā pan' ete dhammā mūlavasena gahitā idha kammaṭṭhavasena ti veditabbā.

318. Hīrottappāni hi heṭṭhā balavasena gahitāni, idha lokapālavasena. Lokam hi ime dve dhammā pālayanti. Yathāha: Dve 'me bhikkhave sukkā dhammā lokam pālenti, katame dve? Hīri ca ottappaṇ ca. Ime ce bhikkhave

dve sukkā dhammā lokam na pāleyyum na yidam paññāyetha mātā ti vā mātucchā ti vā mātulanī ti vā ācariya-bhariyā ti vā garūnam dārā ti vā, jātisambhedam loko agamissa yathā ajelakā kukkuṭasūkarasonasigālā. Yasmā kho bikkhave ime dve sukkā dhammā lokam pārenti tasmā paññāyati mātā ti vā mātucchā ti vā mātulanī ti vā ācariya-bhariyā ti vā garūnam dārā ti vā.

319. Kāyassa passambhanam kāya-passaddhi,¹ cittassa passambhanam citta-passaddhi². Kāyo ti c'ettha vedanādayo tayo khandhā ubho pi pan' etā ekato katvā kāya-citta-daratha-vūpasama-lakkhaṇā kāya-citta-passaddhiyo, kāya-citta-daratha-nimmaddana-rasā kāya-cittānam aparipphanda-siti-bhāva-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-cittānam avūpasamakara-uddhaccādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

320. Kāyassa lahubhāvo kāya-lahutā,³ cittassa lahubhāvo citta-lahutā,⁴ kāya-citta-garubhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-citta-garubhāva-nimmaddana-rasā, kāya-cittānam adandhatā-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānam garutā thaddhabhāvakara-thīna-middhādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

321. Kāyassa mudubhāvo kāya-mudutā⁵, cittassa mudubhāvo citta-mudutā,⁶ kāya-citta-thaddabhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-citta-thaddhabhāva-nimmaddana-rasā, appaṭighāta-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānam thaddhabhāvakara-diṭṭhimānādi-kilesa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

322. Kāyassa kammaññabhāvo kāya-kammaññatā,⁷ cittassa kammaññabhāvo citta-kammaññatā,⁸ kāya-cittānam akammaññabhāva-vūpasama-lakkhaṇā, kāya-cittānam akammaññabhāva-nimmaddana-rasā, kāya-cittānam ārammaṇa-karaṇa-sampatti-paccupaṭṭhānā, kāya-citta-padaṭṭhānā, kāya-cittānam akammaññabhāvakarāvasesa-nīvaraṇa-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā. Pasādaniya-vatthusu

¹ Dhs. § 40.² Dhs. § 41.³ Dhs. § 42.⁴ Dhs. § 43.⁵ Dhs. § 44.⁶ Dhs. § 45.⁷ Dhs. § 46.⁸ Dhs. § 47.

pasādāvayāhita - kiriyāsu viniyogakkhamabhavāvaha - suvaṇṇa-visuddhi viyā ti daṭṭhabbā.

323. Kāyassa pāguṇṇabhāvo kāya-pāguṇṇatā,¹ cittassa pāguṇṇabhāvo pi citta-pāguṇṇatā,² kāya-cittānaṃ age-laṇṇabhāva-lakkhaṇā, kāya-citta-gelaṇṇa-nimmaddana-rasā, nirādinava-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-cittagelaṇṇakara-assaddhiyādi-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

324. Kāyassa ujubhāvo kāyujjukatā,³ cittassa ujubhāvo cittujjukatā,⁴ kāya-citta-ajjava-lakkhaṇā, kāya-citta-kuṭilabhāva-nimmaddana-rasā, ajimhatā-paccupaṭṭhānā kāya-citta-padaṭṭhānā kāya-cittānaṃ kuṭilabhāvakara-māyā sāṭheyyādi-paṭipakkha-bhūtā ti daṭṭhabbā.

325. Saratī ti sati.⁵ Sampajānātī ti sampajāññaṃ,⁶ samantato pakārehi jānātī ti attho. Sāthaka-sampajāññaṃ, sappāya-sampajāññaṃ, gocara-sampajāññaṃ, asam-moha-sampajāññaṃ ti imesaṃ pan'assa vasena bhedo veditabbo. Lakkhaṇādīni c'etesam satindriyapaññindriyevutta-nayen'eva veditabbāni. Iti heṭṭhā vuttānaṃ ev'etaṃ dhamma-dvayaṃ puna imasmiṃ ṭhāne upakāra-vasena gahitaṃ.

326. Kāmacchandādayo paccanika-dhamme sametī ti samatho.⁷ Aniccādi-vasena vividhehi ākārehi dhamme passatī ti vipassanā⁸ paññā c'esā atthato. Imesaṃ pi dvinnaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttān'eva. Idha pana te yuganaddha-vasena gahitā.

327. Sahajāta-dhamme paṇḍhātī ti paggāho.⁹ Uddhacca-saṅkhātassa vikkhepassa paṭipakkhabhāvato na vikkhepo ti avikkhepo.¹⁰ Etesam pi lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttān'eva. Idha pan'etaṃ dvayaṃ viriya-samādhi-yojanattāya gahitaṃ ti veditabbam.

328. Ye vā pana tasmim samaye aññe pi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā kusalā¹¹ ti phasso hoti avikkhepo hoti ti na kevalam padapaṭipāṭiyā uddiṭṭhā ime paropaññāsa dhammā. Evam atha kho yas-

¹ Dhs. § 48. ² Dhs. § 49. ³ Dhs. § 50. ⁴ Dhs. § 51.

⁵ Dhs. § 52. ⁶ Dhs. § 53. ⁷ Dhs. § 54. ⁸ Dhs. § 55.

⁹ Dhs. § 56. ¹⁰ Dhs. § 57. ¹¹ Dhs. § 1.

mim samaye kāmāvacaram tihetukam somanassasahagatam paṭhamam asankhārikam mahācittam uppannam hoti tas-
mim samaye ye vā pana aññe pi tehi yeva phassādihi
sampayuttā hutvā pavattamānā atthi attano attano anu-
rūpam paccayam paṭicca samuppannā rūpābhāvena arūpino
sabhāvato upalabbhamānā dhammā sabbe pi ime dhammā
kusalā. Ettāvatā cittaṅgavasena pāli-ārūlhe paropañña
dhamme dīpetvā yevāpanakavasena apare pi nava dhamme
Dhammarājā dīpeti.

Tesu tesu hi suttapadesu chando adhimokkho manasikāro
tatramajjhattatā karuṇā muditā kāyaduccaritavirati vaci-
duccaritavirati micchājīvavirati ti ime nava dhammā paññā-
yanti. Imasmim cāpi mahā-citte kattukamyatā kusalam
dhammacchando atthi, cittaṅgavasena pana pālim na
ārūlho. So idha yevāpanakavasena gahito adhimokkho
atthi, manasikāro atthi, tatramajjhattatā atthi, mettāpubba-
bhāgo atthi. So adose gahite gahito eva hoti.

Karuṇāpubbabbhāgo pana atthi, muditāpubbabbhāgo atthi,
upekkhāpubbabbhāgo pi atthi. So pana tatramajjhattatāya
gahitāya gahito va hoti.

Sammāvācā atthi, sammākammanto atthi, sammā-ājīvo
atthi, cittaṅgavasena pana pālim na ārūlho. So pi idha
yevāpanakavasena gahito.

329. Imesu pana navasu chando adhimokkho manasikāro
tatramajjhattatā ti ime cattāro va ekakkhaṇe labbhanti,
sesā nānākkhaṇe. Yadā hi iminā cittena micchāvācam
pajahati, virativasena sammāvācam pūreti tadā chandādayo
cattāro sammāvācā ti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti.
Yadā micchākammantam pajahati, virativasena sammā-
kammantam pūreti, micchā-ājīvam pajahati, virativasena
sammā-ājīvam pūreti, karuṇāya parikammaṃ karoti, mudi-
tāya parikammaṃ karoti tadā chandādayo cattāro sammā-
vācā ti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Ito pana muñ-
citvā dānaṃ dentassa silam pūrentassa yoge kammaṃ
karontassa cattāri apannakaṅgān' eva labbhanti. Evam
etesu navasu yevāpanakadhammesu chando ti kattukam-
yatāy' etam adhivacanam. Tasmā so kattukamyatālakkhāṇe
chando ārammaṇapariyesanaraso. Ārammaṇena atthi

kathāpaccupaṭṭhāno tad ev' assa padaṭṭhānam ārammaṇa-gaṇe cāyaṃ cetaso hatthapasāraṇaṃ viya daṭṭhabbo. Adhimuccanam adhimokkho. So sannitṭhānalakkhaṇo. Ayaṃ sappanaraso nicchayapaccupaṭṭhāno sannitṭhātabbaddhammapadaṭṭhāno ārammaṇe niccalabhāvena indakhīlo viya daṭṭhabbo.

330. Kiriya-kāro manasmiṃ kāro manasikāro purimamānato viya disaṃ maṇaṃ karoti ti manasikāro. Svāyaṃ ārammaṇapaṭipādako vithipaṭipādako javanapaṭipādako ti tippakāro. Tattha ārammaṇapaṭipādako manasmiṃ kāreti ti manasikāro. So sāraṇalakkhaṇo sampayuttānam ārammaṇasamyojanaraso ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhāno saṅkhārakkhandhapariyāpanno ārammaṇapaṭipādakattena sampayuttānaṃ sārathi viya daṭṭhabbo.

Vithipaṭipādako ti pana pañcadvārāvajjanass' etam adhi-vacanāṃ, javanapaṭipādako ti manodvārāvajjanassa. Na te idha adhippetā.

Tesu dhammesu majjhataṭṭatā tatramajjhataṭṭatā. Sā citta-cetasikānaṃ samavāhitalakkhaṇā ūnādhikanīvaraṇarasā pakkhapātupacchedanarasā va majjhatabhāvapaccupaṭṭhānā cittacetāsikānaṃ ajjupekkhaṇavasena sampavattānaṃ ājānyānaṃ ajjupekkhakasārathi viya daṭṭhabbā. Karuṇāmuditā - brahmavihāraniddese āvibhavissanti. Kevalaṃ hi tā appanappattā rūpāvacarā, idha kāmāvacarā ti ayam eva viseso.

Kāyaduccaritato virati kāyaduccaritavirati. Sesapadavaye pi es' eva nayo. Lakkhaṇādito pan' etā tisso pi kāyaduccaritādivatthūnaṃ avitikkamalakkhaṇā amaddanālakkhaṇā ti vuttaṃ hoti.

Kāyaduccaritādi-vatthuto saṅkocanarasā akiriya-paccupaṭṭhānā saddhā hirottappam appicchatādi-guṇapadaṭṭhānā pāpakiriyato cittassa vimukhabhāvabhūtā ti daṭṭhabbā.

331. Phassādīni chapaṇṇāsa yevāpanaka-vuttāni navā ti sabbāni pi imasmiṃ dhammuddesavāre pañcasatṭhi dhammapadāni bhavanti. Tesu ekakkaṇe kadāci ekasatṭhi bhavanti, kadāci samasatṭhi. Tāni hi sammāvācā-pūraṇādivasena uppattiyam pañcasu ṭhānesu ekasatṭhi bhavanti. Tehi mutte ekasmiṃ ṭhāne samasatṭhi bhavanti,

ṭhapeṭvā pana yevāpanake pāliyaṃ yathāvuttavasena gayhamānāni chapannaṣa va honti.

Agahitagahaṇena pan' ettha phassapañcakam vitakko vicāro pīti cittekaggatā pañca indriyāni hiribalam ottappabalam ti dve balāni, alobho adoso ti dve mūlāni, kāyappasaddhi cittappassaddhī ti ādayo dvādasa dhammā ti samattiṃsa dhammā honti.

Tesu samattiṃsa dhammesu aṭṭhārasa dhammā avibhattikā honti, dvādasa savibhattikā. Katame aṭṭhārasa? Phasso, paññā, cetanā, vicāro, pīti, jīvitindriyaṃ, kāyappasaddhi-ādayo dvādasā ti ime aṭṭhārasa avibhattikā. Vedanā, cittaṃ, vitakko, cittekaggatā, saddhindriyaṃ, viriyindriyaṃ, satindriyaṃ, paññindriyaṃ, hiribalam, alobho, adoso ti ime dvādasa savibhattikā. Sesā satta dhammā dvisu ṭhānesu vibhattā, eko tīsu, dve catūsu, eko chasu, eko sattasu ṭhānesu vibhatto. Kathaṃ? Cittaṃ, vitakko, saddhā, hiri, ottappam, alobho, adoso ti ime satta dvisu ṭhānesu vibhattā. Etesu hi cittaṃ tāva phassa-pañcakam patvā cittaṃ hoti ti vuttaṃ.

332. Indriyāni patvā manindriyan ti. Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hoti ti vutto. Maggaṅgāni patvā sammāsaṅkappo ti. Saddhā-indriyāni patvā saddhindriyaṃ hoti ti vuttaṃ. Balāni patvā saddhābalan ti, hiribalam patvā hiribalam hoti ti vuttā. Lokapāladukam patvā hiri ti. Ottappe ti es' eva nayo.

Alobho mūlam pana patvā alobho hoti ti vutto. Kammapatham patvā anabhijjhā ti. Adoso mūlam patvā adoso hoti ti vutto. Kammapatham patvā avyāpādo ti. Ime satta dvisu ṭhānesu vibhattā.

Vedanā pana phassapañcakam patvā vedanā hoti ti vuttā. Jhānaṅgāni patvā sukhan ti, indriyāni patvā somanassindriyaṃ ti. Evam eko dhammo tīsu ṭhānesu vibhatto.

Viriyam pana indriyāni patvā viriyindriyaṃ hoti ti vuttaṃ. Maggaṅgāni patvā sammāvāyāmo ti, balāni patvā viriyabalam ti, piṭṭhidukam patvā paggāho hoti ti.

Sati pi indriyāni patvā satindriyaṃ hoti ti vuttā. Maggaṅgāni patvā sammāsati ti, balāni patvā satibalam ti,

piṭṭhidukam patvā sati hoti ti. Evam ime dve dhammā catūsu ṭhānesu vibhattā.

Samādhi pana jhānaṅgāni patvā cittass' ekaggatā hoti ti vutto. Indriyāni patvā samādhindriyan ti. Maggaṅgāni patvā samādhindriyan ti. Balāni patvā samādhibalan ti, piṭṭhidukam patvā samatho avikkhepo ti. Evam ayam eko dhammo chasu ṭhānesu vibhatto.

Paññā pana indriyāni patvā paññindriyaṃ hoti ti vuttā. Maggaṅgāni patvā sammādiṭṭhi ti, balāni patvā paññā-balan ti, mūlāni patvā amoho ti, kammāpatham patvā sammādiṭṭhi ti, piṭṭhidukam patvā sampajaññaṃ vipassanā ti. Evam eva kho dhammo sattasu ṭhānesu vibhatto.

333. Sace pana koci vadeyya: 'Ettha anupubbaṃ nāma natthi' heṭṭhā gahitakam eva gaṇhitvā tasmim tasmim ṭhāne padam pūritam ananusandhikā kathā uppaṭipāṭikā corehi ābhatabhaṇḍasadisā goyūthena gatamagge ālulita-tiṇasadisā ajānitvā kathitā ti. So mā h'evan ti paṭisedhetvā vattabbo. Vuṭṭhānaṃ desanā ananusandhikā nāma natthi. Sā na sandhikā va hoti ajānitvā kathitā pi natthi, sabbā jānitvā kathitā va. Sammāsambuddho hi tesam tesam dhammānaṃ kiccaṃ jānāti, taṃ nātvā kiccavasena vibhattim āropento aṭṭhārasa dhammā ekekakiccā ti nātvā ekekasmim ṭhāne vibhattim āropesi, satta dhammā dve-dvekkicā ti nātvā dvisu dvisu ṭhānesu vibhattim āropesi.

Tatr' idam opammaṃ: Eko kira paṇḍito rājā rahogato cintesi: Imaṃ rājakulasantakaṃ na yathā vā tathā vā khāditabbaṃ. Sippānucchavikaṃ vetanaṃ vaḍḍhessāmi ti so sabbe sippike sannipātāpetvā 'eekasippaṃ pajānanako pakkosathā ti' āha. Evam pakkosiyamānā aṭṭhārasa janā uṭṭhahimsu, tesam eekam paṭivimsaṃ dāpetvā visajjesi. 'Dve sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte pana satta janā āgamimsu. Tesam dve dve paṭivimse dāpesi. 'Tini sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa tayo paṭivimse dāpesi. 'Cattāri sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte dve janā āgamimsu. Tesam cattāri paṭivimse dāpesi. 'Pañca sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko pi āgacchi. 'Cha sippāni jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa cha paṭivimse dāpesi. 'Satta sippāni

jānantā āgacchantū ti' vutte eko va āgacchi. Tassa satta paṭivimse dāpesi. Tattha paṇḍito rājā viya anuttaro dhammarājā, sippajānanakā viya cittacittaṅgavasena pannā dhammā, sippānucchavikavetanavaḍḍhanam viya kiccavasena tesam tesam dhammānam vibhattiāropanam sabbe pi pan' ete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena indriyavasena maggaṅgavasena balavasena mūlavasena kamma-pathavasena lokapālavasena passaddhivasena lahutāvasena mudutāvasena kammaññatāvasena pāguññatāvasena ujju-katāvasena satisampajāññavasena samathavipassanāvasena paggāhavikkhepavasena sattarasa rāsiyo honti.

Dhammuddesavārakathā niṭṭhitā.

334. Idāni tān' eva dhammuddesavāre pālim ārūlhāni chapaṇṇāsa padāni vibhajitvā dassetuṃ katamo tasmim samaye phasso hoti¹ ti ādinā nayena niddesavāro āraddho.

Tattha pucchāya tāva ayam attho: Yasmiṃ samaye kāmāvacarakusalam somanassasahagatam tihetukam asaṅkhārikamahācittam uppajjati tasmim samaye phasso hoti ti vutto. Katamo so phasso ti iminā nayena sabbapucchāsu attho veditabbo.

Yo tasmim samaye phasso ti tasmim samaye yo phusanakavasena uppanno phasso so phasso ti. Idam phassassa sabhāvadīpanato sabhāvapadam nāma. Phusanā ti phusanākāro. Samphusanā ti phusanakākāro va. Upasaggena padam vaḍḍhetvā vutto. Samphusitattan ti samphusitabhāvo. Ayam pan' ettha yojanā. Tasmim samaye phusanakavasena phasso. Yā tasmim samaye phusanā, yā tasmim samaye samphusanā, yaṃ tasmim samaye samphusitattam athavā yo tasmim phusanavasena phasso aññenā pi ca pariyāyena phusanā, samphusanā, samphusitattam ti vuccati. Ayam tasmim samaye phasso hoti ti vedānādīnam pi niddesesu iminā vasena padayojanā veditabbā.

Ayam pan' ettha sabbasādhāraṇo vibhattivinicchayo.

335. Yān' imāni bhagavatā paṭhamam kāmāvacaraku-

¹ Dhs. § 2.

salamahācittam bhājetvā dassentena atirekapaññāsa padāni mātikāvasena ṭhapetvā puna ekekam padam gahetvā vibhatti āropitā ti vibhattim gacchantāni tihi kāraṇehi vibhattim gacchanti, nānābhontāni catūhi kāraṇehi nānābhavanti, aparadīpanā pan' ettha dve ṭhānāni gacchati. Katham? Etāni hi vyañjanavasena upasaggavasena atthavasenā ti imehi tihi kāraṇehi vibhattim gacchanti.

Tattha kodho kujjhanā kujjhitattam, doso dussanā dussitattam¹ ti evam vyañjanavasena vibhattigamanam veditabbam. Ettha hi eko va kodho vyañjanavasena evam vibhattim gato.

Cāro vicāro anuvicāro² ti evam pana upasaggavasena vibhattigamanam veditabbam.

Paṇḍiccam kosallam nepuñnam vebhavyā cintā upaparikkhā³ ti evam atthavasena vibhattigamanam veditabbam.

Tesu phassapadaniddese tāva imā tisso pi vibhattiyo labbhanti. Phasso phusanā ti hi vyañjanavasena vibhattigamanam hoti, samphusanā upasaggavasena, samphusitattam ti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanam veditabbam.

336. Nānābhontāni pi pana nāmanānattena lakkhaṇanānattena kiccanānattena paṭikkhepanānattēnā ti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha katamo tasmim samaye vyāpādo hoti? Yo tasmim samaye doso dussanā ti ettha vyāpādo ti vā doso ti vā dve pi ete kodho eva nāmena nānattam gatā ti. Evam nāmanānatte nānattam veditabbam.

337. Rāsattṭhena pañca pi khandhā eko va khandho hoti. Ettha pana rūpam ruppanalakkhaṇam, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānanalakkhaṇam ti iminā lakkhaṇanānattena pañca khandhā honti. Evam lakkhaṇanānattena nānattam veditabbam.

338. Cattāro sammappadhānā: Idha bhikkhu anuppannānam pāpakānam akusalānam dhammānam anuppādāya

¹ Dhs. § 1060.

² Dhs. § 8.

³ Dhs. § 16.

— pe — cittam paggaṇhāti padahati ti ekam eva viriyam kiccanānattena catusu ṭhānesu āgatam eva kiccanānattena nānattam veditabbam.

Cattāro asaddhammā kodhagarutā na saddhammā saddhammagarutā makkhagarutā na saddhammagarutā lābhagarutā na saddhammagarutā, sakkāragarutā ti evamādisu pana paṭikkhepanānattena nānattam veditabbam.

Imāni pana cattāri nānattāni na phasse yeva labbhanti sabbesu pi phassapañcakādisu labbhanti, phassassa hi phasso ti nāmaṃ — pe — cittassa cittan ti. Phasso ca phusanalakkhaṇo, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇaṃ vijānanalakkhaṇaṃ. Tathā phasso phusanakicco, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetanakiccā, viññāṇaṃ vijānanakiccan ti evaṃ kiccanānattena nānattam veditabbam.

Paṭikkhepanānattam phassapañcamake natthi. Alobhādiniddese pana alobho, alubbhanā, alubhitattam ti ādināyayena labbhati ti evaṃ paṭikkhepanānattena nānattam veditabbam.

Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidham pi nānattam veditabbam.

339. Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti daḥhikammaṃ vā ti evaṃ dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya hi sakim eva phasso ti vutte etam padam phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma na hoti.

Punappuna vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena phasso phusanā samphusitattam ti vutte phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma hoti ti. Yathā hi daharam kumāram nhāpetvā manoramam vattham paridahāpetvā pupphāni pilandhāpetvā akkhīṇi aṇjetvā ath'assa nalāṭe ekam eva manosilābindum kareyyum tassa na ettāvātā cittatilako nāma hoti, nānāvaṇṇehi pana parivāretvā bindusu katesu cittatilako nāma hoti, evaṃsappadam idaṃ veditabbam. Ayam padatthuti nāma.

Vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena ca punappuna bhaṇanam eva daḥhikammaṃ nāma.

Yathā hi āvuso ti vā bhante ti vā yakkho ti vā sappo

ti vā vutte dalhīkammaṃ nāma na hoti, āvuso āvuso bhante yakkho yakkho sappo sappo ti vutte pana dalhīkammaṃ nāma hoti, evaṃ evaṃ sakid eva yaṭṭhikoṭiyā uppiḷentena viya phasso ti vuttapade dalhīkammaṃ nāma hoti.

Punappuna vyañjanavasena upasaggavasena atthavasena ca punappuna phasso phusanā samphusanā samphusitattaṃ ti vutte yeva dalhīkammaṃ nāma hoti ti.

Evaṃ aparadīpanā dve ṭhānāni gacchati, etassa pi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Ayaṃ tasmim̐ samaye phasso hoti ti yasmim̐ samaye paṭhamam̐ kāmāvacaram mahākusalacittam̐ uppajjati tasmim̐ samaye ayam phasso nāma hoti ti. Ayaṃ tāva phassapadaniddesassa vaṇṇanā. Ito paresu pana vedanā-dipadānaṃ niddesesu visesamattam̐ eva vaṇṇayissāma. Sesam̐ idha vuttena nayen' eva veditabbaṃ.

340. Yaṃ tasmim̐ samaye¹ ti ettha kiñcā pi katamā tasmim̐ samaye vedanā ti āraddham̐ sātapaḍavasena pana yan ti vuttaṃ.

Tajjā manoviññāṇadhātu samphassajan ti ettha tajjā vuccati tassa sātassa sukhasa anucchavikā sarūpā. Anucchavikattho pi hi ayam̐ tajjā-saddo hoti. Yathāha: Tajjam̐ tassā sarūpam̐ katham̐ mantetī ti tehi rūpādīhi ārammaṇehi imassa ca sukhasa paccayehi jānātī ti tajjā.

Manoviññāṇam̐ eva nissattaṭṭhena dhātū ti manoviññāṇadhātu. Samphassato jātam̐ samphasso vā jātan ti samphassajam̐.

Cittanissitattā cetasikaṃ, madhuraṭṭhena sātam̐ idam̐ vuttaṃ hoti.

Yaṃ tasmim̐ samaye yathāvuttena atthena tajjāya manoviññāṇadhātuyā samphassajam̐ cetasikaṃ sātam̐ ayam̐ tasmim̐ samaye vedanā hoti ti evaṃ sabbapadehi saddhim̐ yojanā veditabbā.

Idāni cetasikaṃ sukhan ti ādisu cetasikaṃ padena kāyikaṃ sukham̐ paṭikkhipati, sukhapadena cetasikaṃ dukkham̐ cetosamphassajan ti cittasamphassajātam̐ sātam̐ sukham̐

¹ Dhs. § 3.

vedayitan ti sātāṃ vedayitaṃ na asātāṃ vedayitaṃ, sukhaṃ vedayitaṃ na dukkhaṃ vedayitaṃ parato tīni padāni itthi-
līṅgavasena vuttāni sātā vedanānaṃ asātā sukhavedanā na dukkhā ti ayam eva paṇ' ettha attho.

341. Saññāniddeṣe¹ tajjā manoviññāṇadhātu sam-
phassajā ti tassā kusalasaññāya anucchavikamanoviññāṇa-
dhātuyā samphassamhi jātā saññā ti sabhāvanāmaṃ,
sañjānanā ti sañjānanākāro, sañjānitattaṃ ti sañjāni-
tabhāvo.

342. Cetanāniddeṣe² pi iminā va nayena veditaḥḥo.

343. Cittāniddeṣe³ cittacittatāya cittaṃ ārammaṇaṃ
minamānaṃ jānāti ti mano. Mānasaṃ ti mano eva.
Antalikkhacaro pāso yvāyaṃ carati mānaso ti. Ettha pana
sampayuttakadhammo mānaso ti vutto.

Kathaṃ hi bhagavā tuyhaṃ sāvako sāsane rato |
appattamānaso sekho kālaṃ kayirā jane sutā ti ||⁴
ettha arahattā mānaṃ ti vuttaṃ. Idha pana mano va
mānaṃ. Vyañjanavasena h'etaṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayaṃ ti cittaṃ. 'Cittaṃ vā te khipissāmi hadayaṃ
vā te phālessāmi ti' ettha uro hadayaṃ ti vuttaṃ. Hadayā
hadayaṃ maññe aññāya gacchatī ti ettha cittaṃ.

Vakkaṃ hadayaṃ ti ettha hadayaṃvattu. Idha pana
cittaṃ eva abbhantarātṭhena hadayaṃ ti vuttaṃ.

Taṃ eva parisuddhatṭhena paṇḍaraṃ. Bhavaṅgaṃ
sandhāy' etaṃ vuttaṃ. Yathāha: Pabhassaram⁵ idaṃ
bhikkhave cittaṃ tañ ca kho āgantukehi upakkilesehi
upakkiliṭṭhaṃ ti. Tato nikkhantattā pana akusalam pi
Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya Godhāvarito nikkhantā
Godhāvārī viya ca paṇḍaraṃ tveva vuttaṃ.

Mano manāyatanaṃ ti idha pana manogahaṇaṃ
manass' eva āyatanabhāvadīpanatṭhaṃ. Ten' etaṃ dīpeti.
Na y'idaṃ devāyatanaṃ viya manassa āyatanattā manāya-
tanaṃ. Atha kho mano eva āyatanam manāyatanaṃ ti.
Tattha nivāsaṭṭhānatṭhena ākāraṭṭhena samosaraṇatṭhā-

¹ Dhs. § 4. ² Dhs. § 5. ³ Dhs. § 6.

⁴ Dhp. 255, Saṃyutta I p. 121. ⁵ Aṅguttara 7, 3.

naṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanam veditabbam.

Tathā hi loke issarāyatanam vāsudevāyatanam ti ādisu nivāsaṭṭhānam āyatanam ti vuccati, suvaṇṇāyatanam ratanāyatanam ti ādisu ākāro. Sāsane pana 'manorame āyatane sevanti nam vihaṅgamā ti' ādisu samosaraṇaṭṭhānam dakkhiṇāpatho¹ guṇnam āyatanam ti ādisu sañjātideso. Tatra tatr' eva sakkhibhabbatam pāpuṇāti sati sati āyatane ti ādisu kāraṇam.

Idha pana sañjātidesaṭṭhena samosaraṇaṭṭhena kāraṇaṭṭhenā ti tividho pi vaṭṭati. Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti ti sañjātidesaṭṭhena pi etam āyatanam.

Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbārammaṇabhāve pan' ettha osaranti ti samosaraṇaṭṭhānena pi āyatanam, phassādīnam pana sahañjātipaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhena pi āyatanam ti veditabbam.

Manindriyam vuttattham eva.

Vijānāti ti viññāṇam. Viññāṇam eva khandho viññāṇakkhandho. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo. 'Mahāudakakkhandho tveva saṅkham gacchatī ti' ettha rāsaṭṭhena khandhajo vutto. Silakkhandho samādhikkhandho ti ādisu guṇaṭṭhena. 'Addasa kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandham ti' ettha paññattimattaṭṭhena. Idha pana rūḷhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekam viññāṇam. Tasmā yathā rukkhasa ekam desaṃ chindanto 'rukkham chindati ti' vuccati evam eva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtam ekam pi viññāṇam rūḷhito viññāṇakkhandho ti vuttam.

Tajjā manoviññāṇadhātū ti tesam phassādīnam dhammānam anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmim hi pade ekam eva cittam minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇam, sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā dhātū ti tīhi nāmehi vuttam.

Iti imasmim phassapañcake phasso nāma va. Yasmā phasso evam tajjā manoviññāṇadhātu samphassajā ti cittaṅ ca. Yasmā tajjā manoviññāṇadhātu evam tasmā imasmim

¹ Majjhimanikāya p. 496.

padadvaye tajiā manoviññāṇadhātu samphassajā paññatti na āropitā.

Vitakkapadādisu pana labbhamānā pi dhammaparicchinattā na uddhaṭā imesañ ca phassapañcakānaṃ dhammānaṃ pāṭiekkamaṃ vinibbhogaṃ katvā paññattim uddharamānena bhagavatā dukkaraṃ kataṃ. Nānā-udakānaṃ hi nānātelānaṃ vā ekabhājane pakkhipitvā divasanimmathitānaṃ vaṇṇagandharasānaṃ nānatāya disvā vā ghāyitvā sāyitvā vā nānākaraṇaṃ sakkā bhaveyya nātum. Evaṃ sante pi taṃ dukkaraṃ ti vuttaṃ.

Sammāsambuddhena pana imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasi-kānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ pāṭiekkamaṃ pāṭiekkamaṃ vinibbhogaṃ katvā paññattim uddharamānena atidukkaraṃ kataṃ.

Tenāhāyasmā Nāgasenaṭṭhero¹: Dukkaraṃ mahārāja bhagavatā kataṃ ti. Kim bhante Nāgasena bhagavatā dukkaraṃ kataṃ ti? Dukkaraṃ mahārāja bhagavatā kataṃ yam imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasi-kānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ vavathhānaṃ akkhātaṃ: ayam phasso, ayam vedanā, ayam saññā, ayam cetanā idaṃ cittaṃ ti.

Opammaṃ karohi ti: Yathā, Mahārāja, kocid eva puriso nāvāya samuddam ajjhogahetvā hatthapuṭena udakaṃ gahetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho, Mahārāja, so puriso: idaṃ Gaṅgāya udakaṃ, idaṃ Aciravatiyā udakaṃ, idaṃ Sarabhuyā udakaṃ, idaṃ Mahiyā udakaṃ ti? Dukkaraṃ bhante Nāgasena jānitum ti. Tato dukkarataraṃ kho Mahārāja bhagavatā kataṃ yam imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasi-kānaṃ dhammānaṃ — pe — idaṃ cittaṃ ti.

344. Vitakkaṇidde² takkanavasena vitakko. Tassa kittakaṃ takkesi? Kumbhaṇ takkesi, sakaṭaṇ takkesi, yojanaṇ takkesi, aḍḍhoyojanaṇ takkesi ti evaṃ takkanavasena pavatti veditabbā. Idaṃ takkassa sabhāvapadaṃ. Vitakkanavasena vitakko, balavataratakkass' etaṃ nāmaṃ. Suṭṭhu kappanavasena saṅkappo. Ekaggaṃ cittaṃ ārammaṇe appenti ti appanā. Dutiyapadaṃ upasaggavasena

¹ Mil. p. 87.

² Dhs. § 7.

vaḍḍhitam. Balavatarā vā appanā vyappanā. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti patitṭhapeti ti cetaso abhiniropanā. Yāthāvatāya niyyānikatāya ca kusalābhāvapatto pasattho saṅkappo ti sammāsaṅkappo.

345. Vicāraniddese¹ ārammaṇe caraṇakavasena cāro. Idam assa sabhāvapadam. Vicāraṇakavasena vicāro. Anugantvā vicāraṇakavasena anuvicāro. Upagantvā vicāraṇakavasena upavicāro ti. Upasaggavasena padāni vaḍḍhitāni. Ārammaṇe cittaṃ saraṃ viya jiyāya anusandahitvā ṭhapanato cittaṃ anusandhanatā. Ārammaṇam anupekkhamāno viya tiṭṭhati ti anupekkhatā. Vicāraṇakavasena vā upekkhanatā ti anupekkhanatā.

346. Pitiniddese² pīti ti sabhāvapadam. Pamuditabhāvo pāmojjam. Āmodanākāro āmodanā, pamodanākāro pamodanā. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uphodakasitodakānaṃ vā ekato karaṇam modanā ti vuccati evam ayam pi dhammānaṃ ekatokaraṇena modanā. Upasaggavasena pana vaḍḍhetvā āmodanā pamodanā ti vuttā.

Hāseti ti hāso. Pahāseti ti pahāso. Hatṭhapahaṭṭhākārānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Vittī ti vittaṃ, dhanass' etaṃ nāmaṃ. Ayam pana somanassa-paccayattā vitti, sarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino odanam paṭicca somanassam uppajjati evam pītimato pītim paṭicca somanassam uppajjati, tasmā vitti ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṅghitāya pītiyā etaṃ nāma. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā udaggo ti vuccati. Udaggassa bhāvo odagyaṃ. Attano manatā attamanatā. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvo ti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittaṃ' eva paṇ' eso bhāvo cetāsiko dhammo, tasmā attamanatā cittaṃ' ti vuttā.

347. Ekaggatāniddese³ acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhati ti ṭhiti. Parato padadvayam upasaggavasena vaḍḍhitam. Api ca sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā

¹ Dhs. § 8.² Dhs. § 9.³ Dhs. § 11.

tiṭṭhati ti saṅṭhiti. Ārammaṇaṃ ogāhitvā anupavisitvā tiṭṭhati ti avatṭhiti. Kusalapakkhasmiṃ hi cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti: saddhā sati samādhi paññā, ten'eva saddhā okappanā ti vuttā. Sati apilāpanatā ti samādhi avatṭhiti ti, paññā pariyogāhanā ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti: taṇhā diṭṭhi avijjā ti, ten' ev' ete oghā ti vuttā. Cित्तेकaggatā pan' atthe balavatī hoti. Yathā hi rajutṭhānatṭhāne udakena viñcivā sammatṭho thokam eva kālaṃ rajo sannisīdati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāven' eva vuṭṭhāti, evam eva akusalapakkhe cित्तेकaggatā na balavatī hoti. Yathā pana tasmīṃ ṭhāne ghaṭehi udakam āsiñcivā kuddālen' eva khañitvā ākoṭanamajjanaṃ ghaṭṭanāni katvā upalitte ādāse viya chāyā paññāyati vassasatā-tikkame pi taṃ muhuttakaṃ taṃ viya hoti evam eva kusalapakkhe cित्तेकaggatā balavatī hoti. Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāharassa paṭipakkhato avīsāhāro.

Uddhaccavicikicchāvasen' eva gacchantam cittam vikkhipati nāma. Ayam pana tathāvidho vikkhepo na hoti ti avikkhepo. Uddhaccavicikicchāvasen' eva cittam visāhaṭam nāma hoti, ito c'ito ca hariyati, ayam pana evam avisāhaṭassa mānasassa bhāvo ti avisāhaṭamānasatā. Samatho ti tividho samatho: cittasamatho, adhikaraṇasamatho, sabbasaṃkhārasamatho ti. Tattha atṭhasu sāmāpattisu cित्तेकaggatā cittasamatho nāma. Tam hi āgamma cittalalanam cittavipphanditam sammanti vūpasammanti, tasmā so cittasamatho ti vuccati. Sammukhā vinayādisattavidho adhikaraṇasamatho nāma. Tam hi āgamma tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so adhikaraṇasamatho ti vuccati.

Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānam āgamma sammanti vūpasammanti tasmā so sabbasaṅkhārasamatho ti vuccati.

Imasmīṃ atthe cittasamatho ti vuccati. Adhippeto samādhilakkhaṇe indatṭham kāreti ti samādhindriyam. Uddhacce na kampatī ti samādhibalaṃ. Sammāsamādhī ti yathā samādhī kusalasamādhī.

348. Saddhindriyaniddese¹ buddhādiguṇena saddahana-vasena saddhābuddhādīni va ratanāni saddahati pattiyāyati ti saddhā. Saddahati ti saddahanā. Buddhādīnam guṇe ogāhati bhinditvā viya anupavisati ti okappanā. Buddhādīnam guṇesu etāya sattā ativiya pasidanti sayam vā abhippasidanti ti abhippasādo. Idāni yasmā saddhindriyādīnam samāsapadānam vasena aññasmim pariyāye āradhe ādipadam gahetvā va padabhājanam kariyati ayam abhidhamme dhammatā, tasmā puna saddhā ti vuttam.

Yathā vā itthiyā indriyam itthindriyam na tathā idha idam pana saddhā va indriyam saddhindriyam ti. Evam samānādhikaraṇabhāvañāpanattham pi puna saddhā ti vuttam. Evam sabbapadaniddesesu ādipadassa puna vacane payojanam veditabbam. Adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭham kāreti ti indriyam, assaddhiye na kampati ti saddhābalam.

349. Viriyindriyaniddese² cetasiko ti. Idam viriyassa niyamato cetasikabhāvadīpanattham vuttam. Idam hi viriyam yadi pi bhikkhave kāyikam viriyam tad api viriyasambojjhaṅgo, yadi pi cetasikam viriyam tad api viriyasambojjhaṅgo ti. Iti hi idam uddesaṃ gacchati. Evam ādi suttesu caṅkamādīni karontassa uppannatāya kāyikam ti vuccamānam pi kāyaviññānam viya kāyikam nāma, natthi cetasikam eva pan' etan ti dīpetum cetasiko ti vuttam.

Viriyārambho ti viriyasaṅkhāto ārambho. Iminā sesārambhe paṭikkhipati, ayam hi ārabha saddo kamme āpattiyam kiriyāya viriye hiṃsāya vikopane ti anekesu atthesu āgato.

Yam kiñci dukkham sambhoti sabbam ārambhapaccayā, ārambhānam nirodhena natthi dukkhassa sambhavo ti. Ettha hi kammam ārambho ti āgataṃ. Ārambho hoti vipparisārī ca hoti ti ettha āpatti.

Mahāyaññā mahārambhā na te honti mahapphalā ti ettha yūpussāpanādikiriyā.³

¹ Dhs. § 12. ² Dhs. § 13. ³ yaññussāpanādikiriyā M.

Ārabhatha, nikkhamatha, yuñjatha buddhasāsane ti ettha viriyam.

Samanam Gotamam uddissa paṇam ārabhantī ti ettha hiṃsāyam.

Bijagāmahūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī¹ ti ettha chedanabhañjanādīnam vikopanam. Idha pana viriyam eva adhippetam. Tena hi viriyārambho ti viriyasaṅkhāto ārambho ti. Viriyam hi ārabhanakavasena ārambho ti vuccati, idam assa sabhāvapadam. Kosajjato nikkhamanavasena nikkamo, param param thānam akkamanavasena parakkamo, uggantvā yāpanavasena² uyyāmo, vyāyāmasena vāyāmo, ussāhanavasena ussāho, adhimattussāhanavasena ussoḷhi, thirabhāvattena thāmo, cittacetāsikānam dhāraṇavasena avicchedato vā pavattanavasena kusalasantānam dhārentī ti dhiti.

Aparo nayo: nikkamo c'eso kāmānam panudanāya, parakkamo c'eso bandhanacchedanāya, uyyāmo c'eso oghassa nittharaṇāya, vāyāmo c'eso pāraṅgamanatthēna, ussāho c'eso pubbaṅgamanatthēna, ussoḷhi c'esā adhimattatthēna, thāmo c'eso palighughhāṭṭanātāya, dhiti c'esā avatthitikāritāyā³ ti.

Kāmaṃ taco nhārū ca atthi ca avasussatū ti evam pavattikālo asithilaparakkamanavasena asithilaparakkamatā thiraparakkamo dalhīparakkamo ti attho. Yasmā pan' etaṃ viriyam kusalakammakaraṇatthāne chandaṃ na nikkhipati, dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti, na vissajjeti, anosakkhitamānasataṃ āvahati, tasmā anikkhittachandatā anikkhittadhuratā ti vuttam. Yathā pana najjādike udakasambhinnatthāne dhuravāhagoṇam gaṇhathā ti vadanti so jannunā bhūmim uppīletvā pi dhuraṃ vahati bhūmiyam patituṃ na deti evaṃ viriyam kusalakammakaraṇatthāne dhuraṃ ukkhipati paggaṇhāti, tasmā dhurasampaggāho ti vuttam.

Paggahalakkhaṇe indattham kāreti ti viriyindriyam,

¹ Brahmajāla I. 1. 10.

² yānavasena G. T.

³ atthitikāriyāyā T. G.

kosajje na kampatī ti viriyabalaṃ. Yathā va niyyānikakusalavāyāmo ti sammāvāyāmo.

350. Satindriyaniddese¹ saraṇakavasena sati. Idam satiyā sabhāvapadam. Punappuna saraṇato anussaraṇavasena arussati, abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena paṭissati, upasaggavasena vā padam vaḍḍhitamattam etaṃ saraṇakākāro saraṇatā.

Yasmā pana saraṇatā ti tinnaṃ saraṇam pi nāmaṃ, tasmā tam paṭisedhetum puna satigahaṇaṃ kataṃ. Satisaṅkhātā saraṇatā ti ayam h'ettha attho.

Sutapariyattigahaṇadhāraṇabhāvato dhāraṇatā. Anupavisanasāṅkhātena ogāhanaṭṭhena apilāpanabhāvo apilāpanatā. Yathā hi lābukaṭāhādīni udake pilavanti na anupavisanti na tathā ārammaṇe sati. Ārammaṇaṃ hi eṣā anupavisati, tasmā apilāpanatā ti vuttā.

Cirakatacirasabhāsītanaṃ na pammussanabhāvato apammussanatā. Upaṭṭhānalakkaṇe indaṭṭhaṃ kāreti ti satindriyaṃ. Satisaṅkhātam indriyaṃ satindriyaṃ. Pamāde na kampatī ti satibalaṃ. Yathā va sati niyyānikasati kusalā sati ti sammāsati.

351. Paññindriyaniddese² tassa tassa atthassa pakāṭakarāṇa-saṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññātena tena vā aniccādīnā pakārena dhamme jānāti ti paññā. Imassa sabhāvapadam pajānākāro pajānanā. Aniccādīni vicināti ti vicayo. Pavicayo ti upasaggena padam vaḍḍhitam. Catusaccadhamme vicināti ti dhammavicayo. Aniccādīnaṃ sallakkaṇavasena sallakkaṇā yeva. Upasagganānattena upalakkaṇā paccupalakkaṇā ti vuttā.

Paṇḍitassa bhāvo paṇḍiccaṃ. Kusalassa bhāvo kosallaṃ. Nipunassa bhāvo nepuññaṃ. Aniccādīnaṃ vibhāvanabhāvavasena vebhavyā. Aniccādīnaṃ cintanakavasena cintā. Yassa vā uppajjati tam aniccādilakkaṇaṃ. Cintāpeti ti cintā. Aniccādīni upaparikkhati ti upaparikkhā. Bhūri ti paṭhaviyā nāmaṃ. Ayam pi saṅha-cittaṭṭhena bhūri viyā ti bhūri, tena vuttaṃ: bhūri vuccati

¹ Dhs. § 14.

² Dhs. § 16, Puggala Paññatti II, 18.

paṭhavī. Tāya paṭhavisamāya vitthatāya vipulāya paññāya samannāgato ti bhūripañño ti.

Api ca paññāyam etam adhivacanam. Bhūrī ti bhūte atthe ramatī ti bhūrī.

Asati viya siluccaye kilese medhati himsatī ti medhā. Gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā yass' uppajjati ti taṃ sattam hitam paṭipattiyam sampayuttadhamme yathāvalakkhaṇapaṭivedho pariṇeti ti pariṇāyikā.

Aniccādivasena dhamme vipassati ti vipassanā. Sammāpakārehi aniccādīni jānāti ti sampajāññam. Uppatha-paṭipanne sindhave vithim āropanattham patodo viya. Uppathe dhāvanakūṭacittam vithim āropanattham vijjati ti patodo viya. Patodo dassanalakkhaṇe indaṭṭham kāreti ti indriyam. Paññāsaṅkhātam indriyam paññidriyam. Avijjāya na kampati ti paññābalaṃ. Kilesacchedanaṭṭhena paññā va sattham paññāsattham. Accuggataṭṭhena paññā va pāsādo paññāpāsādo. Ālokanatṭhena paññā va āloko paññā-āloko. Obhāsanatṭhena paññā va obhāso paññā-obhāso. Pajjotaṭṭhena paññā va pajjoto paññā-pajjoto. Paññāvato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassī lokadhātu ekālokā ekobhāsā ekapajjotā hoti.

Ten' etaṃ vuttam: Imesu pana tīsu padesu ekapadena pi etasmim atthe siddhe yān' etāni cattāro me bhikkhave ālokā katame cattāro? Candāloko suriyāloko agyāloko paññāloko ime kho bhikkhave cattāro ālokā. Etadaggaṃ bhikkhave imesaṃ catunnam ālokānaṃ yad idam paññā-āloko.

Tathā cattāro 'me bhikkhave obhāsā — cattāro 'me bhikkhave pajjotā ti sattānam ajjhāsayavasena suttāni desitāni. Tadanurūpen' eva idhā pi desanā katā. Attho hi anekehi ākārehi vibhajjamāno suvivhatto hoti. Aññathā ca añño bhujjati añño tirati. Kārakaṭṭhena pana ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittikataṭṭhena dullabhapaṭubhāvataṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogataṭṭhena paññā va ratanaṃ paññāratanaṃ.

Na tena sattā muyhanti sayam vā ārammaṇe na muyhati ti amoho. Dhammavicayapadam vuttattham eva. Kasmā pan' etaṃ puna vuttan ti? Amohassa mohapaṭi-

pakkhabhāvadīpanattham. Ten' etaṃ dīpeti yvāyaṃ amoho. So na kevalam mohato añño dhammo, mohassa pana paṭipakkho dhammavicayasāṅkhāto amoho nāma idha adhippeto ti. Sammādiṭṭhi yathāvaniyyānikakusala-diṭṭhi.

352. Jīvitindriyaniddese¹ yo tesam arūpīnaṃ dhammānaṃ āyū ti tesam sampayuttakānaṃ arūpadhammānaṃ yo āyāpanatṭhena āyu tasmim hi sati arūpadhammā ayanti gacchanti pavattanti, tasmā āyū ti vuccati. Idam assa sabhāvapadaṃ.

Yasmā pan' ete dhammā āyusmim yeva sati tiṭṭhanti, ṭhapenti, yāpenti, iriyanti, vattanti, pāliyanti tasmā ṭhiti ti ādini vuttāni. Vacanatto pan' ettha etāya tiṭṭhanti ti ṭhiti, yāpenti ti yāpanā. Tathā yapanā evam bujñhantānaṃ pana vasena purimapade rassattaṃ kataṃ.

Etāya iriyanti ti iriyānā, vattanti ti vattanā, pāleṇti ti pālanā, jivanti ti jivitaṃ, anupālanalakkaṇe indaṭṭhaṃ kāreṇti ti jīvitindriyaṃ.

353. Hiribalaniddese² yaṃ tasmim samaye ti yena dhammena tasmim samaye. Liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammo tasmim samaye ti pi attho veditabbo. Hiriyitabbenā ti upayogatthe karaṇavacanaṃ.

Hiriyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ hiriyati jigucchaṇti ti attho. Pāpakānaṃ ti lāmakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ ti akosalyasambhūtānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā ti idam pi upabhogatthe karaṇavacanaṃ. Tesam dhammānaṃ samāpattim paṭilābhasamaṅgibhāvaṃ hiriyati jigucchaṇti ti attho.

354. Ottappabalaniddese³ hetatthe karaṇavacanaṃ ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādinā vuttappakārāya ca samāpattiyā ottappassa hetubhūtāya ottappati bhāvayatī ti attho.

355. Alobhaniddese⁴ alubbhanakavasena alobho. Na lubbhaṇti ti pi alobho. Idam assa sabhāvapadaṃ. Alubbhanā ti alubbhanākāro lobhasamaṅgipuggalo lubbhito nāma. Na lubbhito alubbhito.

¹ Dhs. § 19. ² Dhs. § 30, ³ Dhs. § 31. ⁴ Dhs. § 32.

Alubbhitaṣṣa bhāvo alubbhitaṭṭam. Sārāgapaṭikkhepato na sārāgo ti asārāgo. Asārājjanā ti asārājjanākāro, asārājjiṭṭassa bhāvo asārājjiṭṭatṭam.

Na abhijjhāyati ti anabhijjhā. Alobho kusalamūlam ti alobhasaṅkhātam kusalamūlam. Alobho hi kusalanam dhammānam mūlapaccayaṭṭhena pi kusalamūlam. Kusalaṅ ca tam mūlapaccayaṭṭhena mūlam vā ti kusalamūlam.

Adosaniddese adussanakavasena adoso. Na dussatī ti pi adoso. Idam assa sabhāvapadam. Adussanā ti adussanākāro. Adussitaṣṣa bhāvo adussitaṭṭam.

Vyāpādapaṭikkhepato na vyāpādo ti avyāpādo. Kodhadukkhaṭṭapaṭikkhepato na vyāpajjo ti avyāpajjo. Adosaṅkhātam kusalamūlam ti vuttatṭam eva.

356. Kāyāpassaddhiniddesādisu¹ yasmā kāyo ti tayo khandhā adhippetā. Tasmā vedanākhandassā ti ādi vuttam.

Passambhanti etāya te dhammā, vigatadarathā bhavanti samassāsappattā ti passaddhi. Dutiyaṭṭadam upasaggavasena vaḍḍhitam. Passambhanā ti passambhanākāro. Dutiyaṭṭadam upasaggavasena vaḍḍhitam. Passaddhisamaṅgitā ti paṭippassambhitassa khandhattayassa bhāvo paṭippassambhitatṭam. Sabbapadehi pi tiṇṇam khandhānam kilesadarathapaṭippassaddhi eva kathitā. Dutiyanayena viññāṇakkhandhassa darathapaṭippassaddhi katā.

357. Lahupariṇāmatā² ti lahukākāro. Lahupariṇāmatā ti lahupariṇāmo etesaṃ dhammānan ti lahuparināmo. Tesam bhāvo lahupariṇāmatā. Sigham sigham parivattanasamatthātā ti vuttam hoti.

Adandhanatā ti garubhāvapaṭikkhepavacanam etaṃ. Abhāriyatā ti attho.

Avitthanatā ti thīnamiddhādikilesabhārasa abhāvena atthaddhatā.

Evaṃ tiṇṇam khandhānam lahukākāro kathito.

358. Dutiya yena viññāṇakkhandhassa³ lahukākāro kathito.

¹ Dhs. § 40 ff.

² Dhs. § 42.

³ Dhs. § 43.

359. Mudutā¹ ti mudubhāvo. Maddavatā ti maddavam vuccati. Siniddhamaddave mudu, tassa bhāvo maddavatā.

Akakkhalatā ti akakkhalabhāvo, akathinatā ti akathinahhāvo. Idhā pi purimanayena tiṇṇam khandhānam, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa mudukākāro kathito.

360. Kammaññatā² ti kammaśadutā. Kusalakiriyyāya viniyogakkhamatā ti attho. Sesapadadvayam vyañjanavasena vaḍḍhitam. Padadvayenā pi hi purimanaye tiṇṇam khandhānam, pacchimanaye viññāṇakkhandhassa kamma-niyākāro va kathito.

361. Pāguññatā³ ti paṇṇabhāvo. Anāturatā niggilānatā ti attho. Sesadvayam vyañjanavasena vaḍḍhitam.

Idhā pi purimanayena tiṇṇam khandhānam, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa niggilānākāro va kathito.

362. Ujjukatā⁴ ti ujukabhāvo. Ujuken' ākārena pavattanatā ti attho. Ujukassa khandhattayassa viññāṇakkhandhassa bhāvo ujjukatā.

Ajimhatā ti gomuttavaṅkabhāvapaṭikkhepo. Avañkatā ti candalekhāvaṅkabhāvapaṭikkhepo. Akuṭilatā ti naṅgalakoṭivaṅkabhāvapaṭikkhepo. Yo hi pāpam katvā va 'na karomī ti' bhāsati so gantvā paccosakkanatāya gomuttavaṅko nāma hoti, yo karonto va 'bhāyām' aham pāpassā ti' bhāsati so yebhuyyena kuṭilatāya candalekhāvaṅko nāma hoti, yo karonto va kho 'pāpassa na bhāyeyyā ti' bhāsati senānikuṭilatāya naṅgalakoṭivaṅko nāma hoti. Yassa vā tīpi pi kammadvārāni asuddhāni so gomuttavaṅko nāma hoti, yassa yāni kānici dve so candalekhāvaṅko nāma, yassa yaṃ kiñci ekaṃ so naṅgalakoṭivaṅko nāma.

Dīghabhāṇakā panāhu: Ekacco hi bhikkhave paṭhamavaye ekavīsatiyā anesanāsu chasu ca agocaresu carati ayam gomuttavaṅko nāma.

363. Eko paṭhamavaye catupārisuddhisilam pūreti, lajji kukkucako sikkhākāmo hoti, majjhimavaye purimasadiso

¹ Dhs. § 44.

² Dhs. § 46 ff.

³ Dhs. § 48 f.

⁴ Dhs. § 50.

ayaṃ candakoṭivaṅko nāma. Eko paṭhamavaye pi majjhimavaye pi catupārisuddhisīlam pūreti lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti pacchimavaye purimasadiso ayaṃ naṅgalakoṭivaṅko nāma. Tassa kilesavasena eva vaṅkakassa puggalassa bhāvo jimhatā vaṅkatā kuṭilatā ti vuccati. Tāsam paṭikkhepavasena ajimhatādikā vuttā khandhā diṭṭhā nāma desanā katā. Khandhānaṃ hi etā ajimhatādikā no puggalassā ti evaṃ sabbe pi imehi padehi purimanaye tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanaye viññāṇakkhandhassā ti arūpīnaṃ dhammānaṃ nikkilesatāya ujjukākāro kathito ti veditabbo.

Idāni yvāyaṃ yevāpanā ti appanāvāro vutto. Tena dhammuddesavāre dassitānaṃ yevāpanakānaṃ yeva saṅkhepato niddeso kato hoti ti.

Niddesavāra-kathā niṭṭhitā.

364. Etthāvataṃ pucchāsamayaniddeso dhammuddeso appanā ti uddesavāre catūhi paricchedehi, pucchāsamayanniddeso dhammaniddeso appanā ti niddesavāre catūhi paricchedehi ti aṭṭhaparicchedapaṭimaṇḍito dhammavavattānavāro niṭṭhito hoti.

Idāni tasmim kho pana samaye cattāro khandhā hontī ti saṅgahavāro āraddho. So uddesa-niddesa-paṭiniddesānaṃ vasena tividho hoti.

Tattha tasmim kho pana samaye cattāro khandhā¹ ti evamādiko uddeso. Katame tasmim samaye cattāro khandhā² ti ādiko niddeso.

Katamo tasmim samaye vedanākkhandho³ ti ādiko paṭiniddeso ti veditabbo.

Tattha uddesavāre cattāro khandhā ti ādayo tevīsati koṭṭhāsā honti. Tesam evam attho veditabbo.

365. Yasmiṃ samaye kāmāvacaram paṭhamam mahākusalacittam uppajjati, ye tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā ṭhapetvā yevāpanake pālim ārūlhā atirekapaṇṇāsa dhammā te sabbe saṅgayhamānā rāsattṭhena cattāro khandhā

¹ Dhs. § 58.

² Dhs. § 59.

³ Dhs. 60.

honti,¹ hetthāvuttena āyatanatthena dve vā āyatanāni² honti, sabhāvattthena suññatattthena nissattattthena dve va dhātuyo³ honti, paccayasāṅkhātena āharaṇattthena tayo c'ettha dhammā āhārā⁴ honti, avasesā no āhārā.

Kim pan' ete aññamaññassa vā taṃsamutṭhānarūpassa vā paccayā hontī ti no na honti? Ime pana tathā vā honti aññathā vā ti samāne paccaye atirekapaccayā honti, tasmā āhārā ti vuttā. Katham etesu hi phassāhāro yesaṃ dhammānam avasesā cittacetāsikā paccayā honti tesaṃ ca paccayo hotī ti sesā ca vedanā āharati.

Manosañcetanāhāro tesaṃ ca paccayo hoti tayo ca bhava āharati, viññāṇāhāro tesaṃ ca paccayo hoti paṭisandhināmarūpaṃ ca āharati. Nanu ca so vipāko va, idam pana kusalaviññāṇaṃ ti.

Kim cāpi kusalaviññāṇaṃ? Taṃ sarikkhatāya pana viññāṇāhāro, tena vuttam: upatthambhakattthena vā ime tayo āhārā ti vuttā. Ime hi sampayuttakadhammānaṃ kabalīṅkārahāro viya rūpakāyassa upatthambhakavasena paccayā honti. Ten' eva vuttam: Arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo ti.

Aparo nayo: Ajjhattikā santī ti yā visesapaccayatā kabalīṅkārahāro ca ime ca tayo dhammā āhārā ti vuttā. Viseso paccayo hi kabalīṅkārahārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabalīṅkāro āhāro nāma kāye vedanāya phasso viññāṇassa ca no sañcetanā nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha: Seyyathā pi bhikkhave ayaṃ kāyo āhāratṭhitiko āhāram paṭicca tiṭṭhati anāhāro no tiṭṭhati yathā phassa-paccayā vedanā vedanāpaccayā saṅkhārā saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpan ti.

366. Adhipatiyatthena pana atṭh' eva dhammā indriyāni honti na avasesā, tena vuttam: atṭh' indriyāni hontī ti.⁵

Upanijjhāyanattthena pañc' eva dhammā jhānaṅgāni honti, tena vuttam: pañcaṅgikaṃ jhānaṃ hotī ti.⁶

¹ Dhs. § 59—63.

² Dhs. § 64—66.

³ Dhs. § 67—69.

⁴ Dhs. § 70—73.

⁵ Dhs. § 74—82.

⁶ Dhs. § 83—88.

Niyyānatthēna hetatthēna ca pañca dhammā maggaṅgāni honti, tena vuttam: pañcaṅgiko maggo hotī ti.¹

Kiñcā pi atthaṅgiko ayam maggo, lokiyacitte pana ekakkhaṇe tisso viratiyo na labbhanti. Tasmā pañcaṅgiko ti vutto.

Nanu ca: yathā gatamaggo ti kho bhikkhu ariyass' etam atthaṅgikass' etam atthaṅgikassa maggassa adhivacanan ti imasmim sutte yath' eva lokuttaramaggo atthaṅgiko pubbabhāgavipassanāmaggo pi tath' eva atthaṅgiko ti.

Yathāgatamaggavacanena imass' atthassa dīpitattā lokikamaggēna pi atthaṅgikēna bhavitabban ti? Na bhavitabban. Ayam hi suttantadesanā nāma pariyāyadesanā. Ten'evāha: Pubbe va kho pan' assa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī ti. Ayam pana nippariyāyadesanā. Lokiyacittasmim hi tisso viratiyo ekakkhaṇe labbhanti, tasmā pañcaṅgiko va vutto ti.

Akampiyatthēna pana satt' eva dhammā balāni² honti, mūlatthēna tayo dhammā hetū,³ phusanakatthēna eko va dhammo phasso,⁴ vedayatthēna eko va dhammo cittaṃ,⁵ rāsatthēna dve va, vedayatthēna ca eko va vedanākhandho, rāsatthēna sañjānanatthēna eko va saññākhandho,⁶ rāsatthēna abhisāṅkaranatthēna eko va saṅkhārakkhandho,⁷ rāsatthēna cittacittatthēna eko va viññāṇakkhandho⁸ vijānanatthēna ceva hetthā vuttam. Ayatanatthēna ca ekam eva manāyatanaṃ,⁹ vijānanatthēna adhipatiyatthēna ekam eva manindriyaṃ,¹⁰ vijānanatthēna sabhāvasuññatanissattatthēna eko va dhammo manoviññāṇadhātu¹¹ nāma hoti, na avasesā tḥapetvā pana cittaṃ.

Yathāvuttēna atthēna avasesā sabbe pi dhammā ekam dhammāyatanaṃ¹² eva ekā va dhammadhātu.¹³ Ye vā pana tasmim samaye ti iminā pana appanāvāreṇa idhā pi hetthā vuttā yevāpanakā saṅgahitā va yathā ca idha evam

¹ Dhs. § 89—94.

² Dhs. § 95—102.

³ Dhs. § 103—106.

⁴ Dhs. § 107.

⁵ Dhs. § 111.

⁶ Dhs. § 112.

⁷ Dhs. § 114.

⁸ Dhs. § 115.

⁹ Dhs. § 116.

¹⁰ Dhs. § 117.

¹¹ Dhs. § 118.

¹² Dhs. § 119.

¹³ Dhs. § 120.

sabbattha, ito param hi etthakam pi na vicārayissāma. Niddesapaṭṭiniddesavāresu heṭṭhāvuttanayen' eva attho veditabbo.

Saṅgahavāro niṭṭhito.

Koṭṭhāsavāro ti pi etass' eva nāmaṃ.

367. Idāni tasmim kho pana samaye dhammā hontī¹ ti suññatavāro āraddho. So uddesaniddesavasena dvidhā va ṭhito.

Tattha uddesavāre dhammā hontī ti iminā saddhim cavuvisati koṭṭhāsā honti, sabbakoṭṭhāsesu ca cattāro dve tayo ti gaṇaparicchedo na vutto. Kasmā? Saṅgahavāre paricchinnattā.

Tattha paricchinnā dhammā yeva hi idhā pi vuttā. Na h'ettha sassato bhāvo attā vā upalabbhati dhammā vā. Ete dhammamattā² asārā aparīṇāyakā ti imissā suññatāya dīpanattham vuttā. Tasmā evam ettha attho veditabbo.

Yasmim samaye kāmāvacaram paṭhamam mahākusala-cittam uppajjati tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā atirekapaññāsa dhammā sabhāvatṭhena dhammā eva hontī. Na añño koci satto vā bhāvo vā poso vā puggalo vā hotī ti. Tathā rāsatṭhena khandhā va hontī ti. Evam puri-manayen' eva sabbapadesu atthayojanā veditabbā.

Yasmā pana jhānato aññaṃ jhānaṅgaṃ maggato vā aññaṃ maggaṅgaṃ natthi tasmā idha jhānaṃ hoti, maggo hoti icceva vuttaṃ.

Upanijjhāyanaṭṭhena hi jhānam eva hetatthena maggo va hoti na añño koci satto vā bhāvo vā ti evaṃ sabbapadesu atthayojanā kātabbā. Niddesavāro uttānattho yevā ti.

Suññatavāro niṭṭhito.

Niṭṭhitā ca tihi mahāvārehi maṇḍetvā niddiṭṭhassa paṭhamacittassa atthavaṇṇanā.

368. Idāni dutiyacittādini dassetuṃ katame dhammā³ ti ādi āraddham. Tesu sabbesu pi paṭhamacitte vutta-

¹ Dhs. § 121.

² dhammamato G.

³ Dhs. § 146.

nayen' eva tayo mahāvārā veditabbā. Na kevalam ca vārā eva paṭhamacitte vuttasadisānam sabbapadānam attho pi vuttanayen' eva veditabbo. Ito paramhi apubbapada-vaṇṇanam yeva karissāma.

Imasmim tāva dutiyacittaniddese sasaṅkhārenā ti idam eva apubbam. Tass' attho saha saṅkhārenā ti sasaṅkhāro. Tena sasaṅkhārena saussāhena sappayogena sa-upāyena sa-paccayagahaṇenā ti attho.

Yena hi ārammaṇādīnam paccayagahaṇena paṭhamacittam uppajjati ten' eva sappayogena sa-upāyena idam uppajjati tass'eva uppatti veditabbā.

Idh' ekacco bhikkhu vihārapaccante vasamāno cetiyaṅgaṇasammajjanavelāya vā therūpaṭṭhānavelāya vā pattāya dhammasavanadivase vā sampatte 'mayham gantvā paccā-gacchato atidūram bhavissati, na gamissāmī ti' cintetvā puna cintesi 'bhikkhussa nāma cetiyaṅgaṇam vā therūpaṭṭhānam vā dhammasavanam vā āgantum asārūpam, gamissāmā ti' gacchati tass' eva attano va payogena parena vā vattādīnam akarāṇe ādīnavam karāṇe ca ānisamsam dassetvā ovadiyamānassa niggahavasen' eva vā 'ehi idam karohī ti' kāriyamānassa uppannam kusalacittam sasaṅkhārenā paccayagahaṇena uppannam nāma hotī ti.

Dutiyacittam niṭṭhitam.

369. Tatiye citte¹ nāṇena vippayuttan ti nānavippayuttam. Idam pi hi ārammaṇe haṭṭhapahaṭṭham hoti, paricchindanaṅgaṇam pan' ettha na hoti, tasmā idam daharakumārakānam bhikkhum disvā ayaṃ thero mayhan ti vandanakāle ten' eva nayena cetiyavandanadhammasavanakālādisu ca uppajjati ti veditabbam. Pāliyam pan' ettha sattasu ṭhānesu paññā pariyāyati. Sesam pākatikam evā ti.

Tatiyam cittam.

370. Catutthacitte² pi es'eva nayo. Idam pana sasaṅkhārenā ti vacanato yadā mātāpitaro daharakumāre sīse gahetvā cetiyādīni vandāpentī te ca anattikā samānā pi haṭṭhapahaṭṭhā vandanti evarūpe kāle labbhatī ti veditabbam.

371. Pañcame³ upekkhāsahagatam ti upekkhāvedanāya

¹ Dhs. § 147.

² Dhs. § 148, 149.

³ Dhs. § 150—155.

sampayuttam. Idam hi ārammaṇe majjhattam hoti paricchindanakam nānam p'ettha hoti yeva. Pāliyam pan'ettha jhānapañcake upekkhā hoti indriyaṭṭhake upekkhindriyam¹ hoti ti vatvā sabbesam pi vedanāpadānam niddese sātāsātasukhadukkhapaṭikkhepavasena desanam katvā adukkhamasukhā vedanā kathitā.

Tassā majjhattalakkhaṇe indaṭṭham kāraṇavasena upekkhindriyabhāvo veditabbo. Idam paṭipāṭiyā ca ekasmim ṭhāne pīti parihīnā. Tasmā cittaṅgavasena pālim ārūhā pañcapanās' eva dhammā honti. Tesam vasena sabbakoṭṭhāsesu sabbavāresu ca vinicchayo veditabbo. Chaṭṭha-sattamatṭhamāni dutiyatatiyacatutthesu vuttanayena veditabbāni.

372. Kevalam hi imesu vedanāparivattanam eva pītiparihānā ca hoti. Sesam saddhim uppattinayenā tādisam eva. Karuṇāmuditāparikammakāle pi hi imesam uppatti Mahā-aṭṭhakathāyam anuññātā. Eva imāni aṭṭha kāmāvacarakusalacittāni nāma. Tāni sabbāni pi dasahi puññakiriya-vatthūhi dīpetabbāni. Katham? Dānamayam puññakiriya-vatthu silamayam bhāvanāmayam apacitisahagatam veyyāvaccasahagatam pattānuppādānam abbhānumodanam desanāmayam savanamayam diṭṭhijjukammam puññakiriya-vatthū ti. Imāni hi dasa puññakiriya-vatthūni nāma.²

Tattha dānam eva dānamayam puññakiriya ca. Sā tesam tesam ānisamsānam vatthu cā ti puññakiriya-vatthu. Sesesu pi es' eva nayo. Tattha cīvarādisu catusu paccayesu rūpādisu vā chasu ārammaṇesu annādisu vā dasasu dānavatthusu tan tam dentassa tesam uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge pariccāgakāle pacchā somanassacittena anussaraṇakāle cā ti tisu kālesu pavattā cetanā dānamayam puññakiriya-vatthu nāma.

Pañcasīlam samādiyantassa pabbajjissāmī ti vihāram gacchantassa pabbajantassa manoratham matthakam pāpetvā pabbajito va tamhi sādhu suṭṭhū ti āvajjantassa pātimokkham samvarantassa cīvarādayo paccaye pacca-vekkhantassa āpāthagatesu rūpādisu cakkhudvārādīni sam-

¹ Dhs. § 194.

² Mahāvvyutpatti 93.

varantassa ājivam sodhentassa pavattā cetanā silamayam puññakiriyavatthu.

Paṭisambhidāya vuttena vipassanāmaggena cakkhum aniccato dukkhato anattato bhāventassa — pe — manam — pe — rūpe — pe — dhamme cakkhuviññānam — pe — manoviññānam cakkhusamphassajam — pe — manosamphassajam vedanam rūpasaññam — pe — jarāmarañam aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā aṭṭhatisāya vā ārammaṇesu appanam appattā sabbā pi cetanābhāvanāmayam puññakiriyavatthu nāma.

Mahallakam pana disvā paccuggamanam pattacīvarapāṭiggahaṇam abhivācaggasampadānādivasena apacitisahagataṃ veditabbam.

Buddhatarānam vattapaṭivattakaraṇavasena gāmam piṇḍāya pavitṭham bhikkhum disvā pattam gahetvā gāme bhikkham samādapetvā upasaṃharaṇavasena ‘gaccha bhikkhu. tam pattam āharā ti’ sutvā vegena gantvā pattaharaṇādivasena ca kāyaveyyāvaṭīkakāle veyyāvaccasahagataṃ veditabbam.

Dānam datvā gandhādīhi pūjam katvā asukassa nāma patti hotū ti vā sabbasattānam hotū ti vā pattim dadato pattanuppadānam veditabbam.

Kim pan’ evam pattim dadato puññakkhayo hoti ti? Na hoti. Yathā pana ekam padīpam jāletvā tato dīpasaḥassam jālentassa paṭhamadīpo khīṇo ti na vattabbo, purimālokena pana saddhim pacchimāloko ekato hutvā atimahā hoti, evam evam pattim dadato parihāni nāma n’atthi, vaḍḍhi yeva pana hoti ti veditabbā. Parehi dinnāya pattiyā vā aññāya vā puññakiriyāya sādhu suṭṭhū ti anumodanavasena abbhanumodanam veditabbam.

Eko evam dhammakathiko ti maṃ jānissanti ti icchāya ṭhatvā lābhagaruko hutvā deseti taṃ na mahapphalam eko attano paṇaṇam dhammam apaccasiṃsamāno vimuttāyatanasīsenā paresam deseti idaṃ desanāmayam puññakiriyavatthu.

Eko suṇanto iti maṃ sabbe jānissanti ti suṇāti taṃ na mahapphalam eko evam me mahapphalam bhavissati ti hitapharaṇena muducittena dhammam suṇāti idaṃ savanāmayam puññakiriyavatthu nāma.

Diṭṭhim ujum karontassa diṭṭhi-ujjukammam puñña-kiriyavatthu nāma.

Dīghabhāṇakā panāhu: Diṭṭhujjukammam sabbesaṃ niya-manalakkhaṇam. Yaṃ kiñci puññaṃ karontassa hi diṭṭhiyā ujukabhāven' eva mahapphalaṃ hoti ti.

373. Etesu pana puññakiriyavatthusu dānamayaṃ nāma 'dānaṃ dassāmi ti' cintentassa uppajjati, dānaṃ dadato uppajjati, 'dinnam me ti' paccavekkhantassa uppajjati. Evam pubbacetanā muñcanacetanā ti tisso pi cetanā ekato katvā dānamayaṃ puññakiriyavatthu nāma hoti.

Sīlamayaṃ pi 'sīlam pūressāmi ti' cintentassa uppajjati ti, sīlapūranakāle uppajjati, 'pūritam me ti' paccavekkhantassa uppajjati ti tā sabbā pi ekato katvā sīlamayaṃ puññakiriyavatthu nāma hoti — pe —. Diṭṭhujjukammam pi 'diṭṭhim ujukam karissāmi ti' cintentassa uppajjati, diṭṭhim ujum karontassa uppajjati, 'diṭṭhi me ujukā katā ti' paccavekkhantassa uppajjati. Tā sabbā pi ekato katvā diṭṭhujjukammapuññakiriyavatthu nāma hoti.

Sutte pana tīni yeva puññakiriyavatthūni āgatāni. Tesu itaresaṃ pi saṅgaho veditabbo. Apacitiveyyāvaccāni hi sīlamaye saṅgahaṃ gacchanti.

Pattānuppādāna-abbhanumodanāni dānamaye, desanā-savanadiṭṭhujjukammāni bhāvanāmaye, ye pana diṭṭhujjukammam bhāvanāmaye sabbesaṃ niyamanalakkhaṇam ti vadanti. Tesam taṃ tisu pi saṅgahaṃ gacchati evam etāni saṅkhepato tīni hutvā vitthārato dasa honti. Tesu 'dānaṃ dassāmi ti' cinto aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusala-cittānam aññataren' eva cinteti, dadamāno pi tesam yeva aññatarena deti, 'dānaṃ me dinnan ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati. 'Sīlam pūressāmi ti' cinto pi tesam yeva aññatarena cinteti, sīlam pūrento pi tesam yeva aññatarena pūreti, 'sīlam me pūritam ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

'Bhāvanam bhāvessāmi ti' cinto tesam yeva aññatarena cinteti, bhāvanto pi tesam yeva aññatarena bhāveti, 'bhāvanā me bhavitā ti' paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Jeṭṭhāpacitikammaṃ karissāmī ti’ cintento pi tesam yeva aññatarena cinteti, karonto pi tesam yeva aññatarena karoti, ‘katam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Kāyaveyyāvaṭīkammaṃ karissāmī ti’ cintento pi karonto pi, ‘katam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Pattim dassāmī ti’ cintento pi ‘dinnam me ti’ paccavekkhanto ‘pattim vā sesakusalam vā anumodissāmī ti’ cintento pi tasmim yeva aññatarena cinteti, anumodento pi tasmim yeva aññatarena anumodati ‘anumoditam me ti’ paccavekkhanto pi tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Dhammam desissāmī ti’ cintento tesam yeva aññatarena cinteti, desento tesam yeva aññatarena deseti, ‘desito me ti’ paccavekkhanto tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Dhammam sossāmī ti’ cintento pi tesam yeva aññatarena cinteti, suṇanto pi tesam yeva aññatarena suṇāti, ‘suto me ti’ paccavekkhanto tesam yeva aññatarena paccavekkhati.

‘Ditṭhim ujum karissāmī ti’ cintento pi tesam yeva aññatarena cinteti, ujum karonto pana catuttham nāṇam sampayuttānam aññatarena karoti, ‘ditṭhi me ujukā katā ti’ paccavekkhanto aṭṭhannam aññatarena paccavekkhati.

374. Imasmim ṭhāne cattāri anantāni nāma gahitāni. Cattāri hi anantāni: Ākāso ananto, cakkavālāni anantāni, sattakāyo ananto, buddhañāṇam anantaṃ. Ākāsassā hi puratthimadisāya vā pacchimuttaradakkhiṇāsu vā ettakāni vā yojanasatāni ettakāni vā yojanasahassāni ettakāni vā yojanasatasahassāni ti paricchedo natthi.

Sinerumattam pi ayokūṭam paṭhavī dvidhā katvā heṭṭhākhittam sassate va no patiṭṭham labhetha, evam ākāsam anantaṃ nāma. Cakkavālānam pi satehi vā sahassehi vā paricchedo natthi. Sace pi hi Akanitṭhabhavane nibbattā dāhadhammadhanuggahassa lahukena asanena tiriyaṃ tālacchāyaṃ atikkamanamattena kālena ca cakkavālasatasahassasamatikkamanasamatthena javena samannāgatā cattāro

mahābrahmāno cakkavāḷapariyantam passissāmī ti tena javena dhāveyyūṃ, cakkavāḷapariyantam adisvā va parinibbāyeyyūṃ evaṃ cakkavāḷāni anantāni nāma.

Ettakesu pana cakkavāḷesu udakatthakathalaṭṭhakasattānam pamāṇaṃ natthi, evaṃ sattakāyo ananto nāma. Tato pi buddhañāṇaṃ anantam eva. Evaṃ aparimāṇesu chakkavāḷesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ kāmāvacarasomanassasahagatañāṇasampayutta-asaṅkhārikakusalacittāni ekassa bahūni uppajjanti bahūnaṃ pi bahūni uppajjanti, tāni sabbāni pi kāmāvacaraṭṭhena somanassasahagataṭṭhena nāṇasampayuttaṭṭhena asaṅkhārikaṭṭhena ekattaṃ gacchathā ti ekavaso-manassasahagatan tihetukasasaṅkhārikamahācittaṃ hoti tathā sasaṅkhārikamahācittaṃ — pe — tathā upekkhāsahagatañāṇavippayutta-duhetukasasaṅkhārika-cittaṃ ti evaṃ sabbāni pi aparimāṇesu cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uppajjamānāni kāmāvacarakusalacittāni sammāsambuddho mahātulāya tulayamāno viya kumbhe pakkhipitvā minamāno viya sabbaññūtañāṇena paricchinditvā aṭṭh' ev' etāni ti sarikkhaṭṭhena aṭṭh' eva koṭṭhāse katvā dassesi.

375. Puna imasmiṃ ṭhāne chabbidhena puññāyūhanaṃ nāma gahitaṃ. Puññaṃ hi atthi sayamkāraṃ, atthi paraṃkāraṃ, atthi sāhatthikaṃ, atthi āṇattikaṃ, atthi sampajānakataṃ, atthi asampajānakataṃ. Taṃ tattha attano dhammatāya kataṃ sayamkāraṃ nāma, paraṃ karontaṃ disvā kataṃ paraṃkāraṃ nāma.

Sahatthena kataṃ sāhatthikaṃ nāma. Āṇāpetvā kāritam āṇattikaṃ nāma. Kammañ ca phalañ ca saddahitvā kataṃ sampajānakataṃ nāma, kammam pi phalam pi ajānitvā kataṃ asampajāna kataṃ nāma.

Tesu sayamkāraṃ karonto pi sahatthena karonto pi āṇāpetvā karonto pi imesam aṭṭhannaṃ kusalacittānaṃ aññataren' eva karoti. Sampajānakaraṇaṃ pana catūhi nāṇasampayuttehi hoti, asampajānakaraṇaṃ catūhi nāṇavippayuttehi.

Aparā pi imasmiṃ ṭhāne catasso dakkhiṇāvisuddhiyo gahitā: Paccayānaṃ dhammikā cetaṇāmahattaṃ vatthusampatti guṇāṭirekatā ti.

Tattha dhammena samena uppannā paccayā dhammikā nāma.

Saddahitvā okappetvā dadato pana cetanāmahattam nāma hoti. Khīṇāsavabhāvo vatthusampatti nāma, khīṇāsavass' eva nirodho vuṭṭhitabhāvo guṇātirekatā nāma. Imāni cattāri samodhānetvā dātum sakkontassa kāmāvacarakusalacittam imasmim yev' attabhāve vipākaṃ deti Puṇṇakaseṭṭhi Kākavaliya - Sumanāmālākārādīnaṃ viya.¹

376. Saṅkhepato pana sabbam pi kāmāvacarakusalacittam cattan ti karitvā cittavicittatṭhena ekam eva hoti, vedanāvasena somanassasahagatam upekkhāsahagatam ti duvidham hoti, nāṇavibhattidesanāvasena catubbidham hoti, somanassasahagatañāṇasampayuttam asaṅkhārikamahācittam upekkhāsahagatañāṇasampayuttam asaṅkhārikamahācittam. Candanasampayuttatṭhena asaṅkhārikatṭhena ca ekam eva hoti, tathā nāṇasampayutta - sasaṅkhārikaṃ nāṇavippayutta-asaṅkhārikaṃ nāṇavippayutta - sasaṅkhārikaṃ cā ti evaṃ nāṇavibhatti-desanāvasena. Catubbidhe pan' etasmim asaṅkhārasasaṅkhāravibhattito cattāri asaṅkhārikāni sasaṅkhārikāni ti aṭṭh' eva kusalacittāni honti. Tāni yathāvato nātvā bhagavā sabbaññū gaṇīvaro muniseṭṭho ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vicarati vibhajati uttānikaroti ti.

Aṭṭhasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya kāmāvacarakusalaniiddeso samatto.

377. Idāni rūpāvacarakusalam dassetum katame dhammā kusalā ti² ādi āraddham. Tattha rūpūpapattiyā maggam bhāveti ti. Rūpaṃ vuccati rūpabhavo. Upapatti ti nibbatti jāti sañjāti. Maggo ti upāyo. Vacanattho pan' ettha tam upapattim maggati gavesati janeti nipphādeti ti maggo.

Idaṃ vuttam hoti: Yena maggena rūpabhavo upapatti hoti nibbatti jāti sañjāti tam maggam bhāveti ti. Kim pan' etena niyamato rūpabhavo upapatti hoti? Na hoti. Samādhim bhikkhave bhāvetha, samāhito yathābhūtam jānāti passati ti. Evaṃ vuttena hi nibbedhabhāgiyena rūpabhavā-tikkamo pi hoti. Rūpūpapattiyā pana ito añño maggo

¹ Dh. p. 230 f. ² Dh. § 160. Comp. Mahāvvyutp. 67.

nāma natthi. Tena vuttam: rūpūpapattiyā maggam bhāveti ti.

Atthato cāyam maggo nāma cetanā pi hoti cetanāsampayuttadhammā pi tadubhayam pi nirayam cāham, Sāriputta, jānāmi nirayagāmiṃ ca maggan ti hi ettha cetanāmaggo nāma.

Saddhāhiriyaṃ kusalaṅ ca dānaṃ |
dhammā ete sappurisānuyātā ||
Etaṃ hi maggaṃ duvidhaṃ vadanti |
etena hi gacchati devalokaṃ. ||

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. Ayam bhikkhave maggo, ayam paṭipadā ti saṅkhārūpapatti. Suttādisu cetanā pi cetanāsampayuttadhammā pi maggo nāma. Imasmim pana ṭhāne jhānan ti vacanato cetanāsampayuttā adhippetā.

Yasmā pana jhānacetanā paṭisandhim ākaḍḍhati tasmā cetanā pi cetanāsampayuttadhammā pi vaḍḍhanti yeva.

378. Bhāveti ti janeti uppādeti vaḍḍheti. Ayam tāva idha bhāvanāya attho. Aññattha pana upasaggavasena sambhāvanā paribhāvanā vibhāvanā ti. Evam aññathā pi attho hoti.

Tattha idh' Udāyi mama sāvakā adhisile sambhāventi. Silavā samano Gotamo paramena silakkhandhena samannāgato ti. ayam sambhāvanā nāma okappanā ti attho.

Silaparibhāvito samādhimahapphalo hoti mahānisamsa, samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisamsā, paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammā devo āsavehi vimuccati ti ayam paribhāvanā nāma vāsanā ti attho.

Idha rūpaṃ vibhāvehi saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ vibhāvehi ti ayam vibhāvanā nāma antaradhāpanā ti attho.

Puna ca param Udāyi akkhātā mayā sāvakanam paṭipadā yathā paṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventi ti ayam pana uppādanavaḍḍhanatṭhena bhāvanā nāma. Imasmim pi ṭhāne ayam eva adhippetā. Tena vuttam: bhāveti ti janeti uppādeti vaḍḍheti ti. Kasmā pan' ettha yathā kāmāvacarakusalacittaniddese dhammapubbaṅgamā va desanā katā tathā akatvā puggalapubbañ-

gamā katā ti? Paṭipadāya sādhetabbato, idam hi catusu paṭipadāsu aññatarāya sādhetabbaṃ.

Na kāmāvacaram viya vinā paṭipadāya uppajjati paṭipadā ca nām' esā paṭipannake sati hoti ti ekam atthaṃ dassetum puggalapubbaṅgamaṃ desanaṃ karonto rūpūpapattiyā maggam bhāveti ti āha.

379. Vivicc' eva kāmehi ti viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā. Yo pañāyam ettha evakāro so niyamatto ti vedittabbo. Yasmā va niyamatto tasmā tasmim paṭhamam jhānam upasampajja viharāṇasamaye avijjamānānam pi kāmānam tassa paṭhamassa jhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmāpariccāgen' eva c'assa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? Vivicc' eva kāmehi. Evaṃ hi niyame kayiramāne idam paññāyati. Nūnam assa jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā yesu sati idam na pavattati andhakāre sati padīpobhāso viya tesam pariccāgen' eva c'assa adhigamo hoti orimatirapariccāgena pārimatīrass' eva tasmā niyamam karoti ti.

Tattha siyā: Kasmā pan' esa pubbapadesv eva vutto na uttarapade? Kim akusalehi dhammehi aviviccā pi jhānam upasampajja vihareyyā ti? Na kho pan' etam evam daṭṭhabbaṃ, taṃ nissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmāragapaṭipakkhato ca idam jhānam kāmānam eva nissaraṇam.

Yathāha: 'Kāmānam etam nissaraṇam yad idam nekhamman ti'. Uttarapade pi pana yathā idh'eva bhikkhave samaṇo idha dutiyo samaṇo ti ettha evakāro ānetvā vuccati evam vattabbo. Na hi sakkā ito aññehi pi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānam upasampajja viharitum. Tasmā vivicc' eva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi ti evam padadvaye pi esa daṭṭhabbo.

Padadvaye pi ca kiñcā pi viviccā ti iminā sādharāṇavacanena tadaṅgavivekādayo kāyavivekādayo ca sabbe pi vivekā saṅgahaṃ gacchanti. Tathā pi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhanaviveko ti idha daṭṭhabbā.

380. Kāmehi ti. Iminā pana padena ye ca niddese katame vatthukāmā manāpiyā rūpā ti ādinā nayena vatthukāmā vuttā. Ye ca tatth' eva Vibhaṅge chando kāmo

rāgo kāmo chandarāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo ime vuccanti kāmā ti. Evaṃ kilesakāmā vuttā te sabbe pi saṅgahitā icc'eva datṭhabbā.

Evaṃ hi sati vivicc' eva kāmehi ti vatthukāmehi pi vivicc' evā ti attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

381. Vivicca akusalehi dhammehi ti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccā ti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti.

Purimena c'ettha vatthukāmehi vivekavacananato eva kāmāsukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāma-vivekavacananato evañ ca etesam paṭhamena saṅkilesavattuppahānaṃ, dutiyena saṅkilesappahānaṃ, paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hoti ti pi nātabbaṃ.

Esa tāva nayo kāmehi ti ettha vatthukāmesu vatthukāmapakkhe, kilesakāmapakkhe pana chando ti ca rāgo ti ca evamādihi anekabhedo kāmacchando yeva kāmo ti adhippeto. Yo ca akusalapariyāpanno pi samāno tattha katamo kāmacchando kāmo ti ādinā nayena Vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visuṃ vutto kilesakāmattā vā purimapade vutto.

Akusalapariyāpannattā dutiyapade anekabhedato v'assa kāmato ti avatvā kāmehi vuttaṃ aññesam pi ca dhammaṇaṃ akusalabhāve vijjamāne tattha katame akusālā dhammā kāmacchando ti ādinā nayena Vibhaṅge upari jhānaṅgapaccanika-paṭipakkha-bhāvadassanato nīvaraṇān'eva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanikāni, tesam jhānaṅgān eva paṭipakkhāni viddhamsanakāni vighātakāni ti vuttaṃ hoti.

Tathā hi samādhī kāmacchandassa paṭipakkho, pīti vyāpādassa, vitakko thīnamiddhassa, sukham uddhaccakukuccassa, vicāro vicikicchāyā ti peṭake vuttaṃ.

382. Evaṃ ettha vivicc' eva kāmehi ti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti, vivicca akusalehi dhammehi ti iminā pañcannam pi nīvaraṇānaṃ, agahitagahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalāmūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghāta-

vatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ oghādisu vā dhammesu, paṭhamena kāmena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupadāna-abhijjhā-kāyaganthakāmarāgasaññojanānaṃ, dutiyena avasesa - oghayogāsava - upādānaganthasāññojanānaṃ, paṭhamena taṇhāya taṃsampayuttakānaṃ ca dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānaṃ ca. Api ca paṭhamena lobhasampayutta - aṭṭha - cittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusala-cittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hoti ti veditabbo.

Ayaṃ tāva vivicc' eva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi ti ettha atthappakāsanā. Ettāvata ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetum savitakkaṃ savicāraṃ ti ādi vuttaṃ.

Tattha heṭṭhāvuttalakkaṇādivibhāgena appanāsampayogato rūpāvacarabhāvaṃ pattena vitakkena c'eva vicārena ca saha vattati rukkho viya pupphena ca phalena cā ti idaṃ jhānaṃ savitakkaṃ savicāraṃ ti vuccati. Vibhaṅge pana iminā ca vitakkena iminā ca vicārena upeto hoti samupeto ti ādinā nayena puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Attho pana tatrā pi evam eva daṭṭhabbo.

383. Vivekajan ti. Ettha vivitti viveko nīvaraṇavigamo ti attho. Vivitto ti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsī ti attho. Tasmā vivekā tasmim vā viveke jātan ti vivekajaṃ.

384. Pītisukhan ti. Ettha pītisukhā ti heṭṭhā pakāsitān' eva tesu vuttappakārāya pañcavidhāya pītiyā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇapīti. Ayaṃ imasmim atthe adhippetā pīti iti. Ayañ ca pīti idaṃ ca sukhaṃ assa jhānassa asmim vā jhāne atthi ti idaṃ jhānaṃ pītisukhaṃ ti vuccati.

Athavā pīti ca sukhaṃ ca pītisukhaṃ. Dhammavinayādayo viya vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa asmim vā jhāne atthi ti evam pi vivekajaṃ pītisukhaṃ yath'eva hi jhānaṃ evam pītisukhaṃ p'ettha vivekajaṃ eva hoti tañ c'assa atthi. Tasmā ekapaden' eva vivekajaṃ pītisukhaṃ ti vattum yujjati. Vibhaṅge pana idaṃ pana sukhaṃ imāya pītiyā sahaḡatan ti ādinā na vuttaṃ. Attho pana tatthā pi evam eva daṭṭhabbo.

385. Paṭhamam jhānam ti. Ettha gaṇanānupubbatā. Paṭhamam uppannan ti pi paṭhamam, paṭhamam samāpajjitabbam ti pi paṭhamam. Idam pana na ekantalakkhaṇam. Ciṅṇavāsibhāvo hi aṭṭha samāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakam pāpento pi samāpajjitum sakkoti. Matthakato paṭṭhāya ādim pāpento pi samāpajjitum sakkoti, antarantarā okkamanto pi sakkoti. Evam pubbupattiyatṭhena pana paṭhamam nāma hoti jhānan ti. Duvīdham jhānam ārammaṇupanijjhānañ ca lakkhaṇupanijjhānañ ca.

Tattha aṭṭhasamāpatti-paṭhavikasiṇādiārammaṇam upanijjhāyati ti ārammaṇupanijjhānan ti saṅkhaṅgatā vipassanā. Maggaphalāni pana lakkhaṇupanijjhānam nāma.

Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upanijjhāyanato lakkhaṇupanijjhānam vipassanāya katakiccassa magge ijjhānato maggo, lakkhaṇupanijjhānaphalam pana nirodhasaccam. Tattha lakkhaṇam upanijjhāyati ti lakkhaṇupanijjhānam.

Tesu imasmim atthe ārammaṇupanijjhānam adhippetam. Kasmā? Ārammaṇupanijjhānato paccanikajjhāpanato vā jhānan ti veditabbam.

386. Upasampajjā ti upagantvā pāpunitvā ti vuttam hoti. Upasampādayitvā vā nipphādetvā ti vuttam hoti. Vibhaṅge pana upasampajjā ti paṭhamassa jhānassa lābho paṭilābho patti sampatti phassanā sacchikiriyā upasampadā ti vuttam. Tassā pi evam attho daṭṭhabbo.

387. Viharati ti tadanurūpena iriyāpathavihārena itivuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanam vuttim pālanam yāpanam cāram vihāram abhinippādeti. Vuttam h'etam Vibhaṅge: Viharati ti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharati ti.

388. Paṭhavikasiṇam ti. Ettha paṭhavimaṅḍalam pi sakalatṭhena paṭhavikasiṇan ti vuccati. Tam nissāya paṭiladdhanimittam pi paṭhavikasiṇam nimitte paṭiladdhajhānam pi. Tattha imasmim atthe paṭhavikasiṇam ti veditabbam.

Paṭhavikasiṇam ti saṅkhātam jhānam upasampajja viharati ti ayam h'ettha saṅkhepattho. Imasmim

pana paṭhavikasīṇe parikkammaṃ katvā catukkapañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vadḍhetvā arahattam pattukāmena kulaputtana kiṃ kattabban ti? Ādito tāva paṭimokkhasaṃvara-indriyasaṃvara-ājīvapārisuddhi-paccaya-sannissitasāṅkhātāni cattāri silāni visodhetvā suparisuddhasile patitṭhitena yvassa āvāsādisu dasasu pali-bodhesu palibodho atthi tam upacchinditvā kammaṭṭhānādāyakaṃ kalyāṇamittaṃ upasaṅkamtivā pāli-āgatesu aṭṭhātimsāya kammaṭṭhānesu attano cariyānukulaṃ kammaṭṭhānam upaparikkhantena sac'assa idam paṭhavikasiṇam anukulaṃ hoti.

Idam eva kammaṭṭhānaṃ gahetvā na bhāvanāya anurūpaṃ vihāraṃ pahāya anurūpe viharantena khuddakapalibodhūpacchedaṃ katvā kaṣiṇaparikkammanimittānurakkhaṇa-satta-asappāya-parivajjasattasappāyasevana-dasavidhappanākosallappabhedāṃ sabbāṃ bhāvanāvīdhānaṃ aparihāpentena jhānādhiḡamatthāya paṭipajjitabbaṃ. Ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana Visuddhimagge vuttanayena veditaḡo.

Yathā c'ettha evam ito paresu pi. Sabbakammaṭṭhānānaṃ hi bhāvanāvīdhānaṃ sabbāṃ aṭṭhakathānāyena gahetvā Visuddhimagge vitthāritaṃ. Kiṃ tena tattha tattha puna vuttenā ti? Na nam puna vitthārayāma, pāliyā pana heṭṭhā anāgatam attham aparihāpetvā nirantaram anupadavaṇṇanam eva karissāma.

389. Tasmim saṃmaye ti tasmim paṭhamajjhānam upasampajja viharaṇasaṃmaye. Phasso hoti — pe — avikkhepo hoti ti ime kāmāvacarapaṭhamakusalacitte vuttapapakārā va padapaṭipātiyā chapaṇṇāsa dhammā honti. Kevalaṃ hi kāmāvacarā ime bhummantaravasena mahagatā rūpāvacarā ti ayam ettha viseso. Sesāṃ tādīsam eva. Yevāpanakā paṇ' ettha chandādayo cattāro va labbhanti.

Koṭṭhāsavāra-suññatavārā pākātikā evā ti.

Paṭhamāṃ.

390. Dutiyajjhānaniddese¹ vitakkavicārānaṃ vūpa-

¹ Dhs. § 161. Mahāvīyutp. 67. Visuddhimagga 95.

samā ti vitakkassa ca vicārassa cā ti imesaṃ dvinnam vūpasamā samatikkamā dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvā ti vuttam hoti. Tattha kiñcā pi dutiyajjhāne sabbe pi paṭhamajjhānadhammā na santi, aññe yeva hi paṭhamajjhāne phassādayo aññe idha oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam dutiyajjhānādīnam adhi-gamo hoti ti dīpanattham vitakkavicārānam vūpasamā ti evam vuttan ti veditabbam.

391. Ajjhattan ti idha niyakajjhattam adhippetam. Vibhaṅge pana ajjhattam paccattan ti ettakam eva vuttam. Yasmā niyakajjhattam adhippetam tasmā attano jātam attasantāne nibbattan ti ayam ettha attho.

392. Sampasādanam ti. Sampasādanam vuccati saddhā sampasādanayogato jhānam pi sampasādanam nilavaṇṇayogato nilam vattham viya. Yasmā vā tam jhānam sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati tasmā pi sampasādanam ti vuttam.

Imasmiṃ ca atthavikappe sampasādanam cetaso ti evam padasambandho veditabbo.

393. Purimasmiṃ pana atthavikappe cetaso ti etam ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbam. Tatrāyam atthayojanā: Eko udeti ti ekodi. Vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo settho hutvā udeti ti attho. Settho pi hi loke eko ti vuccati vitakkavicārarahito vā eko asahāyo hutvā iti pi vuccati.

Athavā sampayuttadhamme udayati ti utthapeti ti attho. Setthatthēna eko ca so udiccā ti ekodi. Samādhiss' etam adhivacanam. Iti imam ekodiṃ bhāveti vaḍḍheti ti idam dutiyajjhānam ekodibhāvam. So panāyam ekodi yasmā cetaso na sattassa na jīvassa tasmā etaṃ cetaso ekodibhāvam ti vuttam.

Nanu cāyam saddhā paṭhamajjhāne pi atthi ayam ca ekodināmako samādhi. Atha kasmā idam eva sampasādanam cetaso ekodibhāvam cā ti vuccate? Adum hi paṭhamajjhānam vitakkavicārakkhobhena vicitarāṅgasamākulam iva jalam na suppasannam hoti.¹ Tasmā satiyā pi saddhāya

¹ Hardy Eastern Monachism p. 270.

sampasādanam ti na vuttam. Na suppasannattā yeva ettha samādhi pi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvan ti pi na vuttam.

Imasmim pana jhāne vitakkavicārapalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā balavasaddhāsahāyapaṭilābhen' eva samādhi pi pākaṭo, tasmā idam eva vuttan ti veditabbam.

Vibhaṅge pana sampasādanam ti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo cetaso ekodibhāvan ti yā cittassa ṭhiti — pe — sammāsamādhi ti ettakam eva vuttam. Evam vuttana pan' etena saddhim ayam atthavaṇṇanā yathā na virujjhati aññad atthu samsandati ceva sameti ca evam veditabbā.

394. Avitakkam avicāram ti bhāvanāya pahīnattā. Etasmim etassa vā vitakko natthi ti avitakkam. Iminā ca nayena avicāram. Vibhaṅge pi vuttam: Iti ayañ ca vitakko ayañ ca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthagatā abbatthagatā appitā sositā visositā vyantikatā, tena vuccati avitakkam avicāram ti.

Etthāha: Nanu ca 'vitakkavicārānam vūpasamā ti' iminā pi ayam attho siddho, atha kasmā puna vuttam avitakkam avicāram ti vuccate? Evam etaṃ siddho vā 'yam attho, na pan'etaṃ tadatthadīpanakam. Nanu avocumha: oḷārikassa āngassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam dutiyajjhānādīnam samādhigamo hoti ti dassanattam vitakkavicārānam vūpasamā ti evam vuttam.

Api ca vitakkavicārānam vūpasamā idam sampasādanam na kilesakālussiyassa vitakkavicārānañ ca vūpasamā ekodibhāvam na upacārajjhānam iva nīvaranāppahānā paṭhamajjhānam iva ca āṅgapātubhāvā ti evam sampasādana-ekodibhāvānam hetuparidīpakam idam vacanam. Tathā vitakkavicārānam vūpasamā idam avitakkam avicāram tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāpādini viya ca abhāvā ti evam avitakka-avicārabhāvassa hetuparidīpakañ ca na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam eva pana avitakkam avicāran ti idam vacanam. Tasmā purimaṃ vatvā pi vattabbam evā ti. Samādhijan ti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātan ti attho.

Natthi kiñ cā pi paṭhamam pi sampayuttasamadhito jātam. Atha kho ayam eva samādhi samādhi ti vattabbatam arahati vitakkavicārakkhobhavirahena ati viya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattam idam eva samādhijan ti vuttam.

Pītisukham ti. Idam vuttanayam eva. Dutiyam ti gaṇanānupubbatāya dutiyam. Idam dutiyam samāpajjati ti dutiyam.

395. Tasmim samaye phasso hoti ti ādisu jhānapāñcake vitakkavicārapadāni parihīnāni maggapañcake ca sammāsaṅkappapadam parihīnam. Tesam vasena savi bhattikāvibhattikapadānam vinicchayo veditabbo.¹

Koṭṭhāsavāre pi tivaṅgikam jhānam hoti, caturaṅgiko maggo hoti ti āgatam. Sesam paṭhamajjhānasadisam evā ti dutiyam.

396. Tatiyaniddese² pītiyā ca virāgā ti. Virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanam vā samatikkamo vā, ubhinnaṃ pana antarā ca saddo sampiṇḍanattho. So vūpasamam vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamam vā.

Tattha yadā vūpasamam eva sampiṇḍeti tadā pītiyā ca virāgā ca kiñci bhiyyo vūpasamā cā ti evam yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti, tasmā pītiyā jigucchanā ca vūpasamā cā ti ayam attho daṭṭhabbo.

Yadā pana vitakkavicāravūpasamam sampiṇḍeti tadā pītiyā ca virāgā kiñci bhiyyo vitakkavicārānam ca vūpasamā ti evam yojanā veditabbā.

Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitikkamā vitakkavicārānam ca vūpasamā ti ayam attho daṭṭhabbo.

Kāmañ ca te vitakkavicārā dutiyajjhāne yeva vūpasantā. Imassa pana jhānassa maggaparidīpanattam vaṇṇabhaṇanattam c'etaṃ vuttam. Vitakkavicārānam ca vūpasamā ti hi vutte idam paññāyati nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānam pi sakkāyadiṭṭhādīnam pañcannam orambhā-

¹ Visuddhimagga p. 95, 96. ² Dhs. § 163. Mahāvvyutp. l. l.

giyānaṃ sampayojanānaṃ pahānā ti evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti. Tenāyaṃ attho vutto pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañ ca vūpasamā ti.

397. Upekkhako viharatī ti. Ettha upapattito ikkhati ti upekkhā. Samam passati apakkhapatitā hutvā passati ti attho.

Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī upekkhako ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti¹: Chaḷaṅgupekkhā, brahmavihārupekkhā, bojjaṅgupekkhā, viriyupekkhā, saṅkhārupekkhā, vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā parisuddhiupekkhā ti.

Tattha yo idha khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano upekkhako viharati sato sampajāno ti evaṃ āgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭha-chalārammaṇapathe parisuddhapakatibhāvā vijahanākārabhūtūpekkhā ayaṃ chaḷaṅgupekkhā nāma.

Yā pana upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī ti evaṃ āgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā upekkhā sambojjaṅgam bhāveti ti vivekanissitan ti evaṃ āgatā sahajātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā ayaṃ bojjaṅgupekkhā nāma.

Yā pana kālena kālam upekkhānimittam manasikaroti ti evaṃ āgatā anaccāraddhā nātisithilā viriyasaṅkhātā upekkhā ayaṃ viriyupekkhā nāma.

Yā 'kati saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti'¹ attha saṅkhārupekkhā samādhivasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti' evaṃ āgatā nīvaraṇādīpaṭisaṅkhāsanniṭṭhānāgahaṇe majjhattabhūtā upekkhā ayaṃ saṅkhārupekkhā nāma.

Yā pana tasmim samaye kāmāvacarakusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagataṃ ti evaṃ āgatā adukkhamasukhasāññitā upekkhā ayaṃ vedanupekkhā nāma.

Yā yad atthi yam bhūtam pajahati upekkham paṭilabhati

¹ Hardy Manual of Buddhism p. 524. Visuddhimagga p. 96.

ti evam āgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā ayam vipassanupekkhā nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā sahajātānam samavāhitabhūtā upekkhā ayam tatramajjhattupekkhā nāma.

Yā 'upekkhako viharatī ti' evam āgatā accanta-agga-sukhe pi tasmim apakkhapātajananī upekkhā ayam jhānupekkhā nāma.

Yā pana upekkhā satipārisuddhi-catuttham jhānan ti evam āgatā sabbapaccanīkaporisuddhā paccanīkavūpasamane pi avyāpārabhūtā upekkhā ayam pārisuddhi-upekkhā nāma.

Tatra chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca boj-jhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhi-upekkhā ca atthato ekā tatramajjhātupekkhā hoti. Tena tena avatthābhedenā pan' assā ayam bhedo ekassā pi sato sattassa kumārayuvattherasenāpatirājādivasena bhedo viya tasmā tāsū yattha chaḷaṅgupekkhā na tattha boj-jhaṅgupekkhādayo yattha vā pana boj-jhaṅgupekkhā na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontī ti veditabbā.

Yathā ca tesam atthato ekibhāvo evam saṅkhārupekkhāvīpassanupekkhānam pi paññā. Eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyam geham pavīṭṭham sappam ajapadaḍaḍam gahetvā pariyesamānassa tam thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā 'sappo nu kho no ti' avalokentassa sovattikattayam disvā nibbemātikassa 'sappo na sappo ti' vicinane majjhattatā hoti evamevaṃ yā āradhāvīpassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānam aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati ayam vipassanupekkhā.

Yathā tath' assa purisassa ajapadena ḍaḍena gāḷham sappam gahetvā 'kin n'āham imaṃ sappam aviheṭṭhento attānaṃ ca iminā adasāpento muñceyyan ti' muñcanākāram eva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti evamevaṃ yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāragahaṇe majjhattatā ayam saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhā pi siddhā va hoti. Iminā pan' esā vicinanagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena duvidhā bhinnā ti

Viriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññaṃ ca

avasesāhi ca atthato bhinnā evā ti. Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhattalakkhaṇā anābhogarasā avyāpārapaccupaṭṭhānā pītivirāgapadaṭṭhānā ti. Etthāha: nanu cāyam atthato tatra majjhattupekkhā va hoti? Sā ca paṭhamadutiya jhānesu pi atthi.

Tasmā tatrā pi upekkhako ca viharati ti evam ayaṃ vattabbā siyā. Sā kasmā na vuttā ti? Aparivyattakiccato. Aparivyattaṃ hi tassā tattha kiccaṃ vitakkādīhi abhibhūtattā. Idha panāyaṃ vitakkavicārapītihi anabhibhūtattā ukkhit-tasirā viya hutvā parivyattakiccā jātā tasmā vuttā ti.

Niṭṭhitā upekkhako ca viharati ti etassa sabbaso atthavaṇṇanā.

398. Idāni sato ca sampajāno ti. Ettha sarati ti sato, sampajānāti ti sampajāno. Puggalena sati ca sampajāññaṃ ca vuttaṃ.

Tattha saraṇalakkhaṇā sati apammusanarasā ārakkha-paccupaṭṭhānā, asammohalakkhaṇaṃ sampajāññaṃ tiraṇa-rasam paricayapaccupaṭṭhānaṃ. Tatra kiñcā pi idaṃ sati-sampajāññaṃ purimajjhānesu pi atthi. Muṭṭhasatissa hi asam-pajānassa upacāramattaṃ pi na sampajjati pag eva appanā. Oḷārikattā pana tesam jhānānaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cit-tassa gati sukhā hoti. Avyākataṃ tattha satisampajāñña-kiccaṃ oḷārikaṅgappahānena¹ pana sukhumattā. Imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ gamanaṃ viya satisam-pajāñnakiccapariggahitā evaṃ cittassa gati icchitabbā ti. Idh' eva vuttaṃ: Kiñci bhiyyo yathā dhenupako vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punad eva dhenum upa-gacchati² evam idaṃ tatiya jhānasukham pītito apanītaṃ satisampajāññārakkhena arakkhiyamānaṃ punad eva pītim upagaccheyya pītisampayuttaṃ eva siyā.

Sukhe cā pi sattā sārājanti idaṃ ca atimadhurasukhaṃ tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajāññanubhāvena pan' ettha sukhe asārājānā hoti no aññathā ti. Idam attha-visesaṃ dassetum idaṃ idh' eva vuttan ti veditabbaṃ.

399. Idāni sukhaṃ ca kāyena paṭisaṃvedeti ti.

¹ oḷārikaṃ paggahanena C. G.

² Hardy Eastern Monachism p. 270.

Ettha kiñcā pi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapatisamvedanābhogo natthi. Evaṃ sante pi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttam sukham yaṃ vā taṃ nāma kāyasampayuttam sukham taṃ samuṭṭhāne tassa yasmā atipanītena rūpena rūpakāyo phutṭho yassa phutṭhattā jhānā vuṭṭhito pi sukham paṭivedeyya tasmā etam attham dassento sukhañ ca kāyena paṭisamvedeti ti āha.

400. Idāni yan taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ ti. Ettha yaṃ jhānāhetu yaṃ jhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgi-puggalam buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññāpenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānikaronti pakāsentī pasamsanti ti adhippāyo.

Kin ti? Upekkhako satimā sukhavihārī ti tatiyajjhānam upasampajja viharatī ti evam atthayojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evam pasamsanti ti? Pasamsārahato. Ayam hi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramīpatte pi tatiyajjhāne upekkhako na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhayati yathā ca pīti na uppajjati evam upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyajjanasevitam eva ca asaṅkiliṭṭham sukham nāma kāyena paṭisamvedeti tasmā pasamsāraho iti. Pasamsārahato nam ariyā ‘te evam pasamsāhetubhūte guṇe pakāsentō upekkhako satimā sukhavihārī ti’ evam pasamsanti ti veditabbam.

Tatiyan ti gaṇanānupubbatāya tatiyam. Idaṃ tatiyam samāpajjati ti tatiyam.

Tasmim samaye phasso hoti ti ādisu jhānapañcake pītipadam pi parihīnam¹ tassā pi vasena savibhattikāvibhattikapadavinicchayo veditabbo.

Koṭṭhāsavāre pi duvaṅgikajjhānam hoti ti āgataṃ. Sesaṃ dutiayajjhānasadisam evā ti tatiyam.

401. Catutthaniddese² sukhasa ca pahānā dukkhassa ca pahānā ti kāyikasukhasa kāyikadukkhassa ca pahānā. Pubb’ evā ti tañ ca kho pubb’ eva, na catutthajjhānakkhaṇe. Somanassa domanassānam atthaṅgamā ti cetasikasukhasa cetasikadukkhassa cā ti

¹ Visuddhimagga p. 96. ² Dhs. § 165. Mahāvuyutp. l. l.

imesam pi dvinnam pubb' eva atthaṅgamā pahānā icc eva vuttam hoti.

Kadā pana nesam pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe. Somanassaṃ hi catutthajjhānaṃ upacārakkhaṇe yeva pahiyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānaṃ upacārakkhaṇesu. Evam eva tesam pahānānukkamena avuttānaṃ, indriyavibhaṅge pana indriyānaṃ uddesakkamen' eva idhā pi vuttānaṃ sukhadukkhadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

402. Yadi pan' etāni tassa tassa jhānaṃ upacārakkhaṇe yeva pahiyanti atha kasmā kattha uppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha bhikkhave bhikkhu vivicc' eva kāmehi — pe — paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharati. Etth' uppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Katham etth' uppannaṃ domanassindriyaṃ sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha bhikkhave bhikkhu sukhasa ca pahānā — pe — catuttham jhānaṃ upasampajja viharati, etth' uppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati ti eva jhānesv eva nirodho vutto atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi tesam paṭhamajjhānādisu na nirodho yeva pana upacārakkhaṇe nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassā pi dukkhindriyassa ḍamsamākasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti. Na tveva anto appanāyaṃ upacāre vā ti niruddham p'etaṃ na suṭṭhu niruddham hoti. Paṭipakkhena avihaṭattā anto appanāyaṃ pana pītipharāṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti. Sukhokkantakāyassa suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyaṃ paṭipakkhena vihaṭattā nānāvajjane yeva dutiyajjhānūpacāre pahīnassa domanassindriyassa. Yasmā etaṃ vitakkavicārapaccaye pi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati vitakkavicārābhāve na uppajjati. Yattha uppajjati tattha vitakkavicārābhāve appahīnā dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārā ti. Tatth'assa siyā uppatti na tv eva dutiyajjhānūpacāre pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānūpacāre pahīnassa pi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanītarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti na tveva tatiyajjhāne sukhasa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā ti.

403. Tattha catutthajjhānupacāre pahīnassā pi somanass-indriyassa āsannattā appanappattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā siyā uppatti, na tveva catutthajjhāne, tasmā evam etth' uppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati ti. Tattha tattha aparisesagahaṇaṃ katan ti. Etthāha: Ath' evaṃ tassa tassa jhānassa upacāre pahīnā pi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā ti? Sukhagahaṇatthaṃ. Yā hi ayam adukkhamasukhan ti ettha adukkhamasukhavedanā vuttā, yā sukhumā dubbīññeyyā na sakkā sukhena gahetum. Tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā tathā vā upasaṅkamitvā gahetum asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati ath' ekekaṃ niharanto paṭipāṭiyā āgataṃ ayaṃ so 'gaṇhatha taṃ ti' gāhāpayati evam eva bhagavā sukhagahaṇatthaṃ sabbā etā samāharī ti evaṃ hi samāhaṭā.¹ Etā dassetvā yaṃ neva sukhaṃ na dukkhaṃ na somanassaṃ na domanassaṃ ayaṃ adukkhamasukhā vedanā ti sakkā hoti eṣā gāhayitum.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattthaṃ cāpi etā vuttā ti veditabbā. Sukhadukkhaṃ pahādayo hi tassā paccayā. Yathāha: Cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā. Idhāvuso bhikkhu sukhasa ca pahānā — pe — catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā ti.

Yathā vā aññattha pahīnā pi sakkāyaditthiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattthaṃ tattha pahīnā ti vuttā.

Evaṃ vaṇṇabhaṇanattthaṃ paṇ' assa jhānassa tā idha vuttā ti veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānaṃ atidūrabhāvaṃ dassetum vuttā ti veditabbā.

Etāsu hi sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa sukhādhigātena ca sappaccayā rāgadosā hatā ti atidūre honti ti. Adukkhamasukhan ti dukkhābhāvena adukkhaṃ sukhābhāvena asukhaṃ. Eten' ettha dukkhasukhaṭipakkhabhūtaṃ tatiyavedanaṃ dīpeti na dukkhamasukhābhāvamattā. Tatiyavedanā nāma adukkhasukhā upekkhā ti pi vuccati.

¹ Hardy Eastern Monachism p. 270.

Sā itthāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇamajjhatarasā avibhūtapaccupaṭṭhānā sukhanirodhapadaṭṭhānā ti veditabbā.

404. Upekkhāsatipārisuddhin ti upekkhāya janitasatipārisuddhiṃ. Imasmim jhāne supārisuddhā sati yā ca tassā satiyā pārisuddhiyā upekkhāya katā na aññena. Tasmā etaṃ upekkhāsatipārisuddhī ti vuccati.

Vibhaṅge pi vuttam: Ayam sati imāya upekkhāya vivaṭṭha hoti pārisuddhā pariyodātā, tena vuccati upekkhāsatipārisuddhī ti. Yāya ca upekkhāya ettha satipārisuddhī ti hoti sā atthato tatramajjhattatā veditabbā. Na kevalam c'ettha tāya sati yeva pārisuddhā. Api ca kho sabbe pi sampayuttadhammā ti satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñ cā pi ayam upekkhā heṭṭhā pi tīsu jhānesu vijjati. Yathā pana divā suriyapabhābhāvā sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānā pi candalekhā aparissuddhā hoti aparissuddhā evam ayam pi tatramajjhattupekkhā candalekhā viya takkavitakkādipaccanīkadhammatejābhāvā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā apaṭilābhā vijjamānā pi paṭhamādijjhānabhede aparissuddhā hoti.¹ Tassā ca aparissuddhāya divā aparissuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satiādayo aparissuddhā va honti, tasmā tesu ekam pi upekkhāsatipārisuddhī ti na vuttam. Idha pana vitakkādipaccanīkatejābhāvā bhāvāsabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā tatramajjhattupekkhā candalekhā ativiya pārisuddhā. Tassā pārisuddhattā pārisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātā pi satiādayo pārisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idam eva upekkhāsatipārisuddhī ti vuttan ti veditabbam.

Catutthān ti gaṇanānupubbatā. Idam catuttham samāpajjati ti catuttham.

Phasso hotī ti ādisu phassapañcaken' eva. Vedanā ti upekkhāvedanā ti veditabbā.

Jhānapañcake indriyaṭṭhakesu pana upekkhā hoti,

¹ Hardy Eastern Monachism p. 271.

upekkhindriyaṃ hoti ti vuttaṃ eva. Sesāni tatiye pari-
hīnapadāni idhāpi parihīnān' eva.

Koṭṭhāsavāre pi dvaṅgikaṃ jhānaṃ ti upekkhā-cittekag-
gatāvasen' eva veditabbam. Sesam tatiyasadisam evā ti.¹
Catukkanayo niṭṭhito.

405. Idāni katame dhammā kusalā² ti pañcakanayo
āraddho.

Kasmā iti ce puggalajjhāsavāsena ceva desanāvilā-
sena ca sannisinnadevaparīsāya kira ekaccānaṃ devānaṃ
vitakko oḷārikato utṭhāsi? Vicārapītisukhacittekaggaṭāsan-
tato. Tesam sappāyavasena satthā caturaṅgikaṃ avitakkaṃ
vicāramattam dutiyaṃ jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ
vicāro oḷārikato upaṭṭhāsi. Upekkhāpītisukhacittekaggaṭā-
santato tesam sappāyavasena tivaṅgikaṃ tatiyaṃ jhānaṃ
nāma bhājesi, ekaccānaṃ pīti oḷārikato utṭhāsi.

Sukhacittekaggaṭāsananto tesam sappāyavasena duvaṅ-
gikaṃ catuttham jhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ sukham
oḷārikato utṭhāsi. Upekkhācittekaggaṭā santato tesam sap-
pāyavasena duvaṅgikaṃ pañcamam jhānaṃ nāma bhājesi,
ayam tāva puggalajjhāsayo.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanā
vilāsappattā nāma hoti sā tathāgatassa suṭṭhu paṭividdhā.
Tasmā nānamahattatāya desanāvidhānesu kusalo desanā-
vilāsappatto satthā yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati tassa tassa
vasena yathā icchati tathā tathā desanaṃ niyāmeti. So
idha pañcaṅgikaṃ paṭhamam jhānaṃ bhājesi, caturaṅgikaṃ
avitakkaṃ vicāramattam dutiyaṃ jhānaṃ bhājesi tivaṅgikaṃ
tatiyaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ catuttham jhānaṃ duvaṅgikaṃ
eva pañcamam jhānaṃ bhājesi. Ayam desanāvilāso nāma.

Api ca yeva bhagavatā 'tayo' me bhikkhave samādhī
savitakkasavicāro samādhī, avitakko vicāramatto samādhī,
avitakka-avicāro samādhī ti' suttante tayo samādhī de-
sitā.³ Tesu heṭṭhā savitakkasavicāro samādhī avitakka-

¹ Visuddhimagga p. 97. ² Dhs. § 167. ³ Milinda-
pañha p. 337.

avicāro samādhi ca bhājetvā dassito, avitakko vicāramatto na dassito, dassetum Pañcakanayo āraddho ti veditabbo.

406. Tattha dutiyajjhānaniddese phassādisu vitakkamattam parihāyati, koṭṭhāsavāre caturāṅgikaṃ jhānaṃ hoti, caturāṅgiko maggo hoti, ayam eva viseso. Sesam sabbam paṭhamajjhānasadisam eva. Yāni Catukkanaye dutiyatatiyacatutthāni tāni idha. tatiyacatutthapañcakāni, tesam adhigamapaṭipāṭidīpanattham ayam nayo veditabbo.

Eko kira amaccaputto rājānam upaṭṭhātum janapadato nagaram āgato. So ekadivasam eva rājānaṃ disvā pānavyasanena sabbam vibhavajātaṃ nāsesi. Tam ekadivasam surāmadamattam niccolaṃ¹ katvā jīṇakataṣāramattena paṭicchādetvā pānāgarato niharimsu. Tam enaṃ saṅkārarakūṭe nipajjitvā niddāyantam eko aṅgavijjāpāṭhako disvā ‘ayam puriso mahājanassa avassayo bhavissati, paṭijaggi-tabbo eso ti’ niṭṭhānaṃ katvā mattikāya nahāpetvā thūlasāṭakayugaṃ nivāsāpetvā gandhodakena nahāpetvā sukhumena dukūlayugalena acchādetvā pāsādam āropetvā subhojanam bhojetvā ‘evaṃ taṃ paricāreyyāthā ti’ paricārake paṭipādetvā pakkāmi. Atha naṃ te sayanam āropesum pānāgaragamanapaṭibāhanattham. Tam cattāro tāva janā catusu hatthapādesu uppīletvā aṭṭhamsu, eko pāde parimajji, eko tālavaṇṭaṃ gahetvā viji, eko viṇaṃ vādayamāno gāyanto nisīdi. So sayanūpagamanena vigatakilamatho thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito hatthapādanippīlanam asahamāno ‘ko me hatthapāde uppīleti, apagacchathā ti’ tajjesi. Te ekavacanen’ eva apagacchimsu. Tato puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito pādaparimajjanam asahamāno ‘ko me pāde parimajjati, apagacchathā ti’ āha. So pi ekavacanen’ eva apagacchi. Puna pi thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito tālavaṇṭavātānaṃ asahanto ‘ko esa, apagacchatū ti’ āha. So pi ekavacanen’ eva apagacchi. Puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito kannasūlaṃ viya gītavāditasaddam asahamāno viṇāvādakaṃ tajjesi. So pi ekavacanen’ eva apagacchi.

¹ nicolaṃ M. nicculaṃ G. niccelaṃ T.

Ath' evam anukkamena pahīnakilamathuppiḷanapari-
majjanavātappahāragitavāditasaddūpaddavo sukhaṃ sayitvā
vuṭṭhāya rañño santikam agamāsi. Rājā pi'ssa ma-
hantam issariyam adāsi. So mahājanassa avassayo jāto.
Tattha pānavyasanena pārijuññappatto so amaccaputto
viya anekavyasanapārijuññappatto gharāvāsagato kulaputto
daṭṭhabbo. Aṅgavijjāpāṭhako puriso viya Tathāgato, tassa
purisassa 'ayam mahājanassa avassayo bhavissati, patijag-
ganam arahatī ti' sannitṭhānaṃ viya Tathāgatassa, 'ayam
mahājanassa avassayo bhavissati ti' pabbajjam arahati
kulaputto ti' sannitṭhānakaraṇaṃ. Ath' assa amaccaput-
tassa mattikāmattena nahāpanaṃ viya kulaputtassā pi
pabbajjāpaṭilābho. Ath' assa thūlasāṭakanivāsaṇaṃ viya
imassā pi dasasikkhāpadasankhātasilavatthanivāsaṇaṃ. Puna
tassa gandhodakanahāpanaṃ viya imassā pi pāṭimokkha-
saṃvarādisilagandhodakanahāpanaṃ. Puna tassa sukhu-
madukūlayugacchādanaṃ viya imassā pi yathāvuttasilavisud-
dhasampadāsankhātaṃ dukūlacchādanaṃ. Dukūlacchādi-
tassa pan' assa pasādārohaṇaṃ viya imassā pi silavisuddhi-
dukūlacchāditassa samādhībhāvanāpāsādārohaṇaṃ. Tato
tassa subhojanādīni bhūñjanaṃ viya imassā pi samādhī-upa-
kārasatisampajāññādidhammāmataparibhūñjanaṃ. Bhut-
tabhojanassa tassa paricārakehi sayanāropanaṃ viya imas-
sā pi vitakkādīhi upacārajjhānāropanaṃ. Puna tassa pānā-
gārāgamanapaṭibāhanatthaṃ vā hatthapāduppīḷanakapurisa-
catukkaṃ viya imassā pi kāmasaññābhimukhagamanapaṭi-
bāhanatthaṃ.

Ārammaṇe cittuppīḷako nekkhamavitakko tassa pāda-
parimajjakapuriso viya imassā pi ārammaṇe cittānumajjako
vicāro. Tassa tālavaṇṭavātadāyako viya imassā pi cetaso
sītalabhāvadāyikā pīti, tassa sotānuggahakaro gandhabba-
puriso viya imassā pi cittānuggāhakaṃ somanassaṃ, tassa
sayanūpagamanena vigatakilamathassa thokaṃ niddūpaga-
manaṃ viya imassā pi upacārajjhānasaniṣṣayaena vigata-
nīvaraṇakilamathassa paṭhamajjhānūpagamanaṃ. Ath' assa
niddāyitvā vuṭṭhitassa hatthapāduppīḷanāsahanena hattha-
pāduppīḷakānaṃ santajjanaṃ tesaṃ ca apagamanena puna
thokaṃ niddūpagamanaṃ viya imassā pi paṭhamajjhānato

vuṭṭhitassa cittuppiḷakavitakkāśahanena vitakkadosadassanaṃ vitakkappahānā ca puna avitakkavicāramattajjhānūpagamaṇaṃ. Tato tassa puna puna niddāyitvā vuṭṭhitassa yathāvuttena kamena pādaparimajjanādīnaṃ asahanam asahanena ca paṭipāṭiyā pādaparimajjakādīnaṃ santajjanaṃ tesam tesaṃ ca apagamaṇena punappuna thokaṃ niddūpagamaṇaṃ viya imassā pi puna dutiyādihi jhānehi vuṭṭhitassa yathāvuttadosānaṃ vicārādīnaṃ asahanena paṭipāṭiyā vicārādidossadassanaṃ tesam tesaṃ ca pahānā punappuna avitakkāvicāranippītikapahīnasomanassajjhānūpagamaṇaṃ. Tassa pana sayanā vuṭṭhāya rañño santikaṃ gatassa issariyappatti viya imassā pi pañcamajjhānato vuṭṭhitassa vipassanāmaggaṃ upagatassa arahattappatti. Tassa patissariyassa bahūnaṃ janānaṃ avassayabhāvo viya imassā pi arahattappattassa bahūnaṃ avassayabhāvo veditabbo. Ettāvata hi esa anuttaram puññakkhettaṃ nāma hoti.

Pañcakanayo niṭṭhito.

407. Ettāvata Catukkapañcakanayadvayabhedo suddhikanavako nāma pakāsito hoti. Atthato pan' esa pañcakanaye catukkanayassa paṭiṭṭhattā jhānapañcako evā ti veditabbo.

Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma paṭipadākamena sijjhati tasmā 'ssa paṭipadābhedaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradhāṃ.

Tattha dukkhā paṭipadā assā ti dukkhāpaṭipadaṃ, dandhā abhiññā assā ti dandhābhiññāṃ. Iti dukkhāpaṭipadaṃ ti vā dandhābhiññāṃ ti vā paṭhavīkasiṇaṃ ti vā tīni pi jhānass' eva nāmāni.

Dukkhāpaṭipadaṃ khippābhiññānaṃ² ti ādisu pi es'eva nayo.

Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati tāva pavattā jhānabhāvanā paṭipadā ti vuccati, upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā abhiññā ti vuccati. Sā pan' esā paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti ti nīvaraṇādipaccanika-

¹ Dhs. § 176. Mahāvuyutpatti 58.

² Dhs. § 177.

dhammasamudācāragahaṇāya kicchā asukhasevanā ti attho, ekaccassa tadabhāvena sukhā.

Abhiññā pi ekaccassa dandhā hoti, mandā, asīghappavattinī, ekaccassa khippā, amandā, sīghappavattinī. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambhetti tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakileso appanāparivāsaṃ vasanto cirena āṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippam āṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambhetti tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Tattha yāni sappāyāsappāyāni ca palibodhupacchedā-dipubbakiccāni ca appanākosallāni ca Visuddhimagge citta-bhāvanāniddese niddiṭṭhāni. Tesu yo asappāyasevī hoti tassa dukkhā paṭipadā dandhā ca abhiññā hoti, sappāyasevino sukhā paṭipadā khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī hoti pubbabhāge vā sappāyaṃ sevitvā aparabhāge asappāyasevī hoti tassa vomissakā veditabbā.

Tathā palibodhūpacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādetvā bhāvaṃ anuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti, vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti, sampādentassa khippā.

Api ca taṇhā avijjāvasena samathavipassanādhikāra-vasenā cā pi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti, anabhibhūtassa sukhā, avijjābhibhūtassa dandhā abhiññā hoti, anabhibhūtassa khippā. Yo ca samathe akatādhikāro tassa dukkhā paṭipadā hoti, katādhikārassa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti tassa dandhā abhiññā, katādhikārassa khippā.

Kilesindriyavasena cā pi etāsaṃ ca bhedo veditabbo: Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā ti. Iti imāsu paṭipadā-abhiññāsu yo puggalo dukkhāya

paṭipadāya dandhāya abhiññāya jhānam pāpuṇāti tassā taṃ jhānaṃ dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ ti vuccati. Sesu pi es'eva nayo.

Tattha tadanudhammatāya sati santiṭṭha tiṭṭhati bhāginī paññā evaṃ vuttasatiyā vā taṃ taṃ jhānanikantiyā vā vikkhambhane paṭipadā taṃ taṃ jhānūpacāraṃ pattassa appanāparivāse abhiññā ca veditabbā.

Āgamanavasena ca paṭipadābhiññāyo honti yeva, dukkhāpaṭipadaṃ dandhābhiññā paṭhamam jhānam patvā pantaṃ dutiyam pi tādisam eva hoti. Tatiyacatutthesu pi es'eva nayo.

Yathā ca catukkanaye evam pañcakanaye pi paṭipadāvasena catudhā bhedo veditabbo. Iti paṭipadāvasena pi cattāro navakā vuttā honti. Tesu pāṭhato chattimsa citāni, atthato pana pañcakanaye catukkanayassa pavitṭhattā vīsati eva bhavanti ti.

Paṭipadā niṭṭhitā.

408. Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma yathāpaṭipadābhedenā evam āramaṇabhedenā pi catubbidham hoti, tasmā 'ssa tam bhedaṃ dassetuṃ pana katame dhammā kusala¹ ti ādi āradham.

Tattha parittam parittāramaṇaṃ ti ādisu yam appaṇaṃ hoti upari jhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti idam parittam nāma. Yam pana avadḍhite supparamatte vā sarāvamatte vā āramaṇe pavattaṃ tam parittam āramaṇam assā ti parittāramaṇam.

Yam paṇaṃ subhāvitam upari jhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti idam appamāṇam² nāma. Yam vipule āramaṇe pavattaṃ vuddhapamāṇattā appamāṇam āramaṇam assā ti appamāṇāramaṇam. Vuttalakkaṇatāya vomissatāya pana vomissakanayo veditabbo.

Iti āramaṇavasena pi cattāro navakā vuttā honti, citagaṇanā p' ettha purimasadisā evā ti.

Āramaṇacattukkaṃ niṭṭhitam.

409. Idāni āramaṇapaṭipadāmissakaṃ soḷasakkhattuka-

¹ Dhs. § 181.

² Dhs. § 182.

nayaṃ dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradham.

Tattha paṭhamanaye vuttajjhānaṃ dukkhāpaṭipadatthā dandhābhiññattā parittattā parittārammaṇattā ti catūhi kāraṇehi hīnaṃ, soḷasamanaye vuttajjhānaṃ sukhāpaṭipadattā khippābhiññattā appamaṇattā appamaṇārammaṇattā ti catūhi kāraṇehi paṇītaṃ, sesesu cuddasasu ekena dvihi tihi catūhi kāraṇehi hīnapanītattā veditabbā.

410. Kasmā paṇāyaṃ nayo desito ti? Jhānuppattikāraṇattā. Sammāsambuddhena hi paṭhavikasīṇe suddhikajjhānaṃ catukkanayavasena pañcakanayavasena dassitaṃ. Tathā suddhikapaṭipadā, tathā suddhikārammaṇaṃ. Tattha yā devatā paṭhavikasīṇe suddhikajjhānaṃ catukkanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tāsāṃ sappāyavasena suddhikajjhāne catukkanayo desito. Yā pañcakanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tāsāṃ sappāyavasena pañcakanayo. Yā suddhikapaṭipadāya — pe — suddhikārammaṇe catukkanayavasena ca desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tāsāṃ sappāyavasena suddhikārammaṇe catukkanayo desito. Yā pañcakanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tāsāṃ sappāyavasena pañcakanayo. Iti hetthā puggalajjhāsayavasena desanā katā.

411. Desanāvilāsappatto c'esa pabhinnapaṭisambhido Dasabalacatuvesārajjādivisadaññaṇo saddhammaṇaṃ yāthāvasarasalakkhaṇassa suppaṭividdhattā dhammapaññattikusalatāya yo yo nayo labbhati tassa tassa vasena desanaṃ niyāmetuṃ sakkoti, tasmā imāya desanāvilāsappattiyā pi. Ten' eva esā paṭhavikasīṇe suddhikacatukkanayādivasena desanā katā. Yasmā pana ye keci jhānaṃ uppādentī nāma na te ārammaṇapaṭipadāhi vinā uppādetuṃ sakkonti, tasmā niyamato jhānuppattikāraṇattā ayaṃ soḷasakkhattukanayo kathito. Ettāvataṃ suddhikanavakā cattāro paṭipadānavakā cattāro ārammaṇanavakā ime soḷasa navakā ti pañcavīsati navakā kathitā honti.

Tattha ekekasmim navake catukkapañcakavasena dve dve nayā ti paññāsa nayā. Tattha pañcavīsatiyā catuk-

¹ Dhs. § 186.

kanayesu satam, pañcakanayesu pañcavīśasatan ti pāthato pañcavīśādhikāni dve jhānacittasatāni honti. Pañcakanaye pana catukkanayassa paviṭṭhattā attano pañcavīśam eva cittasatam hoti. Yāni c'etāni pāthe pañcavīśādhikāni dve cittasatāni tesu ekekassa niddese dhammavavatṭhānādayo tayo tayo mahāvārā honti, te pana tattha niyamattam eva dassetvā saṅkhittā ti.

Paṭhavikasiṇam niṭṭhitam.

412. Idāni yasmā āpokasiṇādisu pi etāni jhānāni uppajjanti tasmā tesam dassanattham puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradḍham. Tesu sabbo pālinayo ca atthavibhāvattā ca cittaḡaṇanā ca vārasaṅkhepo ca paṭhavīkasiṇe vuttanayen' eva veditabbo. Bhāvanānayo pana kasiṇaparikkammam ādiṃ katvā sabbo Visuddhimagge paḡāsito yeva.

Mahāsakuludāyisutte pana dasa kasiṇāni vuttāni. Tesu viññāṇakasiṇam ākāse pavattitamahaggataviññāṇam pi tattha parikkammam katvā nibbattā viññāṇaṅcāyatana-samāpatti pi hoti ti sabbappakārena āruppadesanam eva bhajati, tasmā imasmim ṭhāne na kathitam. Ākāśakasiṇam ti pana kasiṇugghāṭimākāsam pītam ārammaṇam katvā pavattakkhandhā pi bhitticchiddādisu aññatarasmim gaheṭṭabbanimitte paricchēdākāsam pi tam ārammaṇam katvā uppannam catukkapaṅcakajjhānam pi vuccati.

413. Tattha purimanayo āruppadesanam bhajati, pacchimanayo rūpāvacaradesanam, iti missakattā imam rūpāvacaradesanam ārūḷham. Paricchēdākāse nibbattajjhānam pana rūpupapattiyā maggo hoti, tasmā tam gaheṭṭabbanam. Tasmim pana catukkapaṅcakajjhānaṅ ceva uppajjati, āruppajjhānam n'uppajjati. Kasmā? Kasiṇugghāṭanassa alābhato.² Tam hi punappuna ugghāṭiyamānam pi ākāsam eva hoti ti. Tattha kasiṇugghāṭanam labbhati, tasmā tatth' uppannam jhānam diṭṭhadhammasukhavihārāya samvaṭṭati, abhiññāpādakam hoti, vipassanāpādakam hoti, nirodhapādakam na hoti. Anupubbanirodho pan' ettha

¹ Dhs. § 203. Mahāvvyutp. 72.

² āloko G.

yāva pañcamajjhānā labbhati, vaḍḍhapādakam hoti yeva. Yathā c'etam evam purimakasiṇesu uppannajjhānāni pi. Nirodhapādakabhāvo pan'etha viseso. Sesam ettha ākāsa-kasiṇe yaṃ vattabbaṃ siyā sabbam Visuddhimagge vuttam eva.

414. Eko pi hutvā bahudhā hoti ti ādinayam pana vikubbanam icchantena purimesu aṭṭhasu kasīnesu aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā kasiṇānulomato kasiṇapaṭilomato kasiṇānulomapaṭilomato jhānānulomato jhānapaṭilomato jhānukkantito kasiṇukkantito jhānakasiṇukkantito āngasaṅkantito āṅgārammaṇasaṅkantito, āṅgavavatthānato ārammaṇavavatthānato ti imehi cuddasahi ākārehi cittam paridametaḥ. Tesam vitthārakathā Visuddhimagge vuttā.¹

Evam pana cuddasahi ākārehi cittam paridametaḥ pubbe abhāvitabhāvaṇo ādikkamiko yogāvacaro iddhivikubbanam sampādessaṭi ti n'etaṃ ṭhānam vijjati. Ādikammikassa hi kasiṇaparikkammaṃ pi bhāro, satesu sahasseṣu eko va sakkoti. Katakasiṇaparikkammaṃ nimittuppādanam bhāro, satesu sahasseṣu eko va sakkoti. Uppanne pi nimitte vaḍḍhetvā appanādhigamo bhāro, satesu sahasseṣu vā eko va sakkoti. Adhigatappannassa cuddasah' ākārehi cittaparidamanam² bhāro, satesu sahasseṣu eko va sakkoti. Cuddasah' ākārehi paridamitacittassā pi iddhivikubbanam nāma bhāro, satesu sahasseṣu eko va sakkoti. Vikubbanappattassā pi khippanisanti nāma bhāro, satesu sahasseṣu vā eko khippanisanti hoti.

Therambatthalene Mahārohanaguttattherassa gilānupaṭṭhānam āgatesu tiṃsamattesu iddhimantasahasseṣu upaṣampadāya aṭṭhavassiko Saṅgharakkhitatthero viya. Vatthum Visuddhimagge vitthāritam evā ti.

Kasiṇakathā niṭṭhitā.

415. Evam aṭṭhasu kasīnesu rūpāvacarakusalam nisīditvā idāni yasmā samāne pi ārammaṇe bhāvanāya asamānattāya imesu aṭṭhasu kasīnesu aññam pi abhibhāyatanaṅkhatam

¹ Visuddhimagga p. 110.

² cittaparimaddanam G.

rūpāvacarakusalam pavattati, tasmā tam dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āraddham.

Tattha ajjhattam arūpasaññī ti alābhitāya vā anathikatā vā ajjhatarūpe parikammasaññāvirahito. Bahiddhā rūpāni passatī ti bahiddhā aṭṭhasu kaṣiṇesu kataparikkamatāya parikkammavasena ceva appanāvasena ca tāni bahiddhā aṭṭha kaṣiṇarūpāni passati. Parittāni ti² avaḍḍhitāni.

Tāni abhibhuyyā ti. Yathā nāma sampannagahaṇiko katacchumattam bhattam labhitvā kim ettha bhunjitabbam atthī ti saṅkaḍḍhitvā ekakabalam eva karoti evamevam nāṇuttariko puggalo visadañāṇo kim ettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbam atthi nāyaṃ mama bhāro ti atthi tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati saha nimituppāden' ev' ettha appanaṃ nibbattetī ti attho.

Jānāmi passāmī ti iminā pan' assa pubbabhogo kathito. Āgamatṭhakathāsu pana vuttam: Iminā pan' assa ābhogo kathito so ca kho samāpattito vuṭṭhitassa na anto samāpattiyaṃ ti.

416. Appamāṇāni³ ti vaḍḍhitapamāṇāni. Abhibhuyyā ti. Ettha pana yathā mahagghaso puriso ekam bhattavaḍḍhinikaṃ labhitvā 'aññā pi hotu aññā pi hotu kim esā mayhaṃ karissati' tam na mahantato passati evam evaṃ nāṇuttaro puggalo visadañāṇo kim ettha samāpajjitabbam na idam appamāṇan ti mayhaṃ cittekaggakarāṇe bhāro atthī ti tāni abhibhavitvā samāpajjati saha nimituppāden' ev' ettha appanaṃ nibbattatī⁴ ti attho.

Parittam parittārammaṇaṃ appamāṇaṃ parit-tārammaṇaṃ ti. Idha parittāni ti āgatattā appamāṇārammaṇatā na gahitā. Parato appamāṇāni ti āgatattā parit-tārammaṇatā. Aṭṭhakathāya pana vuttam: Imasmim ṭhāne cattāri cattāri ārammaṇāni agahetvā dve dve yeva gahi-

¹ Dhs. § 204, Comp. Aṅguttara I. 20. 47 seq. Mahāvvyutpatti 68, 70. Mahāparinibb. III. 32, Saddhamapūṇḍarīka transl. by Kern p. 31.

² Papañcasūdanī in

Trenckner's transcript No. 77 p. 18.

³ Dhs. § 225.

⁴ pāpetī Papañc.

tāni. Kim karanā? Catusu hi gahitesu desaṇā soḷasakkhatukā hoti.

Satthārā va hetthā soḷasakkhattukadesanā kilañjamhi tilam pattharantena viya vitthārato kathitā. Tassa imasmiṃ ṭhāne aṭṭhakkhattukaṃ desanaṃ kātum ajjhāsayo. Tasmā dve dve yeva gahitāni ti veditabbāni.

417. Suvanṇadubbaṇṇānī¹ ti parisuddhāparisuddhavanṇāni. Parisuddhāni hi nīlādīni suvaṇṇāni aparisuddhāni ca dubbaṇṇāni ti idha adhippetāni. Āgamaṭṭhakathāsu pana suvaṇṇāni vā hontu dubbaṇṇāni vā, paritta-appamaṇvasen'eva imāni abhibhāyatānāni desitāni ti vuttaṃ. Imesu² ca pana catusu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamaṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesaṃ hi etāni sappāyāni sā ca tesam sappāyatā vitthārato Visuddhimagge Cariyāniddeसे vuttā.

418. Kasmā pana yathā Suttante ajjhattaṃ rūpa-saṅgī eko bahiddhā rūpāni passati parittāni ti ādi vuttaṃ evam avatvā idha catusu pi abhibhāyatanesu ajjhattam arūpasaṅgītā vuttā ti? Ajjhattarūpānam anabhibhavanīyato. Tattha hi idha vā bahiddhā rūpān' eva abhibhavitabbāni tasmā tāni niyamato vattabbāni ti tatra pi idha pi vuttāni. Ajjhattarūpasaṅgī arūpasaṅgī ti idam pana satthu desaṇāvīlāsamattam eva ayaṃ tāva catusu abhibhāyatanesu apubbapadavaṇṇanā. Suddhikanayapaṭipadādibhedo pan' ettha paṭhavīkasiṇe vuttanāyena' eva ekekasmim abhibhāyatane veditabbo.

Kevalaṃ hi ettha ārammaṇacatukkaṃ ārammaṇadukkaṃ hoti soḷasakkhatukaṃ ca aṭṭhakkhatukaṃ ca. Sesam tādisam eva.

Evam ettha ekekasmim abhibhāyatane eko suddhikanavako, cattāro paṭipadā navakā, dve ārammaṇā navakā. Ārammaṇapaṭipadāmissake aṭṭha navakā ti paṇṇarasa navakā ti catusu pi samasaṭṭhi navakā veditabbā.

¹ Dhs. § 244. Mahāvīyutp. 71.

² Papañcasūdanī in Trenckner's transcript 77, 19.

419. Pañcamābhibhāyatanādisu¹ nīlāni ti sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Nīlavaṇṇāni ti vaṇṇavasena. Nīlaniddasanāni ti nidassanavasena. Apaññāyamānavivarāni asambhinnavaṇṇāni ekanīlān' eva hutvā dissanti ti vuttaṃ hoti. Nīlanibhāsāni ti. Etena tesam suvisuddhatam dasseti. Suvisuddhavaṇṇavasena hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni.

420. Pītāni² ti ādisu pi. Iminā va nayena attho veditabbo. Nīlakasiṇam uggaṇhanto nīlasmim nimittam gaṇhāti pupphasmim vā vatthasmim vā vaṇṇadhātuyā vā ti ādikam pan' ettha kasiṇakaraṇam ca parikammaṃ ca appanāvidhānañ³ ca sabbam Visuddhimagge vitthārato vuttam eva.

Yathā ca paṭhavikasīṇe evam idha ekekasmim abhibhāyatane pañcaviṣati navakā veditabbā ti.

Abhibhāyatanakathā niṭṭhitā.

421. Idāni yasmā idam rūpāvacarakusalam nāma na kevalam ārammaṇasaṅkhātānam āyatanānam abhibhavanato abhibhāyatanavasen' eva uppajjati atha kho vimokkhavasena pi uppajjati, tasmā tam pi nayam dassetum puna katame dhammā kusalā⁴ ti ādi araddham.

Kena pan' aṭṭhena vimokkho veditabbo ti?⁵ Adhiuccanattṭhena. Ko ayam adhimuccanattṭho nāma? Paccanīka-dhammehi suṭṭhu vimuccanattṭho ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu adhimuccanattṭho pitu aṅke vissatṭhaṅgapaccāṅgassa dāra-kassa sayanam viya aniggahitabhāvena nīrāsaṅkatāya ārammaṇe pavatti ti vuttaṃ hoti. Evaṃ-lakkhaṇam hi vimokkhabhāvappattam rūpāvacarakusalam dassetum ayam nayo āraddho.

Tattha rūpi ti. Ajjhattam kesādisu uppāditam rūpajhānam rūpam tad assa atthi ti rūpi. Ajjhattamhi nīlparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitāra-kāya vā karoti. Pītakaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā

¹ Dhs. § 246. Papañcas. in Trenckner's transcript 77, 20. Mahāvuyt. l. l. ² Dhs. § 247. ³ appamāṇavidh° T.

⁴ Dhs. § 248. Mahāvuyt. 70. ⁵ Papañcasūdanī 77 p. 17.

akkhīnam pītakaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikkammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādatalesu vā akkhīnaṃ rattakaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikkammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setakaṭṭhāne vā karoti.¹

Evam parikkammaṃ katvā uppannajjhānasamaṅginam sandhāy' etaṃ vuttam: rūpāni passatī ti. Bahiddhā pi nīlakasiṇādi-rūpāni jhānacakkhunā passati, iminā ajjhatabhiddhā-vatthukesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito.

Ajjhattam arūpasaññī ti ajjhattaṃ na rūpasaññī. Attano kesādisu anuppāditārūpāvacarajjhāno ti attho. Iminā bahiddhā parikkammaṃ katvā bahiddhā va paṭiladdhajjhānatā dassitā.

422. Subhan² ti. Iminā suvisuddhesu nīlādisu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcā pi anto appanāya subhan ti ābhogo natthi. Yo pana suvisuddhaṃ subhakasiṇam ārammaṇaṃ katvā viharati so yasmā subhan ti — pe — paṭhamam jhānam upasampajja viharati tathā dutiyādīni. Tasmā evaṃ desanā katā.

Paṭisambhidāmagge pana kathaṃ subhan t'eva adhimutto hoti vimokkho? Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ — pe — viharati,³ mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti, karuṇā-muditā-upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ — pe — viharati, upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evaṃ subhan t'eva adhimutto hoti ti vimokkho ti vuttaṃ.

Idha pana upari pāḷiyaṃ yeva brahmavihārānam āgataṭṭā taṃ nayam paṭikkhipitvā sunīlaka-supītaka-sulohitaka-suodātaparisuddha-nīlakaparisuddha-pītakaparisuddha-lohitakaparisuddha-odātakavasena subhavimokkho anuññāto. Iti kasiṇaṃ ti vā abhibhāyatanam ti vā vimokkho ti vā rūpāvacarajjhānam eva.

Taṃ hi ārammaṇassa sakalaṭṭhena kasiṇaṃ nāma ārammaṇaṃ abhibhavanatṭhena abhibhāyatanam nāma ārammaṇe adhimuccanatṭhena paccanikadhammehi vimuccanat-

¹ Papañcasūdanī 77 p. 18.

² Dhs. § 250. Mahāv-

vyutp. l. l.

³ Visuddhimagga p. 106, Majjhima I, 38.

ṭhena vimokkho ti vuttam. Tattha kasinadesanā Abhidhammasavasena, itarā pana Suttantadesanāvasena vuttan ti veditabbā. Ayam ettha apubbapadavaṇṇanā. Ekekasmim pana vimokkhe paṭhavikasīṇe viya pañcavīsati pañcavīsati katvā pañca sattati navakā veditabbā ti.

Vimokkhakathā niṭṭhitā.

423. Idāni mettādibrahmavihāravasena pavattamānaṃ rūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āraddham.

Tattha mettāsahagataṃ ti mettāsamannāgataṃ. Parato karuṇāsahagatādisu pi es'eva nayo. Yena pan' esa vidhānena paṭipanno mettādisahagatāni jhānāni upasampajja viharati taṃ mettādīnaṃ bhāvanāvidhānaṃ sabbam Visuddhimagge vitthāritam eva. Avasesāya pāliya attho paṭhavikasīṇavuttanayena veditabbo. Kevalaṃ hi paṭhavikasīṇe pañcavīsati navakā, idha purimāsu tisu tikacatukajjhānikavasena pañcavīsati sattakā.

Upekkhāya catutthajjhānavasena pañcavīsati ekakā karuṇā muditāsu chandādihi catūhi saddhiṃ karuṇā muditā ti ime² pi yevāpanakā labbhanti. Dukkhāpaṭipadādibhāvo c'ettha mettāya tāva vyāpādavikkhambhanavasena, karuṇāya vihesāvikkhambhanavasena, muditāya arativikkhambhanavasena, upekkhāya rāgapaṭighavikkhambhanavasena veditabbo.

Parittārammaṇatā pana na bahusattārammaṇavasena, appamāṇārammaṇatā bahusattārammaṇavasena hoti ti ayam viseso. Sesam tādisam eva. Evaṃ tāva pālivasen' eva. Brahmuttamena kathite brahmavihāre ime iti veditvā bhiyyo etesu ayam pakīṇṇakakathā pi viññeyyā.

424. Etāsu hi mettā-karuṇā-muditā-upekkhāsu atthato tāva mejjati³ ti mettā. Siniyhatī ti attho. Mitte vā bhavā mittassa vā esā pavattati ti pi mettā.

Paradukkhe sati sādhuṇaṃ hadayakampanaṃ karotī ti karuṇā. Kiṇāti vā parassa dukkhaṃ himsati vināseti ti

¹ Dhs. § 251. Comp. Mahāvuyup. 82. Visuddhimagga l. l.

² imam G.

³ mijjati M.

karuṇā. Kiriyati vā dukkhitesu, pharaṇavasena pasāriyati ti karuṇā.

Modanti tāya taṃ samaṅgino sayaṃ vā modati modana-mattam eva vā tan ti muditā.

Averā hontū ti ādi vyāpādappahānena majjhatabhāvū-pagamanena ca upekkhatī ti upekkhā.

Lakkhaṇādito pan' ettha hitākārappavattilakkhaṇā mettā hitūpasambhārasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānam manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vyāpādupasamo etissā sampatti sinehasambhavo vipatti. Dukkhāpanayanākārappa-vattilakkhaṇā karuṇā paradukkhāsahanarasā, avihimsā-paccupaṭṭhānā, dukkhābhībhūtānam anāthabhāvadassana-padaṭṭhānā. Vihimsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Pamodalakkhaṇā muditā anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā. Arativūpasamo tassā sampatti, pahāsasambhavo vipatti.

Sattesu majjhatakārapavattilakkhaṇā upekkhā, sattu sambhavadassanarasā paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā. Kammassakā sattā te kammassa ruciyā sukhitā vā bhavissanti dukkhato vā muccissanti pattasampattito vā pana parihāyissanti ti evam pavattakammassakatā dassanapadaṭṭhānā. Paṭighānunayavūpasamo tassā sampatti, gehasitāya aññānupekkhāya sambhavo vipatti.

425. Catunnaṃ pan' etesam brahmavihārānaṃ vipassanāsukham eva bhavasampatti ca sādharmaṇaṃ payojanaṃ vyāpādādiṭṭhāto. Āvenikam vyāpādapaṭighātappayojanaṃ h'ettha mettāvihimsā, aratirāgapatiṭṭhāto itarā. Vuttam pi c'etaṃ: nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso vyāpādassa yad idam mettā cetovimutti, nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso vihesāya yad idam karuṇā cetovimutti, nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso aratīyā yad idam muditā cetovimutti, nissaraṇaṃ h'etaṃ āvuso rāgassa yad idam upekkhā cetovimutti ti.

Ekamekassa c'ettha āsannadūravasena dve dve paccatthikā. Mettābrahmavihārassa hi samīpacāro viya purisassa sapatto guṇadassanasabhāgatāya rāgo āsannapaccatthiko, so lahum oṭāraṃ labhati, tato suṭṭhu mettā rakkhitaṃ, pabbatādigahaṇanissito viya purisassa sapatto sabhāgavīsabhāgatāya vyāpādo dūrapaccatthiko.

Tato nibbhayena mettāyitabbam. Mettāyissatī ti ca nāma kopaṇ ca karissati ti aṭṭhānam etaṃ. Karuṇābrahmavihārassa cakkhuvīñṇeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisamyuttānaṃ appaṭilābham vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbam atitaṃ niruddham viparinataṃ na samanussarato uppajjati domanassaṃ. Yam evarūpaṃ domanassaṃ idaṃ vuccati gehasitadomanassaṃ¹ ti ādinā nayena āgataṃ gehasitadomanassaṃ vipattidassanaṃ sabhāgatāya āsanna-paccatthikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya vihesā dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbam. Karuṇaṃ ca nāma karissati pāniādihi ca vihesessatī ti aṭṭhānam etaṃ.

Muditābrahmavihārassa cakkhuvīñṇeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisamyuttānaṃ paṭilābham vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbam atitaṃ niruddham viparinataṃ na samanussarato uppajjati somanassaṃ. Yam evarūpaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati gehasitasomanassaṃ ti ādinā nayena āgataṃ. Gehasitasomanassaṃ sampattidassanasabhāgatāya āsanna-paccatthikaṃ. Sabhāgavisabhāgatāya arati dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Mudito va nāma bhavissati paccantasenāsanesu vā ukkaṅṭhissati ti aṭṭhānam etaṃ.

426. Upekkhābrahmavihārassa pana cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati uppekkhābālassa mūlhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā² rūpaṃ sā nātivaṭṭati, tasmā sā upekkhā gehasitā ti vuccati ti. Ādinā nayenāgatā gehasitā aññānupekkhā dosaguṇānaṃ avicāraṇavasena sabhāgattā āsanna-paccatthikā sabhāgavisabhāgatāya rāga-paṭighā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena upekkhitabbam. Upekkhissati ca nāma rajjissati ca paṭihaññissati cā ti aṭṭhānam etaṃ.

Sabbesam pi ca etesaṃ kattukāmatā chando-ādi-nivaraṇādi-vikkhambhanā majjham. Appahīnapariyosānaṃ

¹ Milindapaṇha p. 45.

² Yathā evarūpaṃ upekkhā-rūpaṃ sātā G.

paññattidhammavasena eko vā satto aneke vā sattā ārammaṇam upacāre vā appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhanam tatthāyaṃ vaḍḍhanakkamo.

Yathā hi kusalo kassako kasitabbaṭṭhānam paricchinditvā kasati evam paṭhamam ev'ekam āvāsam paricchinditvā tattha sattesu imasmim'āvāse sattā averā hontū ti ādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tatha cittam mudum kammaṇiyam katvā dve āvāsā paricchinditabbā.

427. Tato anukkamena tayo cattāro pañca cha satta aṭṭha nava dasa ekāracchā upaḍḍhagāmo gāmo janapado rajjam ekā disā ti evaṃ yāva ekaṃ cakkavāḷam vā tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu mettā bhāvetabbā tathā karuṇādayo ti ayam ettha ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppasamādhi āruppasamādhinissando nevasaññānāsaññāyatanam vipassanānissando phalasamāpatti samathavipassanānissando nirodhasamāpatti eva purimabrahmavihārattāya nissando ettha upekkhābrahmavihāro.

Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghāṭam anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo ṭhapetum evam purimesu tatiyajjhānaṃ vinā na sakkā catuttham bhāvetum.

Kasiṇesu pana uppannatatiyajjhānassa p'esā n'uppajjati visabhāgārammaṇattā ti ettha siyā.

428. Kasmā pan' etā mettākaruṇāmuditāupekkhā brahmavihārā ti vuccanti? Kasmā catasso ca ko ca etāsam kamo Vibhaṅge ca kasmā appamaññā ti vuttā ti vuccate?

Seṭṭhaṭṭhena tāva niddosabhāvena c'ettha brahmavihāratā veditabbā. Sattesu sammāpaṭipattibhāvena hi seṭṭhā ete vihārā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti evam etehi sampayuttā yogino brahmasamā va hutvā viharanti ti seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca brahmavihārā ti vuccanti.

'Kasmā catasso ti' ādi pañhassa pana idaṃ vissajjanaṃ. Visuddhimaggādivasā catasso, hitādi-ākāravasā pañāyaṃ kamo, pavattanti ca appamañṇe tā gocare yena tad appamaññā.

Etāsu hi yasmā mettāvvyāpādabahulassa karuṇāvihesābahulassa muditā-aratibahulassa upekkhārāgabahulassa Visuddhimaggo. Yasmā ca hitūpasamhara-ahitāpanayana-

sampattimodana-anābhogavasena catubbidho yeva sattesu manasikāro yasmā ca yathā mātā daharagilānayobbanappattasakiccappasutesu catūsu puttesu daharassa abhivuddhikāmā hoti, gilānassa gelaññāpanayanakāmā, yobbanappattassa yobbanasampattiyā ciratṭhitikāmā, sakiccapasutassa kismimci pi pariyāye avyāvaṭā hoti tathā appamaññā viharikenā pi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbaṃ¹ tasmā ito Visuddhimaggādivasā catasso va appamaññā.

429. Yasmā pana catasso p'etā bhāvetukāmena paṭhamam hitākārapavattivasena sattesu paṭipajjitabbaṃ hitākārapavattilakkhaṇā ca mettā tato evam paṭthitahitānaṃ satānaṃ dukkhābhāvavāṇaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā dukkhāpanayanākārapavattivasena dukkhāpanayanākārapavattilakkhaṇā ca karuṇā. Ath'evam paṭthitahitānaṃ paṭthitadukkhāpagamaṇaṃ paṇ'esaṃ sampattiṃ disvā sampattimodanavasena pamodanalakkhaṇā ca muditā. Tato param pana kātabbābhāvato ajjhūpekkhākatasaṅkhātena majjhattākārena paṭipajjitabbaṃ majjhattākārapavattilakkhaṇā ca upekkhā. Tasmā ito hitādi-ākāravasā paṇāyaṃ paṭhamam mettā vuttā. Atha karuṇā muditā upekkhā ti ayaṃ kamo veditabbo.

Yasmā pana sabbā p'etā appamāṇe gocare pavattanti tasmā appamaññā ti vuccanti. Appamaññā hi sattā etāsaṃ gocarabhūtā ekasattassā pi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbā ti. Evam paṇāyaṃ agahetvā sakalapharaṇavasena eva pavattā ti tena vuttaṃ.

Visuddhimaggādivasā catasso, hitādi-ākāravasā paṇāyaṃ kamo, pavattanti ca appamāṇe tā gocare yena tad appamaññā ti.

Evam appamaṇagocaratāya ettha lakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukkajjhānikā va honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā paṇāyaṃ somanassena avippayogo ti? Domanassasamuṭṭhitānaṃ vyāpādānaṃ nissaraṇatā pacchimā pana avasesekajjhānikā va. Kasmā? Upekkhāmettāsaṃpayogato. Na hi sattesu majjhattākā-

¹ Hardy, Eastern Monachism 249.

rappavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanam vinā
vattati ti.

Brahmavihāarakathā niṭṭhitā.

430. Idāni rāgacaritasattānam ekantaṃ hitaṃ nānāram-
maṇesu ekekajjhānavasena pavattamānaṃ rūpāvacarakusa-
laṃ dassetum puna katame dhamma kusalā¹ ti ādi
āradham.

Tattha uddhumātakasaññāsahagatan ti ādisu
bhastā viya vāyunā uddham jīvitapavīyādānā yathānukka-
maṃ samuggatena sunabhāvena uddhumātattā uddhumā-
taṃ. Uddhumātam eva uddhumātakaṃ paṭikkūlattā vā
kucchitaṃ uddhumātaṃ ti uddhumātakaṃ. Tathārūpassa
chavasarīrass' etam adhivacanaṃ.

Vinīlaṃ² vuccati viparibhinnavaṇṇaṃ. Vinīlam eva
vinīlakam paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vinīlaṃ ti vinīlakaṃ.
Mamsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhāne-
su setavaṇṇassa, yebhuyyena nilavaṇṇassa nilaṭṭhāne nila-
sāṭakapārutass' eva chavasarīrass' etam adhivacanaṃ.

Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ.
Vipubbam eva vipubbakam paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vi-
pubban ti vipubbakaṃ. Chavasarīrass' etam adhivacanaṃ.

Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanena apavāritaṃ.
Vicchiddam eva vicchiddakam paṭikkūlattā vā kucchitaṃ
vicchiddan ti vicchiddakaṃ. Vemajjhe chinnassa chavasa-
rīrass' etam adhivacanaṃ.

Ito etto ca vividhākārena soṇasigālādīhi khāyitaṃ vik-
khāyitaṃ. Vikkhāyitam eva vikkhāyitakaṃ paṭikkūlattā
vā kucchitaṃ vikkhāyitaṃ ti vikkhāyitakaṃ. Tathārūpassa
chavasarīrass' etam adhivacanaṃ.

Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ. Vikkhittam eva vikkhit-
takaṃ paṭikkūlattā vā kucchitaṃ. Vikkhittan ti vikkhitta-
kaṃ aññena hattham aññena pādam aññena sīsan ti evaṃ
tato tato khittassa chavasarīrassa adhivacanaṃ.

Hataṃ ca purimanayen' eva vikkhittakaṃ cā ti hata-
vikkhittakaṃ. Kākapadākārena āṅgapaccaṅgesu satthena

¹ Dhs. § 263.

² Dhs. § 264.

hanitvā vuttanayena vikkhittakassa chavasarīrassa etam adhivacanam.

Lohitam kirati vikkhipati ito c' ito ca paggharatī ti lohitakam. Paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrass' etam adhivacanam.

Puḷavā vuccanti kimayo. Puḷave kiratī ti puḷavakam. Kimiparipuṇṇassa chavasarīrass' etam adhivacanam.

Aṭṭhi yeva aṭṭhikam paṭikkulattā vā kucchitam. Aṭṭhī ti aṭṭhikam aṭṭhikasankhalikāya pi ekatṭhikassa pi etam adhivacanam.

Imāni ca pana uddhumātakādīni nissāya uppannamimitānam pi nimittesu paṭiladdhājjhānānam pi etān' eva nāmāni. Tattha uddhumātakanimittē appanāvasena uppannā saññā uddhumātakasaññā. Tāya uddhumātakasaññāya sampayogaṭṭhena sahaगतam uddhumātakasaññāsaहागतam. Vinīlakasaññāsaहागतādisu pi es' eva nayo.

Yam pan' ettha bhāvanāvidhānam vattabbam bhaveyya tam sabbākārena Visuddhimagge¹ vuttam eva. Avasesā pālivaṇṇanā hetthā vuttanayen' eva veditabbā. Kevalam hi idha catutthājjhānavasena upekkhābrahmavihāre viya paṭhamājjhānavasena ekekasmim pañcavīsati ekakā honti asubhārammaṇassa ca avaḍḍhaniyyattā paritte uddhumātakatthāne uppannamittārammaṇam parittārammaṇam, mahante appamāṇārammaṇam veditabbam. Sesesu pi es'eva nayo.

Iti asubhāni subhagūṇo dasasatalocanena thutakitti yāni avoca dasabalo ekekajjhānāhetūni.

431. Evaṃ pālīnāyēn' eva tāva sabbāni tāni jānitvā tesveva ayam bhiyyo pakinnakakathā pi viññeyyā. Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāgattā vitarāgo viya nilloluppacāro hoti evaṃ sante pi yvāyam asubhappabhedo vutto so sarīrasabhāvappattivasena ca rāgacaritabhedavasena cā ti veditabbo.

Chavasarīram hi paṭikkūlabhāvam āpajjamānam uddhumātakasabhāvappattam vā siyā vinīlakādīnam vā aññatara-sabhāvappattam iti yādisam yādisam sakkā hoti laddhum

¹ Visuddh. p. 98.

tādise tādise uddhumātakapaṭikkūlaṃ vinīlakapaṭikkūlaṃ ti evaṃ nimittaṃ gaṇhitabbam evā ti sarīrasabhāvappattiva-sena dasadhā asubhappabhedo vutto ti veditabbo.

432. Visesato c'ettha uddhumātakam sarīrasaṅghānavipattippakāsanato sarīrasaṅghānarāgino sappāyam.

Vinīlakam chavirāgavipattippakāsanato¹ sarīravaṇṇarāgino² sappāyam.

Vipubbakam kāyavaṇṇapaṭibaddhassa duggandhabhāvassa pakāsanato mālāgandhādivasena samuṭṭhāpitasarīragandharāgino sappāyam.

Vicchiddakam antosusirabhāvappakāsanato sarīreghanabhāvarāgino sappāyam.

Vikkhāyitakam maṃsūpacayasampattivināsappakāsanato thanādīsu sarīrappadesesu maṃsūpacayarāgino sappāyam.

Vikkhittakam aṅgapaccaṅgānam vikkhepappakāsanato aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyam.

Hatavikkhittakam sarīrasaṅghāṭabhedavikārappakāsanato sarīrasaṅghāṭasampattirāgino sappāyam.

Lohitakam lohitamakkhitaṭikkūlabhāvappakāsanato alaṃkārajanitasobhārāgino sappāyam.

Puḷavakam kāyassa anekakimikulasādhāraṇabhāvappakāsanato kāye mamattarāgino sappāyam.

Aṭṭhikam sarīraṭṭhīnam ṭikkūlabhāvappakāsanato dantasampattirāgino sappāyan ti.

Evaṃ rāgacaritavasenā pi dasadhā asubhappabhedo vutto ti veditabbo.

433. Yasmā pana dasavidhe pi etasmiṃ asubhe seyyathā pi nāma aparisaṅghitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabalen 'eva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhabetum evam evaṃ dubbalattā ārammaṇassa vitakkabalen 'eva cittaṃ ekaggam hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhabetum tasmā paṭhamajjhānam ev 'ettha hoti na dutiyādīni. Paṭikkūle pi c'etasmiṃ ārammaṇe 'addhā imāya paṭipadāya jarāmarañamhā paṭimuccissāmī ti' evaṃ āni-saṃsadassāvitāya ceva nīvaraṇasantāpappahānena ca pīti-

¹ chavivaṇṇavipphatto M.

² chavivaṇṇarāgino M.

somanassam uppajjati. 'Bahum dāni vetanam labhissāmi ti' ānisamsadassāvino pupphachaddakassa gūtharāsimhi viya upasantavyādhidukkhassa roginō vamanavirecanappavattiyam viya ca dasavidham pi c'etam asubham lakkhaṇato ekam eva hoti. Dasavidhassā pi etassa asuciduggandhajejucchapaṭikkūlabhāvo eva lakkhaṇam. Tad ev 'etam iminā lakkhaṇena na kevaḷam. Matasarīre yeva dantaṭṭhikadassāvino pana Cetiyapabbatavāsi-Mahā-Tissattherassa, viya hatthikkhandhagataṃ rājānam ulloketassa Saṃgharakkhitattherupaṭṭhākasāmaṇerassa viya ca jīvamānakasarīre pi upaṭṭhāti. Yath' eva hi matasarīram evam jīvamānakam pi asubham eva. Asubhalakkhaṇam pan'ettha āgantukena alamkārena paṭicchannattā na paññāyatī ti.

Asubhakathā niṭṭhitā.

434. Kiṃ pana paṭhavīkasiṇam ādim katvā aṭṭhikasāññāpariyosānā c'esā rūpāvacarappanā udāhu aññā pi atthī ti? Atthi. Ānāpānjhānam hi kāyagatā sati bhāvanā ca idha na kathitā. Kiñcā pi na kathitā? Vāyokasiṇe pana gahite ānāpānjhānam gahitam eva vaṇnakasīnesu ca gahitesu kesādīsu catukkapañcakajjhānavasena uppannā kāyagatā sati dasasu asubhesu gahitesu dvattimsākāre paṭikkūlamanasikārajjhānavasena c'eva navasivathikāvāṇṇajjhānavasena ca pavattā kāyagatā sati gahitā vā ti sabbā pi rūpāvacarappanā idha kathitā hoti ti.

Rūpāvacarakusalakathā niṭṭhitā.

435. Idāni arūpāvacarakusalam dassetuṃ puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi araddham. Tattha arūpūpapattiyā ti arūpabhāvo ti arūpo. Arūpe upapatti arūpūpapatti, tassā arūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti ti upāyam hetuṃ kāraṇam uppādeti vaḍḍheti. Sabbaso ti sabbākārena sabbāsam vā anavasesānan ti attho.

436. Rūpasāññānan² ti saññāsīsenā vuttarūpāvaca-

¹ Dhs. § 265 ff.

² Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—3 p. 106, Grimblot Sept Suttas Pālis p. 262. Mahāvīyutpatti 60. Mahāparinibbānasutta III, 33.

rajjhānānaṃ eva tadārammaṇānaṃ ca. Rūpāvacarajjhānaṃ pi hi rūpaṃ ti vuccati. Rūpī rūpāni passati ti ādisu, tassa ārammaṇaṃ pi bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni ti ādisu, tasmā idha rūpe saññā rūpasaññā ti evaṃ saññāsīsenā rūpāvacarajjhānass 'etaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assā ti rūpasaññaṃ, rūpaṃ assa nāmaṃ ti vuttaṃ hoti. Evaṃ paṭhavīkasiṇādibhedassa tadā ārammaṇass' etaṃ adhivacanaṃ ti veditabbaṃ.

437. Samatikkamā ti virāgā nirodhā ca kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusalavipākakiriyāvasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ etesaṃ ca paṭhavīkasiṇādīvasena aṭṭhannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ sabbakārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca. Virāgahetuṃ eva nirodhahetuṃ ca ākāsaṇāñcāyatanāṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññānaṃ etaṃ upasampajja viharitun ti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇasamatikkantaṃ eva hoti tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihāriṣṣa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vītikkanto samatikkanto, tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā ti. Evaṃ Vibhaṅge saññānaṃ yeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena vātṭabbā etā samāpattiyo na ekasmiṃ yeva ārammaṇe paṭhamajjhānādini viya tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenaṃ pi atthavaṇṇanā katā ti veditabbā.

438. Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā ti. Cakkhādiṇaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ ca paṭighā tena samuppannā saññā paṭighasaññā. Rūpasaññādiṇaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha tattha 'katamā paṭighasaññā?' 'Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā imā vuccanti paṭighasaññāyo ti.'¹ Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ akusalavipākānaṃ pañcannaṃ ti

¹ Visuddhimagga in J. P. T. S. 1891—93. p. 106.

sabbaso dasannam pi paṭighasaññānam atthaṅgamā pahānā asamuppādā appavattim katvā ti vuttam hoti. Kāmañ c'etā paṭhamajjhānādini samāpannassā pi na santi, na hi tasmim samaye pañcadvāravasena cittaṃ pavattati. Evaṃ sante pi aññattha pahīnānam sukhadukkhānam catutthajjhāne viya sakkāyaditṭhādīnam tatiyamagge viya ca imasmim jhāne ussāhajanattham imassa jhānassa pasamsāvāsena etāsam ettha vacanam veditabbam. Athavā kiñcā pi tā rūpāvacaram samāpannassa na santi¹ atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā samvattati, rūpāyattā² va etāsam pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya samvattati tasmā tā ettha pahīnā ti vuttam vaṭṭati. Na kevalañ ca vuttam ekamsen 'eva evaṃ dhāretum pi vaṭṭati. Tāsam hi ito pubbe appahīnattā yeva paṭhamajjhānam samāpannassa saddo kaṅṭako ti vutto Bhagavatā.

Idha ca pahīnattā yeva arūpasamāpattīnam ānañjatā santavimokkhatā ca vuttā.

Ālāro ca Kālāmo āruppam samāpanno pañcamattāni sakatasatāni nissāya nissāya atikkamantāni neva addasa na pana saddam assosī ti.

439. Nānattasaññānam amanasikārā ti nānatte vā gocare pavattānam saññānam nānattānam vā saññānam yasmā hi etā tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññānadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattam imā vuccanti nānattasaññāyo ti. Evaṃ Vibhaṅge vibhajitvā vuttā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātumanoviññānadhātusamāhitā saññā rūpasaddādibhedanānatte nānāsabhāvagocare pavattanti. Yasmā c'etā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā dvādasa akusalasaññā ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā dve akusalavipākasaññā ekādasa kāmāvacarakiriyāsaññā ti evaṃ cattālīsam pi saññānānattanānāsabhāvā aññamaññam asadisā³ tasmā nānattasaññā ti vuttā. Tāsam sabbaso nānattasaññānam amanasikārā anāvajjanā asamanāhārā apaccavekkhaṇā.

Yasmā tā nāvajjati na manasikaroti na paccavekkhati

¹ nayanti T.

² rūpāyatanā T.

³ sadisā M.

tasmā ti vuttaṃ hoti. Yasmā c'ettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhava pi na vijjanti pag eva tasmim bhava imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanaṅkāle tasmā tasmaṃ samatikkamā atthaṅgamā ti dvedhā pi abhāvo yeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭhakāmāvacarakusalasaññā navakiriyasaññā dasākusalasaññā ti imā sattavisati saññā iminā jhānena nibbatte bhava vijjanti tasmā tasmaṃ amanasikārā ti vuttan ti veditabbaṃ. Atrā pi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tasmaṃ amanasikārā yeva upasampajja viharati tā pana manasikaronto asamāpanno hoti ti.

Saṅkhepato c'ettha rūpasaññānaṃ samatikkamā ti iminā sabbarūpāvacaradhammaṃ pahānaṃ vuttaṃ, paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetasi-kānaṃ ca pahānā amanasikāro ti ca vutto ti veditabbo.

440. Iti Bhagavā paṇṇarasannaṃ rūpasaññānaṃ samatikkamena dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamena catu-cattālisāya nānattasaññānaṃ amanasikārenā ti tīhi padehi ākāsaṇācāyatanasamāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Kim kāraṇā ti ce? Sotūnaṃ ussāhajananatthaṃ c'eva palobhanatthaṃ ca.¹ Sace hi keci apaṇḍitā vadeyyuṃ: satthā 'ākāsaṇācāyatanasamāpattim nibbattethā ti' vadeti. Ko nu kho etāya nibbattitāya attho ko ānisaṃso ti? Te evaṃ vattuṃ mā labhantū ti imehi ākārehi samāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Taṃ hi tesam sutvā evaṃ bhavissati, evaṃ santā kira ayaṃ samāpatti evaṃ paṇitā, nibbattessāmi nan ti. Ath' assā nibbattanatthāya ussāhaṃ karissanti palobhanatthañ cā pi tesam etissā vaṇṇaṃ kathesi visakaṇṭakavāṇijo viya. Visakaṇṭakavāṇijo nāma guḷavāṇijo vuccati. So kira guḷaphāṇitakhaṇḍasakkarādīni sakaṭeṇādāya paccantagāmaṃ gantvā 'visakaṇṭakaṃ gaṇhatha, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā' ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā 'visaṃ nāma kakkhaḷaṃ, yo taṃ khādati so marati, kaṇṭako pi vijjhivā māreti ubho p'ete kakkhaḷa, ko ettha ānisaṃso ti' gehadvārāni thakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo 'avohāraḥkusalā'²

¹ palobhanamattañ ca T.

² vohāraḥ M.

ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi' ti 'atimadhuraṃ gaṇhatha, atisādhuraṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāṇitaṃ sakkaraṃ samagghaṃ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpaṇādīhi pi labbhatī ti' ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā niggantvā bahuraṃ pi mūlaṃ datvā gaṇhimsu. Tattha vāṇijassa 'visakaṇṭakaṃ gaṇhathā ti' ugghosanaṃ viya Bhagavato 'ākāsānañcāyatanaśamāpattiṃ nibbattethā ti' vacanaṃ. 'Ubho p'ete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso ti' gāmikānaṃ cintanaṃ¹ viya Bhagavā 'ākāsānañcāyatanaṃ nibbattethā ti' āha. 'Ko nu kho ettha ānisaṃso nā'ssa guṇaṃ jānāmī ti' sotūnaṃ cintanaṃ. Ath' assa vāṇijassa 'atimadhuraṃ gaṇhathā ti' ādi vacanaṃ viya Bhagavato rūpassaṇṇāsamatikkamaṇādikāṃ ānisaṃsappakāsaṇaṃ. Idamaṃ hi sutvā te bahuraṃ pi mūlaṃ datvā gāmikā viya guḷaṃ iminā ānisaṃsena palobhitacittā mahantaṃ pi ussāhaṃ katvā imaṃ samāpattiṃ nibbattessantī ti ussāhajānanaṭṭhaṃ palobhanaṭṭhaṃ ca kathesi.

441. Ākāsānañcāyatanaśaṇṇāsahagataṃ ti. Ettha nā'ssa anto ti anantaṃ. Ākāsamaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ. Ākāsānantaṃ eva ākāsānañcataṃ ākāsānañ ca adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṃ assa sampayuttadhamassa jhānaśsa devānaṃ devāyatanaṃ ivā ti ākāsānañcāyatanaṃ. Kasiṇugghāṭimākāsassa' etaṃ adhivacanaṃ. Tasmaṃ ākāsānañcāyatane appanāppattāya saṇṇāya sahaḡataṃ ākāsānañcāyatanaśaṇṇāsahagataṃ. Yathā pana aṇṇattha ananto ākāso ti vuttaṃ evamaṃ idha anantaṃ ti vā parittaṃ ti na gaḡitaṃ. Kasmā? Anante gaḡite parittaṃ na gaḡhati, paritte gaḡite anantaṃ na gaḡhati. Evaṃ sante āramaṇacatuḡkaṃ na pūreti, desanā soḷasakkhattukā na hoti Sammāsambuddhassa ca imasmiṃ ṭhāne desanaṃ soḷasakkhattuḡkaṃ kātuṃ ajjhāsayo. Tasmā anantaṃ ti vā parittaṃ ti vā avatvā ākāsānañcāyatanaśaṇṇāsahagataṃ ti āha. Evaṃ hi sati ubhayaṃ pi gaḡitaṃ eva hoti, āramaṇacatuḡkaṃ pūreti, desanā soḷasakkhattukā sampajjati. Avaseso pāliattho heṭṭhā vuttanayaṇ' eva veditaḡbo.

442. Rūpāvacaracatuṭṭhājjhānaṇikanti pariyaḡānaḡduḡkha-

¹ cittanā G.

tāya c'etthā pi dukkhā paṭipadā pariyādiṇṇanikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā hoti vipariyāyena sukhā paṭipadā ca khippābhiññā ca veditabbā. Parittakasiṇugghāṭimākāse pana pavattajjhānaṃ parittārammaṇaṃ, vipulakasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ appamāṇārammaṇaṃ ti veditabbam. Upekkhābrahmavihāre viya ca idhā pi catutthajjhānavasena pañcavīsati catukkā honti yathā c'ettha evaṃ ito paresu pi. Visesamattam eva pan' etesu vaṇṇayissāma.

443. Ākāsānañcāyatanam samatikkamā ti¹. Ettha tāva pubbe vuttanayen 'eva ākāsānañcam āyatanam assa adhiṭṭhānaṭṭhenā ti jhānam pi ākāsānañcāyatanam. Vuttanayen 'eva ārammaṇam pi. Evam etaṃ jhānañ ca ārammaṇañ cā ti ubhayam pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ viññānañcāyatanam upasampajja vihātabbam tasmā ubhayam p' etaṃ ekajjham katvā ākāsānañcāyatanam samatikkammā ti idaṃ vuttan ti veditabbam.

Viññānañcāyatanasaññāsahagatan ti ettha pana anantan ti. Manasikātabbavasena nā 'ssa anto ti anantaṃ. Anantam eva ānañcam, viññānaṃ ānañcam viññāṇānañcan ti avatvā viññāṇāñcan ti vuttaṃ. Ayaṃ h'ettha rūlhisaddo. Tad eva viññāṇāñcam adhiṭṭhānaṭṭhena imissā saññāya āyatanan ti viññāṇāñcāyatanam. Tasmim viññāṇāñcāyatane pavattāya saññāya sahagatan ti viññāṇāñcāyatanasaññāsahagataṃ. Ākāse pavattaviññāṇam ārammaṇassa jhānass 'etaṃ adhi-vacanaṃ. Idha ākāsānañcāyatanasamāpattiyā nikanti pariyādānadukkhātāya dukkhā paṭipadā pariyādiṇṇanikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca. Parittakasiṇugghāṭimākāsārammaṇam samāpattiṃ ārabha pavattiyā parittārammaṇatā vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisam eva.

444. Viññāṇāñcāyatanam samatikkamā ti.² Etthā pi pubbe vuttanayen' eva viññāṇāñcāyatanam assa adhiṭṭhānaṭṭhenā ti jhānam pi viññāṇāñcāyatanam. Vuttanayen' eva ca ārammaṇam pi. Evam etaṃ jhānañ ca ārammaṇañ

¹ Dhs. § 266.

² Dhs. § 267.

cā ti ubhayam appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ tasmā ubhayam p'etaṃ ekajjhaṃ katvā viññāṇaṅcāyatanaṃ samatikkamā ti idaṃ vuttan ti veditabbaṃ.

Ākiñcaññāyatanaśaṅṅāsahagatan ti. Ettha pana nā'ssa kiñcanan ti akiñcanaṃ. Antamaso bhaṅgamattam pi assa avasiṭṭhaṃ natthi ti vuttaṃ hoti. Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ. Ākāsānaṅcāyatanaṃ viññāṇāpagaṃass' etaṃ adhivacanaṃ.

Taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena imissā saññāya āyatanaṃ ti ākiñcaññāyatanaṃ. Tasmaṃ ākiñcaññāyatane pavattāya saññāya saḥagatan ti ākiñcaññāyatanaśaṅṅāsahagataṃ. Ākāse pavattitaviññāṇāpagaṃārammaṇassa jhānaśś' etaṃ adhivacanaṃ.

Idha viññāṇaṅcāyatanaśamāpattiyā nikanti pariyādāna-dukkaṭṭāya dukkhā paṭipadā pariyādiṇṇanikaṅtikassa appanā parivāsadaṅdhatāya daṅdhābhīṅṅā, vipariyāyena sukhaṃ paṭipadā khippābhīṅṅā ca hoti. Parittakaśiṇuḡghāṭṭimākāse pavattitaviññāṇāpagaṃārammaṇatāya parittārammaṇatā, vipariyāyena appamaṅārammaṇatā veditabbaṃ. Sesamaṃ purimasadisama eva.

445. Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamā¹ ti. Etthā pi pubbe vuttanayaṅ 'eva ākiñcaññaṃ āyatanaṃ assa adhiṭṭhānaṭṭhenaṅ ti jhānaṃ² pi ākiñcaññāyatanaṃ. Vuttanayaṅ' eva ārammaṇamaṃ pi. Eṃamaṃ etaṃ jhānaṅ ca ārammaṇamaṃ cā ti ubhayamaṃ appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā va yasmā idaṃ neva saññānaśaṅṅāyaṅ upasampajja vihātabbaṃ tasmā ubhayamaṃ p'etaṃ ekajjhaṃ katvā ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamā ti idaṃ vuttan ti veditabbaṃ.

Neṃasaññānaśaṅṅāyaṅ nāśaḥagatan ti. Ettha pana yāya saññāya saḥāvato taṃ neva saññānaśaṅṅāyaṅ ti vuccati. Yathā paṭipannaśsa sā saññā hoti taṅ tāva daśsetuṃ Vibhaṅge neva saññānaśaṅṅā ti uddharitvā taṅ c'eva ākiñcaññāyatanaṃ saṅtato maṅasi-

¹ Dhs. § 268.

² jhānaṃ om. M.

karoti saṅkhārāvesesasamāpattim bhāveti. Tena vuccati neva saññī nāsaññī ti vuttam. Tattha santato manasikaroti ti santā vatāyaṃ samāpatti. Yatra hi nāma natthi bhāvam pi ārammaṇaṃ katvā ṭhassati ti evaṃ santārammaṇatāya na santā ti manasikaroti. Santato ce manasikaroti kathaṃ samatikkamo hoti ti? Anāpajjitukāmatāya so kiñcā pi taṃ santato manasikaroti atha khvāssa aham etaṃ āpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi ti esa ābhogo samannāhāro manasikāro na hoti. Kasmā? Ākiñcaññāyatanato nevasaññānāsaññāyatanassa santatarapaṇītaratāya. Yathā hi rājā mahaccarājānubhāvena hatthikkhandhagato nagaravithiyaṃ vicaranto dantakārādayo sippike ekaṃ vatthaṃ daḷhaṃ nivāsetvā ekena sisam veṭhetvā dantacūṇṇādīhi samokinnagatte anekāni dantavikati-ādīni karonte disvā ‘aho vata re chekā ācariyā idisāni pi nāma sippāni karissantī ti’ evaṃ tesam chekatāya tussati na c’assa evaṃ hoti ‘aho vatāhaṃ rajjaṃ pahāya evarūpo sippiko bhaveyyan ti.’ ‘Taṃ kissa hetu? Rajjasiriya mahānisamsatāya. So sippike samatikkamitvā va gacchati evam eva sa kiñcā pi taṃ samāpattim santato manasikaroti. Atha khvāssa ‘aham etaṃ samāpattim āpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi ti’ neva esa ābhogo samannāhāro manasikāro hoti. So taṃ santato manasikaronto pubbe vuttanayen’ eva taṃ paramasukhumaṃ appanāpattaṃ saññaṃ pāpuṇāti yāya neva saññī nāsaññī nāma hoti. Saṅkhārāvesesasamāpattim bhāveti ti vuccati. Saṅkhārāvesesasamāpattin ti accantasukhumbhāvappattasaṅkhārānaṃ catutthāruppasamāpattim.

446. Idāni yan taṃ evaṃ adhigatāya saññāya vasena nevasaññānāsaññāyatanan ti vuccati taṃ atthato dassetuṃ nevasaññānāsaññāyatanan ti. Nevasaññānāsaññāyatanam samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā ti vuttam. Tesu idha samāpannassa cittacetāsikā dhammā adhippetā. Vacanatto pan’ ettha oḷārikāya saññāya abhāvato sukhumāya ca bhāvato nev’ assa sampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññā ti nevasaññānāsaññā. Nevasaññānāsaññān ca taṃ manāyatanadharmāyatanapariyāpannattā āyatanañ

cā ti nevasaññānāsaññāyatanam. Atha vā yāyam ettha saññānā sā paṭusaññākiccaṃ kātum asamatthatāya nevasaññānāsaññāsañkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā ti nevasaññānāsaññā. Nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānam adhiṭṭhānaṭṭhen'āyatanañ cā ti nevasaññānāsaññāyatanam. Na kevalañ c'ettha saññā va edisi. Atha kho vedanā pi neva vedanā nāvedanā, cittam pi neva cittam nācittam, phasso pi neva phasso nāphasso ti esa nayo. Sesasampayuttadhammesu saññāsīsena pan'āyam desanā katā ti veditabbā.

447. Pattamakkaṇatēlappabbutibhi ca upamāhi esa attho vibhāvetabbo.¹ Sāmaṇero kira telena pattam makketvā ṭhapesi. Tam yāgupānakāle thero 'pattam āharā ti' āha. So 'patte telam atthi bhante ti' āha. Tato 'āhara sāmaṇera telanāḷim pūressāmā ti' vutte 'natthi bhante telan ti' āha. Tattha yathā anto vuttattā yāguyā saddhim akappiyatṭhena telam atthi ti hoti nāḷipūraṇādīnam vasena natthi ti hoti evaṃ sā pi saññā paṭusaññā kiccaṃ kātum asamatthatāya nevasaññāsañkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti. Kim pan'ettha saññākiccaṃ ti? Ārammaṇasañjānanam c'eva vipassanāya ca visesabhāvam upagantvā nibbidājananam. Dahanakiccaṃ iva hi sukhodake tejodhātusañjānanakiccaṃ c'esā paṭukātum na sakkoti. Sesasamāpattisu saññā viya vipassanāya visaya-bhāvam upagantvā nibbidājananam pi kātum na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhīniveso bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammasitvā nibbidam pattum sammattho nāma natthi. Api ca āyasmā Sāriputto pakativipassako pana mahāpañño Sāriputtasadiso va sakkuneyya so pi. Evaṃ kira me dhammā ahutvā sambhonti, hutvā patisamenti ti evaṃ kalāpasammasanavasena evaṃ sukhumattagatā esā samāpatti.

Yathā ca pattamakkaṇatēlupamāya evaṃ maggūdakūpamāya pi ayam attho vibhāvetabbo.²

¹ Hardy Eastern Monachism p. 264.

Monachism ib.

² Hardy Eastern

Maggapaṭipannassa kira therassa purato gacchanto sāmaṇero thokam udakam disvā 'udakam bhante, upāhanā omuñcathā ti 'āha. Tato therena 'sace udakam atthi āhara nahānasāṭikam, nahāyissāmā ti' vutte 'natthi bhante ti' āha. Tattha yathā upāhanatemaṇaṭṭhena 'udakam atthi ti' hoti nahānaṭṭhena 'udakam natthi ti' hoti evam pi sā paṭusaññākkiccam katum asamatthatāya neva saññāsankhāravasesa-sukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti. Na kevalaṇ ca etāy'eva aññāhi pi anurūpāhi upamāhi esa attho vibhāvetabbo. Iti imāya nevasaññānāsaññāyatane pavattāya saññāya nevasaññānāsaññāyatanaabhūtāya vā saññāya saha-gatan ti nevasaññānāsaññāyatanaśaṇṇāsahagatam. Ākiñcaññāyatanaśaṇṇāpattīrammaṇassa jhānassa'etaṃ adhiva-canaṃ. Idha ākiñcaññāyatanaśaṇṇāpattiyā nikaṇṭhipariyā-dānadukkhātāya dukkhā paṭipadā pariyaḍḍhānikantikassa appanāparivāsadandhatāya dandhābhinnā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhinnā ca hoti. Parittakasiṅghā-ṭimākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇam samāpattiṃ ārabha pavattitāya parittārammaṇatā, vipariyāyena ap-pamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisam eva.

448. Asadisarūpo nātho āruppaṃ yaṃ catubbidham
āha taṃ iti nātvāna tasmim pakiṇṇakakathā
pi viññeyyā. Arūpasamāpattiyo hi

Ārammaṇāṭikkamato catasso pi bhavant'imā |
aṅgāṭikkamam etāsam na icchanti vibhāvino. ||

Etāsu hi rūpanimittāṭikkamato paṭhamā, ākāśāṭikkamato dutiyā, ākāśe pavattitaviññāṇāṭikkamato tatiyā, ākāśe pavattitaviññāṇassa apagamāṭikkamato catutthā ti sabbathārammaṇāṭikkamato catasso pi bhavant'imā arūpasamāpattiyo ti veditabbā. Aṅgāṭikkamaṃ pana etāsu na icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattisu viya etāsu aṅgāṭikkamo atthi. Sabbāsu pi hi etāsu upekkhācittakaggatā ti dve eva jhānaṅgāni honti. Evaṃ sante pi

Suppaṇītatārā honti pacchimā pacchimā idha |
upamā tattha viññeyyā pāsādatalasāṭikā. ||

449. Yathā hi catubhūmakassa pāsādassa heṭṭhimatale dibbanaccagītavāditasurabhigandhamālasādhurasapānabhojanasayanacchādanādivasena paṇitā pañca kāmagaṇapaccupatṭhitā assu, dutiye tato paṇitatarā, tatiye tato paṇitatarā, catutthe sabbapaṇitatamā kiñcā pi tāni tattha catāri pi pāsādatalān'eva natthi tesam pāsādatalabhāvena viseso, pañcakāmagaṇasamiddhivisesena pana heṭṭhimato uparimaṃ uparimaṃ paṇitatarāṃ hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantita-thūla-saṅha-saṅhatara-saṅhatamasuttānaṃ catuphala-tiphala-dvipphala-ekaphalā sātīkā assu āyāmena ca vitthārena ca samappamāṇā tattha kiñcā pi tā sātīkā catasso pi āyāmato ca vitthārato ca samappamāṇā, natthi tāsam pamāṇato viseso. Sukhasamphassasukhumabhāvamahagghabhāvehi pana purimāya purimāya pacchimā pacchimā paṇitatarā honti evam evaṃ kiñcā pi catūsu pi etūsu upekkhācittkekaggatā ti etāni dve yeva aṅgāni honti. Atha kho bhāvanāvisesena tesam aṅgānaṃ paṇitapaṇitatarabhāvena suppaṇitatarā honti pacchimā pacchimā idhā ti veditabbā.

Evam anupubbena paṇitapaṇitā p'etā.

450. Asucimhi maṇḍape laggo eko tan nissito paro |
ath' añño bahi anissāya tan taṃ nissāya vā paro ||
Ṭhito catūhi etehi purisehi yathākkamaṃ |
Samānatāya nātābbā catasso pi vibhāvinā. ||

Tatrāyaṃ atthayojanā: Asucimhi kira dese eko maṇḍapo. Ath'eko puriso āgantvā taṃ asuciṃ jigucchamāno taṃ maṇḍapaṃ hatthehi ālambitvā tattha laggo laggito viya aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā taṃ maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito. Ath'añño āgantvā cintesi 'yo esa maṇḍapalaggo yo c'etaṃ nissito ubho p'ete duṭṭhitā dhuvo ca tesam maṇḍapapāte pāto ti. Handāhaṃ bahi yeva tiṭṭhāmi'ti. So taṃ nissitaṃ anissāya bahi yeva aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā maṇḍapalaggassa taṃ nissitassa ca akhemabhāvaṃ cintetvā bahi ṭhitaṅ ca suṭṭhitaṃ mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi. Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasiṇugghātimākāsaṃ daṭṭhabbam. Asucidigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittadigucchāya ākāśarammaṇaṃ ākā-

sānañcāyatanam. Maṇḍapalaggam purisaṃ nissito viya akāsārammaṇam akāsānañcāyatanam ārabba pavattam viññāṇañcāyatanam. Tesam dvinnam pi akhemabhāvam cintetvā anissāya taṃ maṇḍapalaggam bahi t̥hito viya akāsānañcāyatanam ārammaṇam akatvā tadabhāvārammaṇam ākiñcaññāyatanam.

Maṇḍapalaggassa taṃ nissitassa ca akhemataṃ cintetvā bahi t̥hitañ ca 'suṭṭhito ti' mantvā taṃ nissāya t̥hito viya viññāṇābhāvasaṅkhātam bahi padese t̥hitaṃ ākiñcaññāyatanam ārabba pavattam nevasaññānāsaññāyatanam daṭṭhabbam.

451. Evaṃ vattamānañ ca

Ārammaṇam karont'eva aññābhāvena taṃ idaṃ |
diṭṭhadosam pi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. ||

Idaṃ hi nevasaññānāsaññāyatanam āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpattī ti evaṃ diṭṭhadosam pi taṃ ākiñcaññāyatanam aññassa ārammaṇassa abhāvārammaṇam karont'eva. Yathā kiṃ? Diṭṭhadosam pi rājānaṃ vuttihetu yathā jano. Yathā hi asaṃyataṃ pharusakāyavacīmanosamācāraṃ kiñci sabbadīpapatim rājānaṃ pharusasamācāro ayaṃ ti evaṃ diṭṭhadosam pi aññattha vuttim alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati evaṃ diṭṭhadosam pi taṃ ākiñcaññāyatanam aññam ārammaṇam alabhamānaṃ idaṃ nevasaññāyatanam ārammaṇam karont'eva. Evaṃ kurumānañ ca

Ārūlho dīghanissenim yathā nissenibāhukam |
pabbataggañ ca ārūlho yathā pabbatamatthakam. ||
Yathā vā girim ārūlho attano yeva jaṇṇukam
olubbhati tath 'ev'etaṃ jhānaṃ olubbha vattati ti.

Āruppakusalakathā niṭṭhitā.

452. Idāni yasmā sabbāni p'etāni tebhūmakakusalāni hīnādīnā pabhedena vattanti tasmā tesam taṃ pabhedam dassetum puna katame dhammā kusalā¹ ti ādi āradham. Tattha hīnaṃ ti lāmakam āyūhanavasena veditabbam.

¹ Dhs. § 269—276.

Hīnuttamānaṃ majjhe bhavaṃ majjhimamaṃ, padhāna-bhāvaṃ nītaṃ paṇītaṃ uttamaṃ ti attho.¹

Tāni pi āyūhanavasena'eva veditabbāni. Yassa hi āyūhanakkhaṇe chando vihīno hoti viriyamaṃ vā cittaṃ vā vimamsā vā taṃ hīnaṃ nāma, yassa ca te dhammā majjhimā paṇītā taṃ majjhimamaṃ c'eva paṇītaṃ ca, yaṃ pana katukāmatāsāṅkhātamaṃ chandaṃ dhuraṃ, chandaṃ jettḥakaṃ, chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā āyūhitamaṃ chandādhīpatina āgatattā chandādhīpateyyamaṃ nāma. Viriyādhīpateyyādīsu pi es'eva nayo.

453. Imasmiṃ pana tḥāne tḥatvā nayā gaṇetabbā. Sabbapaṭḥamaṃ viharanta hi eko va nayo, hīnaṃ ti eko, majjhimanaṃ ti eko, paṇītaṃ ti eko, chandādhīpateyyanaṃ ti eko, ime tāva chandādhīpateyyā pañca nayā, evamaṃ viriyādhīpateyyādīsu pi ti cattāro pañcakā vīsati honti. Purima vā eko suddhikanayo, hīnaṃ ti ādayo tayo, chandādhīpateyyanaṃ ti ādayo cattāro, chandādhīpateyyamaṃ hīnaṃ ti ādayo dvādasā ti evamaṃ pi vīsati nayā honti. Ime vīsati mahānayaṃ kattha vibhattā ti? Mahāpakaraṇe hīnattike vibhattā, imasmiṃ pana tḥāne hīnattikato majjhimarāsimaṃ gaḥetvā hīnamajjhimapaṇītavasena tayo koṭṭhāsā kātabbā. Tato pi majjhimarāsimaṃ tḥapetvā hīnapaṇīte gaḥetvā nava nava koṭṭhāsā kātabbā. Hīnasmiṃ yeva hi hīnaṃ atthi, majjhimamaṃ atthi, paṇītaṃ atthi. Paṇītasmiṃ pi hīnaṃ atthi, majjhimamaṃ atthi, paṇītaṃ atthi. Tathā hīnahīnasmiṃ hīnaṃ, hīnahīnasmiṃ majjhimamaṃ, hīnahīnasmiṃ paṇītaṃ, hīnamajjhimasmiṃ hīnaṃ, hīnamajjhimasmiṃ majjhimamaṃ, hīnamajjhimasmiṃ paṇītaṃ, hīnapaṇītasmiṃ hīnaṃ, hīnapaṇītasmiṃ majjhimamaṃ, hīnapaṇītasmiṃ paṇītaṃ ti ayam eko navako.

454. Paṇītahīnasmiṃ pi hīnaṃ nāma atthi, paṇītahīnasmiṃ pi majjhimamaṃ, paṇītahīnasmiṃ paṇītaṃ, tathā paṇītamajjhimasmiṃ hīnaṃ, paṇītamajjhimasmiṃ majjhimamaṃ, paṇītamajjhimasmiṃ paṇītaṃ, paṇītapāṇītasmiṃ hīnaṃ, paṇītapāṇītasmiṃ majjhimamaṃ, paṇītapāṇītasmiṃ paṇītaṃ ti ayam dutiyo navako ti. Dve navakā atṭhārasa kam-

¹ paṭṭhānabhāvanītaṃ paṇītaṃ utt° M.

madvārāni nāma. Imehi pabhāvitattā imesaṃ vasena aṭṭhārasa khattiyā aṭṭhārasa brāhmaṇā aṭṭhārasa vessā aṭṭhārasa suddā aṭṭhacattālisa gottacaraṇāni veditabbāni. Imesu pana te-bhūmaṃ kusaḷesu kāmāvacarakusalaṃ duhetukam pi tihetukam pi hoti, nāṇasampayuttavippayuttavasena rūpāvacarārūpāvacaraṃ pana tihetukam eva nāṇasampayuttam eva kāmāvacaraṃ c'ettha adhipatinā sahā pi uppajjati vinā pi rūpāvacarārūpāvacaraṃ adhipatisampannam¹ eva hoti. Kāmāvacarakusale c'ettha ārammaṇādhipati saha-jātādhipati ti dve pi adhipatayo labbhanti. Rūpāvacarārūpāvacaresu ārammaṇādhipati na labbhati saha-jātādhipati yeva labbhati. Tattha cittassa cittādhipateyyabhāvo sampayuttadhammaṇaṃ vasena vutto. Dvinaṃ pana cittānaṃ ekato abhāvena sampayuttacittassa cittādhipati nāma. Natthi tathā chandādināṃ chandādhipatiādayo.

455. Keci pana sace cittavato kusalaṃ hoti mayhaṃ bhavissati ti evaṃ yaṃ cittaṃ dhuraṃ katvā jeṭṭhakaṃ katvā aparaṃ kusalacittaṃ² āyūhitaṃ tassa taṃ purimaṃ cittaṃ cittādhipati nāma hoti. Tato āgatattā idaṃ cittādhipateyyaṃ nāma ti evaṃ āgamanavasena pi adhipatin nāma icchanti. Ayaṃ pana nayo neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakaṭhāyaṃ dissati, tasmā vuttanayen 'eva adhipatibhāvo veditabbo. Imesu ca ekūnavīsatiyā mahānāyesu purime suddhikanāye vuttaparimāṇān'eva cittāni ca navakā ca pāṭhavārā ca honti. Tasmā nāṇasampayuttesu vuttaparimāṇato viṣatiguṇo cittaṇavakavārābhedo veditabbo. Catūsu nāṇavippayuttesu soḷasaguṇo ti ayan tebhūmakakusale paṭiṇṇakakathā nāma ti.

Tebhūmakakusalaṃ niṭṭhitaṃ.

456. Evaṃ bhavattayasampattinibbattakusalaṃ dassetvā idāni sabbabhavasamatikkamatāya lokuttarakusalaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalā³ ti ādi āradhama.

Tattha lokuttaraṃ ti. Ken' aṭṭhena lokuttaram? Lo-

¹ adhipatisampayuttam T. ² kusalam cittaṃ T.

³ Dhs. § 277.

kaṃ taratī ti lokuttaraṃ, lokaṃ uttaratī ti lokuttaraṃ, lokaṃ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhatī ti lokuttaraṃ. Jhānaṃ bhāvetī ti ekacittakkhaṇikaṃ appanājhānaṃ bhāveti janeti vaḍḍheti. Lokato niyyāti vaṭṭato niyyāti ti niyyānikaṃ. Niyyāti vā etenā ti niyyānikaṃ. Taṃ samaṅgī puggalo dukkhaṃ parijānanto niyyāti, samudayaṃ pajahanto niyyāti, nirodhaṃ sacchikaronto niyyāti, maggaṃ bhāvento niyyāti. Yathā pana tebhūmakāṃ kusalaṃ vaṭṭasmim cutipatisandhiyo ācinati vaḍḍheti ti ācayagāmi nāma hoti. Na tathā idaṃ. Idaṃ pana yathā ekasmim purise aṭṭhārasahatthaṃ pākāraṃ cinante aparo mahā-muggaraṃ gahetvā tena citacitaṭṭhānaṃ apacinanto vid-dhamsetto gaccheyya evaṃ evaṃ tebhūmakakusalena ācitā cutipatisandhiyo paccayavekallakaraṇena apacinantaṃ vid-dhamsetuṃ gacchatī ti apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāyā ti. Ettha diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni gūthagataṃ muttagataṃ ti ādīni viya dvāsaṭṭhiyā¹ vā diṭṭhīnaṃ anto-gatattā diṭṭhisu gatāni ti pi diṭṭhigatāni diṭṭhiyā va gatāṃ etesaṃ ti pi diṭṭhigatāni diṭṭhisadisagamanāni diṭṭhisadisapavattāni ti attho. Kāni pana tāni ti? Sampayuttāni sak-kāyadiṭṭhi-vicikicchāsīlabbataparāmāsa-apāyagamaniya-rā-gadosamohakusalāni. Tāni hi yāva paṭhamamaggabhāvanā tāva pavattisabhāvato² diṭṭhisadisagamanāni ti vuccanti. Iti diṭṭhiyo va diṭṭhigatāni. Tesāṃ diṭṭhigatānaṃ pahā-nāyā ti samucchadavasena pajahanatthāya. Paṭhamāyā ti gaṇanavasena pi paṭhamuppattivaseṇa pi paṭhamāya. Bhū-miyā ti. Antarahitāya bhūmiyā ti ādisu tāva ayaṃ mahā-paṭhavī bhūmī ti vuccati. Sukhabhūmiyaṃ kāmāvacare ti ādisu cittuppādo. Idha pana sāmānñaphalaṃ adhippetāṃ. Taṃ hi sampayuttānaṃ nissayabhāvato te dhammā bhavanti etthā ti bhūmi. Yasmā vā samāne pi lokuttarabhāve sayam³ pi uppajjati na nibbānaṃ viya apātubhāvaṃ. Tasmā pi bhūmī ti vuccati.

Tassā paṭhamāya bhūmiyāpattiyā ti sotāpattiphalasaṅ-

¹ Brahmajāla Sutta D. I. 2.
pavattasabbāvato M.

² sabbabhāvato T.

³ M. *inserts* bhavati.

khātassa paṭhamassa sāmaññaphalassa pattatthāya paṭilābhatthāyā ti evam ettha attho veditabbo.

457. Viviccā ti samucchavedivekavasena viviccitvā vinā hutvā. Idāni kiñcā pi lokiyajjhānam pi na vinā paṭipadāya ijjhati. Evam sante pi idha suddhikanayaṃ pahāya lokutarajjhānam paṭipadāya saddhim yeva garuṃ katvā desetukāmatāya dukkhāpaṭipadam dandhābhiññān ti ādim āha.

Tattha yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasañkhārena sappayogena kilamanto vikkhambhenti tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakilesa vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggapātubhāvaṃ pāpunāti tassa dandhā abhiññā hoti. Iti yo koci vāro dukkhāpaṭipado dandhābhiñño nāma kato. Katamaṃ pana vāraṃ rocesun ti? Yattha sakiṃ vikkhambhitā kilesā samudācaritvā dutiyam pi vikkhambhitā puna samudācaranti tatiyaṃ vikkhambhite pana tathā vikkhambhite ca katvā maggena samugghātaṃ pāpeti imaṃ vāraṃ rocesuṃ.

Imassa vārassa dukkhā paṭipadā dandhābhiññā ti nāmaṃ kataṃ. Ettakena pana na¹ pākataṃ hoti. Tasmā evam ettha ādito paṭṭhāya vibhāvanā veditabbā.

Yo hi cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ parigaṇhāti, arūpaṃ parigaṇhāti, rūpārūpaṃ pana parigaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto² vavatthāpeti vavatthāpīte ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggam uppādetuṃ sakkoti tassa pi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpaṃ pi vavatthāpetvā paccaye parigaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto parigaṇhāti paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena mag-

¹ na om. T.

² M. *inserts*: pariggahetuṃ sakkoti tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yo pi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthāpesi vavatthāpīte ca etc.

gaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

458. Aparo paccaye pi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhati. Paṭivijjhālakkhaṇo vipassanāparivāsam vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti ti. Aparo lakkhaṇāni pi paṭivijjhitvā vipassanānāṇe tikkhe sūre pasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyaḍiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyaḍiyati nikantiṃ ca pariyaḍiyitvā vipassanāparivāsam vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evam pi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti. Imaṃ vāraṃ rocesuṃ, imassa vārassa etaṃ nāmaṃ kataṃ.

Iminā ca upāyena parato tisso paṭipadā veditabbā.

459. Phasso hoti ti ādisu anaññātaññassāmīti-ndriyan¹ ti sammāvācā sammākammanto sammā-ājīvo ti cattāri padāni adhikāni. Niddesavāre ca vitakkādiniddesesu maggaṅgaṇa² ti ādini padāni adhikāni. Sesaṃ sabbam heṭṭhāvuttasadisam eva.

Bhummantaravasena pana lokuttaratā va idha viseso. Tattha anaññātaññassāmīti-ndriyan ti anamatagge saṃsā-ravaṭṭe anaññātaṃ amatapadaṃ catusaccadhammam eva jānissāmī ti paṭipannassa iminā pubbābhogena uppannaṃ indriyaṃ. Lakkhaṇādini pan'assa heṭṭhā paññindriye vuttanayen 'eva veditabbāni.

460. Sūndarā pasatthā vā vācā sammāvācā. Vaciduccaritasamugghāṭikāya³ micchāvācāviratiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sā pariggahalakkhaṇaviramanarasā micchāvācapahānapaccupaṭṭhānā.

461. Sundaro pasattho vā kammanto sammākammanto. Micchākammantasamucchedikāya paṇātipātādiviratiyā etaṃ nāmaṃ. So samuṭṭhānalakkhaṇaviramana-raso micchākammantappahānapaccupaṭṭhāno.

462. Sundaro pasattho vā ājīvo sammā-ājīvo. Micchā-jīvaviratiyā etaṃ adhivacanaṃ. So vodānalakkhaṇānyā-

¹ Dhs. § 277.

² Dhs. § 283.

³ vaciduccaritassa sam° M. vācīd° T.

jīvappavattiraso micchājīvappahānapaccupaṭṭhāno. Api ca heṭṭhā viratittaye vuttavasena p'ettha lakkhaṇādini vedittabbāni.

463. Iti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ vasena heṭṭhā vuttamā maggapañcakaṃ idha maggaṭṭhakaṃ vedittabbaṃ yevāpanakesu ca imesaṃ abhāvo tathā karuṇāmuditānaṃ. Ime hi tayo dhammā pāliyaṃ āgatattā yevāpanakesu na gahitā, karuṇāmuditā pana sattārammaṇā, ime dhammā nibbānārammaṇā ti tā p'ettha na gahitā. Ayaṃ tāva udesavāre visesattho. Niddesavāre pana maggaṅgaṃ maggapariyāpannaṃ ti. Ettha tāva maggassa aṅgaṃ ti maggaṅgaṃ maggakoṭṭhāso ti attho.

Yathā pana araṇṇe pariyāpannaṃ araṇṇapariyāpannaṃ nāma hoti evaṃ magge pariyāpannaṃ ti maggapariyāpannaṃ maggasannissitaṃ ti attho.

464. Pīṭisambojjhaṅgo¹ ti ettha pīṭi yeva sambojjhaṅgo pīṭisambojjhaṅgo. Tattha bodhiyā bodhissa vā aṅgo ti bojjhaṅgo idaṃ vuttamā hoti. Yā ayaṃ dhammasāmaggiyāya lokuttaradhammakkaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-paṭiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasasatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayaviriyapīṭipassaddhisamādhi² - upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati ti katvā bodhiṃ ti vuccati. Bujjhati ti kilesasantānaniddāya uṭṭhahati cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati³ nibbānaṃ eva vā sacchikaroti. Tassā dhammasāmaggiyāsaṅkhātāya bodhiyā aṅgo ti pi bojjhaṅgo jhānaṅgamaggaṅgādīni⁴ viya. Yo p'esa yathāvuttappakāraya etāya dhammasāmaggiyā bujjhati ti katvā ariyasāvako⁵ bodhiṃ ti vuccati. Tassa bodhissa aṅgo ti pi bojjhaṅgo senaṅgarathaṅgādayo viya. Ten 'āhu aṭṭhakathācariyā: Bujjhanakassa puggalassa aṅgā ti bojjhaṅgā⁶ ti. Api ca bojjhaṅgā ti⁷ kenatṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya samvattanti ti bojjhaṅgā, bujjhanti ti bojjhaṅgā, anubuj-

¹ Dhs. § 285, Papañcasūdanī (Trenckner's transcript.) p. 97.

² passaddha° M. ³ paṭivicajjati Pap. ⁴ jhānaṅgamaggaṅgādayo Pap.

⁵ ariyasāvako dhīti T. ⁶ aṅgāni bojjhaṅgāni T. ⁷ bojjhaṅgāni T.

jhanti ti boj्jhaᅅgā, paᅇibuj्jhanti ti boj्jhaᅅgā, sambuj्jhanti ti boj्jhaᅅgā ti.

Iminā paᅇisambhidānayanā pi boj्jhaᅅgattho veditabbo.

Pasattho sundaro ca boj्jhaᅅgo samboj्jhaᅅgo. Evaᅅ pīti eva samboj्jhaᅅgo pītisamboj्jhaᅅgo ti. Cित्tekaggatānid-desādīsu¹ pi iminā va nayena attho veditabbo.

465. Tesaᅅ dhammānan ti. Ye tasmīᅅ samaye paᅇivedhaᅅ gacchanti catusaccadhammā tesaᅅ dhammānaᅅ anaᅅᅅātānaᅅ ti kiᅅcā pi paᅇhamamaggena te dhammā ᅅātā nāma honti. Yathā pana pakatiyā anāgatapubbaᅅ vihāraᅅ āgantvā vihāramajjhe ᅇhito pi puggalo pakatiyā anāgatabhāvaᅅ upādāya anāgatapubbaᅅ ᅇhānaᅅ āgato 'mhi' ti vadati. Yathā ca pakatiyā apiladdhapubbaᅅ mālaᅅ pilandhitvā anivatthapubbaᅅ vatthaᅅ nivāsetvā abhuttapubbaᅅ bhojanaᅅ bhuj्jitvā pakatiyā abhuttabhāvaᅅ upādāya 'abhuttapubbaᅅ bhojanaᅅ bhutto 'mhi' ti vadati evaᅅ idhā pi yasmā pakatiyā iminā puggalena ime dhammā na ᅅātapubbā tasmā āᅅᅅātān ti vuttaᅅ. Adiᅇᅇhādīsu pi es'eva nayo.

466. Tattha adiᅇᅇhānaᅅ² ti ito pubbe paᅅᅅācakkhunā adiᅇᅇhānaᅅ appattānaᅅ ti adhigamanavasena appattānaᅅ. Aviditānaᅅ ti ᅅāᅅena na pākatakatānaᅅ. Asacchikatānaᅅ ti apaccakkhakatānaᅅ. Sacchikiriyāyā ti paccakkhakarāᅅatthaᅅ. Yathā ca iminā padena evaᅅ sesehi pi saddhiᅅ anaᅅᅅātānaᅅ ᅅāᅅāya adiᅇᅇhānaᅅ dassanāya appattānaᅅ pattiyā aviditānaᅅ vedāyā ti yojanā kātabbā.

467. Catūhi vacīduccaritehi³ ti ādisu vacī ti vacīviᅅᅅatti veditabbā. Tiᅅᅅaᅅ dosaᅅnaᅅ yena kenaci duᅇᅇhāni caritāni ti duccaritāni, vacīto pavattāni duccaritāni vacīduccaritāni, vaciyā vā nipphāditāni duccaritāni vacīduccaritāni, tehi vacīduccaritehi ārakā ramatī ti āratī, vinā tehi ramatī ti viratī, tato tato paᅇinivattā va hutvā tehi vinā ramatī ti paᅇiviratī, upasaggavasena vā padaᅅ vaᅇᅇhitāᅅ. Sabbam idaᅅ oramaᅅabhāvass 'eva adhivacaᅅnaᅅ. Veramaᅅnāti vināsetī ti veramaᅅᅅi. Idam pi oramaᅅass 'eva vevacaᅅnaᅅ.

¹ Dhs. ᅇ 287—295.

² Dhs. ᅇ 296.

³ Dhs. ᅇ 299.

Yāya pana cetanāya musāvādādini bhāsamāno karoti nāma ayam lokuttaramaggavirati. Uppajjitvā taṃ kiriyaṃ kātum na deti kiriyaṃpathaṃ pacchindati ti (M. *inserts*: akiriyaṃ tathā taṃ karaṇaṃ kātum na deti karaṇaṃpathaṃ pacchindati ti) a karaṇaṃ. Yāya ca cetanāya catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsamāno ajjhāpajjhāti nāma ayam uppajjitvā tathā ajjhāpajjhitaṃ na deti ti anajjhāpatti velā anatikkamo ti. Ettha tāya velāyā ti ādisu tāva kālo velā ti āgato. Uruvelāyaṃ viharati ti ettha rāsi ṭhita-dhammo velaṃ nātivattati¹ ti ettha sīmā idhā pi sīmā va. Anatikkamaṇḍiyatṭhena hi cattāri vacīsucaritaṇi velā ti adhippetāni iti. Yāya cetanāya cattāri vacīduccaritaṇi bhāsamāno velaṃ atikkamati nāma ayam uppajjitvā taṃ velaṃ atikkamitaṃ na deti ti velā anatikkamo ti vuttā. Velāyati ti vā velā calayati² viddhaṃseti ti attho. Kiṃ velāyati? Catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ. Iti velāyanato velā³. Purisassa pana hitasukhaṃ na atikkamitvā vattati ti anatikkamo. Evam ettha padadvayavasena pi attho veditabbo.

Setum hanati ti setughāto. Catunnaṃ vacīduccaritaṇaṃ padaghāto paccayaghāto ti attho. Paccayo hi idha setū ti adhippeto. Tatrāyaṃ vacanatto: rāgādiko catunnaṃ vacīduccaritaṇaṃ paccayo vaṭṭasmim puggalaṃ sinoti bandhati ti setu. Setussa ghāto setughāto, vacīduccaritasamugghātikāya viratiyā ti etaṃ adhivacanaṃ. Ayam pana sammāvācā-saṅkhātā virati pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññen 'eva hi cittena musāvādā viramati, aññena pesuññādihi. Lokuttaramaggakkhaṇo pana ekacittasmim yeva labbhati, catubbidhāya hi vacīsucaritacetanāya padacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā va virati uppajjati. Kāyaduccaritehi ti kāyato pavatthehi kāyena vā nipphāditehi pāṇātipātādihi duccharitehi. Sesam purimāyena 'eva veditabbaṃ.

468. Ayam pi sammākammantasaṅkhātā virati⁴ pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññen' eva hi cittena pāṇā-

¹ nātikkamati ti M.

² velā velāyati M.

³ iti

velaṃ tato velā T.

⁴ Dhs. § 300.

tipātā viramati, aññena adinnādānamicchācārehi. Lokut-taramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃ yeva labbhati ti. Tivīdhāya hi kāyaduccaritacetanāya padacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekā va virati uppajjati.

469. Sammā-ājīvaniddese¹ akiriya ti ādisu yāya cetanāya micchājīvaṃ ājīvamāno kiriyaṃ karoti nāma ayaṃ uppajjitvā taṃ kiriyaṃ kātum na deti ti akiriya ti iminā nayena vojanā veditabbā.

Ājīvo ca nām'esa pāṭiyekko natthi. Vācākamantesu gahitesu gahito va hoti tappakkhikattā dhuvapaṭisevanavasena paṇāyaṃ tato niharitvā dassito ti. Evaṃ sante sammā-ājīvo sakiccako na hoti, aṭṭha maggaṅgāni na paripūreti. Tasmā sammā-ājīvo sakiccako kātabbo aṭṭha maggaṅgāni paripūretabbāni ti tatrāyaṃ nayo. Ājīvo nāma bhijjamāno kāyavacīdvāresu yeva bhijjati, manodvāre ājīva-bhedo nāma natthi, pūrayamāno pi tasmīṃ yeva dvāradvaye pūrati, manodvāre² ājīvapūraṇaṃ nāma natthi. Kāyadvāre pana vītikkamo ājīvahetuko pi atthi,³ na ājīvahetuko pi tathā vacīdvāre.

470. Tattha yaṃ rājarājamahāmattā khiddapasutā sūrabhāvaṃ dassentā migavaṃ vā panthaduhanam⁴ vā para-dāravītikkamaṃ vā karonti idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ nāma, tato virati pi sammākamanto nāma. Yaṃ pi pana⁵ ājīvahetukaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsanti idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ nāma, tato virati pi sammāvācā nāma. Yāṃ pana ājīvahetu nesādamacchabandhādayo paṇaṃ⁶ hananti adinnaṃ ādiyanti micchācaranti⁷ ayaṃ micchā-ājīvo nāma, tato virati sammā-ājīvo nāma. Yaṃ pi lañcaṃ⁸ gahetvā musā bhaṇanti pesuññapharusasamphappalāpe pavattenti ayaṃ pi micchā-ājīvo nāma, tato virati sammā-ājīvo nāma.

Mahāsīvatto pan' āha: 'kāyavacīdvāresu vītikkamo

¹ Dhs. § 301.

² manodvāro T.

³ M. omits atthi

na ājīvakahetuko pi.

⁴ migamaṃ vā pantaduram

vā M. Comp. Kūṭadantasutta D. V. 11.

⁵ M. adds na.

⁶ vātaṃ M.

⁷ micchācāraṃ caranti M.

⁸ lavaṃ

C. G. lañjaṃ M.

ājivahetuko vā hotu no vā ājivahetuko, akusalam kāyakkammaṃ vacikkammaṃ t'eva saṅkhaṃ gacchati, tato virati ti pi sammākamanto sammāvācā tveva vuccatī ti'. Ājivo kahan ti vutte¹ pana: 'tīni kuhanavattḥūni nissāya cattāro paccaye uppādetvā tesam paribhogo ti' āha.

471. Ayam pana koṭippatto micchājivo, tato virati sammājivo nāma ayam pi sammājivo pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññen 'eva hi cittaena kāyadvāravīttikkamā viramati, aññena vacīdvāravīttikkamā. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃ yeva labbhati, kāyavacīdvāresu hi satta-kammāpathavasena uppānāya micchājivasāṅkhātāya dusīlyacetanāya padacchedam kurumānā maggaṅgam pūrayamānā ekā va virati uppajjati ti ayam niddeśavāre viseso. Yam pan' etaṃ indriyesu anaññātaññassāmītiṃdriyam vaḍḍhitam maggaṅgesu ca sammāvācādīni tesam vasena saṅghavārena viriyindriyāni atṭhaṅgiko maggo ti vuttam. Suññatāvāro pākatiko yevā ti ayam tāva suddhikapaṭipadāya viseso. Ito param suddhikasūññatā suññatapaṭipadā suddhika-appaṇihitā appaṇihitapaṭipadā ti ayam desanābhedo hoti. Tattha suññatā ti lokuttaramaggassa nāmam. So hi āgamanato saguṇato ārammaṇato ti tīhi kāraṇehi nāmam labhati. Katham? Idha bhikkhu anattato abhinivisitvā anattato saṅkhāre passati. Yasmā pana anattato diṭṭhamatten' eva maggavutṭhānam nāma na hoti aniccato pi dukkhato pi daṭṭhum eva vaṭṭati tasmā aniccam dukkham anattato ti tividham anupassanam āropetvā sammāsanto² carati, vutṭhānagāminī vipassanā pan'assa tebhūmike pi saṅkhāre suññato va passati, ayam vipassanā suññatā nāma hoti. Sā āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa suññatā ti³ nāmam deti. Evam maggo āgamanato⁴ suññatā ti nāmam labhati.

472. Yasmā pana so rāgādīhi suñño tasmā saguṇen 'eva suññatā nāmam labhati nibbānam pi rāgādīhi suññatā suññatan ti vuccati. Tam ārammaṇam katvā uppānattā maggo ārammaṇato suññatā nāmam labhati, tattha sut-

¹ vuccante T.

² sammāsanena T.

³ suññatan ti T.

⁴ āgatato T.

tantikapariyāyena saguṇato pi ārammaṇato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esā, Abhidhammakathā pana nipariyāyadesanā. Tasmā na idha saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ labhati, āgamanato vā labhati. Āgamanam eva hi dhuraṃ, taṃ duvidhaṃ hoti vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṃ ti.

Tattha maggassa āgataṭṭhāne¹ vipassanāgamaṇaṃ dhuraṃ, phalassa āgataṭṭhāne² maggāgamaṇaṃ dhuraṃ, idha maggassa āgataṭṭā vipassanāgamaṇaṃ eva dhuraṃ jātaṃ. Appaṇihitaṃ ti. Etthā pi appaṇihitaṃ ti maggass' eva nāmaṃ³ idam pi nāmaṃ maggo ti⁴ eva kāraṇehi labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu ādito⁴ abhinivisitvā dukkhato va saṅkhāre passaṭi.

473. Yasmā pana dukkhato diṭṭhamatten 'eva magga-
vuṭṭhānaṃ nāma na hoti aniccato pi anattato pi daṭṭhum
eva vaṭṭati tasmā aniccaṃ dukkhaṃ anattato ti tividhaṃ
anupassanaṃ āropetvā sammasanto carati, vuṭṭhānagāminī
vipassanā paṇ'assa tebhūmikasaṅkhāresu paṇidhiṃ sosetvā
pariyādiyitvā vissajjeti, ayaṃ vipassanā appaṇihitā⁵ nāma
hoti. Sā āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano maggassa ap-
paṇihitaṃ ti nāmaṃ deti, evaṃ maggo āgamaṇato appaṇi-
hitaṇāmaṃ labhati.

474. Yasmā paṇ'ettha rāgadosamohaṇidhaya natthi
tasmā saguṇeṇ' eva appaṇihitaṇāmaṃ labhati nibbānaṃ
pi. Tesā paṇidhiṇaṃ abhāvā appaṇihitaṃ ti vuccati. Taṃ
ārammaṇaṃ katvā uppannattā maggo appaṇihitaṃ ti nāmaṃ
labhati, tattha suttantikapariyāyena saguṇato pi āram-
maṇato pi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā h'esā, Abhi-
dhammakathā pana nipariyāyadesanā. Tasmā na idha
saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ labhati, āgamaṇato
va labhati. Āgamanam eva hi dhuraṃ, taṃ duvidhaṃ
hoti vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṃ ti. Tattha mag-
gassa āgataṭṭhāne vipassanāgamaṇaṃ dhuraṃ, phalassa āga-

¹ āgamaṇatṭhāne C. G.

² āgamaṇatṭhāne C. G.

³ etaṃ nāmaṃ M.

⁴ ādito va dukkhato abhinivisitvā T.

⁵ Dhs. § 351—357.

taṭṭhāne maggāgamanam dhuraṃ, idha maggassa āgatattā vipassanāgamanam eva dhuraṃ jātam.

Nanu ca suññato animitto appaṇihito ti tīni maggassa nāmāni. Yath 'āha: tayo me bhikkhave vimokkhā suññato vimokkho animitto vimokkho appaṇihito vimokkho ti.¹ Tesu idha dve magge gahetvā animitto kasmā na gahito ti? Āgamanabhāvato. Animittavipassanā hi sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātum na sakkoti. Sammāsambuddho pana attano puttassa Rāhulatherassa:

Animittaṃ ca bhāvehi mānānusayam ujjaḥa |
Tato mānābhisamayā upasanto carissasī ti ||²

animittavipassanam kathesi. Vipassanā hi niccanimittam sukhanimittam atthanimittaṃ ca ugghāṭeti, tasmā animittā ti kathitā sā ca kiñcā pi tam nimittam ugghāṭeti sayam pana nimittadhammesu caratī ti sanimittā va hoti, tasmā sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātum na sakkoti.

475. Aparo nayo: Abhidhammo nāma paramatthadesanā animittamaggassa ca paramatthato hetu vekallam eva hoti. Katham? Aniccānupassanāya hi vasena animittavimokkho kathito tena ca vimokkhena saddhindriyam adhimattam³ hoti, tam ariyamagge ekaṅgam pi na hoti amaggaṅgattā attano maggassa paramatthato va nāmaṃ dātum na sakkoti. Itaresu pana dvīsu anattānupassanāya tāva vasena suññato vimokkho, dukkhānupassanāya⁴ vasena appaṇihito vimokkho kathito. Tesu suññatavimokkhena paññindriyam adhimattam⁵ hoti, appaṇihitavimokkhena samādhindriyam. Tāni ariyamaggassa aṅgattā attano maggassa paramatthato nāmaṃ dātum sakkonti. Maggārammaṇattike pi hi maggādhīpatidhammavibhajane chandacittānam adhipatikāle tesam dhammānam amaggato⁶ ca maggādhīpatibhāvo na vutto. Evaṃsampadam idaṃ veditabban ti ayam ettha Aṭṭhakathāmuttako ekassa ācariyassa mativinicchayo.

¹ Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—91 p. 155. Dhs. p. 282. Mahāvuytup. 73.

² Suttanipāta 342.

³ adhi-

vacanam matham T.

⁴ ānupassanā M.

⁵ adhi-

nam T. adhimittam M.

⁶ amaggaṅgattā M.

Evam sabbathā pi animittā vipassanā sayam āgamanīy-aṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātum na sakkoti ti animittamaggo na gahito.

476. Keci pana 'animittamaggo āgamanato nāmaṃ ala-bhanto pi Suttantapariyāyena saguṇato¹ ca ārammaṇato² ca nāmaṃ labhati ti' āhaṃsu. Te idaṃ vatvā paṭikkhittā. Animittamagge saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ la-bhante suññata-appaṇihitamaggā pi saguṇato yeva āram-maṇato yeva ca idha nāmaṃ labheyyum, na pana labhanti. Kimkāraṇā? Ayaṃ hi maggo nāma dvīhi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasato³ ca paccanīkato ca sabhāvato ca paṭipak-khato cā ti attho. Tattha suññata-appaṇihitamaggā sara-sato⁴ pi paccanīkato pi nāmaṃ labhanti. Suññata-appaṇi-hitamaggā hi rāgādīhi suññā rāgapaṇidhiādīhi ca appaṇi-hitā ti evaṃ sarasato⁵ nāmaṃ labhanti suññato ca attā-bhinivesassa paṭipakkho appaṇihito paṇidhissā ti⁶ evaṃ paccanīkato nāmaṃ labhanti. Animittamaggo pana rāgā-dinimittānaṃ niccanimittādīnaṃ ca abhāvena sarasato ca nāmaṃ labhati no paccanīkato. Na hi so saṅkhāranimit-tārammaṇa-aniccānupassanāya⁷ paṭipakkho. Aniccānupas-sanā pan'assa anulomabhāve ṭhitā ti. Evam sabbathā pi Abhidhammapariyāyena animittamaggo nāma natthī ti. Suttantapariyāyena pan'esa evaṃ āharitvā dīpito. Yasmim hi vāre maggavutṭhānaṃ hoti ti tiṇi lakkhaṇāni ekāvajja-nena viya āpāthaṃ āgacchanti tiṇṇaṃ ca ekato āpātha-gamaṇaṃ nāma natthi. Kammatṭhānassa pana vibhūta-bhāvadīpanatthaṃ etaṃ vuttam. Ādito hi yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ sammasitvā vuṭṭhāti tassa tass'eva vasena āgamanīyatṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ deti. Kathaṃ? Aniccādisu hi yattha katthaci abhinivisitvā itaram pi lakkhaṇadvayaṃ daṭṭhum vaṭṭati, evaṃ ekalakkhaṇadassanamatten'eva hi maggavutṭhānaṃ nāma hoti.⁸ Tasmā aniccato abhinivīṭṭho

¹ saguṇā T.

² Visuddhimagga p. 156.

³ sarato

C. G. ⁴ sarato C. G. ⁵ sarato pi M. C. G. ⁶ paṇidhiyā

ti M. ⁷ °ārammaṇāya an° M. ⁸ hi vuṭṭhānaṃ nāma

na hoti M.

bhikkhu na kevalaṃ aniccato va vuṭṭhāti dukkhato pi vuṭṭhāti anattato pi vuṭṭhāti yeva. Dukkhatto anattato abhinivīṭṭhe pi es'eva nayo.

Iti ādīto yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ sammasitvā vuṭṭhāti tassa tass'eva vasena āgamanīyatṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ detī ti.

477. Tattha aniccato vuṭṭhahantassa maggo animitto, dukkhato vuṭṭhahantassa appaṇihito, anattato vuṭṭhahantassa suññato ti evaṃ Suttantapariyāyena āharitvā dipīto. Vuṭṭhānagāminī pana vipassanā kim ārammaṇā? Lakkhaṇārammaṇā ti. Lakkhaṇaṃ nāma paññattigatikaṃ na vattabbadhamabhūtaṃ. Yo pana aniccaṃ dukkhaṃ anattā ti tīṇi lakkhaṇāni sallakkheti tassa pañca khandhā kaṇṭhe baddhakupaṃ viya honti, saṅkhārārammaṇaṃ eva nāṇaṃ saṅkhārato vuṭṭhāti. Yathā hi eko bhikkhu pattaṃ kinītukāmo pattavāṇijena pattaṃ ābhatā disvā haṭṭhapaṭṭho 'gaṇhissāmi ti' cintetvā vīmaṃsamāno chiddāni passēya, so na chiddesu nirālayo hoti, patte pana nirālayo hoti evaṃ eva tīṇi lakkhaṇāni sallakkhetvā saṅkhāresu nirālayo hoti saṅkhārārammaṇen'eva nāṇena saṅkhārato vuṭṭhāti ti veditabbo.

Dussopamāya¹ pi es'eva nayo.

478. Iti Bhagavā lokuttarajjhānaṃ bhājento suddhikaṭṭhapaṭṭipadāya catukkanayaṃ pañcakanayaṃ ti dve pi naye āhari. Tathā suddhikasūññatāya suññatāṭṭhapaṭṭipadāya appaṇihito appaṇihitaṭṭhapaṭṭipadāya pi tasmā² evaṃ āhari ti puggalajjhāsayena c'eva desanāvīlāsena ca tadubhayaṃ pi heṭṭhā vuttanayen'eva veditabbaṃ. Evaṃ lokuttaraṃ jhānaṃ bhāvetī ti ettha suddhikaṭṭhapaṭṭipadāya catukkaṭṭhapaṭṭipadāya kavasen'eva dve naya. Tathā sesesū ti sabbesu pi pañcasu koṭṭhāsesu dasa naya bhājitā. Tatr'idaṃ pakīṇṇakaṃ.

Ajjhattāṇ ca bahiddhā ca rūpārūpesu pañcasu |
satta-aṭṭhaṅgapariṇāmaṃ³ nimittaṃ paṭṭhapaṭṭipadā patī ti. ||

479. Lokuttaramaggo hi ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattaṃ

¹ Dussopame M.

² kasmā T.

³ sattasu T.

vuṭṭhāti, ajjhattam abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā ajjhattam vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti.

Ekappahāreṇa pañcahi khandhehi vuṭṭhāti satta-aṭṭhaṅga-pariṇāman¹ ti. So pan'esa maggo aṭṭhaṅgiko pi hoti sattaṅgiko pi, bojjhaṅgā pi satta vā honti cha vā, jhānaṃ pana pañcaṅgikaṃ vā hoti caturaṅgikaṃ vā tivaṅgikaṃ vā. Evaṃ satta-aṭṭhādīnaṃ aṅgānaṃ pariṇāmo veditabbo ti attho.

Nimittam paṭipadā patī ti tīsu² nimittan ti yato pana niyato³ vuṭṭhānaṃ hoti paṭipadā patī ti paṭipadāya ca adhipatino ca calanācalanaṃ⁴ veditabbaṃ.

480. Tattha ajjhattam abhinivisitvā ajjhattam vuṭṭhāti ti ādisu tāva idh'ekacco ādito va ajjhattam pañcasu khandhesu abhinivisati abhinivisitvā te aniccādito passati. Yasmā pana na suddha-ajjhattadassanamatten' eva maggavuṭṭhānaṃ hoti bahiddhā pi daṭṭhabbam eva tasmā parassa khandhe pi anupādiṇṇasaṅkhāresu⁵ pi aniccaṃ dukkhamanattā ti passati. So kālena ajjhattam sammasati kālena bahiddhā ti.⁶ Tass' evaṃ sammasato ajjhattam sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati, evaṃ ajjhattam abhinivisitvā ajjhattam vuṭṭhāti nāma. Sace pan' assa⁷ bahiddhā sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati evaṃ ajjhattam abhinivisitvā ajjhattam vuṭṭhāti nāma. Sace pan'assa bahiddhā sammasana-kāle vipassanāmaggena saddhiṃ ghaṭṭiyati evaṃ ajjhattam abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti nāma. Esa nayo bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā c'eva ajjhattañ ca vuṭṭhāne pi.

481. Aparo ādito va rūpe abhinivisati abhinivisitvā bhūtarūpañ ca upādārūpañ ca paricchinditvā aniccādito passati. Yasmā pana na suddharūpadassanamatten' eva vuṭṭhānaṃ hoti arūpam pi daṭṭhabbam eva tasmā rūpam ārammaṇaṃ

¹ °pariyāman ti M.

² M. omits tīsu.

³ M. omits.

⁴ adhipatito ca va lātā cala taṃ T.

⁵ saṅkhāre M.

⁶ M. omits ti.

⁷ passa T.

katvā uppannaṃ vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāpaṇ ca idam arūpan ti paricchinditvā aniccādito passati. So kālena rūpaṃ sammasati, kālena arūpaṃ, tass' evaṃ sammasato rūpasammasanakāle vipassanāmaggena saddhim ghaṭṭiyati ti evaṃ rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti nāma. Sace pan' assa arūpasammasanakāle vipassanāmaggena saddhim ghaṭṭiyati evaṃ rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti nāma. Esa nayo arūpe abhinivisitvā arūpā ca rūpā ca vuṭṭhāne pi. Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabban taṃ nirodhadhamman ti evaṃ abhinivisitvā evaṃ evaṃ vuṭṭhānakāle pana ekappahāreṇa pañcahi khandhehi vuṭṭhāti nāmā ti. Ayaṃ tikkhavipassakassa mahāpaññassa bhikkhuno vipassanā. Yathā hi chātajjhataṃ purisassa majjhe gūthapiṇḍaṃ ṭhapetvā nānaggarasabhojanapunnāṃ pātim upaneyyūṃ, so vyañjanaṃ hatthena viyūhanto taṃ gūthapiṇḍaṃ disvā 'kiṃ idan ti' pucchitvā 'gūthapiṇḍo ti' vutte 'dhi dhi apanethā ti' bhatte pi pātiyam pi nirālayo hoti evaṃ sampadam idam daṭṭhabbaṃ. Bhojanapātidassanasmim¹ hi tassa attamanakālo viya imassa bhikkhuno bālaputhujjanakālo; pañca khandhe ahaṃ mamā ti gahitakālo gūthapiṇḍassa diṭṭhakālo viya, tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ sallakkhitakālo bhatte pi pātiyam pi nirālayakālo viya, tikkhavipassakassa mahāpaññassa bhikkhuno yaṃ kiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamman ti pañcahi khandhehi ekappahāreṇa vuṭṭhitakālo veditabbo.

Satta-aṭṭhaṅgapariṇāman ti. Ettha ayaṃ vuttappabhedo aṅgapariṇāmo yathā hoti tathā veditabbo.

Saṅkhārūpekhā nāṇam eva hi ariyamaggassa bojjaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ niyāmeti. Keci pana therā bojjaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ pādakajjhānaṃ niyāmeti ti vadanti, keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmeti ti vadanti. Keci puggalajjhāsayo niyāmeti ti vadanti tesam pi vādesu ayaṃ saṅkhārūpekhāsāṅkhātā pubbabhāgā vuṭṭhānagāminī vipassanā va niyāmeti ti veditabbā.

482. Tatrāyaṃ anupubbakathā. Vipassanāniyāmena hi

¹ Ghojanāpātidassanasmim T.

sukkhavipassakassa¹ uppannamaggo pi samāpattilābhino jhānaṃ pādaṃ akatvā uppannamaggo pi paṭhamam jhānaṃ pādaṃ katvā pakiṇṇakasaṅkhāre sammāsītva uppāditamaggo pi paṭhamajjhānikā² ca honti, sabbesu satta bojjaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni honti tesam pi hi pubbhāgavipassanā somanassasahagatā pi upekhāsahagatā pi hutvā vuṭṭhānakāle saṅkhārūpekhā bhāvappattā somanassasahagatā va hoti. Pañcakanaye³ dutiyatatiyacatutthajjhānāni pādaṃ katvā uppāditamaggesu yathākkamen' eva jhānaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikaṃ⁴ va hoti. Sabbesu pana satta maggaṅgāni honti, catutthe cha bojjaṅgāni. Ayam vireso⁵ pādaṃ kajjhānaniyameṇa c'eva vipassanāniyameṇa ca hoti. Tesam pi hi pubbhāgavipassanā somanassasahagatā pi upekhāsahagatā pi hoti, vuṭṭhānagāminī somanassasahagatā va. Pañcamajjhānaṃ pādaṃ katvā nibbattitamagge pana upekhācittakaggatāvasena dve jhānaṅgāni bojjaṅgamaggaṅgāni cha satta-meva. Ayam pi vireso ubhayaniyamavaseṇ' eva hoti. Imasmiṃ naye pubbhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekhāsahagatā vā hoti, vuṭṭhānagāminī upekhāsahagatā ca. Arūpajjhānāni pādaṃ katvā uppāditamagge pi es'eva nayo.

Evam pādaṃ kajjhānato vuṭṭhāya ye keci saṅkhāre sammāsītva nibbattitamaggassa āsannaṃ padese vuṭṭhitā samāpatti attano⁶ sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.

483. Dutiyatheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya te te samāpattidhamme sammāsītva maggo nibbattito hoti taṃ taṃ samāpattisadisō va so⁷ hoti sammāsitasamāpattisadisō ti attho.

Sace pana kāmāvacaradhamme sammāsati paṭhamajjhāniko hoti tatrā pi ca vipassanāniyamo vuttanayen' eva veditaḃbo.

¹ Kern Buddhisme I, 388.

² paṭhamam jhānikā T.

paṭhamajjhāniko hoti M.

³ pañcakanayo T.

⁴ M. omits duvaṅgikaṃ.

⁵ aṭṭhavireso T.

⁶ attanā T.

⁷ M. omits va so.

484. Tatiyatheravāde 'aho vat'āhaṃ sattaṅgikaṃ maggaṃ pāpuneyyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pāpuneyyaṃ ti' attano ajjhāsayanurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito taṃ taṃ jhānasadiso va hoti, pādakajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayaṃmatten'eva taṃ na ijjhati. Svāyaṃ attho Nandakovādasuttena dīpetabbo.¹

Vuttaṃ h'etaṃ: seyyathā pi bhikkhave tadahuposathe paṇṇarase na hoti bahuno janassa kaṅkhā vā vimati vā 'ūno nu kho cando puṇṇo nu kho cando ti' atha kho 'puṇṇo cando tveva hoti' evaṃ eva kho bhikkhave tā bhikkhuniyo Nandakassa dhammadesanāya attamanā c'eva paripuṇṇasaṅkappā ca. Tāsaṃ bhikkhave pañcannaṃ bhikkhunīsatānaṃ yā pacchimikā bhikkhuni sā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā ti. Tāsu hi yassā bhikkhuniyā sotāpattiphalassa upanissayo sā sotāpattiphalen'eva paripuṇṇasaṅkappā ahosi. Yassā pe arahattassa upanissayo sā arahatten'eva. Evam eva attano ajjhāsayanurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito taṃ taṃ jhānasadiso va so hoti. Pādakajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayaṃmatten'eva taṃ na ijjhati ti etthā pi ca vipassanāniyamo vuttanāyena'eva veditabbo.

485. Tattha 'pādakajjhānaṃ'eva niyameṭi ti' evaṃvādiṃ Tipiṭaka-Cūlanāgattheraṃ antevāsikā āhaṃsu: Bhante yattha tāva pādakajjhānaṃ atthi tattha taṃ niyameṭu, yasmim̐ pana pādakajjhānaṃ natthi tasmim̐ arūpabhāve kiṃ niyameṭi ti āvuso? Tatthā pi pādakajjhānaṃ eva niyameṭi. So hi bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paṭhamajjhānaṃ pādakaṃ katvā sotāpattimaggaphalāni nibbattetvā apparihīnājjhāno kālaṃ katvā arūpabhāve² nibbatto paṭhamajjhānikāya sotāpattiphalasamāpattiyā vuṭṭhāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā upari tīṇi maggaphalāni nibbatteti. Tassa tāni paṭhamajjhānikānaṃ'eva honti, dutiyajjhānikādisu pi es'eva nayo.

¹ Majjhimanikāya 146.

² arūpabhāve T.

Āruppe¹ tikacatukkajjhānaṃ uppajjati tañ ca kho lokut-
taraṃ na lokiyaṃ, evaṃ tatthā pi pādakajjhānaṃ eva niya-
meti āvuso ti sukathito bhante pañho ti.

486. Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti.
'Yaṃ yaṃ hi sammasitvā vuṭṭhāti taṃ taṃ sadiso va maggo
hoti ti' vādiṃ Moravāpivāsi-Mahādattattheraṃ pi antevā-
sikā āhaṃsu: Bhante tumhākaṃ vāde doso paññāyati.
Rūpaṃ sammasitvā vuṭṭhitabhikkhuno hi rūpasadisena
avyākatena maggena bhavitabbaṃ, nevasaññānāsaññāyata-
naṃ nayato pariggahetvā² vuṭṭhitassa taṃ sadisena neva-
saññānāsaññābhāvappattena³ bhāvitabban ti na āvuso evaṃ
hoti. Lokuttaramaggo hi appanaṃ appatto nāma natthi,
tasmā rūpaṃ sammasitvā vuṭṭhitassa aṭṭhaṅgiko somanas-
sasahagatamaggo hoti, nevasaññānāsaññāyatanam samma-
sitvā vuṭṭhitassā pi na sabbākārena tādiso va hoti, sat-
taṅgiko pana upekhāsahagatamaggo hoti ti.

'Puggalajjhāsayo niyame ti' vādino Cūlābhayattherassa
pi vādaṃ āharitvā Tipiṭaka-Cūlanāgatherassa kathayimsu.⁴
So āha: Yassa tāva pādakajjhānaṃ atthi tassa puggalaj-
jhāsayo niyame tu, yassa taṃ natthi tassa katarajjhāsayo
niyamissati?⁵ 'Nibbānassa⁶ vaddhigavesanakālo⁷ viya hoti
ti' taṃ kathaṃ āharitvā Tipiṭaka-Cūlābhayattherassa ka-
thayimsu. So 'pādakajjhānato idaṃ kathitaṃ āvuso ti'
āha. Yathā pādakajjhānavato sammasitajjhānavato⁸ pi
tatth' eva veditabbaṃ.

487. Pañcamajjhānato vuṭṭhāya hi paṭhamādini samma-
sato uppannamaggo paṭhamattheravādena pañcamajjhāniko
dutiya theravādena paṭhamādi jhāniko āpajjati ti dve pi
vādā virujjhanti, tatiyavādena pañ' ettha yaṃ icchatī⁹ ti
taṃ jhāniko hoti ti te ca vādā na virujjhanti ajjhāsayo ca
satthako hoti ti.

Evaṃ tayo pi therā paṇḍitā vyattā buddhisampannā¹⁰

¹ arūpe T. ² pariggahitvā M. ³ M. *inserts mag-*
gena. ⁴ kathayaṃsuṃ C. G. ⁵ niyāmessayati M.

⁶ nibbānassa T. ⁷ vuddhigaveso M. ⁸ sammasitana-
vato T. ⁹ icchasī C. G. ¹⁰ sampannā vanne tesam

vā anantiṃ katvā T.

va, tena tesam vādam tantim katvā ṭhāpayimsu. Idha pana attham eva uddharitvā tayo p'ete vāde vipassanā va niyāmetī ti dassitam. Idāni nimittam paṭipadā patī¹ ti ettha evam āṅgaparīṇāmato² maggassa uppādanakāle gotrabhū kuto vuṭṭhāti, maggo kuto ti? Gotrabhū³ tāva nimittato vuṭṭhāti, pavattam chetum⁴ na sakkoti. Ekato vuṭṭhāno h'esa maggo nimittato vuṭṭhāti pavattam pi chindati, ubhato vuṭṭhāno h'esa maggo ti cittato vuṭṭhāti pavattim pi chindati, ubhato vuṭṭhāno⁵ h'esa tesam ayam uppattinayo. Yasmiṃ hi vāre maggavūṭṭhānam hoti tasmim anulomam neva ekam hoti na pañcamam. Ekam hi āsevanam na labhati, pañcamam javanassa⁶ āsannattā pavedhati. Tadā hi javanam papatitam⁷ nāma hoti tasmā neva ekam hoti na pañcamam. Mahāpaññassa pana dve anulomāni honti tatiyam gotrabhū catuttham maggacittam tīni phalāni tato bhavaṅgottaraṇam,⁸ majjhimaṇṇassa tīni anulomāni honti catuttham gotrabhū pañcamam maggacittam dve phalāni tato bhavaṅgottaraṇam, mandapaññassa cattāri anulomāni honti pañcamam gotrabhū chaṭṭham maggacittam sattamam phalam tato bhavaṅgottaraṇam. Tattha mahāpaññamandapaññānam vasena akathetvā majjhimaṇṇavasena⁹ kathetabbam.

488. Yasmiṃ hi vāre maggavūṭṭhānam hoti kiriyāhetukamanoviññāpadhātu¹⁰ upekhasahagatā manodvārāvajjanam hutvā vipassanāgocare khandhe ārammaṇam katvā bhavaṅgam āvaṭṭeti.¹¹ Tadanantaram ten'¹² āvajjanena gahitakhandhe gahetvā uppajjati paṭhamajavanam¹³ anulomaññanam. Tan tesu¹⁴ khandhesu aniccā ti vā dukkhā ti vā anattā

¹ paṭipadā vatī C. T.

² āṅgaparimacato C. āṅgaparīṇāmatavato T.

³ Visuddhimagga p. 157, Kern Buddhisme I, 387.

⁴ jahitum C. G. chetum M.

⁵ vuṭṭhārato T.

⁶ pañcamam bhavaṅgassa M. pañcamam pavahassa T.

⁷ javanam papatitam M. javanam javatitam C. G.

⁸ °gotaraṇam C.

⁹ Mss. majjhimaṇṇapaññassa.

¹⁰ kiriyah° T.

¹¹ āvaddheti T.

¹² ten

eva M.

¹³ paṭhamam jānam M.

¹⁴ tatesu T.

ti vā pavattitvā olārikolārikaṃ saccacchādakataṃ¹ vinodetvā tīni lakkhaṇāni bhiiyo bhiiyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaraṃ uppajjati dutiyaṃ anulomaṃ tesu purimaṃ āsevanā² dutiyassa purimaṃ āsevanāṃ hoti. Tam pi laddhāsevanattā³ tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ⁴ hutvā tasmim̄ yev' ārammaṇe ten' ev'ākāreṇa pavattitvā majjhimappamaṇaṃ saccacchādakataṃ vinodetvā tīni lakkhaṇāni bhiiyo bhiiyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaraṃ uppajjati tatiyānulomaṃ tassa dutiyaṃ āsevanāṃ hoti tam pi laddhāsevanattā tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā tasmim̄ yev' ārammaṇe ten' ev'ākāreṇa pavattitvā tadavasesaṃ anu-sahagataṃ saccacchādakataṃ vinodetvā niravasesaṃ katvā tīni lakkhaṇāni bhiiyo bhiiyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Evaṃ tīhi anulomehi saccacchādakataṃ⁵ va vinodite tadanantaraṃ uppajjati gotrabhūṇāṇaṃ⁶ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ.

489. Tatrāyaṃ upama:⁷ Eko kira cakkhumā puriso nakkhattayogaṃ jānissāmi ti rattibhāge nikkhamitvā candam passitum uddhaṃ olokesi,⁸ tassa valāhakehi paṭicchannattā cando na paññāyittha, ath' eko vāto uṭṭhahitvā thūlathūle valāhake viddhamsesi aparo majjhime aparo sukhome, tato so puriso vigatavalāhake nabhe candam disvā nakkhattayogaṃ aññāsi.

Tattha tayo valāhakā viya saccapaṭicchādakaṃ thūlamajjhimasukhumaṃ kilesandhakāraṃ,⁹ tayo vātā viya tīni anulomacittāni, cakkhumā puriso viya gotrabhūṇāṇaṃ, cando viya nibbānaṃ, ekekassa vātassa yathākkamena valāhakavidhamsanaṃ¹⁰ viya ekekassa anulomacittassa saccapaṭicchādakatamavinodanaṃ,¹¹ vigatavalāhake nabhe tassa purisassa visuddhacandadassanaṃ viya vigate sacca-

¹ saccapaṭicchādakaṃ C. ² anāsevanāṃ T. ³ laddham sevanattam T. ⁴ suraṃ pasantaṃ T. ⁵ °chadakatam C. G. ⁶ Visuddhimagga J. P. T. S. 1891—93 p. 157. ⁷ Hardy Eastern Monachism 281. ⁸ ullokesi M. ⁹ °andhakārā M. ¹⁰ vātassa yatakkamena valāhakattayavidhamsanaṃ M. ¹¹ °chādakatam vinodanaṃ C. G.

paṭicchādaḱe tame gotrabhūnāṇassa viuddhanibbānaṃ ārammaṇakaraṇaṃ. Yath' eva hi tayo vātā candapaṭicchādaḱe valāhake yeva viddhaṃsetuṃ sakkonti na candam daṭṭhuṃ evaṃ anulomāni saccapaṭicchādaḱatamaṃ¹ yeva vinodetuṃ sakkonti na nibbānaṃ āraṃmaṇaṃ kātuṃ.

Yathā so puriso candam eva daṭṭhuṃ sakkoti na valāhake viddhaṃsetuṃ evaṃ gotrabhūnāṇaṃ nibbānaṃ eva ārammaṇaṃ kātuṃ sakkoti na kilesatamaṃ vinodetuṃ. Evaṃ anulomaṃ saṅkhārārammaṇaṃ hoti gotrabhūnibbānārammaṇaṃ.

490. Yadi hi gotrabhū anulomena gahitārammaṇaṃ gaṇheyya, puna anulomakaṃ² anubandheyyā ti maggavuṭṭhānaṃ eva bhaveyya. Gotrabhūnāṇaṃ pana anulomassa ārammaṇaṃ agahetvā na apacchato pavattitaṃ³ katvā sayam anāvajjanam pi samānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā evaṃ nibbattāhi ti⁴ maggassa saṅṅaṃ datvā viya nirujjhati. Maggo pi tena dinnam saṅṅaṃ amuṅcivā va avicisantativasena taṃ nāṇaṃ anuppabandhamāno anibbiddhapubbaṃ⁵ appadālitapubbaṃ lobhakkhandham dosakkhandham mohakkhandham nibbijjhamāno⁶ va padālayamāno va nibbattati.

491. Tatrāyaṃ upamā: Eko kira issāso dhanusatamatthake phalakasataṃ ṭhapāpetvā vattena mukhaṃ veṭhetvā saraṃ sannayhitvā cakkayante aṭṭhāsi. Aṅṅo puriso cakkayantaṃ avijjhitvā yathā⁷ yadā issāsassa phalakaṃ abhimukhā⁸ hoti tadā tattha daṇḱakena saṅṅaṃ deti issāso daṇḱakasaṅṅaṃ amuṅcivā va saraṃ khipitvā phalakasataṃ nibbijjhati⁹ tattha daṇḱakasaṅṅaṃ viya gotrabhūnāṇaṃ, issāso viya maggaṅṅaṇaṃ, issāsassa daṇḱakasaṅṅaṃ amuṅcivā va phalakasatavijjhanam viya maggaṅṅaṇassa gotrabhūnāṇena dinnam saṅṅaṃ amuṅcivā va nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā anibbiddhapubba-appadālitapubbānaṃ¹⁰ lobhakkhandhādīnaṃ nibbijjhanapadālanam.¹¹

¹ anulomā na s° T. ² anulomataṃ T. ³ pavattikaṃ T.
⁴ nibbahi ti M. ⁵ aniddhapubbaṃ G. C. ⁶ nibbijjitaṃ M. ⁷ yathā om. T. M. ⁸ phalakasataṃ abhimukhaṃ M. ⁹ nirujjhati T. ¹⁰ anividhapa° T. ¹¹ nivijjhanapa° T.

492. Bhūmiladdhavidhamsetusamugghātakarāṇaṃ¹ ti pi etad eva. Maggassa hi ekam eva kiccaṃ anusayapajahanam,² so anusaye pajahante nimittā vuṭṭhāti nāma, pavattam chindati nāma. Nimittan ti rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāpanimittam.³ Pavattam pi rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññānappavattam⁴ eva taṃ duvidham hoti upādinnakam anupādinnakan ti.

Tesu maggassa anupādinnakato vuṭṭhānacchāyā dissati ti vatvā anupādinnakato vuṭṭhāti ti vadimsu.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisampayuttāni vicikicchāsahagatan ti pañca cittāni pahiyanti, tāni rūpaṃ samuṭṭhāpenti, taṃ anupādinnakarūpakkhandho,⁵ tāni cittāni viññānakkhandho, taṃ sampayuttā vedanā saññā saṅkhārā tayo arūpakkhandhā.

Tattha sace sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhāvissa tāni pañca cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānam pāpuneyyum, sotāpattimaggo pana tesam pariyuṭṭhānappavattim⁶ vārayamāno setusamugghātam⁷ abhabbuppattikabhāvaṃ kurumāno anupādinnakato vuṭṭhāti nāma.

493. Sakadāgāmi-maggena pana cattāri⁸ diṭṭhivippayuttāni dve domanassasahagatāni⁹ ti, olārikakāmarāgavyāpādasena cha cittāni pahiyanti ti. Anāgāmi-maggena anusahagatā kāmarāgavyāpādasena tāni eva cha cittāni pahiyanti, arahattamaggena¹⁰ cattāri diṭṭhivippayuttāni udhaccasahagatāni cā ti pañca akusalacittāni pahiyanti. Tattha sace tesam ariyānam te maggā avibhāvitā¹¹ assutāni cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānam pāpuneyyum te pana tesam maggapariyuṭṭhānappavattam¹² vārayamānā setusamugghātam abhabbuppattikabhāvaṃ kurumānā anupādinnakato vuṭṭhahanti nāma.

494. Upādinnakato vuṭṭhānacchāyā dissati ti vatvā upā-

¹ °laddhavaṭṭha setu° M. ² M. *inserts* iti. ³ viññānānimittam T. M. ⁴ M. *inserts* nimittam pi rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññānappavattam. ⁵ °khandhe T. ⁶ va nesam pariyuṭṭhānappavattim M. ⁷ setas° C. G. ⁸ °magge cattāri M. ⁹ dosamanassa° M. ¹⁰ °magge M. ¹¹ abhāvitā T. ¹² maggā° M.

diṇṇakato vuṭṭhātī ti pi vadimsu. Sace hi sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāravatṭe¹ upādiṇṇakapavattam pavattissati evaṃ sotāpattimaggo upādiṇṇakapavattam apavattam kurumāno upādiṇṇakato vuṭṭhātī nāma. Sace sakadāgāmissa sakadāgānimaggo abhāvito abhavissa ṭhapetvā dve bhava pañcasu bhavesu upādiṇṇakapavattam pavatteyya. Kasmā? Tassā pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Olārikāni kāmarāgapaṭighasaññojanāni olāriko kāmarāgānusayo paṭighānusayo ti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamāno va samugghātetī.² Idāni kuto sakadāgāmissa dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu upādiṇṇakapavattam pavattissati? Evaṃ sakadāgānimaggo upādiṇṇakapavattam appavattam kurumāno upādiṇṇakato vuṭṭhātī nāma.

495. Sace anāgāmissa anāgānimaggo abhāvito abhavissa ṭhapetvā ekam bhavaṃ dutiyakabhava upādiṇṇakam vatteyya.³ Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Anusahagatāni kāmarāgapaṭighasaññojanāni anusahagato kāmarāgānusayo paṭighānusayo ti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamāno va samugghātetī. Idāni kuto anāgāmissa ekam bhavaṃ ṭhapetvā dutiyakabhava upādiṇṇakapavattam pavattissati? Evaṃ anāgānimaggo upādiṇṇakapavattam appavattam kurumāno upādiṇṇakato vuṭṭhātī nāma. Sace arahato arahattamaggo abhāvito abhavissa rūpārūpabhavesu upādiṇṇakapavattam pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjā mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayo ti ime pana aṭṭha kilese maggo uppajjamāno va samugghātetī. Idāni kuto khīṇāsavassa punabbhave upādiṇṇakapavattam pavattissati? Evaṃ arahat-

¹ M. *inserts*: upādiṇṇakakhandhappavattam pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Tīni saṃyojanāni diṭṭhānusayo vicikicchānusayo ti ime pana pañca kilese sotāpattimaggo uppajjamāno va samugghātetī. Idāni kuto sotāpannessa satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāravatṭe up°. ²samugghāto ti T. ³upādiṇṇakapavattam pavatteyya M.

tamaggo upādinnakapavattam appavattam kurumāno upādinnakato vuṭṭhāti nāma. Sotāpattimaggo c'ettha apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatikāmabhavedesato, anāgāmimaggo kāmabhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato sabbabhavahi pi vuṭṭhāti evā ti vadanti. Imassa pan' atthassa vibhāvanattham ayaṃ pāli.

496. Sotāpattimaggañāṇena abhisankhāraviññāṇassa nirodhena satta bhavē ṭhapetvā anamatagge samsāre¹ ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti.

Sakadāgāmimaggañāṇena abhisankhāraviññāṇassa nirodhena² dve bhavē ṭhapetvā pañcasu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti. Anāgāmimaggañāṇena abhisankhāraviññāṇassa nirodhena ekam bhavam ṭhapetvā dvisu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti.

Arahattamaggañāṇena abhisankhāraviññāṇassa nirodhena rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti. Arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa carimaviññāṇassa nirodhena paññā ca sati ca nāmañ ca rūpañ ca etth' ete nirujjhanti, vūpasammanti, attham gacchanti, paṭippassambhanti ti ayan tāva nimitte vinicchayo.

497. Paṭipadā³ patī ti. Ettha pana paṭipadā calati na calati ti? Calati. Tathāgatassa hi Sāriputtattherassa va cattāro pi maggā sukhapaṭipadā khippābhiññā ahesuṃ. Mahā-Moggallānattherassa paṭhamamaggo sukhapaṭipado khippābhiñño, upari tayo maggā dukkhapaṭipadā khippābhiññā. Kasmā? Niddābhibhūtattā. Sammāsambuddho kira sattāham daharakumārakam viya theram parihari thero pi ekadivasam niddāyamāno nisīdi. Atha nam Satthā āha: Moggallāna Moggallāna pacalāyasi no tvam brāhmaṇā ti. Evarūpassa hi mahābhiññappattassa sāvakassa

¹ samsāravatṭe M.

² nirodhe M.

³ patipadā tī ti T

paṭipadā calati, sesānaṃ kiṃ na calissati?¹ Ekaccassa hi bhikkhuno cattāro pi maggā dukkhapaṭipadā dandhābhiññā honti, ekaccassa dukkhapaṭipadā khippābhiññā, ekaccassa sukhopaṭipadā² dandhābhiññā, ekaccassa sukhopaṭipadā khippābhiññā, ekaccassa paṭhamamaggo dukkhapaṭipado dandhābhiñño hoti dutiyamaggo dukkhapaṭipado khippābhiñño tatiyamaggo sukhopaṭipado dandhābhiñño catutthamaggo sukhopaṭipado khippābhiñño ti. Yathā ca paṭipadā evaṃ adhipatī ti calati, evaṃ ekaccassa pi bhikkhuno cattāro pi maggā chandādhipeyyā honti ekaccassa viriyādhipeyyā ekaccassa cittādhipeyyā ekaccassa vīmaṃsādhipeyyā, ekaccassa pana paṭhamamaggo chandādhipeyyo hoti dutiyo viriyādhipeyyo tatiyo cittādhipeyyo catuttho vīmaṃsādhipeyyo ti.

Pakiṇṇakakathā niṭṭhitā.

498. Idāni yasmā lokuttaraṃ kusalaṃ bhāvento na kevalaṃ upanijjhāyanaṭṭhena jhānaṃ eva bhāveti niyyānaṭṭhena pana maggaṃ pi bhāveti upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ pi padahanaṭṭhena sammappadhānaṃ pi ijjhanaṭṭhena iddhipādaṃ pi adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ pi akampiyaṭṭhena balam pi bujjanakaṭṭhena bojjaṅgam pi tathaṭṭhena saccam pi avikkhepaṭṭhena samatham³ pi suññataṭṭhena dhammam pi rāsaṭṭhena khandham pi āyatanaṭṭhena āyatanam pi suññasabhāvanissattaṭṭhena dhātum pi paccayaṭṭhena āhāram pi phusaṅgaṭṭhena phassaṃ pi vedayaṭṭhena⁴ vadaṅgam pi sañjānanaṭṭhena saññaṃ pi cetanaṭṭhena cetanaṃ pi vijānanaṭṭhena cittaṃ pi bhāveti tasmā tesam ekūnavīsatiyaṅgaṃ nayānaṃ⁵ dassanaṭṭham puna katame dhammā kusalā⁶ ti ādi vuttaṃ. Evaṃ idam pi bhāveti ti idam pi bhāveti ti puggalajjhāsayena c'eva desanāvīlāsena ca vīsatiyā⁷ nayā desitā honti. Dhammaṃ sotum nisinnadevaparīsāya hi ye upanijjhāyanaṭṭhena

¹ calissatī ti M.
samam M.
om. T.

² dukkhaṃ T.
⁴ vedasitaṭṭhena T.
⁶ Dhs. § 358.

³ sampam C. G.
⁵ padānaṃ M.
⁷ vīsati M.

lokuttaram jhānan ti¹ kathite bujjhanti² tesam sappāyavasena jhānan ti kathitam
 pe
 ye vijānanatthēna cittan ti² vutte bujjhanti tesam sappāyavasena cittan ti kathitam. Ayam ettha puggalajjhāsayo, Sammāsambuddho pana attano buddhasubodhitāya dasabalacatuvesārājjacatupaṭisambhidatāya³ cha-asādhāraṇānāyogena ca desanam yadicchakam niyametvā dasseti, icchanto upanijjhāyanatthēna lokuttarajjhānan ti dasseti, icchanto niyyānatthēna
 pe
 vijānanatthēna lokuttaram cittan ti ayam desanāvīlāso nāma.

Tattha yath' eva lokuttaram jhānan ti vuttaṭṭhāne dasa nayā vibhattā evam maggādisu pi te yeva veditabbā.

Iti vīsatiyā ṭhānesu dasa dasa katvā dve nayasatāni vibhattāni honti.

499. Idāni adhipatibhedam dassetum puna katame dhammā kusalā⁴ ti ādi āradham. Tattha chandam dhuram jeṭṭhakam pubbaṅgamam katvā nibbattitalokuttaram jhānam chandādhipateyyam nāma. Sesesu pi es'eva nayo. Iti purimasmim suddhike dve nayasatāni chandādhipateyyādisu dve dve tīni sahasena bhājetvā paṭhamamaggam dassesi Dhammarājā.

Paṭhamamaggo.

500. Idāni dutiyamaggādīnam dassanattham puna katame dhammā kusalā⁵ ti ādi āradham. Tattha kāmarāgavyāpādānam patanubhāvāyā ti etesam kilesānam tanubhāvattāya. Tattha dvīhi kāraṇehi tanubhāvo veditabbo: Adhicuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārīmahājanass 'eva' kilesā abhinham na uppajjanti kadāci kadāci uppajjanti pi viralākārā⁶ hutvā viralā vāpitakkhette aṅkurā viya uppajjamānā pi ca vaṭṭānusārīmahājanass'eva maddantā pharantā chādentā

¹ om. T. ² cintanti T. ³ °sambhidā Ć. G. ⁴ Dhs. § 359—364. ⁵ Dhs. § 362. ⁶ paṭiralākārā T.

andhakāraṃ karontā na uppajjanti. Dvīhi pana maggehi pahīnattā mandamandā uppajjanti tanukākārā¹ hutvā² abbhapaṭalam viya makkhikāpattam viya ca.³ Tattha keci therā vadanti: Sakadāgāmissa kilesā kiñcā pi cirena uppajjanti⁴ bahalā va hutvā uppajjanti tathā hi 'ssa puttā ca dhitaro ca dissanti ti. Etaṃ pana appamānaṃ. Putta-dhitaro hi aṅgappaccaṅgaparāmasanamattena⁵ pi honti, dvīhi pana maggehi pahīnattā,⁶ natthi kilesānaṃ bahalatā, dvīhi eva kāraṇehi'ssa kilesānaṃ patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cā ti.

Dutiyāyā ti gaṇanavasena pi dutiyuppattivasena pi dutiyāya bhūmiyāpattiyā ti sāmāññaphalassapaṭilābh-atthāya tatiyacatutthāsu⁷ pi es'-eva nayo. Visesamattam yeva pana vakkhāma: aññindriyan ti ajānanaka-indriyaṃ paṭhamamaggena nātamariyādaṃ⁸ anatikkamitvā tesam yeva tena maggena nātānaṃ⁹ catusaccadhammānaṃ jānana-indriyan ti vuttam hoti. Niddesavāre pi'ssa iminā nayan'attho veditabbo.

Koṭṭhāsavāre pi iminā saddhiṃ nav' indriyāni honti, sesam purimanayan'eva veditabbam.

Dutiyamaggo niṭṭhito.

501. Tatiye¹⁰ anavasesappahānāyā ti tesam yeva sakadāgānimaggena tanubhūtānaṃ saññojanānaṃ nissesa-pajahanatthāya.

502. Catutthe¹¹ rūparāga-arūparāga-māna-uddhacca-avijjāya anavasesappahānāyā ti etesam pañcanam uddhambhāgiyasaññojanānaṃ¹² nissesappahānatthāya¹³ tattha rūparāgo ti rūpabhava chandarāgo arūparāgo arūpabhava chandarāgo māno arahattamaggavajjhakamāno¹⁴ eva

¹ tanutākārā T. ² M. omits hutvā. ³ comp. Childers Dictionary p. 416a. ⁴ uppatti T. ⁵ °marāmasanam° M.

⁶ pahīnatthā T. ⁷ °catutthesu M. ⁸ nāṇamariyādaṃ T. ⁹ nānānaṃ T. ¹⁰ Dhs. § 363.

¹¹ Dhs. § 364. ¹² Visudhimagga p. 159. Mahāparinibbānas. p. 19. ¹³ pajahanatthāya M. ¹⁴ māno ti

arahattamaggajjhavako māno M.

tathā uddhaccāvijjā imesu pi dvīsu maggesū navamam aññindriyaṃ eva hoti.

503. Sabbamaggesu padapaṭipāṭiyā samasaṭṭhi padāni catūhi apaṇṇakaṅgehi saddhim catusaṭṭhi honti, asam-bhinnato pana tettiṃsa koṭṭhāsavārā suññatavārā pakaṭikā eva. Yathā ca paṭhamamagge evaṃ dutiyādīsu pi naya-sahassam evā ti cattāro magge catūhi nayasahassemi bhā-jetvā dassesi Dhammarājā.

Saccavibhaṅge pana saṭṭhi nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhattāni, satipaṭṭhānavibhaṅge visati nayasahassāni lokuttarāni, sammappadhānavibhaṅge visati, iddhipādavibhaṅge dvattiṃsa, bojjhaṅgavibhaṅge dvattiṃsa, maggavibhaṅge aṭṭhavīsati nayasahassāni lokuttarāni ime-saṃ eva vasena nikkhattāni. Idha pana catūsu maggesu cattāro¹ va nayasahassāni tesu paṭhamajjhānike paṭhama-magge aṭṭhaṅgāni bhājitāni tathā dutiyādīsu.

504. Tattha paṭhamamagge sammādiṭṭhi-micchādiṭṭhim pajahatī ti sammādiṭṭhisammāsaṅkappādayo pi micchā-saṅkappādīnaṃ pajahanaṭṭhen'eva veditabbā. Evaṃ sante pathamamaggen'eva dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānaṃ pahīnattā upari maggattayena pahātabbā diṭṭhi nāma natthi tattha sammādiṭṭhi ti nāmaṃ kataṃ hoti ti. Yathā viṣaṃ atthi vā hotu mā vā agado agado t'eva vuccati evaṃ micchā-diṭṭhi atthi vā hotu mā vā ayaṃ sammādiṭṭhi eva nāma. Yadi evaṃ nāma mattam ev'etaṃ hoti² uparimaggattaye pana sammādiṭṭhiyā kiccābhāvo āpajjati maggaṅgāni na paripūrenti ti tasmā sammādiṭṭhi sakiccakā kātabbā mag-gaṅgāni pūretabbāni ti sakiccakā c'ettha sammādiṭṭhi yathā lābhaniyamena dīpetabbā. Uparimaggattayavajjho hi eko māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, sā taṃ mānaṃ paja-hatī ti sammādiṭṭhi. Sotāpattimaggasmim hi sammādiṭṭhi micchādiṭṭhim pajahati, sotāpannassa pana sakadāgāmi-maggavajjho māno atthi³ taṃ mānaṃ pajahatī ti sammā-diṭṭhi tass'eva satta-kusalacittasahajāto saṅkappo atthi, teh' eva cittehi vācaṅgacopanaṃ atthi, kāyaṅgacopanaṃ

¹ cattāri yeva M. ² nāma mayam nanam evekaṃ hoti T.

³ M. *inserts* so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati.

atthi, paccayaparibhogo atthi, saḥajātavāyāmo atthi, assa-
tisabhāvo atthi, saḥajātacittekkaggatā atthi, ete micchāsaṅ-
kappādayo nāma. Sakadāgāmimagge sammāsaṅkappādayo
tesaṃ pahānena sammāsaṅkappādayo ti veditabbā.

505. Evaṃ sakadāgāmimagge aṭṭh' aṅgāni sakiccakāni
katvā āgatāni. Sakadāgāmiṣṣa anāgāmimaggavajjho māno
atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Tass' eva sattahi cittehi saḥa-
jātasāṅkappādayo tesaṃ pahānena anāgāmimagge aṭṭhan-
naṃ aṅgānaṃ sakiccatatā veditabbā. Anāgāmiṣṣa arahat-
tamaggavajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Yāni
pan' assa pañca akusalacittāni tehi saḥajātā saṅkappādayo
tesaṃ¹ pahānena arahattamagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sa-
kiccatatā veditabbā.

506. Imesu ca² maggesu paṭhamamaggena cattāri sac-
cāni diṭṭhāni uparimaggattayaṃ diṭṭhakam eva passati
adiṭṭhakam passatī ti³ diṭṭhakam eva passati ayaṃ⁴ ācariyā-
naṃ samānatthakathā.

Vidaṇḍavādi⁵ pan' āha: adiṭṭhaṃ passatī ti so vattabbo.
Paṭhamamagge katamaṃ indriyaṃ bhājesī ti jānamāno
anaññātāññassāmīndriyaṃ ti vakkhati. Uparimaggesu⁶ ka-
taraṃ ti vutte pi aññindriyaṃ vakkhati.

So vattabbo: adiṭṭhasaccadassane sati uparimaggesu pi
anaññātāññassāmīndriyaṃ eva bhājehi evaṃ te pañho
samessatī ti kilese pana añño aññe⁷ pajahati pahīne eva
pajahatī ti aññehi aññe pajahatī⁸. Yadi añño aññe⁹ ap-
pahīnakilese pajahati saccāni pi adiṭṭhān' eva passatī ti
evaṃvādi puggalo idaṃ pucchitabbo. Saccāni nāma katī
ti jānamāno¹⁰ cattāri ti vakkhati.

So vattabbo: tava vāde soḷasa¹¹ saccāni āpajjanti, tvaṃ
buddhehi pi adiṭṭhaṃ passasi. Bahusaccako nāma tvaṃ¹²
mā gaṇhi, saccadassanaṃ nāma apubbaṃ natthi, kilese pana
appahīne pajahati.

¹ kesam T. ² catūsu M. ³ adiṭṭhakam passatī ti om. T.

⁴ na adiṭṭham passatī ti ayaṃ M. ⁵ vitaddhavādi G.
vitaṇḍavādi M. ⁶ magge M. ⁷ aññe añño M.

⁸ aññe añño pajahatī ti M. ⁹ aññe añño M. ¹⁰ jānanto
T. M. ¹¹ tava vā deso solasa T. ¹² taṃ evaṃ M.

507. Tattha tattha saccadassanassa apubbabhāve peḷopamaṃ nāma¹ gahitaṃ. Ekassa kira cattāro ratanapeḷā sārāgabbhe ṭhapitā. So rattibhāge peḷāsu uppannakicco dvāraṃ vivarivā dīpaṃ jāletvā dīpena vihate andhakāre peḷāsu pākaṭabhāvaṃ gatāsu tāsu kiccaṃ katvā dvāraṃ pidahitvā gato puna andhakāraṃ avatthari dutiyavāre pi tatiyavāre pi tath' eva akāsi². Catutthakavāre vivate andhakāre peḷā na paññāyanti ti vimaṃsantass' eva suriyo ugacchi. Suriyobhāsenā vigate andhakāre peḷāsu kiccaṃ katvā pakkāmi. Tattha cattāro peḷā viya cattāri saccāni, tāsu kicce uppannavāravivaraṇakālo viya sotāpattimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, andhakāraṃ viya saccacchādakatamaṃ, dīpobhāso viya sotāpattimaggobhāso, vihate³ andhakāre tassa purisassa peḷānaṃ⁴ pākaṭabhāvo viya maggañāṇassa saccānaṃ pākaṭabhāvo,⁵ maggañāṇassa pākaṭāni⁶ maggasamaṅgipuggalassa pākaṭān' eva⁷ honti, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya sotāpattimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggattayavajjhasaccacchādakatamaṃ. Dutiyavāre dvāravivaraṇakālo viya sakadāgāmimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, dīpobhāso viya sakadāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo⁸ viya sakadāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggadvayavajjhasaccacchādakatamaṃ.⁹ Tatiyavāre dvāravivaraṇakālo viya anāgāmimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, dīpobhāso viya anāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya anāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya upari-arahattamaggavajjhasaccacchādakatamaṃ. Catutthavāre dvāravivaraṇakālo viya arahattamaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, suriyuggamaṇaṃ viya arahattamagguppādo, andhakāravigamaṇaṃ viya arahattamaggasaccacchādakatamaṃ vinoda-

¹ peḷopamaṃ nāmaṃ M. pelepamaṃ T. ² ākāsi T.

³ vihato M. ⁴ pelakaṃ T. ⁵ pākaṭabhāvo T. ⁶ pākaṭāni T.

⁷ Mss. pākaṭā nā va.

⁸ gatakāle T.

⁹ °maggattaya° T.

naṃ, vihate andhakāre tassa peḷānaṃ pākāṭabhāvo¹ viya arahattamaggañāṇassa catunnaṃ saccānaṃ² pākāṭabhāvo³, ñāṇassa pākāṭāni pana puggalassa pākāṭān'eva honti, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya arahattamaggassa sabbakilese khepanaṃ, suriyuggamanato paṭṭhāya ālokass'eva pavattikālo⁴ viya arahattamaggassa uppannakālate paṭṭhāya puna saccacchādakatamabhāvo. Idaṃ tāva saccadassanassa apubbabhāve⁵ opammaṃ diṭṭhakam⁶ eva hi passati, kilese pana añño aññe pajahati ti.

508. Ettha rajakopamaṃ nāma gahiṭaṃ. Eko⁷ puriso kiliṭṭhaṃ vatthaṃ rajakassa adāsi. Rajako⁸ ūsarakhāraṃ chāriyakhāraṃ gomayakhāraṃ ti tayo khāre datvā khārehi khāditabhāvañ ñatvā uduke vikkhāletvā oḷārikoḷārikaṃ malaṃ pavāhesi. Tato na tāva parisuddhaṃ ti dutiyam pi tath'eva khāre datvā uduke vikkhāletvā tato saṇhataṃ malaṃ pavāhesi tato na tāva parisuddhaṃ ti. Tatiyam pi te khāre datvā uduke vikkhāletvā tato saṇhataṃ malaṃ pavāhesi tato na tāva parisuddhaṃ ti. Catutthaṃ pi te khāre datvā uduke vikkhāletvā aṃsu-abbhantaragataṃ pi nissesam malaṃ pavāhetvā sāmikassa adāsi. So gandhakarandaḍake pakkhipitvā icchiticchitakāle paridahati. Tattha kiliṭṭhaṃ vatthaṃ viya kilesānugataṃ cittaṃ, tividhakhāradānakālo⁹ viya tisu anupassanāsu kammappavattanakālo, uduke vikkhāletvā oḷārikamalappavāhanaṃ viya sotāpattimaggena oḷārikasaññojanadvayakkhepanaṃ, na tāva parisuddhaṃ vatthaṃ ti pana khārattayadānaṃ viya pañcakilēsakkhepanaṃ, dutiyam pi tesam khārānaṃ anuppādanaṃ viya na tāva parisuddhaṃ idaṃ cittaṃ ti tāsū yeva tisu anupassanāsu kammappavattanaṃ. Tato (M. *inserts* nāti) saṇhataṃ malappavāhanaṃ viya sakadāgāmaggena oḷārikasaññojanadvayakkhepanaṃ, tato na tāva parisuddhaṃ vatthaṃ ti puna khārattayadānaṃ viya na tāva parisud-

¹ pākābh° T. ² arahattamaggassa vipassanābhiniharaṇakālo suriyuggamañāṇassa catunnaṃ saccānaṃ M.
³ pākābh° T. ⁴ pattikālo T. ⁵ apubbabhāvo C. G.
⁶ opammadiṭṭh° T. ⁷ Comp. Aṅguttara III. 70. 6.
⁸ Rajake T. ⁹ °kāle T.

dham idam cittan ti tāsū yeva tīsu anupassanāsū kammappavattanam, tato saṅhataramalappavāhanam viya anāgāmi-maggena anusahagatasāññojanadvayakhepanam, na tāva purisuddham vatthan ti puna khārattayadānam viya na tāva parisuddham idam cittan ti tāsū yeva tīsu anupassanāsū kammappavattanam, tato vikkhālanena amsu-abbhantara-gate male pavāhetvā parisuddhassa rajatapattasadisassa¹ gandhakarandake nikkhattassa vatthassa icchiticchitakkhane paridahanam viya arahattamaggena aṭṭhannam kilesānam khepitattā parisuddhakhīṇāsavacittassa icchiticchitakkhane phalasamāpattivihārena vītināmanam idam. Añño aññe² kilese pajahatī ti ettha opammam vuttam pi c'etaṃ. Seyyathā pi āvuso vattham saṅkiliṭṭham malaggahitam, tam enam sāmikā rajakassa anuppadajjeyyūṃ, tam enam rajako ūse vā khāre vā gomaye vā khāre vā sammadditvā³ acche udate vikkhāleti kiñcā pi taṃ hoti vattham parisuddham pariyodātam, atha khvassa hoti yeva anusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato, tam enam rajako sāmikānam deti, tam enam sāmikā gandhaparibhāvite karaṇḍake nikkhipanti yo pi 'ssa hoti anusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato so pi 'ssa samugghātam gacchati evam eva kho āvuso kiñcā pi ariyasāvakaṃ pañc' orambhāgiyāni saññojanāni pahīnāni bhavanti. Atha khvassa hoti yo⁴ pañcasu upādānakkhandhesu anusahagato asmī ti māno asmī ti chando asmī ti anusayo asamūhato so aparena⁵ samayena pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassī⁶ viharati. Iti rūpam iti rūpassa samudayo iti rūpassa atthagamo iti vedanā iti saññā iti saṅkhārā iti viññānam iti viññānaṃssa samudayo iti viññānaṃssa atthagamo ti tass' imesu pañcasu upādānakkhandesu udayabbayānupassino⁷ viharato yo pi 'ssa hoti pañcasu upādānakkhandhesu anusahagato asmī ti māno asmī ti chando asmī ti anusayo asamūhato so pi samugghātam gacchatī ti.

¹ rajanapaccasadis° T. ² aññe añño M. ³ samunditvā C. G. ⁴ yeva T. ⁵ so payena M. ⁶ udabbayānup° C. G. udayappahānupassī M. ⁷ udayappayā° M.

Tattha sotāpattimaggena pañca akusalacittāni pahiyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, saka-dāgāmimaggena dve domanassasahagatacittāni tanūni bhavanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, anāgāmimaggena¹ tāni yeva pahiyanti saddhiṃ sampayuttadhammehi, arahattamaggena pañca akusalacittāni pahiyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi. Imesaṃ dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīnakālato paṭṭhāya khīṇāsavassa cittaṅgavasena puna pacchato vattakakilesa² nāma na hoti.

509. Tatṭha 'idaṃ opammaṃ: Eko kira mahārājā paccante ārakkhaṃ datvā mahānagare issariyaṃ anubhavanto vasati. Ath'assa paccanto kuppi. Tasmaṃ samaye³ dvādasa corajetṭhakā anekehi purisasahashehi saddhiṃ raṭṭhaṃ vilumpanti. Paccantavāsino mahāmattā 'paccanto kupito ti' rañño pahiniṃsu. Rājā 'vissatthā gaṇhatha, ahaṃ tumhākaṃ kattabbaṃ karissāmi ti' sāsanaṃ pahini. Te paṭhamasampahāreṇa' eva anekehi purisasahashehi saddhiṃ pañca corajetṭhake ghātayiṃsu, sesā satta janā attano parivāre gahetvā pabbataṃ pavasiṃsu. Amaccā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu. Rājā 'tumhākaṃ kattabbaṃ yuttaṃ ahaṃ jānissāmi te pi gaṇhathā ti' dhanam pahini. Te duttiyasampahāreṇa dve corajetṭhake pahariṃsu⁴ parivāre pi tesam dubbale akaṃsu. Te sabbe pi palāyitvā pabbataṃ pavasiṃsu. Tam pi pavattiṃ amaccā rañño pesayiṃsu. Puna rājā 'vissatthā⁵ gaṇhantū ti' dhanam pahini.⁶ Te tatiyasampahāreṇa saddhiṃ sahāyapurisehi⁷ dve corajetṭhake ghātayitvā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu. Puna rājā 'avasese⁸ vissatthā gaṇhantū ti' dhanam pesesi. Te catuttakāsampahāreṇa sapaṇivāre pañca corajetṭhake ghātayiṃsu, dvādasannaṃ corajetṭhakānaṃ ghātita-kālato⁹ paṭṭhāya koci coro nāma natthi, khamā jānapadā ure putte naccantā¹⁰ maññe viharanti, rājā vijitasāṅgāmehi¹¹ yodhehi

¹ °maggenā ti T.

² pavattaka° M.

³ om. M.

⁴ hanimṃsu M.

⁵ vipassatthā T.

⁶ panihi C. G.

⁷ sahassa° M. sabhāyap° T.

⁸ avaseso vipassatthā T.

⁹ ghatitakālato T.

¹⁰ nantā M.

¹¹ jivita° M.

parivuto varapāsādagato mahāsampattiṃ anubhavi. Tattha mahanto¹ rājā viya Dhammarājā, paccantavāsino amaccā viya yogāvacarakulaputtā, dvādasā corajēṭṭhakā viya dvādasā akusalacittāni, tesam saḥāyā anekasahassapurisā viya cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammā, 'rañño paccanto kupito ti' pahitakālo viya ārammaṇe kilesesu uppannesu 'bhante me kilesu uppanno ti' satthu ārocanakālo, 'vissatthā gaṇhantū ti' dhanadānaṃ viya 'kilese niggaṇha bhikkhū ti' Dhammarañño kammaṭṭhānācikkhanaṃ, sapaṇḍarānaṃ pañcannaṃ corajēṭṭhakānaṃ ghātanakālo² viya sotāpattimaggena sampayuttānaṃ pañcannaṃ akusalacittānaṃ pahānaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Sammāsambuddhassa paṭiladdhaṃ guṇārocanam,³ 'sesake ca gaṇhantū ti' puna dhanadānaṃ viya Bhagavato sakadāgāmimaggassa vipassanācikkhanaṃ, dutiyasampahārena sapaṇḍarānaṃ dvinnam corajēṭṭhakānaṃ dubbalikaraṇam viya sakadāgāmimaggena⁴ sasampayuttānaṃ dvinnam domanassacittānaṃ tanubhāvakaraṇam, puna rañño pavattipesanaṃ viya Tathāgatassa paṭiladdhaguṇārocanam, 'vissatthā⁵ gaṇhantū ti' dhanadānaṃ viya Bhagavato anāgāmimaggassa vipassanācikkhanaṃ, tatiyasampahārena sapaṇḍarānaṃ dvinnam corajēṭṭhakānaṃ ghātanam viya anāgāmimaggena sampayuttānaṃ dvinnam domanassacittānaṃ pahānaṃ, puna rañño pavattipesanaṃ viya Tathāgatassa paṭiladdhaṃ guṇārocanam,⁶ 'vissatthā gaṇhantū ti' pana dhanadhānaṃ viya Bhagavato arahattamaggassa vipassanācikkhanaṃ, catutthasampahārena⁷ sapaṇḍarānaṃ pañcannaṃ corajēṭṭhakānaṃ ghātitakālo paṭṭhāya janapadassa khemakālo viya arahattamaggena sampayuttesu pañcasu akusalacittesu pahīnesu dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīnakālo paṭṭhāya puna cittaṅgavasena uppajjanakassa akusaladhammassa abhāvo, rañño vijitasāṅgāmassa⁸ amaccagaṇaparivutassa varapāsāde mahāsampattianubhavanaṃ viya khīṇāsavaparivutassa! Dhammarañño suññata-animitta-appaṇihitabhedesu samāppatti-

¹ mahante T.² ghātita° M.³ guṇārocanam T.⁴ °magge T.⁵ vissatvā T.⁶ guṇārocanam T.⁷ catutthasampayuttāhārena T.⁸ jivita° M.

sukhesu icchiticchitaphalasangamāpattisukhānubhavanam veditabban ti.

Kusalā dhammā ti padassa vaṇṇanā niṭṭhitā.

510. Idāni akusalapadam¹ bhājetvā dassetuṃ katame dhammā akusalā² ti ādi āradham. Tattha dhammavavattānādīni parappabhedo ca heṭṭhā āgatānam padānam³ atthavinicchayo ca heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbo.

Tattha tattha pana visesamattam eva vaṇṇayissāma. Tattha samayavavattāne tāva yasmā akusalassa⁴ bhūmibhedo natthi tasmā ekantakāmāvacaran ti⁵ vuttam diṭṭhigatasampayuttam.⁶ Ettha diṭṭhi yeva diṭṭhigatam gūthagatam⁷ muttagatan ti ādīni viya gantabbabhāvato vā diṭṭhiyā gatamattam ev' etan ti pi diṭṭhigatam, tena sampayuttam diṭṭhigatasampayuttam.

511. Tattha asaddhammasavanā akalyānamittatā ariyānam adassanakāmatādīni ayoniso manasikāro ti evam ādihi kāraṇehi imassa diṭṭhigatasāṅkhātassa micchādassanassa uppatti veditabbā. Yehi etehi diṭṭhivādapatisamyuttā asaddhammā tesam bahumānapubbaṅgamaena atikkantamajjhataena upaparikkhārahitena⁸ savanena yeva diṭṭhi vipannā akalyānamittānam⁹ sampavaṅkatāsāṅkhātāya akalyānamittatāya¹⁰ buddhādīnam ariyānam c'eva sappurisānañ¹¹ ca adassanakāmatāya catusatipatṭhānādibhede ariyadhamme akovidattena pātimokkhasamyara-indriyasamvara-satisamvara-ñānasamvara-pahānasamvarappabhede ariyadhamme c'eva sappurisadhamme¹² ca samvarabhede saṅkhātāna avinayena teh' eva kāraṇehi paribhāvitena ayoniso manasikārena kotūhala-maṅgalādipasutatāya¹³ ca etaṃ uppajjati ti veditabbam. Asāṅkhārahāvō pan' assa cittassa heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbo.

¹ akusaladhammapadam M. ² Dhs. § 365. ³ padā T.
⁴ kusalassa T. ⁵ ekantakāmāvacaram pi samānam ekaṃ
kāmāvacaran ti M. ⁶ °sampayutti C. ⁷ gudha°
M. gūthagatham C. G. ⁸ upaparikkārahitena M. upa-
parikkhar° T. ⁹ akalyānamittā tam M. ¹⁰ °mittāya M.
¹¹ sampurisānam T. ¹² samapurisadh° T. ¹³ °tāyañ T.

512. Dhammuddesvāre¹ phasso ti akusalacittasahajāto phasso. Vedanādisu pi es' eva nayo. Iti akusalamattam eva.

513. Etesaṃ purimehi viseso cittassa ekaggatā² hoti ti pāṇātipātādisu pi avikkhittabhāvena ekaggatā hoti. Manussā hi cittaṃ samādahitvā³ avikkhittā hutvā avirajjhamānāni satthakāni⁴ pāṇasarīresu nipātentī, susamāhitā paresaṃ⁵ santakaṃ haranti, ekarasena cittaena micchācāraṃ āpajjanti, evaṃ akusalapavattiyam⁶ pi cittassa ekaggatā hoti ti.

514. Micchādiṭṭhi⁷ ti ayāthāvadiṭṭhi.⁸ Virajjhitvā gahaṇato vā vitathā diṭṭhi micchādiṭṭhi. Anattāvahattā⁹ paṇḍitehi kucchitā diṭṭhi ti pi micchādiṭṭhi.

Micchāsāṅkappādisu pi es' eva nayo. Api ca micchā passanti tāya sayāṃ vā micchā passati micchādassanattam eva vā esā ti micchādiṭṭhi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā parāmāsarasā micchābhinivesapaccupaṭṭhānā ariyānaṃ adassanakāmatādipadaṭṭhānā paramaṃ vajjan ti¹⁰ daṭṭhabbā.

Micchāsāṅkappādisu micchā ti padamattam eva viseso. Sesāṃ kusalādikāre¹¹ vuttanayen' eva veditabbaṃ.

515. Ahirikabalaṃ anottappabalan¹² ti ettha pana balattho niddesavāre āvibhavissati.

Itaresu pana na hiriyati ti ahiriko, ahirikassa bhāvo ahirikam, na ottappaṃ anottappaṃ, tesu ahirikam kāyaduc-caritādihi ajjucchanalakkhaṇaṃ alajjālakkhaṇaṃ vā, anottappaṃ teh' eva asārajjalakkhaṇaṃ anuttāsalakkhaṇaṃ¹³ vā, ahirikam eva balaṃ ahirikabalaṃ anottappaṃ eva balaṃ anottappabalaṃ ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana heṭṭhāvuttapaṭipakkhavasena veditabbo.

516. Lubbhanti tena sayāṃ vā lubbhati¹⁴ lubbhanamat-

¹ °uddosav° T.

² Dhs. § 375.

³ samādayitvā M.

⁴ satthāni M. satthā tāni T.

⁵ nipātena tisu samāhitap° T.

⁶ kusalap° T. ⁷ Dhs. § 381.

⁸ ayātāvad° T.

⁹ anavahattā G. C. anattā hattā T.

¹⁰ paramavajjan ti M.

¹¹ °ādhikāre M.

¹² Dhs. §§387, 388.

¹³ anottāsal° T.

anuttāsanal° M.

¹⁴ yaṃ vā lubbhanti T.

ta meva vā tan ti¹ lobho. Muihanti tena sayam vā muihanti² muihanamattameva vā tan ti moho.³ Tesu lobho ārammaṇagahaṇalakkhaṇo makkaṭālepo⁴ viya, abhisāṅgaraso⁵ tattakapāle⁶ khittamamsapesi viya, apariccāgapaccupattāhāno telañjanarāgo viya, saṃyojanīyadhammesu assāda-dassanapadaṭṭhāno taṇhānadībhāvena vaḍḍhamāno sīghasotanadī viya mahāsamuddam apāyam eva gahetvā gacchatī ti daṭṭhabbo.

Moho cittassa andhabhāvalakkhaṇo aññānalakkhaṇo vā asampāṭivedharaso ārammaṇasabhāvacchādanaraso vā asam-māpaṭipattipaccupattāhāno⁷ andhakārapaccupattāhāno vā ayoniso manasikārapadaṭṭhāno sābbākusalānaṃ mūlan ti daṭṭhabbo.

517. Abhiijhāyanti tāya sayam vā abhiijhāyati abhiijhāyanamattam eva vā esā ti abhiijhā.⁸ Sā parasampattīnaṃ sakkarāṇa-icchālakkaṇā⁹ tenākārena pāsavabhāvarasā¹⁰ parasampattīabhīmukhabhāvapaccupattāhānā parasampattīsū abhiratipadaṭṭhānā. Parasampattī-abhīmukhā eva hi sā upattāhanti tāsu ca abhiratīyā sati pavattī parasampattīsū cetaso hatthappasāro viya¹¹ daṭṭhabbo.

518. Samatho¹² hotī ti ādisu aññesu kiccesu vikkhepa-samaṇato samatho.

Akusalapavattiyam cittam paggaṇhātī ti paggāho.¹³

Na vikkhipatī ti avikkhepo.¹⁴

519. Imasmiṃ citte saddhā sati paññā cha yugaḷakānī ti¹⁵ ime dhammā na gahitā. Kasmā? Assaddhiyacitte pāsādo nāma natthi, tasmā tāva saddhā na gahitā ti. Kiṃ pana diṭṭhigatikā attano attano sathārāṇam na saddahanti? Saddahanti. Sā pana saddhā nāma na hotī ti vacanasampāṭicchānamattam eva taṃ atthato anupaparikkhā¹⁶

¹ pātanti T. ² muihanti T. ³ Dhs. § 389, 390.

⁴ makkaṭāvalepo M. makkaṭālopo T. ⁵ abhisāṅgarato T.

⁶ sā tattha kapo T. ⁷ asamavāpaṭipo T. ⁸ Dhs. § 391.

⁹ sakkarāṇa M. ¹⁰ tena kārena esanabhāvarasā M.

pāsavahārasā T. ¹¹ ti C. ¹² Dhs. § 395. ¹³ Dhs.

§ 396. ¹⁴ Dhs. § 397. ¹⁵ chasugaḷakānī ti M.

¹⁶ anupaparikkhā T.

vā hoti diṭṭhi vā assaddhiyacitte pana sati natthī ti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikā¹ attanā katakammaṃ na saranti ti? Saranti. Sā pana sati nāma na hoti, kevalaṃ tenākārena akusalacittappavatti tasmā sati na gahitā. Atha kasmā micchāsati ti sutte vuttā? Akusalakkhandānaṃ satirahitattā² satipaṭipakkhattā ca micchāmaggāmicchatānaṃ³ pūranattham. Tattha pariyāyena⁴ desanā katā, nipariyāyena⁵ pan' esā natthi, tasmā na gahitā. Dandhabālacitte pana tasmim paññā natthī ti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikānaṃ vañcanā paññā natthī ti? Atthi, na pan' esā paññā, māyā nām' esā hoti. Sā atthato taṇhā va. Idaṃ pana cittaṃ sadaratham⁶ garukaṃ bhāriyaṃ kakkhalaṃ thaddham akammaññaṃ gilānaṃ vañkaṃ kuṭilaṃ, tasmā tassa saddhādīni⁷ cha yugaḷakāni⁸ na gahitāni.

520. Ettāvataṃ padapaṭipāṭiyā cittaṅgavasena pāli-ārūhāni dvattimsa padāni dassetvā idāni ye-vā-panakadhamme dassetuṃ ye vā pana tasmim samaye⁹ ti ādim āha. Tattha sabbesu pi akusalacittesu chando adhimokkho manasikāro māno icchā¹⁰ macchariyaṃ thīnaṃ middham udhaccakukkucan ti ime dasa va ye-vā-panakā honti dhammā suttāgatā suttapadesu dissare ti vuttā. Imasmim pana citte chando adhimokkho manasikāro uddhaccan ti ime apanṇakaṅgasaṅkhātā cattāro ye-vā-panakā honti, tattha chandādayo hetthāvuttanayen' eva veditabbā. Kevalaṃ hi te kusalā, ime akusalā. Itaraṃ pana uddhatabhāvo udhaccam, taṃ avupasamalakkhaṇaṃ vātābhighātacalajalaṃ viya anavaṭṭhānaraṣaṃ, vātābhighātacaladhajapaṭākā¹¹ viya hantattapaccupaṭṭhānaṃ¹², pāsānābhighātasamudhatabhasmaṃ viya cetaso avupasamo ayoniso manasikārapadaṭṭhānacittavikkhepo ti daṭṭhabbaṃ. Iti phassādīni dvattimsa ye-vā-panakavasena vuttāni cattāri ti sabbāni

¹ diṭṭhikā T. ² viharitattā M. ³ micchāmaggacittānaṃ M. ⁴ pariyāye T. ⁵ nipariyāye T. ⁶ sadaratam M. ⁷ tasmā passaddhādīni T. ⁸ cha sugaḷakāni M. ⁹ Dhs. § 365. ¹⁰ issā T. ¹¹ °calaccajapaṭā C. ¹² bhannattapacc° T.

pi imasmim dhammuddesavāre chattimsa dhammapadāni bhavanti. Cattāri apanṇakaṅgāni hāretvā¹ pāliyaṃ āgatāni dvattimsam eva agahitagahaṇena pan' ettha phassapañcakaṃ vitakko vicāro pīti cittekaggatā viriyindriyaṃ jīvitindriyaṃ micchādīṭṭhi lobho moho ahirikaṃ anottappan ti soḷasa dhammā honti.

521. Tesu soḷasasu satta dhammā avibhattikā honti, nava savibhattikā honti. Katame satta? Phasso saññā cetanā vicāro pīti jīvitindriyaṃ moho ti ime satta avibhattikā.

Vedanā cittaṃ vitakko cittekaggatā viriyindriyaṃ micchādīṭṭhi ahirikabalaṃ anottappabalaṃ lobho ti ime nava savibhattikā. Tesu cha dhammā dvīsu ṭhānesu vibhattā, eko tīsu, eko catūsu, eko chasu. Kathaṃ? Cittaṃ vitakko micchādīṭṭhi ahirikabalaṃ anottappabalaṃ lobho ti ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā. Etesu hi cittaṃ tāva phassapañcakaṃ patvā cittaṃ hotī ti vuttaṃ, indriyāni patvā manindriyaṃ ti.

Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hotī ti vutto, maggaṅgāni patvā micchāsāṅkappo ti, micchādīṭṭhimaggāṅgesu pi kammaopathesu² pi micchādīṭṭhi yeva.

Ahirikaṃ balaṃ³ patvā ahirikabalaṃ hotī ti vuttaṃ, lokanāyakaḍukaṃ⁴ patvā ahirikaṃ ti. Anottappe pi es' eva nayo. Lobho mūlaṃ patvā lobho hotī ti vutto, kamma-pathaṃ patvā abhijjhā ti ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā. Vedanā pana phassapañcakaṃ patvā vedanā hotī ti vuttā, jhānaṅgāni patvā sukhan ti, indriyāni patvā somanassin-driyaṃ ti. Evaṃ eko dhammo tīsu ṭhānesu vibhatto.

Viriyaṃ pana indriyāni patvā viriyindriyaṃ hotī ti vuttaṃ, maggaṅgāni patvā micchāvāyāmo ti, balāni patvā viriyabalaṃ hoti, piṭṭhidukaṃ patvā paggāho hoti. Evaṃ ayaṃ eko dhammo catūsu ṭhānesu vibhatto. Samādhi pana jhānaṅgāni patvā cittekaggatā hotī ti vutto, indriyāni patvā samādhindriyaṃ ti, maggaṅgāni patvā micchāsamādhi ti, balāni patvā samādhibalan ti, piṭṭhidukaṃ patvā dutiya-

¹ bhāretvā T.

² kammapatte G.

³ balāni M.

⁴ lokapālayadukaṃ C. G. lokanāsakadukaṃ M. lokatāsakadukaṃ T.

duke ekakavasena samatho, tatiye avikkhepo ti, evaṃ yaṃ eko dhammo chasu t̥hānesu vibhatto. Sabbe pi pan' ete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena indriyavasena maggaṅgavasena balavasena mūlavasena kamma-pathavasena lokanāyakavasena piṭṭhidukavasena ti nava rāsayo honti. Tattha yaṃ vattabbaṃ taṃ paṭhamakusalacittaniddese vuttam evā ti.

Dhammuddesavārakathā niṭṭhitā.

522. Niddesavāre¹ cittekaggatāniddese tāva saṅghiti avatṭhiti ti idaṃ dvayaṃ t̥hiti-vevacanam² eva. Yaṃ pana kusalaniddese ārammaṇaṃ ogāhetvā³ anupavisitvā tiṭṭhati ti vuttam taṃ idha na labbhati. Akusalasmim hi dubbalā cittekaggatā ti hetṭhā dīpitam eva uddhacca-vicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato avisāhāro ti evarūpo pi attho. Idha pana labbhati, saha-jātadhamme pana na viṣaṃ haratī ti⁴ avisāhāro, na vikkhipatī ti avikkhepo, akusalacittekaggatāvasena avisāhaṭṭassa mānasassa bhāvo⁵ avisāhaṭṭamānasatā, saha-jātadhammesu na kampaṭī ti samādhibalāṃ, ayāthāvasamādhānato⁶ micchāsamādhī ti evam idha attho daṭṭhabbo.

523. Viriyindriyaniddeso⁷ yo hetṭhā nikkamo so kāmānaṃ panudanāyā ti⁸ ādi nayo vutto. So idha pana labbhati saha-jātadhammesu⁹ akampaṇatṭhen' eva viriyabalaṃ veditabbaṃ.

524. Micchādiṭṭhiniddese ayāthāvadassanaṭṭhena¹⁰ micchādiṭṭhisu¹¹ gataṃ idaṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhi diṭṭhi-antogatattā ti diṭṭhigataṃ. Hetṭhā pi'ssa attho vutto yeva. Diṭṭhi yeva duratikkamaṭṭhena diṭṭhigahaṇaṃ tiṇagahaṇaṃ vanagahaṇaṃ pabbatagahaṇāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena diṭṭhikantāro corakantāra-vāḷakantāra¹²-nirudakakantāra-

¹ Dhs. § 375. ² t̥hiti-m-eva vacanam eva T. ³ ārammaṇaṃ ca gāh° T. ⁴ dhammena na viṣā hāratī ti M.
⁵ mānassa sabhāvo T. ⁶ yaṃ tāva samādh° T. ayātāvasamādh° M. ⁷ Dhs. § 376. ⁸ ceso kāmānaṃ patodanāyā ti T. M. ⁹ °dhammehi T. ¹⁰ ayātāva° M.
¹¹ micchādiṭṭhi diṭṭhisu M. ¹² M. adds dhurakantāra.

dubbhikkhākantārā viya. Sammāditthiyā vinivijjhanatthēna vilomanatthēna ca ditthivisūkāyikaṃ¹. Micchādassanaṃ hi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati c'eva vilometi ca. Kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahaṇato ditthiyā virūpaṃ phanditaṃ ti ditthivipphanditaṃ. Ditthigatiko hi ekasmiṃ patiṭṭhātumaṃ na sakkoti, kadāci sassataṃ anupatati² kadāci ucchedaṃ. Ditthi yeva bandhanatthēna samyojanaṃ ti ditthisaṃyojanaṃ sumsumārādayo³ viya. Purisaṃ ārammaṇaṃ dalhaṃ gaṇhāti ti gāho, patiṭṭhahanato patiṭṭhāho. Ayaṃ hi balavappavatti-bhāvena patiṭṭhahitvā gaṇhāti ti niccādivasena abhinivisati ti abhiniveso, dhammasabhāvaṃ atikkamitvā niccādivasena parato āmasati ti parāmāso, anattābhāvaṃ⁴ kucchito maggo kucchitānaṃ⁵ apāyānaṃ maggo ti kummaggo, ayāthāvapathato⁶ micchāpatho. Yathā hi disāmūlhenā ayaṃ asukagāmassa nāma patho ti gahito pi taṃ gāmaṃ na sampāpeti evaṃ ditthigatikenā sugati patho⁷ ti gahitā pi ditthi sugatiṃ na pāpeti⁸ ti. Ayāthāvapatho⁹ ti micchāpatho micchāsabhāvato micchattaṃ tatth'eva paribbhaṇato taranti ettha bālā ti titthaṃ c'etaṃ anattānaṃ ca āyatanaṃ ti titthāyatanaṃ. Titthiyānaṃ vā sañjātidesatthēna nivāsattānaṃ¹⁰ ca āyatanaṃ ti pi titthāyatanaṃ. Vipariyesabhūto gāho vipariyesagāho¹¹ vipallatthagāho ti attho. Ahirikānottappaniddesesu hirottappaniddesavipariyāyena attho veditabbo. Sahajāta-dhammesu pana akampanatthēna¹² eva ahirikabalaṃ anottappabalaṃ ca veditabbaṃ.

525. Lobhamohaniddesesu¹² lubbhatī ti lobho, lubbhanā ti lubbhanākāro, lobhasampayuttaṃ cittaṃ puggalo vā lubbhito, lubbhitassa bhāvo¹³ lubbhittattaṃ, sārājatī ti sārāgo, sārājjanākāro sārājjanā, sārājjitassa bhāvo sārājjitattaṃ, abhijjhāyanaṃ¹⁴ abhijjhā. Puna lobhavacane

¹ visukāyitaṃ T. C. G. ² anupatti C. G. ³ samsumārā°.
⁴ anattāvāhatthā T. ⁵ M. inserts vā. ⁶ ayāthāvappatho T. ayātāvapathato M. ⁷ sukatiṃ M. ⁸ pāpehī M.
⁹ ayātāvapathato M. ¹⁰ nivāsattānaṃ T. ¹¹ vipariyesato vā gāho ti vipariyesagāho vip° M. ¹² Dhs. § 389, 390.

¹³ lubbhinassa bhāvo T.

kāraṇaṃ vuttam eva akusalaṅ ca taṃ mūlaṅ ca akusalānaṃ vā mūlan ti akusalamūlaṃ.

526. Nāṇadassanapaṭipakkhato aññāṇaṃ adassanaṃ. Abhimukho hutvā dhamme na sameti na samāgacchatī ti¹ anabhisamayo, anurūpato² dhamme bujhatī ti ananubodho³, tappatipakkhatāya ananubodho, aniccādīhi saddhiṃ yojetvā na bujhatī ti asam bodho, asantaṃ asamaṅ ca bujhatī⁴ ti pi asam bodho, catusaccadhammaṃ na paṭivijjhatī ti appaṭivedho, rūpādīsu ekaṃ dhammam⁵ pi aniccādi sāmāññato na saṅgaṇhātī ti asaṅgāhanā⁶, tam eva dhammaṃ na pariyoḡāhatī ti apariyoḡāhanā, na samaṃ pekkhatī ti asamapekkhanā, dhammānaṃ sabhāvaṃ paṭi na apekkhatī ti apaccapekkhanā, kusalākusaladhammesu viparīta-vuttiyā sabhāvagaṇaṇabhāvena⁷ vā ekaṃ pi kammaṃ etassa paccakkaṃ natthi sayamaṃ vā kassaci kamma⁸ paccakkhakarāṇaṃ nāma na hotī ti apaccakkhakammaṃ. Yaṃ etasmim⁹ anuppajjamāne cittasantānaṃ¹⁰ mejjhaṃ bhavēyya sucivodānaṃ¹¹ taṃ duṭṭhaṃ mejjhaṃ¹² iminā ti dummejjhaṃ¹³. Bālānaṃ bhāvo ti bālyamaṃ, muyhatī ti moho¹⁴, balavataro moho¹⁵ pamoho, samantato muyhatī ti sam-moho, vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjā ti avijjā oghayo-gattho vutto yeva. Thāmagataṭṭhena anusetī ti anusayo, cittaṃ pariyoṭṭhātī adhibhavatī ti pariyoṭṭhānaṃ¹⁶, hitagaṇaṇabhāvena hitābhimukhī¹⁷ gantaṃ na sakkoti aññadatthu laṅgati¹⁸ yevā ti laṅgī. Khaṅjati¹⁹ ti attho. Duruggahāṇaṭṭhena vā laṅgī. Yathā hi mahāpaṭiḡhasaṅkhātā²⁰ laṅgī²¹ duruggahāṭṭā hotī evamaṃ pi laṅgī viyā ti laṅgī. Sesamaṃ uttānatthamaṃ eva.

¹ sameti tasmā gacchatī ti T. ² arūpe to T. ³ anubodho. M. ⁴ asammaṅ ca vā bujja^o M. ⁵ ekadhammaṃ M. ⁶ asaṅgāhaṇā M. ⁷ ābhāvena. M. ⁸ dhammassa C. G. ⁹ ekasmim T. ¹⁰ anuppajjamāno cittaṃ sant^o T. ¹¹ suvicodanaṃ T. ¹² duṭṭhaṃ majjhaṃ M. mekajjhaṃ T. ¹³ dumajjhaṃ. M. ¹⁴ M. adds va. ¹⁵ M. adds ti. ¹⁶ abhibhavatī ti abhiyoṭṭhānaṃ. M. ¹⁷ hitābhimukhaṃ M. ¹⁸ laggati C. G. T. ¹⁹ khaṅjeti C. G. T. Comp. Mahāvagga V. 3. 1. ²⁰ āpaligha^o M. ²¹ liṅgī M.

Saṅgahavārasuññatavārā pi heṭṭhā vuttanayen' eva atthato veditabbā¹ ti.

Paṭhamam cittam niṭṭhitam.

527. Dutiyacitte sasaṅkhārenā ti ca padaviseso². Tam pi heṭṭhā vuttattham eva, idaṃ pana cittam kiñcāpi chasu ārammaṇesu somanassitassa lobham uppādetvā satto satto ti ādinā nayena parāmasantassa uppajjati tathā pi sasaṅkhārikattā³ sappayogena saupāyena⁴ uppajjanato yadā kula-putto micchādiṭṭhikakusalassa kumārikam pattheti te ca aññadiṭṭhikā⁵ tumhe ti kumārikam na denti ath 'aññe nātakā yaṃ tumhe karotha tath' evāyaṃ⁶ karissati ti dāpentī so tehi⁷ saddhiṃ titthiye upasaṃkamati ādito vematiko⁸ hoti gacchante gacchante kāle etesaṃ kiriya⁹ manāpā ti laddhiṃ roceti diṭṭhiṃ gaṇhāti evarūpe kāle idaṃ labbhatī ti veditabbam. Ye-vā-panakesu pan'ettha thīnamiddham¹⁰ adhikam. Tattha thīnatā thīnam, middhanatā middham¹¹, anussāhanatā sattivighāto¹² cā ti attho. Thīnañ ca middhañ ca thīnamiddham. Tattha thīnam anussāhalakkhaṇam viriyavinodanarasam saṃsīdanapaccupaṭṭhānam, middham akammaññatālakkaṇam onāhanarasam linatāpaccupaṭṭhānam¹³ pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānam¹⁴ vā ubhayam pi aratitandīvijambhikādīsu¹⁵ ayoniso manasikārapadaṭṭhānanti.

Dutiyam.

528. Tatiyam chasu ārammaṇesu somanassitassa lobham uppādetvā satto satto ti ādinā nayena parāmasantassā¹⁶ ti rājamallayuddhanaṭasamajjādīni¹⁷ passato manāpiyasadda-

¹ attho veditabbo M. ² saṅkhārenā ti padaṃ visesaṃ M. padaṃ viseso T. ³ tathā pi saṅkhā T. ⁴ sampayogena upāyena T. ⁵ neva aññad° ⁶ tam ev° M. ⁷ setehi T. ⁸ mevatico T. ⁹ kariyā. M. ¹⁰ Dhs. § 1155 seq. ¹¹ thīnamiddhatā thīnam middhanatā middham. M. middhatā T. ¹² anussāhasaṅgatattā T. anussāhasahananatā asatthivighāto M. ¹³ linabhāvapaccupaṭṭhānam M. ¹⁴ pavalāyika° T pacalāyita° M. ¹⁵ vijambhitādīsu M. comp. Aṅguttara I. 2. 3. ¹⁶ aparām° T. M. ¹⁷ nārāyananirājana° M. nirājamalla° T.

savanādipasutassa vā¹ uppajjati. Idha mānena saddhiṃ pañca apanṇakaṅgāni honti. Tattha maññatī ti māno². So unṇatilakkhaṇo sampaggaharaso ketukamyatāpaccupaṭṭhāno diṭṭhivippayuttalobhayuttapadaṭṭhāno³ ummādo viya daṭṭhabbo ti.

Tatīyaṃ.

529. Catuttham vuttappakāresu eva ṭhānesu yadā sīse khelaṃ khipanti pādapaṃsum okiranti tadā tassa tassa pariharaṇattham⁴ sa-ussāhena antarantarā oloketānaṃ taṃ rājā nātakesu nikkhantesu ussāranāya vattamānāya tena tena chiddena oloketānaṃ cā ti evam ādisu ṭhānesu uppajjati. Idha pana mānathīnamiddhehi saddhiṃ satta yevā-panakā honti ubhayatthā pi micchādiṭṭhi parihāyati taṃ ṭhapetvā sesānaṃ vasena dhammagāṇaṇā veditabbā ti.

Catuttham.

530. Pañcamaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhataṭṭassa lobhaṃ uppādetvā satto satto ti⁵ ādinā nayena parāmasantassa⁶ ṭhānesu pan 'ettha upekkhā vedanā hoti pītipadaṃ parihāyati. Sesam sabbaṃ paṭhamacittasadisam eva.

Pañcamaṃ.

531. Chaṭṭhasattamaṭṭhamāni pi vedanaṃ parivattetvā pītipadaṃ ca hāretvā⁷ dutiyatatiyacatutthesu vuttanayen' eva veditabbāni.

Imesu aṭṭhasu lobhasahagatacittesu saha-jātādhipati ārammaṇādhipati ti dve pi adhipatino⁸ labbhanti, navamaṃ chasu ārammaṇesu domanassitassa paṭighaṃ uppādayato uppajjati tassa samayavavatthānavāre tāva duṭṭhaṃ mano hīnavedanattā vā kucchitaṃ mano ti dummano dummanassa bhāvo domanassaṃ, tena saha-gatan ti domanassasahagataṃ⁹. Taṃ asampiyāyanabhāvena ārammaṇasmiṃ paṭihaññatī ṭi paṭighaṃ, tena sampayuttan ti paṭighasampayuttam

¹ savanādipasamanādipasutassa T.

² Dhs. § 116.

³ °lobhapadaṭṭhāno M.

⁴ parihanattham T.

⁵ satto

santo ti T.

⁶ uppajjati somanassa. M.

⁷ bhāretvā T.

hāpetvā. M.

⁸ adhipatiyo. M.

⁹ Dhs. § 413.

dhammuddese tisu pi ṭhānesu domanassavedanā va āgatā tattha vedanāpadaṃ vuttattham¹⁰ eva.

532. Tathā dukkhadomanassapadāni. Lakkhaṇādito pana anīṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇaṃ 'domanassaṃ yathā tathā vā anīṭṭhākārasambhogarasaṃ cetasikābādhapaccupaṭṭhānaṃ ekanten' eva hadayavattthupadaṭṭhānaṃ mūlakamma pathesu yathā purimacittesu lobho hoti abhijjhā hoti ti āgataṃ evaṃ doso hoti vyāpādo hoti ti vuttaṃ.

533. Tattha dussanti tena sayamaṃ vā dussati dussanamattam eva vā tan ti doso². So caṇḍikkalakkhaṇo³ pahaṭṭāsivīso viya, visappanaraso visanipāto⁴ viya, attano nissayadahanaraso vā dāvaggi viya, dussanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya, sapatto āghātavattthupadaṭṭhāno⁵ visasamsaṭṭhapūtimuttaṃ⁶ viya daṭṭhabbo.

534. Vyāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ upagacchati vyāpādayati vinayati vā vinayācārārūpasampattihitasukhādīni ti vyāpādo⁷. Attano pan 'esa doso eva. Idha paṭipāṭiyā⁸ ekūnatimsa padāni honti, agahitagahanena cud-dasa, tesamaṃ vasena savibhattikāvibhattikarāsibhedo veditabbo.

Ye-vā-panakesu chandādhimokkhamanasikāruddhaccāni niyatāni⁹. Issāmacchariyakukkucesu¹⁰ pana aññatarena saddhiṃ pañca pañca hitvā pi uppajjanti, evaṃ imehi tayo dhammā aniyatā ye-vā-panakā nāma. Tesu issati ti issā. Sā parasampattīnaṃ usuyana lakkhaṇā, tatth'eva anabhiratirasā, tato vimukhabhāva paccupaṭṭhānā parasampattipadaṭṭhānā saṃyojanan ti daṭṭhabbā.

Maccherassa bhāvo¹¹ macchariyamaṃ, taṃ laddhānaṃ vā labhitabbānaṃ vā attano sampattīnaṃ nigūhanalakkhaṇaṃ, tāsamaṃ yeva parehi sādharma-bhāva-akkhamaṇarasamaṃ saṅ-

¹ vuttaṃ. M.

² Dhs. § 418.

³ Comp. Saman-

tapasādikā in Oldenberg's Vinaya III, 297.

⁴ vīsatipi-

pāto. M.

⁵ āsāvattthupad° T.

⁶ ti samsattha° M.

⁷ Dhs. § 419.

⁸ padapaṭipāṭiyā M.

⁹ °uddhaccāni

yatāni T.

¹⁰ Dhs. § 1121, 1122, 1160.

Hardy Manual

p. 434. Abhidhammatthasaṅgaha II. 10.

¹¹ mac-

cherabhāvo T. M.

kocana-paccupaṭṭhānaṃ kaṭukañcukatāpaccupaṭṭhānaṃ¹ vā attasampattipadaṭṭhānaṃ cetaso virūpabhāvo ti daṭṭhabbaṃ.

Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ², tassa bhāvo kukkaccaṃ, taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ katākatānusocanarasam vipparisārapaccupaṭṭhānaṃ katākatapadaṭṭhānaṃ dāsavyaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ tāva uddesavāre viseso.

535. Niddesavāre vedanāniddese³ asātaṃ sātapaṭipakkhavasena veditabbaṃ.

536. Dosaniddese⁴ dussatī ti doso, dussanā ti dussanākāro, dussitattān ti dussitabhāvo, pakatibhāvavijahanaṭṭhena vyāpajjanaṃ vyāpatti vyāpajjanā ti vyāpajjanākāro, virujjhatī ti virodho, punappuna virujjhatī ti paṭivirodho, viruddhākārapaṭiviruddhākāravasena⁵ vā idaṃ vuttaṃ. Caṇḍikko vuccati caṇḍo thaddho puggalo, tassa bhāvo caṇḍikkam. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ aparipuṇṇam eva hotī ti asuro po. Kuddhakāle hi paripuṇṇavacanaṃ nāma natthi. Sace pi kassaci hoti taṃ appamāṇam apare assujananatṭhena assuṃ ropanato assuro po ti vadanti. Taṃ akāraṇam somanassassā pi assujananato. Heṭṭhā-vuttaattamanatā paṭipakkhato na attamanatā anattamanatā⁶. Sā pana yasmā cittass 'eva na sattassa tasmā cittassā ti vuttaṃ. Sesam ettha saṅghasunñatāvāresu ca heṭṭhā vuttanayen 'eva veditabban ti.

Navamaṃ.

537. Dasamaṃ sasaṅkhārattā parehi ussāhitassa vā paresaṃ vā aparādhaṃ saritassa sayam eva vā paresaṃ aparādhaṃ anussarivā anussarivā kujjhamānassa⁷ uppajjati idhā pi padapaṭipāṭiyā ekūnatimsa agahitagahanena cuddas⁸ eva padāni honti. Ye-vā-panakesu pana thīnaṃ middham⁸ pi labbhati, tasmā ettha vinā issā-macchariyakukkuccehi cattāri apaṇṇakaṅgāni thīnaṃ middhan ti ime cha issādīnaṃ uppattikāle, tesu aṇṇatarena saddhiṃ satta satta vā ye-vā-panakā ekakkhaṇe uppajjanti. Sesam sabbam sabbavāresu navamasadisam eva. Imesu pana dvīsu domanassacittesu

¹ kaṭukañcukatā° T. ² kuttaṃ T. ³ Dhs. § 415.

⁴ Dhs. § 418. ⁵ viruddhakāra° C. G. ⁶ attamānatā M.

⁷ kujjhamanassa T. ⁸ Dhs. § 1155-1157. Hardy Manual 434.

sahajātādhipati yeva labbhati, no ārammaṇādhipati, na hi kuddho kiñci¹ garuṃ karotī ti.

Dasamaṃ.

538. Ekādasamaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhattassa kaṅkhāpavattikāle² uppajjati, tassa samayavavattthāne vicikicchāsampayuttan ti padaṃ apubbaṃ. Tass' attho: vicikicchāsampayuttan³ ti vicikicchāya sampayuttam, dhammuddese vicikicchā hotī ti padaṃ eva viseso. Tattha vigatā vicikicchā ti vicikicchāsabhāvaṃ⁴ vicinanto etāya kicchati kilamatī ti vicikicchā. Sā samsayalakkhaṇā kampanarasā anicchayapaccupaṭṭhānā anekamsagāhapaccupaṭṭhānā⁵ ayoniso manasikārapadaṭṭhānā paṭipatti-antarāyakaṛā ti daṭṭhabbā.

539. Idhapadapaṭipāṭiyā tevīsati padāni hontī, agahitagahaṇena cuddasa, tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsi-
vinicchayo veditabbo. Manasikāro⁶ uddhaccaṃ ti dve va ye-vā-panakā.

Niddesavārassa cित्तेkaggatāniddese⁷ yasmā idaṃ dubbalacittam pavatti ṭhitimattakam⁸ ev' ettha hoti tasmā saṅṭhiti ti ādīni avatvā cittassa ṭhiti ti ekam eva padaṃ vuttam. Ten' eva ca kāraṇena uddesavāre pi samādhindriyan ti ādīni vuttam⁹.

540. Vicikicchāniddese¹⁰ kaṅkhanavasena kaṅkhā. Kaṅkhāya āyanā¹¹ ti kaṅkhāyanā. Purimakaṅkhā hi uttara-kaṅkham āneti¹² nāma. Ākārasena vā etaṃ vuttam. Kaṅkhāsamaṅgī cittam kaṅkhāya āyitattā kaṅkhāyitam nāma, tassa bhāvo kaṅkhāyitattam. Vimatī ti nāma vicikicchā vuttattā eva kampanaṭṭhena. Dvidhā calayati ti dveḷhakam. Paṭipattinivāraṇena dvedhā patho¹³ viyā ti dvedhāpatho. Niccam nu kho idaṃ aniccam nu kho ti ādipavattiyā ekasmiṃ ākāre saṅṭhātum asamatthāyā

¹ kañci C. G. T. ² °pavattikālo T. ³ tassa vicikicchās° T.

⁴ vicikicchādisabhāvaṃ T. ⁵ avinicchayap° corr. T.

⁶ °karāni T. ⁷ Dhs. § 424. ⁸ °matthakam T.

⁹ ādi na vuttam T. ¹⁰ Dhs. 425. Hardy Manual 433.

¹¹ āyatanā. M. ¹² ānayati M. ¹³ dvidhā patho M.

samantato seti ti saṃsayo. Ekamsaṃ gahetuṃ asamatthatāya na ekamsagāho ti anekamsagāho. Nicchetuṃ asakkonti ārammaṇato osakkatī ti āsappanā, ogāhituṃ¹ asakkonti samantato² sappatī ti parisappanā, pariyogāhituṃ asamatthatāya a pariyogāhaṇā, nicchayavasena ārammaṇe pavattituṃ asamatthatāya thambhitattam³ cittassa thaddhabhāvo⁴ ti attho.

Vicikicchā hi uppajjitvā cittaṃ thaddham karoti. Yasmā pana sā uppajjamānā ārammaṇaṃ gahetvā manam vilikhati viya tasmā manovilekho ti vutto. Sesam sabbattha uttānattham eva.

Ekādasamaṃ.

541. Dvādasamassa samayavavathhāne uddhaccena sampayuttan ti uddhaccasampayuttam⁵. Idaṃ hi cittaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhataṃ hutvā uddhaccaṃ hoti. Idha dhammudese vicikicchāthhāne uddhaccaṃ hoti ti āgataṃ. Padapaṭipāṭiyā aṭṭhavīsati padāni honti, agahitagahaṇena cuddasa, tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsividhānaṃ veditabbaṃ. Adhimmokkho manasikāro ti dve va ye-vā-panakā.

Niddesavārassa uddhaccaniddese⁶ cittassā ti⁷ na sattassa na posassa uddhaccan ti uddhatakāre na vūpasamo ti avūpasamo. Ceto vikkhipatī ti cetaso vikkhepo. Bhattataṃ cittaṃ ti cittassa vibhattibhāvo⁸ bhantayāna-bhantagonādīnaṃ viya. Iminā ekārammaṇasmiṃ yeva vipphandaṃ kathitaṃ. Uddhaccaṃ hi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nārammaṇe. Sesam sabbavāresu heṭṭhā vuttanayen'eva veditabbaṃ.

542. Idāni imasmiṃ cittadvaye pakinnakavinicchayo⁹ hoti. Ārammaṇe pavaṭṭanakacittāni¹⁰ nāma katī ti vuttasmiṃ hi imān 'eva dve ti daṭṭhabbaṃ¹¹. Tattha vicikicchā-

¹ ogahituṃ T. ² parisamantato. M. ³ chambhitattam M.

⁴ thaddhabhāve T. ⁵ Dhs. § 427. ⁶ Dhs. § 429.

⁷ cittassa sātī T. ⁸ cittassā cittassābhāvo T. cittassā

cittassabhantabhāvo M. ⁹ pakinnakavicikicchayo T.

¹⁰ pavaḍḍanak° T. pavaṭṭaka° M. ¹¹ vattabbaṃ C. G. T.

sahagataṃ ekantena pavatṭati¹, uddhaccasahagataṃ pana laddhādhivimokkhataṃ laddhapatiṭṭhāya pavatṭati². Yathā hi vatṭacaturassesu dvisu maṇisu pabbhāraṭṭhāne³ pavatṭetvā vissatṭhesu vatṭamaṇi⁴ ekantena pavatṭati, caturasso patiṭṭhāya patiṭṭhāya pavatṭati, evaṃsampadaṃ idam veditabbam.

543. Sabbesu pi hinādibhedo na uddhaṭo⁵. Sabbesaṃ ekantahinattā saha-jātādhipatilabbhamāno pi na uddhaṭo. Hetṭhā dassitanayattā nāṇabhāvato pan 'ettha vīmaṃsādhipati nāma natthi, pacchimadvaye seso pi natthi eva. Kasmā? Kañci dhammaṃ dhuraṃ⁶ katvā anupajjanato paṭṭhāne ca paṭividdhato⁷. Imehi pana dvādasahi pi akusalacittehi kamme āyūhite ṭhapetvā uddhaccasahagataṃ sesāni ekādas' eva paṭisandhiṃ ākaḍḍhanti. Vicikicchāsahagata aladdhādhimokkhe dubbale paṭisandhiṃ ākaḍḍhamāne uddhaccasahagataṃ laddhādhimokkhaṃ kasmā nākaḍḍhati⁸ ti? Dassanena pahātabbābhāvato. Yadi hi ākaḍḍheyya dassanena pahātabbapadavibhaṅge āgaccheyya tasmā ṭhapetvā taṃ sesāni ekādasa ākaḍḍhanti. Tesu hi yena kenaci kamme āyūhite tāya cetanāya catūsu apāyesu paṭisandhi hoti, akusalavipākesu ahetakamanoviññādhātu upekhāsahagatā paṭisandhiṃ gaṇhāti. Itarassā pi etth' eva paṭisandhidānaṃ bhaveyya. Yasmā pana taṃ natthi tasmā dassanena pahātabbavibhaṅgenāgatan ti.

Akusaladhammā ti padassa
vaṇṇanā niṭṭhitā.

544. Idāni avyākatapadaṃ bhājetvā dassetuṃ katame dhammā avyākatā ti⁹ ādi āradḍham. Tattha catubbidham: avyākatavipākaṃ kiriyaṃ rūpaṃ nibbānaṃ ti.¹⁰ Tesu vipākāvyākataṃ vipākāvyākate pi¹¹ kusalavipākaṃ¹² tasmim pi parittavipākaṃ¹³ tasmim pi dvārapaṭipāṭiyā cakkhuviñ-

¹ vaddhati T. ² pativaddhati T. ³ pabbhāraṭṭho te T.
⁴ vaddhamaṇi T. ⁵ pihitādiho dota uddhaṭo T. ⁶ madhuraṃ C. G. dūraṃ M. ⁷ paṭisiddhato. M. ⁸ na kaḍḍh° T.
⁹ Dhs. § 431. ¹⁰ Visuddhimagga p. 128.
¹¹ °kato pi T. ¹² °vipākā T. ¹³ M. adds ṭasmim pi ahetukaṃ tasmim pi pañcaviññāṇaṃ.

ñāṇaṃ tassā pi ṭhapetvā dvārārammaṇādisādhāraṇapaccayaṃ asādhāraṇakammaṇapaccayavasena 'eva uppattim dipetuṃ kāmāvacarassa kusalassa kammassa katattā ti ādivuttam.

Tattha katattā ti katakāraṇā, upacitattā ti ācitattā vaḍḍhitakāraṇā. Cakkhuviññāṇaṃ ti kāraṇabhūtaṃ cakkhussa viññāṇaṃ, cakkhuto vā pavattam cakkhusmim vā nissitam viññāṇaṃ ti cakkhuviññāṇaṃ. Parato sotaviññāṇādisu pi es 'eva nayo.

Tattha cakkhusannissitarūpavijānanalakkhaṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ rūpamattārammaṇarasam rūpābhimukhabhāvaṇapaccupaṭṭhānaṃ rūpārammaṇāya kiriyamanodhātuyā apagamanapadaṭṭhānaṃ. Parato āgatāni sotādisannissitasaddādivijānanalakkhaṇāni sotaghānaṃ jivhākāyaviññāṇāni¹ saddādimattārammaṇarasāni² saddādiabhimukhabhāvaṇapaccupaṭṭhānāni saddādiārammaṇānaṃ kiriyamanodhātūnaṃ apagamanapadaṭṭhānāni. Idha pana paṭipāṭiyā dasa paṭipadāni³, agahitagaṇaṇa⁴ satta. Tesu pañca avibhattikāni, dve savibhattikāni. Tesu cittaṃ phassapañcamakavasena c'eva indriyavasena ca dvīsu ṭhānesu vibhattim gacchati, vedanā phassapañcamakajhānaṅgaṇindriyavasena tīsu, rāsayo pi ime va tayo honti, ye-vā-panako eko manasikāro eva.

545. Niddesaṇṇa⁵ cakkhuviññāṇapaṇḍaraṇaṃ ti vatthuto vuttam. Kusalaṃ hi attano parisuddhātāya paṇḍaraṇaṃ⁶ nāma, akusalaṃ bhavaṅganiddesaṇṇa⁷, vipākaṃ vatthupaṇḍaraṇātāya⁸.

Cittekaggatāniddesaṇṇa⁹ cittaṃ ṭhitiṃ ti ekam eva padaṃ vuttam. Idam pi hi dubbalaṇṇaṃ pavattiṭṭhitimattam ev'ettha labbhati, saṅghitīvaṭṭhitibhāvaṇaṃ pāpuṇitum na sakkoti.

546. Saṅgahavāre jhānaṅgamaggaṅgāni na uddhaṭāni. Kasmā? Vitakkaṇṇaṃ hi jhānaṃ nāma, hetuṇṇaṃ maggaṇṇaṃ nāma, pakatiyā avitakkacitte jhānaṅgaṇaṃ na labbhati¹⁰ ahetukacitte ca maggaṅgaṇaṃ ti¹¹ tasmā idha

¹ °vijhākāya° M. ² niddādhi° T. ³ dasa padāni honti T.

⁴ Imam padapaṭipāṭiyā sa padāni honti agahita° M. ⁵ Paṭiniddesa° M. ⁶ paddharan C. G. ⁷ bhavanganisandhena M.

⁸ °paṇḍahattā M. ⁹ Dhs. § 438. ¹⁰ jhānaṅgaṇaṃ labbhati T.

¹¹ maggaṅgaṇaṃ M.

ubhayam pi na uddhaṭam. Saṅkhārakkhandho p'ettha caturāṅgiko yeva bhājito¹, suññatāvāro² pākatiko yeva, sotaviññāpādiniddesā pi iminā va nayena veditabbā. Kevalam hi cakkhuvīññāpādisu upekkhā bhājitā, kāyaviññāpāna sukhan ti ayam ev 'ettha viseso.

So pi ghaṭṭanā³ hoti ti veditabbo. Cakkhudvārādīsu hi catūsu upādārūpaṃ eva upādārūpaṃ⁴ ghaṭṭeti. Upādārūpe yeva upādārūpaṃ ghaṭṭente paṭighaṭṭanānighaṃso balavā na hoti, catunnaṃ adhikaraṇinaṃ upari cattāro kappāsapicupiṇḍe ṭhapetvā. Picupiṇḍeh'eva pahataḱālo⁵ viya phutṭhamattam eva hoti, vedanāmajjhataṭṭhāne tiṭṭhati, kāyadvāre pana bahiddhāmahābhūtārammaṇaṃ ajjhattikaṃ kāyappasādaṃ ghaṭṭetva pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaññati. Yathā adhikaraṇimatthake kappāsapicupiṇḍaṃ ṭhapetvā kuṭena paharantassa kappāsapicupiṇḍaṃ bhinditvā⁶ kuṭam adhikaraṇiṃ gaṇhāti nighaṃso balavā hoti evam eva paṭighaṭṭanānighaṃso⁷ balavā hoti. Itṭhe ārammaṇe sukhasahagataṃ kāyaviññānaṃ uppajjati anitṭhe dukkhasahagataṃ. Imesaṃ pana pañcanaṃ cittānaṃ vatthudvārārammaṇāni baddhān' eva⁸ honti, vatthādi-saṅkamaṇaṃ nāma 'ettha natthi. Kusalavipākacakkhuvīññānaṃ hi cakkhuppasādaṃ vatthum katvā itṭhe ca itṭhamajjhatte ca catusamuṭṭhānikarūpārammaṇe dassanakiccaṃ⁹ sādhayamānaṃ cakkhudvāre ṭhapetvā¹⁰ vipaccati, sotaviññāpādiṃ sotappasādādayo vatthum katvā itṭhāniṭṭhamajjhatesu saddādīsu savanaghāyanasāyanaphusnakiccāni sādhayamānāni sota-dvārādīsu ṭhatvā vipaccanti, saddo pan 'ettha dvisamuṭṭhāniko yeva hoti.

547. Manodhātuniddese¹¹ sabhāvasuññatanissattaṭṭhena mano yeva dhātu manodhātu. Sā cakkhuvīññāpādinānaṃ anantaraṃ rūpādivijānanalakkaṇā rūpādisampaṭicchana-rasā tathābhāvapaccupaṭṭhānā cakkhuvīññāpādi-apagamana-

¹ bhāvito T. ājito M. ² suññavāro M. ³ M. *adds* vasena. ⁴ eva upādārūpaṃ *omitted in T.* ⁵ pahataḱāle corr. T.

⁶ chinditvā T. ⁷ nighaṃso T. M.

⁸ bandān 'eva M. ⁹ dassanacittam M. ¹⁰ ṭhatvā M.

¹¹ Dhs. § 455—468.

padatṭhānā. Idha dhammuddese dvādasa padāni honti, agahitagahaṇena ca tesu satta avibhattikāni dve savibhattikāni. Adhimokkho manasikāro ti dve va ye-vā-panakā. Vitakkaniddeso abhiniropanam pāpetvā ṭhapito¹. Yasmā pan 'etaṃ cittaṃ neva kusalaṃ nākusalaṃ tasmā sammāsaṅkappo ti vā micchāsaṅkappo ti vā na vuttaṃ. Saṅgahavāre² labbhamānam pi jhānaṅgaṃ pañcaviññānasote pativā gatan ti na uddhaṭṭaṃ, maggaṅgaṃ pana labbhati evā ti na uddhaṭṭaṃ. Suññatavāro pākatiko yeva. Imassa cittaassa vatthu nibaddhaṃ hadayavatthu eva hoti, dvārārammaṇāni anibaddhāni³, tattha kiñcāpi dvārārammaṇāni saṅkamanti, ṭhānaṃ pana ekasampaṭicchanakiccaṃ eva h'etaṃ hoti.

Idaṃ hi pañca dvāre pañcasu ārammaṇesu sampāṭicchanam hutvā⁴ vipaccati.

Kusalavipākesu cakkhuvīññānādīsu niruddhesu taṃ samanantarā tān 'eva ṭhānappattāni rūpārammaṇādīni sampāṭicchatī.

548. Manovīññānadhātuniddesesu⁵ paṭhamamanovīññānadhātuyam pītipadam adhikam⁶ vedanā pi somanassavedanā hoti. Ayam hi iṭṭhārammaṇasmim yeva pavattati, dutiyamanovīññānadhātu iṭṭhamajjhattārammaṇe⁷. Tasmā tattha upekhā vedanā hoti padāni manodhātu-niddesasādisān' eva ubhayatthā pi pañcaviññānasote pativā gatattā yeva jhānaṅgāni na uddhaṭṭāni, maggaṅgāni alābhato yeva. Sesam sabbattha vuttanayen 'eva veditabbam. Lakkhaṇādito pan 'esā duvidhā pi manovīññānadhātu ahetu vipākā chaḷārammaṇavijānanalakkhaṇā santīraṇādirasā tathābhāvapaccupaṭṭhānā hadayavatthupadatṭhānā ti veditabbā.

549. Tattha paṭhamā⁸ dvisu ṭhānesu vipaccati. Sā hi pañca dvāre kusalavipākacakkhuvīññānādi-anantaram vipākamanodhātuyā taṃ ārammaṇam sampāṭicchitvā niruddhāya tasmim yevārammaṇe⁹ santīranakiccaṃ sādhayamānā pañcasu dvāresu ṭhatvā vipaccati, chasu pana dvāresu bala-

¹ ṭhito M.

² saṅgahavāro T.

³ °bandāni M.

⁴ sutvā T.

⁵ Dhs. § 469—497.

⁶ adhika.

⁷ °āram-

maṇo M.

⁸ Dhs. § 469—483.

⁹ tadārammaṇe M.

vārammaṇe tadārammaṇaṃ hutvā¹ vipaccati. Kathaṃ? Yathā hi caṇḍasote tiriyaṃ nāvāya gacchantiyā udakaṃ chinditvā thokaṃ ṭhānam nāvaṃ anubandhitvā yathāsotam eva gacchati evam evaṃ chasu dvāresu² balavārammaṇe palobhayamāne³ āpāthagate javanaṃ javati, tasmim javite bhavaṅgassa vāro, idaṃ pana cittaṃ bhavaṅgassa vāraṃ adatvā javanena gahitārammaṇaṃ gahetvā ekaṃ dve citta-vāre pavattitvā bhavaṅgam ev⁴ otarati⁴.

Gavakkhandhe nadin tarante pi evam eva upamā vitthāretabbā. Evam esā yaṃ javanena⁵ gahitārammaṇaṃ tass⁶ eva gahitattā tadārammaṇaṃ nāma hutvā vipaccati

550. Dutiyā⁶ pana pañcasu ṭhānesu vipaccati. Kathaṃ? Manussaloke tāva jaccandhajātibadhirajaccalummattakubhatovyañjanaka-napumsakānaṃ⁷ paṭisandhigahaṇakāle paṭisandhi hutvā vipaccati, paṭisandhiyā vitivattāya yāvātāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā vipaccati, iṭṭhamajjhattārammaṇavīthiyā⁸ santīraṇaṃ hutvā vipaccati, balavārammaṇe chadvārena⁹ tadārammaṇaṃ maraṇakāle cuti hutvā ti imesu pañcasu ṭhānesu vipaccati ti.

Manoviññāṇadhātudvayaṃ niṭṭhitaṃ.

551. Idāni aṭṭha mahāvīpākacittāni¹⁰ dassetuṃ puna katame dhammā avyākataṃ ti ādi āradhāṃ. Tattha pāliyaṃ nayamattaṃ dassetvā sabbavārā sankhittā, tesā attho heṭṭhā vuttanayen¹¹ eva veditabbo.

Yo pan 'ettha viseso taṃ dassetuṃ alobho avyākata-mūlan ti ādi vuttaṃ.

Yaṃ pi na vuttaṃ tad evaṃ veditabbaṃ. Yo hi kāmāvacarakusalesu kammadvāra-kammāpatha-puññakiriyāvattu-bhedo vutto so idha natthi. Kasmā? Aviññattijanakato avīpākadhammato tathā appavattiyā ca¹¹. Yā pi tā ye-vā-

¹ tadārammaṇe tadārammaṇā hutvā. M.

² M. *adds*

ārammaṇesu.

³ palobhamāne T.

⁴ accatarati C. G.

⁵ evam eva sāya javanena M.

⁶ Dhs. § 484—497.

⁷ jaccandhajaccab^o T. M. °jaccalajaccum^o T. °jaccala-

jaccammattaka^o M. ⁸ °majjhatte pañcārammaṇavīthiyā M.

⁹ chasu dvāresu M. chadvāre T.

¹⁰ Dhs. § 498.

¹¹ aviññattijanakato tathā apavattiko ca. M.

panakesu karuṇāmuditā vuttā tā sattārammaṇattā vipākesu na santi. Ekantaparittārammaṇāni¹ hi kāmāvacaravipākāni, na kevalaṃ ca karuṇāmuditāviratiyo pi ettha na santi, pañca sikkhāpadāni kusalan' evā ti hi vuttaṃ. Āsaṅkhārasasaṅkhāraavidhānaṃ c'ettha kusalato c'eva paccayabhedato ca veditabbaṃ.

Asaṅkhārikassa hi kusalassa asaṅkhārikam eva vipākaṃ, sasaṅkhārikassa sasaṅkhārikaṃ balavapaccayehi ca uppannaṃ asaṅkhārikaṃ, itarehi itaraṃ, hīnādibhede pi hi imāni hīnamajjhimaṇītehi chandādihi ca nipphāditattā² hīnamajjhimaṇītāni nāma na honti. Hīnassa pana kusalassa vipākaṃ hīnaṃ, majjhimassa majjhimaṃ, paṇītassa paṇītaṃ, adhipatino p'ettha natthi. Kasmā?³ Chandādiṇi dhuraṃ katvā anuppādetabbato. Sesam sabbam aṭṭhasu kusalesu vuttasadisam eva.

552. Idāni imesaṃ aṭṭhannaṃ mahāvīpākacittānaṃ vipaccanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Etāni hi catūsu ṭhānesu vipaccanti: paṭisandhiyaṃ bhavaṅge cutiyaṃ⁴ tadārammaṇe ti⁵. Kathaṃ? Manussesu tāva kāmāvacaradevesu ca puññavantānaṃ duhetukatihetukānaṃ paṭisandhigahaṇakāle paṭisandhi hutvā vipaccanti, paṭisandhiyā vitivattāya pavatte satṭhim pi asītim pi vassāni⁶ asaṅkheyyam pi āyukālaṃ bhavaṅgaṃ⁷ hutvā balavārammaṇe cha dvāre tadārammaṇaṃ hutvā maraṇakāle cuti hutvā ti evaṃ catūsu ṭhānesu vipaccanti.

553. Tattha sabbe pisabbaññū bodhisattā paṭisandhigahaṇe paṭhamena somanassasahagata-tihetuka-asaṅkhārikamahāvīpākacittena paṭisandhim gaṇhanti. Taṃ pana mettāpubbabhāgassa cittassa vipākaṃ hoti, tena dinnāya paṭisandhiyā asaṅkheyyaṃ āyukālavasena pana pariṇamati.

Mahāsīvatthero⁸ pan' āha: Somanassasahagatatato upekhā-sahagataṃ balavataraṃ, tena paṭisandhim gaṇhanti, tena gahitapaṭisandhikāhi mahajjhāsayaṃ honti, dibbesu pi ārammaṇesu uppilāvino na honti, Tipiṭaka-Cūlanāgattherādayo

¹ ekantip° T. ² anipphāditattā M. ³ tasmā M.

⁴ dutiyam T. cutiya M. ⁵ Abhidhammatthasaṅgaha III, 6.

⁶ saddhim pi vassāni T. satṭhi pi. asīti pi M. ⁷ āyukālabhavaṅgaṃ M. ⁸ Sum. D. II 65.

viya. Aṭṭhakathāyaṃ pana ayaṃ therassa manoratho natthi etan ti paṭikkhipitvā¹ sabbaññūbodhisattānaṃ hitūpacāro balavā hoti, tasmā mettāpubbabhāgakāmāvacarakusalavipākasomanassa-sahagata-tihetuka-asañkhārikacittena paṭisandhiṃ gaṇhanti ti vuttam.

Idāni vipākuddhārakathāya mātikā ṭhapetabbā.

554. Tipiṭaka-Cūlanāgatthero tāva āha: Ekāya kusalacetanāya soḷasavipākacittāni uppajjanti etth'eva dvādasakamaggo pi ahetukaṭṭhakan ti. Moravāpivāsī Mahādattathero panāha: Ekāya kusalacetanāya dvādasavipākacittāni uppajjanti etth'eva dasakamaggo pi ahetukaṭṭhakam pi ti. Tipiṭaka-Mahādhammarakkhitatthero āha: Ekāya kusalacetanāya dasavipākacittāni uppajjanti etth'eva ahetukaṭṭhakan ti.

Imasmiṃ ṭhāne Sāketakapañhaṃ nāma gaṇhimsu. Sākete kira upāsakā sālāya nisiditvā 'kin nu kho ekāya cetānaya kamme āyūhite ekā paṭisandhi hoti udāhu³ nānā ti' pañhaṃ⁴ samuṭṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā Abhidhammikathere upasamkamtivā pucchimsu. Therā yathā ekasmā ambabijā eko vā aṅkuro nikkhamati evaṃ ekā va paṭisandhi hoti ti saññāpesuṃ.

Ath' ekadivasam 'kin nu kho nānācetanāhi kamme āyūhite paṭisandhi nānā hoti udāhu ekā ti' pañhaṃ samuṭṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā there pucchimsu. Therā yathā bahūsu ambabijesu ropitesu bahū aṅkurā nikkhamanti evaṃ bahukā va paṭisandhiyo honti ti paññāpesuṃ⁵.

555. Aparam pi imasmiṃ ṭhāne ussadakittanaṃ⁶ nāma gahitaṃ. Imesaṃ hi sattānaṃ lobho pi ussanno hoti doso pi moho pi alobho pi adoso pi amoho pi. Taṃ pan' etaṃ tesam ussannabhāvaṃ⁷ ko niyameti ti? Pubbahetu niyameti kammāyūhanakkhaṇe yeva nānattaṃ hoti. Kathaṃ? Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho va balavā hoti, alobho mando, adosāmohā balavanto, dosāmohā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, adosāmohā pana balavanto

¹ paṭipakkhipitvā M.

² aṭṭhakam pi ti M.

³ upāhu M.

⁴ pañhaṃ nāma M.

⁵ saññāpesuṃ T.

⁶ ussanna-

kittanna M.

⁷ taṃ n'etaṃ uss^o M.

dosamohe pariyādātum sakkonti, tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti ti sukhasilo akkodhano paññavā ca vajirūpamaññaṇo ti.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti, alobhādosā mandā amoho ca¹ balavā moho mando so purimanayen 'eva luddho hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamaññaṇe Dattābhayatthero viya.

Yassa kammāyūhanakkhaṇe lobhadosamohā² balavanto honti itare mandā so purimanayen 'eva luddho c'eva hoti duṭṭho ca mūlho ca³, silako pana hoti akkodhano.

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayo pi lobhadosamohā balavanto honti, alobhādayo mandā so purimanayen 'eva luddho c'eva hoti duṭṭho ca mūlho ca. Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā so purimanayen 'eva appakilesa hoti dibbārammaṇaṃ pi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño cā ti.

Yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti itare mandā so purimanayen 'eva aluddho c'eva hoti silako ca dandho pana hoti. Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā so purimanayen 'eva aluddho c'eva hoti paññavā ca, duṭṭho pana hoti kodhano.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayo pi alobhādayo balavanto honti lobhādayo mandā so Mahāsaṅgharakkhitaṭthero viya aluddho aduṭṭho paññavā va hoti⁴ ti.

556. Aparam pi imasmiṃ ṭhāne hetukittanaṃ nāma gahitan tihetukāṃ pi duhetukam pi ahetukam pi vipākam deti⁵.

Duhetukakammaṃ tihetukam vipākam na deti, itare⁶ deti.

Tihetukakammena paṭisandhi tihetukā pi hoti, duhetukā pi ahetukā na hoti.

Duhetukena duhetukā pi hoti ahetukā pi tihetukā na hoti.

Asaṅkhārikam⁷ asaṅkhārikam pi sasaṅkhārikam pi vipākam deti.

¹ M. om. ² lobho adosamohā M. ³ dandho ca C. G. T.

⁴ paññavā na hoti T. ⁵ tihetukakammañ hi tihetukam

pi ahetukam pi avipākam deti M. ⁶ itaram M.

⁷ M. adds kusalam.

Sasaṅkhārikam¹ sasaṅkhārikam pi asaṅkhārikam pi vipākam deti.

557. Ārammaṇena vedanā parivattetabbā, javanena tadārammaṇam niyāmetabbam. Idāni tassa tassa therassa vāde² soḷasamaggādayo veditabbā. Paṭhamakāmāvacarakusala-sadisena hi paṭhamamahāvīpākacittena gahitapaṭisandhikassa gabbhavāsato nikkhamitvā samvarāsamvare³ paṭṭhapetum samatthabhāvaṃ upagatassa cakkhudvārasmiṃ iṭṭhārammaṇe āpāthagate⁴ kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge anāvattite⁵ yeva atikkamanaka-ārammaṇānaṃ pamāṇaṃ natthi. Tasmā⁶ evaṃ hoti, ārammaṇadubbalatāya ayaṃ tāva eko moghavāro.

Sace pana bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti⁷ kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite⁸ voṭṭhapanam apāpetvā va antarā cakkhuvīññāṇe vā sampaticchane vā santīrane vā⁹ ṭhatvā nivattissatī ti netam ṭhānaṃ vijjati. Voṭṭhapanam¹⁰ pana ṭhatvā ekaṃ vā dve vā cittāni pavattanti, tato āsevanam labhitvā javanaṭṭhāne ṭhatvā puna bhavaṅgaṃ otarati. Idam pi ārammaṇadubbalatāya eva hoti ayaṃ pi na vāro diṭṭham viya me sutam viya me ti ādini vanadakāle labbhati, ayaṃ pi dutiyo moghavāro.

558. Aparassa kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge¹¹ āvaṭṭite vithicittāni¹² uppajjanti, javanaṃ javati, javanapariyosāne pana tadārammaṇassa vāro tasmim anuppanne yeva bhavaṅgaṃ otarati, tatrāyaṃ upamā: yathā hi nadiyā āvaraṇam bandhitvā mahāmātikābhimukhe udake kate udakaṃ gantvā ubhosu tīresu kedāre pūretvā atirekaṃ kakkaṭakamaggādihi palāyitvā punṇanadim eva¹³ otarati evam evam daṭṭhabbam¹⁴. Ettha hi nadiyaṃ udakapavattanakālo viya

¹ asaṅkhārikam om. T. ² vādo T. ³ samvarā om. T.

⁴ āpāthamāgate M. ⁵ anāvattite T. ⁶ kasmā T. M.

⁷ āvaddheti T. ⁸ āvaṭṭite T. ⁹ Visuddhimagga

p. 128 No. 39, 40 Abhidammathasaṅgraha III, 8. ¹⁰ voṭṭhapanavasena M.

¹¹ T. inserts dutiyo. ¹² āvaṭṭhivithi^o T. comp. Abhidhammatthasaṅgaha IV. 4. ¹³ puna

nadi yeva. ¹⁴ evam eti daṭṭhabbam M.

bhavaṅgavithippavattanakālo¹, āvaraṇabandhanakālo viya kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭanakālo², mahāmātikāya³ udakappavattanakālo viya vithicittapavatti, ubhosu tiresu kedārapūraṇaṃ viya javanaṃ, kakkatakamaggādihi palāyitvā puna udakassa nadiotaraṇaṃ viya javanassa⁴ javitvā tadārammaṇe anuppanne yeva puna bhavaṅgotaraṇaṃ⁵. Evaṃ bhavaṅgaṃ otaraṇacittānaṃ pi gaṇanapatho natthi⁶. Idam pi⁷ ārammaṇadubbalatāya eva hoti, ayaṃ tatiyo moghavāro.

559. Sace pana balavārammaṇaṃ āpāthagataṃ hoti kiriyamanodhātuyā bhavaṅge⁸ āvaṭṭite cakkhuviññāṇādini uppajjanti, javanaṭṭhāne pana paṭhamakāmāvacarakusalacittam javanaṃ hutvā cha satta vāre javitvā tadārammaṇassa vāraṃ deti tadārammaṇaṃ paṭiṭṭhahamaṇaṃ⁹ taṃ sadisaṃ eva mahāvīpākacittam paṭiṭṭhāti idam dve nāmāni labhati¹⁰ paṭisandhicittasadisattā mūlabhavaṅgaṃ ti ca yaṃ javanaṃ gahitaṃ ārammaṇaṃ tassa gahitattā tadārammaṇaṃ ti ca. Imasmiṃ ṭhāne cakkhuviññāṇaṃ sampaṭicchanaṃ santiraṇaṃ tadārammaṇaṃ ti cattāri vipākacittāni gaṇanupagāni¹¹ honti.

Yadā pana dutiyakusalacittam javanaṃ hoti taṃ sadisaṃ dutiyavīpākacittam eva tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti idam¹² pi dve nāmāni labhati paṭisandhicittena asadisattā āgantukabhavaṅgaṃ ti ca purimaṇaṃ 'eva tadārammaṇaṃ ti ca. Iminā saddhim purimāni cattāri pañca honti.

Yadā pana tatiyakusalacittam javanaṃ hoti taṃ sadisaṃ¹³ tatiyavīpākacittam tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti idam pi vuttanayaṇaṃ 'eva āgantukabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Iminā saddhim purimāni pañca cha honti. Yadā pana catuttham kusalaṭṭham javanaṃ hoti taṃ sadisaṃ catuttham vipākacittam tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti idam pi vuttanayaṇaṃ 'eva āgantukabhavaṅgaṃ ta-

¹ vithiārammaṇabandh° T. ² divaddhanakālo T. ³ mahāvānikāya G. ⁴ janassa T. javanaṃ M. ⁵ bhavaṅgotaraṇaṃ M. ⁶ gaṇanān āma natthi M. ⁷ Idañcā pi M. ⁸ dhātubhavaṅge M. ⁹ paṭiṭṭhamānaṃ M. ¹⁰ labbhati T. G. C. ¹¹ gaṇānupagāmī T. ¹² pavatti tu idaṃ ca M. ¹³ tadāhaṃ sadisaṃ M.

dārammaṇaṇ ti dve nāmāni labhati. Iminā saddhiṃ purimāni cha satta honti.

560. Yadā pana tasmim dvāre itthamajjhattārammaṇaṃ apāthaṃ āgacchati¹ tatrā pi vuttanayen 'eva tayo moghavārā labbhanti. Yasmā pana ārammaṇena vedanā parivattati tasmā tatha upekhāsahagataṃ santiraṇaṃ catunnaṃ upekhāsahagatamahākusalajavanānaṃ pariyosāne cattāri upekhāsahagatamahāvīpākacittān 'eva tadārammaṇabhāvena patiṭṭhahanti tāni pi vuttanayen 'eva āgantukabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṇ ti dve nāmāni labhanti, piṭṭhibhavaṅgāni ti pi vuccanti. Eva iti imāni pañca purimehi sattahi saddhiṃ dvādasa honti. Evaṃ cakkhudvāre dvādasa, sotadvārādisu dvādasā ti samasaṭṭhi honti, evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite samasaṭṭhi vipākacittāni uppajjanti, agahita-gahaṇena³ pana cakkhudvāre dvādasa sotaghāṇajivhākāya viññāṇādini cattāri ti soḷasa honti.

561. Imasmim ṭhāne ambopamaṃ nāma gaṇhiṃsu: Eko kira puriso phalitambarukkhamūle sasīsaṃ pārupitvā⁴ nippo niddāyati⁵. Ath'ekaṃ ambapakkaṃ vaṇṭato muñcivā tassa kaṇṇasakkhalim puñjamānaṃ viya tantibhūmiyaṃ pati. So tassa saddena pabujjhivā ummiletvā⁷ olokesi. Tato hatthaṃ pasāretvā phalaṃ gahetvā madditvā upasiṅghitvā paribhuñji. Tatha tassa purisassa ambarukkhamūle niddāyanakālo viya bhavaṅgasamaṅgikālo⁸, ambapakkassa vaṇṭato muñcivā kaṇṇasakkhalim puñjitvā⁹ patanakālo viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanakālo, patanasaddena¹⁰ pabuddhakālo viya manodhātuyā¹¹ bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, ummiletvā¹² olokitakālo viya cakkhuvīññāṇassa dassanakiccasāadhanakālo, hatthaṃ pasāretvā gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaticchanakālo, gahetvā madditakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīranakālo, upasiṅghitakālo viya kiriyaṃnoviññāṇadhātuyā āramaṇassa vavathāpita-

¹ gacchati M. ² ca M. ³ agahaṇena T. ⁴ parupetvā M. ⁵ niddāyati M. ⁶ ṭhanti^o C. T. ṭhapenti^o G. ⁷ ummilitvā M. ⁸ bhavaṅgassa kālo M. ⁹ puñjamānaṃ T. puñcamānaṃ M. ¹⁰ tena saddo M. ¹¹ M. inserts kiriyaṃ. ¹² ummilitvā M.

kālo, paribhuttakālo viya javanassa ārammaṇarasam anubhavitakālo. Ayam upamā kim dīpeti? Āramaṇassa pasādaghaṭṭanam eva kiccam. Tena pasāde ghaṭṭite kiriyamanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanam eva cakkhuviññāṇassa dassanamattakam eva, vipākamanodhātuyā ārammaṇasampaṭicchanaṃ eva, vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇasantīraṇamattakam eva, kiriyamanoviññāṇadhātuyā¹ ārammaṇavavathhāpanamattakam eva kiccam ekan-tena pana ārammaṇarasam javanam eva anubhavati ti dīpeti.

Ettha ca tvaṃ bhavaṅgam nāma hohi, tvaṃ āvajjanaṃ nāma, tvaṃ dassanaṃ nāma, tvaṃ sampaṭicchanaṃ nāma, tvaṃ santīraṇaṃ nāma, tvaṃ voṭṭhapaṇaṃ nāma, tvaṃ javanaṃ nāma hohi ti koci kattā vā kāretā vā natthi².

562. Imasmiṃ pana ṭhāne pañcavidhaniyāmaṃ nāma gaṇhimsu bijaniyāmaṃ utuniyāmaṃ kammaniyāmaṃ dhammaniyāmaṃ cittaniyāmaṃ ti.

Tattha kulatthagacchassa³ uttaraggabhāvo dakkhiṇavalliyā dakkhiṇato rukkhaparīharaṇaṃ suriyāvaṭṭapupphānaṃ suriyābhimukhabhāvo māluvālatāya⁴ rukkhābhimukhagamanaṇālikerassa matthake chiddasambhavo ti tesam tesam bijānaṃ taṃ taṃ sadisaphaladānaṃ bijaniyāmo nāma.

Tasmiṃ tasmiṃ samaye tesam tesam rukkhānaṃ ekappaḥāren 'eva pupphaphalapallavagahanaṃ utuniyāmo nāma.

Tihetukakammaṃ tihetukaduhetukavipākaṃ deti⁵, duhetukakammaṃ duhetukāhetukavipākaṃ deti, tihetukaṃ na deti ti evaṃ tassa tassa kammaṃ taṃ taṃ vipākadānaṃ eva kammaniyāmo nāma.

Aparo pi kammaṃ sarikkhakavipākavasena 'eva kammaniyāmo nāma hoti.

563. Tassa dīpanatthaṃ vatthum kathenti: Sammāsam-buddhakāle Sāvattiyāṃ⁶ dvāragāmo jhāyi, tato pajjalitaṭṭakaraṇaṃ⁷ utṭahitvā ākāseṇa gacchato kākassa gīvāya paṭimucci, so viravanto bhūmiyaṃ pativā kalam akāsi. Ma-

¹ kiriyāṃ^o T. ² kāre vānatthi M. ³ kusalatthag^o T.

⁴ maluvālatāya C. māluvālatāya G. ⁵ tihetukaduhetukakammaṃ duhetukāhetukavipākaṃ deti T.

⁶ Sāvattiyā T. M. ⁷ Comp. Suttavibhaṅga II, 48.

hāsamudde pi ekā nāvā niccalā aṭṭhāsi, heṭṭhā kenaci niruddhabhāvam apassantā¹ kālakaṇṇisalākaṃ vāresuṃ². Sā nāvikkass' eva upāsikāy' eva³ hatthe pati. Tato 'ekissā kāraṇā mā sabbe nassantu, uduke taṃ khipāmā ti' āhaṃsu. Nāviko 'na sakkhisāmi etaṃ uduke uppilavamānaṃ⁴ passitun ti' vālikāghaṭaṃ gīvāya bandhāpetvā khipāpesi. Taṃ khaṇaṃ yeva nāvā khittasaro viya nikkhantā⁵ ti.

Eko bhikkhu lene vasati. Mahantaṃ pabbatakūṭaṃ patitvā dvāraṃ pidahi⁶. Taṃ sattame divase sayam eva apagataṃ.

Sammāsambuddhassa Jetavane nisiditvā dhammaṃ ka-thentassa imāni tīni vatthūni ekappahāren 'eva ārocesuṃ. Satthā na etaṃ aññehi kataṃ tehi⁷ katakammaṃ eva katan ti⁸ atitaṃ āharitvā dassento āha.

Kāko purimattabhāve manusso hutvā ekaṃ duṭṭhagoṇaṃ dametuṃ asakkonto gīvāya palālavaṇiṃ bandhitvā aggim adāsi. Goṇo ten 'eva mato. Idāni taṃ kammaṃ etassa ākāseṇa gacchato muñcituṃ na adāsi.

Sā pi itthi purimattabhāve ekā itthi yeva. Eko kukkuro tāya paricito hutvā araṇṇaṃ gacchantiyā saddhim gacchati saddhim evāgacchati. Manussā 'nikkhanto⁹ amhākaṃ sunakhaluddako¹⁰ ti' uppaṇḍenti, sā tena adhiyamānā¹¹ kukkuraṃ nivāretuṃ asakkonti vālikāghaṭaṃ gīvāya bandhitvā uduke khipi. Taṃ kammaṃ tassa samuddamajjhe muñcituṃ nādāsi.

So pi bhikkhu purimattabhāve gopālako hutvā bilaṃ pavitṭhāya godhāya sākhābhaṅgamuṭṭhiyā dvāraṃ thakesi. Tato sattame va divase sayam eva āgantvā vivari. Godhā kampamānā nikkhāmi. Karuṇāya taṃ na māresi. Taṃ kammaṃ tassa pabbatantaraṃ pavisitvā nisinnassa muñcituṃ na adāsi. Iti imāni tīni vatthūni samodhānetvā imaṃ gātham āha

Na antalikkhe na samuddamajjhe

¹ apassanti M. ² vālayimsu C. G. upāsikass 'eva C. G. T. ⁴ pilavamānaṃ T. ppivamānaṃ M. ⁵ pak-khandā M. ⁶ pidahi taṃ s^o T. dahi taṃ M. ⁷ kataṃ kataṃ tehi C. G. ⁸ eva tan ti M. ⁹ nikkhando M. ¹⁰ oludhato M. ¹¹ aṭṭhiyamānā M.

Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa
 Na vijjati so jagatippadeso
 Yattha t̄hito muñceyya pāpakammā ti¹
 Ayam pi kammaniyāmo nāma.

564. Aññāni pi evarūpāni vatthūni kathetabbāni.

Bodhisattānaṃ pana paṭisandhigahaṇe, mātu kucchito
 nikkhamaṇe, abhisambodhiyaṃ, Tathāgatassa dhammacakka-
 pavattane, āyusaṅkhāravossajjane² parinibbāne ca dasasa-
 hassacakkavālakamaṇaṃ dhammaniyāmo nāmo.

Ārammaṇena pana pasāde ghaṭṭite tvam āvajjanaṃ nāma
 hohi
 pe
 tvam javanaṃ nāma hohi ti koci kattā vā kareta vā³ natthi.
 Attano attano pana dhammatāya evaṃ ārammaṇena pasā-
 dassa ghaṭṭitakālato paṭṭhāya kiriyamanodhātucittaṃ bhava-
 aṅgaṃ āvaṭṭeti, cakkhuvīññānaṃ dassanakiccaṃ sādheti⁴,
 vipākamanodhātusantīraṇakiccaṃ⁵ sādheti, kiriyamanoviññā-
 na dhātuvoṭṭhapanakiccaṃ sādheti, javanaṃ ārammaṇa-
 rasaṃ anubhavatī ti ayam cittaniyāmo nāma ayam idha
 adhippeto.

565. Sasaṅkhārikatīhetukakusalenā pi upekhāsahagata-
 asaṅkhārika-sasaṅkhārikakusalacittehi⁵ pi kamme āyūhite
 taṃ sadisavipākacittehi dinnāya paṭisandhiyā es'eva nayo.

Upekhāsahagatadvaye pana paṭhamam iṭṭhamajjhata-
 rammaṇavasena pavattiṃ dassetvā pacchā iṭṭhārammaṇa-
 vasena dassetabbā evam pi ekekasmim dvāre dvādasa dvā-
 dasa hutvā samasaṭṭhi honti, agahitagahaṇena soḷasa vipāka-
 cittāni uppajjanti.

566. Imasmim t̄hāne pañcanāliyanta-opammaṃ⁶ nāma
 gaṇhimsu.

Ucchupīlanasamaye kira ekasmā gāmā ekādasa yanta-
 vāhakā⁷ nikkhamitvā ekaṃ ucchuvātaṃ⁸ disvā tassa pari-
 pakkabhāvaṃ ṇatvā ucchusāmikaṃ upasaṅkamitvā 'yanta-

¹ Dhammap. vs. 127. ² °saṅkhārassa ossajjane M. ³ va M.

⁴ M. *inserts* sampaṭicchana-kiccaṃ sādheti vip° ⁵ asaṅ-
 khārika-asaṅkh° T. °sahagatehi M. ⁶ °nāliyanta-opanaṃ M.

⁷ °vāhanā T. ⁸ Comp. Cullavagga VI, 3. 10.

vāhā mayan ti' ārocesum. So 'aham tumhe yeva pariye-
sāmī ti' ucchusālam¹ gahetvā agamāsi. Te tатtha nāliyan-
tam yojetvā² 'mayam ekādasa janā' aparam pi ekam lad-
dhum vaṭṭati, vetanena³ gaṇhathā ti' āhamsu. Ucchu-
sāmiko 'aham eva sahāyo bhavissāmī ti' ucchūnam sālam
pūrāpetvā tesam sahāyo ahosi⁴. Te attano attano kiccāni
katvā phāṇitapācakena⁵ ucchurase pakke gulabandhakena
baddhe ucchusāmikena tulayitvā bhāgesu dinnesu attano
attano bhāgam ādāya sālam sāmikam⁶. paṭicchāpetvā eten 'eva
upāyena aparāsu pi catūsu sālāsu kammaṃ katvā pakkamimsu.

Tattha pañca yantasālā viya pañca pasādā daṭṭhabbā, pañ-
ca ucchuvāṭṭā viya pañca ārammaṇāni, ekādasa vicāraṇaka-
yantavāhā viya ekādasa vipākacittāni, pañca ucchusālāsāmi-
kā viya pañca viññāṇani, paṭhamakasālāya sāmikena sad-
dhiṃ dvādasannaṃ janānaṃ ekato va hutvā katakammānaṃ
bhāgagahaṇakālo viya ekādasannaṃ vipākacittānaṃ cakkhu-
viññāṇena saddhiṃ ekato hutvā cakkhudvāre rūpārammaṇe
sakasakakiccakaraṇakālo, sālāsāmikassa sālāya sampaṭi-
cchitakālo viya cakkhuvīññāṇassa dvārasaṅkantiakaraṇaṃ⁷.

Dutiyatatiyacatutthapañcamāya sālāya⁸ dvādasannaṃ
ekato hutvā katakammānaṃ bhāgagahaṇakālo viya ekāda-
sannaṃ vipākacittānaṃ⁹ kāyaviññāṇena saddhiṃ ekato hutvā
kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo,
sālāsāmikassa sālāya sampaṭicchitakālo viya kāyaviññāṇassa¹⁰
dvārasaṅkanti-akaraṇaṃ veditabbaṃ. Ettāvata tihetuka-
kammena paṭisandhi tihetukā hoti ti vāro kathito.

Yā pana tena duhetukapaṭisandhi hoti sā paṭicchannā va
hutvā gatā.

567. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti¹¹
ti vāro kathetabbo. Duhetukānaṃ¹² somanassasahagatā
sasaṅkhārikacittena kamme āyūhite tam sadisen 'eva duhe-
tukavipākacittena¹³ gahitapaṭisandhikassa vuttanayen 'eva

¹ M. *inserts* te. ² sajjetvā M. ³ vetthanena M.
⁴ hoti M. ⁵ thānitapācakena T. ⁶ ucchusālam sāmī-
kassa M. ⁷ ākaraṇaṃ M. ⁸ °pañcamasālāya M.
⁹ dvādasacito M. ¹⁰ M. *omits* kāya. ¹¹ M. *omits* hoti.
¹² duhetukena T. M. M. *adds* hi. ¹³ duhetukacittena M.

cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate¹ tayo moghavārā duhetukasomanassasahagatā², sasaṅkhārikajavanāvasāne taṃ sadisam eva mūlabhavaṅgasasaṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ, sasaṅkhārikajavanāvasāne taṃ sadisam eva āgantukabhavaṅgasasaṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ, iṭṭhamajjhattārammaṇe dvinnāṃ upekhāsahagatajavanānaṃ avasāne tādisān' eva³ dve tadārammaṇāni uppajjanti. Idha ekekasmim dvāre aṭṭhaṭṭha katvā samacattālīsa cittāni. Agahitagahaṇena pana cakkhudvāre aṭṭha sotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni cattāri ti dvādasa honti.

Evam ekāya cetanāya kamme āyūhite dvādasa vipākacittāni uppajjanti.

Ambopamā pañcaniyāmakathā pākāṭikā eva.

Duhetukacittasadisavipākena⁴ gahitapaṭisandhike pi es'eva nayo. Yantavāhopamāyam⁵ pan 'ettha satta yantavāhā, tehi hatthayante nāma sajjite sālāsāmikāṃ aṭṭhamāṃ katvā vuttanayānusāreṇ 'eva yojanā veditabbā. Ettāvata duhetukakammaena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro kathito.

568. Idāni ahetukapaṭisandhikathā hoti.

Catunnaṃ hi duhetukakusalacittānaṃ aññatareṇa kamme āyūhite kusalavipāka-upekhāsahagatā hetukamanoviññāṇadhātucittena gahitapaṭisandhikassa paṭisandhikammasadisā ti na vattabbā. Kammaṃ hi duhetukaṃ, paṭisandhi ahetukā, tassa vuddhipattassa cakkhudvāre iṭṭhamajjhattārammaṇe āpāthagate purimanayen' eva tayo moghavārā veditabbā. Catunnaṃ pana duhetukakusalacittānaṃ aññatarajavanassa pariyoṣāne ahetukacittaṃ tadārammaṇabhāvena patiṭṭhāti. Taṃ mūlabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Evam ettha cakkhuviññāṇaṃ sampaṭicchanaṃ upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ tadārammaṇaṃ pi upekhāsahagataṃ evā ti tesu ekaṃ gahetvā gaṇanūpagāni⁶ tīn'eva honti. Iṭṭhārammaṇe pana santīraṇaṃ pi tadārammaṇaṃ pi somanassasahagataṃ eva. Tesu ekaṃ gahetvā purimāni tīni⁷ cattāri honti. Evam pañcasu dvāresu cattāri cattāri katvā ekāya cetanāya kamme āyūhite viṣati vipākacittāni

¹ apātha° M. ² °gata āsankh° M. ³ tādisān' etthādisān' eva M.

⁴ Duhetukassa cittattayasad° T. Duhetuka sesacittattayasad° M. ⁵ °opamāya M. ⁶ gaṇanupakāni T. ⁷ ti M.

uppajjanti ti veditabbāni, agahitagahaṇena pana cak-
khudvāre cattāri sotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni cattāri ti
aṭṭha honti, idaṃ ahetukaṭṭhakaṃ¹ nāma, idaṃ² manussa-
lokena gahitaṃ, catūsu pana apāyesu pavatte labbhati.
Yadā hi Mahāmogallānatthero niraye padumaṃ mā-
petvā padumakaṇṇikāya nisinno nerayikānaṃ dhamma-
kathaṃ katheti tadā tesam theram passantānaṃ kusalavi-
pākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, saddaṃ sunantānaṃ so-
taviññāṇaṃ, candanavane divāvihāraṃ nisiditvā gatassa
cīvaragandhaghāyanakāle ghāṇaviññāṇaṃ, nirayaggaṃ³
nibbāpetuṃ devaṃ vassāpetvā pāṇiyadānakāle jivhāviñ-
ñāṇaṃ, mandamandavātasamuṭṭhāpanakāle kāyaviññāṇaṃ
ti evaṃ cakkhuviññāṇādīni pañca ekaṃ sampaṭicchanaṃ
dve santiraṇāni ti ahetukaṭṭhakaṃ labbhati. Nāgasupanna-
vemānikapetaṇaṃ⁴ pi akusalena paṭisandhi hoti, pavatte ku-
salaṃ vipaccati, tathā cakkavattino maṅgalaṭṭhiassādīnaṃ.

Ayaṃ tāva iṭṭha-iṭṭhamajjhattārammaṇesu kusalajavana-
vasena kathāmaggo.

569. Iṭṭhārammaṇe pana catūsu somanassasahagataaku-
salacittesu⁵ javanesu⁶ kusalavipākaṃ somanassasahagatāhe-
tukaṃ cittaṃ tadārammaṇaṃ hoti, iṭṭhamajjhattārammaṇe
catūsu upekkhāsahagatalobhasampayuttesu javanesu kusala-
vipākaṃ upekkhāsahagatāhetukacittaṃ tadārammaṇaṃ hoti.

Yaṃ pana javanena tadārammaṇaṃ niyāmetabban ti
vuttaṃ taṃ kusalaṃ sandhāya vuttan ti veditabbam.

Domanassasahagatajavanānantaraṃ tadārammaṇaṃ uppaj-
jamānaṃ kiṃ uppajjati ti akusalavipākāhetukamanoviññā-
nadhātucittaṃ⁷ uppajjati.

570. Idaṃ pana javanaṃ kusalattāya⁸ vā akusalattāya
vā ko niyāmeti ti āvajjanaṃ c'eva voṭṭhapanāṇ ca. Āvaj-
janena hi yoniso āvajjite⁹ voṭṭhapanena ayoniso¹⁰ vavattā-
pīte javanaṃ akusalaṃ bhavissati ti aṭṭhānaṃ etaṃ¹¹, āvaj-

¹ °aṭṭham M. ² Visuddhimagga p. 130. ³ nerayaggaṃ M.

⁴ °vemātika° C. °subaṇṇavemānika° M. ⁵ sahadagata-
kusala° M. ⁶ javitesu T. jivitesu M. ⁷ °āhetumāno° M.

⁸ javanakusalatāya M. ⁹ āvaṭṭite M. ¹⁰ yoniso M.

¹¹ aṭṭha nām' etaṃ M.

janena ayoniso āvajjite¹; voṭṭhapanena yoniso vavatthāpīte javanaṃ kusalaṃ bhavissatī ti pi atthānaṃ eva². Ubhayaena pana yoniso āvajjite³ vavatthāpīte ca⁴ javanaṃ kusalaṃ hoti, ayoniso akusalan ti veditabbaṃ. Itthārammaṇe pana kaṅkhatō uddhatassa ca tadārammaṇaṃ kiṃ hoti ti itthārammaṇasmim kaṅkhatu vā mā vā uddhato vā hotu mā vā kusalavipākāhetukasomanassacittam eva tadārammaṇaṃ hoti itthamajjhātārammaṇe kusalavipākāhetuka-upekhāsahagatan ti. Ayaṃ paṇ' ettha saṅkhepato atthadīpano⁵ Mahā-Dhammarakkhitattheravādo nāma.

Somanassasahagatasmim hi javane javite pañca tadārammaṇāni gavesitabbāni, upekhāsahagatasmim javite cha gavesitabbāni ti.

571. Athā⁶ yadā somanassasahagatapaṭisandhikassa pavatte jhānaṃ nibbattetvā pamādena parihīnājjhānaṃ paṇītaḍḍhammo me nattho ti paccavekkhato vippaṭisārasena domanassaṃ uppajjati tadā kiṃ uppajjati? Somanassānantaraṃ hi domanassaṃ, domanassānantaraṃ ca somanassaṃ, paṭṭhāne paṭisiddhaṃ mahaggataṃ dhammaṃ ārabha javane javite tadārammaṇaṃ pi tatth' eva paṭisiddhan ti kusalavipākā vā akusalavipākā vā upekhāsahagatā hetukamanoviññānadhātu uppajjati. Kim assa āvajjanaṃ⁷ ti bhavaṅgāvajjanānaṃ viya tatth' assa āvajjanakiccaṃ⁸ ti etāni tāva attano ninnattā ca ciṇṇattā ca samudācarattā⁹ ca uppajjantu, ayaṃ kathaṃ uppajjati¹⁰ ti yathā nirodhassa anantarapaccayaṃ nevasaṅgānāsaṅgāyatanaṃ nirodhā vuṭṭhahantassa phalasaṃpatti cittaṃ ariyamaggacittaṃ maggānantarāni phalacittāni evaṃ asante pi¹¹ ninnaciṇṇasamudācarabhāve¹² uppajjati. Vinā hi āvajjanaṃ cittaṃ uppajjati, ārammaṇe¹³ pana vinā n'uppajjati ti. Atha kim ass'ārammaṇaṃ ti rūpādīsu parittadhammesu aṅgātaraṃ. Etesu hi yad eva tasmim samaye āpāthagataṃ hoti taṃ ārabha etaṃ cittaṃ uppajjati ti veditabbaṃ. Idāni sabbe-

¹ om. M. ² atthā nāma 'etaṃ M. ³ āvaṭṭite M. ⁴ M. om. ca.
⁵ °dīpanā C. G. ⁶ Atth'assa M. ⁷ assā avajjo M.
⁸ natth'assā avajjo M. ⁹ samudācaṭṭattā T. ¹⁰ om. M.
¹¹ M. adds āvajjana. ¹² °samudācaṭṭo T. ¹³ ārammaṇe M.

sam pi etesaṃ cittānaṃ¹ pākatabhāvatthaṃ ayam pakīṇ-
nakanayo vutto.

572. Suttaṃ dovāriyo² ca gāmillo ambo koliyakena³ ca
jaccandho piṭṭhasappi ca⁴ visayagāho ca⁵ upanissa-
ya-m-atthaso ti. ||

Tattha suttan ti eko panthamakkaṭako⁶ pañcasu disāsu
suttaṃ pasāretvā jālaṃ katvā majjhe nipajjati paṭhamadi-
sāya pasāritasutte pānakena vā paṭaṅgena vā makkhikāya
vā pahāte nipannaṭṭhānato calitvā nikkhamitvā suttānusārena
gantvā tassa yūsaṃ pivitvā punāgantvā tatth 'eva nipajjati,
dutiyaadisāsu pahātakālesu pi evaṃ eva karoti. Tattha
pañcasu disāsu pasāritasuttaṃ viya pañca pasādā, majjhe
nipannamakkaṭako viya cittam, pānakādihi suttaghaṭṭana-
kālo viya ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālo, majjhe ni-
pannamakkaṭakassa calanaṃ viya pasādaghāṭṭanakaṃ āra-
mmaṇaṃ gahetvā kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvāṭṭitakālo,
suttānusārena gamanakālo viya viṭhicittappavatti, sise
vijjhivā yūsapivanaṃ viya javanassa ārammaṇe javitakālo,
puna āgantvā majjhe nipajjanakālo⁷ viya cittassa hadaya-
vatthum eva nissāya pavattanaṃ. Idaṃ opammaṃ kim
dīpeti? Ārammaṇena pasāde ghaṭṭite pasādavatthuka-
cittato hadayarūpavatthukacittam paṭhamataram upajjati
ti dīpeti, ekekāṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvāresu āpātham āga-
cchatī ti⁸ dīpeti.

573. Dovāriyo⁹ ti. Eko rājā sayanagato niddāyati, tassa
paricārako¹⁰ pāde parimaddanto nisīdi, badhiradovāriko
dvāreṭhito, tayo paṭihārā paṭipāṭiyā ṭhitā. Ath'eko¹¹ paccanta-
vāsī manusso paṇṇākāraṃ ādāya āgantvā dvāraṃ ākoṭesi.
Badhiradovāriko saddaṃ na suṇāti, pādaparimajjanako¹²
saññaṃ adāsi. Tāya saññāya dvāraṃ vivaritvā passi. Pa-
ṭhamapaṭihāro paṇṇākāraṃ gahetvā dutiyassa adāsi, du-
tiyo tatiyassa, tatiyo rañño, rājā paribhuñji.

¹ sabbe etesaṃ citt° T. ² dovārito M. ³ goliya° M.
⁴ jaccantapiṭṭhiyapī ca M. ⁵ viya saggāho ca M. sayagā-
gāho T. ⁶ Comp. Milindapaṇṇa p. 407. ⁷ nipajjanam M.
⁸ ti pi M. ⁹ Dovāriko M. ¹⁰ paricāriko M. ¹¹ atha ko M.
¹² parimajjako C. G. parimajjhako M.

Tattha so rājā viya javanam datṭhabbam, pādaparimajjana-ko¹ viya āvajjanam, badhiradovāriko viya cakkhuviññānam, ta-yo paṭihārā viya sampaticchanādini tīni vithicittāni, paccanta-vāsino paṇṇākāram ādāya āgantvā dvārakoṭanam viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanam, pādaparimajjanakena² saññāya dinnakālo viya kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, tena dinnasaññāya badhiradovārikassa dvāravivaraṇakālo viya cakkhuviññānassa ārammaṇe dassanakiccāsādhana-kālo³, paṭhamapaṭihārena paṇṇākārassa gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaticchitakālo, paṭhamena dutiyassa dinnakālo viya vipākamanoviññānadhātuyā ārammaṇassa santīritakālo, dutiyena tatiyassa dinnakālo viya kiriyamanoviññānadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo, tatiyena rañño dinnakālo viya voṭṭhapanena javanassa niyyātitakālo⁴, rañño paribhogakālo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanakālo. Idaṃ opammaṃ kiṃ dīpeti? Ārammaṇassa pasādaghaṭṭanam eva kiriyamanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanamattam eva, cakkhuviññānādīnam dassanasampaticchana-santīranavavatthāpanamattān⁵ 'eva kiccāni, ekantena pana javanam eva ārammaṇarasam anubhoti ti idaṃ dīpeti ti.

574. Gāmillako⁵ ti. Sambahulā gāmadārakā antara-vithiyam paṃsukīlam⁶ kīlanti⁷. Tatth' ekassa hatthe kahāpaṇo⁸ paṭihaññi. So 'mayham hatthe paṭihatam kin nu kho etan ti' āha. Ath' eko 'paṇḍaram etan ti' āha. Aparo saha paṃsunā gālham gaṇhi, añño 'puthulacaturassam etan ti' āha. Aparo 'kahāpaṇo eso ti' āha. Atha nam āharitvā mātuyā adāmsu⁹. Sā kamme upanesi. Tattha sambahulānam dārakānam antaravithiyam kīlantānam nisinnakālo viya vithicittappavatti datṭhabbā, kahāpaṇassa hatthe paṭihatakālo viya ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālo, 'kin nu kho etan ti' vuttakālo viya tam ārammaṇam gahetvā kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, paṇḍaram etan ti' vuttakālo viya cakkhuviññāṇena dassanakiccassa sādhitakālo, saha paṃsunā gālham gahitakālo viya vipākama-

¹ °majjhako M. ² °majjakena M. ³ dassakicca° C. G.

⁴ niyyādita° M. ⁵ Gāmillo M. ⁶ paṃsum M. ⁷ kīlam

ti kīlanti. M. ⁸ kahāpanam M. ⁹ adāsi M.

nodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchitakālo, 'puthulacaturassam etan ti' vuttakālo viya vipākamanoviññādhātuyā ārammaṇassa santīritakālo¹, 'eko kahāpaṇo ti' vuttakālo viya kiriyaṇamanoviññādhātuyā ārammaṇassa vavattthāpitakālo, mātara²kamme upanītabhāvo viya javanassa ārammaṇarasānubhavaṇaṃ³ veditabbam. Idaṃ opammaṃ kim dīpeti? Kiriyaṇanodhātu adisvā va bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, vipākamanodhātu adisvā va sampaṭicchati, vipākamanoviññādhātu adisvā va santīreti, kiriyaṇamanoviññādhātu adisvā va vavattthapeti, javanaṃ adisvā va ārammaṇarasam anubhoti, ekantena pana cakkhuvīññāṇam eva dassanakiccaṃ sādhetī ti dīpeti.

Ambo kōliyakena⁴ cā ti idaṃ hetthāvuttaambopamaṃ ca ucchusālāsāṃikopamaṃ ca sandhāya vuttam.

575. Jaccandho piṭhasappi⁵ cā ti ubho pi kira te nagaradvāre sālāyaṃ⁶ nisīdīmsu. Tattha piṭhasappi āha: 'Bho, andha, kasmā tvaṃ idha sussamāno vicarasi⁷, asuko padeso subhikkho bahvannaṇāno, kim tattha gantvā sukhena jīvitum na vaṭṭati ti.' 'Mayhaṃ tāva tayā ācikkhitam, tuyhaṃ pana tattha gantvā sukhena jīvitum kim na vaṭṭati ti.' 'Mayhaṃ gantum pādā natthi.' 'Mayhaṃ pi passitum cakkhūni natthī ti. Yadi evaṃ tava pādā hontu [mama cakkhūni ti ubho pi sādhu ti] sampaṭicchitvā jaccandho⁸ piṭhasappim khandham āropesi. So tassa khandhe nisīditva vāmahatthen'assa sīsam parikkhipitvā⁹ dakkhiṇena hatthena imasmiṃ thāne mūlam āvaritvā thitam imasmiṃ 'pāsāṇo, vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇha, dakkhiṇaṃ muñca vāmaṃ gaṇhā ti' maggaṃ niyāmetvā ācikkhi. Evaṃ jaccandhassa¹⁰ pādā piṭhasappissa cakkhūni ti ubho pi sampayogena icchitattānaṃ gantvā sukhena jīvīmsu. Tattha jaccandho¹¹ viya rūpakāyo, piṭhasappi viya arūpakāyo. Piṭhasappinā¹² vinā¹² jaccandhassa¹³ disaṃ gantum gamaṇābhisaṅkhārassa nib-

¹ santīraṇa^o M. ² mātaraṃ M. ³ ārammaṇass'ānubhavaṇaṃ M. ⁴ goḷiyakena M. ⁵ jaccanto pi sappi M.
⁶ sālāya M. ⁷ micchasi T. ⁸ jaccanto M. ⁹ parikkhipetvā M. ¹⁰ jaccantassa M. ¹¹ jaccanto M.
¹² gāvinā T. ¹³ jaccantassa M.

battitakālo¹ viya rūpassa arūpena vinā ādānagahanacopanam pāpetum asamatthatāya, jaccandhena vinā piṭhasappissa disam gantum gamanābhisaṅkhārassa appavattanam viya pañca vokāre rūpam vinā arūpassa appavattanam², dvinnam pi sampayogena icchitaṭṭhānam gantvā sukhena jīvitakālo viya rūpārūpadhammānam aññamaññayogena³ sabbakiccesu pavattisambhavo ti ayam pañho pañcavokāravasena kathito⁴.

576. Visayagāho cā ti cakkhurūpavisayam gaṇhāti sotādinī saddādivisaye. —

Upanissaya-m-atthaso ti upanissayato ca atthato ca tattha asambhinnattā cakkhussa āpāthagatattā rūpānam ālokasannissitam manasikārahetukam catūhi paccayehi uppajjati cakkhuviññānam saddhim sampayuttadhammehi. Tattha matassā pi cakkhu sambhinnam hoti, jīvato⁵ niruddham pi pittena vā semhena vā rudhirena⁶ vā palibuddham pi. Cakkhuviññānassa paccayo bhavitum asakkontam sambhinnam nāma hoti, sakkontam asambhinnam nāma. Sotādisu pi es'eva nayo. Cakkhusmim pana asambhinne pi bahiddhā rūpārammaṇe āpātham anāgacchante cakkhuviññānam n'uppajjati. Tasmim pana āpātham āgate pi ālokasannissaye asati n'uppajjati. Tasmim laddhe pi kiriya-manodhātuyā bhavaṅge anāvattite n'uppajjati āvattite yeva uppajjati. Evaṃ uppajjamānam sampayuttadhammehi saddhim yeva uppajjati. Iti ime cattāro paccayē labhitvā uppajjati cakkhuviññānam.

Asambhinnattā sotassa āpāthagatattā saddānam ākāsa-sannissitam manasikārahetukam catūhi paccayehi uppajjati sotaviññānam saddhim sampayuttadhammehi. Tattha ākāsa-sannissitan ti ākāsa-sannissayam laddhā va uppajjati, na vinā tena. Na hi pihitakaṇṇacchiddassa sotaviññānam pavattati. Sesam purimanayen 'eva veditabham.

Yathā ettha evam ito paresu pi visesamattam pana vakkhāma.

Asambhinnattā ghāṇassa āpāthagatattā gandhānam vāyo sannissitam manasikārahetukam catūhi paccayehi uppajjati

¹ nippattitakālo viya M. ² appavatti T. M. ³ °sampsayogena M. ⁴ vokāraha° M. ⁵ jīvito T. ⁶ ruhirena M.

ghāṇaviññāṇaṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha vāyosannissitaṃ ti ghāṇaḥāḥāṃ¹ vāyumbhi pavisante yeva uppajjati, tasmim asati n'uppajjati ti attho.

Asambhinnattā jivhāya āpāthagatattā rasānaṃ āposannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati jivhāviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha āposannissitaṃ ti jivhātemanaṃ āpaṃ laddhā va uppajjati na vinā tena. Sukkhajivhānaṃ hi sukkhakhādaniye jivhāya thapite pi jivhāviññāṇaṃ n'uppajjat² eva.

Asambhinnattā kāyassa āpāthagatattā phoṭṭhabbānaṃ² paṭhaviṣannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati kāyaviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha paṭhaviṣannissitaṃ ti kāyappasādapaccayaṃ paṭhaviṣannissayaṃ laddhā va uppajjati, na tena vinā. Kāyadvārasmiṃ hi bahiddhā mahābhūtārammaṇaṃ ajjhattikaṃ kāyapasādaṃ ghaṭṭetvā pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaññati.

Asambhinnattā manassa āpāthagatattā dhammānaṃ vatthusannissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati manoviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha mano ti bhavaṅgacittaṃ, taṃ niruddham pi āvajjana-cittassa paccayo bhavituṃ asamattaṃ mandataragataṃ³ eva pavattamānaṃ pi sambhinnaṃ nāma hoti. Āvajjanassa pana paccayo bhavituṃ samattaṃ asambhinnaṃ nāma. Āpāthagatattā dhammānaṃ ti dhammārammaṇe āpāthagate vatthusannissitaṃ ti hadaya vatthusannissayaṃ⁴ laddhā va uppajjati, na tena vinā. Ayam pi pañho pañcavokārabhavaṃ sandhāya kathito.

Manasikārahetukan ti kiriyamanoviññāṇadhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite yeva uppajjati ti attho.

Avam tāva upanissaya-m-atthaso ti ettha upanissaya-vaṇṇanā.

577. Atthato pana cakkhu dassanattaṃ, sotaṃ savanattaṃ, ghāṇaṃ ghāyanattaṃ, jivhā sāyanattaṃ, kāyo phu-

¹ °bile M. ² poṭṭhabbānaṃ C. G. ³ mandantamagalaṃ C. G. mandan tamahataṃ T. mandattā maga (sic) tam eva M. ⁴ °sannissitaṃ M.

sanattho, mano vijānanattho, tassa dassanaṃ attho assā ti. Taṃ hi tena nipphādetabban ti dassanattham. Sesesu es'eva nayo ti.

Ettāvata Tipiṭaka-Cūlanāgattheravāde soḷasakamaggo niṭṭhito. Saddhiṃ dvādasakamaggena c'eva ahetukaṭṭhakena ca.

Idāni Moravāpivāsī-Mahādattattheravāde dvādasamagga-kathā hoti. Tattha Sāketakapañhaussadakittanahetukittanāni pākatikān' eva.

Ayaṃ pana thero asaṅkhārikasasaṅkhārikesu' dosaṃ disvā asaṅkhārikaṃ asaṅkhārikam eva vipākaṃ deti no sa-asaṅkhārikaṃ, sasaṅkhārikam pi sasaṅkhārikam eva no asaṅkhārikaṃ ti āha.'

Javanena c'esa cittaniyāmaṃ na katheti¹ ārammaṇena pana vedanāniyāmaṃ katheti. Ten' assa vipākuddhāre dvādasakamaggo nāma jāto, dasakamaggo pi ahetukaṭṭhakam pi etth 'eva pavitṭham.

578. Tatrāyaṃ nayo. Somanassasahagatatihetukāsaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādiseṇ 'eva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuddhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayen' eva tayo moghavarā honti. Tattha kusalato cattāri somanassasahagatāni, akusalato cattāri, kiriyato pañcā ti imesaṃ terasannaṃ cittānaṃ aññatarena javitapariyosāne tadārammaṇaṃ patitṭhahamaṇaṃ somanassasahagatāsaṅkhārikatihetukacittam² pi duhetukacittam³ pi patitṭhāti.

Evam assa cakkhudvāre cakkhuviññāṇādīni tīni tadārammaṇāni dve ti pañca gaṇanūpagacittāni honti. Ārammaṇena pana vedanaṃ parivattetvā kusalato catunnaṃ, akusalato catunnaṃ, kiriyato catunnaṃ ti dvādasannaṃ upekhāsahagatacittānaṃ aññatarena jīvitāvasāne upekhāsahagataṃ tihetukāsaṅkhārikavipākam pi duhetukāsaṅkhārikavipākam pi tadārammaṇaṃ hutvā uppajjati. Evam assa cakkhudvāre upekhāsahagataṃ santīraṇaṃ imāni dve tadārammaṇāni ti tīni gaṇanūpagacittāni honti. Tāni purimehi pañcahi

¹ kathesi M.

² °sahagata-asāṅkh° M.

³ duhetuka-

cittam om. T.

saddhim aṭṭhasotadvārādīsu pi aṭṭhaṭṭhā ti ekāya cetanāya kamme āyūhite samacattālīsa cittāni uppajjanti, agahita-gahanena pana cakkhudvāre aṭṭha sotaviññānādīni cattāri ti dvādasa honti, tattha mūlabhavaṅga-āgantukabhavaṅgatā ambopamā niyāmakakathā ca vuttanayen 'eva veditabbā.

Somanassasahagatatihetukasasaṅkhārikakusalacittena kamme āyūhite pi upekhāsahagatatihetuka-asaṅkhārikasa-ṅkhārikehi kamme āyūhite pi es 'eva nayo.

Hatthayantopamā pi ettha pākatikā eva. Ettāvata tihetukakammena tihetukapaṭisandhi hoti ti vāro kathito. Tihetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro pana paṭicchanno hutvā gato. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti ti vāro pana paṭicchanno hutvā gato. Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti.

Somanassasahagataduhetukāsaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādīsen 'eva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuddhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayen 'eva tayo moghavārā honti cattāri gaṇanūpagā. Duhetukassa pana javanakiriyā natthi. Tasmā kusalato cattāri somanassasahagatāni, akusalato cattāri ti imesaṃ aṭṭhannaṃ aṅṅātarena javitapariyosāne duhetukam eva somanassasahagatāsaṅkhārikam tadārammaṇam hoti. Evam assa cakkhuviññānādīni tīni idaṅ ca tadārammaṇan ti cattāri gaṇanūpagacittāni¹ honti.

579. Iṭṭhamajjhātārammaṇe pana kusalato upekhāsahagatānam catunnaṃ, akusalato catunnaṃ ti aṭṭhannaṃ aṅṅātarena javitapariyosāne duhetukam eva upekhāsahagatāsaṅkhārikam tadārammaṇam hoti. Evam assa upekhāsahagatānam santiraṇam idaṅ ca tadārammaṇan ti dve gaṇanūpagacittāni² honti. Tāni purimehi catūhi saddhim cha sotadvārādīsu pi cha vā ti³ ekāya cetanāya kamme āyūhite samatīpasa⁴ cittāni uppajjanti. Agahita gahanena pana cakkhudvāre cha sotaviññānādīni cattāri ti dasa honti, ambopamā niyāmakathā pākatikā eva. Yantopamaṃ idha na labbhati ti vuttaṃ. Somanassasahagataduhetukasasaṅ-

¹ °ūpaka° T.

² °ūpaka° T.

³ cha jāti T. cha chā

ti M. ⁴ satīpasa T.

khārikakusalacittena kamme āyūhite pi upekhāsahagata-duhetuka-asaṅkhārikasasaṅkhārikehi kamme āyūhite pi es' eva nayo.

Ettāvatā duhetukakammena duhetukapañisandhi hoti ti vāro kathito. Ahetukā¹ hoti ti vāro pana evaṃ veditabbo. Kusalato catūhi nāṇavippayuttehi kamme āyūhite kusala-vipākāhetukamanoviññādhātuyā upekhāsahagatāya paṭisandhiyā gahitāya kammaśadisā paṭisandhi ti na vattabbā. Ito paṭṭhāya heṭṭhā vuttanayen' eva kathetvā iṭṭhe pi iṭṭhamajjhatte pi cittuppatti veditabbā.

Imassa hi therassa vāde piṇḍajavanam eva javati. Sesa-javanam kusalattāya² ko niyāmeti ti ādi kathā sabbā tattha vuttanayen' eva veditabbā ti.

580. Ettāvatā Moravāpivasī-Mahādattattheravāde dvādasakamaggo niṭṭhito saḍḍhim dasakamaggena ceva ahetukaṭṭhakena ca.

Idāni Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggakathā hoti. Tattha Sāketapañhaussadakittanāni pākātikān' eva.

Hetukittane pana ayaṃ viśeso. Tihetukakammaṃ tihetukavipākam pi duhetukavipākam pi ahetukavipākam pi deti, duhetukakammaṃ tihetukam eva na deti, itaraṃ deti.

Tihetukakammena paṭisandhi tihetukā va hoti, duhetukā ahetukā na hoti, duhetukakammena duhetukā ahetukā hoti, tihetukā na hoti. Asaṅkhārikakammavipākam asaṅkhārikam eva deti no sasaṅkhārikam, sasaṅkhārikam eva sasaṅkhārikam vipākam deti no asaṅkhārikam.

Ārammaṇena vedanā parivattetabbā, javanam piṇḍajavanam eva javati³, ādito paṭṭhāya cittāni kathetabbāni.

581. Tatrāyaṃ kathā: Eko paṭhamakusalacittena kammaṃ āyūhati paṭhamavipākacittēn' eva paṭisandhim gaṇhāti, ayaṃ kammaśadisā paṭisandhi, tassa vuddhippattassa cakkhuvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate vuttanayen' eva⁴, ta-yo moghavārā honti. Ath'assa heṭṭhāvuttānaṃ terasannaṃ

¹ M. *adds* paṭisandhi.

³ labbhati M.

² M. *adds* vā akusalattāya vā.

⁴ vuttā nayan' eva M.

somanassasahagatajavanānaṃ aññatarena javitapariyosāne paṭhamavipākacittam eva tadārammaṇaṃ hoti, tam mūlabhavaṅgaṃ¹ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Evam assa cakkhuviññāṇādini tīni idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti cattāri gaṇanūpagacittāni honti. Itthamajjhattārammaṇe heṭṭhā vuttānaṃ yeva dvādasannaṃ upekhāsahagatajavanānaṃ aññatarena javitapariyosāne upekhāsahagataṃ tihetukāsāṅkhārikacittam tadārammaṇatāya patitṭhāti². Tam āgantukabhavaṅgaṃ tadārammaṇaṃ ti dve nāmāni labhati. Evam assa upekhāsahagatasantīraṇaṃ idaṃ ca tadārammaṇaṃ ti dve gaṇanūpagacittāni. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ cha honti. Evam ekāya cetaṇāya kāmmē āyūhite pañcasu dvāresu³ samatimsa cittāni uppajjanti. Agahitagaḥaṇena pana cakkhudvāre cha sotaviññāṇādini cattāri ti dasa honti.

Ambopamaniyāmakakathā pākatikā eva. Dutiyatatiyācatutthakusalacittehi kamme āyūhite pi ettakān'eva vipākacittāni honti, catūhi upekhāsahagatehi⁴ āyūhite pi es'eva nayo.

Idha pan'assa paṭhamam itthamajjhattārammaṇaṃ dassettabbam. Pacchā itthārammaṇena⁴ vedanā parivattetabbā, ambopamaniyāmakakathā pākatikā eva yantopamaṃ na labhati. Kusalato pana catunnaṃ nānavippayuttānaṃ aññatarena kamme āyūhite pi⁵ ito paṭṭhāya sabbam vitthāretvā ahetukaṭṭhakaṃ kathetabbam.

582. Ettāvata Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggo niṭṭhito hoti saddhiṃ ahetukaṭṭhakenā ti⁶. Imesaṃ pana tiṇṇaṃ therānaṃ katarassa vādo gaḥetabbo ti? Na kassaci, ekamsena sabbesaṃ pana vādesu yuttaṃ gaḥetabbam. Paṭhamavādasmim hi sasaṅkhārāsāṅkhāravidhānaṃ paccayabhedato adhippetam. Ten'ettha asaṅkhārikakusālassa dubbalapaccayehi uppannaṃ sasaṅkhāravipākaṃ, sasaṅkhārakusalassa dubbalapaccayehi⁷ uppannaṃ asaṅkhārikavipākāṃ ca gaḥetvā labbhamānāni pi kiriyajavanāni pahāya kusalajavanena tadārammaṇaṃ ārammaṇena ca

¹ na mūlabh° T.

² pavattati M.

³ caresu T.

⁴ °ārammaṇe M. .

⁵ ti M.

⁶ saddhiṃ ahetukaṭṭham

hoti M.

⁷ balavap° T. M.

vedanaṃ niyāmetvā sekhaputhujjanavasena soḷasakamaggo kathito. Yaṃ paṇ' ettha akusalajavanāvasāne ahetukavipākam eva¹ tadārammaṇaṃ dassitaṃ taṃ itaresu na dassitaṃ eva. Tasmā taṃ tattha tesu vuttaṃ sahetukavipākaṃ ca etthā pi sabbam idaṃ labbhat' eva. Tatrāyaṃ nayo. Yadā hi kusalajavanānaṃ antarantarā² akusalaṃ javati tadā kusalāvasāne āvajjanasadisam³ eva akusalāvasāne sahetukatadārammaṇaṃ yuttaṃ. Yadā nirantaraṃ akusalaṃ eva tadā ahetukaṃ. Evaṃ tāva paṭhamavāde yuttaṃ gaheṭabbam.

Dutiyavāde pana kusalato sasaṅkhārā sasaṅkhāravidhānaṃ adhippētaṃ. Ten' ettha asaṅkhārakusalassa asaṅkhāram eva vipākam, sasaṅkhārakusalassa sasaṅkhārikam eva gaheṭvā javanena tadārammaṇaniyāmaṃ katvā⁴ sabbesam pi sekhāsekhaputhujjanānaṃ uppatti⁵, raho piṇḍajavanavasena⁶ eva dvādasakamaggo kathito. Tihetukajavanāvasāne paṇ' ettha tihetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttaṃ, duhetukajavanāvasāne duhetukaṃ, ahetukajavanāvasāne ahetukaṃ bhājetvā pana na yuttaṃ⁶. Evaṃ dutiyavāde yuttaṃ gaheṭabbam. Tatiyavāde pi kusalato va sasaṅkhārikavidhānaṃ adhippettaṃ tihetukakammaṃ tihetukavipākam pi duhetukavipākam pi ahetukavipākam pi deti ti pana vacanato asaṅkhārikatihetukapaṭisandhikassa asaṅkhārikaduhetukena pi tadārammaṇena bhavitabbam. Taṃ adassetvā hetusadisam eva tadārammaṇaṃ dassitaṃ, taṃ purimāya hetukittanaladdhiyā na yujjati. Kevalaṃ dasakamaggavibhāvanattham eva vuttam. Itaram pi pana labbhat' eva. Evaṃ tatiyavāde pi yuttaṃ gaheṭabbam ayam pi ca sabbā pi paṭisandhijavanakassa 'eva kammassa vipākam sandhāya tadārammaṇakathā sahetukaṃ bhavaṅgaṃ ahetukassa bhavaṅgassa anantara-paccayena paccayo ti. Vacanato pana nānākammaṇa ahetukapaṭisandhikassā pi sahetukavipākam tadārammaṇaṃ uppajjati. Tassa uppattividhānaṃ mahāpakaraṇe āvibhavissati ti.

Kāmāvacarakusalavipākakathā niṭṭhitā.

¹ ahetukam eva M. ² anantarantarā T. ³ āciṅṇasadisam eva M. ⁴ akatvā M. ⁵ uppannā C. G. ⁶ vuttaṃ T.

583. Idāni rūpāvacarādivipākam¹ dassetum puna katame dhammā avyakatā² ti ādi āradham. Tattha yasmā kāmāvacaravipākam attano kusalena sadisam pi hoti asadisam pi tasmā na tam kusalānugatikam katvā bhājitam. Rūpāvacarārūpāvacaravipākam panayathā hatthi-assapabbatādīnam chāyā hatthi-ādisadisā va hoti tathā attano kusalasadisam eva hoti ti kusalānugatikam katvā bhājitam. Kāmāvacarakammañ ca yadā kadāci vipākam deti rūpāvacarārūpāvacaram pana anantarāyena dutiyasmiṃ yeva attabhāve vipākam deti ti pi kusalānugatikam eva katvā bhājitam.

Sesam kusale vuttanayen³ eva veditabham. Ayam pana viseso paṭipadādibhedo ca hīnapaṇītamajjhimabhāvo etesu jhānagamanato³ veditabbo.

Chandādīnam pana aññataram dhuram katvā anuppādaniyattā niradhipatikān⁴ eva etāni ti.

Rūpārūpāvacaravipākakathā niṭṭhitā.

584. Lokuttaravipākam⁵ pi kusalasadisattā kusalānugatikam eva katvā bhājitam.

Yasmā pana tebhūmakakusalam cutipaṭisandhivasena vaṭṭam ācinati vaḍḍheti tasmā tattha katattā upacitattā ti vuttam. Lokuttaram pana tena ācitam pi apacitam pi sayam pi⁶ cutipaṭisandhivasena⁷ ācinati, ten⁷ ettha katattā upacitattā ti avatvā katattā bhāvitattā ti vuttam.

585. Suññatan ti ādisu maggo tāva āgamanato saḡuṇato ārammaṇato ti tīhi kāraṇehi nāmam labhati ti idam heṭṭhā kusalādhikāre vitthāritam. Tattha Suttantikapariyāyena⁸ saḡuṇato pi ārammaṇato pi nāmam labhati. Pariyāyadesanā h'esā, Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā⁹. Tasmā idha saḡuṇato vā ārammaṇato vā nāmam na labhati, āgamanato vā labhati. Āgamanam eva hi dhuram, tam duvidham hoti vipassanāgamanam maggāgamanam ti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamanam dhuram,

¹ rūpāvacarārūpāvacarā° M.

² Dhs. § 499—504.

³ jhānagamato M.

⁴ niradhipatitān' T. M.

⁵ Dhs.

§ 505.

⁶ apacinati sayam pi M.

sayam ti T.

⁷ T. M.

insert na.

⁸ °pariyāye T.

⁹ °desanāya T.

phalassa āgataṭṭhāne maggāgamanam dhuran ti idam pi heṭṭhā vuttam eva. Tesu idam phalassa āgataṭṭhānam, tasmā idha maggāgamanam dhuran ti veditabbam.

So pan' esa maggo āgamanato suññatan¹ ti nāmam labhitvā saguṇato ca ārammaṇato ca animitto² appaṇihito³ ti pi vuccati. Tasmā sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa tīni nāmāni deti. Katham? Ayam hi suddha-āgamanavasen 'eva laddhanāmo suññatamaggo, sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmam dadamāno suññatan ti nāmam akāsi.

Suññata-animittamaggo sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmam dadamāno animittan ti nāmam akāsi.

Suññata-appaṇihitamaggo sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmam dadamāno appaṇihitan ti nāmam akāsi.

586. Imāni pana tīni nāmāni maggānantare phalacittasmiṃ yeva iminā nayena labhanti, na aparabhāge valañjanakaphalassamāpattiyā⁴. Aparabhāge pana aniccādihi⁵ tīhi vipassanāhi vipassitum sakkoti. Atth' assa vuṭṭhita-vuṭṭhitavipassanāvasena⁶ animitta-appaṇihitasuññatāsāṅkhātāni tīni phalāni uppajjanti. Te saṅkhātān 'eva saṅkhātārammaṇāni⁷ aniccānupassanādīni nāṇāni gotrabhūṇāṇāni nāma honti.

Yo cāyam suññatamagge⁸ vutto appaṇihitamagge⁹ pi es 'eva nayo.

Yam pi hi suddha-āgamanavasen' eva laddhanāmo¹⁰ appaṇihitamaggo sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmam dadamāno appaṇihitan ti nāmam akāsi. Appaṇihita-animittamaggo sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmam dadamāno animittan ti nāmam akāsi. Appaṇihitasuññatamaggo sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmam dadamāno suññatan ti nā-

¹ Dhs. § 505.

² Dhs. § 506.

³ Dhs. § 507.

⁴ ga-

ḷañjana^o M.

⁵ aniccādihi M.

⁶ vuṭṭhita *once* M.

⁷ tesam tām 'eva saṅkh^o M.

⁸ °maggo C. G.

⁹ °mag-

go C. G.

¹⁰ °māno M.

mam akāsi. Imāni pi tini nāmāni maggānantare phala-
cittasmim¹ yeva iminā nayena labhanti, na aparabhāge
valañjanakaphalasamāpattiyā² ti. Evaṃ imasmim yeva
vipākaniddese kusalacittehī ti guṇāni vipākacittāni vedi-
tabbāni.

587. Yathā pana tebhūmakakusalāni attano vipākaṃ
adhipatiṃ labhāpetuṃ na sakkonti na evaṃ lokuttarāni³.
Kasmā? Tebhūmakakusalānaṃ hi añño āyūhanakālo, añño
vipaccanakālo, ten' etāni attano vipākaṃ adhipatiṃ labhā-
petuṃ na sakkonti. Lokuttarāni pana tāya saddhāya⁴,
tasmim viriye, tāya satiyā, tasmim samādhismim⁵, tāya
paññāya avūpasantāya apannakam aviruddham⁶ maggānan-
taram eva vipākaṃ paṭilabhanti. Tena attano vipākaṃ
adhipatiṃ labhāpetuṃ sakkonti. Yathā hi parittakassa
aggino kataṭṭhāne aggismim nibbutamatte yeva uṇhākāro
nibbāyitvā kiñci na hoti, mahantam pana ādittam aggik-
khandham⁷ nibbāpetvā gomayaparibhaṇḍe kate pi uṇhākāro
avupasanto yeva hoti⁸, evam evaṃ tebhūmakakusale añño,
kammakkhaṇe⁹ añño, vipākakkhaṇe¹⁰ parittaaggiṭṭhāne
uṇhabhāvanibbānakālo viya hoti, tasmā taṃ attano vipākaṃ
adhipatiṃ labhāpetuṃ na sakkoti. Lokuttaro pana tāya
saddhāya

. pe
tāya paññāya avūpasantāya maggānantaram eva phalam
uppajjati, tasmā taṃ attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpeti
ti veditabbam.

Tenāhu porāṇā: vipāke adhipati natthi ṭhapetvā lokut-
taran ti.

588. Catutthamaggaphalaniddese aññātāvindriyaṃ¹¹
ti aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitañāpakiccassa indriyaṃ.
Aññātāvīnaṃ vā catūsu saccesu niṭṭhitakiccānaṃ cattāri
saccāni nātvā paṭivijjhivā ṭhitānaṃ dhammānaṃ¹² abhhan-

¹ ānantaraphala° M.

² valañjanasamāpattiyā M.

³ na eva lokuttarakusalāni tebhūmaka° M.

⁴ sabbāyaṃ C.

⁵ samādhimhi M.

⁶ aviraddham M.

⁷ aṭicandaṃ M.

⁸ °santo va hoti M.

⁹ °khaṇo M.

¹⁰ °khaṇo M.

¹¹ Dhs. § 555.

¹² dhammaṃ M.

tare indatthasādhanena indriyaṃ niddesavāre pi'ssa aññā-tāvīnan ti ājānitvā tthitānaṃ dhammānan ti sampayutta-dhammānaṃ abbhantare aññā ti ājānanā paññā pajānanā ti ādīni vuttatthān' eva.

Maggaṅgaṃ maggapariyāpannan ti phalamaggassa aṅgaṃ phalamagge ca pariyāpannan ti attho. Api c'ettha idaṃ pakīṇṇakaṃ ekaṃ indriyaṃ ekaṭṭhānaṃ gacchati, ekaṃ cha ṭhānāni gacchati, ekaṃ ekaṭṭhānaṃ gacchati, ekaṃ hi anaññātaññassāmitindriyaṃ, ekaṃ ṭhānaṃ gacchati sotāpattimaggam.

Ekaṃ aññindriyaṃ, heṭṭhā tīni phalāni, upari tayo magge ti cha ṭhānāni gacchati, ekaṃ aññātāvindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati arahattaphalaṃ. Sabbesu pi maggaphalesu atthato atthattha indriyāni ti catusatthi lokuttaraindriyāni kathitāni, pālito pana nava nava katvā dvāsattati honti. Magge maggaṅgan ti vuttaṃ phale pi maggaṅgaṃ, magge boj्jhaṅgo ti vutto phale pi boj्jhaṅgo, maggakkhaṇe arati¹ virati ti vuttā phalakkhaṇe pi arati² virati ti. Tattha maggo maggabhāven 'eva maggo phalaṃ³ pana maggaṃ upādāya magge phalaṃ nāma phalamaggaṅgaṃ⁴ phalapariyāpannan ti vattum pi vaṭṭati. Magge buj्jhanakassa aṅgo ti samboj्jhaṅgo, phale buddhassa aṅgo ti⁵ samboj्jhaṅgo.

Magge ārammaṇaviramaṇavasena arati virati, phale arativirativasenā ti.

Lokuttaravipākakathā niṭṭhitā.

589. Ito parāni akusalavipākāni pañca cakkhusotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni ekā manodhātu ekā manoviññāṇadhātū ti imāni satta cittāni⁶ pālito ca atthato ca heṭṭhā vuttehi tādiseh 'eva kusalavipākacittehi sadisāni. Kevalaṃ hi tāni kusalakammaṇapaccayāni⁷ tāni ca iṭṭha-iṭṭha-majjhattesu ārammaṇesu vattanti⁸. Imāni anitṭhānitṭhamajjhattesu tattha sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ idha dukkhasahaga-

¹ arati T. M.

² arati T. M.

³ maggaphal° M.

⁴ maggo nāma phalaṅgaṃ M. ⁵ M. inserts samboj्jhaṅgo ti.

⁶ dhātūhi satta cittāni M.

⁷ M. inserts imāni

akusalakammaṇapaccayāni.

⁸ pavattanti M.

taṃ tattha ca upekhāsahagatā manoviññāṇadhātu manusseṣu jaccandhādīnaṃ¹ paṭisandhiṃ ādiṃ katvā pañcasu ṭhānesu vipaccati. Idha pana ekādasavidhenā pi akusalacittena kamme āyūhite kammakammanimittagatinimittesu v'āññataram² ārammaṇaṃ katvā catūsu apāyesu paṭisandhi hutvā vipaccati. Dutiyavārato paṭṭhāya yāvatāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā aniṭṭhamajjhattārammaṇāya³ pañcaviññāṇaviṭṭhiyā santiraṇaṃ hutvā balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā maraṇakāle cuti hutvā ti evaṃ pañcasu eva⁴ ṭhānesu vipaccati ti.

Akusalavipākakathā niṭṭhitā.

590. Idāni kiriyavyākataṃ⁵ bhājetvā dassetuṃ puna kate dhammā avyākata⁶ ti ādi āraddhaṃ. Tattha kiriyā ti karaṇamattam. Sabbesu hi yeva kiriyacittesu yaṃ pana⁷ javanabhāvaṃ appattaṃ taṃ vātapupphaṃ viya, yaṃ javanabhāvaṃ pattaṃ taṃ chinnaṃ kulakarukkhapupphaṃ⁸ viya aphalaṃ hoti. Taṃ taṃ kiccaśādhanaśārasena pavattattā pana karaṇamattam eva hoti. Tasmā kiriyā ti vuttaṃ neva⁹ kusalā ti ādisu¹⁰ kusalamūlasaṅkhātassa kusalahetuno abhāvā neva kusalākusalamūlasaṅkhātassa akusalahetuno abhāvā neva akusalā yoniso-manasikāra-ayoniso-manasikārasaṅkhātānaṃ pi kusalākusalapaccayānaṃ abhāvā neva kusalā nākusalā, kusalasaṅkhātassa kusalahetuno¹¹ abhāvā neva kammavipākā.

591. Idhā pi cittekaggatāniddeṣe¹² pavattaṭṭhitimattam eva¹³ labbhati, dve pañca viññāṇāni, tisso manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyo vicikicchāsahagatan ti. Imesu sattarasasu cittesu dubbalattāya saṅghiti avatṭhiti ti ādīni na labbhanti. Sesam sabbam vipākamanodhātuniddese vut-

¹ jaccandhādīni M.

² nimitte savaññataram C.

³ nimittesu aññataram M. ⁴ om. M. ⁵ kiriyāv° T.

⁶ Dhs. § 566. ⁷ om. M. ⁸ jinnam° C. G. ⁹ teva T.

¹⁰ neva kusalanākusalā ti ādisu M. ¹¹ kusalākusalasaṅkhātassa janakahetuno M.

¹² Dhs. § 570. ¹³ pavatta-

ṭṭhinimantam eva T. pavattiṭṭhitimattam eva M.

tanayen 'eva veditabham. Aññatra uppattiṭṭhānā¹ tam hi cittaṃ pañcaviññāṇānantaram² uppajjati. Idam pana pañcadvāre valañjanappavattikāle sabbesaṃ uppajjati. Kathaṃ? Cakkhuvāre tāva iṭṭha-iṭṭhamajjhatta-anīṭṭha-anīṭṭhamajjhatesu rūpārammaṇesu yena kenaci pasāde ghaṭṭite tam ārammaṇaṃ gahetvā āvaṭṭanavasena purecārikam hutvā bhavaṅgaṃ āvaṭṭayamānaṃ uppajjati. Sotadvārādisu pi es' eva nayo ti.

Kiriyamanodhātucittam niṭṭhitam.

592. Manoviññāṇadhātu uppannā hoti³.

. pe
somanassasahagatā ti idam cittaṃ aññesaṃ asādhāraṇaṃ khiṇāsavass' eva pāṭipuggalikaṃ chasu dvāresu labbhati. Cakkhuvāre hi pana sārappaṃ⁴ ṭhānaṃ disvā khiṇāsavo iminā cittaṃ⁵ somanassito hoti, sotadvāre bhaṇḍabhājanīyaṃ ṭhānaṃ patvā mahāsaddaṃ katvā luddhaluddhesu⁶ gaṇhantesu evarūpā nāma me loluppataṇhā pahīnā ti. Iminā cittaṃ somanassito hoti, ghāṇadvāre gandhehi vā pupphehi vā cetiyaṃ pūjayitvā⁷ iminā cittaṃ somanassito hoti. Jivhādvāre rasasampannaṃ piṇḍapātaṃ laddhā bhājetvā paribhuñjanto 'sārāṇiyadhammo vata me pūrito ti' iminā cittaṃ somanassito hoti. Kāyadvāre abhisamācārikavattam karonto 'kāyadvāre me vattaṃ paripūritan ti' iminā cittaṃ somanassito hoti. Evaṃ tāva pañcadvāre labbhati, manodvāre pana atitānāgataṃ ārabha uppajjati.

593. Jotipālamāṇava⁸-Makhādevarāja⁹-Kaṇhatāpasādikālasmiṃ¹⁰ hi katakāraṇaṃ āvajjitvā¹¹ Tathāgato sitaṃ pātvākāsi. Taṃ pana pubbenivāsāññasabbaññūtaññānaṃ kiccaṃ tesam dvinnaṃ¹² ñāṇānaṃ cinnapariyante idam cittaṃ hāsayaṃānaṃ uppajjati. Anāgate tantissaro mutiṅgas-

¹ uppattiṭṭhāna T. ² pañcaviññāṇānantaram T. ³ Dhs. § 576. ⁴ padhānasārappaṃ T. °dvārehi paṭṭhānasārappaṃ° M. ⁵ manācittaṃ T. ⁶ laddhaladdhesu C. G. luddhaladdhesu T. ⁷ pūjento T. M. ⁸ Jāt. I. 43, Milindap. 221. ⁹ Maggadevarāja° M. comp. Jāt. I. 137 seq. ¹⁰ Jāt. IV. 6 seq. ¹¹ āvajjetvā M. ¹² dinnaṃ M.

saro¹ paccekabuddho bhavissati ti sitaṃ pātvākāsi. Tam pi anāgatasāññāpasabbaññūtaññānaṃ kiccaṃ. Tesam pana ñāṇaṃ cinnapariyante idaṃ cittaṃ hāsayaṃānaṃ uppajjati. Niddesavāre pan' assa sesa-ahetukacittehi balavataratāya cittekaggatā samādhibalaṃ pāpetva ṭhapitā. Uddesavāre pana samādhibalaṃ hoti, viriyabalaṃ hoti ti anāgatattā paripuñṇena balatṭhen' etaṃ dvayaṃ balaṃ nāma na hoti. Yasmā pana² neva kusalaṃ nākusalaṃ tasmā balan ti vatvā ṭhapitaṃ³. Yasmā ca na nippariyāyena balaṃ tasmā saṅgahavāre pi dve balāni honti ti na vuttaṃ. Sesam sabbam somanassasahagatāhetukamanoviññānadhātuniddese vuttanayen' eva veditabbam.

594. Upekhāsahagatā⁴ ti idaṃ cittaṃ tīsu bhavesu sabbesaṃ sacittakāsasattānaṃ⁵ sādharmaṇaṃ. Tassa sacittakassa na uppajjati⁶ nāma. Uppajjamānaṃ pana pañcadvāre voṭṭhapanam hoti, manodvāre āvajjanaṃ, cha asādhāraṇāññāni pi iminā gahitārammaṇaṃ eva gaṇhanti. Mahāgaṇjanānāṃ nam' etaṃ cittaṃ, imassa anārammaṇaṃ nāma natthi, asabbaññūtaññaṃ sabbaññūtaññaṃ gahitaṃ nāma⁷ kataman ti vutte⁸ idan ti vattabbam. Sesam ettha purimacitte vuttanayen' eva veditabbam. Kevalam hi tattha sappītikattā navaṅgiko saṅkhārakkhandho vibhatto, idha nippītikattā⁹ aṭṭhaṅgiko.

595. Idāni kusalato aṭṭha mahā cittān' eva khīṇāsavassa uppajjanatāya kiriyāni jātāni, tasmā tāni kusalaniddese vuttanayen' eva veditabbāni. Idha ṭhatvā hasanakacittāni samodhānetabbāni. Kati pan' etāni honti ti?¹⁰ Terasa puthujjanā hi kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato catūhi ti aṭṭhahi cittehi hasanti, sekhā kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato dvihi ditṭhivippayuttasomanassasahagatehi¹¹ ti chahi cittehi hasanti, khīṇāsavā kiriyato pañcahi somanassasahagatehi hasanti ti.

¹ mudīṅgassaro T. ² ca M. ³ vatvā na ṭhapitaṃ M.
⁴ Dhs. § 576. ⁵ sabbesaṃ cittak° T. ⁶ na kassaci sacittassa na upp° M.
⁷ oñānagatiyaṃ nāma M.
⁸ om. M. ⁹ appītik° T. apītik° M. ¹⁰ M. adds vuccate.
¹¹ °vippayuttehi som° M.

596. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyāniddeṣesu¹ diṭṭhadhammasukhavihāraṇaṃ ti diṭṭhadhamme imasmiṃ yeva attabhāve sukhavihāramattakaṃ². Tattha khīṇāsavassa puthujjanakāle nibbattitasamāpattiṃ yāva na samāpajjati³ tāva kusalā⁴ va, samāpannakāle kiriyā hoti. Khīṇāsavakāle pañ⁵ assa nibbattitasamāpatti⁵ kiriyā va hoti. Sesam sabbam taṃ sadisattā kusalaniddeṣe vuttanāyena⁶ eva veditaṃ ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgaha-Atthakathāya Cittuppāda-kathā niṭṭhitā.

Avyākatapadaṃ pana neva tāva niṭṭhitaṃ ti.

Cittuppādakaṇḍavaṇṇanā samattā.

597. Idāni rūpakaṇḍaṃ bhājetvā dassetuṃ puna katame dhammā avyākatā⁶ ti ādi āradḍhaṃ.

Tattha kiñcā pi heṭṭhā cittuppādakaṇḍe vipākavyākataṇḍaṃ c'eva kiriyāvyākataṇḍaṃ ca nissesaṃ katvā⁷ bhājitaṃ, rūpavyākatanibbānavyākataṇḍaṇi pana akathitaṇi. Tāni kathetuṃ catubbidham pi avyākatam samodhānetvā dassento kusalākusalanāṃ dhammānaṃ vipākā ti ādim āha.

Tattha kusalākusalānaṃ ti catubhūmakakusalānaṃ c'eva akusalānaṃ ca evaṃ tāva vipākavyākataṃ kusalavipākākusalavipākavasena dvīhi padehi pariyādiyivā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ sabbam pi kāmāvacaraṃ vā hoti rūpāvacarādīsu vā aññataraṃ tasmā kāmāvacarā ti ādinā nayena tad eva vipākavyākataṃ bhummantaravasena pariyādiyivā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ vedanākkhandho pi hoti

. pe
viññānakkhandho pi tasmā puna sampayuttacatukkhandhavasena pariyādiyivā dassitaṃ. Evaṃ vipākavyākataṃ kusalākusalavasena bhummantaravasena⁸ sampayuttakkhandhavasena ti tīhi nayehi pariyādāya dassetvā puna kiriyāvyā-

¹ Dhs. § 577—582. °niddeṣe T. ² °mattaṃ M. ³ nibbattitā samāpattiyā pana na samāp° M. ⁴ kusalaṃ T.
⁵ nibbatti tasmā patti T. ⁶ Dhs. § 583 seq. ⁷ nissetaṃ katvā M. ⁸ om. T.

katam dassento ye ca¹ dhamma kiriyā² ti ādim āha. Tattha kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā vedanākkhandho

. pe
viññāṇakkhandho ti pi vattabham bhaveyya. Heṭṭhā pana gahitam evā ti nayaṃ dassetvā nissajitam. Idāni³ avibhattam dassento sabbañ ca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātū ti āha.

Tattha sabbañ ca rūpaṃ ti padena pañcaviṣati rūpaṇi channavuti rūpakotṭhāsā nippadesato gahitā ti veditabbā. Asaṅkhatā ca dhātū ti padena nibbānaṃ nippadesato gahitam⁴ ettāvata avyākatadhammā ti padaṃ niṭṭhitam⁵ hoti.

598. Tattha katamaṃ sabbam rūpaṃ⁶ ti idaṃ kasmā gahitam? Heṭṭhā rūpavyākatam saṅkhepen' eva kathitam⁷. Idāni ekakadukatikacatukka

. pe
ekādasakavasena vitthārato bhājetvā dassetuṃ idaṃ gahitam. Tass' attho: yaṃ vuttaṃ sabbañ ca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātū ti tasmim padadvaye katamaṃ sabbam rūpaṃ nāma. Idāni taṃ bhājetvā⁸ dassento cattāro ca mahābhūtā ti ādim āha. Tattha cattāro ti gaṇanaparicchedo. Tena tesam ūnādhikabhāvaṃ nivāreti. Cakāro sampiṇḍanatto⁹, tena na kevalaṃ cattāro mahābhūtā va. Rūpaṃ aṇṇam pi atthi ti upādā rūpaṃ sampiṇḍeti. Mahābhūtā ti ettha mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtattā veditabbā. Etāni hi mahantapātubhāvato mahābhūtasāmaññato mahāparihārato mahāvīkārato mahantabhūtattā cā ti imehi kāraṇehi mahābhūtāni ti vuccanti. Tattha mahantapātubhāvato ti. Etāni hi anupādiṇṇakasantāne pi upādiṇṇakasantāne pi mahantāni pātubhūtāni. Tesam anupādiṇṇakasantāne evaṃ mahantapātubhāvata veditabbā.

599. Ekaṃ hi cakkavaḷam āyāmato¹⁰ cā vitthārato ca yojanānaṃ dvādasasatasahassāni catuttimsa satāni¹¹ paññāsañ ca yojanāni, parikkhepato:

¹ yeva M. ² Dhs. § 583. ³ idaṃ T. ⁴ gahitan ti M.
⁵ niṭṭham M. ⁶ Dhs. § 584. ⁷ saṅkhepena kath° M.
⁸ om. M. ⁹ Casaddo sampiṇḍ° M. ¹⁰ āyāmato M.
¹¹ tīpi sahasāni cattāri satāni M.

Sabbam satasahassāni chattimsa parimaṇḍalam |
dasa c'eva sahasāni adḍhuddhāni satāni ca ॥

Tattha

Dve satasahassāni cattāri nahutāni ca |
ettakam bahalattena¹ saṅkhātāyaṃ vasundharā². ॥

Tassā yeva sandhārakam³

cattāri satasahassāni aṭṭh 'eva nahutāni ca |
ettakam bahalattena jalam vāte patiṭṭhitam. ॥

Tassā pi sandhārako⁴

nava satasahassāni māluto nabham uggato |
saṭṭhiṅ c'eva sahasāni esā lokassa saṅṭhiti.

Evam saṅṭhite c'ettha yojanānaṃ

caturāsīti sahasāni ajjhogāḷho mahaṇṇave |
accuggato tāvad eva Siṇerupabbatuttamo. ॥
Tato upaḍḍhūpaḍḍhena pamāṇena yathākkamaṃ |
ajjhogāḷhuggatā dibbā nānāratanacittitā⁵. ॥

Yugandharo Īsadharo Karaviko Sudassano |
Nemindharo Vinatako Assakaṇṇo⁶ giri brahā ॥

Ete satta mahāselā Siṇerussa samantato |
mahārājānaṃ āvāsā devayakkhanisevitā. ॥

Yojanānaṃ satān'ucco Himavā pañca pabbato
yojanānaṃ sahasāni tini āyatavittthato |

caturāsīti sahassehi kūṭhehi paṭimaṇḍito. ॥

Tipañca yojanakkhandhā parikkhepā nagavhayā |
paññāsa yojanakkhandhasākhāyāmā samantato. ॥

Satayojanavittthiṇṇā tāvad eva ca uggatā |
jambu yassānubhāvena Jambudīpo pakāsito. ॥

Yaṅ c'etaṃ jambuyā pamāṇaṃ etad eva asurānaṃ citta-
pāṭaliyā, garuḷānaṃ simbalirukkhasa, Aparagoyāne ka-
dambarukkhasa, Uttarakurūsu kapparukkhasa, Pubbavi-
dehe sirīsassa⁷, Tāvatiṃsesu pāricchattakassā ti⁸.

¹ bahalantena T. ² va sundarā M. ³ sandhāraṇam M.

⁴ sandhāraṇo M. ⁵ °cittakā M. ⁶ Vājikaṇṇo C. G.

comp. Jāt. VI, 125. Burnouf, Lotus 842 seq. Hardy Manual 12.

Divyāvadāna p. 217. Dharmasaṅgraha 125. Mahāvvyutp.

§ 194. ⁷ sabbavidese siri tassa T. ⁸ comp. Jātaka I, 202.

Ten' āhu porāṇā:

Pāṭali simbali jambu devānam pāricchattako |
 kadambo kapparukkho ca sirīseṇa bhavati sattaman ti.
 Dve asīti sahaṣṣāni ajjhogāḷho mahāṇṇave |
 accuggato tāvad eva cakkavāḷasiluccayo |
 parikkhipitvā taṃ sabbaṃ lokadhātu-m-ayaṃ thito ti. ||

Upādiṇṇasantāne pi macchakacchapadevadānavādisarīra-
 vasena mahantān 'eva pātubhūtāni. Vuttaṃ h'etāṃ: santi
 bhikkhave mahāsamudde yojanasatikā¹ pi attabhāvā ti ādi.

600. Mahābhūtasāmaññato ti. Etāni hi yathā māyākāro
 amanīṃ yeva udakaṃ maṇīṃ katvā dasseti asuvaṇṇaṃ²
 yeva leḍḍuṃ suvaṇṇaṃ katvā dasseti, yathā ca sayāṃ neva
 yakkho na pakkhī³ samāno yakkhabhāvam⁴ pi pakkhibhā-
 vam pi dasseti evam evaṃ sayāṃ anilān'eva hutvā nilam
 upādārūpaṃ dassenti apitāni alohitāni anodātān 'eva hutvā
 odātān upādārūpaṃ dassenti ti māyākāramahābhūtasāmañ-
 ñato mahābhūtāni⁵.

Yathā ca yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti⁶ neva
 tesāṃ tassa anto na bahiṭṭhānaṃ upalabbhanti na ca taṃ
 nissāya na tiṭṭhanti evam evam etāni pi neva aññamañ-
 ñassa anto na bahi ṭhitāni hutvā upalabbhanti nā ca añña-
 maññaṃ nissāya tiṭṭhanti ti ācinteyyaṭṭhānatāya yakkhādi-
 mahābhūtasāmaññato pi mahābhūtāni.

Yathā ca yakkhiṇisaṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi⁷
 vaṇṇasaṅṭhānavikkhepehi attano bhayānakabhāvaṃ paṭicchā-
 detvā satte vañcenti evam evam etāni pi itthipurisasarīrā-
 disu manāpena chavivaṇṇena manāpena aṅgapaccaṅgasaṅ-
 ṭhānena manāpena ca hatthapāda-aṅguli-bhamukavikkhe-
 pena attano kakkhalattādibhedāṃ⁸ sarasalakkaṇaṃ pa-
 ṭicchādetvā bālajānaṃ vañcenti attano sabhāvaṃ daṭṭhuṃ
 na denti ti. Iti vañcakattena⁹ yakkhiṇimahābhūtasāmañ-
 ñato pi mahābhūtāni.

¹ °samudde soyañjanasatikā M. ² suvaṇṇaṃ M. ³ pak-
 kho samāno na pakkhī° M. ⁴ yakkhibhāvam M.
⁵ Comp. Mahāvuyt. § 101. ⁶ parigaṇhanti M.
⁷ M. adds nānāviraḅa° ⁸ kakkhalant° T. ⁹ °aṭṭhena M.

601. Mahāparihārato ti mahantehi paccayehi pariharibbato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi ghāsacchādanādihi bhūtāni pavattāni ti mahābhūtāni mahāparihārāni vā bhūtāni¹ ti pi mahābhūtāni ti mahābhūtāni.

Mahāvīpākato ti². Etāni hi upādiṇṇāni pi anupādiṇṇāni pi mahāvīkārāni honti. Tattha anupādiṇṇānaṃ kappavutṭhāne vikāramahattaṃ³ pākataṃ hoti, upādiṇṇānaṃ dhātukkhobbakāle Tathā hi

Bhūmito vutṭhitā yāva brahmalokā vidhāvati |

Acci accimato loke ḍayhamānaṃ pi tejasā |

Koṭisatasahass' ekaṃ⁴ cakkavāḷaṃ vilīyati |

Kupitena yadā loko salilena vinassati. ||

Koṭisatasahass' ekaṃ cakkavāḷaṃ vikirati |

Vāyodhātuppakopena yadā loko vinassati. |

Paṭthaddho bhavati kāyo daṭṭho kaṭṭhamukhena vā

Paṭhavīdhātuppakopena hoti kaṭṭhamukhe va so. |

Pūtiyo bhavati kāyo daṭṭho pūtimukhena vā |

Āpodhātuppakopena hoti pūtimukhe va so. |

Santatto bhavati kāyo daṭṭho aggimukhena vā.

Tejodhātuppakopena hoti aggimukhe va so. |

Sañchinno bhavati kāyo daṭṭho satthamukhena vā |

Vāyodhātuppakopena hoti satthamukhe va so. |

Iti mahāvīkārāni bhūtāni ti mahābhūtāni ti mahantaṃ bhūtattā cā ti. Etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena pariggahetabbattā bhūtāni vijjamānattā ti mahantabhūtattā ca mahābhūtāni evaṃ mahantapātubhāvādihi kāraṇehi mahābhūtāni catunnañ ca mahābhūtānaṃ upādārūpan ti upayogatthe sāmivacanaṃ.

Cattāri mahābhūtāni upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpan ti attho.

Idaṃ vuccati sabbāṃ rūpan ti, idaṃ cattāri mahābhūtāni padapaṭipāṭiyā⁵ niddiṭṭhāni tevisati upādārūpani ti sattavīsatipabhedāṃ sabbāṃ rūpaṃ nāma⁶.

¹ sabbhūtāni M.

² Mahāvīpākārato ti bhūtānaṃ mahāvīpākārato M.

³ mahantaṃ T.

⁴ etaṃ T.

⁵ M. om.

pada.

⁶ Visuddhimagga p. 123.

602. Idāni taṃ vitthārato dassetuṃ ekavidhādīhi ekādasahi saṅgahehi mātikāṃ ṭhapento sabbāṃ rūpaṃ na hetū ti ādim āha.

Tattha sabbāṃ rūpaṃ ti idaṃ padaṃ sabbāṃ rūpaṃ na hetu sabbāṃ rūpaṃ ahetukan ti evaṃ sabbapadehi saddhiṃ yojetabbāṃ.

Sabbān' eva cetanāni¹ na hetū ti ādīni tecattālisa padāni uddiṭṭhāni. Tesu padapaṭipāṭiyā cattālisa padāni mātikato gahetvā ṭhapitāni avasāne tīni mātikāmuttakāni ti.

Evaṃ tāva² paṭhame saṅgahe pālivavatthānam eva veditabbāṃ.

603. Tathā dutiyasaṅgahādīsu tatrāyaṃ nayo. Dutiya-saṅgahe tāva satāṃ cattāro ca dukā. Tattha atthi rūpaṃ upādā³, atthi rūpaṃ no upādā ti ādayo ādimhi cuddasa dukā aññamaññasambandhābhāvato pakiṇṇakadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa vatthū ti⁴ ādayo pañcavīsati dukā vatthu-avatthu-upaparikkhanavasena pavattattā vatthudukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇan ti ādayo pañcavīsati ārammaṇārammaṇa-upaparikkhanavasena pavattattā ārammaṇadukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhāyatana ti ādayo dasa āyatanānāyatana-uparikkhanavasena pavattattā āyatana dukā nāma. Tato atthi rūpaṃ cakkhudhātū ti ādayo dasa dhātu-adhātu-upaparikkhanavasena pavattattā dhātudukā nāma.

Tato atthi rūpaṃ cakkhundriyan⁵ ti ādayo aṭṭha indriyānindriya-upaparikkhanavasena pavattattā indriyadukā nāma.

Tato atthi rūpaṃ kāyaviññatti ti ādayo dvādasa sukhumā-rūpaupaparikkhanavasena pavattattā sukhumarūpadukā nāmā ti idaṃ dutiyasaṅgahe pālivavatthānaṃ.

604. Tatiyasaṅgahe⁶ satāṃ tīni ca tikāni. Tattha dutiyasaṅgahe vuttesu cuddasasu pakiṇṇakadukesu ekaṃ ajjhattikadukaṃ sesehi terasahi yojetvā yaṃ taṃ rūpaṃ ajjhattikāṃ taṃ upādā, yaṃ taṃ rūpaṃ bāhiraṃ taṃ atthi

¹ cetāni T. ² Ettāvattā M. ³ Visuddhimagga p. 123.

⁴ Dhs. § 585. ⁵ Dhs. § 585. ⁶ Dhs. § 586.

upādā, atthi no upādā ti ādinā nayena ṭhapitā terasa pa-
kiṇṇakatikā nāma. Tato tam eva dukam sesadukehi sad-
dhiṃ yojetvā yan tam rūpaṃ bāhiraṃ tam cakkhusam-
phassassa na vatthu, yan tam rūpāṃ ajjhattikaṃ tam atthi
cakkhusamphassassa vatthu atthi cakkhusamphassassa na
vatthū ti¹ ādinā nayena sesā tikā ṭhapitā. Sesam nāmaṃ
ca gaṇanaṃ ca² tesam yeva vatthudukādīnaṃ vasena vedi-
tabbā ti³ idam tatiyasaṅgahe pāḷivavatthānaṃ.

605. Catutthasaṅgahe⁴ dvāvisati catukkā. Tattha sabba-
pacchimo atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ no upādā ti
evaṃ idha vuttaṃ. Mātikaṃ anāmasitvā ṭhapitaṃ, itare
pana āmasitvā⁵. Kathaṃ? Ye tāva duvidhasaṅgahapakiṇ-
ṇakesu ādito tayo dukā tesu ekekaṃ gahetvā yan tam rūpaṃ
upādā tam atthi upādiṇṇaṃ, atthi anupādiṇṇaṃ ti ādinā
nayena pañcahi pañcahi dukehi saddhiṃ yojetvā dukattāya
mūlakā ādimhi pañcadasa catukkā ṭhapitā. Idāni yo 'yaṃ
catuttho sanidassanaduko so yasmā yan tam rūpaṃ sani-
dassanaṃ tam atthi sappatighaṃ, atthi appatighaṃ ti ādi-
nā nayena parehi vā atthi upādā atthi no upādā ti ādinā
nayena purimehi vā dukehi saddhiṃ atthābhāvato kamā-
bhāvato visesābhāvato⁶ ca yogaṃ gacchati. Sanidassa-
naṃ hi appatighaṃ nāma anupādā vā natthi ti atthābhā-
vato yogaṃ na gacchati, upādiṇṇaṃ pana anupādiṇṇaṃ ca
atthi. Tam kamābhāvato⁷ yogaṃ na gacchati. Sabbadukā
hi pacchimapacchimeh' eva saddhiṃ yojitā. Ayam ettha
kamo purimena⁸ pana saddhiṃ kamābhāvo ti sati atthi⁹
kamābhāvo akāraṇaṃ, tasmā upādiṇṇapadādīhi saddhiṃ
yojetabbo ti. Tena visesābhāvā upādiṇṇapadādīni hi iminā
saddhiṃ yojitāni. Tattha upādiṇṇaṃ vā sanidassanaṃ vā
upādiṇṇaṃ ti vutte viseso natthi ti. Visesābhāvā pi yogaṃ¹⁰
gacchati, tasmā tam catutthaṃ dukam anāmasitvā tato pa-
rehi atthi rūpaṃ sappatighaṃ ti ādīhi tīhi dukehi saddhiṃ

¹ vatthūni M. ² ganānaṃ ca T. gaṇanā ca M. ³ ve-
ditabbāni ti T. ⁴ Dhs. § 587. ⁵ M. *inserts* ṭhapito
itare pana āmasitvā M. ⁶ visesanabhāvato M.
⁷ kamābhāvā T. M. ⁸ purimehi M. ⁹ sati atthe M.
¹⁰ M. *adds* na.

yan tam rūpaṃ sappaṭighaṃ tam atthi indriyaṃ atthi na indriyaṃ yan tam¹ rūpaṃ appaṭighaṃ tam p'atthi indriyaṃ atthi na indriyaṃ ti ādinā nayena yujjamāne dve dve duke yojetvā cha catukkā ṭhapitā.

606. Yathā cāyaṃ catutthaduko yogaṃ na gacchati tathā tena saddhiṃ ādiduko pi. Kasmā? Anupādā rūpassa ekantena anidassanattā. So hi yan tam rūpaṃ no upādā tam atthi sanidassanam atthi anidassanam² ti, evaṃ catutthena dukena saddhiṃ yojiyamāno yogaṃ na gacchati. Tasmā tam atikkamitvā pañcamena saha yojito evaṃ yogena saddhiṃ yogaṃ gacchati yo ca na gacchati so veditabbo ti idaṃ catutthasaṅgahe pālivavatthānaṃ.

Ito pare³ pana pañcavidhasaṅgahādayo satta saṅgahā asammissā eva evaṃ sakalāya pi mātikāya pālivavatthānaṃ veditabbaṃ.

607. Idān 'assā atthaṃ bhājetvā dassetuṃ sabbaṃ rūpaṃ na hetum evā⁴ ti ādi āradhāṃ.

Kasmā pan' ettha kataman tam sabbaṃ rūpaṃ na hetū ti pucchā na katā ti? Bhedābhāvato. Yathā hi dukādīsu upādārūpaṃ pi atthi no upādārūpaṃ pi evaṃ idha na hetu pi sahetu⁵ pi ti bhedo natthi. Tasmā pucchā akatvā va vibhattaṃ. Tattha sabban ti sakalaṃ niravaśesaṃ rūpaṃ ti ayam assa rūpādīhi ruppanabhāvadīpano sāmāññalakkhaṇaniddeso. Na hetum evā ti sādharmaṇaṃ hetu paṭikkhepaniddeso. Tattha hetuṃ hetu, paccayaṃ hetu, uttamaṃ hetu, sādharmaṇaṃ hetu ti catubbidho hetu. Tesu tayo kusalāhetu tayo akusalāhetu tayo avyākatahetu ti ayam hetu hetu⁶ nāma. Cattāro kho me bhikkhu mahābhūtā hetu cattāro mahābhūtā paccayā⁷ rūpakkhandhassa paññāpanāyā ti ayam paccayaṃ hetu nāma.

608. Kusalākusalaṃ attano vipākaṭṭhāne⁸ uttamaṃ iṭṭhārammaṇaṃ, kusalavipākaṭṭhāne uttamaṃ aniṭṭhārammaṇaṃ akusalavipākaṭṭhāne ti ayam uttamaṃ hetu nāma. Yathāha:

¹ yan om. M. ² om. M. ³ Tayo pare M. ⁴ Dhs. § 595. ⁵ ahetu M. ⁶ M. om. ⁷ paccayo C. ⁸ vipākadāne C. G.

Atitānāgatapaccuppannānaṃ kammāsamaḍānānaṃ tḥānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti ti.

Es 'eva hetu esa paccayo saṅkhārānaṃ yad idaṃ avijjā ti avijjā saṅkhārānaṃ sādharāṇahetu hutvā paccayaṭṭhaṃ pharati ti¹ ayaṃ sādharāṇahetu nāma. Yathā hi paṭhavīraso āporaso ca madhurassa pi amadhurassa pi² paccayo evaṃ avijjā kusalasaṅkhārānaṃ pi akusalasaṅkhārānaṃ pi sādharāṇapaccayo hoti. Imasmiṃ pan'atthe hetuhetu adhippeto iti. Hetū dhammā na hetū dhammā ti mātikāyaṃ³ āgataṃ hetubhāvaṃ rūpassa niyamivā⁴ paṭikkhipanto na hetum evā ti āha. Iminā nayena sabbapadesu pi paṭikkhepaniddeso ca apatikkhepaniddeso ca veditabbo.

609. Vacanattho pana sabbapadānaṃ mātikāvaṇṇanāyaṃ vutto yeva sappacayaṃ evā ti ettha pana kammāsamuṭṭhānaṃ kammappaccayaṃ eva hoti. Āhārasamuṭṭhānādini āhārādi-paccayā nevā ti evaṃ rūpass' eva vuttacatupaccayavasena attho veditabbo.

610. Rūpaṃ evā ti rūpino dhammā arūpino dhammā ti mātikāya vuttāya arūpabhāvaṃ paṭikkhipati uppannaṃ chahi viññāṇehi ti paccuppannarūpaṃ eva⁵ cakkhuvīññāṇādīhi chahi veditabbaṃ. Niyamo pana cakkhuvīññāṇādini sandhāya nihitāni⁶ atitānāgataṃ vijānanti manovīññāṇaṃ pana atitānaṃ pi anāgataṃ pi vijānāti. Taṃ imasmiṃ pañcaviññāṇasote patitattā sotapatitakānaṃ eva⁷ hutvā gataṃ hutvā abhavaṭṭhena pana aniccaṃ eva jarāya abhibhavitaḍḍhaḍḍhammakattā jarābhībhūtaṃ eva. Yasmā vā rūpakāye jarā pakāṭā hoti tasmā jarābhībhūtaṃ⁸ evā ti vuttaṃ.

611. Evaṃ ekavidhena rūpasāṅgaho ti ettha vidhāsaddo⁹ mānasāṅgahākoṭṭhāsesu dissati. Seyyo 'ham asmī ti vidhā, sādiso 'ham asmī ti vidhā ti ādisu hi māno ti vidhā nāma¹⁰.

Kathaṃvidhaṃ silavantānaṃ vadanti kathaṃvidhaṃ paññāvantānaṃ vadanti ti ādisu saṅgāhānaṃ.

¹ pārati ti M. ² om. T. ³ mātikāya M. ⁴ niyamettha M.
⁵ paccuppannaṃ eva M. ⁶ sandhāyagahito na hi tāni M.
⁷ patitvā sotapatānaṃ eva M.
⁸ Dhs. § 595. ⁹ vidhasaddo M. ¹⁰ Dhs. § 1116.

Kathamvidhan ti hi padassa katham saṅghitan ti¹ attho. Ekavidhena nānavatthu duvidhena nānavatthū ti ādisu koṭṭhāso vidhā nāma idhā pi koṭṭhāso va adhippeto.

612. Saṅgahasaddo pi sañjātisañjātikiriyagaṇanāvasena catubbidho. Tattha sabbe Khattiyā āgacchantu, sabbe Brāhmaṇā, sabbe Vessā, sabbe Suddā āgacchantu yā cāvuso Visākha sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammāājīvo ime dhammā silakkhandhe saṅgahitā² ti ayam sañjātisaṅgaho nāma.

Ekajātikā āgacchantū ti. Vuttatṭhāne viya hi³ sabbe jātiyā ekasaṅgahaṃ gatā. Sabbe Kosalakā āgacchantu, sabbe Māgadhakā āgacchantu, sabbe Bhārukacchakā⁴ āgacchantu yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo yā ca sammāsati yo ca sammāsamādhi ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā ti ayam sañjātisaṅgaho nāma.

Ekattṭhāne jātasamvaddhā āgacchantū ti. Vuttatṭhāne viya hi idha sabbe sañjātattṭhāne na nivutthokāsenā ekasaṅgahaṃ gatā.

Sabbe hatthārohā āgacchantu sabbe assārohā sabbe rathikā āgacchantu yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā ti ayam kiriyasaṅgaho nāma.

Sabbe va h' ete attano kiriyakaraṇena ekasaṅgahaṃ gatā. Cakkhāyatanam katamam khandhagaṇanam gacchati. Cakkhāyatanam rūpakkhandhagaṇanam gacchati hañci cakkhāyatanam rūpakkhandhagaṇanam gacchati. Tena vata re vattabbe cakkhāyatanam rūpakkhandhena saṅgahitan ti ayam gaṇanasāṅgaho nāma. Ayam idha adhippeto ekakoṭṭhāsenā rūpagaṇanā ti, ayam h'ettha attho, esa nayo sabbattha.

613. Idāni duvidhasaṅgahādisu atthi rūpaṃ upādā⁵ atthi rūpaṃ no upādā ti evaṃ bhedasambhavato pucchā pubbaṅgamaṃ padabhājanam dassento kataman taṃ rūpaṃ upādā⁶ ti ādiṃ āha.

Tattha upādiyati ti upādā. Mahābhūtāni gahetvā āmuñcivā tāni nissāya pavattanti ti attho.

¹ saṅghānan ti M. ² Majjhimanikāya I, 301. ³ idha M.

⁴ Arukacchakā M. ⁵ om M. ⁶ Dhs. § 596.

614. Idāni taṃ pabhedato¹ dassento cakkhāyatanaṃ ti ādim āha.

Evaṃ tevisatividhaṃ upādārūpaṃ saṅkhepato uddisitvā puna tad eva vitthārato niddisanto katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanaṃ² ti ādim āha. Tattha duvidhaṃ maṃsacakkhuṃ³ paññācakkhuṃ ca. Tesu buddhacakkhu samantacakkhu ṇāṇacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhū ti pañcavidhaṃ paññācakkhu⁴.

Tattha addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave buddhacakkhunā lokamaṃ volokento satte apparajakkhe
. pe
duviññāpaye ti idaṃ buddhacakkhu nāma⁵.

Samantacakkhuṃ vuccati sabbaññūtaññānaṃ ti idaṃ samantacakkhu nāma.

Cakkhuṃ udapādi ṇāṇamaṃ udapādi ti idaṃ ṇāṇacakkhu nāma.

Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā ti idaṃ dibbacakkhu nāma.

Tasmaiṃ yeva āsane virajamaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ⁶ udapādi ti⁷ idaṃ heṭṭhimamaggattayasaṅkhātaṃ dhammacakkhu nāma⁸.

615. Maṃsacakkhu pi sasambhāracakkhu pasādacakkhū ti duvidhaṃ hoti. Tattha yvāyamaṃ akkhikūpake patitṭhito heṭṭhā akkhikūpakatṭhikena upari bhamukatṭhikena⁹ ubhato akkhikūṭehi anto matthaluṅgena bahiddhā akkhilomehi paricchinnō maṃsapinḍo. Saṅkhepato catasso dhātuyo vaṇṇogandho raso oja sambhavo saṅṭhānaṃ jīvitamaṃ bhāvo kāyappasādo cakkhuppasādo ti cuddasa sambhārā. Vitthārato catasso dhātuyo tannissitavaṇṇagandharasaojāsāṅṭhānasambhavā cha, iti imāni dasa catusamuṭṭhānikattā cattāliṣa honti. Jīvitamaṃ bhāvo kāyappasādo cakkhuppasādo ti cattāri ekanta kammaṃsamuṭṭhānān' evā ti imesaṃ catu-

¹ pabhedamaṃ M. ² Dhs. § 597—600. ³ Tattha cakkhuṃ maṃsaca^o M. ⁴ Dharmasaṅgraha 66 *different*.
⁵ Majjhimanikāya I, 169. ⁶ M. *omits* dhamma. ⁷ udapādin ti M. ⁸ Sumaṅgalavilāsini I, 183. ⁹ °atṭhike M.

cattālisāya rūpānaṃ vasena catucattālisā sambhārā. Yaṃ loko setaṃ cakkhu puthulaṃ visataṃ vitthiṇṇaṃ cakkhun ti sañjānanto na cakkhuṃ sañjānāti vatthum cakkhuto sañjānāti so maṃsapinḍo akkhikūṭe patitṭhito nahārusuttakena matthaluṅge ābaddho¹ yattha setaṃ p'atthi kaṇhaṃ pi lohitaṃ pi paṭhaviṃ pi āpo pi tejo pi vāyo pi² yaṃ semhussadattā setaṃ pittussadattā kaṇhaṃ ruhirussadattā lohitaṃ paṭhavussadattā patthiṇṇaṃ³ hoti āpussadattā paggharati tejussadattā pariḍayhati vāyussadattā sambhamati⁴ idaṃ sasambhāracakkhu nāma.

616. Yo pana ettha sito ettha paṭibaddho catunṇaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo idaṃ pasādacakkhun nāma. Tad etaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhitassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe tṭhitānaṃ sarīrasaṅghānuppatti-desabhūte diṭṭhimaṇḍale sattaṣu picupaṭalesu āsittaṃ telam picupaṭalāni viya satta akkhipaṭalāni vyāpetvā⁵ sandhāraṇa-nahāpanamaṇḍana-vijanakiccāhi catūhi dhātīhi khattiyakumāro viya sandhāraṇa-bandhana-paripācana-samudīranakiccāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāharehi⁶ upatthambhiyamānaṃ āyunā anupāliyamānaṃ vaṇṇagandharasādihi parivutaṃ pamāṇato ūkāsira-mattaṃ cakkhuviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati⁷. Vuttam pi c'etaṃ Dhammasenāpatinā:

Yena cakkhupasādena rūpāni samanupassati
parittaṃ sukhumāṃ c'etaṃ ūkāsirasamupamaṃ ti.

617. Cakkhuñ ca taṃ āyatanañ cā ti cakkhāyatanaṃ⁸. Yaṃ cakkhu catunṇaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo ti⁹ idhā pi upayogathe yevā sāmivacanaṃ.

Cattāri mahābhūtāni upādiyivā pavattapasādo ti attho. Iminā pasādacakkhum eva gaṇhāti sesacakkhuṃ paṭikkhipāti. Yaṃ pana Indriyagocarasutte¹⁰ ekaṃ mahābhūtaṃ

¹ nāyusuttēna bandhe M.

² nāma M.

³ Ma-

hāvagga VIII. 11. 2. ⁴ sambhavati M. ⁵ vyañjetvā T.

⁶ utucittārehi M. ⁷ Hardy Manual 434. ⁸ Dhs. § 597.

⁹ pasāde pi T. M. om. ¹⁰ °suttēsu pi M.

upādāya pasādo paṭhavidhātuyā tili mahābhūtehi susaṅgahito¹ āpodhātuyā ca tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca. Catu-parivaṭṭasutte dvinnam mahābhūtānam upādāya pasādo paṭhavidhātuyā ca āpodhātuyā ca dvihi mahābhūtehi susaṅgahito² tejodhātuyā ca vāyodhātuyā cā ti vuttaṃ taṃ pariyāyena vuttaṃ. Ayam hi suttantikakathā nāma pariyāyadesanā. Yo ca catunnam mahābhūtānam upādāya pasādo so tesu ekekassā pi dvinnam dvinnam pi pasādo yevā ti. Iminā pariyāyena tattha desanā āgatā.

Abhidhammo pana nipariyāyadesanā nāma. Tasmā idha catunnam mahābhūtānam upādāya pasādo ti vuttaṃ. Ayam me attā ti bālayanena pariggahitattā attabhāvo vuccati sariram pi khandhapañcakam pi. Tasmim pariyāpanno taṃ nissito ti attabhāvapariyāpanno. Cakkhuvinnānena passitum na sakkoti anidassano³. Paṭighaṭṭhanānighamso⁴ ettha jāyati ti sappatiḅho yenā ti ādisu ayam saṅkhepattho. Yena kāraṇabhūtena cakkhunā ayam satto idam vuttappakāram rūpaṃ atīte passi vā vattamāne passati vā anāgate passissati vā, sac'assa aparibhinnam cakkhum bhaveyya athānena āpāthagataṃ rūpaṃ passe vā atitaṃ vā rūpaṃ atitena cakkhunā passi paccuppannam paccuppanna⁵ passati anāgataṃ anāgatena passissati, sace taṃ rūpaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgaccheyya cakkhunā taṃ rūpaṃ passeyyā ti idam ettha parikappavacanam.

Dassanapariṇāyakaṭṭhena cakkhum p'etaṃ, sañjāti-samosaraṇaṭṭhena cakkhāyatanaṃ p'etaṃ, suññatasa-bhāvanissattaṭṭhena⁶ cakkhudhātu p'esā. Dassanalakkhaṇe indaṭṭham kāreti ti cakkhundriyaṃ p'etaṃ, lujjanapalujjanaṭṭhena loko p'eso, vaḷaṅjanaṭṭhena dvārā p'esā, apūraṇiyaṭṭhena samuddo p'eso, parisuddhaṭṭhena paṇḍaram p'etaṃ, phassādīnam abhijāyanaṭṭhena khettaṃ p'etaṃ. Tesam yeva patiṭṭhaṭṭhena vatthum p'etaṃ.

Samavisamaṃ dassantaṃ attabhāvaṃ neti ti nettam p'etaṃ, ten 'ev aṭṭhena nayanam p'etaṃ, sakkāyapari-

¹ asaṅgahito M. ² asaṅgahito M. ³ sakkā ti ādi dassano T.

⁴ paṭighaṭṭhanānigho M. ⁵ paccuppanne M. ⁶ 'nisatta° M.

yāpannatthēna oriman tīraṃ p'etaṃ bahusādhāraṇatthēna
assāmikattthēna ca suñño¹ gāmo p'eso ti.

Ettāvattā passi vā ti ādīhi catūhi padehi cakkhum p'etan
ti ādīni cuddasa nāmāni yojetvā cakkhāyatanassa cattāro
vavatthāpananayā vuttā ti veditabbā.

Katham etaṃ hi yena cakkhunā anidassanena sap-
paṭighena rūpaṃ sanidassanaṃ sappatighaṃ passi
vā cakkhum petaṃ
. pe
suñño gāmo p'eso idaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanan ti
ayam eko nayo.

Evam sesā pi veditabbā.

618. Idāni yasmāvijjuniccharaṇādikālesu anoloketukāmassā
pi rūpaṃ cakkhuppasādam ghaṭṭeti tasmā taṃ ākāraṃ pa-
kāsetum² dutiyo niddesavāro āradhho. Tattha yamhi cak-
khumhī³ ti yamhi adhikaraṇabhūte cakkhumhi rūpaṃ ti
paccattavacanam etaṃ. Tattha paṭihaññi vā ti atitatto,
paṭihaññati vā ti paccuppannattho, paṭihaññissati vā
ti anāgatatto, paṭihaññe vā ti vikappanattho. Atitam⁴
rūpaṃ atite cakkhusmiṃ paṭihaññi nāma, paccuppannaṃ
paccuppanne paṭihaññati nāma, anāgataṃ anāgate paṭi-
haññissati⁵ nāma. Sace taṃ rūpaṃ cakkhussa āpātham
āgaccheyya, cakkhumhi paṭihaññeyya taṃ⁶ rūpaṃ ti ayam
ettha parikappo. Atthato pana pasādam ghaṭṭiyamānam⁷
eva rūpaṃ paṭihaññati nāma.

Idhā pi purimanayen' eva cattāro vavatthāpananayā ve-
ditabbā.

619. Idāni yasmā attano icchāya oloketukāmassa rūpe⁸
cakkhum upasaṃharato cakkhu rūpaṃ paṭihaññati tasmā
taṃ ākāraṃ pakāsetum⁹ tatiyo niddesavāro āradhho. So
atthato pākāṭo yeva.

Ettha pana cakkhum ārammaṇaṃ sampaṭicchiyamānam¹⁰
eva rūpaṃ paṭihaññati nāma. Idhā pi purimanayen' eva
cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

¹ suñña M. ² dassetum M. ³ Dhs. § 598. ⁴ M. adds
hi. ⁵ paṭihaññati M. ⁶ om. M. ⁷ ghaṭṭaya° M.
⁸ om. M. ⁹ dassetum M. ¹⁰ sampaṭicchamānam T.

Ito param phassapañcamakānaṃ uppattidassanavasena pañca tesam yeva ārammaṇapaṭibaddhappattidassanavasena¹ pañcā ti dasa vārā dassitā.

620. Tattha cakkhuṃ nissāyā² ti cakkhuṃ nissayapaccayaṃ katvā. Rūpaṃ ārabbhā ti rūpārammaṇaṃ āgamma sandhāya paṭicca. Iminā cakkhuppasādavatthukānaṃ phassādīnaṃ pure jātapaccayena cakkhudvārajavana-vīthipariyāpannānaṃ ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapaccayehi rūpassa paccayabhāvo dassito.

Itaresupañcasu vāresu rūpaṃ ārammaṇamassā ti³ rūpārammaṇo ti. Evaṃ ārammaṇapaccayamatten'eva paccayabhāvo dassito. Yathā pana purimesu tisu evaṃ imesu pi dasasu vāresu cattāro cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

621. Evaṃ katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanaṃ⁴ ti pucchāya uddhaṭaṃ cakkhuṃ idaṃ taṃ ti nānappakārato dassetuṃ purimā tayo ime dasā ti terasa niddesavārā dassitā.

Ekekasmim c'ettha catunnaṃ catunnaṃ vavatthānanayānaṃ āgatattādipaññāsa nayehi⁵ patimaṇḍetvā va dassitā ti veditabbā.

Ito paresu sotāyatanādiniddesesu pi es'eva nayo.

Visesamatthaṃ pan' ettha evaṃ veditabbam.

622. Suṇāti⁶ ti soṭaṃ. Taṃ sasambhārasotabilassa⁷ anto tanutambalomācite⁸ aṅguliveṭhanakasaṅṭhāne⁹ padese¹⁰ vuttappakārāhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāharehi upatthambhiyamānaṃ āyunā anupāliyamānaṃ vaṇṇādīhi parivutaṃ sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati.

623. Ghāyati¹¹ ti ghānaṃ. Taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṅṭhāne padese¹² yathāvuttappakāraṃ upakāra-upatthambhanānupālanaparivāraṃ ghānaviññāṇā-

¹ °sampaṭibaddh° M. ² Dhs. § 600. ³ rūpaṃ ārammaṇassa ti M. ⁴ Dhs. § 597. ⁵ °paññāsāyanehi T. °attā dvepaññāsa nay° M. ⁶ Dhs. § 601. ⁷ °sātabilassa T. ⁸ anto tanutanutambalomācito T. ⁹ antotanutambalomācite aṅgulivedhaka° M. ¹⁰ Hardy Manual 435.

¹¹ Dhs. § 605. ¹² Hardy l. l.

dinam yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

624. Sāyanatṭhena jivhā¹. Sā sasambhārajivhāmajjhassa upari uppadalalaggasaṅṭhāne padese² yathāvuttappakāraṃ upakāra-upatthambhanānupālanaparivāraṃ jivhāviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

625. Yāvataṃ pana imasmiṃ kāye upādiṇṇakarūpaṃ nāma atthi sabbattha kāyāyatanaṃ³ kappāsapaṭale sneho viya yathā⁴ vuttappakāraupakāraupatthambhanānupālanaparivāraṃ c'eva⁵ hutvā kāyaviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Ayam ettha viseso⁶ pālipabhedato ca attho cakkhuniddese vuttanayen'eva veditabbo.

Kevalaṃ hi idha cakkhupadassa ṭhāne sotapadādini, rūpapadassa ṭhāne saddapadādini ti passi ti ādīnaṃ ṭhānesu tīni⁷ ādipadāni ca āgatāni. Nettaṃ p'etaṃ nayanam p'etaṃ ti imassa pana⁸ padadvayassa abhāvā dvādasa dvādasa nāmāni honti. Sesam sabbattha vuttasadisam eva.

626. Tattha siyā yadi yāvataṃ imasmiṃ kāye upādiṇṇakarūpaṃ nāma atthi sabbattha kāyāyatanaṃ kappāsapaṭalasinaho⁹ viya. Evaṃ sante lakkhaṇasammissatā āpajjati ti¹⁰. Kasmā? Aññassa aññattha-abhāvato. Yadi evaṃ na sabbattha kāyāyatanaṃ ti neva paramatthato sabbattha vinibbhujitvā pan'assa nānākaraṇaṃ paññāpetuṃ¹¹ na sakkā tasmā evaṃ vuttaṃ.

Yathā hi rūparasādayo vālukacuṇṇāni viya vivecetum asakkuṇeyyatāya¹² aññamaññaṃ vyāpino ti vuccanti na ca paramatthato rūpe raso atthi. Yadi siyā rūpagahaṇen'eva rasagahaṇaṃ gaccheyya. Evaṃ kāyāyatanaṃ pi paramatthato na ca sabbattha atthi na ca sabbattha natthi. Vivecetum asakkuṇeyyatāyā¹³ ti evaṃ ettha na lakkhaṇasammissatā¹⁴ āpajjati ti veditabbā.

¹ Dhs. § 609. ² Hardy Manual 436. ³ Dhs. § 613.

⁴ kappāsapaṭaselenaho viya yathā M. ⁵ ovāraṃ eva M.

⁶ M. adds seso. ⁷ tīni M. ⁸ ca M. ⁹ kappā-

sapaṭaselenaho M. ¹⁰ om. M. ¹¹ Milindap. 63,

Majjhima I, 293. ¹² asakkuṇeyyatāya M. ¹³ asak-

kuneyyatāya M. ¹⁴ lakkhaṇaṃ missatā M.

Api ca lakkhaṇādi-vavatthānato¹ pi etesaṃ asammissattā veditabbā.

627. Etesu hi rūpābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ daṭṭhukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā cakkhu rūpesu āviñjanarasam² cakkhuviññānassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ daṭṭhukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Saddābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ³ sotukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā sotaṃ saddesu āviñjanarasam⁴ sotaviññānassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ sotukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Gandhābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ ghāyitukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā ghānaṃ gandhesu āviñjanarasam⁵ ghānaviññānassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ ghāyitukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Rasābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇā sāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇā vā jivhā rasesu āviñjanarasā⁶ jivhāviññānassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānā sāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānā.

Phoṭṭhabbābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇo phusitukāmatā-nidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇo vā kāyo phoṭṭhabbesu āviñjanaraso⁷ kāyaviññānassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhāno phusitukāmatā-nidānakammajabhūtapadaṭṭhāno.

628. Keci pan' ettha tejādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vāyupaṭṭhaviāpādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādā sotaghānājivhā, kāyo sabbesan ti vadanti.

Āpare tejādhikānaṃ pasādo cakkhu, vivaravāyu-āpapaṭṭhāvādhikānaṃ⁸ sotaghānājivhākāyā ti vadanti. Te vattabbā: suttam āharathā ti. Addhā suttam eva na dakkhissanti⁹. Keci pan' ettha tejādīnaṃ guṇehi rūpādīhi anuggahabhāvato ti kāraṇaṃ vadanti. Te ca vattabbā. Ko pan' evam

¹ vavatthāpanato M. ² āviñchana° M. ³ °lakkhaṇā M.

⁴ āviñchana° M. ⁵ om. M. ⁶ āviñchana° M. ⁷ āviñchana° M.

⁸ °paṭṭhamādīkānaṃ T. ⁹ na addhā suddhā me va d° M.

āha: rūpādayo tejādīnaṃ guṇā ti¹. Avinibbhogesu hi bhūtesu² ayaṃ imassa guṇo ti na labbhā vattum athā pi vadeyyum. Yathā tesu tesu sambhāresu tassa tassa bhūtassa adhikatāya³ paṭhavi-ādīnaṃ sandhāraṇādīni kiccāni kubbatha⁴ evaṃ tejādhikesu sambhāresu rūpādīnaṃ adhikabhāvadassanato⁵ icchitabbam etaṃ rūpādayo tesam guṇā ti. Te vattabbā: iccheyyāma yadi āpādhikassa⁶ āsavassa⁷ gandhato paṭhavi-ādihike kappāse gandho adhikataro siyā tejādhikassa ca uṇhodakassa vaṇṇato pi sītūdakassa vaṇṇo parihāyetha. Yasmā pan' etaṃ ubhayam pi natthi tasmā parihāyetha me tesam nissayabhūtānaṃ⁸ visesakappaṇaṃ. Yathā avisesse pi ekakalāpe bhūtānaṃ rūparasādayo añña-maññaṃ visadisā⁹ honti evaṃ cakkhuppasādādayo avijjamaṇe pi aññasmiṃ visesakāraṇe ti gahetabbam etaṃ. Kim pana yaṃ aññamaññaṃ asādhāraṇaṃ kammam eva nesam visesakāraṇaṃ. Tasmā kammavisesato etesaṃ viseso, na bhūtavisesato. Bhūtavisesse hi sati pasādo va na uppajjati. 'Samānānaṃ bhūtānaṃ hi pasādo na visamānānaṃ ti' porāṇā.

629. Evaṃ kammavisesato visesavantesu ca etesu cakkhusotāni appattavisayagāhakāni attano nissayaṃ anallīnānisseye eva visaye viññāṇahetuttā. Ghānājivhākāyasampattavisayagāhakā nissayavasena c'eva sayāñ ca attano nissayaṃ allīne yeva visaye viññāṇahetuttā. Aṭṭhakathāyaṃ pana āpāthagatattā ārammaṇaṃ sampattaṃ nāma. Candamaṇḍalāsuriyamaṇḍalānaṃ hi dvācattālīsajoyanasahassamatthake ṭhitānaṃ vaṇṇo cakkhuppasādaṃ ghaṭṭeti. So dūre ṭhatvā paññāyamāno pi sampatto yeva nāma. Taggocarattā cakkhusampattagocaram eva nāma.

Dūre rukkhāṃ chindantānaṃ pi rajakānañ ca vatthaṃ dhovantānaṃ dūrato va kāyavikāro paññāyati. Saddo pana dhātuparamparāya sotam ghaṭṭetvā¹⁰ saṅikaṃ vavatthānaṃ gacchatī ti vuttam.

¹ guṇa hi T. ² rūpesu M. ³ adhigatāya M. ⁴ kiccāni kiccatha T. kiccāni icchātha M. ⁵ °dassanabhāvato M. ⁶ yadi pādikāsu T. ⁷ ālavassa M. ⁸ pahāya tesam niss° M. ⁹ visavisā T. ¹⁰ ghaddhetvā T.

630. Tattha kiñcā pi āpāthagatattā ārammaṇaṃ sampattan ti vuttam. Candamaṇḍalādivaṇṇo pana cakkhum sampatto dūre ṭhito va paññāyati. Saddo pi sace saṅikaṃ āgaccheyya dūre¹ uppanno cirena suyeyya paramparāghaṭṭanāya ca āgantvā sotam ghaṭṭento asukadisāya nāmā ti na paññāyeyya tasmā asampattagocarān' ev' etāni. Ahi-ādi-samānāni c'etāni. Yathā hi ahi nāma bahi sittasammatṭatṭhāne² nābhiramati³ saṅkārattṭhāne tiṇapaṇṇagahaṇavammikāni yeva pana pavisitvā nipannakāle abhiramati ekaggataṃ apajjati evamevaṃ cakkhum p'etaṃ visamajjhāsayaṃ maṭṭesu⁴ suvaṇṇabhittiādīsu nābhiramati oloketum pi na icchati, rūpacittapupphalatāvicittesu⁵ yeva pana abhiramati. Tādisesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte⁶ mukham pi vivarivā oloketukāmā honti. Suṃsumāro pi bahi nikkhanto gahetabbaṃ na passati akkhīni nimiletvā⁷ carati. Yadā pana vyāmasatamattam⁸ udakaṃ ogāhitvā bilaṃ pavisitvā nipanno hoti tadāssa cittaṃ ekaggaṃ⁹ hoti, sukham supati. Evam evaṃ sotam p'etaṃ bilajjhāsayaṃ ākāsa-sannissitaṃ kaṇṇacchiddakūpake yeva ajjhāsayaṃ karoti. Kaṇṇacchiddākāso yeva tassa saddasavane paccayo hoti ajaṭākāso pi vaṭṭati yeva. Anto lenasmim hi sajjhāye kayiramāne lenacchadanam bhinditvā saddo bahi nikkhamati. Dvāravātapānacchiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparā yeva ghaṭṭento gantvā sotappasādaṃ ghaṭṭeti. Atha tasmim kāle asukaṃ¹⁰ nāma sajjhāyanti ti lenam piṭṭhe nisinnā jānanti¹¹, evaṃ sante sampattagocaratā hoti¹². Kiṃ pan' etaṃ sampattagocaran ti? Āma sampattagocaraṃ. Yadi evaṃ dūre bheri-ādīsu vajjamānesu dūre saddo ti jānanam na bhaveyyā ti no na bhavati. Sotapasādasim hi ghaṭṭite dūre saddo āsanne saddo paratīre saddo orimatīre saddo ti tathā tathā jānanākāro hoti dhammatā esā ti. Kiṃ etāya dhammatāya? Yato yato chiddaṃ tato

¹ bhūre M. ² siniddhasamm° M. comp. Milindap. 15.
³ nābhirati M. ⁴ maṇḍesu G. maddhesu T. ⁵ °pugga-
latāvī° M. ⁶ ampabhonto T. ⁷ nimilitvā M. ⁸ vyā-
masanamattam T. ⁹ ekaggataṃ M. ¹⁰ asuko M.
¹¹ jāyanti T. ¹² honti T.

tato savanaṃ hoti candasuriyādināṃ dassanaṃ viyā ti asam-pattagocaram ev' etaṃ.

631. Pakkhī pi rukkhe vā bhūmiyaṃ vā na ramati¹. Ya-dā pana ekaṃ vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhanto² hoti tadā ekaggacittataṃ āpajjati. Evam evaṃ ghānaṃ pi ākāsaṃjḥāsayaṃ vātupanissayagandhagocaraṃ. Tathā hi gāvo navavaṭṭe³ deve bhūmiṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāśābhimukhā hutvā vātaṃ ākaḍḍhanti aṅgulīhi gandha-piṇḍaṃ gahetvā pi ca upasiṅghanakāle vātaṃ anākaḍḍhanto n'eva tassa gandhaṃ jānāti.

632. Kukkuro pi bahi vicaranto khemaṭṭhānaṃ na passati leḍḍuppahārādīhi upadduto⁴ hoti, anto gāmaṃ pavisitvā uddhanadvāre⁵ chārikaṃ viyūhitvā nipannassa pan' assa phāsukaṃ hoti. Evam evaṃ jivhā gāmaṃjḥāsayaṃ āposan-nissitarasārammaṇā. Tathā hi niyāmarattim samanadham-maṃ katvā pi pāto va pattacivaraṃ ādāya gāmo pavisi-tabbo⁶ hoti sukkhakhādaniyassa ca na sakkā khelena atem-itassa rasaṃ jānitum.

633. Sigālo pi bahi caranto ratiṃ na vindati, āmakasu-sāne manussamaṃsaṃ khādītva nipannassa' eva pan' assa phāsukaṃ hoti. Evam evaṃ kāyo pi upādiṇṇakajḥāsayo paṭhavīnissitaphoṭṭhabbārammaṇo⁷. Tathā hi aññaṃ upā-diṇṇakaṃ alabhamānā sattā attano hatthatale sīsaṃ katvā nipajjanti ajjhattikabāhirā c'assa paṭhavī ārammaṇagahane paccayo hoti. Suatthatassā pi hi⁸ sayanassa hatthe ṭhitā-nam⁹ pi vā phalānaṃ na sakkā anisīdantena vā anippiḷen-tena¹⁰ vā thaddhamudubhāvo jānitun ti ajjhattikabāhirā paṭhavī etassa kāyapasādassa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti. Evam lakkhaṇādivavatthānato p'etesam asammissatā veditabbā.

634. Aññe yeva hi cakkhuppasādassa lakkhaṇarasapac-cuppaṭṭhāna-padaṭṭhāna-gocarajḥāsayanissayā, aññe so-

¹ na ca ram° M.

² pakkhatto T.

³ navaddhe T.

⁴ upadadāno T.

⁵ uddhanaṭṭhāne M.

⁶ gāme pavi-

sitabbo M.

⁷ paṭhavīsannissita° M.

⁸ susaṅṭhitassa

pi hi M.

⁹ ṭhapitānaṃ M.

¹⁰ anuppiḷentena T.

tappasādādinan ti asammissān 'eva cakkhāyatanādīni api ca tesam asammissatāya ayam upamā ti veditabbā.

Yathā hi pañcavaṇṇanam dhajānam ussāpitanam kiñcā pi chāyā ekābaddhā viya hoti aññamaññam pana¹ asammissā va yathā ca pañcavaṇṇena kappāsenā² vaṭṭim katvā dīpe jalite kiñcā pi jālā ekābaddhā viya hoti tassa tassa pana amsuno³ pāṭiekkam pāṭiekkam jālā aññamaññam asammissā va evam evam kiñcā pi imāni pañcāyatanāni ekasmiṃ attabhāve samosaṭāni aññamaññam pana asammissān' eva. Na kevalāni ca imān 'eva pañca sesarūpāni pi asammissān' eva. Imasmiṃ hi sarīre heṭṭhimakāyo majjhimakāyo uparimakāyo ti tayo koṭṭhāsā. Tattha nābhito paṭṭhāya heṭṭhā haṭṭhimakāyo nāma. Tasmim kāyadasakam bhāvasakam āhārasamuṭṭhānāni aṭṭha utusamuṭṭhānāni aṭṭha cittasamuṭṭhānāni aṭṭhā ti catucattālisa rūpāni. Nābhito uddham yāva galavāṭakā majjhimakāyo nāma. Tāttha kāyadasakam bhāvasakam vatthudasakam āhārasamuṭṭhānādīni tīni aṭṭhakāni ti catupaññāsa rūpāni. Galavāṭakato uddham uparimakāyo nāma. Tattha cakkhudasakam sotadasakam ghānadasakam jivhādasakam kāyadasakam bhāvasakam āhārasamuṭṭhānādīni tīni aṭṭhakāni ti caturāsīti rūpāni. Tattha cakkhuppasādassa paccayāni cattāri mahābhūtāni vaṇṇo gandho raso oṇā jīvitindriyam cakkhuppasādo ti idaṃ ekantato avinibbhuttānam dasannaṃ⁴ na nipphannarūpānam vasena cakkhudasakam nāma. Iminā nayena sesāni pi veditabbāni.

Tesu heṭṭhimakāye rūpam 'majjhimakāya-uparimakāya-rūpehi saddhim asammissam, sesakāyadvaye pi rūpam itarehi saddhim asammissam eva. Yathā hi sāyaṇhasamaye pabbatacchāyā ca rukkhacchāyā ca ekābaddhā viya hoti aññamaññam pana asammissā va evam imesu pi kāyesu catucattālisa catupaññāsa caturāsīti ca rūpāni kiñcā pi ekābaddhāni viya aññamaññam pana asammissān' evā ti.

635. Rūpāyatananiddese⁵ vaṇṇo va vaṇṇanibhā. Nibhāti ti vā nibhā cakkhuvīññāṇassa pākāṭā hoti ti attho.

¹ M. *adds* tassa tassa pana. ² kammāsenā M. ³ asuno T.

⁴ avinibbhūtanānam dassannaṃ T. ⁵ Dhs. § 617.

Vaṇṇo va nibhā vaṇṇanibhā. Saddhiṃ nidassanena sanidassanaṃ cakkhuvīññāṇena passitabban ti attho.

Saddhiṃ paṭighena sappatighaṃ paṭighatṭananighamaṃ sanajanakan ti attho. Nilādisu ummāpupphasamānaṃ¹ nilaṃ, kaṇikārapupphasamānaṃ pītakaṃ, bandhujivakapupphasamānaṃ lohitaṃ, osadhitarakasamānaṃ odātakaṃ, jhāmaṅgārasamānaṃ kālakaṃ, mandarattaṃ sinduvārakaṇavīramakūlasamānaṃ mañjeṭṭhakaṃ, harittacahemavaṇṇaṃ kāmāṃ sumukhapakkamā ti. Ettha pana kiñcā pi hari ti suvaṇṇaṃ vuttaṃ. Parato pan' assa jātarūpagahaṇena gahitattā idha sāmāṃ hari nāma. Imāni satta vatthūṃ anāmasitvā sabhāven' eva² dassitāni. Hari vaṇṇan ti haritasaddalavaṇṇaṃ. Ambaṅkuravaṇṇan ti³ ambaṅkurena samānavāṇṇaṃ. Imāni dve vatthūṃ āmasitvā dassitāni, dīghādīni dvādasavohārato dassitāni. So ca tesāṃ vohāro upanidhāya siddho c'eva sannivesasiddho ca. Dīghādīni hi aññamaññaṃ upanidhāya siddhāni, vaṭṭādīni sannivesavisesena. Tattha rassaṃ upanidhāya tato uccataraṃ dīghaṃ⁴, taṃ upanidhāya tato nīcataraṃ rassaṃ, thūlaṃ upanidhāya tato khuddakataṃ anukaṃ, taṃ upanidhāya tato mahantataṃ thūlaṃ, cakkasaṅṭhānaṃ vaṭṭaṃ, kukkuṭaṇḍasaṅṭhānaṃ parimaṇḍalaṃ, catūhi aṃsehiyuttaṃ caturaṃsaṃ. Chaḷaṃ sādīsu pi es'eva nayo.

Ninnan ti onataṃ, thalaṃ ti unnataṃ. Tattha yasmā dīghādīni phusitvā pi sakkā jānitum, nilādīni pan' eva na sakkā tasmā na nippariyāyena dīghaṃ rūpāyatanāṃ tathā rassādīni, taṃ taṃ nissāya pana tathā tathā ṭhitāṃ dīghaṃ rassan ti tena tena vohārena rūpāyatanāṃ ev' ettha bhāsitan ti veditabbaṃ.

Chāyā ātapo ti idaṃ aññamaññaṃ paricchinnaṃ. Tathā āloko andhakāro ca abbhā mahikā ti ādīni cattāri vatthūn' eva dassitāni. Tattha abbhā ti valāhako, mahikā ti himaṃ. Imehi catūhi abbhādīnaṃ vaṇṇā dassitā. Candamaṇḍalassa vaṇṇanibhā ti ādīhi tesāṃ tesāṃ pabhā-

¹ °ummārapuppha°M. ² abhāven' eva M. ³ ambaṃ kumanti T. ambukuravaṇṇanti M. ⁴ dīghattaṃ T.

vaṇṇā dassitā. Tattha candamaṇḍalādīnaṃ vatthūnaṃ¹ evaṃ vireso veditabbo.

636. Sovannaṃayaṃ rajatapaṭicchannaṃ ekūnapaṇṇāsayo janāyāma vitthāraṃ Candassa devaputtassa vimānaṃ candamaṇḍalaṃ nāma sovaṇṇamayaṃ phalikaṭicchannaṃ samapaññāsayo janāyāma vitthāraṃ. Suriyassa devaputtassa vimānaṃ suriya maṇḍalaṃ nāma, sattaratanamayāni sattaṭṭhadvādasayo janāyāma vitthārāni tesam tesam devaputtānaṃ vimānāni tāra karūpāni nāma.

Tattha cando heṭṭhā suriyo upari, ubhinnaṃ antaraṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato suriyassa uparimantato yojanasataṃ hoti. Dvīsu vassesu nakkhattatārakā gacchanti. Etesu pana tīsu cando dandhagamano², suriyo sīghagamano, tārakā sīghagamanā. Kālena candimasuriyānaṃ purato honti, kālena pacchā ādāsamaṇḍalaṃ kaṃsamayaṃ.

Maṇi ti ṭhapetvā veḷuriyaṃ. Seso joti rasādiānekaṃ pabbhedo.

Saṅkho sāmuddiko, muttā sāmuddikā sesā pi. Veluriyo ti veḷuvaṇṇamaṇi. Jātarūpaṃ vuccati Satthu vaṇṇo. Satthā hi suvaṇṇavaṇṇo suvaṇṇavaṇṇam pi Satthu vaṇṇam. Rajataṃ vuccati kahāpaṇo. Lohamāsako dārumāsako jatumaśako ye ye vohāraṃ gacchantī ti vuttaṃ. Taṃ sabbam pi idha gahitaṃ. Yaṃ vā pan' aññaṃ pi ti iminā paḷiāgataṃ ṭhapetvā sesaṃ taṭṭhikapilotikakaṇṇakavaṇṇādibhedam³ rūpaṃ gahitaṃ. Taṃ hi sabbam ye-vā-panakesu pavitṭhaṃ. Evaṃ etaṃ nilā dinābhedena bhinnam pi rūpaṃ sabbam lakkhaṇādīhi abhinnam eva.

637. Sabbam h'etaṃ cakkhupaṭihanānalakkaṇaṃ rūpaṃ cakkhuviññāṇassa visayabhāvarasaṃ tass 'eva gocaraṇapaccupaṭṭhānaṃ catumahābhūtapadaṭṭhānaṃ. Yathā c'etaṃ tathā sabbāni pi upādārūpāni. Yattha pana vireso atthi tattha vakkhāma. Sesaṃ ettha cakkhāyatanaṇiddeṣe vuttanayen' eva veditabbaṃ.

¹ vatthum M.

² dandagamano M.

³ Comp. Jāt. I,

141, Samantapās. 325.

Kevalam hi tattha cakkhupubbaṅgamo niddeso, idha rūpapubbaṅgamo, tattha va cakkhum p'etan ti ādīni cuddasa nāmāni, idha rūpaṃ p'etan ti ādīni tīni. Sesam tādīsam eva. Yathā hi catūhi catūhi nayehi maṇḍetvā¹ cakkhum vavattāpetum terasa vārā vuttā idhā pi te tath'eva vuttā ti.

638. Saddāyatānāniddese² bherisaddo ti mahābheripatahabherīnaṃ³ saddo, mudiṅgasaṅkhapaṇavasaddā pi mudiṅgādippaccayā saddā, gītasāṅkhāto saddo gītasaddo, vuttā va sesānaṃ viṇādināṃ tantibaddhānaṃ⁴ saddo vā dītasaddo, sammasaddo ti kaṃsatālakatṭhatālasaddo. Pānisaddo ti pānipahārasaddo.

Sattānaṃ nigghosāsaddo ti bahunnaṃ sannipatitānaṃ apaññāyamānapadavyañjananigghosāsaddo. Dhātūnaṃ sannighātasaddo ti rukkhādīnaṃ aññamaññanighamsana-gaṇḍikakoṭaṇādisaddo⁵. Vātassa vāyato saddo vātasaddo, udakassa sandamānassa vā paṭihatassa vā saddo udakasaddo, manussānaṃ sallāpādisaddo manussāsaddo, taṃ ṭhapetvā seso sabbo pi amanussāsaddo. Iminā pada-dvayena sabbo pi saddo pariyādiṇṇo. Evaṃ sante pi vaṃsaphālanapilotikaphālanādisu pavatto pāliyaṃ anāgatasaddo ye-vā-panakatṭhānaṃ pavittṭhānaṃ pavittṭho ti veditabbo. Evaṃ ayaṃ bherisaddādīnā bhedenā bhinno pi saddo lakkaṇādīhi abhinno yeva. Sabbo pi h'esa sotapaṭihanana-lakkaṇo saddo sotaviññāṇassa visayabhāvaraso tass'eva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesam cakkhāyatānāniddese vuttanayen'eva veditabbaṃ.

Idhā pi hi catūhi catūhi nayehi patimaṇḍitā terasa vārā vuttā, tesam attho sakkā vuttanaye jānitun ti na vitthārito.

639. Gandhāyatānāniddese⁶ mūlagandho ti. Yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbatto gandho sārāgandhādisu pi ca es'eva nayo.

Asiddhadussiddhānaṃ ukādīnaṃ gandho āmagandhomaçchasakalikapūtimamsasaṅkiliṭṭhasappiādīnaṃ gandho vissagandho⁷.

¹ paṭimaṇḍetvā M.

² Dhs § 621—624.

³ °pahāṭa° M.

⁴ tantibandānaṃ M.

⁵ Comp. Cullavagga VI. 17. 1.

⁶ Dhs. § 625—628.

⁷ missagandha C. G. visagandho M.

Sugandho ti itṭhagandho, duggandho ti anitṭhagandho. Iminā padadvayena sabbo pi gandho pariyādiṇṇo. Evaṃ sante pi kaṇṇakagandhapilotikagandhādayo¹ pāliyaṃ anāgatā. Sabbe pi gandhā ye-vā-panakaṭṭhānaṃ pavitṭhā ti veditabbā.

Evaṃ ayaṃ mūlagandhādinā bhedenā bhinno pi gandho lakkhaṇādīhi abhinno yeva. Sabbo pi h'esa ghānapaṭiḥanaṇalakkhaṇo gandho ghānaviññāṇassa visayabhāvaraso, tass' eva gocarapaccupaṭṭhāno, sesaṃ cakkhāyatanaṇiddeṣe vuttanayen' eva veditabbā. Idhā pi hi tath' eva dvipaññāsa nayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā, te atthato pākāṭā eva.

640. Rasāyatanaṇiddeṣe² mūlaraso ti yaṃ kiñci mūlaṃ paṭicca nibbattaraso. Kandharasādīsu pi es' eva nayo.

Ambilan ti takkambilādi, madhuran ti ekantato go-sappiādi. Madhu pana kasāvayuttaṃ ciraṇikkhattaṃ³ kasāvaṃ hoti phāṇitaṃ khāriyuttakaṃ ciraṇikkhattaṃ⁴ khāriyaṃ⁵ hoti. Sappi pana ciraṇikkhattaṃ vaṇṇagandhe jahantam pi rasaṃ na jahatī ti tad eva ekantamadhuraṃ.

Tittakan ti nimbapaṇṇādi, kaṭukan ti siṅgiveramaricādi, loṇikan ti sāmuddikaloṇādi, khārikan ti vātiṅgaṇakalīrādi, lapilan⁶ ti badarasālavakapiṭṭhasālavādi, kasāvan ti harīṭakādi⁷. Ime sabbe pi rasā vatthivasena vuttā. Taṃ taṃ vatthuko pan' ettha raso va ambilādihi nāmehi vutto ti veditabbo.

Sādū⁸ ti itṭharaso, asādū⁹ ti anitṭharaso. Iminā pada-dvayena sabbo pi raso pariyādiṇṇo. Evaṃ sante pi leḍḍurasabhittirasapilotikarasādayo pāliyaṃ anāgatā. Sabbe pi rasā ye-vā-panakaṭṭhānaṃ pavitṭhā ti veditabbā.

Evaṃ ayaṃ mūlarasādinā bhedenā bhinno pi raso lakkhaṇādīhi abhinno yeva, sabbo pi h'esa jivhāpaṭiḥanaṇalakkhaṇaraso jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso tass' eva gocarapaccupaṭṭhāno.

Sesaṃ cakkhāyatanaṇiddeṣe vuttanayen' eva veditabbā.

¹ °pilohitagandho M. ² Dhs. § 629—632. ³ °nikkhattaṃ M. ⁴ °nikkhattaṃ M. ⁵ khārikaṃ M. ⁶ lampilan M. ⁷ māritako M. ⁸ sādū M. ⁹ asādū M.

Idhā pi hi tath 'eva dvipaṇṇāsana yapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā.

641. Itthindriyaniddese¹ yan ti kāraṇavacanam. Yena kāraṇena itthiyā itthilingādīni honti ti ayam ettha attho. Tattha liṅgaṇaṃ ti saṅghānam. Itthiyā hi hatthapādagivā-udarādīnaṃ saṅghānaṃ na purisassa viya hoti. Itthinam hi hetthimakāyo visado hoti, uparimakāyo avisado hatthapādā khuddakā, mukhaṃ khuddakaṃ. Nimittan ti sañjānaṃ. Itthinam hi uramaṃsaṃ visadaṃ hoti, mukhaṃ nimmasudāṭhikaṃ², kesabandhavatthagahaṇam pi na purisānaṃ viya hoti. Kuttan ti kiriyā. Itthiyo hi daharakāle suppakamusalake hi kilanti, dhitalikāya³ kilanti, mattikavākena⁴ suttakaṃ nāma kantanti.

Ākappo ti gamaṇādiākāro. Itthiyo hi gacchamānā avisadam⁵ gacchanti, tiṭṭhamānā⁶ nipajjamānā nisīdamānā khādamānā bhuñjamānā avisadam⁷ bhuñjanti, purisaṃ pi hi avisadam disvā 'mātugāmo viya gacchati tiṭṭhati nipajjati nisīdati khādati bhuñjati ti' vadanti. Itthattam itthibhāvo ti ubhayaṃ ekatthaitthisabhāvo ti attho. Ayam kammajo paṭisaṇḍhi samuṭṭhito, itthilingādi pana na itthindriyaṃ, itthindriyaṃ paṭicca pavatte samuṭṭhitam yathā bīje sati bijaṃ paṭicca rukkho vadḍhitvā sākhaṇiṭṭapaṇṇaṃ ākāsaṃ⁸ pūretvā tiṭṭhati.

Evam evaṃ itthibhāvasankhāte itthindriye sati itthilingādīni honti. Bijaṃ⁹ viya hi itthindriyaṃ bijaṃ paṭicca vadḍhitvā ākāsaṃ pūretvā ṭhitarukkho viya itthindriyaṃ paṭicca itthi liṅgaṇaṃ pavatte samuṭṭhahanti. Tattha itthindriyaṃ na cakkhuviññeyaṃ manoviññeyaṃ eva, itthilingādīni cakkhuviññeyyāni pi manoviññeyyāni pi¹⁰. Idaṃ taṃ rūpaṃ yathā cakkhundriyādīni purisassa pi honti, na evaṃ niyamato pana itthiyā eva itthindriyaṃ purisindriye pi es'

¹ Dhs. § 633. ² °dādhikaṃ K. ³ citta ta likāya M.
⁴ mattikavākkena M. matikatakkena C. G. T. ⁵ avisadā M.
⁶ diṭṭha° M. ⁷ abhisadā M. ⁸ viṭṭapaṇṇaṃ-panno hutvā ākāsi M.
⁹ dvijaṃ T. ¹⁰ M. adds Idaṃ taṃ rūpaṃ itthindriyaṃ ti. Id°

eva nayo. Purisalingādi pana itthilingādinam paṭipakkhato veditabbāni.

Purisassa hi hattha-pāda-gīvā-udarādinam¹ saṅghānam na itthiyā viya hoti. Purisānam hi uparimakāyo visado hoti, heṭṭimakāyo avisado, hattha pādā mahantā, mukhaṃ mahantaṃ, uramaṃsaṃ avisadam², massu dāṭhikā uppajjanti, kesabaṇḍhavatthagahaṇaṃ na itthīnam viya hoti, dahara-kāle rathanāṅgalakādihi kilānti vālikā pāliṃ katvā vāpin nāma gaṇhanti, gamanādīni visadāni honti, itthim pi gamanādīni visadāni kurumānam (disvā) 'puriso viya gacchatī ti' ādīni vadanti. Sesam itthindriye vuttasadisam eva. Tattha itthibhāvalakkhaṇam itthindriyam, itthī ti pakāsanarasam itthilinganimittakuttākappānam, kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānam.

642. Purisabhāvalakkhaṇam purisindriyam³ puriso ti pakāsanarasam purisalinganimittakuttākappānam kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānam. Ubhayam p'etaṃ paṭhama kappikānam pavatte samuṭṭhāti, aparabhāgena paṭisandhiyam paṭisandhisamuṭṭhitam pi pavatte samuṭṭhitam pi pavatte calati parivattati. Yath' āha:

Tena kho pana samayena aññatarasse bhikkhuno itthīlingam pātubhūtam hoti. Tena kho pana samayena aññatarassā bhikkhuniyā purisalingam pātubhūtam hoti ti. Imesu pana dvisu purisalingam uttamam, itthilingam hīnam, tasmā purisalingam balava-akusalakammena⁴ antaradhāyati, itthilingam dubbalakusalena paṭiṭṭhāti, itthilingam pana antaradhāyantaṃ dubbala-akusalena antaradhāyati, purisalingam balavakusalena paṭiṭṭhāti. Evam ubhayam pi akusalena antaradhāyati, kusalena paṭilabbhati ti veditabbaṃ.

643. Ubhatovyañjanakassa pana kiṃ ekaṃ indriyam udāhu dve ti? Ekaṃ tañ cakho itthiubhato vyañjanakassa itth indriyam, puriso-ubhatovyañjanakassa purisindriyam. Evam sante dutiyavyañjanakassa abhāvo āpajjati. Itthindriyam hi vyañjanakāraṇam vuttam tañ ca tassa natthi ti na tassa itthindriyam vyañjanakāraṇam.

¹ urādīnam M.

² visadam M.

³ Dhs. § 634.

⁴ akusalena M.

Tasmā sadā abhāvato itthī-ubhatovyañjanakassa hi. Yādā itthiyā rāgacittam uppajjati tadā purisavyañjanam pākaṭam hoti, itthi vyañjanam paṭicchannam gūlham hoti, tathā itarassa itaram, yadi ca tesam indriyam dutiyavyañjanakāraṇam bhavēyya sadā² pi vyañjanadvayam tiṭṭheyya na pana tiṭṭhati. Tasmā veditabbam ev' etam na tassa tam vyañjanakāraṇam kammahāyānaṃ pana rāgacittam ev' etam³ kāraṇam.

Yasmā c'assa ekam eva indriyam hoti tasmā itthī-ubhatovyañjanako sayam pi gabbham gaṇhāti param pi gaṇhāpeti, purisa-nbhatovyañjanako param gabbham gaṇhāpeti sayam pana na gaṇhāti ti.

644. Jīvitindriyaniddese⁴ yam vattabbam tam heṭṭhā arūpajīvitindriye vuttam eva.

Kevalam hi tattha yo tesam arūpīnaṃ dhammānaṃ ti vuttam idha rūpajīvitindriyattā yo tesam rūpīnaṃ dhammānaṃ ti ayam eva vireso. Lakkhaṇādīni paṇ' assa evam veditabbāni saharūpānupālanalakkhaṇam jīvitindriyam tesam pavattanarasam tesam yeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ yāpāyitabbabhūtapadaṭṭhānaṃ ti⁵.

645. Kāyaviññatti niddese⁶ kāyaviññatti ti. Ettha tāva kāyena attano bhāvaṃ viññāpento tam tiracchānehi pi purisānaṃ purisehi vā tiracchānānaṃ pi kāyagahaṇānusārena gahitāya etāya bhāvo viññāyati ti viññatti, sayam kāyagahaṇānusārena viññāyati ti pi viññatti, kāyena samvaro⁷ sādhu ti ādisu āgato copanasankhāto kāyo ca viññatti kāyaviññatti. Kāyavipphandanena addhippāyaviññāpanahetuttā sayā ca tathā viññeyyattā kāyena viññatti ti pi kāyaviññati, kusalacittassa vā ādisu aṭṭhahi kāmāvacarehi abhiññācittena cā ti navahi cittehi kusalacittassa vā dvādasahi pi akusalacittehi akusalacittassa vā aṭṭhahi mahākiriyaḥi dvihi parittakiriyaḥi⁸ abhiññappattāya ekāya rūpāvacarakiriyaḥi ti ekādasahi kiriyaḥi avyākatacittassa vā. Ito aññāni hi cittāni viññattim na janenti⁹,

¹ Kasmā M. ² saddā M. ³ ettha M. ⁴ Dhs. § 635.

⁵ yāvasitabba^o T. ⁶ Dhs. § 636. ⁷ samvaro om. T.

⁸ ahētukakiriyaḥi M. ⁹ jānanti T.

sekhāsekhaputhujjanānaṃ pana ettakeh' eva cittehi viññatti hoti ti. Etesaṃ kusalādānaṃ vasena tīhi padehi hetuto dassitā.

Idāni chahi padehi phalato dassetuṃ abhikkamantassa vā ti ādivuttam. Abhikkamādayo hi viññattivasena pavattattā viññattiphalaṃ nāma tattha abhikkamantassa vā ti purato kāyam abhiharantassa.

Paṭikkamantassā ti pacchato paccāharantassa.

ĀloKentassā ti ujukaṃ pekkhantassa.

Vilokentassā ti iti c'iti ca pekkhantassa.

Sammiñjantassā ti¹ sandhiyo saṅkocentassa.

Pasārentassā ti sandhiyo paṭippanāmentassa.

Idāni chahi padehi sabhāvato gassetuṃ kāyassa thambhanā ti ādi vuttam. Tattha kāyassā ti sarirassa. Kāyaṃ thambhetvā thaddhaṃ karoti ti thambhanā. Tam eva upasaggena vaḍḍhetvā santhambhanā ti āha. Balavata-rā vā thambhanā santhambhanā. Santhambhitattan ti santhambhitabhāvo.

Viññapanavasena viññatti. Viññāpanā ti viññāpana-kāro. Viññāpitabhāvo viññāpitattam. Sesam ettha yaṃ vattabbaṃ taṃ heṭṭhā dvārakathayaṃ vuttam eva.

646. Tathā vacīviññattiyam vacīviññatti ti². Padassa pana niddesapadānaṃ ca attho tattha na vutto. So evaṃ veditabbo: Vācāyaṃ attano bhāvaṃ viññāpentānaṃ tiracchānehi pi purisānaṃ purisehi vā tiracchānānaṃ pi vacīgahaṇānusārena gahitāya³ etāya bhāvo viññāyati ti viññatti, sayam vacīgahaṇānusārena viññāyati ti pi viññatti, sādhuva-cāya samvaro ti ādisu āgatā⁴ copanasāṅkhātā vacī eva viññatti ti, vacī ghosena adhippāyaviññāpanahetuttā sayāṃ ca tathā viññeyyattā vācāya viññatti ti pi vacī viññatti. Vācā girā ti ādisu vuccati ti vācā, giryati ti girā, vyappatho⁵ vākya-bhedo. Vākyaṃ ca taṃ patho ca atthaṃ nātukāmānaṃ nāpetukāmānaṃ cā ti pi vyappatho. Udīrayati ti udīraṇaṃ. Ghussati ti ghoso, kariyati ti kammaṃ, ghoso ca kammaṃ ghosakammaṃ. Nānappakārehi

¹ samantassā ti M.

² Dhs. § 637.

³ gatāya T.

• ⁴ āhatā T.

⁵ vyappatho T.

kato ghoso ti attho. Vacīyā bhedo vacībhedo. So pana na bhaṅgo. Pabhedagatā vācā evā ti nāpanattham vācā vacī bhedo ti vuttam. Imehi sabbehi pi padehi sadda vācā va dassitā. Idāni tāya vācāya saddhim yojetvā heṭṭhā vuttatṭhānam¹ viññatti ādinam padānam vasena tih'ākārehi sabhāvato vācā. Tam dassetum yā tāya vācāya riññatti ti ādi vuttam. Tam heṭṭhāvuttanayattā uttānattham eva.

Idāni viññatti samuṭṭhāpakacittesu asammohattham dvattimsa-chabbīsa ekūnavīsa soḷasa pacchimā ti idaṃ pakīṇakam veditabbam.

Dvattimsa cittāni hi rūpam samuṭṭhāpentī, iriyāpatham upatthambhenti, duvidham pi viññattim janenti².

Chabbīsa ti viññattim eva najanenti, itaram dvayam karonti, ekūnavīsati rūpam eva samuṭṭhāpentī, itaram dvayam na karonti. Soḷasa imesu tisu pi na karonti³, tattha dvattimsā ti heṭṭhā vuttān' eva⁴ kāmāvacarato aṭṭha kusalāni, dvādasa akusalāni, kiriyato dasa cittāni sekhaputhujjanānam abhiññācittam khīṇāsavānam abhiññā cittan ti.

Chabbīsati rūpāvacarato pañca kusalāni pañca kiriyāni, arūpāvacarato cattāri kusalāni cattāri kiriyāni cattāri magga cittāni cattāri phala cittāni ti.

Ekūnavīsati kāmāvacarakusalavipākato ekādasa akusalavipākato dve kiriyamanodhāturūpāvacarato pañca vipākacittāni ti.

Soḷasā ti dve pañca viññānāni sabbasattānam paṭisandhi cittam khīṇāsavānam cuticittam āruppe cattāri vipākacittāni ti.

Imāni soḷasa rūpa-iriyāpathaviññātīsu ekaṃ pi na karonti aññāni pi bahūni āruppe uppannāni anokāsagatattā rūpam na samuṭṭhāpentī yāni pana kāyaviññattim samuṭṭhāpentī tān 'eva vacīviññatti ti⁵.

647. Ākāsadhātuniddese⁶ na kasati na nikasati kasitum chinditum bhinditum va⁷ na sakkā ti ākāso, ākāso va

¹ yuttatthānam T. ² gahenti T. ³ Soḷasa imesu ekā pi nakaronti T. ekam pi nakaronti M. ⁴ vuttānāyena'eva M. ⁵ na tān'eva kāya vacī vinnattiyo pi M. ⁶ Dhs. § 638.

⁷ kassati na nikassati kassitum vā chinditum vā M.

ākāsagataṃ¹, khelāgatādīni viya ākāso ti vā gatan ti ākā-sagataṃ. Na haññatī ti aghaṃ, aghaṭṭaniyan ti attho. Aghaṃ eva aghagataṃ², chiddatṭhena vivaro, vivaro ca vivaragataṃ asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehi ti. Etehi asamphuṭṭhaṃ nissaṭākāsaṃ³ taṃ kathitaṃ.

Lakkhaṇādito pana rūpaparicchedalakkhaṇā ākāsadhātu rūpaparisantappakāsanarasā⁴ rūpamariyādapaccupaṭṭhānā asamphuṭṭhabhāvachiddavivarabhāvapaccupaṭṭhānā vā pa-richinnarūpapadaṭṭhānā. Yāya paricchinesu rūpesu idam ito uddham adho tiriyan ti ca hoti.

648. Ito paresu⁵ rūpassa lahutādīnaṃ⁶ niddesā cittaassa lahutādisu vuttanayen 'eva veditabbā. Lakkhaṇādito pan' ettha adandhatālakkaṇā rūpassa lahutā⁷ rūpānaṃ ga-rubhāvavinodanarasā lahuparivattitapaccupaṭṭhānā lahurū-papadaṭṭhānā.

Athaddhatālakkaṇā rūpassa mudutā⁸ rūpānaṃ thad-dhabhāvavinodanarasā sabbakiriyaṣu avirodhita paccupaṭṭhā-nā mudurūpapadaṭṭhānā.

Darīra kiriyānukūlakammaññabhāvalakkaṇā rūpassa kammaññatā⁹ vinodanarasā adubbalabhāvapaccupaṭṭhānā kammaññarūpapadaṭṭhānā. Etā pana tisso aññamaññaṃ vijahanti.

649. Evaṃ sante pi yo arogino viya rūpānaṃ lahubhāvo adandhatā lahvattippakāro¹⁰ rūpadandhattakaradhātukkhobha paṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno so rūpavikāro rūpassa lahutā.

650. Yo suparimadditacammaṃ¹¹ eva rūpānaṃ mudubhāvo sabbakiriyaṅviseṣesu vasavattanabhāvamaddavappakāro rū-patthaddhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamu-tthāno so rūpavikāro rūpassa mudutā.

651. Yo pana suddhanta suvaṇṇass'¹¹ eva rūpānaṃ kam-maññabhāvo sarīra ki riyaṅnukūlabhāvappakāro sarīrakiriya-

¹ T. *inserts* ākāso va ākāso. ² appam eva appagataṃ T. ayam eva aghagataṃ M. ³ nijjāṭākākāsaṃ M. ⁴ rū-paparintappak° T. ⁵ paro T. ⁶ Dhs. § 639—646. ⁷ Dhs. § 639. ⁸ Dhs. § 640. ⁹ Dhs. § 641. ¹⁰ °pa-rīpattippakāro M. ¹¹ suddhantasuv° T. M.

nam ananukūlabhāvakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccaya-samuṭṭhāno so rūpavikāro rūpassa kammaññatā ti. Evam etāsam viseso veditabbo. Etā pana tisso pi kammaṃ kātum na sakkonti āhārādayo ca karonti. Tathā hi yogino 'ajja amhehi bhojanaṃ sappāyaṃ laddhaṃ kāyo no lahu mudu kammañño ti' vadanti, ajja utusappāyaṃ laddhaṃ, ajja amhākaṃ cittaṃ ekaggaṃ, kāyo no lahu mudu kammañño ti vadanti ti.

652. Upacayasantati niddese¹ āyatanān an ti aḍḍhekādasannaṃ rūpāyatanānaṃ ācayo ti nibbattati². So rūpassa upacayo ti. Yo āyatanānaṃ ācayo punappuna nibbattamānānaṃ so³ rūpassa upacayo nāma hoti. Vaḍḍhi ti attho.

653. Yo rūpassa upacayo sā sūpassa santatī⁴ ti. Yā evaṃ upacitānaṃ rūpānaṃ vaḍḍhitato uttaritaraṃ pavattikāle sā rūpassa santati nāma hoti. Pavattī ti attho. Naḍḍitire katakūpasmiṃ hi udakuggamanakālo viya ācayo nibbatti, paripuṇṇakālo viya upacayo vaḍḍhi, ajjhottharivā gamanakālo viya santati pavattī ti veditabbā.

Evam kiṃ kathitaṃ hoti ti? Āyatanena ācayo kathito, ācayena āyatanam kathitam, ācayo ca kathito, āyatanam eva kathitam. Evam pi kiṃ kathitaṃ hoti ti? Catusantatirūpānaṃ ācayo upacayo nibbatti vaḍḍhi kathitā. Atthato hi ubhayaṃ p'etaṃ jātirūpass' evādhivacanaṃ. Ākāra-nānattena pana veneyyavasena ca upacayo santatī ti udde-sadesanaṃ katvā yasmā ettha atthato nānattaṃ natthi tasmā niddese yo āyatanānaṃ ācayo so rūpassa upacayo, yo rūpassa upacayo sā rūpassa santatī ti vuttaṃ. Yasmā ca ubhayaṃ p'etaṃ jātirūpass' ev' ādhivacanaṃ tasmā ettha ācayalakkhaṇo rūpassa upacayo pubban tato rūpānaṃ ummujjāpanaraso niyyātanapaccupaṭṭhāno paripuṇṇabhāvapaccupaṭṭhāno vā upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkhaṇarūpassa santati anuppabandhanarasā anupacchedapaccupaṭṭhānā ti veditabbā.

654. Jaratāniddese⁵ jiraṇakavasena jarā. Ayaṃ ettha

¹ Dhs. § 642.

² nibbatti M.

³ va M.

⁴ Dhs. § 643

⁵ Dhs. § 644 Ps 256.

sabhāvaniddeso, jīraṇakāro, jīraṇatā, khaṇḍiccan ti ādayo kālātikkame kiccaniddeso pacchimā dve pakatiniddesā. Ayaṃ hi jarā ti iminā padena sahhāvato dīpitā. Ten' assāyaṃ sabhāvaniddeso. Jīraṇatā ti iminā ākarato, ten' assāyaṃ ākaraniddeso. Khaṇḍiccan ti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ khaṇḍitabhāvakaranaṃ kiccatō. Pāliccan ti iminā kesalomānaṃ palitabhāvakaranaṃ kiccatō. Valittacatā ti iminā maṃsaṃ milāpetvā tace valibhāvakaranaṃ kiccatō dīpitā. Ten' assā ime khaṇḍiccan ti ādayo tayo kālātikkame kicca niddesā te hi imesaṃ vikāraṇaṃ dassanavasena pākatabhūtā pākatajarā dassitā.

Yath' eva hi udakassa vā aggino vā tiṇarukkhādinaṃ sambhaggapalibhaggatāya¹ vā jhāmatāya vā gatamaggo pākato hoti na ca so gatamaggo tān' eva² udakādini evaṃ eva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena gata maggo pākato. Cakkhuṃ ummiletvā³ pi gayhati na ca khaṇḍiccādīn' eva jarā. Na hi jarācakkhuvineyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko ti. Imehi pana padehi kālātikkame yeva abhivyattāya āyukkhaṃ cakkhādiindriyaparipākasaññitāya pakatiyā dīpitā. Ten' ass' ime pacchimā dve pakatiniddesā ti veditabbā.

Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyuraṃ hāyati tasmā jarā āyuno saṃhāni ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca dahara kāle suppasannāni sukhamaṃ pi attano visayaṃ sukheṃ 'eva gaṇhaṇasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni alulitāni avisadāni olārikamaṃ pi attano visayaṃ gahetaṃ asamatthāni honti tasmā indriyānaṃ paripāko ti phalūpacāren' eva vutto.

Sā pan' āyuraṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbā pi jarā pākataṃ paṭicchannā⁴ ti duvidhā hoti. Tattha dantādīsu khaṇḍabhāvādidassanato rūpa dhammesu jarā pākatajarā nāma. Arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārasa adassanato paṭicchannajarā nāma. Puna avīci savīci ti evaṃ pi duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajata pavālacandasuriyādīnaṃ mandadasakādīsu pāṇinaṃ viya ca pupphaphala

¹ sabhaggapalibhaggatā vā M. ² tato va T. ³ ummilitvā M. ⁴ paricchannā T.

pallavādisu ca apāṇinaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesānaṃ duviññeyyattā jarā avicijarā nāma nirantarajarā ti⁵ attho.

Tato aññesu pana yathā vuttesu antarantarā vaṇṇavisesādināṃ suviññeyyattā jarā savici jarā nāmā ti veditabbā.

Lakkhaṇādito pi rūpaparipāka lakkhaṇarūpassa jaratā upanajanarasā sabhāvānapagame¹ pi nava bhāvā pagama-paccupaṭṭhānā vihi purāṇabhāvo viya paripaccamānarūpapadaṭṭhānā ti veditabbā.

655. Aniccatānidese² khaya gamanavasena khayō va-yagamana vasena vayo, bhijjana vasena bhedo. Atha ca³ yasmā taṃ patvā rūpaṃ khiyyati veti⁴ bhijjati ca tasmā khiyyati etasmin ti khayō, veti etasmin ti vayo, bhijjati etasmin ti bhedo, upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā bhedo va paribhedo va⁵ hutvā abhāvattṭhena niccan ti aniccaṃ tassa bhāvo aniccatā, antaradhāyati etthā ti antaradhānaṃ. Maraṇaṃ hi patvā rūpaṃ antaradhāyati adassanaṃ gacchati na kevalaṅ ca rūpaṃ eva sabbe pi pañca khandhā tasmā pañcannaṃ pi khandhānaṃ aniccatāya idam eva lakkhaṇaṃ ti veditabbā. Lakkhaṇādito⁵ pana paribhadalakkhaṇā rūpassa aniccatā samsidanarasā khayavayapaccupaṭṭhānā paribhijjamānarūpapadaṭṭhānā ti veditabbā. Hetthā jāti gahitā, jarā gahitā, imasmiṃ ṭhāne maraṇaṃ gahitaṃ, ime tayo dhammā imesaṃ sattānaṃ ukkhittāsikapaccāmittasadisā. Yathā hi purisassa tayo paccāmittasadisā otāraṃ gavesamānā vicareyyuṃ, tesu eko evaṃ vadeyya 'etaṃ niharitvā aṭavīpavesanaṃ⁷ mayhaṃ bhāro⁸ hotū ti', dutiyo 'aṭavīgatakāle pothetvā paṭhaviyaṃ pātanaṃ mayhaṃ bhāro ti', tatiyo 'paṭhavigata kālato paṭṭhāya usinā va sisacchedanaṃ mayhaṃ bhāro ti' evarūpā ime jātiādayo niharitvā aṭavīpavesanapaccāmittasadisā hattha jāti⁹ tasmim tasmim ṭhāne nibbattāpanato aṭavīgataṃ pothetvā paṭhaviyaṃ pātanaṃ paccāmittasadisā jarā nibbattakkhandhānaṃ dubbalaparādhīnamañcaparāyanabhāvakarāṇato¹¹ paṭhavi-

¹ upanayanarasā sabhāvānapagamane M. ² Dhs. § 645.

³ vā M. ⁴ vayati M. ⁵ om. M. ⁶ oḍitā T.

⁷ aṭṭavi^o M. ⁸ mayhaṃ āroho M. ⁹ hetthajāti T.

¹⁰ aṭṭavi^o M. ¹¹ Both Mss. (macca)

gatassa¹ asinā sīsaechedakapaccāmittasadisam maraṇam jarāpattānam khandhānam jīvitakkhayapāpanato ti.

656. Kabaḷimkārahāraniddese² kabaḷimkāriyatī ti kabaḷimkāro. Āhariyatī ti āhāro. Kabaḷimkatvā ajjhohariyatī ti attho. Rūpam āharatī ti pi āhāro, evam vatthuvaseṇa nāmam uddharitvā puna vatthuvaseṇ' ev' etaṃ pabhedato dassetum odano kummāso ti ādi vuttam. Odanādini hi panīta pariyaṇṭāni dvādasa idhādhippetassa āhārassa vatthūni pāḷiyam anāgatāni mūlaphalādini ye-vā-panakam pavīṭṭhāni. Idāni tāni mūlaphalādini kattabbato dassetum yamhi yamhi janapade ti ādim āha. Tattha mukhena asitabbam bhujjītabban ti mukhāsiyam, dantehi vikhāditabban ti³ dantavikhādanam, galena ajjhoharītabban ti galajjhoharaṇiyam. Idāni taṃ kiccavasena dassetum kucchivīthambhanan ti āha. Taṃ hi mūlaphalādi odanakummāsādi vā ajjhoḥataṃ kucchim vitthambheti. Idam assa kiccaṃ.

Yāya ojāya sattayāpentī ti heṭṭhā sabbapadehi savatthukam āhāram dassetvā idāni vinivaṭṭita-ojam eva dassetum idaṃ vuttam. Kiṃ pan' ettha vatthussa kiccaṃ, kiṃ ojāya parissayahāraṇapālanāni? Vatthum hi parissayam hāreti⁴, pāletum na sakkoti, ojā pāleti, parissayam haritum na sakkoti, dve pi ekato hutvā pāletum pi sakkonti parissayam pi haritum. Ko pan'esa parissayo nāma? Kammajatejo ante⁵ kucchiyam hi odātādivatthusmiṃ asati kammajatejo utthahitvā udarapaṭalam gaṇhāti 'chāto'smi āhāram me dethā ti' vacāpeti⁷ bhuttakāle udarapaṭalam muñcitvā vatthum gaṇhāti. Atha satto ekaggo hoti. Yathā hi chāyārakkhaso chāyāpavīṭṭham⁸ gahetvā devasaṅkhalikāya bandhitvā attano bhavane modanto chātakāle āgantvā sīse ḍasati, so daṭṭhattā viravati, taṃ viravam sutvā 'dukkhapatto ettha atthī ti' tato tato manussā āgacchanti, so

¹ patigatassa M. ² Dhs. § 646. Dhamasaṅgraha LXX, Hardy Manual 518. ³ vikhāyītabban ti M. ⁴ haratī M.
⁵ anto T. ⁶ odanādivattho M. ⁷ va dāpeti M.
⁸ chāyapavo T. chāyāyam pavo M.

āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modati. Evamsam-
padam idam veditabbam.

657. Chāyārakkhaso¹ viya hi kammajatejo, devasaṅkha-
likāya bandhitvā ṭhapitasatto viya udarapaṭalam, puna āga-
tamanussā viya odanādivatthu, attano bhavane modantena
chātakāle otarivā sīse ḍasanam viya kammajatejassa vat-
thuno muttassa² udarapaṭalagahaṇam, ḍaṭṭhassa viravaṇa-
kālo viya 'āhāraṃ dethā ti' vacanakālo, tāya saññāya
āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modanakālo viya kam-
majatejena udarapaṭalam muñcitvā vatthusmiṃ gahite
ekagga cittatā. Tattha oḷārike vatthusmiṃ oḷā mandā hoti,
sakhume balava ti. Kudrūsakabhattādini hi bhūñjitvā
muhutten 'eva chāto hoti, sappiādini pivivā ṭhitassa divasam
pi bhattam na ruccati. Ettha ca upādāyupādāya oḷārika-
sukhumatā veditabbā³.

658. Kumbhilānam hi āhāraṃ upādāya morānam āhāro
sukhumo. Kumbhilā kira pāsāṇe gilanti te ca tesam ku-
cchippattā viliyanti, morā sappavicchikādi pāṇe khādanti,
morānam pana āhāraṃ upādāya taracchānam⁴ āhāro sa-
khumo, te kira tivassachāḍitāni visāṇāni⁵ c'eva aṭṭhīni ca
khādanti tāni ca tesam khelena temitamattān' eva kanda-
mūlam viya mudukāni honti. Taracchānam⁶ pi āhāraṃ
upādāya hatthīnam āhāro sukhumo. Te hi nānā rukkhasākhā-
dayo khādanti. Hatthīnam āhārato gavayagokaṇṇanigādi-
nam āhāro sukhumo. Te hira nissārāṇi nānārukkhapaṇṇā-
dini khādanti. Tesam pi āhārato guṇṇam āhāro sukhumo.
Te allasukkhatiṇāni khādanti. Tesam pi āhārato sasānam
āhāro sukhumo. Sasānam āhārato sakuṇānam sukhumo,
sakuṇānam āhārato paccantavāsīnam sukhumo, paccanta-
vāsīnam āhārato gāmahojakānam sukhumo, gāmahojakā-
nam āhārato rājarājamahāmattānam āhāro sukhumo, tesam
pi āhārato cakkavattīnam sukhumo⁷, cakkavattino āhārato
bhumma devānam āhāro sukhumo, bhumma devānam āhā-
rato catummahārājikānam⁸ evaṃ yāmaparanimmitavasa-

¹ chāyar° T. ² bhuttassa corr. T. ³ Ps 247. ⁴ ti-
racchānam M. ⁵ visāṇi M. ⁶ tiracchānam M.
⁷ cakkhavattino āhāro sukhumo M. ⁸ cātumahā° M.

vattinaṃ¹ āhāro vitthāretabbo. Tesam panāhāro sukhumo tveva niṭṭhaṃ patto. Lakkaṇādito pi ojalakkhaṇo kabalimkāro āhāro rūpaharaṇaraso upatthambhapaccupaṭṭhāno² kabalimkatvā āharitabbavatthupadaṭṭhāno³ ti veditabbo.

659. No upādāna niddese⁴ yathā upādārūpaṃ upādiyāt'eva va na aññena upādiyati evam etam na upādiyāt' evā ti no upādāyitabban ti phoṭṭhabbaṃ phusitvā jānitabban ti attho. Phoṭṭhabbañ ca taṃ āyatanam cā ti phoṭṭhabbāyatanam. Āpo ca taṃ nissattasuññatasabhāvatṭhena⁵ dhātu cā ti āpodhātu.

660. Idāni yasmā tini rūpāni phusitvā jānitabbāni tasmā tāni bhājetvā dassetuṃ kataman taṃ rūpaṃ phoṭṭhabbāyatanam paṭhaviddhātū⁶ ti ādim āha.

Tattha kakkhaḷattalakkhaṇā paṭhaviddhātu⁷ patiṭṭhānārasā sampaticchanapaccupaṭṭhānā, tejodhātu uṇhattalakkhaṇā paripācanarasā maddavānuppādanapaccupaṭṭhānā, vāyodhātu vitthambhanalakkhaṇā samudīraṇarasā abhinihārapaccupaṭṭhānā.

Purimā pana āpodhātu paggharaṇalakkhaṇābrūhanarasā saṅghapaccupaṭṭhānā ekekā c'ettha sesattayapadaṭṭhānā ti veditabbā.

Kakkaḷan ti thaddhaṃ, mudukan ti athaodhaṃ, saṅhanti maṭṭhaṃ, pharusan ti kharaṃ, sukhasamphassaṇaṃ ti sukhavedanāpaccayaṃ iṭṭhaphoṭṭhabbaṃ, dukkhasamphassaṇaṃ ti dukkavedanāpaccayaṃ aniṭṭhaphoṭṭhabbaṃ, garukan ti bhāriyaṃ, lahukan ti abhāriyaṃ sallahukan ti attho⁸. Ettha ca kakkhaḷaṃ mudukaṃ saṅhaṃ pharusam garukaṃ lahukan ti padehi paṭhaviddhātu eva bhājitā.

Yadāyaṃ kāyo āyusahagato ca hoti usmāsahagato ca viññāṇasahagato ca tadā lahutaro ca hoti mudutaro ca

¹ Burnouf Introduction p. 606. Dharmasaṅgraha CXXVII. Hardy Manual 25 seq. Mahāyutp. 151. Kern I, 291, Mahāvagga I, 6, 30. Childers s. v. sattaloka. ² °paccatṭhāno M. ³ āhāritabba. ⁴ Dhs. § 647. ⁵ taṃ sdttasuññ° M. ⁶ Dhs. § 648—651. ⁷ Dharmasaṅgraha XXXIX. ⁸ salahukan it abhāriyaṃ sallahukaṃ M.

kammaññataro cā ti suttam pi lahu mudubhūtaṃ paṭhavīdhātum eva sandhāya vuttam. Sukhasamphassaṃ dukkhasamphassaṃ ti padadvayaena pana tīni pi mahābhūtāni bhājītāni. Paṭhavīdhātu hi sukhasamphassā pi atthi dukkhasamphassā pi, tathā tejodhātu vāyodhātu. Yā tattha sukhasamphassā paṭhavīdhātu mudutaluṇahatthe¹ dahare pāde² sambāhante assādetvā assādetvā ‘sambāha tāta, sambāha tāta ti’ vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā tejodhātu sītasamaye aṅgārapallaṃ āharitvā gattaṃ sedente assādetvā assādetvā ‘sedehi tāta ti’ vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā vāyodhātu uṇhasamaye vattasampanne dahare vijānena vijante assādetvā assādetvā ‘vija tāta ti’ vadāpanākāraṃ karoti. Thaddhahatthe pana dahare pāde sambāhante atthīnaṃ³ bhijjanakālo viya hoti so pi ‘apehi ti’ vattabbaṃ apajjati. Uṇhasamaye aṅgārapalle āhate ‘apanehi nan ti’ vattabbaṃ hoti. Sītasamaye vijānena vijantaṃ ‘apehi mā vijā ti’ vattabbaṃ hoti. Evam etāsaṃ sukhasamphassatā dukkhasamphassatā ca veditabbā.

661. Yaṃ phoṭṭhabbaṃ anidassanaṃ sappatighaṇṭṭi ti ādinā nayena vuttā pana catūhi catūhi nayehi paṭimaṇḍitā terasa vārā heṭṭhā rūpāyatanādisu vuttanāyena ‘eva veditabbā. Kiṃ pan’ etāni tīni mahābhūtāni ekappahāren’eva apāthaṃ āgacchanti udāhu no ti? Āgacchanti. Evam āgatāni kāyappasādaṃ ghaṭṭenti ti? Ghaṭṭenti. Ekappahāren’eva tāni ārammaṇaṃ katvā kāyaviññāṇaṃ uppajjati n’ uppajjati ti? N’ uppajjati. Kasmā?⁴ Ābhūñjitavasena vā hi ussada vasena vā ārammaṇakaraṇaṃ hoti tattha ābhūñjitavasena⁵ tāva pattasmiṃ hi odanena pūretvā āhate ekaṃ sītthaṃ⁶ gahetvā thaddhaṃ vā mudukaṃ vā ti vīmaṃsanto kiñcāpi tattha tejo pi atthi vāyo pi atthi, paṭhavīdhātum eva pana ābhūñjati uṇhodake hatthaṃ otāretvā vīmaṃsanto kiñcā pi tattha paṭhavī pi atthi vāyo pi atthi tejo dhātum eva pana ābhūñjati uṇhasamaye vātapānaṃ vivaritvā vātaṃ sarīre pahārāpento⁷ ṭhito mandamande vāte

¹ Burnouf Lotus 573. ² pādaṃ M. ³ anīṭṭhaṃ M.
⁴ om. M. ⁵ abhūñj° M. ⁶ sītthaṃ M. ⁷ tena sarīraṃ
panarāpento M.

paharante kiñcā pi tattha paṭhavi pi atthi tejo pi atthi. Vāyodhātum eva pana ābhuñjati evaṃ ābhuñjana-vasena ārammaṇaṃ karoti nāma. Yo pana pakkhalati¹ vā sīsenā vā rukkhāṃ paharati bhuñjanto vā sakkharaṃ ḍasati so kiñcā pi tattha tejo pi atthi vāyo pi atthi ussada-vasena paṭhaviḍhātum eva ārammaṇaṃ karoti. Aggim akkamanto pi kiñcā pi tattha paṭhavi pi atthi vāyo pi atthi ussada-vasena tejo dhātum eva ārammaṇaṃ karoti balavavāte kaṇṇasakkhalikaṃ paharitvā badhirabhāvaṃ karonte viya kiñcā pi tattha paṭhavi pi atthi tejo pi atthi ussada-vasena pana vāyodhātum eva ārammaṇaṃ karoti. Yaṃ kiñci dhātum ārammaṇaṃ karontassa kāyaviññānaṃ pi ekappahāreṇa n' uppajjati sucikalāpena viddhassa ekap-pahāreṇa kāyo dhaṭṭiyati yasmim yasmim pana ṭhāne kāyappasādo ussanno hoti tattha tattha kāyaviññānaṃ uppajja-ti, yattha yatthā pi paṭighaṭṭanapighaṃso balavā hoti tattha tattha paṭhamāṃ uppajjati kukkuṭapattena vane² dhoviya-māne pi amsu³ amsukāyappasādaṃ ghaṭṭeti.

662. Yattha yattha pana pasādo ussanno hoti tattha tattha kāyaviññānaṃ uppajjati⁴. Yattha yatthāpi pa-tighaṭṭananighaṃso balavā hoti evaṃ ussada-vasena āram-maṇaṃ karoti, ussada-vasen' eva ca kāyaviññānaṃ uppajjati nāma. Kathaṃ pana cittassa ārammaṇato saṅkaman ti hoti ti? Dvih'ākārehi hoti, ajjhāsayato vā visadādhimattato⁵ vā, viharapūjādisu hi tāni tāni cetiyāni ceva paṭimāyo ca vandissāmi potthakammacittakammāni ca olokessāmi ti ajjhāsayena gato ekaṃ vanditvā vā passitvā vā itarassa vandanatthāya vā dassanatthāya vā maṇaṃ katvā vanditum pi passitum pi gacchati yeva evaṃ ajjhāsayato saṅkamatināma.

Kelāsakūṭapaṭibhāgam pana mahācetiyaṃ olokeno ṭhito pi aparabhāge sabbaturiyesu paggaḥitesu rūpārammaṇaṃ vissajjetvā saddārammaṇaṃ saṅkamati, manuññagandhesu vā pupphesu vā gandhesu vā āharitesu⁶ saddārammaṇaṃ vissajjetvā gandhārammaṇaṃ saṅkamati. Evaṃ visayādhi-mattato saṅkamati nāma.

¹ upakkhala M. ² vane M. ³ asu G. ⁴ Dh. § 651.

⁵ visasādhidhattato M. ⁶ āhatesu M.

663. Āpodhātuniddese¹ āpo ti sabhāvaniddeso, āpo va āpogataṃ. Sinehanavasena sineho, sineho va sinehagataṃ. Bandhanattaṃ rūpassā ti paṭhavīdhātuādikassa bhūtarūpassa bandhanabhāvo. Ayapiṇḍi-ādini² hi āpodhātu ābandhitvā thaddhāni³ karoti, tāya ābaddhattā⁴ tāni thaddhāni⁵ nāma honti. Pāsānapabbatatalaṭṭhihatthidantagosīṅgādisu pi es' eva nayo. Sabbāni h'etāni āpodhātu eva ābandhitvā thaddhāni⁶ karoti, āpodhātuyā ābaddhattā⁷ va thaddhāni honti⁸, kim pana paṭhavīdhātu⁸, sesadhātūnam patitṭhā honti⁹ phusitvā hoti udāhu aphasitvā āpodhātu vā avasesā bandhamānā¹⁰ phusitvā bandhati udāhu aphasitvā ti paṭhavīdhātu, tāva āpodhātuyā aphasitvā ti paṭhavīdhātu, tāva āpodhātuyā aphasitvā va patitṭhā hoti, tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca phusitvā āpodhātu pana paṭhavīdhātum pi tejavāyodhātuyo pi aphasitvā va¹¹ ābandhati. Yadā¹² phusitvā ābandheyya phoṭṭhabbāyatanam nāma bhaveyya. Tejodhātu vāyodhātūnam pi sesadhātusu sakasakakiccakarane es'eva nayo. Tejodhātu hi paṭhavīdhātum phusitvā jhāpeti. Yā pana uṇhā¹³ hutvā jhāyati yadi uṇhā hutvā jhāyeyya uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Āpodhātum pana aphasitvā va tāpeti sā pi tappamānā¹⁴ na uṇhā hutvā tappati¹⁵. Yadi uṇhā hutvā tappeyya uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyodhātum paṭhavīdhātum phusitvā¹⁶ vitthambheti tathā tejodhātum

¹ Dhs. § 652.² ayampiṇḍi° M.³ baddhāni M.⁴ ābandhattā M.⁵ baddhāni M.⁶ baddhāni M.⁷ ābandhattā ti honti M.⁸ om T.⁹ sesam dhātu

yonam patitṭhā hoti na hoti ti M.

¹⁰ sesā ābandha-

mānā M.

¹¹ va om M.¹² Yadi T. M.¹³ sāpa-

tana uṇhā T.

¹⁴ tāpitapamānā M.¹⁵ tapati M.

¹⁶ va tāpeti sā tappamānā na uṇhā hutvā tappati. Yadi uṇhā hutvā tappeyya uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyodhātum paṭhavīdhātum phusitvā T. vāyodhātum pana phusitvā va tāpesi sā pi tāpamānā na uṇhā hutvā tapati. Yadi uṇhā hutvā tappeyya uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya vāyodhātum paṭhavīdhātum phusitvā M.

āpodhātum pana aphusitvā va vitthambhethi ucchurasam pivitvā¹ phānitapiṇḍe kayiramāne āpodhātu thaddhā hoti na hoti ti? Na hoti. Sā² hi paggharaṇalakkhaṇā paṭhavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā. Omattam pana āpo adhimatte paṭhavīgatikam jātaṃ. Sā hi rasākārena t̥hitabhāvaṃ vijahati lakkhaṇam na vijahati, phānitapiṇḍe vilīyamāne pi paṭhavīdhātum na vilīyati. Kakkhaḷalakkhaṇā hi paṭhavīdhātu paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu. Omattā pana paṭhavī adhimatta-āpagatikā hoti. Sā piṇḍākārena t̥hitabhāvaṃ vijahati, lakkhaṇam na vijahati. Catunnaṃ hi mahābhūtānam bhāvaññathattam eva hoti, lakkhaṇaññathattam³ nāma natthi. Tassa abhāvo Aṭṭhāna-parikappa-suttena⁴ dipito. Vuttaṃ h'etam: Siyā kho pan'Ānanda catunnam mahābhūtānam aññathattam paṭhavīdhātuyā pe vāyodhātuyā na tveva Buddhe aveccapasādena samannāgatassa ariyasāvakassa siyā aññathattam. Ayaṃ h'ettha attho⁵. Ānanda kakkhaḷattalakkhaṇā paṭhavīdhātu parivattitvā⁶ paggharaṇa-lakkhaṇā āpodhātu nāma bhavēyya, ariyasāvakassa pana aññathattam nāma natthi ti evam ettha Aṭṭhānaparikappe āgato. Ito paresu upādiṇṇarūpādiniddesesu⁷ upādiṇṇādīnam attho mātīkākathāya⁸ vuttanayen' eva veditabbo.

664. Cakkhāyatanādīni heṭṭhā vitthāritān' eva. Tattha tattha pana visesamattam eva vakkhāma. Upādiṇṇaniddese⁹ tāva cakkhāyatanādīni ekantam upādiṇṇattā vuttāni¹⁰. Yasmā pana rūpāyatanādīni pi upādiṇṇāni atthi¹¹ tasmā tāni yaṃvā-panā¹² ti saṅkhepato dassetvā puna kammassa katattā rūpāyatanān ti ādinā nayena vitthāritāni. Iminā upāyena sabba-ye-vā-panakesu attho veditabbo. Kasmā pana kammassa katattā ti ca na kammassa katattā ti ca ubhinnam pi niddese jaratā ca aniccatā ca gahitā? Anupādiṇṇādīnam yeva niddesesu gahitāni. Na

¹ pacitvā T. M. ² Yā T. ³ lakkhaṇaññānattham M. ⁴ °parikatha° M. ⁵ atthan ti M. ⁶ parivattetvā M. ⁷ Dhs. § 653 seq. ⁸ °kathāyaṃ M. ⁹ Dhs. § 653. ¹⁰ vuttā ti T. ¹¹ pi atthi anupādiṇṇāni pi M. ¹² yaṃyaṃvā M.

kamassa katattā ti ettha tāva kammato aññapaccayasamuṭṭhānaṃ saṅgahitaṃ. Kamassa katattā ti ettha kammamuṭṭhānaṃ eva imāni ca dve rūpāni neva kammato na aññasmā rūpajanakapaccayā¹ uppajjanti, tasmā na gahitāni². Sā va nesam³ anuppatti parato āvibhavissati. Anupādiṇṇan ti ādisu pana kevalaṃ anupādiṇṇādigahaṇena kammādisamuṭṭhānatā paṭikkhittā, na aññapaccayasamuṭṭhānatā anuññatā, tasmā tattha gahitāni ti veditabbāni.

665. Cittasamuṭṭhānaniddese⁴ kāyaviññatti vaci viññatti ti idam dvayaṃ yasmā ekantacittasamuṭṭhānāni bhūtāni upādāya paññāyati tasmā vuttaṃ. Paramatthato pana tassa nissayabhūtāni bhūtān'eva⁵ cittasamuṭṭhānāni taṃ nissitattā⁶ yathā aniccassa rūpassa jarāmaraṇaṃ aniccaṃ nāma hoti evam idam pi cittasamuṭṭhānaṃ nāma jātaṃ.

666. Cittasahabhuniddese⁷ pi es'eva nayo. Yāva cittaṃ tāva paññāyatanato⁸, idam eva dvayaṃ vuttaṃ. Na pan'etaṃ cittena sahabhūtāni viya vedanādayo⁹ viya ca uppajjati.

667. Cittānuparivattitāya¹⁰ pi es'eva nayo. Yāva cittaṃ tāva paññāyatanato¹¹, evaṃ h'etaṃ dvayaṃ cittānuparivatti ti vuttaṃ.

668. Oḷārikan¹² ti vatthārammaṇabhūtattā pasādaghaṭṭanavasena¹³ gahetabbato thūlaṃ. Vuttavipallāsato sukhumam veditabbam.

669. Dūre¹⁴ ti ghaṭṭanāvasena agahetabbattā duppariññeyyabhāvena samipe ṭhitam pi dūre. Itaram pana ghaṭṭanāvasena¹⁵ gahetabbattā supariññeyyabhāvena dūre ṭhitam pi santike.

670. Cakkhāyatanādiniddesā¹⁶ heṭṭhāvuttanayen'eva vitthārato veditabbā.

¹ rūpapaccayā M. ² gahitā ti M. ³ ta ca tesam T.
⁴ Dhs. § 667, 668. ⁵ bhūtān'eva bhūtāni citta° M. ⁶ sannissitattā T. ⁷ Dhs. § 669, 670. ⁸ paññāya tato T.
⁹ cetanādayo M. ¹⁰ Dhs. § 671, 672. ¹¹ paññāyanato T.
¹² Dhs. § 675, 676. Visuddhimagga p. 124. ¹³ °bhūtattā samghaṭṭana° M. ¹⁴ Dhs. § 677, 678 ¹⁵ ghaṭṭena° M.
¹⁶ Dhs. § 653—980.

671. Idam tāva duvidhena rūpaṅgahe¹ visesamattam:
Tividhasaṅgaho² uttānattho yeva.

672. Catubbidhasaṅgahāvasāne diṭṭhādīnaṃ pacchima-
padassa bhedābhāvena ādīto paṭṭhāya puccham akatvā
rūpāyatanaṃ diṭṭham saddāyatanaṃ sutan³ ti ādi
vuttam.

Tattha⁴ rūpāyatanaṃ cakkhunā oloketvā dakkhitum sak-
kā ti diṭṭham nāma jātam⁵. Saddāyatanaṃ sotena sad-
dam sutvā jānitum sakkā ti sutam nāma jātam. Gan-
dhāyatanaṃ ghaṇājavhākāyehi patvā gahetabbato mu-
nitvā jānitabbatṭhena mutam⁶ nāma jātam.

Phusitvā pi nānupattikāraṇato mutam nāmā ti pi
vuttam.

Sabbam eva rūpaṃ manoviññānenā jānitabban ti ma-
nasā viññātam nāma jātam.

673. Pañcavidhasaṅgahaniddese⁷ kakkhaḷan ti thad-
dham, kharam eva kharagataṃ pharusan ti attho. Itare
dve pi bhāvaniddesā⁸ eva ajjhattan ti niyakajjhattam,
bahiddhā ti bāhiram, upādiṇṇan ti na kammamuttā-
nam eva. Avisesena pana sarīratṭhakass' etaṃ gahaṇam.
Sarīratṭhakam hi upādiṇṇam vā hotu anupādiṇṇam vā
ādiṇṇagahitaparāmatṭhavasena⁹ sabbam upādiṇṇam eva
nāma.

674. Tejogatan¹⁰ ti sabbatejesu gataṃ uṇhattalak-
khaṇam. Tejo eva vā tejobhāvaṃ gatan ti tejogataṃ.
Usmā ti usmākāro, usmāgatan ti usmābhāvaṃ gataṃ.
Usmākārass' ev' etaṃ nāmam. Usuman ti balavausmā¹¹.
Usumam eva usumabhāvaṃ gatan ti usumagataṃ.

675. Vāyanakavasena¹² vāyo, vāyo va vāyobhāvagatattā
vāyogataṃ. Thambhitattan ti uppalaṇāṭacādīnaṃ¹³
vīya vātapuṇṇānaṃ thambhitabhāvo rūpassa.

¹ Dhs. § 653—741. ² Dhs. § 742—876. ³ Dhs. § 961,
Visuddhimagga p. 125. ⁴ Tathā M. ⁵ jāti M. ⁶ muti M.
⁷ Dhs. § 962—966. ⁸ Itayo dve pi sabhāva° M. ⁹ °para-
matṭha° M. ¹⁰ Dhs. § 964. ¹¹ ussuman ti balam usmā M.

¹² Dhs. § 965. ¹³ uppalaṇāṭa° M.

676. Chabbidhādisaṅgahānaṃ tīṇṇaṃ osānapadassa bhe-
dābhāvato ādito paṭṭhāya apucchitvā va niddeso kato.
Tattha cakkhuviññāṇena jānitum sakkā ti cakkhuviññey-
yaṃ¹

. pe
manoviññāṇena jānitum sakkā ti manoviññeyyaṃ, tivi-
dhāya manodhātuyā vijānitum² sakkā ti manodhātuyā vi-
ññeyyaṃ³ sabbam rūpaṃ ti. Ettha yasmā ekarūpaṃ pi
manoviññāṇadhātuyā avijānitabbam⁴ nāma natthi tasmā
sabbam rūpaṃ ti vuttam. Sammāsambuddhena hi Abhi-
dhammaṃ patvā nayaṃ kātum yuttatṭhāne nayo akato
nāma natthi idaṃ ca ekarūpassā pi manoviññāṇadhātuyā
avijānitabbassa⁵ abhāvena nayaṃ kātum yuttatṭhānaṃ
nāma, tasmā nayaṃ karonto sabbam rūpaṃ ti āha.

677. Sukhasamphasso⁶ ti sukhavedanāpaṭilābhap-
paccayo, dukkhasamphasso ti dukkhavedanā paṭilābhappac-
cayo. Idhā pi phoṭṭhabbārammaṇassa sukhadukkhassa
sabbhāvato ayaṃ nayo⁷ diṇṇo.

678. Navake⁸ pana indriyarūpassa nāma atthitāya nayo
diṇṇo. Tass'eva appaṭighātāya dasakena⁹ nayo diṇṇo.

679. Ekādasake¹⁰ aḍḍhekādasa āyatanāni vibhattāni,
tesaṃ niddesavārā heṭṭhāvuttanayen' eva vitthārato vedi-
tabbā. Sesaṃ sabbattha uttānattham eva.

Imesu pana rūpesu asammoḥattham:

'Samodhānaṃ samuṭṭhānaṃ parinipphannaṃ ca
saṅkhatan ti'

idaṃ pakīṇṇakaṃ veditabbam. Tattha samodhānaṃ ti
sabbam eva h'idaṃ rūpaṃ samodhānato cakkhāyatanam
. pe

kabalimkāro āhāro phoṭṭhabbāyatanam āpodhātū ti pañca-
vīsatisaṅkham hoti. Tam vatthurūpena saddhim chabbi-
satisaṅkham veditabbam.

¹ Dhs. § 967. ² jānitum M. ³ Dhs. § 969 ⁴ ajā-
nitabbam M. ⁵ ajānitabbassa M. ⁶ Dhs. § 970. ⁷ nayaṃ
nayo M. ⁸ Dhs. § 971—973. ⁹ sappatigha-appaṭi-
ghatādasake M. ¹⁰ Dhs. § 978—980.

680. Ito aññaṃ rūpaṃ nāma natthi. Keci pana mid-dharūpaṃ¹ nāma atthi ti vadanti. Te

‘addhā munī si sambuddho natthi nīvaraṇā tavā’ ti² ādini vatvā middharūpaṃ nāma natthi ti paṭisedhetabbā³.

Apare balarūpena saddhim sattavisati, sambhavarūpena saddhim aṭṭhavisati, jātirūpena saddhim ekūnatimsa, rogarūpena saddhim samattimsa rūpāni ti vadanti. Te pi te-saṃ viṣuṃ abhāvaṃ dassetvā paṭikkhipitabbā.

Vāyodhātuyā gahitāya balarūpaṃ gahitam eva. Aññaṃ balarūpaṃ nāma natthi. Āpodhātuyā sambhavarūpaṃ, upacayasantatihi jātirūpaṃ, jaratāniccatāhi gahitāhi rogarūpaṃ gahitam eva. Aññaṃ rogarūpaṃ nāma natthi.

Yo pi kaṇṇarogādiābādho so visamapaccayasamuṭṭhita-dhātumattam⁴ eva. Na añño tattha rogo nāma atthi ti samodhānato chabbisati-m-eva rūpāni.

681. Samuṭṭhānan ti. Kati rūpā, kati samuṭṭhānā? Dasa ekasamuṭṭhānā, ekaṃ disamuṭṭhānaṃ, tīni tisamuṭṭhānāni, nava catusamuṭṭhānāni, dve na kenaci samuṭṭha-hanti.

Tattha cakkhuppasādo . . . pe . . . jīvitindriyan ti imāni aṭṭha ekantaṃ kammato va samuṭṭhahanti.

Kāyaviññatti-vacīviññatti-dvayaṃ ekantena cittato sa-muṭṭhāti ti dasa ekasamuṭṭhānāni nāma.

Saddo ututo ca cittato ca samuṭṭhāti ti eko dvisamuṭṭhāno nāma.

Tattha aviññāṇakasaddo ututo samuṭṭhāti, saviññāṇaka-saddo cittato.

Lahutādittayaṃ pana utucittāhārehi samuṭṭhāti ti tīni ti-samuṭṭhānāni nāma. Avasesāni nava rūpāni tehi kam-mena cā ti catūhi samuṭṭhahanti ti nava catusamuṭṭhānāni nāma. Jaratāniccatā pana etesaṃ⁵ ekato pi na samuṭṭha-hanti ti, dve na kenaci samuṭṭhahanti nāma. Kasmā? Ajāyanato. Na hi etāni jāyanti. Kasmā? Jātassa pāka-bhedattā, uppannaṃ hi rūpaṃ vā arūpaṃ vā bhijjati ti

¹ Dhs. § 1157, Visuddhimagga p. 94. ² Suttanipāta verse 541. ³ °tabbaṃ M. ⁴ °dhātumattamo M. ⁵ etesu M.

avassam tam sampaticchitabbam. Na hi uppannam rūpaṃ vā arūpaṃ vā akkhayaṃ¹ nāma dissati. Yāva pana na bhijjati tāv' assa paripāko ti siddham etaṃ jātassa pākabhedattā ti. Yadi ca tāni jāyeyyūṃ tesam pi pākabhedā bhaveyyūṃ na ca pāko paccati bhedo va bhijjati ti jātassa pākabhedattā n'etaṃ dvayaṃ jāyati.

682. Tattha siyā yathā kammassa katattā ti ādi nidde-sesu rūpassa upacayo² rūpassa santati³ ti vacanena jāti jāyati⁴ ti sampaticchitaṃ hoti. Evaṃ pāko pi paccatu bhedo pi bhijjatū ti, na tattha jāti jāyati⁵ ti sampaticchitaṃ. Ye pana dhammā kammādihi nibbattanti⁶ tesam abhinibbattibhāvato jātiyā tappaccayabhāvavohāro anumato. Na pana paramatthato jāti jāyati, jāyamānassa hi abhinibbattimattam jāyati ti.

683. Tattha siyā yath 'eva hi jāti. Yesam dhammānaṃ abhinibbattitappaccayabhāvavohāraṃ abhinibbattivohāraṃ ca labhati tathā pākabhedā pi. Yesam dhammānaṃ pākabhedātappaccayabhāvavohāraṃ abhinibbattivohāraṃ ca labhati⁷ evaṃ idam pi dvayaṃ kammādisamuṭṭhānam evā ti vattabbam bhavissati ti. Na pākabhedā⁸ vohāraṃ labhanti. Kasmā? Janakappaccayānubhavakkhaṇe abhāvato. Janakappaccayānaṃ hi uppādetabbadhammassa uppādakkhaṇe yeva ānubhāvo, na tato uttarim. Tehi abhinibbattitadhammakkhānaṃ ca jāti paññāyamānā tappaccayabhāvavohāraṃ abhinibbattivohāraṃ ca labhati tasmim khāṇe sabbhāvato. Na itaradvayaṃ tasmim khāṇe abhāvato ti neva taṃ⁹ jāyati ti vattabbam.

Jarāmarāṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhatam paṭiccasamuppannaṃ ti āgatattā. Idam pi dvayaṃ jāyati ti ce? Na pariyāyadesitattā. Tattha hi paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ jarāmarāṇattā pariyāyena taṃ paṭicca samuppannaṃ ti vuttam. Yadi evaṃ tayam p'etaṃ ajātattā sasa-

¹ adhayaṃ M. ² Dhs. § 642. ³ Dhs. § 643. ⁴ ja-rāti M. ⁵ jārāti M. ⁶ nibbattenā ti C. G. T.
⁷ labhanti M. labhatu T. ⁸ pākātabhedā M.
⁹ ti vetam T.

visāṇaṃ¹ viya natthi nibbānaṃ viya vā niccaṃ iti ce na nissayaapaṭibaddhavuttito². Paṭhavi-ādīnaṃ hi nissayaṇaṃ bhāve jāti-ādittayaṃ paññāyati, tasmā na natthi, tesaṃ ca abhāvena paññāyati, tasmā na niccaṃ, etaṃ pi³ ca abhinivesaṃ paṭisedhetum eva idaṃ vuttaṃ. Jarāmaraṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhātaṃ paṭicca samuppannaṃ ti evaṃ ādhi nāyehi tāni⁴ dve rūpāni na kehici samuṭṭhahanti ti veditaḥhāni.

684. Api ca samuṭṭhānaṃ ti. Ettha ayam aṅṅo pi attho. Tassāyaṃ mātikā: kammajaṃ kammaṇaccayaṃ kammaṇaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ āhārapaccayaṃ āhārapaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ utusaṃuṭṭhānaṃ utuṇaccayaṃ utuṇaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ cittasaṃuṭṭhānaṃ cittapaṇaccayaṃ cittapaṇaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ ti.

Tattha cakkhuppasāḍādi-aṭṭhavidhaṃ rūpaṃ saddhiṃ hadayaṇatthunā kammajaṃ nāma.

Kesamaṃsu hatthidantā⁵ assavālā camaravālā⁶ ti evaṃ ādikammaṇaccayaṃ nāma.

Cakkaratanaṃ devatānaṃ uyyānavimānāni ti⁷ evamaḍi⁸ kammaṇaccaya-utusaṃuṭṭhānaṃ nāma.

Āhārato samuṭṭhitaṃ suddhatthakaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ nāma.

Kabalināro āhāro dvinnam pi rūpasantatiṇaṃ paṇcayo hoti āhārasamuṭṭhānaṃsa ca upāḍiṇṇassa ca. Āhārasamuṭṭhānaṃsa janako hutvā⁹ paṇcayo hoti kammaṇassa anupālako pi. Idaṃ āhārānupālitakammaṇarūpaṃ āhārapaccayaṃ nāma.

Visabhāgāhāraṃ sevitvā ātape gaṇchantassa kālakuṭṭhādīni¹⁰ uppajjanti, idaṃ āhārapaccayaṃ utusaṃuṭṭhānaṃ nāma.

Ututo samuṭṭhitaṃ suddhatthakaṃ utusaṃuṭṭhānaṃ nāma. Tasmim utu aṅṅaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti. Idaṃ

¹ sasavitānaṃ T. ² °vattito M. ³ etasmim ca M.

⁴ M. adds. ⁵ °dandhā M. ⁶ cāmaparivālā M. ⁷ vi-

mānādīni ti M. ⁸ °āti M. ⁹ hutvā ti M. ¹⁰ tilā-

kāṭṭhakuṭṭh° M.

utupaccayaṃ nāma. Tasmim̐ pi utu aññaṃ atthakaṃ samuṭṭhāpeti. Idaṃ utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ nāma.

Evam̐ tisso yeva santatiyo ghaṭṭetuṃ sakkoti na tato param̐. Imam̐ attham̐ anupādinnaṅkaṇā pi dīpetuṃ vaṭṭati. Utusamuṭṭhāno nāma valāhako, utupaccayā nāma vuṭṭhidhārā, deve pana vaṭṭe¹ bijāmi virūhanti, paṭhavi gandham̐ muñcati, pabbatānilā khāyanti, samuddo vaḍḍhati. Evam̐ utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ nāma.

Cittato samuṭṭhitam̐ suddhaṭṭhakam̐ cittasamuṭṭhānaṃ nāma. Pacchā jātā cittacetāsikā dhammā pure jātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo ti² idaṃ cittapaccayaṃ nāma. Ākāse antalikkhe hatthim̐ pi dasseti assam̐ pi dasseti ratham̐ pi dasseti vividham̐ pi senābyūham̐ dasseti ti idaṃ cittapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ nāma.

685. Parinipphannaṃ³ ti. Paṇṇarasa rūpā parinipphannā nāma, dasa aparinipphannā⁴ nāma. Yadi aparinipphannā⁵ asaṅkhatā nāma bhavyeyuṃ tesam̐ yeva pana rūpānaṃ kāyavikāro kāyaviññatti nāma, vacīvikāro vaciviññatti nāma, chiddavivaram̐ ākāśadhātu nāma, lahubhāvo lahutā nāma, mudubhāvo mudutā nāma, kammaññabhāvo kammaññatā nāma, nibbatti upacayo nāma, pavatti santati nāma, jīraṇakāro⁶ jaratā nāma hutvā abhāvākāro aniccataṃ nāma ti sabbam̐ parinipphannaṃ saṅkhatam̐ eva hoti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya rūpakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

686. Ettāvatā kusalattiko sabbesaṃ kusalādidhammānaṃ padabhājananayena vitthārīto hoti. Yasmaṃ pana yvāyaṃ kusalattikassa vibhājananayo⁷ vutto sesatikadukānaṃ pi es' eva vibhājananayo hoti. Yathā hi ettha evam̐⁸ katame dhammā sukhāya vedanāya sampayuttā yasmim̐ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā . .

¹ vaddhe T. ² paccayā honti ti M. ³ parinipphannāni M. ⁴ aparinipphannāni M. ⁵ paripphannā T.
⁶ jivāraṇakāyo M. ⁷ vijanananayo M. ⁸ Dhs. § 984.

. pe ye vā pana tasmim samaye aññe pi atthi paṭicca samuppannā arūpino dhammā t̥hapetvā vedanaṃ¹ ime dhammā sukhāya vedanāya sampayuttā ti ādinā anukkamena sabbatikadukesu sakkā paṇḍitehi vibhajananaṃ sallakkhetuṃ tasmā taṃ vitthāradesanaṃ nikkhipitvā aññeṇa nātisaṅkhepavittthāranayena sabbatikadukadhammavibhāgaṃ dassetuṃ katame dhammā kusalā² ti nikkhepakaṇḍaṃ āradhāṃ. Cittuppāda-kaṇḍaṃ āharitvā dassitā³ aṭṭhakathākaṇḍaṃ saṅkhepadesanā, idam pana nikkhepakaṇḍaṃ cittuppāda-kaṇḍaṃ upādāya saṅkhepo aṭṭhakathākaṇḍaṃ upādāya vitthāro ti saṅkhittavittthāradhātukaṃ hoti. Tayidaṃ⁴ vitthāradesanaṃ nikkhipitvā desitattā pi heṭṭhāvuttakāraṇavasena pi nikkhepakaṇḍaṃ nāmā ti veditabbaṃ. Vuttaṃ h'etaṃ:

Mūlato khandhato cā pi dvārato cā pi bhūmito |
atthato dhammato cā pi nāmato cā pi līngato |
nikkhipitvā desitattā nikkhepo ti pavuccati ti ||

687. Idam hi tīni kusalamūlāni⁵ ti ādinā nayena mūlato nikkhipitvā desitaṃ. Taṃ sampayutto vedanākkhandho ti khandhato, taṃ samuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ ti dvārato. Kāyadvārapavattaṃ hi kammaṃ kāyakammaṃ ti vuccati. Sukhabhūmiyaṃ kāmavacare ti ādinā bhūmito nikkhipitvā desitaṃ.

Tattha tattha pana atthadhammā līnganāmānaṃ vasena desitattā atthādīni nikkhipitvā desitā nāmā ti veditabbā⁶.

Tattha kusalapadaniddese tāva tīni ti gaṇanaparicchedo kusalāni ca tāni mūlāni ca kusalānaṃ vā dhammānaṃ vā hetupaccayapabhavajanakasamuṭṭhāpakanibbattakāṭṭhena mūlāni ti kusalamūlāni⁷. Evaṃ atthavasena dassetvā idāni nāmavasena dassetuṃ alobho adoso amoho ti āha. Ettāvatā yasmā mūlena muttaṃ kusalaṃ nāma natthi tasmā catubhūmakakusalaṃ tīhi mūlehi pariyādiyitvā dassesi Dhammarājā.

¹ vedanākkhaṇaṃ M. ² Dhs. § 981. ³ cittuppāda-kaṇḍakaṃ hi vitthāradesanā M. ⁴ yad idam M. ⁵ Dhs. § 981. ⁶ veditabbaṃ M. ⁷ °mūlāni ti M.

Taṃ sampayutto ti tehi alobhādīhi sampayutto. Tattha alobhena sampayutte saṅkhārakkhandhe adosāmohā pi alobhena sampayuttasaṅkhārakkhandhagaṇanaṃ yeva gacchanti. Sesadvayavasena sampayoge¹ pi es'eva nayo.

Iti catubhūmakam kusalam puna² sampayuttakacatuk-khandhakavasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Taṃ samuṭṭhānan ti tehi alobhādīhi samuṭṭhitam iminā pi nayena tad eva catubhūmakakusalam³ tiṇṇam kammadvārānaṃ vasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Evam tāva kusalam tisu ṭhānesu pariyādiyivā dassitum⁴ akusale pi es'eva nayo. Dvādasannaṃ hi akusalacittānam ekam pi mūlena muttam nāma natthī ti mūlena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

688. Sampayuttacatukkhandhato⁵ uddham akusalam nāma natthī ti tān' eva dvādasā akusalacittāni catukkhandhavasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Kāyakammādivasena pana tesam pavattisabbhāvato kammadvāravasena pariyādiyivā dassesi Dhammarājā.

Yaṃ pan' ettha tadekaṭṭhā ca kilesā⁶ ti ādi vuttam tattha ekasmim citte puggale vā ṭhitan ti ekaṭṭham. Tattha ekasmim citte ṭhitam sahaṅkaṭṭham nāma hoti, ekasmim puggale ṭhitam pahāṅkaṭṭham nāma. Tena lobhādīnā aññena vā tattha tattha niddiṭṭhena saha ekasmim ṭhitan ti tadekaṭṭham.

689. Tattha katame dhammā saṅkiliṭṭhasaṅkilesikā⁷? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti saṅkiliṭṭhattike.

690. Katame dhammā hīnā⁸? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti hīnattike.

691. Katame dhammā akusalā⁹? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti imasmim kusallattike.

¹ sesapadadvayavasena sesasampa^o M.

² M. adds taṃ.

³ °bhūmika^o M.

⁴ dassitam M.

⁵ M. adds ca.

⁶ Dhs. § 982.

⁷ Dhs. § 993.

⁸ Dhs. § 1025.

⁹ Dhs. § 982.

692. Katame dhammā saṅkiliṭṭhā¹? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti kilesagocchake.

693. Katame dhammā saraṇā²? Tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti saraṇaduke.

Imesu ettakesu ṭhānesu sahaṅgajekāṭṭham³ āgataṃ.

694. Dassanena pahātabbattike⁴ pana imāni tīni saṃyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā⁵.

Puna tath 'eva tīni saṃyojanāni sakkāyaditṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso ime dhammā dassanena pahātabbā.

695. Tadekaṭṭho⁶ lobho doso moho ime dhammā dassanena pahātabbahetū tadekaṭṭhā ca kilesā taṃ sampayutto vedanākkhandho saññākkhandho viññānakkhandho ti samuṭṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ ime dhammā dassanena pahātabbahetukā ti.

696. Sammappadhānavibhaṅge tathā katame pāpakā akusalā dhammā tīni akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā ti imesu pana ettakesu ṭhānesu pahānekāṭṭham āgataṃ ti veditabbaṃ.

697. Avyākatapadaniddeso uttānattho yevā ti. Imasmim tike tīni lakkhaṇāni tisso paññattiyo kasipugghāṭimākāsaṃ ajātakāsaṃ⁷ ākiṇcaññāyatanassa ārammaṇaṃ nirodhasamāpatti ca na labbhatī ti vuttaṃ.

698. Vedanāṭikaniddese⁸ sukhabhūmiyaṃ ti. Ettha yathā tambabhūmi kaṇhabhūmi ti tambakaṇhabhūmi yeva vuocanti⁹ evaṃ sukham pi sukhabhūmi nāma. Yathā ucchubhūmi sālībhūmi ti ucchusālīnaṃ uppajjanatṭhānāmi vuocanti evaṃ sukhasa uppajjanatṭhānaṃ cittam¹⁰ pi sukhabhūmi nāma taṃ idha adhippetam.

• Yasmā pana sā kāmāvacarā hoti¹¹ rūpāvacarādisu vā

¹ Dhs. § 1243. ² Dhs. § 1294. ³ °jekāṭṭhā M. ⁴ Dhs. § 1002.

⁵ Dassanena pahātabbahetukattike pi imāni tīni saṃyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā M. ⁶ Dhs. § 1010.

⁷ ajhatak° T. ⁸ Dhs. § 984—986. ⁹ tambakaṇhabhūmiyo ca vucc° T. ¹⁰ vittam T. ¹¹ pan'esa kāmāvacaro

vā hoti T. kāmāvacare vā hoti M.

tasmā'ssa tam pabhedam dassetum kāmāvacare ti ādi vuttam.

Sukhavedanam ṭhapetvā ti. Yā sā sukhabhūmiyam sukhā vedanā tam ṭhapetvā tam sampayutto ti tāy'eva ṭhapitāya sukhavedanāya sampayutto. Sesapadadvaye pi iminā va nayena attho veditabbo ti. Imasmiṃ tike tisso vedanā sabbam rūpam nibbānan ti. Idam pi na labbhati, ayam hi tiko kusalattike ca alabbhamānehi imehi catūhi koṭṭhāsehi muttako nāma.

Ito paresu pana tikadukesu pālito ca atthato ca yam vattabham siyā tam sabbam padānukkamena mātīkākathāyam c'eva kusalādīnam niddese ca vuttam eva. Yam pana yattha visesamattam tad eva vakkhāma.

699. Tattha vipākattike¹ tāva kiñcā pi arūpadhammā viya rūpadhammā pi kammasamutṭhānā atthi, anārammaṇattā pana te kammasarikkhakā na honti ti sārammaṇā, arūpadhammā ca kammasarikkhakattā vipākā ti vuttā bijasarikkhakam phalam viya. Sālibjasmim hi wāpīte ankurapattādisu nikkhantesu pi sāliphalan ti vuccati. Yadā pana sālisam pakkam hoti pariṇatam tadā bijasarikkhako sāli eva sāliphalan ti vuccati. Ankurapattādini pana bijāṭāni bijato nibbattāni ti vuccanti. Evam evam rūpam pi kammajan ti vā upādiṇṇan ti vā vattum vaṭṭati.

700. Upādiṇṇattike² kiñcā pi khīṇāsavassa khandhā ambhākam Mātulathero ambhākam Cullapituthero ti vadantānam paresam upādānassa paccayā honti, maggaphalanibbānāni pana agahitāni aparāmatṭhani anupādiṇṇān' eva. Tāni hi yathā divasasantatto ayogulo makkhikānam abhinisīdanassa paccayo na hoti evam evam tejussadattā taṇhāmānadiṭṭhivasena gahaṇassa paccayā na honti ti. Tena vuttam: ime dhammā anupādiṇṇa-anupādānīyā³ ti. Asaṅkiliṭṭha-asaṅkilesesu⁴ pi es' eva nayo.

701. Vitakkattike⁵ vitakkasahajātena vicārena saddhim' kusalattike alabbhamānā va na labbhanti.

¹ Dhs. § 987—989. ² Dhs. § 990—992. ³ Dhs. § 992.

⁴ Dhs. § 993—995. ⁵ Dhs. § 996—998.

702. Pītisahagatattike¹ pīti-ādayo attanā attanā saha-jātadhammānaṃ pītisahagatādibhāvaṃ datvā sayaṃ piṭṭhi-vaṭṭakā jātā. Imasmiṃ tike dve domanassasahagatā cittup-pādā dukkhasahagataṃ kāyaviññānaṃ upekhā vedanā rūpaṃ nibbānaṃ ti idam pi na labbhati.

Ayaṃ hi tiko kusalattike ca alabbhamānehi imehi ca pañcahi koṭṭhāsehi muttako nāma.

703. Dassanena pahātabbattike² saṃyojanānī ti bandhanāni. Sakkāyaditṭhī ti vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte³ kāye sayaṃ vā sati tasmim kāye ditṭhī ti sakkāyaditṭhi. Silena sujjhitaṃ sakkā vatena sujjhitaṃ sakkā silabbatehi⁴ sujjhitaṃ sakkā ti gahita-samādānaṃ pana silabbataparāmāso nāma.

704. Idhā⁵ ti desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokam upādāya vuccati. Yathāha: Idha Tathāgato loke uppajjati ti.

Katthaci sāsaṇaṃ. Yathāha: Idh' eva bhikkhave sama-no idha dutiyo samano ti. Katthaci okāsaṃ. Yath'āha:

Idh' eva tiṭṭhamānassa devabhūtassa me sato |

Punar āyu ca me laddho evaṃ jānāhi mārisā ti ||

Katthaci padapūraṇamattam eva. Yath'āha: Idhāham bhikkhave bhuttāvi asampavārito ti. Idha pana lokam upādāya vutto ti veditabbo.

705. Assutavā puthujjano⁶ ti. Ettha pana:

āgamādhigamābhāvā ñeyyo: Assutavā iti.

Yassa hi khandhadhātuāyatanapaccayākārasatipatṭhā-nādīsu uggahaparipucchāvinicchayarahitattā ditṭhipaṭise-dhako n'eva āgamo paṭipattiyā adhigantabbassa anadhiga-tattā neva adhigamo atthi so āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Svāyaṃ:

Puthūnam jananādihi kāraṇehi puthujjano |

puṭhujjanantogadhattā⁷ puthu cāyaṃ jano iti⁸ ||

¹ Dhs. § 999. ² Dhs. § 1002. ³ °paṇḍaka° G. ⁴ sila-vatehi M. ⁵ Dhs. § 1003. ⁶ Comp. Majjhimanikāya I. 7 and Papañcasūdanī in Trenckner's Transcript p. 22.

⁷ °gavattā M.

⁸ Sumaṅgalavil. p. 59.

So hi puthūnam nānappakārakānam kilesādīnam janānādihi pi kāraṇehi puthujjano¹. Yath'āha: puthu-nānāki-
lese janentī ti puthujjanā, puthu-avihata-sakkāyadīṭṭhikā ti
puthujjanā, puthu-nānāsattahārāṇaṃ mukhullokakā ti puthu-
jjanā, puthu-sabbagatīhi avuṭṭhitā ti puthujjanā, puthu-
nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontī ti puthujjanā, puthu-
nānā-oghehi vuyhanti pe
puthu-nānā-santāpehi santappantī ti puthujjanā, puthu-
nānāparilāhehi pariḍayhantī ti puthujjanā, puthu-pañcasu
kāmaguṇesu rattā giddhā gathitā² mucchitā ajjhoppaṇṇā³
laggā lagitā⁴ paḷibuddhā ti puthujjanā, puthu-pañcahi nī-
varaṇehi āvaṭṭā⁵ nivutā ovutā⁶ pihitā paticchannā paṭikuj-
jitā ti puthujjanā, puthūnaṃ vā gaṇana-pathaṃ atitānaṃ
ariyadhammaparammukhānaṃ⁷ nīcadhammasamācārānaṃ
janānaṃ antogadhattā ti pi puthujjanā, puthu vā ayaṃ
visuṃ yeva saṅkhaṃ gato vi-saṃsaṭṭho silasutādiguṇayut-
tehi ariyehi janehī ti pi puthujjano. Evam etehi assutavā
puthujjano ti dvīhi padehi. Ye te

Duve⁸ puthujjanā vuttā Buddhen' ādiccabandhunā |

Andho⁹ puthujjano eko kalyāṇ' eko puthujjano ti ||

dve va puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hoti
ti veditabbo.

706. Ariyānaṃ adassāvī ti ādisu. Ariyā ti ārakattā
kilesehi anayena iriyanato aye iriyanato sadevakena¹⁰ ca
lokena araṇiyato Buddhā ca paccekabuddhā ca buddha-
sāvakā ca vuccanti. Buddhā eva vā idha ariyā. Yath'
āha: Sadevake bhikkhave loke

. pe

Tathāgato ariyo ti vuccatī ti.

707. Sappurisā ti. Ettha pana paccekabuddhā Tathā-
gatasāvakā ca sappurisā ti veditabbā.

Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisā ti sappurisā.

¹ Comp. Burnouf Lotus 848 foll. ² gadhikā M. ³ ajjho-
sannā M. ⁴ labhitā T. ⁵ āvutā M. ⁶ ovuṭṭā M.
Comp. Milindap. p. 161. ⁷ ariyadhammukhānaṃ T. ⁸ Dve
me T. ⁹ anto M. ¹⁰ sadena T.

Sabbe vā ete dvedhā vuttā. Buddhā pi hi ariyā ca sappurisa ca paccekabuddhā buddhasāvaka pi. Yath'āha:

Yo ce kataññū katavedi dhīro kalyāṇamitto dāḥa-
bhatti ca hoti

Dukkhitassa sakkacca karoti kiccaṃ tathāvidhaṃ
sappurisaṃ vadanti ti.

Kalyāṇamitto dāḥabhatti¹ ca hoti ti. Ettāvata hi buddhasāvako vutto, kataññūtādhi paccekabuddhā Buddhā ti. Idāni yo tesam ariyānaṃ adassanasilo na ca dassane sādhu-kāri so ariyānaṃ adassāvi ti² veditabbo.

So ca cakkhunā adassāvi nāpēna adassāvi ti duvidho. Tesu nāpēna adassāvi idha adhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhā pi adiṭṭhā va honti tesam cakkhūnaṃ vaṇṇamattagahaṇato, na ariyabhāvago-carato³. Soṇasigālādayo⁴ pi ca cakkhunā ariye passanti na ca te ariyānaṃ dassāvino.

708. Tatr'idam vatthum. Cittalapabbatavāsike kira khīnāsavatherassa upaṭṭhāko⁵ buḍḍhapabbajito ekadivasaṃ therena saddhiṃ piṇḍāya caritvā therassa pattacivaraṃ gahetvā piṭṭhito āgacchanto theram pucchi: 'Bhante ariyā nāma⁶ kīdisā ti?' Thero āha: 'Idh' ekacco mahallako ariyānaṃ pattacivaraṃ gahetvā vattapaṭivattaṃ katvā saha caranto pi neva ariye jānāti evaṃ dujjānā āvuso ariyā ti'. Evaṃ vutto pi⁷ so neva ariyā ti aññasi, tasmā na cakkhunā dassanaṃ, nāpēnadassanaṃ eva dassanaṃ.

Yath'āha: 'kin te, Vakkali, iminā pūtikāyena⁸ diṭṭhena. Yo kho, Vakkali, dhammaṃ passati so maṃ passati ti⁹. Tasmā cakkhunā passanto pi nāpēna ariyehi diṭṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto ariyādhigatañ ca dhammaṃ¹⁰ anadhigacchanto¹¹ ariyakaraṇadhammaṃ¹² ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā¹³ ariyānaṃ adassāvi ti veditabbo.

¹ duḷavatti M. ² adassanāvi ti M. ³ ariyābhāva° M.

⁴ soṇasigābhedayo pi M. ⁵ dhiṇāsavatherassa sa ca therassa up° M.

⁶ ariyā nāma bhante M. ⁷ vutte Pap.

⁸ mūti° M. ⁹ Saṃyutta XXII, 87, 13. ¹⁰ °adikatañ

ca kammaṃ M. ¹¹ gacchante M. ¹² ariyadhammā-

naṃ M. ¹³ adhiṭṭhattā C. G.

709. Ariyadhammassa akovido¹ ti satipaṭṭhānādi-
bhede² ariyadhamme akusalo.

710. Ariyadhamme avinīto ti. Ettha pana duvidho
vinayo nāma, ekamek'ettha pañcadhā abhāvato, tassa ayaṃ
avinīto ti vuccati.

Ayaṃ³ hi saṃvaravinayo pahānavinayo ti duvidho vi-
nayo. Ettha ca duvidhe pi vinaye⁴ ekameko vinayo pañ-
cadhā bhijjati. Saṃvaravinayo pi hi silasaṃvaro satisaṃ-
varo⁵ nāṇasaṃvaro khantisāṃvaro viriyasaṃvaro ti pañca-
vidho. Pahānavinayo pi tadaṅgappahānaṃ vikkhambhana-
ppahānaṃ samucchadappahānaṃ paṭipassaddhippahānaṃ
nissaraṇappahānaṃ ti pañcavidho⁶.

Tattha iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto
ti ayaṃ silasaṃvaro, rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye
saṃvaram āpajjati ti ayaṃ satisaṃvaro.

Yāni sotāni lokasmiṃ (Ajitā ti Bhagavā)
sati tesāṃ nivāraṇaṃ
sotānaṃ saṃvaram brūmi
paññāy' ete pithiyare ti⁷.

Ayaṃ nāṇasaṃvaro.

Khamo hoti sitassa uphassā ti ayaṃ khantisāṃvaro.

Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti ti ayaṃ viriya-
saṃvaro.

Sabbo⁸ pi cāyaṃ saṃvaro yathā sakaṃ saṃvaritabbā-
naṃ vinetabbānaṃ ca kāyaduccaritādānaṃ saṃvaraṇato⁹
saṃvaro vinayanato vinayo ti vuccati evaṃ tāva saṃvara-
vinayo pañcadhā bhijjati ti veditabbo.

711. Yathāyaṃ¹⁰ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanā-
nāṇesu paṭipakkhabhāvato, dipāloken'eva tam assa tena
tena vipassanānāṇena tassa tassa atthassa¹¹ pahānaṃ sey-
yathidaṃ nāmarūpavavattānena sakkāyaditṭhiyā, paccaya-

¹ akovidho M. ² bhedo M. ³ Spiegel, Rasavāhini p. 85.

⁴ naye T. ⁵ atisaṃvaro T. ⁶ Pahāna is the same as
vimutti, comp. Visuddhimagga p. 117. ⁷ pidhiyyare ti M.
Suttanipāta verse 1035. ⁸ sabbe T. ⁹ saṃvarato M.

¹⁰ Tath'āyaṃ M. Pap. ¹¹ anathassa T. āṅgassa C. G. Pap.

pariggahena ahetuvisamahetudittḥīnaṃ tass'eva aparabhāgena kaṅkhāvitarāṇena kathamkathibhāvassa, kalāpasammasanena ahaṃ mamā ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadittḥiyā, vayadassanena sassatadittḥiyā, bhayadassanena sabbhaya-abhayasaññāya¹, ādinavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya, muñcitukammātāññānena amuñcitukāmatāya, upekhāññānena anupekkhāya, anulomena dhammatḥḥitīya² nibbāne ca paṭilomabhāvassa gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa pahānaṃ etaṃ tadan-gappahānaṃ nāma.

Yaṃ pana³ upacārappahānabhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāren 'eva udakapitṭhe sevālassa tesam tesam nīvaraṇādiddhammānaṃ pahānaṃ etaṃ vik-khambhanappahānaṃ nāma.

Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ⁴ bhāvitattā taṃ taṃ maggavato⁵ attano santāne ditṭhigatānaṃ pahānāya ti ādinā nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesagahaṇassa⁶ accantaṃ appavattibhāvena pahānaṃ idaṃ samuchedappahānaṃ nāma.

Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ etaṃ paṭippassaddhippahānaṃ nāma.

Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭattā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ etaṃ nissaraṇappahānaṃ nāma.

712. Sabbam pi c'etaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena⁷ pahānaṃ vinayaṭṭhena vinayo tasmā pahānavinayo ti vuccati. Taṃ taṃ pahānato vā tassa tassa vinayassa sambhavato p'etaṃ pahānavinayo ti vuccati. Evaṃ pahānavinayo pi pañcadhā bhijjati ti veditabbo. Evaṃ ayaṃ saṅkhepato duvidho bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasamvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi tasmā abhāvato tassa ayaṃ avinīto ti vuccati ti.

¹ Sayadassanena sabhaye atamāsaññāya M. ² oṭṭhiti-
yaṃ T. ³ sampana M. ⁴ ariyamattānaṃ Atthayo-
⁵ mattavato Atthayo- ⁶ ogaṇassa Pap. ⁷ khagaṭṭhena M.

Esa nayo sappurisānaṃ adassāvī sappurisdhammassa akovido sappurisdhamme avinito ti. Etthā pi ninnānakāraṇaṃ¹ hi etaṃ² atthato. Yathāha: ye va te ariyā te va te sappurisā, ye va te sappurisā te va te ariyā. Yo eva so ariyānaṃ dhammo so eva so sappurisānaṃ dhammo, yo eva so sappurisānaṃ dhammo so eva so ariyānaṃ dhammo. Ye va te ariyavinayā te va te sappurisavinayā, ye va te sappurisavinayā te va te ariyavinayā, ariye ti vā sappurise ti vā ariyadhamme ti vā sappurisdhamme ti vā ariyavinaye ti vā sappurisavinaye ti vā, ese se eke ekatṭhe same³ samabhāge tajjāte taññe vā ti.

713. Rūpaṃ attato samanupassatī ti⁴. Idh'ekacco rūpaṃ attato samanupassati. Yaṃ rūpaṃ so ahaṃ, yo ahaṃ taṃ rūpaṃ ti rūpaṃ ca attāṇ⁵ ca advayaṃ samanupassati. Seyyathā pi nāma telappadīpassa⁶ jhāyato yā acci⁷ so vaṇṇo yo vaṇṇo sā accī ti acciṇ ca vaṇṇaṃ ca advayaṃ samanupassati evaṃ evaṃ idh'ekacco rūpaṃ attato pe samanupassatī ti evaṃ rūpaṃ attā ti diṭṭhipassanāya passati.

Rūpavantaṃ⁸ vā attānaṃ ti arūpā attā ti gahetvā chāyāvantaṃ rukkhāṃ viya taṃ rūpavantaṃ⁹ samanupassati. Attani vā rūpaṃ ti arūpaṃ eva attā ti gahetvā pupphasmiṃ¹⁰ gandhaṃ viya attani rūpaṃ samanupassati. Rūpasmiṃ vā attānaṃ ti arūpaṃ eva attā ti gahetvā karaṇḍake maṇiṃ viya attānaṃ rūpasmiṃ samanupassati. Vedanādisu pi es' eva nayo.

Tattha rūpaṃ attato samanupassatī ti suddharūpaṃ eva. Attā ti kathitaṃ rūpavantaṃ vā attānaṃ attani vā rūpaṃ rūpasmiṃ vā attānaṃ vedanaṃ attato samanupassati saññaṃ saṅkhāre viññānaṃ attato samanupassatī ti imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ attā ti kathitaṃ.

¹ kinnānā° Pap. ² ninnānakāraṇah'etaṃ M. ³ sace T.
⁴ °passatī ti M. ⁵ attānaṃ corr. T. ⁶ teladīp° M.
⁷ anicci M. ⁸ Rūpavattānaṃ T. ⁹ rūpavantā T. rūpavan ti M. ¹⁰ pupphamhi M.

714. Vedanāvantaṃ vā attānaṃ attani vā vedanaṃ vedanāya vā attānaṃ ti. Evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu¹ ṭhānesu rūpārūpamiṣṣako attā kathito. Tattha rūpaṃ attato samanupassati vedanaṃ pe² saññaṃ saṅkhāre viññānaṃ attato samanupassati ti imesu³ pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā. Avasesesu sassa-tadiṭṭhi. Evaṃ ettha paṇṇarasa bhavadiṭṭhiyo⁴ honti tā sabbā pi maggāvaraṇā na saggāvaraṇā paṭhamamagga-vajjhā ti veditabbā.

715. Satthari kaṅkhati⁵ ti satthu sarīre vā tassa⁶ guṇe vā ubhayattha vā kaṅkhati. Sarīre kaṅkhamāno 'dvattiṃsavaraḷakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno 'atitānā-gatapaccuppannajaṇanasamatthaṃ sabbaññūtaññaṃ atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Ubhayattha kaṅkhamāno 'asīti-anuvyañjanavyāmapabbhānurañjitāya sarīranippattiyā⁷ samannāgato sabbam ñeyyajānanasamatthaṃ sabbaññūtaññaṃ paṭivijjhivā ṭhito lokatārako Buddho nāma atthi nu kho natthi ti' kaṅkhati. Ayaṃ hi 'ssa attabhāve guṇe⁸ kaṅkhanato⁹ ubhayattha kaṅkhati nāma.

Vicikicchati ti ārammaṇaṃ nicchetuṃ asakkonto kicchati kilamati¹⁰.

716. Dhamme kaṅkhati ti ādisu pana kilesapajahanā¹¹ cattāro ariyamaggā paṭipassaddhakilesāni cattāri sāmāñña-phalāni. 'Maggaphalānaṃ ārammaṇapaccayabhūtaṃ amatamahānibbānaṃ¹² nāma atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'ayaṃ dhammo niyyāniko nu kho aniyāniko ti' kaṅkhanto pi dhamme kaṅkhati nāma.

¹ vasena vā dasasu T. ² M. om. pe. ³ om. M. ⁴ M. adds pañcavibhavadiṭṭhiyo. ⁵ Dhs. § 1004. ⁶ om. M.

⁷ nipphattiyā T. ⁸ guṇo C. ⁹ kaṅkhanāto T.

¹⁰ M. inserts Nādhimuccati ti tatth' eva adhimokkhaṃ na labhati na samvasīpati (!) ti cittaṃ anāvilikatvā pasidituṃ na sakkoti guṇesu na dasīdati (!) ¹¹ °pajahantā M.

¹² amataṃ nibbānaṃ M.

Cattāro maggaṭṭhakā cattāro phalaṭṭhakā ti idaṃ samgharatanam. 'Atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'ayaṃ samgho suppaṭipanno nu kho duppaṭipanno ti' kaṅkhanto pi 'etasmiṃ samgharatane dinnassa vipākaphalam atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi samghe kaṅkhati nāma. 'Tisso pana sikkhā atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi 'tisso sikkhā sikkhitapaccayena ānisamso atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto pi sikkhāya kaṅkhati nāma.

717. Pubbanto ti vuccati atitāni khandhadhātāyatanāni, aparanto anāgatāni. Tattha atitesu khandhādīsu 'atitāni nu kho na nu kho ti' kaṅkhanto pubbante kaṅkhati nāma, anāgatesu 'anāgatāni nu kho na nu kho ti' kaṅkhanto aparante kaṅkhati nāma, ubhayattha kaṅkhanto pubban-tāparante kaṅkhati nāma.

'Dvādasapadīkam paccayavaṭṭam atthi nu kho natthi ti' kaṅkhanto idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati nāma. Tatrāyaṃ vacanatto: Imesaṃ jarāmarañādīnam paccayā idappaccayā, idappaccayānam bhavo idappaccayatā, idappaccayā eva vā idappaccayatā jātiādīnam etaṃ adhivacanam. Jātiādīsu taṃ taṃ paṭicca āgamma samuppannā ti paccayasamuppannā idaṃ vuttaṃ hoti. Idappaccayatāya vā paṭiccasamuppannesu ca dhammesu kaṅkhati ti.

718. Silenā¹ ti gosilādīnā vatenā ti govatādīnā vā? Silabbatenā ti tadubhayena suddhī ti kilesasuddhi paramatthasaddhibhūtaṃ vā nibbānam eva.

719. Tadekaṭṭhā² ti idha pahānekaṭṭham dhuraṃ³ imissā ca pāliyā ditthikilesa⁴ vicikicchākilesa ti dve yeva āgatā. Lobho doso moho māno thīnam uddhaccaṃ ahirikam anottappan ti ime pana aṭṭha anāgatā āharitvā dīpetabbā.

Ettha hi ditthivicikicchāsu pahiyamānāsu apāyagāminiyo lobho doso moho māno thīnam uddhaccaṃ ahirikam anottappan ti sabbe p'ime pahānekaṭṭhā hutvā pahiyanti. Saha-jekaṭṭham pana āharitvā dīpetabbam. Sotāpattimaggena

¹ Dhs. § 1005. ² Dhs. § 1006. ³ dūram M. ⁴ ditthakilesa G.

hi cattāri ditṭhisahagatāni vicikicchāsahagatañ cā ti pañca cittāni pahīyanti. Tattha dvīsu asaṅkhārikaditṭhicittesu pahīyantesu tehi saha jāto lobho moho uddhaccam ahirikam anottappan ti ime kilesā sahajekattḥavasena pahīyanti, sesaditṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekattḥavasena pahīyanti. Ditṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pi pahīyantesu tehi sahajāto lobho moho thīnam uddhaccam ahirikam anottappan ti ime kilesā sahajekattḥavasena pahīyanti, sesaditṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekattḥavasena pahīyanti. Evaṃ pahānekattḥasmim yeva sahajekattḥam labbhatī ti. Idaṃ sahajettḥakam āharitvā dīpayimsu.

720. Taṃ sampayutto¹ ti tehi tadekattḥehi atṭhahi kilesehi sampayutto. Vinibbhogam vā katvā tena lobhena tena dosenā ti evaṃ ekekena sampayuttatā² dīpetabbā. Tattha lobhe gahite moho māno thīnam uddhaccam ahirikam anottappan ti ayaṃ saṅkhārakkhandhe kilesagaṇo lobhasamyutto nāma hoti.

Dose gahite moho thīnam uddhaccam ahirikam anottappan ti ayaṃ kilesagaṇo³ dosasampayutto nāma.

Mohe gahite lobho doso māno thīnam uddhaccam ahirikam anottappan ti ayaṃ kilesagaṇo⁴ mohasampayutto nāma, māne gahite tena sah'uppanno⁵ lobho moho thīnam uddhaccam ahirikam anottappan ti ayaṃ kilesagaṇo mānasampayutto nāma. Iminā upāyena tena thīnena tena uddhaccena tena ahirikenā tena anottappena sampayutto taṃ sampayutto ti yojanā kātabbā.

721. Taṃ samuṭṭhānan ti tena mohena⁶
 pe
 tena anottappena samuṭṭhitan ti attho.

Ime dhammā dassanena pahātābbā ti ettha dassanam nāma sotāpattimaggo tena pahātābbā ti attho. Tasmā pana sotāpattimaggo dassanam nāma jāto ti paṭhamam nibbānam dassanato na nu gotrabhū paṭhamataram

¹ Dhs. § 1006.

² sampayuttena T.

³ kilesagaṇe T.

⁴ kilesagaṇe T.

⁵ pahuppanno M.

⁶ lobhena M.

passatī ti no na passati disvā kattabbakiccam pana na karoti samyojanānaṃ appahānato tasmā passatī ti na vattabbo.

Yattha katthaci rājānaṃ disvā pi paṇṇākāraṃ datvā¹ kiccanippattiyā² adiṭṭhattā 'ajjā pi rājānaṃ na passāmī ti' vadanto c'ettha jānapadapuriso nidassanaṃ³.

Avaseso lobho nidassanena pahīnāvaseso. Dosamo hesu pi es' eva nayo.

Dassanena hi apāyagāmaniyā va pahīnā. Tehi pana aññe dassetuṃ idaṃ vuttam. Ta dekaṭṭhā ti tehi pāliyaṃ āgatehi tihi kilesehi sampayogato pi pahānato pi ekaṭṭhā pañca kilesā.

722. N'evadassanena na bhāvanāyā⁴ ti idaṃ samyojanādīnaṃ viya tehi tehi maggehi appahātabbatam⁵ sandhāya vuttam.

Yaṃ pana sotāpattimaggañānena abhisankhāravīññāṇassa nirodhena⁶ satta bhava⁷ ṭhapetvā anamatagge saṃsāra-vaṭṭe ye uppajjeyyūṃ nāmañ ca rūpañ ca etth'ete nirujjanti ti ādinā nayena kusalādīnaṃ pi pahānaṃ anuññātam. Tam tesam maggānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyūṃ te upanissayapaccayānaṃ kilesānaṃ pahīnattā pahīnāni⁸ imaṃ pariyaṃ sandhāya vuttan ti vedittabbaṃ.

723. Dassanena pahātabbahetukattike⁹ ime dhammā dassanena pahātabbahetukā ti niṭṭhapetvā puna tīni samyojanāni ti ādi pahātabbe dassetvā tadekaṭṭhabhāvena hetu c'eva hetuke¹⁰ ca dassetuṃ vuttam.

Tattha kiñcā pi dassanena pahātabbesu hetūsu lobhasahagato moho lobhena sahetuko hoti, dosasahagato dosena, lobhadosa ca mohenā ti pahātabbahetukapade p'ete saṅghaṃ gacchanti. Vicikicchāsahagato pana moho aññassa sampayuttahetuno abhāvena hetu yeva na hetuko ti. Tassa pahānaṃ dassetuṃ ime dhammā dassanena pahātabbahetū ti vuttam.

¹ katvā M. ² °nipphattiyā T. ³ nidassanā M. ⁴ Dhs. § 1008. ⁵ āyātabbatam M. ⁶ nirodhe M. ⁷ vagge M. ⁸ hināni T. ⁹ Dhs. § 1009. ¹⁰ sahetuke M.

724. Dutiyapade uddhaccasahagatassa mohassa pahānaṃ dassetuṃ ime dhammā bhāvanāya pahātabbahetū¹ ti vuttaṃ.

So hi attanā sampayuttadhamme sahetuke katvā piṭṭhi-vatṭako² jāto vicikicchāsahagato moho viya aññaassa sampayuttahetuno abhāvā pahātabbahetukapadaṃ na bhajati.

Tatīyapade avasesā kusalākusalā ti puna akusalagahaṇaṃ vicikicchuddhaccasahagatānaṃ mohānaṃ saṅgahattaṃ³ kattaṃ. Tehi sampayuttahetuno abhāvā pahātabbahetukā nāma na honti.

725. Parittārammaṇattike⁴ ārabbhā ti ārammaṇaṃ katvā. Sayam hi parittā vā hontu mahaggatā vā paritte dhamme ārammaṇaṃ katvā uppannā, parittārammaṇa-mahaggate ārammaṇaṃ katvā uppannā, mahaggatārammaṇa-appamāne ārammaṇaṃ katvā uppannā, appamānārammaṇā⁵ te pana parittā pi honti mahaggatā⁶ pi appamānā pi.

726. Micchattattike⁷ anantarakānī ti anantarāyena phaladāyakānī. Mātughātakammādinam etaṃ adhivacanaṃ Etesu hi ekasmiṃ pi kamme kate taṃ paṭibāhitvā aññaṃ kammaṃ attano vipākassa okāsaṃ kātuṃ na sakkoti. Sineruppamāne pi suvaṇṇathūpe katvā cakkavālamattaṃ vā ratanamaya-pākāraṃ vihāraṃ kāretvā taṃ pūretvā nisinnassa Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa yāvajīvaṃ cattāro paccaye dadato pi kammaṃ etesaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭibāhituṃ⁸ na sakkoti. Evaṃ yāva micchādiṭṭhi niyatā ti ahetukavāda-akiriyavāda-natthikavādesu. Aññatarā⁹ taṃ hi gaḥetvā ṭhitaṃ puggalaṃ buddhasatam pi buddhasahassam pi bodhetuṃ na sakkoti.

727. Maggārammaṇattike¹⁰ ariyamaggaṃ ārabbhā ti lokuttaramaggaṃ ārammaṇaṃ katvā te pana parittā pi honti mahaggatā pi.

¹ Dhs. § 1011. ² piṭṭhivaddhako T. ³ sahatthaṃ T.

⁴ Dhs. § 1022. ⁵ appamānārammaṇa T. M. ⁶ mahaggatā G. ⁷ Dhs. § 1028. ⁸ °bāhetuṃ M. ⁹ aññatarā

taraṃ corr. T. ¹⁰ Dhs. § 1031.

728. Maggahetukaniddese¹ paṭhamanayena paccayatṭhena hetunā maggasampayuttakānaṃ² khandhānaṃ sahetukabhāvo dassito.

Dutiyanayena maggabhūtena sammādiṭṭhisankhātena hetunā sesamaggaṅgānaṃ sahetukabhāvo dassito.

Tatiyanayena magge uppannahetūhi sammādiṭṭhiyā sahetukabhāvo dassito ti veditabbo.

729. Adhipatiṃ karitvā³ ti ārammaṇādhipatiṃ katvā. Te ca kho parittadhammā va honti. Ariyasāvakaṇaṃ hi attano maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhipati labbhati. Cetopariyañāṇena pana ariyasāvako parassa maggaṃ paccavekkhamāno garuṃ karonto pi attanā⁴ paṭividdhamaggaṃ viya garuṃ na karoti.

Yamakapāṭihāriyaṃ karontaṃ Tathāgataṃ disvā tassa maggaṃ garuṃ karotī ti na karotī ti? Karoti, na pana attano maggaṃ viya.

Arahā na kiñci dhammaṃ garuṃ karoti ṭhapetvā maggaṃ phalaṃ nibbānaṃ ti etthā pi ayam ev' attho.

Vīmaṃsādhipateyyenā ti idaṃ saha-jātādhipatiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Chandaṃ hi jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa chando adhipati nāma hoti na maggo. Sesadhammā pi chaṇḍādhipatino nāma honti na maggādhipatino. Cितte⁵ pi es' eva nayo. Vīmaṃsaṃ pana jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa vīmaṃsādhipati c'eva hoti maggo cā ti sesadhammā maggādhipatino nāma honti. Viriye pi es' eva nayo.

730. Uppannattikaniddese⁶ jātā ti nibbattā. Paṭiladdhattabhāvā⁷ bhūtā ti ādini tesam yeva vevacanāni. Jātā eva hi bhāvuppattiyā bhūtā paccayasamyoge jātattā sañjātā. Nibbattilakkaṇaṃ pattattā nibbattā. Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā abhinibbattā ti vuttā. Pākaṭabhūtā ti pātubhūtā.

¹ Dhs. § 1032. ² maggayuttānaṃ M. ³ Dhs. § 1034.

⁴ attano M. ⁵ citto T. ⁶ Dhs. § 1035. ⁷ 'laddha-

bhāvā M.

Pubbantato uddham pannā ti uppannā. Upasaggena padam vaddhetvā samuppannā ti vuttā.

Nibbattatṭhen 'eva uddham tṭhitā ti utṭhitā, paccaya-samyogena utṭhitā ti samutṭhitā¹.

Puna uppannā ti vacane kāraṇam heṭṭhā vuttanayen eva veditabbaṃ: Uppannaṃsena saṅgahitā ti uppannakotṭhāseṇa gaṇanamgatā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇan ti idaṃ tesam sabhāvadassanaṃ dutiyapadaniddeso vuttapaṭisedhanayena veditabbo. Tatiyapadaniddeso uttānattho va.

731. Ayaṃ pana tiko dvinnam addhānavasena² pūretvā dassito. Laddhokāsassa hi kammassa vipāko duvidho khaṇappatto ca appatto ca. Tattha khaṇappatto uppanno nāma, appatto cittānantare vā uppajjatu kappasatasahassātikame vā dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti uppādinodhammā nāma jāto. Yath' āha:

'Titṭhat'evāyaṃ Poṭṭhapāda arūpī attā saññāmayo, atha imassa purisassa aññā³ va saññā uppajjanti aññā va saññā nirujjhanti ti⁴.

Ettha āruppe kāmāvacarasaññāpavattikāle kiñcā pi mūlahavaṅgasaññā⁵ pi niruddhā. Kāmāvacarasaññāya pana niruddhakāle avassaṃ sā uppajjissati ti arūpasāṅkhāto⁶ attā natthi ti saṅkham agantvā titṭhat'eva nāmā ti jāto. Evam eva laddhokāsassa kammassa vipāko duvidho pe dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti uppādinodhammā nāma jāto⁷.

732. Yadi pana āyūhitam kusalākusalam kammam sabbam vipākam dadeyya aññassa okāso ca na bhavēyya tam pana duvidham hoti dhuvavipākam addhuvavipākaṃ ca. Tattha pañca ānantariyakammāni aṭṭha samāpattiyo catṭāro ariyamaggā ti etaṃ dhuvavipākam nāma.

¹ °samyoge T. M. ² addhānam vasena T. ³ Poṭṭhapada arūpasāṅkhāro attā saññāmayo issa purissa aññā M.

⁴ Comp. Dīghanikāya IX, 23. ⁵ °bhavaṅganiruddhakāma° M. ⁶ °saṅkharo M. ⁷ jātā M.

Taṃ pana khaṇaṃ pattam pi² atthi appattam pi. Tattha khaṇappattam uppannaṃ nāma appattam anuppannaṃ nāma. Tassa vipāko cittānantare vā uppajjatu kappasa-hassātikkame vā. Dhuvapaccayaṭṭhena anupannaṃ nāma na hoti uppādino dhammā nāma jātam³. Metteyyabodhi-sattassa maggo anuppanno nāma phalaṃ uppādino dham-mā yeva nāma jātam³.

733. Atītattikaniddese⁴ atītā ti khaṇattayaṃ⁵ atikkantā. Niruddhā ti nirodhaṃ pattā. Vigatā ti vibhavaṃ gatā vigacchitā va. Vipariṇatā ti pakativijahanena vipari-nāmaṃ⁶ gatā. Nirodhasaṅkhātāṃ atthaṃ gatā ti attha-gatā. Abbhattāṃ gatā⁷ ti upasaggena padaṃ vaḍḍhi-taṃ. Uppajjitvā vigatā ti nibbattitvā vigacchitā⁸. Puna atītavacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttam eva. Parato anā-gatādīsu pi es' eva nayo.

Atītāmsena saṅgahitā ti atītakoṭṭhāsena gaṇanaṃ gatā. Katame te ti? Rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Parato anāgatādīsu pi es' eva nayo.

734. Atītārammaṇattikaniddese⁹ atīte dhamme ārab-bhā ti ādīsu parittamahaggatā va dhammā veditabbā. Te hi atītādini ārabha uppajjanti.

735. Ajjhattattikaniddese¹⁰ tesāṃ tesāṃ ti padadva-yena sabbasatte pariyādiyati. Ajjhattaṃ paccattaṃ ti ubhayaṃ niyakajjhattādhivacanaṃ¹¹. Niyakā ti attano jātā. Pāṭipuggalikā ti pāṭiekakassa¹² puggalassa san-takā. Upādiṇṇā ti sariraṭṭhakā. Te hi kammanibhattā vā hontu mā vā. Adiṇṇagahitaparāmaṭṭhavasena pana idha upādiṇṇā ti vuttā. Parasattānaṃ ti attānaṃ ṭhapetvā avasesasattānaṃ. Parapuggalānaṃ ti tass' eva vevacanaṃ. Sesāṃ heṭṭhāvuttasadisam eva.

736. Tadubhayaṃ¹³ ti taṃ ubhayaṃ. Ajjhattārammaṇat-tikassa paṭhamapade parittamahaggatā dhammā veditabbā.

¹ khaṇapattim pi M. ² jātā M. ³ jāti M. ⁴ atī-nattika° M. Dhs. § 1038. ⁵ atītā atikhāṇatayaṃ M.

⁶ vipariṇāpaṃ M. ⁷ abbhattigatā T. ⁸ pigacchitā T.

⁹ Dhs. § 1041. ¹⁰ Dhs. 1044. ¹¹ niyaka ajjhādhivac° M.

¹² ekkassa M. ¹³ Dhs. § 1046.

Dutiye appamānā pi, tatiye parittamahaggatā va. Appamānā pana kālena bahiddhā¹, kālena ajjhattam ārammaṇam na karonti.

Sanidassanattikaniddeso² uttāno yeva³.

737. Dukesu adosaniddese⁴ mettāyanavasena mettī, mettākāro mettāyanā, mettāya asitassa mettāsamaṅgino cittassa bhāvo mettāyitattam. Anudayati ti anuddā⁵. Rakkhati ti attho. Anuddākāro anuddāyanā⁶ anudāyitassa⁷ bhāvo. Anuddāyitattam⁸ hi tassa esanavasena⁹ hitesitā, anukampanavasena anukampā, sabbehi pi imehi padehi upacārappanappattā¹⁰ mettā ca vuttā. Sesapadehi lokiyalokuttaro adoso kathito.

738. Amohaniddese¹¹ dukkhe nāṇan ti dukkhasacce paññā. Dukkhasamudaye ti ādisu pi es' eva nayo.

Etth' eva dukkhe nāṇam savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu vaṭṭati. Tathā dukkhasamudaye.

Nirodhe pana savanapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu. Eva tathā paṭipadāya.

Pubbante ti atitakoṭṭhāse¹², aparante ti anāgatakoṭṭhāse, pubbantāparante ti tadubhaye.

Idappaccayatā paṭiccasamuppannesu dhammesu nāṇan ti ayam paccayo¹³. Imaṃ paṭicca¹⁴ idam nibbattan ti evaṃ paccayesu ca paccayuppannadhammesu ca nāṇam.

739. Lobhaniddese¹⁵ pi heṭṭhā anāgatānam padānam ayam attho.

Rañjanavasena¹⁶ rāgo, balavarañjanatṭhena sārāgo. Visayesu sattānam anunayanato anunayo. Anurujjhati ti anurodho. Kāmeti ti attho. Yattha katthaci bhava

¹ bahiddham M. ² Dhs. § 1050. ³ yevā ti M.

⁴ Dhs. § 1056. ⁵ anuddhā° M. ⁶ anuddhāyanā M.

⁷ anuddhātayitassa M. ⁸ anuddhāyidattam M. ⁹ es'

eva nayo M. ¹⁰ upacārappanā T. ¹¹ Dhs. § 1057.

¹² koṭṭhase C. ¹³ Imaṃ paccayuppannam M. *adds.*

¹⁴ Imaṃ maṃ paṭicca T. ¹⁵ Dhs. § 1059. ¹⁶ Rajana-

vasena T.

sattā etāya nandanti sayam vā nandatī ti nandī. Nandī ca sā rañjanatthēna¹ rāgo cā ti nandīrāgo.

Tattha ekasmim ārammaṇe sakim uppannā taṇhā nandī, punappuna uppajjamānā nandīrāgo ti vuccati. Cittassa sārāgo ti. Yo hetthā balavarañjanatthēna sārāgo ti vutto so na sattassa, cittass' eva so rāgo ti attho².

740. Icchanti etāya ārammaṇāni ti icchā, bahalakile-sābhāvena³ mucchanti⁴ etāya pāṇino ti mucchā, gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena ajjhosānaṃ, iminā sattā gijjhanti, gedham āpajjanti ti gedho, bahalatthēna vā gedho, gedham vā pana vanasaṇḍan ti hi⁵ bahalatthēn' eva vuttam. Anantarapadam upasaggēna⁶ vaḍḍhitam sabbato bhāgena vā gedho ti paligedho, sajjanti⁷ etenā ti saṅgo, lagganatthēna vā saṅgo, osīdanatthēna paṅko, ākaḍḍhanavasena ejā⁸. 'Ejā imam purisam parikaḍḍhati' tassa tass'eva bhavassa abhinibbattiyā ti hi vuttam.

Vañcanatthēna māyā. Vaṭṭasmim sattānaṃ jananaṭṭhēna janikā⁹. Taṇhā janeti purisam cittāṃ assa vidhāvati ti vuttam. Vaṭṭasmim satte dukkhēna saṃyojayamānā janeti ti sañjanāni, ghaṭṭanatthēna¹⁰ sabbāni¹¹. Ayam hi vaṭṭasmim satte cutipatisandhivasena sabbati ghaṭeti¹² tunnakāro¹³ viya pilotikāya pilotikaṃ, tasmā ghaṭṭanatthēna sabbāni¹⁴ ti vuttā. Anekappakāraṃ visayajālaṃ taṇhāvinipphanditanivesasaṅkhātāṃ¹⁵ vā jālaṃ assā atthi ti jālinī, ākaḍḍhanatthēna sīghasotā saritā viyā ti saritā¹⁶. Allatthēna¹⁷ vā saritā. Vuttam h'etam:

Saritāni sinehitāni ca

somanassāni bhavanti jantuno ti¹⁸.

Allāni c'eva siniddhāni cā ti ayam h'ettha attho.

¹ rajanatthēna T. ² cittacittass'eva sesarāgo ti attho T.
³ balava° M. ⁴ muñcanti M. ⁵ vanasaddhan ti hi T.
⁶ upasaggavasena M. ⁷ sañjanti M. ⁸ jajā M.
⁹ janitā M. ¹⁰ ghaṭṭan° M. ¹¹ sabbāni M. ¹² ghaṭ-
ṭeti M. ¹³ kunnakāro C. G. ¹⁴ sabbāni M. Comp.
Suttanipāta 1040. ¹⁵ taṇhāvipp° T. ¹⁶ Comp. Añ-
guttara IV, 199, 1. ¹⁷ sallatthēna C. G. ¹⁸ Dham-
map. verse 341.

741. *Visaṭā ti visattikā, visavā ti visattikā, visālā ti visattikā, visakkatī ti visattikā, visamvādikā ti visattikā, visam haratī ti visattikā, visamūlā ti visattikā, visaphalā ti visattikā, visaparibhogā ti visattikā, visappatī¹ ti visattikā, visaṭā vā pana sā taṇhā, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visaṭā vitthatā ti visattikā. Anayavyasanāpādanaṭṭhena² kumbhānubandhanasuttakam³ viyā ti suttam vuttam h'etaṃ. Suttakan ti kho bhikkhave nandirāgass' etaṃ adhivacanan ti.*

Rūpādisu vitthanaṭṭhena visaṭā⁴, tassa tassa paṭilābhatāya satte āyūhāpetī ti āyūhanī, ukkaṇṭhitum appadānato⁵ sahāyaṭṭhena dutiyā. Ayam hi sattānaṃ vaṭṭasmiṃ ukkaṇṭhitum na deti, gatagataṭṭhena⁶ piyasahāyo viya abhiraṃāpeti. Ten' eva vuttam:

*Taṇhādutiyo puriso dīgham addhānaṃ saṃsāraṃ⁷
Itthabhāvaññathābhāvaṃ saṃsāraṃ nātivattati ti⁸.*

742. *Panidhānakavasena paṇidhi. Bhavanettī ti bhavarajju. Etāya hi sattā rajjuyā gīvāya baddhā⁹ goṇā viya icchicchitam ṭhānaṃ nīyanti. Tam tam ārammaṇaṃ vanati¹⁰ bhajati alliyati ti vanam, yācati¹¹ vā ti vanam. Vanatho¹² ti vyañjanena padaṃ vaḍḍhitam. Anattharukkhaṇam¹³ vā samuṭṭhāpanaṭṭhena gahanaṭṭhena ca vanam viyā ti vanam balavataṇhāy'etaṃ nāma. Gahanataratṭhena pana tato balavataro vanatho¹⁴ nāma. Tena vuttam:*

*Vanam chindatha mā rukkaṃ, vanato jāyate bhayaṃ.
Chetvā vanañ ca vanathañ ca nibbanā hotha bhikkhave ti¹⁵.*

743. *Santhavanavasena santhavo saṃsaggo ti attho.*

¹ vissappatī T. ² Aniyabyāsana vā panaṭṭhena M. ³ kumbhānubaddhas^o T. kumbhānubandhasuttakā M. ⁴ Rūpādisu ettha tatthena vis^o T. ⁵ apādānato M. ⁶ °gataṭṭhāne M. ⁷ saṃsāraṃ T. ⁸ Suttanipāta verse 740. ⁹ bandhā M. ¹⁰ vanti C. ¹¹ yāti ti M. vāyati corr. T. ¹² vanato M. ¹³ Anatthadukkhaṇam M. ¹⁴ balavatarā vanato M. ¹⁵ Dh. verse 283.

So duvidho taṇhāsanthavo mettisanthavo¹ ca, tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto.

Sinehavasena sineho, ālayakaraṇavasena apekkhati ti apekkhā. Vuttam pi c'etaṃ: Imāni te deva caturāsiti nagarasahassāni Kusāvatiṛājadhānipamukhāni², ettha devachandaṃ janehi, jivite³ apekkhaṃ karohi ti ālayaṃ karohi ti ayaṃ h'ettha attho.

Pāṭiekke pāṭiekke ārammaṇe bandhati ti paṭibandhu. Nātakatṭhena vā pāṭiekkō bandhū ti pi paṭibandhu. Niccasannissitaṭṭhena hi sattānaṃ taṇhāsamo bandhu nāma natthi ti. Ārammaṇānaṃ asanato āsā. Ajjhottharaṇato c'eva tittim anupagantvā va paribhuñjanato cā ti attho. Āsimsanavasena āsimsanā, āsimsitabhāvo āsimsitattaṃ. Idāni tassā pavattiṭṭhānaṃ dassetaṃ rūpāsā ti ādi vuttam. Tattha āsimsanavasena āsāya atthaṃ gahetvā rūpe āsā rūpāsā ti evaṃ nava padāni veditabbāni.

744. Ettha ca purimāni pañca pañca kāmagaṇavasena vuttāni, parikkhāralobhavasena⁴ chaṭṭhaṃ, taṃ visesato pabbajitānaṃ tato⁵ parāni tīni atittiyavatthivasena gahatṭhānaṃ. Na hi tesam dhanaputtajivitehi aññaṃ piyatarānaṃ atthi. 'Idaṃ mayhaṃ etaṃ mayhan ti vā, asukena me idaṃ dinnam idaṃ dinnan ti vā' evaṃ sante jappāpeti ti jappā. Parato dve padāni upasaggena vadḍhitāni, tato paraṃ aññaṃ akārena⁶ vibhajitaṃ āradḍhattā puna jappā ti vuttam. Jappanākāro jappanā, jappitassa bhāvo⁷ jappitattaṃ. Punappuna visaye lumpati ākaḍḍhati ti loluppo. Loluppassa bhāvo loluppaṃ, loluppākāro loluppāyanaṃ. Loluppassamaṅgino bhāvo loluppāyitattaṃ.

745. Puñcikatā ti⁸. Yāya taṇhāya lābhatṭhānesu puccham cālayamānāsu nakhā viya kampamānā vicaranti tassā kampamānāya taṇhāya nāmaṃ. Sādhu manāpe visaye kāmeti ti sādhu kamyō⁹, tassa bhāvo sādhu kamyatā.

¹ pattasanthavo M.

² °rājathāni° M.

³ vijite M.

⁴ parikkhāya° M.

⁵ pabbajitā nātato T.

⁶ aññākā-

rena T. ⁷ jappitabhāvo T.

⁸ puñcaṃ vikatā ti T.

pucañcika G. pucchakatā ti M. ⁹ °kāmo M.

Mātā mātucchā ti ādike ayuttatṭhāne rāgo ti adhammarāgo, yuttatṭhāne pi balavā hutvā uppannalobho visamalobho, rāgo visaman ti ādi vacanato vā yuttatṭhāne vā ayuttatṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammatṭhāne adhammarāgo, visamatṭhena visamalobho ti vedi-tabbo. Ārammaṇānaṃ nikāmanā nikanti, nikāmanākāro nikāmanā, patthanakavasena patthanā, pihāyanavasena pihanā¹, suṭṭhu patthanā sampatthanā, pañcasu kāmagaṇesu taṇhā kāmataṇhā, rūpārūpabhava taṇhā bhavataṇhā, ucchedasaṅkhāte vibhave taṇhā vibhavataṇhā, suddhe rūpabhavasmim yeva taṇhā rūpataṇhā, arūpabhava taṇhā arūpataṇhā, ucchedaditṭhisahagato rāgo ditṭhirāgo, nirodhe taṇhā nirodhataṇhā, sadde taṇhā saddataṇhā. Gandhataṇhādīsu pi es' eva nayo.

746. Oghādayo vuttatthā va kusaladhamme āvarati ti āvaraṇaṃ, chadanavasena chadanaṃ, satte vaṭṭasmim bandhatī ti bandhanaṃ, cittaṃ upagantvā kilissati kilitṭham² karoti ti upakkilesa, thāmagataṭṭhena anuseti ti anusayo, uppajjamānā cittaṃ pariyutṭhātī ti pariyutṭhānaṃ, uppajjitum appadānena kusalavāraṃ gaṇhātī ti attho.

Corā magge pariyutṭhimsu, dhuttā magge pariyutṭhimsū ti ādīsu hi maggaṃ gaṇhimsū ti attho. Evam idhā pi gahanatṭhe³ pariyutṭhānaṃ veditabbaṃ.

747. Paliveṭhanaṭṭhena⁴ latā viyā ti latā.

Latā ubbhijja tiṭṭhati ti⁵
āgatatṭhāne pi ayaṃ taṇhā latā va vuttā.

Vividhāni vatthūni icchatī ti vevicchaṃ, vaṭṭadukkhassa mūlan ti dukkhamūlaṃ, tass' eva dukkhassa nidānaṃ ti dukkhanidānaṃ, taṃ dukkhaṃ ito pabhavati ti dukkhappabhavo, bandhanaṭṭhena pāso viyā ti pāso, mā-rassa pāso mārapāso, duruggilanaṭṭhena baḷisaṃ viyā ti baḷisaṃ, mā-rassa baḷisaṃ mārabāḷisaṃ. Taṇhābhū-tā mā-rassa visayaṃ nātikkamanti, tesam upari māro vasam vatteti ti iminā pariyāyena mā-rassa visayo ti māra-

¹ pi bhanā T. ² saṃkilitṭham M. ³ gahanatṭhena T. M.

⁴ °vedhanaṭṭh° M. ⁵ Dhammap. verse 340.

visayo, nandanatthena¹ taṇhā va nandītaṇhā, nadi-
ajjhottharaṇatthena taṇhā va jālaṃtaṇhā². Yathā suna-
khā gaddulabaddhā yadicchakam niyyanti evaṃ taṇhābad-
dhā³ sattā ti dalhabandhanatthena gaddulaṃ viyā ti
gaddulaṃtaṇhā. Duppūraṇatthena taṇhā va samuddo
ti taṇhāsamuddo.

748. Dosaniddese⁴ anattam me acarī ti avadḍhim
me⁵ akāsi. Iminā upāyena sabbapadesu pi attho veditabbo.

Atthāne vā pana āghāto ti akāraṇe kopo. Ekacco hi
devo ativassatī ti kuppati, na vassatī ti kuppati, suriyo
tappatī ti kuppati, na tappatī ti kuppati, vāte vāyante pi
kuppati avāyante pi kuppati, sammajjitum asakkonto bo-
dhipaṇṇānam kuppati, cīvaram pārupitum asakkonto vā-
tassa kuppati, upakkhalitvā khānukassa kuppati, idaṃ san-
dhāya vuttam. Atthāne vā pana āghāto jāyatī ti tattha
heṭṭhā navasu ṭhānesu satte ārabba uppannattā kamma-
pathabhedo hoti. Atthānāghāto pana saṅkhāresu uppanno
kamma-pathabhedaṃ na karoti, cittaṃ āghātento uppanno
ti cittassa āghāto, tato balavataro paṭighāto, paṭi-
haññānavasena paṭighaṃ, paṭivirujjhatī ti paṭivirodho.
Kuppanavasena kopo. Pakopo sampakopo ti upasaggava-
sena padaṃ vadḍhitam. Dussanavasena doso. Padoso
sampadoso ti upasaggavasena padaṃ vadḍhitam. Cit-
tassa pana vyāpattī ti cittassa vipannattā viparivatta-
nākāro. Manam padussayamāno uppajjati ti manopa-
doso. Kujjhanavasena kodho, kujjhanākāro kujjhanā,
kujjhanabhāvo kujjhitattam. Idāni akusalaniddese vut-
tanayaṃ dassetum doso dussanā ti ādi vuttam, tasmā
yo evarūpo cittassa āghāto
. pe
kujjhitattan ti ca idha vutto doso dussanā ti ādinā va na-
yena heṭṭhā vutto ayaṃ vuccati doso ti. Evam ettha yojanā
kātabbā, evaṃ hi sati punaruttadoso⁶ paṭisedhito hoti.

¹ sandanatthena C. G. T. chandanatthena M. ² taṇhā-
jālam M. ³ °bandhā M. ⁴ Dhs. § 1060. ⁵ avud-
dhi me M. ⁶ punarutti° M.

749. Mohaniddeso¹ amohaniddese vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Sabbākārena pan'esa Vibhaṅgaṭṭhakathāya² āvibhavissati.

750. Tehi dhammehi ye dhammā sahetukā³ ti tehi hetudhammehi ye aññe hetudhammā vā na hetudhammā vā te sahetukā. Ahetukapade⁴ pi es' eva nayo.

Ettha ca hetu hetu yeva ca hoti tiṇṇam vā ekato upattiyam sahetuko ca, vicikicchuddhaccasahagato pana moho hetu ahetuko.

Hetusampayuttadukaniddese⁵ pi es' eva nayo.

751. Saṅkhatadukaniddese⁶ purimaduke vuttam⁷. Asaṅkhatadhātum sandhāya yo eva so dhammo ti ekavacananniddeso kato. Purimaduke pana bahuvacanavasena pucchāya uddhaṭṭatā ime dhammā appaccayā⁸ ti pucchānusandhinayena bahuvacanam katam.

Ime dhammā sanidassanā⁹ ti ādisu es' eva nayo.

752. Kenaci viññeyyadukaniddese¹⁰ cakkhuvīññeyyā ti cakkhuvīññāṇena vijānitabbā. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Ettha ca kenaci viññeyyā ti cakkhuvīññāṇādisu kenaci cakkhuvīññāṇena vā sotaviññāṇena vā vijānitabbā. Kenaci na viññeyyā ti ten 'eva cakkhuvīññāṇena vā sotaviññāṇena vā na vijānitabbā. Evam sante dvinnam pi padānam atthanānattato duko hoti ti. Heṭṭhā vuttatā ye te dhammā cakkhuvīññeyyā na te dhammā sotaviññeyyā ti ayam duko na hoti. Rūpam pana cakkhuvīññeyyam, saddo na cakkhuvīññeyyo ti imam attham gahetvā ye te dhammā cakkhuvīññeyyā na te dhammā sotaviññeyyā. Ye vā pana te dhammā sotaviññeyyā na te dhammā cakkhuvīññeyyā ti ayam eko duko ti veditabbo. Evam ekekandriyamūlake cattāro cattāro katvā visati dukā vibhattā ti veditabbā.

¹ Dhs. § 1061. ² °kathāya T. ³ Dhs. § 1073. ⁴ Dhs. § 1074. ⁵ Dhs. § 1095 and foll. ⁶ Dhs. § 1085, 1086. ⁷ vattam M. ⁸ apaccayā M. Dhs. § 1084. ⁹ Dhs. § 1087 and foll. ¹⁰ Dhs. § 1095.

753. Kiṃ pana manoviññāṇena kenaci viññeyyā kenaci na viññeyyā natthi ten'ettha dukā na vuttā ti? Na¹ natthi. Vavatthānābhāvato pana na vuttā. Na hi tathā cakkhuvīññāṇena aviññeyyā evā ti vavatthānaṃ atthi. Evaṃ ca manoviññāṇenā pi ti vavatthānābhāvato ettha dukā na vuttā. Manoviññāṇena pana kenaci viññeyyā c'eva aviññeyyā cā ti ayam attho atthi. Tasmā so avutto pi yathā lābhavāsena veditabbo.

Manoviññāṇan ti hi saṅkhaṃ gatehi kāmāvacaradhammehi kāmāvacaradhammā eva tāva kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Tehi yeva rūpāvacarādi dhammā pi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Rūpāvacarehi pi kāmāvacarā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Teh'eva rūpāvacarādayo pi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Arūpāvacarehi pana kāmāvacarā rūpāvacarā apariyāpannā ca neva viññeyyā. Arūpāvacarā pana kehici viññeyyā kehici aviññeyyā te pi kecid eva viññeyyā keci aviññeyyā. Apariyāpannehi kāmāvacarādayo neva viññeyyā, apariyāpannā pana nibbānena aviññeyyattā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā te pi ca maggaphalānaṃ aviññeyyattā kecid eva viññeyyā keci aviññeyyā ti.

754. Āsavaniddese² pañcakāmaguṇiko rāgo kāmāsavo nāma. Rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikan ti sassa-tadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā bhavāsavo nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhāsavo nāma. Atthasu ṭhānesu aññāṇaṃ avijjāsavo nāma. Tattha tattha āgatesu pana āsavesu asammohatthā³ ekavidhādibhedo veditabbo.

Atthato h'ete cira parivāsiyaṭṭhena āsavā ti evaṃ ekavidhā va honti. Vinaye⁴ pana diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ samvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā ti duvidhena āgatā. Suttante saḷāyatane tāva tayo me āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo⁵ ti ti-vidhena āgatā.

Nibbedhikapariyāye⁶: atthi bhikkhave āsavā nirayagāmi-

¹ no M. ² Dhs. § 1096. ³ asammohattham T. ⁴ Comp. Papanācasūdanī l. 1. ⁵ Dhs. § 1097, 1098, 1100. ⁶ Comp.

niyā, atthi āsavā tiracchānayanigāminiyā, atthi āsavā pettivisayagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā, atthi āsavā devalokagāminiyā ti pañcavidhena āgatā. Chakkaniṭṭhāte Āhuneyyasutte¹: Atthi bhikkhave āsavā saṃvarā pahātabbā, atthi āsavā paṭisevanā pahātabbā, atthi āsavā adbhivāsanaṃ pahātabbā, atthi āsavā parivajjanā pahātabbā, atthi āsavā vinodanā pahātabbā, atthi āsavā bhāvanā pahātabbā ti chabbidhena āgatā.

Sabbāsavapariyaye dassanā pahātabbehi saddhiṃ satta-vidhena āgatā. Idha paṇ'ete kāmāsavādibhedato catubbidhena āgatā, tatrāyaṃ vacanatto pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāme āsavo kāmāsavo.

Rūpārūpasāṅkhāte kammato ca uppattito ca duvidhe pi bhavā āsavo bhavāsavo, diṭṭhi eva āsavo diṭṭhāsavo, avijjā va āsavo avijjāsavo.

755. Kāmesū² ti pañcasu kāmaguṇesu kāmaccchando ti kāmāsāṅkhāto chando na kattukamyatāchando na dhammachando. Kāmanavasena rajjanavasena ca kāmo yeva rāgo kāmārāgo, kāmanavasena nandanavasena ca kāmo va nandī ti kāmānandī, evaṃ sabbattha kāmattṭham viditvā tanhāyanatṭhena kāmataṅhā, sinehanatṭhena kāmāsineho, paridahanatṭhena kāmāpariḷāho, mucchanatṭhena kāmamucchā, gilitvā pariniṭṭhāpanatṭhena kāmajjosānaṃ veditabbam. Ayaṃ vuccatī ti atṭhahi padehi vibhatto kāmāsavo nāma vuccati.

756. Bhavesu bhavaccchando³ ti rūpārūpabhavesu bhavapatthanāvasena pavatto chando bhavaccchando. Sesapadāni pi iminā va nayena veditabbāni.

757. Sassato loko ti vā⁴ ti ādīhi dasah'ākārehi⁵ diṭṭhippabhedo va vutto. Tattha sassato loko ti ettha khandhapañcakaṃ loko ti gahetvā ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko ti gahetvā ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko ti gaṇhantassa sassatan ti gaṇhānakārapavattā diṭṭhi.

¹ Comp. Majjhimanikāya I, p. 7—11.

² Dhs. § 1097.

³ Dhs. § 1098.

⁴ Dhs. § 1099.

⁵ das' ārahārehi M.

Asassato ti tam eva lokam ucchijjati¹ vinassati ti gaṇhantassa ucchedagaṇhaṇākārapavattā diṭṭhi.

Antavā ti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kaṣiṇe samāpannassa anto samāpattiyam pavattitarūpārūpadhamme loko ti ca kaṣiṇaparichedantena antavā ti ca² gaṇhantassa antavā loko ti gahaṇākārapavattā diṭṭhi.

Sā sassatadiṭṭhi pi hoti ucchedadiṭṭhi pi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim kaṣiṇe samāpannassa anto samāpattiyam pavattitarūpārūpadhamme loko ti ca kaṣiṇaparichedantena³ ca ananto ti gaṇhantassa anantavā loko ti ca gahaṇākārapavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhi pi hoti ucchedadiṭṭhi pi.

Tam jivam tam sarīran ti bhedanadhammassa sarīrass' eva jivan ti gahitattā sarīre ucchijjamāne jivam pi ucchijjati ti ucchedagahaṇākārapavattā diṭṭhi. Dutiya-padesasarīrato aññassa jivassa gahitattā sarīre ucchijjamāne pi jivam na ucchijjati ti sassatagahaṇākārapavattā diṭṭhi. Hoti Tathāgato ādisu pana satto Tathāgato nāma so param maraṇā hoti ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi, na hoti ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi, hoti ca na ca hoti ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi, neva hoti na na hoti ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadīṭṭhi. Ime dhammā āsavā ti ime kāmāsavā ca bhavāsavā⁴ ca rāgasavasena ekato katvā saṅkhepato tayo vitthārato cattāro dhammā āsavā nāma.

758. Yo pana brahmāṇam vimānakapparukkhaābharaṇesu chandarāgo uppajjati so kāmāsavo nāma hoti na hoti ti? Na hoti. Kasmā? Pañca kāmagaṇikassa rāgassa idh' eva pahinattā hetu gocchakam pana patvā lobho hetu nāma hoti, gandhagocchakam patvā abhijjhākāyagandho nāma, kilesagocchakam patvā lobho kilesa nāma hoti. Diṭṭhisahajāto pana rāgo kāmāsavo hoti na hoti ti? Diṭṭhirāgo nāma hoti. Vuttam h'etaṃ: Diṭṭhirāgaratte purisapuggale dinnam dānam na mahapphalam hoti na

¹ uppajjati T. ² om M. ³ °paricchedam tena ca T.

⁴ kāmāsavañ ca bhavāsavañ ca M.

mahānisamsam. Ime pana āsave kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmāsavo anāgāmi maggena pahiyati, bhavāsavo arahattamaggena, diṭṭhāsavo sotāpattimaggena, avijjāsavo arahattamaggena, maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhāsavo pahiyati, anāgāmi maggena kāmāsavo, arahattamaggena bhavāsavo avijjāsavo cā ti.

Samyojanesu mānaniddese¹ seyyo 'ham asmī ti māno ti uttamatṭhena ahaṃ seyyo ti evaṃ uppannamāno. Sadiso 'ham asmī ti samasamatṭhena ahaṃ sadiso ti evaṃ uppannamāno. Hīno 'ham asmī ti lāmakatṭhena ahaṃ hīno ti evaṃ uppannamāno evaṃ seyyamāno sadisamāno hīnamāno ti ime tayo mānā tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjanti. Seyyassā pi hi ahaṃ seyyo sadiso hīno ti tayo mānā uppajjanti sadisassā pi hīnassā pi.

Tattha seyyassa seyyo māno va yathāvamāno, itare dve ayathāvamānā, sadisassa sadisamāno va, hīnassa hīnamāno va yathāvamāno, itare dve ayathāvamānā.

Iminā kiṃ kathitaṃ? Ekassa tayo mānā uppajjanti ti kathitaṃ. Khuddakavatthuke pana paṭhamakamānabhājanīye eko māno tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjati ti kathito.

Mānakaṇavasena va² māno maññanā maññitattan ti ākārahāvaniddesā.

Ussitatṭhena³ uṇṇati yass' uppajjati taṃ puggalaṃ. Uṇṇāmeti ukkhipitvā ṭhapeti ti uṇṇamo, samussitatṭhena dhajo, ukkhipanaṭṭhena cittaṃ sampaggaṇhāti ti sampaggāho.

Ketu vuccati bahūsu dhajesu accuggatadhajo māno pi punappuna uppajjamāno aparāpare⁴ upādāya accuggatṭhena ketum viyāti ketuketum icchati ti ketukamyatassa bhāvo ketukamyatā, sā pana cittassa na attano. Tena vuttam: Ketukamyatā cittassā ti. Mānasampayuttam hi cittaṃ ketum icchati, tassa ca bhāvo ketusaṅkhato māno ti.

¹ Dhs. § 1116.

² om. M.

³ Maggatiṭṭhena T.

⁴ parāpare M.

759. Issānidde¹ yā paralābhasakkāragarukāramānana-vandanapūjanāsu issā ti yā etesu paresu lābhādīsu kiṃ iminā imesan ti parasampattikhiyyanalakkhaṇā issā. Tattha lābho ti cīvarādinaṃ catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. Issukī hi puggalo parassa taṃ lābhaṃ khiyyati. 'Kiṃ imassa iminā ti icchati' sakkāro² ti. Tesam yeva paccayānaṃ sukatānaṃ sundarānaṃ paṭilābho garukāro ti garukiriyākaraṇaṃ. Mānanan ti manena piyakaraṇaṃ, vandanān ti pañcapaṭiṭṭhitena vandaṇaṃ, pūjanā ti gandhamālādīhi pūjanā. Issākāraṇavasena issā, issākāro issāyanā, issāyitabhāvo issāyitattaṃ, usuyyanādīni issādivevacanāni. Imissā pana issāyanakhiyyanalakkhaṇaṃ āgārikena pi anāgārikena pi dīpetabbaṃ. Agāriyo hi ekacco kasivanijjādīsu³ aññatarena ājīvena attano purisakāraṃ nissāya bhaddakaṃ yānaṃ vā vāhanaṃ vā labhati, aparo tassa alābhattiko⁴ tena lābhena na tussati. 'Kadā nu kho esa imissā sampattiyā parihāyitvā kapaṇo hutvā carissati' ti cintetvā yadā taṃ ekena kāraṇena tasmim tāya sampattiyā parihīno attamano hoti anāgāriyo pi eko issāmanako aññaṃ attano sutapariyattīdīni nissāya uppannalābhādisampattiṃ disvā 'kadā nu kho eso⁵ imehi lābhādīhi parihāyissati' ti cintetvā yadā naṃ ekena kāraṇena parihīnaṃ passati tadā attamano hoti evaṃ parasampattikhiyyanalakkhaṇā⁶ issā ti veditabbā.

760. Macchariyanidde⁷ vatthuto macchariyadassanattaṃ pañca macchariyāni āvāsamacchariyan ti ādi vuttaṃ. Tattha āvāse macchariyaṃ āvāsamacchariyaṃ. Sesapadesu pi es' eva nayo.

Āvāso⁸ nāma sakalārāmo pi pariveṇaṃ pi ekovarako pi rattitṭhānalenādīni⁹ pi. Tesu vasantā sukhaṃ vasanti, paccaye labhanti, eko bhikkhu vattasampannaṃ¹⁰ eva pesalassa¹⁰ bhikkhuno tattha āgamaṇaṃ na icchati, āgato pi

¹ Dhs. § 1121. ² sakkārā M. ³ kathiṇavan° M. ⁴ alābhattiko C. T. ⁵ eko T. ⁶ sampattikkhiyo M. ⁷ Dhs. § 1122. Comp. Puggalapaññatti II, 3. ⁸ āvāse M. ⁹ rattitṭhānadivāṭhānādīni M. rattilenādīni T. ¹⁰ pesakalassa M.

khippam gacchatū ti cinteti, idaṃ āvāsamacchāriyanāma. Bhaṇḍanakārakādīnaṃ pana tattha vāsaṃ anicchato āvāsamacchāriyaṃ na hoti.

761. Kulaṃ ti upatṭhākakulam¹ pi nātikulam pi. Tattha aññassa upasaṅkamaṇaṃ anicchato² kulamacchāriyaṃ hoti. Pāpappuggalassa pana upasaṅkamaṇaṃ anicchato pi macchāriyaṃ nāma na hoti. So hi tesam pasāda-bhedāya³ paṭipajjati. Pasādaṃ rakkhituṃ samatthass'eva pana bhikkhuno tattha upasaṅkamaṇaṃ anicchato macchāriyaṃ nāma hoti.

762. Lābho⁴ ti catupaccayalābho va. Taṃ aññasmiṃ silavante labhante yeva mā labhatū ti⁵ cintentassa lābhamacchāriyaṃ hoti. Yo ca pana saddhādeyyaṃ⁶ vini-pāṭeti aparibhogadupparibhogādivasena vināseti pūtibhāvaṃ gacchantam pi aññassa na deti taṃ disvā sace imaṃ esa na labheyya añño silavā labheyya paribhogaṃ gaccheyyā ti cintentassa macchāriyaṃ nāma natthi.

763. Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇo pi guṇavaṇṇo pi. Tattha sarīravaṇṇamaccharīpuggalo⁷ paro pāsādiko rūpavā ti vutte⁸ na kathetukāmo hoti guṇavaṇṇamaccharī sīlena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇaṃ na kathetukāmo hoti.

764. Dhammo ti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakaṃ paṭivedhadhammaṃ na macchārāyanti attanā patividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedaṃ icchanti, taṃ pana paṭivedhaṃ pare jānantū ti icchanti.

Tantidhamme yeva pana dhammacchāriyaṃ nāma hoti, tena samannāgato puggalo yaṃ gūlhaṃ ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti taṃ aññaṃ na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena dhammaṃ vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti ayaṃ dhammaccharī nāma na hoti. Tattha ekacco puggalo lolo⁹ hoti, kālena samano hoti, kālena brāhmaṇo,

¹ upatṭhānak° T. ² aniccato M. ³ pasādābhed° M.

⁴ lobho M. ⁵ labhantū ti M. ⁶ saddāseyyaṃ M.

Comp. Dhammap. p. 395. ⁷ kiriyavaṇṇe macchapuggalo M.

⁸ vuttaṃ M. ⁹ lobho M.

kālena niḡaṇṭho. Yo hi bhikkhu ayaṃ puḡgalo pavēṇi-
āgataṃ taṇṭiṃ saṇḡhaṃ sukhumaṃ dhammantaraṃ bhin-
ditvā ālulissatī ti na deti ayaṃ puḡgalaṃ upaparikkhitvā
dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana ayaṃ dhammo
saṇḡhasukhumo sacāyaṃ puḡgalo gaṇḡhissati añṇaṃ vyāka-
ritvā attānaṃ āvikatvā nassissatī ti na deti ayaṃ dham-
maṃ upaparikkhitvā puḡgalānuggahena na deti nāma.

Yo pana sac'āyaṃ imaṃ dhammaṃ gaṇḡhissati ambhākaṃ
samayaṃ bhindituṃ samattho bhavissatī ti na deti ayaṃ
dhammaccharī yeva nāma.

765. Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva
yakkho vā peto vā hutvā tass' eva āvāsassa saṅkāraṃ sī-
sena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmaṃ kule
añṇesaṃ dānaṃānādīni karonte disvā 'bhinnaṃ vat'idaṃ
kulaṃ mamā' ti cintayato lohitaṃ pi mukhaṭṭo uggacchatī
kucchivirecanaṃ pi hoti antāni pi khaṇḡākhaṇḡāni hutvā
nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṃghassa vā gaṇassa
vā santake lābhe maccharāyitvā puḡgalikaparibhogāṃ
viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā ajagaro vā
hutvā nibbattati. Sarīravaṇṇaḡuṇavaṇṇamaccharena pana
pariyattidhammacchariyena ca attano vaṇṇaṃ vaṇṇo ti¹
paresaṃ vaṇṇo kiṃ vaṇṇo eso ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto
pariyattim ca² kassaci kiñci adento³ dubbaṇṇo c'eva eḷa-
mūgo ca hoti. Api ca āvāsamacchariyena lohagehe pac-
cati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyena
gūṭhaniraye nibbattati, vaṇṇamacchariyena bhava nibbat-
tassa vaṇṇo nāma na hoti, dhammacchariyena kukkuḷa-
niraye nibbattati. Maccharāyanakavasena⁴ maccheraṃ,
maccharāyanākāro maccharāyanā⁵, maccharāyitassa⁶
maccherasamaḡgino bhāvo maccharāyitattaṃ.

766. 'Mayh'eva hontu⁷ mā añṇassā ti' sabbā pi attano
sappattiyo vyāpetuṃ icchatī ti viviccho. Vivicchassa
bhāvo vevicchaṃ. Mudumacchariyass'etaṃ nāmaṃ.

¹ vaṇṇe ti T. ² pariyattidhammaṇ ca. ³ adanto M.
⁴ maccharānavasena M. ⁵ maccharanākāro maccha-
ranā M. ⁶ maccherayitassa T. maccherena āhitassa M.
⁷ hotu M.

767. Kadariyo vuccati anariyo, tassa bhāvo kadariyam, thaddhamacchariyass' etam nāmaṃ. Tena hi samannāgato puggalo param pi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttam pi c'etam:

Kadariyo pāpasaṅkappo micchādītthi anādaro

Dadamānaṃ nivāreti yācamānāna bhojanan ti.

768. Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṃ aṅcati saṅkocati ti kaṭukaṅcuko, tassa bhāvo kaṭukaṅcukatā¹. Aparo nayo: kaṭukaṅcukatā vuccati kaṭacchugāho. Samattikapuṇṇāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto sabbato bhaṅgena² saṅkuṭitena aggakaṭacchunā gaṇhāti, pūretvā gahetaṃ na sakkoti, evaṃ macchariyapuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmim saṅkucite kāyo pi tath' eva saṅkucati patikuṭati paṭivaṭṭati³ na sampasāriyatī ti maccheraṃ kaṭukaṅcukatā⁴ ti vuttaṃ.

769. Aggahitattaṃ cittassā ti paresaṃ upakāraṇe dānādina ākārena yathā na sampasāriyatī ti evaṃ ācaritvā⁵ gahitabhāvo cittassa. Yasmā pana macchariyapuggalo attano santakaṃ aparesaṃ adātukāmo⁶ hoti parasantakaṃ gaṇhitukāmo⁷ tasmā idaṃ macchariyam. 'Mayh' eva hotu mā aññassā ti' pavattivasen'assa sampattinaṃ⁸ niguhaṇalakkhaṇatā attasampattigahaṇalakkhaṇatā vā⁹ veditabbā. Sesam imasmiṃ gocchake uttānattham eva.

770. Imāni pana samyojanāni kilesapaṭipāṭiyā āharitaṃ vaṭṭanti¹⁰ maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmarāgaṭiḥhasamyojanāni anāgāmimaggena pahiyanti, mānasamyojanam arahattamaggena, diṭṭhivicikicchā-sīlabbataparāmāsā¹¹ sotāpattimaggena, bhavarāgasamyojanam arahattamaggena, issāmacchariyāni sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā diṭṭhivicikicchā-sīlabbataparāmāsa-issā-macchariyāni sotāpattimaggena pahiyanti,

¹ Comp. Morris J. P. T. S. 1887 p. 159 foll. ² bhā-
vena M. ³ paṭinivattati M. ⁴ kucchukatā M. ⁵ āva-
ritvā M. ⁶ paresam addhātukāmo M. ⁷ parasantarāgaṇi-
tukāmo M. ⁸ assa attasamp^o T. ⁹ parasampattilak-
khaṇatā vā M. ¹⁰ vaṭṭati M. ¹¹ °māso M.

kāmarāgapatiḡhā anāḡāmimaggena, mānabhavarāḡa-avijjā arahattamaggenā ti.

771. Ganthagocchake¹ nāma kāyaṃ gantheti, cutipāṭi-sandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭeti ti kāyagantho. Sabbaññūbhāsitaṃ pi paṭikkhipivā sassato loko idam eva saccaṃ mogham aññan ti iminā ākārena abhinivisati ti idam saccābhiniveso². Yasmā pana abhijjhā kāmarāḡānaṃ viṣeso atthi tasmā abhijjhākāyaganthassa pada-bhājane yo kāmesu kāmacchando ti kāmarāḡo ti avatvā yo rāḡo sārāḡo ti ādi vuttaṃ. Iminā yaṃ hetthā vuttaṃ brahmānaṃ³ vimānādīsu chandarāḡo kāmasavo nāma na hoti ganthagocchakaṃ patvā abhijjhākāyagantho hoti ti taṃ suvuttan ti veditabbaṃ. Parato kilesagocchake pi es' eva nayo.

Ṭhapetvā sīlabbataparāmāsan ti idam yasmā sīlabbataparāmāso idam eva saccan ti ādinā ākārena nābhinivisati silena suddhī ti ādinā eva pana abhinivisati tasmā micchādīṭṭhibhūtaṃ pi paṭikkhipanto ṭhapetvā ti āha.

772. Nivaraṇagocchakassa thīnamiddhaniddeso⁴ cittassa akalyatā ti cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallako ti vuccati. Vinaye pi vuttaṃ: Nāham⁵ bhante akallako ti⁶.

Akammaññatā ti cittagelaññasaṅkhāto akammaññatākāro. Oliyānā ti oliyanākāro. Iriyāpathakacittaṃ hi iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkantaṃ rukkhe vaggulī viya khile lagitaphāṇitavārako⁷ viya oliyati. Tassa taṃ ākāraṃ sandhāya oliyanā ti vuttaṃ. Dutiyapadaṃ upasaggena vadḍhitaṃ. Līnan ti avipphārikatāya patikuṭitaṃ, itāre dve ākārabhāvaniddesā.

Thīnan ti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya⁸ ghaṇabhāvena ṭhitaṃ. Thīyanā ti ākāraniddeso thīyanabhāvo⁹. Thīyitattaṃ avipphāravasen' eva thaddhatā ti attho.

¹ Dhs. § 1135 and foll.

² Dhs. § 1139.

³ brahmū-

naṃ T.

⁴ Dhs. § 1156.

⁵ nāyaṃ M.

⁶ Suttavi-

bhaṅga I, p. 62.

⁷ laggita^o M.

⁸ °vippari^o M.

⁹ thīyitabhāvo T. M.

773. Kāyassā ti¹ khandhattayasankhātassa nāma kāyassa. Akalyatā² akammaññatā ti heṭṭhāvuttanayam eva. Megho viya ākāsaṃ kāyaṃ onayhati ti onāho, sabbatobhāgena onāho pariyoṇāho, abbhantare samorundhati ti antosamorodho. Yathā hi nagare rundhitvā gahite manussā bahi nikkhamitum na labhanti evaṃ pi middhena samoruddhā dhammā vipphāravasena nikkhamitum na labhanti³ tasmā antosamorodho ti vuttam.

Medhati ti⁴ middham, akammaññābhāvena vihiṃsati ti attho. Supanti tenā ti soppaṃ, akkhidalādīnaṃ pacalabhāvaṃ karoti ti pacalāyikā. Supanā supitattan ti ākārabhāvaniddesa⁵. Yaṃ pana tesam purato soppaṃ padaṃ tassa puna vacanena kāraṇaṃ vuttam eva.

Idaṃ vuccati thīnamiddhanīvaraṇaṃ ti. Idaṃ thīnañ ca middhañ ca ekato katvā āvaraṇaṭṭhena thīnamiddhanīvaraṇaṃ ti vuccati. Yaṃ yebhuyyena sekhaputhujanānaṃ⁶ niddāya pubbhāgaaparabhāgesu uppajjati arahattamaggena samucchijjati. Khīṇāsavaṇaṃ pana karajakāyassa dubbalabhāvena bhavaṅgotaraṇaṃ hoti, tasmim asammisse vattamāne⁷ tesu pattiyā tesam⁸ niddā nāma hoti.

774. Ten' āha Bhagavā: 'Abhijānāmi kho panāhaṃ Aggivesana gimhānaṃ pacchime māse catugguṇaṃ saṃghāṭiṃ paññāpetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā⁹ ti'. Evarūpo panāyaṃ karajakāyassa dubbalabhāvo na maggavajjho upādiṇṇake pi anupādiṇṇake pi labbhati, upādiṇṇake labbhamāno yadā khīṇāsavo dīghamaggaṃ gato hoti aññataraṃ vā pana kammaṃ katvā kilanto evarūpe kāle labbhati, anupādiṇṇake labbhamāno paṇṇapupphesu labbhati ti. Ekaccānaṃ hi rukkhānaṃ paṇṇāni suriyātapena pasāriyanti rattim patikuṭanti, paduṃmapupphādīni suriyātapena pupphanti rattim puna pati-

¹ Dhs. § 1157. ² akallatā T. M. ³ honti M. ⁴ Meti ti M. ⁵ °niddeso M. ⁶ sakkhaputh° M. ⁷ vattamāno M. ⁸ tesu panti sā nesam M. ⁹ okkamantā (?) T.

Comp. Majjhimanikāya I, 249.

kuṭanti, idaṃ pana middhaṃ akusalattā khīṇāsavānaṃ na hotī ti.

Tattha siyā na middhaṃ akusalaṃ, kasmā rūpattā? Rūpaṃ hi avyākatam idaṃ ca rūpaṃ. Ten' eva ettha kāyassa akalyatā¹ akammaññatā ti kāyagahaṇaṃ katan² ti. Yadi kāyassā ti vuttamatten'³ etaṃ rūpaṃ kāyapassaddhādayo pi dhammā rūpaṃ eva bhaveyyuṃ.

775. Sukhaṃ ca kāyena paṭisaṃvedeti kāyena ca paramatthasaccam⁴ sacchikarotī ti. Sukhapaṭisaṃvedanaparamatthasaccasacchikaraṇāni⁵ pi rūpakāyena siyuṃ, tasmā na vattabbaṃ: etaṃ rūpaṃ middhan ti. Nāmakāyo hi ettha kāyo nāma. Yadi nāmakāyo atha 'kasmā soppaṃ pacalāyikā ti' vuttaṃ. Na hi nāmakāyo supati na pacalāyatī ti. Liṅgādīni viya indriyassa tassa phalattā. Yathā hi itthiliṅgaṃ itthinimittam itthikuttam itthākappo ti imāni liṅgādīni itthindriyassa phalattā vuttāni. Evam imassā pi nāmakāyagelaññasaṅkhātassa middhassa phalattā soppādīni vuttāni. Middhe hi sati tāni hontī ti phalūpacārena middhaṃ arūpaṃ pi samānaṃ soppaṃ pacalāyikā supanā supitattan ti vuttaṃ. Akkhidalādinam pacalabhāvaṃ karotī ti pacalāyikā ti vacanatthenā pi cāyaṃ attho sādhitō yeva ti na rūpaṃ middhaṃ.

776. Onāhādīhi pi c'assa arūpabhāvo dīpito yeva. Na hi rūpaṃ nāmakāyassa onāho pariyaonāho antosamorodho hotī ti. Nanu ca iminā va kāraṇen' etaṃ rūpaṃ. Na hi arūpaṃ kassaci onāho na pariyaonāho na antasamorodho hotī ti. Yadi evaṃ āvaraṇaṃ pi na bhaveyya tasmā yathā kāmacchandādayo arūpadhammā āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇā evaṃ imassā pi onāhanādi-atthena onāhanādītā vedītabbā⁶.

777. Api ca pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese⁷ paññāya dubbalikaraṇe⁸ ti vacanato p'etaṃ arūpaṃ⁹. Na

¹ akallatā M. ² gatan M. ³ vuttametten' M. ⁵ paramattasaccam T. ⁵ °paramattasacc° T. ⁶ onahanā ti di atthena onādi na ved° T. ⁷ upakkileso T. ⁸ dubbalikarati T. ⁹ Comp. Mahāparinibbānas. p. 11.

hi rūpaṃ cittūpakkilesa na paññāya dubbalikaraṇaṃ hoti ti. Kasmā na hoti? Nanu vuttaṃ: santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā suraṃ pivanti merayaṃ pivanti surāmera-yapāṇā appaṭiviratā¹. Ayaṃ bhikkhave paṭhama samaṇabrāhmaṇānaṃ upakkilesa ti. Aparāṃ pi vuttaṃ: cha kho me gahapatiputta ādinavā surāmerayamajjapamādatṭhānā-nuyoge sandiṭṭhikā dhanāñjāni², kalahappavaḍḍhani, rogānaṃ āyatanāṃ, akittisañjanaṇi³, kopīnaṃ nidamsaṇi, paññāya dubbalikaraṇi tveva chaṭṭhaṃ padaṃ bhavati ti. Paccakkhato pi c'etaṃ siddham eva. Yathā majje udaragate cittaṃ sankilissati paññā dubbalā hoti tasmā majjāṃ viya middham pi cittasaṅkilesa ca paññādubbalikaraṇā ca siyā tinapaccayaniddesato⁴. Yadi hi majjāṃ saṅkilesa bhavēyya so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetasa upakkilesa ti vā.

778. Evam eva kho bhikkhave pañc'ime cittassa upakkilesā yehi upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na c'eva muduṃ⁵ hoti na ca kammaniyaṃ na ca⁶ pabhassaraṃ pabhaṅgu ca na sammāsamādhīyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañca? Kāmacchando bhikkhave cittassa upakkilesa ti vā. Katame ca bhikkhave cittassa upakkilesā? Abhiññā visamalobho cittassa upakkilesa ti vā evam ādisu upakkilesaniddesesu niddesaṃ⁷ āgaccheyya.

779. Yasmā pana tasmim pi te kilesā⁸ uppajjanti ye cittasaṅkilesā c'eva paññāya ca dubbalikaraṇā honti tasmā⁹ tesāṃ paccayattā paccayaniddesato evaṃ vuttaṃ. Middham pana sayāṃ eva cittasaṅkilesa c'eva paññādubbalikaraṇā¹⁰ cā ti arūpaṃ eva middham. Kiñ ca bhīyyo sampayogavacanato thīnamiddhanīvaraṇaṃ? Avijjānīvaraṇena nīvaraṇāṃ c'eva nīvaraṇasampayuttaṃ cā ti vuttaṃ. Tasmā sampayogavacanato na-y-idaṃ rūpaṃ. Na hi rūpaṃ¹¹ sampayuttasaṅkhaṃ labhati ti. Athā pi siyā yathā-

¹ Aṅguttara IV, 50. ² dhanāñjāni T. ³ akkhitti° M.
⁴ tinapaccayaniddesadesato T. ⁵ mudu M. ⁶ om. M.
⁷ upakkilesaniddesesaṃ M. ⁸ upakkilesā M. ⁹ M. *inserts* c'etaṃ. ¹⁰ paññāyadub° M. ¹¹ nābhīrūpaṃ T.

lābhavasen'etaṃ vuttaṃ yathā pi¹ sippikasambukam pi sakkharakaṭṭhalam pi macchagumbam² pi carantam pi tiṭṭhantam pi³ yathālābhavasena vuttaṃ. Sakkharakaṭṭhalam hi tiṭṭhati yeva, na carati, itaradvayaṃ tiṭṭhati pi carati pi. Evaṃ idhā pi middham nīvaraṇam eva na sampayuttam, thīnaṃ nīvaraṇam pi sampayuttam pi ti sabbam ekato katvā yathālābhavasena nīvaraṇaṃ c'eva nīvaraṇasampayuttaṃ cā ti vuttaṃ.

Middham pana yathā sakkharakaṭṭhalam tiṭṭhat' eva na carati. Evaṃ nīvaraṇam eva na sampayuttam. Tasmā rūpam eva middham ti na rūpabhāvasiddhito. Sakkharakaṭṭhalam hi na carati ti vinā pi suttena siddham⁴. Tasmā tattha yathālābhavasen'attho hotu. Middham pana rūpam ti asiddham etaṃ. Na sakkā tassa iminā suttena rūpabhāvo sādhetuṃ ti. Middhassa rūpabhāvā siddhito na-yidam yathālābhavasena vuttam ti arūpam eva middham.

780. Kiṃ ca bhīyyo cattattā ti ādi vacanato? Vibhaṅgasmim hi vigatathīnamiddho ti. Tassa thīnamiddhassa cattattā vantattā muttattā pahīnattā⁵ paṭinissatṭhattā tena vuccati vigatathīnamiddho ti. Idam cittaṃ imamhā pi thīnamiddhā sodheti visodheti parisodheti moceti vimoceti parimoceti tena vuccati vigatathīnamiddho ti. Cittaṃ parisodheti cā ti evaṃ vantattā ti ādi vuttaṃ⁶. Na ca rūpam evaṃ vuccati, tasmā pi arūpam eva middham ti. Na citta-jass' asambhavavacanato. Tividham hi middham cittajam utujam āhārajam⁷ ca. Tasmā yaṃ tattha cittajam tassa vibhaṅge jhānacittehi asambhavo vutto. Na arūpabhāvo sādhitō ti rūpam eva middham ti. Na rūpabhāvā siddhito va. Middhassa hi rūpabhāve siddhe sakkā etaṃ laddhum. Tattha citta-jass' asambhavo vutto. So eva na sijjhatī ti arūpam eva middham⁸. Kiṃ ca bhīyyo pahānavacanato. Bhagavatā hi: cha bhikkhave dhamme pahāya bhabbo⁹

¹ hi M. ² Comp. Majjhimanikāya I, 279. ³ M. *inserts* evaṃ ekato katvā. ⁴ siddhā M. ⁵ pariṇānattā T.
⁶ vigatathīnamiddho ti cā ti evaṃ cattattā ti ādi vuttaṃ M.
⁷ Comp. Visuddhimagga in J. P. T. S. p. 148. ⁸ siddham T. ⁹ sabbo M.

paṭhamajjhānam¹ upasampajja viharitum. Katame cha? Kāmacchandaṃ vyāpādaṃ thīnamiddhaṃ uddhaccakukkuccaṃ vicikicchā².

781. Kāmesu kho pan' assa ādinavo sammappaññāya sudiṭṭho hoti ti ime pañca nīvaraṇe pahāya balavatiyā paññāya attatthaṃ vā ñassatī ti ādisu ca. Middhassā pi pahānam vuttam na ca rūpaṃ pahātabbaṃ. Yath'āha: rūpakkhandho abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabbo na bhāvetabbo ti². Imassa pahānavacanato pi arūpaṃ eva middhaṃ na rūpassā pi. Pahānavacanato rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ, taṃ pajahathā ti. Ettha hi rūpassā pi pahānam vuttam eva, tasmā akāraṇam etan ti na aññathā vuttattā. Tasmim hi sutte: yo bhikkhave rūpe chandarāgavinayo³ taṃ tattha pahānan ti evaṃ chandarāgapahānavasena rūpappahānaṃ vuttam. Taṃ yathā cha dhamme appahāya pañca nīvaraṇe pahāyā ti evaṃ pahātabbam eva vuttan ti aññathāvuttattā na rūpaṃ middhaṃ. Tasmā yān'etāni: 'so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese ti' ādini suttāni vuttāni etehi c'eva aññehi ca suttehi arūpaṃ eva middhan ti veditabbaṃ.

782. Tathā hi pañc' ime bhikkhave āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhorohā⁴ paññāya dubbalikaraṇā. Katame pañca? kāmacchando bhikkhave
 pe
 thīnamiddhaṃ bhikkhave āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso ajjhorohaṃ⁵ paññāya dubbalikaraṇaṃ ti ca. Thīnamiddhanīvaraṇaṃ bhikkhave andhakaraṇaṃ⁶ acakkhukaraṇaṃ aññāpakaraṇaṃ paññānirodhikaṃ vighātapakkhikaṃ anibbānasamvattanikaṃ ti ca.

783. Evaṃ eva kho brāhmaṇa yasmiṃ samaye thīnamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thīnamiddhaparetenā ti ca, ayoniso bhikkhave manasikaroto anuppanno c'eva kāmacchando uppajjati
 pe

¹ Comp. Visuddhimagga ed. by Lakmini Pahana p. 516.

² M. adds na sacchikātabbo M. ³ chandarāgaṃ vin° T.

⁴ ajjhāruḥā M. ⁵ ajjhoruḥaṃ M. ⁶ ajjhakaraṇaṃ T.

anuppannañ c'eva thīnamiddham uppajjati ti ca. Kevalo h'ayaṃ bhikkhave akusalarāsi yad idaṃ pañca nīvaraṇāni ca evamādinī anekān'etassa arūpabhāvajotakān'eva sut-tāni vuttāni. Yasmā c'etaṃ arūpaṃ tasmā aruppe¹ pi uppajjati. Vuttaṃ h'etaṃ Mahāpakaraṇapaṭṭhāne: Nīvaraṇaṃ dhammaṃ paṭicca nīvaraṇo dhammo uppajjati na purejātapaccayā ti. Etassa Vibhaṅge aruppe² kāmaccchan-danīvaraṇaṃ paṭicca thīnamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇan ti sabbam vitthāretabbam. Tasmā sanniṭṭhānam ettha gantabbam arūpaṃ eva middhan ti.

784. Kukkuccaniddese³ akappiye kappiyasaññitā ti ādinī mūlato kukkuccadassanattaṃ vuttāni. Evaṃ saññitāya hi kate vitikkame niṭṭhite vatthujjhācāre puna sañjāta-satino suṭṭhu⁴ mayā katan ti evaṃ anutappamānassa pacchānutāpavasena taṃ uppajjati. Tena taṃ mūlato dasse-tuṃ akappiye kappiyasaññitā ti ādi vuttaṃ. Tattha akappiyabhojanaṃ kappiyasaññī hutvā paribhuñjati, akap-piyamaṃsaṃ kappiyasaññī hutvā acchamaṃsaṃ sūkara-maṃsan dīpimaṃsaṃ migamaṃsan ti khādati, kāle vitivatte kālasaññāya pavāretvā appavāritasaññāya pattasmiṃ raje patite paṭiggahītakasaññāya paribhuñjati evaṃ akappiye kappiyasaññāya vitikkamaṃ karoti nāma. Sūkaramaṃsaṃ pana acchamaṃsaṃ saññāya khādamāno kāle ca vikāle saññāya⁵ paribhuñjamāno kappiye akappiyasaññitāya vitik-kamaṃ karoti nāma.

785. Anavajjaṃ pana kiñcid eva vajjasaññitāya vajjaṃ ca anavajjasaññitāya karonto anavajje vajjasaññāya vajje ca anavajjasaññāya vitikkamaṃ karoti nāma. Yasmā pan' etaṃ 'akataṃ vata me kalyāṇaṃ, akataṃ kusalaṃ, akataṃ bhīruttāṇaṃ, kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisān ti' evaṃ anavajje anavajjasaññitāya pi kate vitikkame up-pajjati, tasmā'ssa⁶ aññaṃ pi vatthum anujānanto yaṃ eva-rūpan⁷ ti ādim āha.

¹ aruppe T. ² aruppe T. ³ Dhs. § 1160. ⁴ °satino pi dutṭhu M. ⁵ vikālasaññāya T. ⁶ tasmā tassa M. ⁷ yaṃ rūpan M.

786. Tattha kukkucpadam vuttattham eva. Kukkuccāyanākāro kukkucāyanā, kukkucena asitassa¹ bhāvo kukkucāyitattam. Cetaso vippañisāro ti ettha katākatassa sāvajjanavajjassa vā abhimukhagamanam² vippañisāro nāma. Yasmā pana so katam vā pāpam akatam na karoti akatam va kalyānam katam na karoti tasmā³ virūpo kucchito vā pañisāro ti vippañisāro. So pana cetaso na sattassā ti nāpanattham cetaso vippañisāro ti vuttam. Ayam assa sabhāvaniddeso.

787. Uppajjamānam pana kukkucam āraggam iva kam-sapattam manam vilikhamānam eva uppajjati. Tasmā manovilekko ti vuttam, ayam assa kiccaniddeso. Yam pana Vinaye 'atha kho āyasmā Sāriputto Bhagavatā paṭikkhittam anuvasitvā āvasathapiṇḍam paribhuñjitum ti kukkucāyanto na paṭiggahesī ti' kukkucam āgatam, na tam nivarānam. Na hi arahato 'duṭṭhu mayā idam katan ti' evam anutāpo atthi. Nivarānapatirūpakam pan' etam 'kappati na kappati ti' vimamsanasasaṅkhātam Vinayakuk-kucam nāma.

788. Katame dhammā nivarānā c'eva nivarānasampayuttā cā ti padassa niddese⁴ yasmā thīnamiddham aññamaññam na vijahati tasmā thīnamiddhanivarānam avijjānivarānena nivarānam eva nivarānasampayuttam cā ti abhinditvā vuttam. Yasmā pana uddhacce sati pi kukkucassa abhāvā⁵ kukkucena vinā pi uddhaccam uppajjati tasmā tam bhinditvā vuttam. Yañ ca yena sampayogam na gacchati tam na yojitan ti veditabbam, Ime pana nivarāne kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmaccchandavyāpādā anāgāmi-maggena pahīyanti, thīnamiddhuddhaccāni arahattamaggena, kukkucavicikicchā sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena, maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena kukkucavicikicchā pahīyanti, anāgāmi-maggena kāmaccchandavyāpādā, arahattamaggena thīnamiddhuddhaccāvijjā ti.

¹ ayitassa T. ² sāvajjanavajjassa abh° M. ³ yasmā M.

⁴ Dhs. § 1152. ⁵ ābhāvā C.

Parāmāsagocchake te dhamme ṭhapetvā ti pucchābhāgena¹ bahuvacanaṃ kataṃ.

789. Upādānaniddese² ca vatthusañkhātāṃ kāmāṃ upādiyati ti kāmūpādānaṃ. Kāmo ca so upādānañ cā ti pi kāmūpādānaṃ. Upādānaṃ ti dalhagahaṇaṃ, dalhattho hi ettha upasaddo upāyāsa-upakkuṭṭhādisu viya.

Tathā diṭṭhi ca sā upādānañ cā ti diṭṭhūpādānaṃ. Diṭṭhiṃ upādiyati ti diṭṭhūpādānaṃ. 'Sassato attā ca loko cā ti' ādisu⁴ hi purimadiṭṭhi uttaradiṭṭhi upādiyati.

Tathā silabbataṃ upādiyati ti silabbatūpādānaṃ. Silabbatañ ca taṃ upādānañ cā ti silabbatūpādānaṃ. Gosila-govatādīni⁵ hi evaṃ suddhī ti abhinivesato sayam eva upādānāni.

Tathā vadanti etenā ti vādo, upādiyanti etenā ti upādānaṃ. Kiṃ vadanti upādiyanti vā attānaṃ? Attano vādūpādānaṃ attavādūpādānaṃ. Attavādamattam eva vā attā ti upādiyanti etenā ti attavādūpādānaṃ.

Yo kāmesu kāmaccchando⁶ ti etthā pi vatthukāmā va anavasesato kāmā ti adhippetā. Tasmā vatthukāmesu kāmaccchando idha kāmūpādānaṃ ti anāgāmino pi taṃ siddhaṃ⁷ hoti. Pañcakāmaguṇavattuko pan'assa kāmārāgo va natthi ti⁸.

790. Diṭṭhūpādānaniddese⁹ natthi diṇṇaṃ ti diṇṇaṃ nāma natthi, kassaci kiñci dātuṃ sakkā ti jānāti. Diṇṇassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Natthi yiṭṭhaṃ ti yiṭṭhaṃ vuccati mahāyāgo. Taṃ yajituṃ sakkā ti jānāti. Yiṭṭhassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Hutaṃ ti āhunapāhunamaṅgalakiriyaṃ. Taṃ kātuṃ sakkā ti jānāti, tassa pana phalavipāko natthi ti gaṇhāti.

Sukaṭa dukkaṭānaṃ ti ettha dasa kusalakammaṭṭhā sukaṭakammāni nāma, dasa akusalakammaṭṭhā dukkaṭa-

¹ pucchāya bhāgena T. ² Dhs. § 1213—1217. ³ Dhs.

§ 1215. ⁴ Dhs. § 1099, 1117, 1175. ⁵ Dhs. § 1005.

⁶ Dhs. § 1214. ⁷ saddhaṃ M. ⁸ pan'atthi ti M.

⁹ Dhs. § 1215.

kammāni nāma, tesam atthibhāvaṃ jānāti, phalavipākaṃ pana natthī ti gaṇhāti.

Natthi ayaṃ loko ti paraloke t̥hito imaṃ lokam natthi ti gaṇhāti, natthi paraloko ti idha loke t̥hito paralokam natthi ti gaṇhāti, natthi mātā natthi pitā ti mātāpittunam atthibhāvaṃ jānāti. Tesu katapaccayena koci phalavipāko natthī ti gaṇhāti.

Natthi sattā opapātikā ti cavanaka-uppajjanakā sattā natthī ti gaṇhāti, sammaggatā sammāpaṭipannā ti anulomapaṭipadam paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ natthī ti gaṇhāti.

Ye imaṃ ca lokam
 pe
 pavedentī ti imaṃ ca lokam paraṃ ca lokam attanā vā abhivisiṭṭhena nāṇena nātvā pavedanasamattho sabbaññū Buddho nāma natthī ti gaṇhāti. Imāni pana upādānāni kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmupādānam catūhi maggehi pahiyati sesāni tīni sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhupādānādiṃ pahiyanti catūhi maggehi kāmupādānan ti.

791. Kilesagocchake¹ kilesā eva kilesavatthūni. Vasanti vā ettha akhīpāsavā sattā lobhādisu paṭiṭṭhitattā ti kilesā ca te tappatiṭṭhitānam sattānam vatthūni cā ti kilesavatthūni. Yasmā c'ettha anantarapaccayādibhāvena uppajjamānā kilesā pi vasanti eva nāma tasmā kilesānam vatthūni pi ti kilesavatthūni.

Tattha katamo lobho? Yo rāgo sārāgo ti ayaṃ pana lobho ti hetugocchake² ganthagocchake³ imasmiṃ kilesagocchake⁴ ti tisu t̥hānesu atirekapadasatena niddiṭṭho⁵. Āsavaśamyojanaoghayoganivarāṇa-upādānagocchakesu at̥ṭhahi at̥ṭhahi padehi niddiṭṭho svāyaṃ atirekapadasatena niddiṭṭhat̥ṭhāne pi at̥ṭhahi at̥ṭhahi padehi niddiṭṭhat̥ṭhāne pi nippadesato va gahito ti veditabbo.

¹ Dhs. § 1229.

² Dhs. § 1059.

³ Dhs. § 1136.

⁴ Dhs. § 1230.

⁵ niṭṭho M.

Tesu hetu ganthanīvarāṇaupādānakilesagocchakesu catumaggavajjhā taṇhā eken' eva koṭṭhāsena ʃhitā. Āsava-saṃyojanaoghayogesu¹ catumaggavajjhā pi dve koṭṭhāsā hutvā ʃhitā. Kathaṃ? Āsavesu² kāmāsavo bhavāsavo hoti. Saṃyojanesu³ kāmarāgasamyojanam bhavarāgasamyojanam ti. Oghesu⁴ kāmogho bhavogho ti, yogesu kāmāyogo bhavayogo ti. Imāni pana kilesavatthūni kilesapaṭipāṭiyā pi āharitum vaṭṭati⁵ maggapaṭipāṭiyā pi. Kilesapaṭipāṭiyā lobho catūhi maggehi pahiyati, doso anāgāmi-maggena, mohamānā arahattamaggena, diṭṭhivicikicchā sotāpattimaggena, thīnādīni arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhivicikicchā pahiyanti, anāgā-mimaggena doso, arahattamaggena sesā sattā ti.

792. Kāmāvacaraniddese⁶ heṭṭhato ti heṭṭhābhāgena. Avīcinirayan ti aggijālānam vā sattānam vā dukkhavedanāya vā vīci-antaram chiddam ettha natthi ti avīci. Sukhasaṅkhāto ayo ettha natthi ti nirayo. Nirati-atthena pi nirayo. Pariyantam karitvā ti tam avīcisaṅkhātam nirayam antam katvā. Uparito ti uparibhāgena. Paranimmitavasavattideve ti paranimmītesu kāmesu vasam vattanato evam laddhavohāre deve. Anto karitvā ti anto pakkhipitvā. Yam etasmim antare ti ye etasmim okāse. Etthāvacarā ti iminā yasmā etasmim antare aññe pi caranti kadāci katthaci ca sambhavato tasmā tesam asaṅgaṇhanattham etth' avacarā ti vuttam. Tena ye etasmim antare ogālhā hutvā caranti sabbattha sadā va sambhavato⁷ adhobhāge caranti Avīcinirayassa heṭṭhābhūtūpādāya pavattibhāvena tesam saṅgaho kato hoti. Te hi avagālhā 'vacaranti adhobhāge 'vacaranti ti avacarā. Ettha pariyāpaṇṇā⁸ ti. Iminā pana yasmā ete etthāvacarā aññatthā pi avacaranti na pana tattha pariyāpaṇṇā honti tasmā tesam aññatthā pi avacarantānam pariggaho kato hoti. Idāni te ettha pariyāpaṇṇā dhamme

¹ āsavam yajana° M. ² Dhs. § 1096. ³ Dhs. § 1113.

⁴ Dhs. § 1151. ⁵ vaṭṭanti M. ⁶ Dhs. § 1280. ⁷ sabba

attha saddāsambh° M. ⁸ paripaṇṇā M.

rāsīsuññatāpaccayabhāvato¹ ca dassento khandhā ti ādim āha.

793. Rūpāvaccaraniddese² Brahmālokan ti paṭhamajjhāna-bhūmisañkhātamaṃ brahmaṭṭhānaṃ. Sesama ettha kāmāvaccaraniddese vuttanayena'eva ñatvā samāpannassa ti ādisu paṭhamapadena kusalajjhānaṃ vuttaṃ, dutiyena vipākajjhānaṃ, tatiyena kiriyajjhānaṃ vuttan ti veditabbaṃ.

794. Arūpāvaccaraniddese³ ākāśānañcāyatanūpage ti ākāśānañcāyatanasañkhātamaṃ bhavaṃ upagata. Dutiyapade pi es' eva nayo. Sesama heṭṭhā vuttanayena'eva veditabbaṃ.

795. Saraṇadukaniddese⁴ yvāyama tisu akusalamūlesu moho so lobhasampayutto ca lobhena saraṇo dosasampayutto ca dosena saraṇo. Vicikicchuddhaccasampayutto pana moho diṭṭhisampayuttena c'eva rūparāga-arūparāgasañkhātena ca rāgarāṇena pahānekaṭṭhabhāvato saraṇo sarajo ti veditabbo.

796. Suttantikadukamātikākathāyama atthato vivecitattā yāni ca tesama niddesapadāni tesama pi heṭṭhā vuttanayena'eva suviññeyyattā yebhuyyena uttānatthā eva.

797. Idama pan' ettha sesamattaṃ. Vijjūpamaduke⁵ tāva cakkhumā ti kira puriso⁶ meghandhakāre maggaṃ paṭipajji, tassa andhakāratāya maggo na paññāyi, vijju niccharitvā andhakāraṃ viddhamsesi, ath' assa andhakāravigamaṃ maggo pākato ahoṣi, so dutiyama pi gamanaṃ abhinīhari, dutiyama pi andhakāro otthari, vijju niccharitvā taṃ viddhamsesi, vigate andhakāre maggo pākato ahoṣi ti, tatiyama pi gamanaṃ abhinīhari, andhakāro otthari, maggo na paññāyi, vijju niccharitvā andhakāraṃ viddhamsesi, tatha cakkhumato purisassa andhakāre maggaṃ paṭipajjanaṃ viya ariyasāvakaṃ sotāpattimaggaṭṭhāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakataṃ, vijjuyā niccharitvā andhakāraṃ viddhamsitakālo viya sotāpattimaggaṃ bhāsena uppajjitvā saccacchādakataṃ vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākatakālo

¹ °suññatā° T. ² Dhs. § 1282. ³ Dhs. § 1284. ⁴ Dhs. § 1294. ⁵ vijjāpama° M. ⁶ cakkhumāyirikapuriso M.

viya sotāpattimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākaṭakālo, maggassa pākaṭam pana maggasamaṅgipuggalassa pākaṭam eva. Dūtiyagamanābhinihāro viya sakadāgāmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, dutiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakāraṃ viddhaṃsitakālo viya sakadāgāmimaggobhāseṇa uppajjitvā saccacchādakatamassa vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākaṭakālo viya sakadāgāmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākaṭakālo, maggassa pākaṭam pana maggasamaṅgipuggalassa¹ pākaṭam eva. Tatiyagamanābhinihāro viya anāgāmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāramaggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, tatiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakārassa viddhaṃsitakālo viya anāgāmimaggobhāseṇa uppajjitvā saccacchādakatamassa vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākaṭakālo viya anāgāmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākaṭakālo, maggassa pākaṭam pana maggasamaṅgipuggalassa pākaṭam eva.

798. Vajirassa pana pāsāno vā maṇi va abhejjo nāma natthi. Yattha patati taṃ vinividdham eva hoti. Vajiraṃ khepentam asesetvā khepeti, vajireṇa gatamaggo nāma puna pākaṭiko² na hoti. Eyaṃ eva arahattamaggassa avajjhakilesa³ nāma natthi, sabbakilese vinivijjhati vajiraṃ viya. Arahattamaggo pi kilese khepento asesetvā khepeti. Vajireṇa gatamaggassa pana pākaṭikattābhāvo viya. Arahattamaggena pahīnakilesānaṃ puna paccudāvattaṇaṃ nāma natthi ti.

799. Bāladukaniddese⁴ bālesu ahirikānottappāni pākaṭāni mūlāni ca sesānaṃ bāladhamānaṃ.

Ahiriko ca anottāpī ca na kiñci akusalaṃ na karoti nāmā ti. Etāni dve paṭhamāṃ yeva visuṃ vuttāni.

Sukkapakkhe pi ayam eva nayo.

800. Tathā kaṇhaduke⁵ tapaniyadukaniddese⁶ katattā ca akatattā ca tapanāṃ veditabbāṃ.

¹ maggasamaṅgino p° M. ² pākaṭikā M. ³ avijjha° M.

⁴ Dhs. § 1300. ⁵ Dhs. § 1302. ⁶ Dhs. § 1304—5.

Kāyaduccaritādīni hi katattā tapanti¹, kāyasucaritādīni akatattā. Tathā hi puggalo 'katam me kāyaduccaritan ti' tappati 'akatam me kāyasucaritan ti' tappati, 'katam me vacīduccaritan ti' tappati
 pe
 'akatam me manosucaritan ti' tappati ti. Atappane pi² es' eva nayo.

Kalyāṇakarī hi puggalo 'katam me kāyasucaritan ti' na tappati, 'akatam me kāyaduccaritan ti' na tappati, 'katam me vacīduccaritan ti na tappati
 pe
 'katam me manosucaritan ti' na tappati ti.

801. Adhivacanadukaniddese³ yā tesam tesam dhammānan ti sabbadhammagahaṇam. Saṅkhāyati ti saṅkhā. Saṅkathiyati ti attho. Kin ti saṅkathiyati? Ahan ti maman ti paro ti parassū ti satto ti gāvo ti⁴ poso ti puggalo ti naro ti mānava ti Tisso ti Datto⁵ ti maṅco piṭham bhisī bimbohanan ti⁶ vihāro pariveṇam dvāram vātapānam ti evam anekehi ākārehi⁷ saṅkathiyati ti sammā nāyati ti samaññā. Kin ti sammā nāyati? Ahan ti maman ti.
 pe
 dvāram vātapānan ti sammā nāyati ti samaññā. Paññāpiyyati ti paññatti, vohariyati ti vohāro. Kin ti vohariyati? Ahan ti maman ti.
 pe
 dvāram vātapānan ti vohariyati ti vohāro.

802. Nāman ti catubbidham nāmaṃ: Sāmaññanāmaṃ guṇanāmaṃ kittimanāmaṃ opapātikanāman ti. Tattha paṭhamakappiyesu⁸ mahājanena sammannitvā ṭhapitattā Mahāsammato ti rañño nāmaṃ sāmaññanāmaṃ nāma. Yam sandhāya vuttam: Mahājanasammato ti kho Vāsetṭha Mahāsammato t'eva paṭhamam akkharam upanibattan ti.

¹ tapati T. ² attappaniye M. ³ Dhs. § 1306. ⁴ bhāvo bhāvo ti M. ⁵ Tatto ti M. ⁶ piṭham bhisippohaṇan ti M. ⁷ ākārohi M. ⁸ °kappikesu M.

Dhammakathiko paṃsukūliko Vinayadharo tipīṭako sad-
dho saṭṭho¹ ti evarūpaṃ guṇato āgatanāmaṃ guṇanāmaṃ
nāma. Bhagavā arahaṃ sammāsambuddho ti ādīni pi
Tathāgatassa anekāni nāmasatāni guṇanāmān' eva. Tena
vuttam:

Asaṅkheyyāni nāmāni sa guṇena mahesino |

Guṇena nāmam uddheyyaṃ api nāma sahaṃsato ti ||

Yaṃ pana jātassa kumārakassa nāmagahaṇādivasena
dakkhiṇeyyānaṃ sakkāraṃ katvā samīpe ʔhitā nātakā kap-
petvā 'ayaṃ asuko nāmā ti' nāmaṃ karonti idaṃ kittima-
nāmaṃ nāma. Yā pana purimapaññatti aparapaññatti-
yaṃ² patati purimavohāro pacchimavohāre³ patati⁴ seyya-
thīdaṃ purimakappe pi cando etarahi pi cando yeva, atīte
suriyo samuddo paṭhavi pabbato etarahi pi pabbato yevā
ti idaṃ opapātikanāmaṃ nāma.

Idaṃ catubbidham pi nāmaṃ ekanāmaṃ eva hoti.
Nāmakammaṃ ti nāmakaraṇaṃ, nāmadheyyaṃ ti⁵
nāmaṭhapaṇaṃ, nirutti ti nāmanirutti, vyañjanaṃ ti
nāmavyañjanaṃ. Yasmā paṇ' etaṃ atthaṃ vyañjati tasmā
evaṃ vuttam. Abhilāpo ti nāmābhilāpo eva⁶.

803. Sabbe va dhammā adhivacanapathā ti. Adhiva-
canassa no pathadhammo nāma natthi. Ekadhammo sab-
badhammesu nipatati, sabbadhammā ekadhammasmiṃ nipa-
tanti. Kathaṃ? Ayaṃ hi nāma paññatti ekadhammo. So
sabbesu catubhūmakadhammesu nipatati. Satto pi saṅ-
khāro pi nāmato vuttako nāma natthi. Aṭṭavipabbatādīsu⁷
rukkhā pi jānapadānaṃ bhāro. Te hi 'ayaṃ rukkhō kiṃ
nāmā ti' puṭṭhā 'khādiro palāso ti' attanā jānakanāmaṃ⁸
kathenti. Yassa nāmaṃ na jānanti tam pi 'anāmako nāmā
ti' vadanti. Tam pi tassa nāmadheyyaṃ eva hutvā tiṭṭhati.
Samudde macchakacchapādīsu pi es' eva nayo.

Itare dve dukā iminā samānatthā eva.

¹ pasanno M. ² pacchimapaññattiyaṃ M. ³ pacchi-
mavohāre twice M. ⁴ patī ʔi T. ⁵ nāmaheyyaṃ ti M.

⁶ va M. ⁷ aṭṭavi° M. ⁸ jānakanāmaṃ M.

804. Nāmarūpaduke¹ nāmakaraṇaṭṭhena namanāṭṭhena² nāmanāṭṭhena ca nāmaṃ. Tattha cattāro tāva khandhā nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ. Yathā hi mahājanasammattā Mahāsammatassa Mahāsammato ti nāmaṃ ahosi, yathā mātāpitaro 'ayaṃ Tisso nāma hotu, Phusso nāma hotū ti' evaṃ puttassa kittimanāmaṃ karonti, yathā vā dhammakathiko vinayadharo ti guṇato nāmaṃ āgacchati na evaṃ vedanādīnaṃ. Vedanādayo hi mahāpaṭhaviādayo viya attano nāmaṃ karontā va uppajjanti, tesu uppannesu tesam nāmaṃ uppannam eva hoti. 'Na hi vedanaṃ uppannaṃ, tvaṃ vedanā nāma hohī ti' koci bhaṇati na ca tassa nāmagahaṇakiccaṃ atthi. Yathā paṭhaviyā uppannāya 'tvaṃ paṭhavī nāma hohī ti' nāmagahaṇakiccaṃ natthi Cakkavāḷa-Sinerumhi candimasuriyanakkhattesu uppannesu 'tvaṃ cakkavāḷam nāma tvaṃ nakkhattaṃ nāma hohī ti' nāmagahaṇakiccaṃ natthi. Nāmaṃ uppannam eva hoti, opapātikapaññatti³ nipatati. Evaṃ vedanāya uppannāya tvaṃ vedanā nāma hohī ti' nāmagahaṇakiccaṃ natthi. Tāya uppannāya vedanā ti nāmaṃ uppannam eva hoti.

805. Saññādīsu pi es' eva nayo. Atīte pi hi vedanā yeva saññā saṅkhārā viññānaṃ. Viññānaṃ eva anāgate pi paccuppanne pi⁴. Nibbānaṃ pana sadā pi nibbānaṃ evā ti nāmakaraṇaṭṭhena⁵ nāmaṃ nāmanāṭṭhenā pi c'ettha cattāro khandhā nāmaṃ. Te hi ārammaṇābhimukhā namanti, nāmaṭṭhena sabbam pi nāmaṃ. Cattāro hi khandhā ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti, nibbānaṃ ārammaṇādhipatipaccayatāya attani anavajjadhamme nāmeti.

806. Avijjā bhavataṇhā⁶ vaṭṭamūlasamudācāradasanattam gahitā.

807. Bhavissati attā ca loko cā⁷ ti khandhapañcakam attā ca loko cā ti gahetvā taṃ bhavissati ti gahaṇākāreṇa nivitṭhā sassatadiṭṭhi⁸.

808. Dutiyā na bhavissati ti ākāreṇa nivitṭhā ucchedadiṭṭhi⁹.

¹ Dhs. § 1309, 1310. ² namaṭṭhena M. ³ °paññattiyaṃ M. ⁴ paccuppanno M. ⁵ nāmaṭṭhenā M. ⁶ Dhs. § 1311, 1312. ⁷ Dhs. § 1313. ⁸ Dhs. § 1315. ⁹ Dhs. § 1316.

809. Pabbantam ārabbhā¹ ti atitakoṭṭhāsam ārammaṇam karitvā. Iminā Brahmajāle² āgatā atthārasa pabbantānudiṭṭhiyo gahitā.

810. Aparantam ārabbhā³ ti anāgatakoṭṭhāsam ārammaṇam karitvā. Iminā tatth' eva āgatā catucattā-līsa aparantānudiṭṭhiyo⁴ gahitā.

811. Dovacassatānidde⁵ sahadhammike vuccamāne⁶ pi sahadhammikaṃ nāma yaṃ Bhagavatā paññatam sikkhāpadam. Tasmim vatthum dassetvā āpattim āropetvā 'idaṃ nāma tvam āpanno, iṅha desehi vuṭṭhaha⁷ patikarohi ti' vuccamāne. Dovacassāyaṃ ti ādisu evam codiyamānassa pana paṭicodanāyo vā appadakkhiṇag-gāhitāya vā dubbacassa kammaṃ dovacassāyaṃ. Tad eva dovacassan ti pi vuccati. Tassa bhāvo dovacassiyaṃ. Itaraṃ tass' eva vevacanam.

812. Vippaṭikkūlagāhitā ti vilomagāhitā. Vilomagahaṇasaṅkhātena vipaccanīkena sātamaṃ assā ti vipaccanīkasāto. Paṭānigahaṇam⁸ gahetvā ekapaden' eva taṃ nissaddam⁹ akāsin ti sukham paṭilabhantass' etaṃ adhi-vacanam. Tassa bhāvo vipaccanīkasātata.

Ovādam anādiyanavasena¹⁰ anādarassa bhāvo anādariyam. Itaraṃ tass' eva vevacanam. Anādānīyanākāro va anādaratā¹¹.

Garuvāsam avasanavasena uppanno agāravabhāvo agāravatā. Sajeṭṭhakavāsam¹² avasanavasena uppanno appattissavabhāvo appattissavatā¹³. Ayaṃ vuccati ti ayaṃ evarūpā¹⁴ dovacassatā nāma vuccati. Atthato pan' esā ten' akāreṇa pavattā cattāro khandhā saṅkhārakkhandho yevā ti.

813. Pāpamittatādisu¹⁵ pi es' eva nayo. Dovacassatā-pāpamittatādayo hi visum cetasikadhammā nāma natthi.

¹ Dhs. § 1319. ² Dīghanikāya I, 2, 35. ³ Dhs. § 1320.

⁴ Dīghanikāya I, 2, 37. ⁵ Dhs. § 1325. ⁶ vuccamāno M.

⁷ vuṭṭhāya M. ⁸ Comp. Sumaṅgalavil. I, 77; Suttavi-

bhaṅga II, 46. ⁹ nissadam G. nisaddam M. ¹⁰ Kern,

Bijdr. 76. ¹¹ anādariyatā M. ¹² sacēṭṭhakavasam M.

¹³ appattissavabhāvo appattissavatā Mss. ¹⁴ evarūpo M.

¹⁵ Dhs. § 1326.

Natthi etāsaṃ saddhā ti assaddhā. Buddhādīni vatthūni na saddahanti ti attho. Dussilā ti silassa dunnāmaṃ¹ nāma natthi. Nissilā ti attho. Appassutā ti sutarahitā. Pañca macchariyāni etesaṃ atthi ti maccharino. Duppaññā ti nippaññā.

Sevanakavasena sevanā, balavasevanā² nisevanā, sabbatobhāgena sevanā saṃsevanā. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Tīhi pi sevanā va kathitā. Bhajanā ti upasaṃkamanā, sambhajanā³ ti sabbatobhāgena bhajanā. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Bhatti ti daḥhabhatti, sambhatti ti sabbatobhāgena bhatti. Upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. Dvīhi pi daḥhabhatti eva kathitā.

Taṃsampaṃkatā tesu puggalesu kāyena c'eva citena ca sampavaṃkabhāvo. Tanniṇṇatā⁴ tapponatā tappabbhāratā ti attho.

814. Sovacassatā⁵ ca dukaniddeso pi vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

815. Pañca pi āpattikkhandhā⁶ ti mātikāniddesena pārājikam saṃghādisesaṃ pācittiyam pāṭidesanīyam dukkaṭaṃ ti imā pañca āpattiyo. Satta pi āpattikkhandhā ti Vinayaniddese pārājikam saṃghādisesaṃ thullaccayam pācittiyam pāṭidesanīyam dukkaṭam dubbhāsitaṃ ti imā satta āpattiyo. Tattha saha vatthunā tāsam āpattinaṃ paricchedajānanapaññā āpattikusalatā nāma.

816. Saha kammavācāya āpattivuṭṭhānaparicchedajānanapaññā pana āpattivuṭṭhānakusalatā⁷ nāma.

817. Samāpajjītabbato samāpatti. Saha parikammaṃ appanāparicchedajānanakapaññā pana samāpattikusalatā⁸ nāma.

818. Cande vā suriye vā nakkhatte vā ettakam ṭhānam gate vutthahissāmī ti avirajjhivā⁹ tasmim yeva samaye vuṭṭhānakapaññāya atthitā samāpattivuṭṭhānakusalatā¹⁰ nāma.

¹ duṭṭhum nāma M. ² pālasevanā M. ³ saṃyojanā M.
⁴ tanninnatā M. ⁵ Dhs. § 1327. ⁶ Dhs. § 1328. ⁷ Dhs. § 1330.
⁸ Dhs. § 1331. ⁹ arujjhivā T. ¹⁰ Dhs. § 1332.

819. Aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ uggahamaṇasikārasava-
nadhāraṇaparicchedajānanapaññā dhātukusalatā¹ nāma.

820. Tāsaṃ yeva uggahamaṇasikārajānanapaññāmaṇasi-
kārakusalatā nāma dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamaṇa-
sikārasavanadhāraṇaparicchedajānanapaññā-āyatanakusala-
tā nāma. Tīsu pi etāsu kusalatāsu uggaho maṇasikāro
savanaṃ sammasanaṃ paṭivedho paccavekkhaṇā ti sabbhaṃ
vaṭṭati. Tattha savanauggahapaccavekkhaṇā lokiyapaṭi-
vedho lokuttaro sammasanaṃmaṇasikāro lokiyalokuttara-
missakā avijjāpaccayā saṅkhārā ti ādīni paṭiccasamuppā-
davibhaṅge āvibhavissanti. Iminā pana paccayena idaṃ
hoti ti jānanapaññā paṭiccasamuppādakusalatā²
nāma.

821. Thānaṭṭhānakusalatā dukaniddese³ hetupaccayā ti
ubhayam p'etaṃ aññamaññavevacanaṃ. Cakkhuppasādo
hi rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakassa cakkhuviññā-
nassa hetu ceva paccayo ca. Tathā sotappasādādayo sota-
viññāṇādīnaṃ ambabijādīni ca ambaphalādīnaṃ ambādayo
ca tālādīnaṃ uppattiyā ti evam attho veditabbo⁴.

822. Dutiye naye ye dhammā ti visabhāgapaccaya-
dhammānaṃ nidassanaṃ. Yesaṃ yesaṃ ti visabhāga-
paccayasamuppānadhāmanidassanaṃ. Na hetu na
paccayā ti cakkhuppasādo saddhaṃ ārammaṇaṃ katvā
uppajjanakassa sotaviññāṇassa na hetu na paccayo⁵ tathā
sotappasādādayo avasesaviññāṇānaṃ⁶.

823. Ajjavamaddavaniddese⁷ nīcaccittatā ti pada-
mattam eva viseso. Tassa'attho mānābhāvena nīcaṃ cittaṃ
assā ti nīcacitto. Nīcaccittassa bhāvo nīcaccittatā. Sesaṃ
cittujjukatā-cittamudutānaṃ padabhājanīye āgatam eva.

824. Khantīniddese⁸ khamanakaṇasena khantī, kha-
maṇākāro khamanatā. Adhivāsenti etāya attano upari
āropetvā vāsenti paṭibāhanti na paccanikatāya tiṭṭhanti ti

¹ Dhs. § 1333. ² Dhs. § 1336. ³ Dhs. § 1337, 1338.

⁴ om. M. T. ⁵ na hetu paccayo M. ⁶ °viññāṇādīnaṃ M.

M. T. add Ambādayo ca tālādīnaṃ uppattiyā ti evam

attho veditabbo. ⁷ Dhs. § 1339, 1340. ⁸ Dhs. § 1341.

adhivāsanatā. Acaṇḍabhāvo⁹ acaṇḍikkam. Anasuro po ti. Asuro po² vuccati na sammāropitattā duruttavacanam³. Tappaṭipakkhato anasuro po suruttavācā ti attho. Evam ettha phalūpacārena kāraṇam niddiṭṭham.

Attamanatā cittassā ti somanassavasena cittassa sakamanatā. Attano cittassa bhāvo⁴ yeva na vyāpannacittatā ti attho.

825. Soraccaniddese⁵ kāyiko avitikkamo ti tividham kāyasucaritam. Vācasiko avitikkamo ti catubbidham vacīsucaritam. Kāyikavācasiko ti iminā kāyavacīdvāre samuṭṭhitam ājivaṭṭhamakasīlam pariyādiyati⁶. Idam vuccati soraccan ti. Idam pāpato suṭṭhu oratattā⁷ soraccan nāma vuccati.

Sabbo pi sīlasamvaro ti. Idam yasmā na kevalam kāyavācāh'eva anācāram ācarati manasā pi ācarati yeva tasmā mānasikasīlam pariyādāya dassetum vuttam⁸.

826. Sākhalyaniddese⁹ aṇḍakā ti yathā sadosē rukkhe aṇḍakāni uṭṭhahanti evam sadosatāya khumsanavamhanādivacanehi¹⁰ aṇḍakā jātā.

Kakkasā ti pūtikā. Sā yathā nāma pūtirukkho kakkaso hoti paggharitamunṇo evam kakkasā hoti, sotam ghaṃsamānā viya pavisati, tena vuttam kakkasā ti.

Parakaṭukā ti paresam kaṭukā amanāpā dosajanāni. Parābhisajjanī ti kuṭilakaṇṭakasākhā viya mamesu¹¹ vijjhivā paresam abhisajjanī¹² gantukāmānam pi gantum adatvā lagganakārī¹³. Kodhasāmantā ti kodhassa āsannā. Asamādhisamvattanikā ti appanāsamādhissa vā upacārasamādhissa vā samvattanikā. Iti sabbān 'ev'etāni sadosavācāya vevacanāni.

Tathārūpim vācam¹⁴ pahāyā ti idam pharusavācam

¹ acaṇḍikabhāvo M. ² Comp. above § 536. ³ duruttavacanā M. ⁴ cittasabhāvo M. ⁵ °niddeso M. Dhs. § 1342. ⁶ pariyādiyati M. ⁷ orattā M. ⁸ vatthum M. ⁹ Dhs. § 1343. ¹⁰ °vambh° T. ¹¹ cammesu M. ¹² Comp. Anguttara IV, 197, 2. ¹³ ugganakārī C. G. lagganakārī T. comp. Milindap. p. 105. ¹⁴ vācā M.

jahitvā¹ ṭhitassa antare pavattā pi saṅhavācā eva² nāmā ti dīpanattham vuttam.

827. Neḷā ti. Etam³ vuccati doso. Nāssā elan ti nelā. Niddosā ti attho. Nelaṅgo setapacchādo⁴ ti ettha vuttasilam viya. Kaṇṇasukhā ti vyañjanamadhuratāya kaṇṇānam sukhā. Sūcivijjhanam viya kaṇṇasūlam na janeti atthamadhuratāya sarīre kopam ajanetvā pemam janeti ti pemaniyā, hadayaṃ gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisati ti hadayaṃgamā. Guṇaparipunnatāya⁵ pure bhavā ti porī. Pure samvattakārī⁶ viya sukumārā ti pi porī. Purassa esā ti pi porī. Nagaravāsīnam kathā ti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti pitumattam pitā pi bhātumattam bhātā ti⁷ vadanti.

Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hoti ti bahujanakantā. Kantabhāvan 'eva bahuno janassa manāpā citta-
vuddhikarā ti⁸ bahujanamanāpā⁹. Yā tatthā ti yā tasmim puggale saṅhavācatā ti maṭṭavācatā¹⁰, sakhilavācatā ti muduvācatā aphaṇṇavācatā ti¹¹ akakkhala-
vācatā.

828. Paṭisanthāraniddese¹² āmisapaṭisanthāro ti āmisassa alābhena attanā saha paresam chiddam yathā pihitam hoti paṭicchannam evam āmisena paṭisantharaṇam. Dhammapaṭisanthāro ti. Dhammassa appaṭilābhena attanā saha paresam chiddam yathā pihitam hoti paṭicchannam evam dhammena paṭisantharaṇam paṭisanthārako¹³ hoti ti. Dve yeva hi lokasannivāsassa chiddāni, tesam paṭisanthārako hoti. Āmisapaṭisanthārena vā dhammapaṭisanthārena vā ti iminā duvidhena paṭisanthārena paṭisanthārako hoti. Paṭisantharati ti nirantaram karoti. Tatrāyam ādito¹⁴ paṭṭhāya kathā. Paṭisanthārakena hi bhikkhunā āgantukam āgacchantam disvā va paccuggantvā

¹ appajahitvā T. apajihitvā M. ² saṅhavācā asaṅhavācā eva M. ³ elā C. G. ⁴ °pacchado T. ⁵ °paripunnakāya T. ⁶ samvattanāri M. ⁷ pitimattam bhātā ti bhātimattam bhātā ti M. ⁸ °vuddhikāro ti M. ⁹ bahujanamahāpa M. ¹⁰ maṭṭha° M. ¹¹ °vācā ti M. ¹² Dhs. ¹³ paṭisantharaṇako T. ¹⁴ ādiko T.

pattacivaram gahetabbam āsanam dātabbam tālavaṇṇena vijitabbam¹ pādā dhovitvā makkhetabbā. Sappiphāṇite sati bhesajjam dātabbam, pāṇiyena pucchitabbo, āvāso paṭi-jaggitabbo, evam ekadesena āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti. Sāyam pana² navakatārehi attano upaṭṭhānam anā-gatehi yeva tassa santikaṃ gantvā nisīditvā avisaye apuc-chitvā tassa visaye pañho pucchitabbo. 'Tumhe katara-bhānakā ti' apucchitvā 'tumahākam ācariyūpajjhāyā kata-ram gantham valañjenti ti' pucchitvā pahonakapṭhāne pañ-ho pucchitabbo. Sace kathetum sakkoti icc'etaṃ kusalam, no ce sakkoti sayam kathetvā dātabbam. Evam eka-desena dhammapaṭisanthāro kato nāma hoti. Sace attano santike vasati³ taṃ ādāya nibaddham⁴ piṇḍāya carita-bbam. Sace gantukāmo hoti punadivase gamanasabhā-gena taṃ ādāya ekasmiṃ gāme piṇḍāya caritvā uyyo-jetabbo.

Sace aññasmiṃ disābhāge bhikkhū nimantitā honti taṃ bhikkhum icchamānam⁵ ādāya gantabbam. 'Na mayham esā disā sabhāgā ti' gantum anicchante sesabhikkhū pese-tvā taṃ ādāya piṇḍāya caritabbam, attanā laddhāmisam tassa dātabbam. Evam āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti. Āmisapaṭisanthārakena pana attanā laddham kassa dātab-ban ti? Āgantukassa tāva dātabbam. Sace gilāno vā avassiko vā atthi tesam pi dātabbam. Ācariyūpajjhāyā-nam dātabbam, bhaṇḍagāhakassa dātabbam. Sārāṇiya-dhammapurakena pana satavāram pi sahasavāram pi ābhatābhatena⁶ therāsanato paṭṭhāya dātabbam. Paṭisan-thārakena pana yena yena laddham tassa tassa dātabbam. Bahi gāmaṃ nikkhamitvā jīṇakam anātham vā bhikkhu-niṃ vā disvā tesam pi dātabbam.

829. Tatr' idam vatthu: Corehi kira Guttasālagāme pa-haṇe taṃ khaṇam yeva ekā nirodhato vuṭṭhitā khīṇāsavath-therī daharabhikkhuniyā bhaṇḍakam gāhāpetvā mahājanena saddhiṃ maggam paṭipajjitvā ṭhitamajjhantike Nakulana-

¹ vijo T. ² sayam pana C. ³ vasi M. ⁴ nibandham M.

⁵ icchamānā M. ⁶ āgatāgatānam M.

garagāmadvāraṃ patvā rukkhamūle nisīdi. Tasmim samaye Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgaththero Nakulanagaragāme piṇḍāya caritvā nikkhamanto therim disvā bhattena āpucchi. Sā 'patto me atthī ti' āha. Thero 'iminā va bhun̄jathā ti' saha pattena adāsi. Therī bhattakiccaṃ katvā pattam dhovitvā therassa datvā āha: 'Ajja tāva bhikkhācāreṇa kilamissatha, ito paṭṭhāya pana vo bhikkhācāraparītāso nāma na bhavissati tātā ti'. Tato paṭṭhāya therassa ūnakahāpaṇagghanako piṇḍapāto nāma navuppannapubbo. Ayaṃ āmisapaṭisanthāro nāma. Imaṃ paṭisanthāraṃ katvā bhikkhunā saṅgahapakkhe ṭhatvā tassa bhikkhuno kammatṭhānaṃ kathetabbam, dhammo vācetaḅbo, kukkuccaṃ vinodetabbam, uppannaṃ kiccakaraṇiyaṃ kātabbam, abbhānavuṭṭhāna-mānattaparivāsā dātabbā, pabbajjāraho pabbājetabbo, upasampadāraho upasampādetabbo, bhikkhuniyā pi attano santike upasampadaṃ ākaṅkhamānāya kammavācaṃ kātum vaṭṭati. Ayaṃ dhammapaṭisanthāro nāma, imehi dvihi paṭisanthārehi paṭisanthārako bhikkhu anuppannaṃ lābham uppādeti, uppannaṃ thāvaraṃ karoti, sabhayatṭhāne¹ attano jīvitam rakkhati Coranāgaraṇṇo pattagahaṇahatthen' eva aggaṃ gahetvā patten' eva bhattaṃ ākiranto² thero viya.

Aladdhalābhuppādane pana ito palāyitvā paratīraṃ gatena Mahānāgaraṇṇo³ ekassa therassa santike saṅgahaṃ labhitvā puna āgantvā rajje paṭiṭṭhitena Penambaṅgaṇe⁴ yāvajīvaṃ pavattitaṃ mahābhesaṃjādānavatthum khettabbam.

Uppannalābhathāvarakaraṇe Dīghabhāṇakā Abhayattherassa⁵ hatthato paṭisanthāraṃ labhitvā Cetiyaḅabbate⁶ corehi bhaṇḍakassa aviluttabhāve vatthum khettabbam.

830. Indriyesu aguttadvāratānidde⁷ cakkhunā rūpaṃ disvā ti kāraṇavasena cakkhū ti laddhavohāreṇa rūpada-

¹ sāsāṅkatṭhāne M.

² akiranto M.

³ °raṇṇā M.

⁴ Pennambaṅgaṇe G. Setambaṅgaṇe M. Pennambaṅgate T.

⁵ asatherassa° M.

⁶ Cetiyaḅabbato T.

⁷ Dhs. § 1345.

sanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā pan' āhu: cakkhu rūpaṃ na passati, acittakattā¹ cittaṃ na passati, acakkhukattā dvārārammaṇe saṃghaṭṭanena² pasādavatthukena³ cittaṃ passati. Īdisi pan' esā dhanunā vijjhati ti ādikesu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā ti ayaṃ ev' ettha attho.

Nimittaggāhī ti itthipurisanimittaṃ vā subhanimittādikam vā kilesavatthubhūtaṃ nimittaṃ chandarāgavasena gaṇhāti diṭṭhamatte yeva na saṅghāti.

Anuvyañjanaggāhī ti⁴ kilesānaṃ anuvyañjanato pākātabhāvakarāṇato anuvyañjanan ti laddhavohāraṃ hatthapādasitahasitakathitavilokitādibhedam⁵ ākāraṃ gaṇhāti.

Yathv'ādhipakāraṇam enan ti ādimhi yaṃ kāraṇam⁶ yassa cakkhundriyaṃ asaṃvarassa⁷ hetu etaṃ puggalam satikavāṭena cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ pihitacakkhundvāraṃ⁸ hutvā viharantaṃ⁹ ete abhijjhādayo dhammā anvāssaveyyum¹⁰ anuppabandheyyum¹¹ ajjhotthareyyum.

Tassa saṃvarāya na paṭipajjati ti tassa cakkhundriyassa satikavāṭena pidahanatthāya na paṭipajjati.

Evam bhūte¹² yeva ca na rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye na saṃvaram āpajjati ti vuccati. Tattha kiñcā pi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi. Na hi cakkhuppasādam nissāya sāti vā mutṭhasaccaṃ vā uppajjati. Api ca yadā rupārammaṇam cakkhussa āpātham āgacchati tadā bhavaṅge dvikkhattum uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu-āvajjanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇam dassanakkiccaṃ, tato vipākamanodhātu sampañcchanakkiccaṃ, tato vipākahetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakkiccaṃ, tato

¹ ācittatattā M. ² saṃghaṭṭananena M. ³ pana pathā avatthukena M. ⁴ oñjanakehī ti M. ⁵ hatthapādamukhasitahasitakathitaālokitavilok° M. ⁶ kāraṇā T. ⁷ cakkhundriyāsaṃvarassa M. ⁸ apihita° T. ⁹ viharanti M. ¹⁰ anvassa° M. ¹¹ anubandheyyum M. ¹² bhūto M.

kiriyāhetukamanoviññānadhātu votthapanakiccam¹ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati², tad anantaram javanam javati tatrā pi neva bhavaṅgasamaye na āvajjanādīnam aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi, javanakhaṇe pana dussilyam vā muṭṭhasaccam vā aññānam vā akkhanti vā kosajjam vā uppajjati, asaṃvaro hoti. Evam honto³ pana so cakkhundriye asaṃvaro ti vuccati. Kas-mā? Yasmā tasmim satidvāram pi aguttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni vithicittāni pi. Yathā kim? Yathā nagare catūsu⁴ dvāresu asaṃvutesu kiñcā pi antoghara-dvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā yathā pi anto nagare sabbam bhaṇḍam arakkhitam agopitam eva hoti. Nagara-dvārena hi pavisitvā corā yad icchanti tam kareyyum. Evam eva javane dussilyādisu uppannesu tasmim asaṃvare sati dvāram pi aguttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni pi vithicittāni ti.

Sotena saddam sutvā ti ādisu pi es' eva nayo.

Yā imesan ti⁵ etam saṃvaram anāpajjantassa imesam channam indriyānam yā agutti yā agopanā yo anārakkho yo asaṃvaro athakanam⁶ apidahanan ti attho.

831. Bhojane amattaññutānidde⁷ idh' ekacco ti imasmim sattaloke ekacco⁸. Appaṭisaṅkhā ti paṭisaṅkhānapaññāya⁹ ajānitvā anupadhāretvā. Ayoniso ti anupāyena. Āhāran ti asitapītādi-ajjhoharaṇīyam¹⁰. Āhāreti ti paribhuñjati¹¹ ajjhoharati. Davāyā ti¹² ādi anupāyadassanattam vuttam. Anupāyena hi āhārento¹³ davatthāya madatthāya maṇḍanatthāya vibhūsanatthāya ca¹⁴ āhāreti, no idam atthitam paṭicca. Yā tattha asantuṭṭhitā ti yā tasmim ayoniso āhāraparibhoge

¹ votthappana° M. ² nirujjhanti T. ³ bhonto G.
⁴ nagacalūsu C. G. ⁵ yānemesan ti T. C. G. ⁶ athakk-
 anam M. ⁷ Dhs. § 1346. ⁸ ekacce T. ⁹ apaṭi-
 saṅkhātam patisaṅkhān° M. ¹⁰ āsita° M. ¹¹ paṭibhuñj° M.

¹² Comp. Saṃyutta XII, 63. ¹³ āhārento.

¹⁴ vā M.

asantussanā asantuṭṭhitabhāvo amattaññutā ti amattaññutabhāvo¹ pamānasaṅkhātāya mattāya² ajānanam.

Ayaṃ vuccatī ti ayaṃ apaccavekkhitaparibhogavasena pavattā bhojane amattaññutā nāma vuccati.

832. Indriyesu guttadvāratānidde³ cakkhunā ti ādisu⁴ vattanayen' eva veditabbam. Na nimittaggāhī hotī ti chandarāgavasena vuttappakāraṃ nimittam na gaṇhati.⁵ Evaṃ sesapadāni pi vuttapaṭipakkhanayen' eva veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā javane⁶ dussilyādisu uppannesu tasmim asamvare sati dvāram pi aguttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni pi vithicittāni ti vuttam evam idha tasmim silādisu⁷ uppannesu dvāram pi guttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni pi vithicittāni pi. Yathā kim? Yathā nagaradvāresu samvutesu kiñcā pi antogharādayo susamvutā⁸ honti tathā pi anto nagare sabbam bhaṇḍam surakkhitam sugopitam eva hoti nagaradvāresu pihitesu corānam paveso natthi evam evam javane silādisu uppannesu dvāram pi guttam hoti bhavaṅgam pi āvajjanādīni vithicittāni pi. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamāne pi cakkhundriye samvaro ti vutto.

Sotena saddam sutvā ti ādisu pi es' eva nayo.

833. Bhojane mattaññutanidde⁹ paṭisaṅkhā yoniso āhāram āhāretī ti paṭisaṅkhānapanāññāya jānitvā upāyena āhāram paribhuñjati. Idāni tam¹⁰ upāyam dassetum neva davāyā ti ādi vuttam. Tattha neva davāyā ti davatthāya na āhāreti. Tattha naṭalaṅghādayo¹¹ davatthāya āhāreti¹² nāma. Yam hi bhojanam bhuttassa naccagīta-karaṇḍasilokasaṅkhāto¹³ davo atirekatarena¹⁴ paṭilābhitam¹⁵ bhojanam adhammena visamena pariyesitvā te āhārenti ayaṃ pana bhikkhu evam na hāreti.

¹ amattaññubhāvo M. ² om. M. ³ Dhs. § 1347. ⁴ ādi T.

⁵ gayhati C. G. ⁶ javano C. G. ⁷ dilādisu pi M.

⁸ asamvutā M. ⁹ Dhs. § 1348. ¹⁰ yam M. ¹¹ naṭalaṅghādayo M.

¹² āhārenti M. ¹³ gītagabbasiloka° T.

gīlakabyāsilo kabyāsilocasaṅkhāto M. ¹⁴ atikatarena M.

¹⁵ patibhātitaṃ C. G. T.

Na madāyā ti mānamadapurisamadānam vadḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rājarājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma. Te hi attano mānamadapurisamadānaṃ vadḍhanatthāya piṇḍarasabhojanādini paṇītabhojanāni bhūñjanti. Ayam pana bhikkhu evaṃ na hāreti.

Na maṇḍanāyā ti sarīramaṇḍanatthāya na āhāreti. Tattha rūpūpajīvinīyo mātugāmā antepurikādayo va sappi-phāṇitaṃ nāma pivanti¹. Te hi siniddham mudumaddavaṃ² bhojanaṃ āhārenti 'evaṃ no aṅguliṭṭhi³ susaṅghitā bhavissati sarīre chavivaṇṇo⁴ pasanno bhavissati ti'. Ayam pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na vibhūsanāyā ti sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti. Tattha nibbuddhamallakamuṭṭhikamallacetakādayo susiniddhehi macchamaṃsādīhi sarīraṃ piṇenti 'evaṃ no maṃsaṃ ussaḍaṃ bhavissati pahārasahanatthāyā ti'. Ayam pana bhikkhu evaṃ sarīramaṃsavibhūsanatthāya na āhāreti.

Yāvad evā ti āhārāharaṇe payojanassa paricchedanīyamadassanaṃ.

Imassa kāyassa ṭhitiyā ti imassa catumahābhūtīka-karajakāyassa ṭhapanatthāya āhāreti. Idam assa āharaṇe payojanaṃ ti attho.

Yāpanāyā ti jīvitindriyayāpanatthāya āhāreti.

Vihimsūparatiyā ti. Vihimsā nāma abhuttapaccayā⁵ uppajjanakakhudā tassā vūparatiyā vūpasamatthāya āhāreti.

Brahmacariyānuggahāyā ti. Brahmacariyaṃ nāma tisso sikkhā sakalaṃ sāsanaṃ. Tassa anugaṇhanatthāya āhāreti. Itī ti upāyanidassanaṃ iminā upāyenā ti attho.

834. Purāṇaṃ ca vedanaṃ paṭihanākhāmī ti. Purāṇavedanā nāma abhuttapaccayā uppajjanakavedanā, taṃ paṭihanissāmī ti āhāreti.

Navāṃ ca vedanaṃ na uppādessāmī ti. Navā vedanā nāma atibhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Taṃ na uppādessāmī ti āhāreti. Athavā navavedanā nāma

¹ pipanti C. G. T. ² mudum maddaṃ T. mudumandaṃ M.

³ aṅgulaṭṭhi M. ⁴ chavivaṇṇe T. ⁵ suttapaccayā M.

bhuttapaccayena uppajjanakavedanā. Tassā anuppannāya anuppajjanattham eva āhāreti.

835. Yātrā ca¹ me bhavissatī ti yāpanā ca me bhavissati. Anavajjatā cā ti. Etthā pi atthi sāvajjam, atthi anavajjam, tattha adhammikapariyesanā adhammikapaṭiggahaṇam adhammena paribhogo ti idam sāvajjam nāma. Dhammena pana pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanam anavajjam nāma. Ekacco anavajjam yeva sāvajjam karoti, laddham me ti katvā pamāṇātikantam bhuñjati, tam jirāpetum asakkonto uddhavirecana-adhovirecanādīhi kilamatī, sakalavihāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijagganabhesajjapariyesanādīsu ussukkam āpajjanti. 'Kim idan ti' vutte 'asukassa nāma udaram uddhumātan ti' ādīni vadanti, 'esa niccakālam pi evam pakatiko yeva attano kucchippamāṇam nāma na jānātī ti' nindanti, garahanti 'ayam anavajje yeva sāvajjam karoti nāma'. Evaṃ akatvā anavajjatā ca bhavissatī ti āhāreti.

836. Phāsuvihāro cā ti. Etthā pi atthi phāsuvihāro, atthi na phāsuvihāro. Tattha āhārahatthako alamsāṭako tatravaṭṭako kākamāsako² bhuttavamitako ti imesam pañcannam brāhmaṇānam bhojanam³ na phāsuvihāro nāma. Etesu hi āhārahatthako nāma bahum bhuñjitvā attano dhammatāya utthātum asakkonto āhārahatthan ti vadati⁴. Alamsāṭako nāma accuddhumātakucchitāya utthito pi sāṭakam nivāsetum na sakkoti. Tatthavaṭṭako nāma utthātum asakkonto tath'eva vaṭṭati. Kākamāsako nāma yathā kākehi āmasitum sakkā hoti evam yāva mukhadvārā āhāreti. Bhuttavamitako mukhena sandhāretum asakkonto tath'eva vamati. Evaṃ akatvā phāsuvihāro ca bhavissati ti āhāreti.

Phāsuvihāro nāma catūhi pañcāhi ālopehi ūnūdaratā⁵. Ettakam hi bhuñjitvā paṇiyam pivitvā⁶ cattāro iriyāpathā⁷ sukhena pavattanti. Tasmā Dhammasenāpati evam āha:

¹ yatrā ca M. ² kāṇamasako M. ³ bhojanānam M.
⁴ vadanti M. ⁵ Comp. Suttanipāta 707. ⁶ pivato M.
⁷ iriyāpathe M.

Cattāro pañca ālope abhuttvā udakam pive |
alam phāsuvihārāya pahitattassa bhikkhuno ti ||

837. Imasmim pana thāne aṅgāni samodhāretabbāni¹. Neva davāyā ti hi ekam aṅgam, na madāyā ti ekam, na maṇḍanāyā ti ekam, na vibhūsanāyā ti ekam, yāvad eva imassa kāyassa thitiyā yāpanāyā ti ekam, vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā ti ekam, ti purāṇañ ca vedanam paṭihaṅkhāmi navañ² ca vedanam na uppādessāmī ti ekam, yātrā ca me bhavissatī ti ekam, anavajjatā ca phāsuvihāro cā ti ayam ettha bhojanānisamso.

Mahāsivatthero pan' āha:

Heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭha aṅgāni samodhānetabbāni ti. Tattha yāvad eva imassa kāyassa thitiyā ti ekam aṅgam, yāpanāyā ti ekam, vihimsūparatiyā ti ekam, brahmacariyānuggahāyā ti ekam, iti purāṇañ ca vedanam paṭihaṅkhāmi ti ekam, navañ ca vedanam³ na uppādessāmī ti ekam, yātrā ca me bhavissatī ti ekam, anavajjatā cā ti ekam.

Phāsuvihāro pana bhojanānisamso⁴ ti.

Evam aṭṭhaṅgasamannāgatam āhāram āhārento bhojane mattaññutā nāma hotī ti. Ayam pariyesanapatiggahaṇa-paribhogesu yuttam pamāṇajānanavasena pavatto pacca-vekkhitaparibhogo bhojane mattaññutā nāma.

838. Muṭṭhasaccaniddese⁵ asatī ti sativirahitā cattāro khandhā. Ananussati appaṭissatī ti upasaggavasena padam vaddhitam. Asaraṇatā ti asaraṇākāro, a dhāraṇatā ti dhāretum asamattatā⁶. Tāya hi samannāgato puggalo ādhāraṇappatto nidhānakkhamo na hotī. Udahe alābukaṭāham viya ārammaṇe pilavatī⁷ ti pilāpanatā. Sammussanatā ti natṭhamuṭṭhasatitā. Tāya hi samannāgato puggalo nikkhitto bhatto viya kāko nikkhittamamso viya ca siṅgālo hotī.

839. Bhāvanābalaniddese⁸ kusalānam dhammānan

¹ samādhānetabbāni M. ² namañ C. G. ³ vedanā M.

⁴ bhājanisamso M. ⁵ Dhs. § 1349. ⁶ yātrā hi sam^o T.

⁷ pilapatī T. ⁸ Dhs. § 1354.

ti bodhipakkhiyadhammānaṃ. Āsevanā ti ādisevanā. Bhāvanā ti vaḍḍhanā. Bahulīkamman ti punappunakaraṇaṃ.

840. Silavipattiniddeso¹ soraccaniddesapaṭipakkhato² ve-ditabbo, diṭṭhivipattiniddeso³ ca diṭṭhisampadāniddesapaṭipakkhato, diṭṭhisampadāniddeso⁴ ca diṭṭhūpādānaniddesapaṭipakkhato.

Silavisuddhiniddeso⁵ kiñcā pi silasampadāniddesena samāno. Tattha pana visuddhisampāpakaṃ⁶ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ⁷ kathitaṃ, idha visuddhipattaṃ sīlaṃ.

841. Sati⁸ ca sampajaññāṇaṃ ca, paṭisaṅkhānabalaṇaṃ ca bhāvanābalaṇaṃ ca, samatho ca vipassanā ca, sampathani-mittaṇaṃ ca paggāhanimittaṇaṃ ca, paggāho ca avikkhepo ca, silasampadā ca diṭṭhisampadā cā ti imehi pana chahi du-kehi catu bhūmakā pi lokiyalokuttaradhammā va kathitā.

842. Diṭṭhivisuddhiniddeso⁹ kammassa kataṃ¹⁰ ñā-ṇaṇaṃ ti idaṃ kammaṃ sakaṃ idaṃ kammaṃ no sakaṃ ti jānanaṇaṇaṇā. Tattha attanā vā kataṃ hotu¹¹ parena vā sabbam pi akusalakammaṃ no sakaṃ. Kasmā? Attha-bhañjanato anattahajananato ca. Kusalakammaṃ pana anattabhañjanato¹² attahajananato ca sakaṃ nāma. Tattha yathā nāma sadhanaṃ sabhogo puriso addhānaṃ¹³ paṭipaj-jitvā antarāmagge gāmanigamādāsu nakkhatte ghuṭṭhe¹⁴ ahaṃ āgantuko kin nu kho nissāya nakkhattaṃ kileyyaṃ ti acintetvā yathā yathā icchati tena tena nīhārena nakkhat-taṃ kilanto sukheṇa kantāraṃ atikkamati evaṃ eva ima-smiṃ kammassa katañāṇe ṭhatvā ime sattā bahum vaṭṭagāmi-kammaṃ¹⁵ āyūhitvā sukheṇa sukhaṃ anubhavantaṃ arahat-taṃ pattā gaṇanaṇapathaṃ vītivattā.

¹ Dhs. § 1361. ² silasampadāniddesapaṭipakkhato M.

³ Dhs. § 1362. ⁴ Dhs. § 1364. ⁵ Dhs. § 1365. ⁶ °sam-māpakaṃ M. ⁷ saṃvarāsīlaṃ M. ⁸ Dhs. §§. 1351—

1360, 1363, 1364. ⁹ Dhs. § 1366. ¹⁰ kata C. G. ¹¹ hetu M.

¹² °bhuñjanato M. °bhajanato T. ¹³ addhānamaggaṃ M.

¹⁴ sutṭhe M. dhuṭṭhe T. ¹⁵ bahuvaddhagāmikammaṃ T.

bahuddhagāmik° C. G.

Saccānulomikam nāṇan ti catunnaṃ saccānaṃ anulomaṃ vipassanānāṇaṃ. Maggasamaṅgissa nāṇam phalasaṃgissa nāṇan ti maggañāṇaphalañāṇāni yeva.

Diṭṭhivissuddhi kho panā ti padassa niddese yā paññā pajānanā ti ādihi padehi heṭṭhā vuttāni kammaṃ katañāṇādīn' eva cattāri nāṇāni vibhattāni.

Yathā diṭṭhissa¹ ca padhānan² ti padassa niddese yo cetasiko viriyārambho ti ādihi padehi niddiṭṭhaṃ viriyam paññāgatikam eva paññāya lokiyatṭhāne lokiyam lokuttaratṭhāne lokuttaran ti veditabbaṃ.

Samvegadukaniddese jātibhayan ti jātiṃ bhayato disvā ṭhitañāṇaṃ. Jarābhayādīsu pi es' eva nayo.

Apannānaṃ pāpakānan ti ādihi jātiādini bhayato disvā³ jātijarāvyaḍhimaraṇehi muñcitukāmassa upāyapadhānaṃ kathitaṃ.

Padabhājanīyassa pana attho Vibhaṅgatṭhakathāya āvibhavissati.

843. Asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesū⁴ ti padaniddese bhīyyokamyatā ti visesakāmatā. Idh' ekacco ādito va pakkhiyabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā⁵ deti, so tena asantuṭṭho hutvā puna dhurabhattaṃ⁶ saṃghabhattaṃ vassāvāsikaṃ⁷ deti āvāsaṃ karoti cattāro paccaye deti tatrā pi asantuṭṭho hutvā saraṇāni gaṇhāti, pañca silāni samādiyati tatrā pi asantuṭṭho hutvā pabbajati pabbajitvā ekam nikāyaṃ dve nikāye ti tepitakam Buddhavacanaṃ gaṇhāti atṭha samāpattiyo bhāveti vipassanaṃ vaḍḍhetvā⁸ arahattaṃ gaṇhāti arahattapattito patthāya mahāsantuṭṭho nāma hoti.

844. Evaṃ yāva arahattā visesakāmatā bhīyyokamyatā nāma appaṭivānitā ca padhānasmin⁹ ti padaniddese yasmā pantasenāsanesu adhikusalānaṃ dhammanam bhāvanāya¹⁰ ukkaṅṭhamāno padhānaṃ paṭivāpeti

¹ diṭṭhassa C. G. ² paṭṭhānan M. ³ āsvā M. ⁴ Dhs. § 1367. ⁵ M. adds uposathika vā pāṭipadikaṃ vā M.

⁶ M. adds salākabhattaṃ. ⁷ vattavāsikaṃ M. ⁸ vaḍḍhitvā M. ⁹ paṭṭhānasmin M. ¹⁰ bhāvanā M.

nāma anukkaṅṭhamāno¹ no paṭivāpeti nāma tasmā taṃ na-
yam² dassetuṃ yā kusalānaṃ dhammānaṃ ti ādi
vuttam.

Tattha sakkaccakiriyatā ti kusalānaṃ karaṇe sak-
kaccakāritā. Sātaçcakiriyatā ti sattam eva³ karaṇam.
Aṭṭhatakiriyatā ti aṭṭhapetvā karaṇam⁴. Anikkhitta-
chandatā⁵ ti kusalacchandassa anikkhipanam. Anik-
khittadhuratā⁶ ti kusalakarane viriyadhurassa anikkhi-
panam.

845. Pubbenivāsānussatiñāṇam vijjā ti ettha pubbe-
nivāso ti⁷ pubbenivutṭhakhandhapaṭibaddhañ ca pubbe-
vāsassa anussati pubbenivāsānussati, tāya sampayuttam
ñāṇam pubbenivāsānussatiñāṇam. Tayidaṃ pubbevuṭṭha-
khandhapaṭicchādam tamam vijjhatī ti pi vijjā⁸, taṃ
tamam vijjhitvā te khandhe vidite pākaṭe karotī ti vidita-
karaṇaṭṭhenā pi vijjā.

846. Cutūpapāte ñāṇan ti cutiyā⁹ ca upapāte¹⁰ ca ñā-
ṇam. Idam pi sattānam cutipaṭisandhicchādam tamam
vijjati¹¹ ti pi vijjā. Taṃ tamam vijjhitvā¹² sattānam cuti-
paṭisandhiyo viditā¹³ pākaṭā karotī ti viditakaranaṭṭhenā¹⁴
pi vijjā.

847. Āsavānam khaye ñāṇan ti sabbakilesānam
khayavayañāṇam¹⁵. Tayidaṃ catusaccacchādam tamam
vijjati ti pi vijjā¹⁶ taṃ tamam vijjhitvā cattāri saccāni vi-
ditāni pākaṭāni karotī ti viditakaranaṭṭhenā¹⁷ pi vijjā.

¹ ukkaṅṭhāmāno C. G.

² nayā T.

³ satam eva M.

⁴ aṭṭhapetvā karaṇam om. T. M. adds kaṇḍam akatvā.
M. adds anolinavuttatā tinalinajivitā alinapavattita vā.

⁵ °candatā C. G.

⁶ °dhuratā M.

⁷ M. adds nalinaji-

vitā alinapavattitā vā anikkhittachandatā ti kusalachan-
dassa anikkhipanam anikkhittadhuratā ti kusalakarane

viriyadhurassa anikkhipanam pubbenivasānussatiñāṇam
vijjati ettha pubbenivaso ti pubbenivutṭh° ⁸ vijjhā M.

⁹ cutiyāñ ca M.

¹⁰ uppāte C. G. T.

¹¹ vijjhati C. G.

¹² vijjhitvā C. G.

¹³ vijitā T.

¹⁴ vijitakar° T. ¹⁵ khaya-

samaye ñāṇam T. M.

¹⁶ vijjhatī ti pi vijjhā C. G.

¹⁷ vijitak° T.

848. Cittassa ca adhimuttinibbānañ cā ti ettha ārammaṇe adhimuccanaṭṭhena paccanīkadhammehi suṭṭhu muttaṭṭhena aṭṭha samāpattiyo cittassa adhimutti nāma. Itaraṃ pana natthi. Ettha taṇhāsāṅkhātā vānaṃ niggaṭṭaṃ vā tasmā vānā ti nibbānaṃ. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayamaṃ vikkhambhitakilesehi vimuttattā vimutti ti vuttā. Nibbānaṃ pana sabbakilesehi accantavimuttattā vimutti ti.

849. Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ ti cattāri maggañāṇāni. Phalasaṅgissa ñāṇaṃ ti cattāri phalañāṇāni.

Tattha paṭhamamaggañāṇaṃ pañca kilese khepentaṃ nirodhentaṃ¹ vūpasamentaṃ paṭippassambhentaṃ uppajjati ti khaye ñāṇaṃ nāma jātaṃ.

Dutiyamaggañāṇaṃ cattāro kilese tathā tatiyamaggañāṇaṃ catutthamaggañāṇaṃ aṭṭha kilese khepentaṃ² paṭippassambhentaṃ uppajjati ti khaye ñāṇaṃ nāma jātaṃ. Taṃ taṃ maggaphalañāṇaṃ pana. Tesamaṃ tesamaṃ pana kilesānaṃ khyante nirujjhante³ vūpasamente paṭippassambhente anuppāde⁴ appavatte⁵ uppannattā⁶ anuppāde appavatte uppannañāṇaṃ nāma jātaṃ ti ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya nikkhepa-khaṇḍavaṇṇanā⁷ niṭṭhitā.

850. Idāni nikkhepakhaṇḍānantaraṃ ṭhapitassa aṭṭhakathākaṇḍassa vaṇṇanākaṃ anuppatto. Kasmā pan' etaṃ aṭṭhakathākaṇḍaṃ nāma jātaṃ ti? Tipiṭakassa Buddhava-canassa atthaṃ uddharitvā ṭhapitattā. Tisu pi hi piṭakesu dhammantaraṃ āgataṃ aṭṭhakathākaṇḍena⁸eva paricchijja vicchitaṃ⁸ suvicchitaṃ nāma hoti, sakale Abhidhamma-piṭake nayamaggaṃ Mahāpakaraṇe pañhuddhāraṃ gaṇanāvāraṃ⁹ asallakkhentaṃ pi aṭṭhakathākaṇḍato yeva samānetuṃ vaṭṭati.

¹ nirodhentaṃ M. ² M. adds nirodhentaṃ vūpasamentaṃ. ³ khyante niruddhante M. T. ⁴ anuppādante M. ⁵ appavattane M. ⁶ uppannaṃ ti M. ⁷ °kaṇḍavaṇṇanā M. ⁸ paricchinditā vicchataṃ M. ⁹ gaṇanāvāraṃ M.

Kutopabhavaṃ pana etan ti? Sāriputtattherapabhavaṃ. Sāriputtatthero hi ekassa attano saddhivihārikassa nik-khepakaṇḍe atthuddhāraṃ sallakkhetuṃ asakkontassa aṭṭhakathākaṇḍaṃ kathetvā adāsi. Idaṃ pana Mahāaṭṭha-kathāya paṭikkhipitvā idaṃ vuttam. Abhidhammo nāma na sāvakaṇḍe na sāvakaṇḍe, Buddhavisayo esa Bud-dhagocaro. Dhammasenāpati pana saddhivihārikena puc-chite tam ādāya Satthu santikaṃ gantvā Sammāsambud-dhassa kathesi. Sammāsambuddho tassa bhikkhuno aṭṭha-kathākaṇḍaṃ kathetvā¹ adāsi. Kathaṃ?

Bhagavā hi katame dhammā kusalā ti pucchi, kusalā dhammā nāma katame ti sallakkhesi ti attho. Ath' assa tuṇhibhūtaṃ nanu yaṃ mayā katame dhammā kusalā yasmaṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti ti ādinā nayena bhūmibhedato kusalaṃ dassitaṃ sabbaṃ pi catūsu bhūmīsu kusalaṃ ime dhammā kusalā ti iminā nayena kaṇṇikaṃ kaṇṇikaṃ ghaṭaṃ ghaṭaṃ goccha-kaṃ gocchakaṃ katvā atthuddhāravasena kusalādi-dhamme dassento kathetvā adāsi.

Tattha catūsū ti kāmāvacarārūpāvacarārūpāvacara-apariyāpannāsu kusalan ti phassādibhedam kusalaṃ ime dhammā kusalā ti ime sabbe pi tāsū bhūmīsu vuttā phassādayo dhammā kusalā nāma.

851. Akusalānaṃ² pana bhūmivasena bhedābhāvato dvādasa akusalacittuppādā³ ti āha. Tattha uppajjati ti uppādo, cittaṃ eva uppādo cittuppādo. Desanāsīsam eva c'etaṃ. Yathā pana rājā āgato ti vutte amaccādinam pi āgamaṇaṃ vuttam eva hoti evaṃ cittuppādā⁴ ti vutte tehi sampayuttā dhammā pi vuttā va honti ti sabbattha cittup-pādagahaṇena sampayuttadhammaṃ cittaṃ gahitaṃ ti ve-ditabbam.

852. Ito paraṃ catūsū bhūmīsu vipāko⁵ ti ādinam sabbesam pi tikadukabhājanīyapadānaṃ attho vedanādisu⁶ ca sukhādinam na vattabbatā heṭṭhāvuttanāyena'eva pāli-

¹ setvā M.
tuppādo M.

² akusalam M.
⁵ Dhs. § 1370.

³ Dhs. § 1369.

⁴ cit-

⁶ vedanattikādisu M. T.

yattham vīmaṃsitvā veditabbā. Viśesamattam eva pana vakkhāma.

853. Tattha parittārammaṇattike¹ tāva sabbo kāma-
vacarassa vipāko ti ettha dve pañca viññāṇāni cak-
khāyatanādayo² nissāya niyamen'eva itthāniṭṭhā dibhede
rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbe³ dhamme ārabba pavat-
tanti ti parittārammaṇāni. Kusalākusalavipākā pana dve
manodhātuyo hadayavatthum nissāya cakkhuviññāṇādīnam
anantarā niyamato rūpādīn'eva ārabba pavattanti ti⁴ pa-
rittārammaṇā. Kusalavipākā hetukamanoviññānadhātu so-
manassasahagatā pañcadvāre⁵ santīraṇavasena chasu dvā-
resu tadārammaṇavasenā ti niyamato rūpādīni cha parittā-
rammaṇān'eva ārabba pavattati ti⁶ parittārammaṇā.

Upekhāsahagatā kusalākusalavipākā hetukamanoviñ-
ñānadhātu dvayaṃ pañcadvāre santīraṇavasena chasu dvā-
resu tadārammaṇavasena niyamato rūpādīni cha parittā-
rammaṇān'eva ārabba pavattati paṭisandhivasena pa-
vattamānam pi parittam kammaṃ kammanimittam⁷ gatini-
mittam vā ārammaṇam karoti pavattiyam bhavaṅgasena
pariyosāne cutivasena pavattamānam pi tad eva āramma-
ṇam karoti ti parittārammaṇam⁸. Aṭṭha pana sahetukavi-
pākacittuppādā ettha vuttanayen'eva tadārammaṇavasena
paṭisandhibhavaṅgacutivasena parittadhamme yeva ārabba
pavattanti. Kiriya-manodhātu pañcadvāre rūpādīni ārab-
ba pavattati. Somanassasahagatā ahelikakiriya-manoviñ-
ñānadhātu chasu dvāresu paccuppanne manodvāre atitānā-
gate pi paritte rūpādīdhamme yeva ārabba khīṇāsavā-
ṇam pahaṭṭhākāram kurumānā pavattati ti⁹ parittāram-
maṇā. Evam ime pañcavisati cittuppādā¹⁰ ekanten' eva
parittārammaṇā ti veditabbā.

854. Viññāṇaṅcāyatana - nevasaññā - nāsaññāya-
tanadhammā¹¹ attano heṭṭhimasamāpattim ārabba pa-

¹ Dhs. § 1406. ² cakkhupasādādayo M. ³ °phoṭṭhab-
bā M. ⁴ pavanti ti C. G. ⁵ paccuddhāre C. G.
⁶ pavatti ti M. pavattā ti T. ⁷ parittam kamma ni-
mittam M. ⁸ °cittuppādo M. ⁹ pavatti ti ti C. G.
¹⁰ cittuppādo M. ¹¹ Dhs. § 1407.

vattanato mahaggatārammaṇā. Maggaphaladhammā nibbānārammaṇattā appamāṇārammaṇakusalato cattāro, kiriyato cattāro ti aṭṭha nānavippayuttacittuppādā sekhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ¹ asakkaccadānaṃ paccavekkhaṇadhammasavanādīsu kāmāvacaradhamme ārabba pavattikāle parittārammaṇā, ten' ev' ākāreṇa sattavīsati mahaggatadhamme ārabba pavattikāle mahaggatārammaṇā². Atipaṅṅānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ paccavekkhaṇakāle mahaggatārammaṇā kaṣiṇanimittādi-paññatti-paccavekkhaṇakāle na vattabbārammaṇā³. Akusalā cattāro⁴ diṭṭhisāmpayuttacittuppādā pañca paṇṇāsāya kāmāvacaradhammānaṃ satto satto ti parāmasana-assādanābhinandanakāle parittārammaṇā ten' ev' ākāreṇa sattavīsati mahaggatadhamme ārabba pavattikāle mahaggatārammaṇā, paññattidhamme ārabba pavattanakāle siyā na vattabbārammaṇā. Diṭṭhivippayuttānaṃ te yeva dhamme ārabba kevalaṃ assādanābhinandanavasena⁵ pavattiyāṃ paṭighasāmpayuttānaṃ domanassavasena vicikicchāsāmpayuttacittuppādassa anīṭṭhānaṃ gatavasena⁶ uddhaccasahagatassa vikkhepanavasena ca tatiyaṃ parittamahaggata-na-vattabbārammaṇatā⁷ veditabbā⁸.

Etesu pana ekadhammo pi appamāṇe ārabba pavattitum na sakkoti, tasmā na appamāṇārammaṇakusalato cattāro, kiriyato cattāro ti aṭṭha nānasāmpayuttacittuppādā sekhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ sakkaccadānapaccavekkhaṇadhammasavanādīsu yathā vuttappakāre dhamme ārabba pavattikāle paritta-mahaggata-na-vattabbārammaṇā honti. Gotrabhūkāle pana lokuttaradhammaṃ paccavekkhaṇakāle ca nesāṃ appamāṇārammaṇa tā veditabbā.

855. Yaṃ paṇ' etaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ⁹ taṃ sabbatthapādakacattutthaṃ ākāsaṇacattutthaṃ ālokaṇacattutthaṃ¹⁰ brahmavihāracattutthaṃ ānāpānacattut-

¹ cekhaputhujj° M. ² om. M. ³ paññattivakkhaṇakāle vattabbāram° M. ⁴ akusalato catt° M. ⁵ °ābhin-dana° M. ⁶ anīṭṭhānavasena M. ⁷ adhūva samavasena ca pavattiyapparitt° M. avūpasamavasena caranti yaṃ paritta° T. ⁸ Comp. Visuddhimagga p. 119. ⁹ Dhs. § 1415. ¹⁰ āloke k° M.

thaṃ iddhiḍḍhacatuṭṭhaṃ¹ dibbasotacatuṭṭhaṃ cetopariyañāṇacatuṭṭhaṃ yaṭhākammūpagañāṇacatuṭṭhaṃ dibbacakkhuñāṇacatuṭṭhaṃ pubbenivāsañāṇacatuṭṭhaṃ anāgatañāṇacatuṭṭhaṃ ti kusalato pi kiriyato pi dvādasavidhaṃ hoti².

Tattha sabbatthapāḍakacatuṭṭhaṃ nāma aṭṭhasu kasiṇesu catuṭṭhajjhānaṃ. Taṃ hi vipassanāya pi pāḍakaṃ hoti abhiññāṇaṃ pi nirodhassā pi vaṭṭassā pi pāḍakaṃ pi hoti yevā ti sabbatthapāḍakan ti vuttaṃ. Ākāsakaṣiṇa-ālokakaṣiṇacatuṭṭhāni pana vipassanāya pi abhiññāṇaṃ pi vaṭṭassā pi pāḍakāni honti, nirodhapāḍakān' eva honti. Brahmavihāra-ānāpāṇacatuṭṭhāni vipassanāya c'eva vaṭṭassa ca pāḍakāni honti³, abhiññāṇaṃ pana nirodhassa ca pāḍakāni na honti. Tattha dasavidhaṃ pi kaṣiṇajjhānaṃ kaṣiṇapaññattim ārabba pavattattā brahmavihāracatuṭṭhaṃ sattapaññattim ārabba pavattattā ānāpāṇacatuṭṭhaṃ nimittaṃ ārabba pavattattā parittādivasena⁴ na vattabbadhammārammaṇato na vattabbārammaṇaṃ nāma hoti.

856. Iddhiḍḍhacatuṭṭhaṃ parittamahaggaṭṭārammaṇaṃ hoti⁵. Kathaṃ? Taṃ hi yadā kāyaṃ cittaṣaṇṇiṭṭhaṃ katvā adissamānena kāyena gantukāmo cittaṣaṇṇiṭṭhaṃ kāyaṃ pariṇāmeti mahaggaṭṭacittaṃ⁶ samodahati samāropeti tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇaṃ hoti ti katvā rūpakāyārammaṇato parittārammaṇaṃ hoti. Yadā cittaṃ kāyaṣaṇṇiṭṭhaṃ katvā dissamānena kāyena gantukāmo kāyaṣaṇṇiṭṭhaṃ cittaṃ pariṇāmeti pāḍakajjhānacittaṃ rūpakāye samodahati samāropeti tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇaṃ hoti ti katvā mahaggaṭṭacittārammaṇato mahaggaṭṭārammaṇaṃ hoti ti⁷. Dibbasotacatuṭṭhaṃ saddhaṃ ārabba pavattattā ekantaparittārammaṇaṃ eva. Cetopariyañāṇacatuṭṭhaṃ⁸ parittamahaggaṭṭa-appamāṇārammaṇaṃ hoti. Kathaṃ?

¹ iddhiḍḍhacatuṭṭhaṃ T. om. ² Visuddhimagga p. 110, Burnouf Lotus 820 ff. Mahāvīyutpatti 14. ³ vaṭṭassā ca pāḍakāni honti M. ⁴ aparittādivasena T. ⁵ Visuddhimagga p. 119. ⁶ mahaggaṭṭacitte T. ⁷ om. M.

⁸ Visuddhimagga p. 120.

Taṃ hi paresaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, tathā rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ hoti, maggaphalajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ hoti.

Ettha ca puthujjano sotāpannessa cittaṃ na jānāti, sotāpanno vā sakadāgāmiṃsā ti¹ evaṃ yāva arahato netabbaṃ. Arahā pana sabbesaṃ cittaṃ jānāti añño² pi ca uparimo heṭṭhimassā ti ayaṃ vireso veditabbo.

857. Yathākammūpagañānacatutthaṃ³ kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti rūpāvacarārūpāvacarakammajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñānacatutthaṃ⁴ rūpārammaṇattā ekanta-parittārammaṇaṃ eva. Pubbenivāsañānacatutthaṃ parittāmahaggata-appamāṇanavattabbārammaṇaṃ hoti⁵. Kathaṃ? Taṃ hi kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, atīte attanā vā parehi vā bhāvitamaggaṃ⁶ sacchikataphalañ ca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuñānacatutthaṃ⁷ rūpārammaṇattā ekanta-parittārammaṇaṃ eva. Pubbenivāsañānacatutthaṃ parittāmahaggata-appamāṇanavattabbārammaṇaṃ hoti. Kathaṃ? Taṃ hi kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ, atīte attanā vā parehi vā bhāvitamaggaṃ sacchikataphalañ ca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ.

Atīte Buddhā maggaṃ bhāvayimsu, phalaṃ sacchimakaṃsu⁸, nibbānadhātuyā parinibbāyimsu ti chinnavatuma-kānussaraṇavasena⁹ maggaphalanibbānapaccavekkhaṇato pi appamāṇārammaṇaṃ. Atīte Vipassī¹⁰ nāma Bhagavā

¹ °gāmiṃsā ti M. ² añño T. ³ Visuddhimagga p. 121.

⁴ Visuddhimagga p. 120. ⁵ Visuddhimagga p. 120 s. v. pubbenivāsañāṇa Nos. 1, 2, 3, 8. ⁶ bhāvitamaggaṇibbānaṃ M. ⁷ adibbacakkhu° T. ⁸ saccākaṃsu M. ⁹ om. T.

¹⁰ Comp. Mahāvastu II, 271.

ahosi, tassa Bandhumatī nagaram ahosi, Bandhumā nāma rājā pitā, Bandhumatī nāma mātā ti ādinā nayena nāmagottaṃ paṭhavīnimittādi-anussaranakāle navattabbārammaṇaṃ hoti.

858. Anāgatasāññācatutthe¹ pi es' eva nayo. Taṃ pi hi ayaṃ anāgate kāmāvacare nibbattissati ti jānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacare vā arūpāvacare va nibbattissati ti jānanakāle mahaggatārammaṇaṃ. Maggaṃ bhāvēssati phalaṃ sacchikarissati nibbānadhātuyā parinibbāyissati ti jānanakāle appamañārammaṇaṃ. Anāgate Metteyyo nāma Bhagavā uppajjissati² Subrahmā nām'assa brāhmaṇo pitā bhavissati, Brahmavatī nāma brāhmaṇī mātā ti ādinā nayena nāmagottajānanakāle navattabbārammaṇaṃ hoti. Arūpāvacaracattutthaṃ pana āsavānaṃ khayacattutthaṃ ca pāliya āgatagatatthāne yeva kathiyati³.

Kiriyāhetukamanoviññādhātu upekhāsahagatā sabbesam pi etesaṃ kusalākusalakiriyacittānaṃ purecārikā. Tassā tesu vuttanayen' eva ārammaṇabhedo veditabbo.

Pañcadvāre pana voṭṭhapanavasena pavattiyaṃ ekanta-parittārammaṇā va hoti. Rūpāvacaratikacattukkajjhānādīni parittādibhāvena navattabbadhammaṃ ārabha pavattito navattabbārammaṇāni⁴. Ettha hi rūpāvacarāni paṭhavīkasiṇādisu pavattanti, ākāsānañcāyatanaṃ ugghāṭimākāse, ākiñcaññāyatanaṃ viññāṇāpagame⁵ ti.

859. Maggārammaṇattike⁶ ādimhi vuttā attha nāpasampayuttacittuppādā sekhāsekhānaṃ attanā paṭividdhamaggaṃ⁷ paccavekkhaṇakāle. Maggārammaṇamaggena⁸ pana asahajātattā na maggahetukā attanā paṭividdhamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhipativasena maggādhipatino aññadhammārammaṇakaraṇakāle navattabbā maggārammaṇā ti pi maggādhipatino ti pi. Cattāro ariyamaggasaṅkhātassa maggasampayuttassa vā hetuno⁹ atthitāya ekantato maggahetukā¹⁰ viriyaṃ pana vīmaṃsaṃ

¹ °catuttho T. Comp. Visuddhimayya p. 120. ² °ti ti M.

³ kathissāmi M. ⁴ °ārammaṇā ti M. ⁵ ākāsānañcāyatana-viññā° M. ⁶ Dhs. § 1415. ⁷ atthato paṭimaggam M.

⁸ °magge M. ⁹ hetu M. ¹⁰ M. *inserts* va.

vā jetṭhakaṃ katvā maggabhāvanākāle saha-jātādhipatinā siyā maggādhipatino chandacittānaṃ aññatarajetṭhakakāle siyā na vattabbā maggādhipatino ti¹ dvādasavidhe rūpāvacaracattutthajjhāne sabbatthapādakacattutthādīni nava jhānāni neva maggārammaṇāni na maggahetukāni na maggādhipatī ti².

Cetopariyañānapubbenivāsañāṇa - anāgatasaññānacattutthāni³ pana ariyānaṃ maggacittajānanakāle maggārammaṇāni honti, maggena pana asaha-jātattā na magga-hetukāni, maggaṃ garuṃ katvā appavattito na maggādhipatī⁴ ti. Kasmā pan' etāni na maggaṃ garuṃ karontī⁵ ti? Attano mahaggatatāya. Yathā hi rājānaṃ sabbaloko garuṃ karoti, mātāpitaro pana na karontī, na hi te rājānaṃ disvā āsanā vuṭṭhahanti na añjalikammādīni karontī, daharakāle voharitanayen' eva voharanti evaṃ etāni pi attano mahaggatatāya na maggaṃ garuṃ karontī.

Kiriyāhetukamanoviññānadhātu pi⁶ ariyānaṃ magga-paccavekkhaṇakāle paccavekkhaṇapurecārikattā maggārammaṇā⁷ hoti, maggena asaha-jātattā pana na magga-hetukā, na garuṃ⁸ katvā appavattito⁹ na maggādhipatī. Kasmā garuṃ na karoti ti¹⁰? Attano ahetukatāya hīnatāya jaḷatāya. Yathā hi rājānaṃ sabbaloko garuṃ karoti anto¹¹ pariyañānaṃ khujjavāmanakaceṭakādayo attano aññānatāya¹² paṇḍitamanussā viya na garuṃ karontī¹³ evaṃ evaṃ idam pi cittaṃ attano ahetukatāya hīnatāya jaḷatāya maggaṃ garuṃ na karoti. Ñānavippayuttakusalādīni ñāṇabhāvena¹⁴ c'eva lokiyadhammārammaṇatāya¹⁵ ca maggārammaṇādibhāvaṃ na labbhanti, navattabbārammaṇā'eva hontī ti veditabbāni ti.

¹ dhi C. G. ² °ādhipatino M. ³ Visuddhimagga p. 120 under the respective headings No. 4. ⁴ maggādhipatino M.

⁵ garuṃ karuṃ karontī C. ⁶ kiriyāhetu pi M.

⁷ maggārammaṇaṃ M. ⁸ maggahetukānaṃ garuṃ T.

⁹ maggaṃ garuṃ katvā apattito M. ¹⁰ na karontī ti M. T.

¹¹ attano M. ¹² aññānatāya M. ¹³ nāṭigaruṃ karontī M. T.

¹⁴ ñāṇabhāvena M. ¹⁵ cetalo^o M.

860. Atitārammaṇattike¹ viññāṇaṅcāyatana-nevasaṅgānāsaṅgāyatanadhammā heṭṭhā atītasamāpattim ārabha pavattito² ekantena atitārammaṇā va. Niyogā anāgatārammaṇā natthi ti niyamena paṭiekkam cittaṃ anāgatārammaṇaṃ nāma natthi. Nanu ca anāgata-saṅgānaṃ ekantena anāgatārammaṇaṃ³ cetopariyañānaṃ pi anāgataṃ ārabha pavattati ti no na pavattati. Paṭiekkam pana etaṃ ekaṃ cittaṃ nāma natthi. Rūpāvacaracatutthajjhānena saṅgahitattā aññehi mahaggatacittēhi missakaṃ hoti. Tena vuttaṃ niyogā anāgatārammaṇā natthi ti. Dve pañca viññāṇāni tisso ca manodhātuyo paccuppannesu rūpādisu pavattito paccuppannārammaṇā nāma.

861. Dasa cittuppādā ti ettha aṭṭha tāva sahetuka-devamanussānaṃ paṭisandhigahaṇakāle kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabha pavattiyam atitārammaṇā. Bhavaṅgacutikālesu es' eva nayo.

Gatinimittaṃ pana ārabha paṭisandhigahaṇakāle tato paraṃ bhavaṅgakāle ca paccuppannārammaṇā⁴.

Tathā pañcadvāre tadārammaṇavasena pavattiyam, manodvāre pana atitānāgatapaccuppannārammaṇānaṃ javanānaṃ ārammaṇaṃ gahetvā pavattito atitānāgatapaccuppannārammaṇā.

Kusalavipākāhetuka-upekkhāsahagatamano-viññāṇadhātuyam pi es' eva nayo.

Kevalaṃ hi saha⁵ manussesu jaccandhādinam paṭisandhi hoti pañcadvāre pi santīraṇavasenā pi paccuppannārammaṇā hoti ti ayam ettha viseso.

862. Somanassasahagatā pana pañcadvāre santīraṇavasena tadārammaṇavasena ca paccuppannārammaṇā hoti. Manodvāre tadārammaṇavasena sahetukavipākā viya atitānāgatapaccuppannārammaṇā ti veditabbā. Akusalavipākamanoviññāṇadhātu pana kusalavipākāya upekkhāsahagatāhetukāya samānagatikā eva.

¹ Dhs. § 1417.

² pavattino T.

³ oarammaṇā M.

⁴ Dhs. § 1418.

⁵ sā T.

Kevalam hi sā¹ apāyikānam paṭisandhibhavaṅgacutiva-sena pavattatī ti. Ayam ettha viseso.

Kiriyāhetukamanoviññādhātu somanassasahagatā khī-ṇāsavānaṃ pañcadvāre pahaṭṭhākāraṃ kurumānā paccuppannārammaṇā hoti. Manodvāre atitādibhedadhamme ārabha hasituppādanavasena pavattiyam atitānāgatapaccuppannārammaṇā hoti.

863. Kāmāvacarakusalan ti ādisu kusalato tāva cattāro nānasampayuttacittuppādā² sekhaputhujanānaṃ atitādibhedāni khandhadhātu-āyatanāni sammasantānaṃ paccavekkhantānaṃ³ atitānāgatapaccuppannārammaṇā honti. Paṇṇatti nibbānapaccavekkhaṇena vattabbārammaṇā.

Nānavippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam hi tesam maggaphalanibbānapaccavekkhaṇā⁴ natthi. Ayam ev' ettha viseso.

864. Akusalato cattāro diṭṭhigatasampayuttacittuppādā⁵ atitādibhedam khandhadhātuāyatanānaṃ assādanābhinandanaparāmāsakāle⁶ atitādi-ārammaṇā honti.

Paṇṇattiṃ ārabha assādentassa abhinandantassa⁷ satto ti parāmasitvā⁸ gaṇhantassa navattabbārammaṇā honti.

Diṭṭhivippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam hi tehi parāmāsogahaṇaṃ natthi. Dve paṭighasampayuttacittuppādā atitādibhede dhamme ārabha domanassitānaṃ atitādi-ārammaṇapaṇṇattiṃ ārabha domanassitānaṃ navattabbārammaṇā⁹.

865. Vicikicchuddhaccasampayuttā¹⁰ tesu eva dhammesu anīṭṭhāgatabhāvena c'eva uddhatabhāvena ca pavattiyam atitānāgatapaccuppannavattabbārammaṇā kiriyato aṭṭha sahetukacittuppādā kusalacittuppādāgatikā eva kiriyā hetukamanoviññādhātu upekhasahagatā pañca dvāre voṭṭhapanavasena pavattiyam paccuppannārammaṇā

¹ sa M. ² Dhs. § 1415. ³ paccavekkhaṇānaṃ M.

⁴ sehidhamma^o M. ⁵ Dhs. § 1412. ⁶ assādanābhindanapar^o M. ⁷ abhinantassa M.

⁸ parāmāsetvā M. ⁹ na om. T. ¹⁰ Dhs. § 1390, 1391.

va manodvāre atitānāgatapaccuppannārammaṇāṅ c'eva paṇṇatti-ārammaṇānaṅ ca¹. Javanānaṃ purecārikakāle atitānāgatapaccuppannavattabbārammaṇā, tathā² vuttappabhede³ rūpāvacarajjhāne sabbatthapādakacattuttham ākāsakaṣiṇacattuttham ālokakaṣiṇacattuttham brahmavihāracattuttham ānāpānacattutthan ti imāni pañca navattabbārammaṇān' eva. Iddhividhacattuttham kāyavasena cittam pariṇāmentassa atitam pādakajjhānacittam⁴ ārabha pavattanato atitārammaṇam.

866. Mahādhātunidhāne Mahākassapattherādīnaṃ viya anāgatam adhiṭṭhahantānaṃ anāgatārammaṇam hoti⁵. Mahākassapatthero kira Mahādhātunidhānaṃ karonto 'anāgate⁶ aṭṭhārasavassadhikāni dve vassasatāni ime gandhā⁷ mā sussiṃsu pupphāni mā milāyiṃsu dipāni mā nibbāyiṃsū ti⁸' adhiṭṭhahi. Sabbam tath 'eva ahosi. Assaguttatthero⁹ Vattaniyasenāsane bhikkhusamgham sukhabhattam bhujjāmaṇam disvā udakasoṇḍim divase divase purebhattam dadhisaram¹⁰ hotū ti adhiṭṭhahi. Purebhattam dadhisaram¹¹ hoti pacchābhatte pākatikam eva kāyam pana cittasantatim¹² katvā adissamānena kāyena gamanakāle kāyam ārabha pavattattā paccuppannārammaṇam hoti.

Dibbasotacattuttham vijjāmānasaddam eva ārabha pavattitapaccuppannārammaṇam cetopariyañānacattuttham atitasattadivasabbhantare anāgatasattadivasabbhantare ca paresam cittam jānantassa atitārammaṇam¹³ anāgatārammaṇāṅ ca hoti. Sattadivasātikkame pana tam jānitum na sakkoti. Atitānāgatasaññāpānaṃ hi esa vi-
seso. Na etassa paccuppannājānanakāle pana paccuppannārammaṇam hoti.

¹ 'ārammaṇānaṅ c'eva paṇṇattinibbānārammaṇāṅ ca M.

² yathā T. ³ 'bhedena M. ⁴ apādakajjh° T. ⁵ Dhs.

§ 1417. ⁶ anāgato M. ⁷ ime vasegandhā M. ⁸ dipā

nibbāhimsū ti M. ⁹ Comp. Rhys Davids transl. of the

Milindapañha II, XVIII. ¹⁰ dadhirassa M. ¹¹ dadhi-

rasam M. ¹² cittasantissitam M. cittasannitam T.

¹³ ārammaṇā M.

867. Paccuppannaṃ nāma' etaṃ tividdhaṃ khaṇapaccuppannaṃ santatipaccuppannaṃ addhāpaccuppannaṃ ca¹. Tattha uppādatṭhitibhaṅgappattaṃ² khaṇapaccuppannaṃ.

Eka-dvi-santativārapariyāpannaṃ santatipaccuppannaṃ. Tattha andhakāre nisiditvā ālokaṭṭhānaṃ³ gatassa na tāva ārammaṇaṃ pākataṃ hoti. Yāva⁴ pana taṃ pākataṃ hoti etthantare ekadvisantativārā veditabbā. Ālokaṭṭhāne pi ācaritvā⁵ ovarakaṃ pavitṭhassa pi na tāva sahasā rūpaṃ pākataṃ hoti. Yāva taṃ pākataṃ hoti etthantare eka-dvi-santativārā veditabbā.

Dūre ṭhatvā pana rajakānaṃ hatthavikāraṃ gaṇḍi-bheri-ādi-ākoṭana-vikāraṃ pi disvā pi na tāva saddaṃ suṇāti. Yāva pana taṃ suṇāti etasmim pi antare eka-dvi-santativārā veditabbā. Evan tāva Majjhimabhāṇakā.

Samyuttabhāṇakā pana rūpasantati vā arūpasantati ti dve santatiyo ti vatvā udakaṃ atikkamitvā gatassa yāva tīre⁶ akkanta-udakalekhā na vippasidati addhānato āgatassa⁷ yāva kāye usumabhāvo na vūpasammati ātapā āgantvā gabbhaṃ pavitṭhassa yāva andhakārabhāvo na vigacchati anto gabbhe kammaṭṭhānaṃ manasikaritvā divā vāta-pānaṃ vivaritvā olokaṇṭassa yāva akkhaṇaṃ phandana-bhāvo na vūpasammati ayaṃ rūpasantati nāma.

Dve tayo javanavārā arūpasantati nāmā ti vatvā tad ubhayam pi santatipaccuppannaṃ nāmā ti vadanti.

868. Ekabhavaparicchinnaṃ pana addhāpaccuppannaṃ nāma⁸ sandhāya Bhaddekarattasutte⁹:

Yo c'āvuso mano ye ca dhammā sampayuttā ubhayam etaṃ paccuppannaṃ, tasmim paccuppanne chandarāgapaṭi-baddhaṃ hoti viññānaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññānaṃ tad abhinandati, tad abhinandanto paccuppannesu dhammesu samphīratī¹⁰ ti vuttaṃ.

¹ Visuddhimagga p. 120 s. v. cetopariyañāṇa No. 7. ² ṭṭhita-vibhaṅgappattaṃ M. ³ ākālokaṭṭhānaṃ M. ⁴ yā M.

⁵ varitvā T. cāritvā C. G. ⁶ tiro T. ⁷ agatassa M.

⁸ T. *inserts* yaṃ. ⁹ the 131^d sutta of the Majjhima.

¹⁰ sambhīratī T.

Santatipaccuppannam c'ettha atthakathāsu āgatam, addhāpaccuppannam sutte. Tattha keci khaṇapaccuppannam cittam cetopariyañāṇassa ārammaṇam hoti ti vadanti. Kiṃ kāraṇā? Yasmā iddhimassa parassa ca ekakkhaṇe cittam uppajjissati ti¹ idaṃ ca tesam opammaṃ.

869. Yathā ākāśakkhitte pupphamuṭṭhimhi avassaṃ ekam puppham ekassa vaṇṭena vaṇṭam paṭivijjhati² evam parassa cittam jānissāmī ti rāsivasena mahājanassa citte āvajjite avassaṃ ekassa³ cittam ekena cittaena uppādakhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā paṭivijjhati ti. Tam pana vassasahassam pi āvajjante yena cittaena āvajjati yena ca jānāti tesam dvinnam sahaṭṭhānābhāvato āvajjanaṃ ca javanānaṃ ca anitṭhe ṭhāne nānārammaṇabhāvappattidosato⁴ ayuttan ti atthakathāsu paṭikkhittam. Santatipaccuppannam pana addhāpaccuppannaṃ ca⁵ ārammaṇam hoti ti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattamānājavana-vithito⁶ atitānāgatavasena ca tatiyajavanavithiparimāṇe⁷ kāle parassa cittam taṃ sabbam pi santatipaccuppannam nāma. Addhāpaccuppannam pana javanavāreṇa dipetabban⁸ ti yaṃ atthakathāyaṃ vuttam taṃ suṭṭhu vuttam⁹.

870. Tatrāyaṃ dīpanā: Iddhimā parassa cittam jānitukāmo āvajjati. Āvajjanaṃ khaṇapaccuppannam ārammaṇam katvā ten' eva saha nirujjhati. Tato cattāri¹⁰ pañca javanāni. Yesam pacchimaṃ iddhicittam sesāni¹¹ kāmāvacarāni tesam sabbesam pi tad eva niruddham cittam ārammaṇam hoti na ca tāni nānārammaṇāni honti. Addhāpaccuppannavasena paccuppannārammaṇattā ekārammaṇāni ekārammaṇatte pi ca iddhicittam eva parassa cittam jānāti na itarāni. Yathā cakkhudvāre cakkhuvīññāṇam eva rūpaṃ passati na itarāni ti idaṃ santatipaccuppannassa c'eva addhāpaccuppannassa ca vasena paccuppannā-

¹ uppajjati ti M. ² ekassa vaṇṭam paṭivijjhati vaṇṭena vaṇṭam paṭivijjhati M. ³ etassa C. G. ⁴ °dotato M.
⁵ ajjhāpaccuppannaṃ ca M. ⁶ °javanapitito M. ⁷ dvi ti javana vithi parimāṇakale M. dvattiyajavana° T. ⁸ dvi-petabban M. ⁹ suvuttam M. ¹⁰ cattāro M. ¹¹ te-sāni M.

rammaṇaṃ¹ hoti. Yaśmā vā santatipaccuppannaṃ pi addhāpaccuppanne yeva patati tasmā addhāpaccuppannavasen'etaṃ paccuppannārammaṇaṃ ti veditabbaṃ.

871. Pubbenivāsañāṇacattutthaṃ nāma gottānussaraṇe² nibbānanimittapaccavekkhaṇe ca navattabbārammaṇassa kāle atitārammaṇaṃ eva. Yathā kammūpagañāṇacattutthaṃ³ pi atitārammaṇaṃ eva.

Tattha⁴ kiñcā pi pubbenivāsacetopariyañāṇāni pi atitārammaṇāni⁵ honti, atha kho tesaṃ pubbenivāsañāṇassa atitā khandhā khandapaṭibaddhaṃ ca kiñci anārammaṇaṃ nāma natthi. Taṃ hi atitakkhandhakhandhūpanibaddhesu⁶ dhammesu sabbaññutañāṇasamagatikaṃ hoti.

Kiñcā pi⁷ cetopariyañāṇassa ca⁸ sattadivasabbhantarātitaṃ cittaṃ eva ārammaṇaṃ taṃ aññaṃ khandhaṃ vā khandhapaṭibaddhaṃ vā na jānāti. Maggasampayuttacittācittārammaṇattā pariyāyato maggārammaṇaṃ ti vuttaṃ.

Yathākammūpagañāṇassa atitaṃ cetanāmattam eva ārammaṇaṃ ti ayaṃ viśeso veditabbo.

872. Ayam ettha aṭṭhakathānayo. Yaśmā pana kusalakhandhā iddhividhañāṇassa cetopariyañāṇassa pubbenivāsānussati-ñāṇassa yathākammūpagañāṇassa anāgatasaññāṇassa⁹ ārammaṇapaccayena paccayo ti Paṭṭhāne vuttaṃ. Tasmā cattāro pi khandhā cetopariyañāṇa-yathākammūpagañāṇānaṃ ārammaṇā honti. Tatrā pi yathākammūpagañāṇassa kusalākusalā evā ti dibbacakkuhūñāṇacattutthaṃ vijjamānavañṇanārammaṇattā paccuppannārammaṇaṃ eva anāgatasaññāṇacattutthaṃ anāgatārammaṇaṃ eva. Taṃ hi anāgatadhakkhandhūpanibaddhesu¹⁰ dhammesu pubbenivāsañāṇaṃ viya¹¹ sabbaññutañāṇasamagatikaṃ hoti. Tattha kiñcā pi cetopariyañāṇaṃ pi anāgatārammaṇaṃ hoti. Taṃ pana sattadivasabbhantare uppajjanacittam eva

¹ ārammaṇā C. G. T. ² ānussaraṇo C. T. ³ Visuddhimagga p. 121. ⁴ Yattha M. ⁵ ārammaṇā M. ⁶ khandhapaṭi° M. ⁷ om. M. ⁸ va M. ⁹ anāgataṃ saññ° T. ¹⁰ ūpanibandhesu C. G. ¹¹ °khandhapaṭibaddhesu dhammesu pubbenivāsañāṇaṃ viññāṇaṃ viya M.

ārammaṇaṃ karoti. Idaṃ anāgate kappasatasahassee uppaj-
janakacittam pi khandham pi khandhūpanibaddham¹ pi.

873. Rūpāvacaratikacatukkajjhānādini² atitānāgatapaccu-
ppanesu ekadhammam pi ārabha pavattito ekantanavata-
tabbārammaṇān' evā ti veditabbāni.

874. Ajjhattattike anindriyabaddharūpañ ca nibbānañ ca
bahiddhā ti idaṃ yathā indriyabaddhaparapuggalasantāne
bahiddhā ti vuccamānam pi tassa attano santānapariyā-
pannattā niyakajjhattam pi hoti evaṃ³ na kenaci pariyā-
yena ajjhattam hoti ti niyakajjhattapariyāyassa abhāvena
bahiddhā ti vuttam, na niyakajjhattamattassa asambha-
vato. Niyakajjhattamattassa pana asambhavamattam san-
dhāya ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇatā vuttā.
Ajjhattadhammāpagamamatto va⁴ ākiñcaññāyatanāramma-
ṇassa ajjhattabhāvam pi bahiddhābhāvam⁵ pi ajjhattaba-
hiddhābhāvam⁶ pi ananujānitvā ākiñcaññāyatanam na
vattabbam, ajjhattārammaṇan ti pīti-ādi vuttam. Tattha
na kevalam tad eva na vattabbārammaṇam, tassa pana
āvajjanam pi upacāraccittāni pi tass' ārammaṇassa pacca-
vekkhaṇaccittāni pi tass' eva assādanādivasena pavattāni
akusalacittāni pi na vattabbārammaṇān' eva. Tāni pi tas-
miṃ vutte vuttān' eva hontī ti visuṃ na vuttāni.

Katham? Vuttān' eva hontī ti. Etaṃ hi ākiñcaññāya-
tanam yañ ca tassa purecārikaṃ āvajjana-upacārādivasena
pavattam tena saha⁷ ekārammaṇam bhavēyya taṃ sabbam
atitārammaṇattike kāmavacarakusalam akusalam kiriyato
nava cittuppādā rūpāvacaracatutthajjhānan ti evaṃ vuttā-
nam etesaṃ cittuppādānam siyā navattabbā atitārammaṇā
pītiādinā nayena navattabbārammaṇābhāvassa anuññātaṭṭā
ākiñcaññāyatanassa ca ākiñcaññāyatanam cattāro maggā
apariyāpannā cattāri ca sāmāññaphalāni ime dhammā
navattabbā atitārammaṇā pīti evaṃ ekantena navattab-
bārammaṇattañ ca navattabbārammaṇan ti vuttam.

¹ khandhapaṭibaddh° M. ² Dhs. § 1420. °jhānāni M.

³ M. adds nayena. ⁴ °gamamattato ca M. ⁵ bahiddha-
bhāvam M. ⁶ °ddhabhāvam M. ⁷ te saha M.

875. Idāni taṃ ajjhattārammaṇattike¹ ekam pi vuccamānaṃ yasmā heṭṭhā tena saha ekārammaṇābhāvaṃ pi sandhāya kāmāvacarakusalādīnaṃ navattabbārammaṇattā vuttā tasmā idhā pi tesam navattabbārammaṇābhāvaṃ dīpeti. Ko hi tena saha ekārammaṇānaṃ² navattabbārammaṇābhāve antarāyo ti evaṃ etasmiṃ vutte vuttān' eva hontī ti veditabbāni. Sesam ettha ajjhattārammaṇattike pālito uttānaṃ eva. Ārammaṇavibhāge pana viññāṇaṅcāyatanam nevasaṅṅānāsāṅṅāyatanam ti ime sattā ca³ kusalavipākakiriyavasena channaṃ cittuppādānaṃ attano santānabaddham⁴ heṭṭhīmasamāpattim ārabha pavattito ajjhattārammaṇatā veditabbā.

876. Ettha ca kiriyam ākāsānaṅcāyatanam kiriyaviññāṇaṅcāyatanass' eva ārammaṇam hoti na itarassa. Kasmā? Ākāsānaṅcāyatanakiriyasamaṅgino kusalassa vā vipākassa vā viññāṇaṅcāyatanassa abhāvato. Kusalam pana kusala-vipākakiriyānaṃ tiṇṇam pi ārammaṇam hoti. Kasmā? Ākāsānaṅcāyatanakusalam nibbattetvā tṭhitassa tato udham tividhassā pi viññāṇaṅcāyatanassa uppattisambhavato. Vipākam pana na kassaci ārammaṇam hoti. Kasmā? Vipākato vuṭṭahitvā cittassa abhinīhārasambhavato. Nevasaṅṅānāsāṅṅāyatanassa ārammaṇakarāṇe pi ca es' eva nayo.

Rūpāvacaratikkacattukajjhānādīnaṃ⁵ sabbesam pi niyakajjhattato bahibhāvena⁶ bahiddhābhūtāni paṭhavikasinādīni ārabha pavattito bahiddhārammaṇatā veditabbā.

Sabbe va kāmāvacarakusalākusalavyākātadhammā rūpāvacaracattutthajjhānaṃ ti ettha kusalo tāva cattāro ṅāṇasampayuttacittuppādā attano khandhādīni paccavekkhantassa ajjhattārammaṇā⁷, paresam khandhādi-paccavekkhāṇe pana paṇṇatti-nibbānapaccavekkhāṇe ca bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. ṅāṇavippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalam tesam nibbāna-

¹ Dhs. § 1419. ² ekāramaṇam M. ³ ime taṃ tāva M.

⁴ santhānasambandham M.

⁵ Rūpāvacaratikkacattuk° M. T.

⁶ bahiddhābhāvena M.

⁷ paccavekkhanta ajjhatt° C.

paccavekkhaṇaṃ natthi. Akusalato cattāro diṭṭhisampayuttacittuppādā attano khandhādīnaṃ assādanābhinandana-parāmāsagahaṇakāle ajjhattārammaṇā parassa khandhādīsu c 'eva anindriyabaddharūpakasiṇādīsu ca tath' eva pavattikāle bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena pavattiyam¹ ajjhattabahiddhārammaṇā. Diṭṭhivippayuttesu pi es' eva nayo. Kevalaṃ hi tesam parāmāsagahaṇaṃ natthi. Dve paṭighasampayuttā attano khandhādīsu domanassitassa ajjhattārammaṇā² parassa khandhādīsu ceva anindriyabaddharūpapaṇṇattīsu ca bahiddhārammaṇā, tadā³ ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Vicikicchuddhaccasampayuttānam pi vuttappakāresu dhammesu⁴ vicikicchana-cittabhāvasena⁵ pavattiyam ajjhattādi-ārammaṇatā veditabbā.

877. Dve pañca viññāṇāni tisso manodhātuyo⁶ ime terasa cittuppādā attano rūpādīni ārabba pavattiyam ajjhattārammaṇā, parassa rūpādīsu pavattā bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Somanassasahagatā ahetikavipākamanoviññāṇadhātu pañcadvārasantīraṇatadārammaṇavasena⁷ attano pañca rūpādīdhamme manodvāre tadārammaṇavasena⁸ eva aññe pi ajjhattike kāmāvacaradhamme ārabba pavattiyam ajjhattārammaṇā, pasesam dhammesu pavattamānā bahiddhārammaṇā, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā⁸. Upekhāsahagatavipākāpetukamanoviññāṇadhātudvaye pi es' eva nayo.

Kevalaṃ pan' etā sugatiyam duggatīyaṃ ca paṭisandhibhavaṅgacutivasenā pi⁹ ajjhattādi-bhedesu ca kammādīsu vattanti. Aṭṭha mahāvīpākacittāni pi tāsam yeva dvinnaṃ samagatikāni. Kevalaṃ pan'etāni santīraṇavasena¹⁰ pavattanti. Paṭisandhibhavaṅgacutivasena tesam¹¹ sugatiyam yeva pavatti.

878. Somanassasahagatā hetukakiriya pañcadvāre attano rūpādīni ārabba pahaṭṭhākāraṇavasena pavattiyam ajjhattārammaṇā.

¹ om. M. T. ² domanassa ajjh^o M. ³ om. M. ⁴ om. M. T. ⁵ vicikicchana-phandatāvasena M. ⁶ ti T. M. *add.* ⁷ om. M. ⁸ Dhs. § 1420. ⁹ ti M. ¹⁰ T. *inserts* na. ¹¹ etāni M.

Parassa rūpādīsu pavattā bahiddhārammaṇā manodvāre Tathāgatassa Jotipālamāṇava-Makhādevarāja-Kaṇhatāpasādikālesu¹ attanā katakiriyaṃ paccavekkhantassa hasituppadavasena pavattā ajjhattārammaṇā, Mallikāya deviyā² Santati-mahāmattassa³ Sumanamālākārassā ti evaṃ ādīnaṃ kiriya-karaṇaṃ ārabha pavattakāle bahiddhārammaṇā, ubhayavasena ajjhatabahiddhārammaṇā.

879. Upekhāsahagatakiriyaṃhetukamanoviññādhātu pañcadvāre voṭṭhapana-vasena manodvāre ca āvajjanavasena pavattiyāṃ ajjhattādi-ārammaṇā aṭṭhamahākiriya-kusala-cittagatikā⁴ eva. Kevalaṃ hi tā khīṇāsavānaṃ uppajjanti kusalāni sekha-puthujjanānaṃ⁵ ti etthakam ev'ettha nānā-karaṇaṃ.

Vuttappakāre⁶ rūpāvacaracattutthajjhāne sabbattha pādakacattutthādīni pañca jhānāni imasmim tike okāsaṃ labhanti. Etāni hi kasiṇapaṇṇatti-nimitta-ārammaṇattā bahiddhārammaṇāni.

880. Iddhividhacattutthaṃ⁷ kāyavasena cittaṃ cittavasena vā kāyaṃ parinamanakāle bahiddhārammaṇaṃ attano kumāravaṇṇādi-nimmānakāle ca sakkāyacittānaṃ⁸ ārammaṇakaraṇato⁹ ajjhattārammaṇaṃ, bahiddhā hatthi-assādidassanakāle¹⁰ bahiddhārammaṇaṃ, kālena¹¹ ajjhattaṃ kālena bahiddhā pavattiyāṃ ajjhatabahiddhārammaṇaṃ.

Dibbasotucattutthaṃ attano kucchi-saddasavanakāle ajjhattārammaṇaṃ, paresaṃ saddasavanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena ajjhatabahiddhārammaṇaṃ.

Ceto-pariyañānacattutthaṃ paresaṃ cittārammaṇato bahiddhārammaṇaṃ eva. Attano citta-jānane pana tena payo-janaṃ natthi.

Pubbenivāsacattutthaṃ attano khandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhe anindriyabaddhaṃ rūpaṃ tisso ca paṇṇattiyo anussaraṇato bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena ajjhatabahiddhārammaṇaṃ.

¹ Jāt. I, 137 seq. ² Milindap. p. 115. ³ Dh. 307—311.

⁴ kiriya om. T. ⁵ °puthujjanaṃ M. ⁶ °pakārena M.

⁷ Visuddhimagga p. 119. ⁸ sakakāya cittaṃ M. ⁹ āram-

maṇato M. ¹⁰ assādinimānakāle M. ¹¹ kāle T.

Dibbacakkhucattuttham attano kucchigatādi-rūpadassana-kāle ajjhattārammaṇam, avasesa-rūpa-dassanakāle bahiddhārammaṇam, ubhayavasena ajjhatabhiddhārammaṇam.

Anāgatasānñānecatuttham attano anāgatakhandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇam, parassa anāgatakhandhānam vā anindriya-baddhassa ca rūpassa anussaraṇakāle bahiddhārammaṇam, ubhayavasena ajjhatabhiddhārammaṇam.

Ākiñcaññāyatanassa navattabbārammaṇatāya kāraṇam heṭṭhā vuttam¹ eva. Hetugocchakaniddese² tayo kusalā hetū³ ti ādinā nayena hetum dassetvā⁴ puna te yeva uppattiṭṭhānato dassetum catūsu bhūmisu kusalesu⁵ uppajjati ti ādi vuttam.

Iminā upāyena sesagocchakesu pi desanānayo veditabbo.

881. Yattha dve tayo āsavā ekato uppajjanti ti ettha tividhena āsavānam ekato uppatti veditabbā⁶.

Tattha catūsu diṭṭhivippayuttesu avijjāsavena diṭṭhisampayuttesu diṭṭhāsavā avijjāsavehi saddhin ti kāmāsavo duvidhena ekato uppajjati. Bhavāsavo catūsu diṭṭhivippayuttesu⁷ avijjāsavena saddhin ti ekadhā va ekato uppajjati.

Yathā c'ettha evaṃ yattha dve tni samyojanāni ekato uppajjanti ti etthā pi samyojanānam uppatti ekato dasadhā bhava.

882. Ettha⁸ kāmarāgo⁹ catudhā ekato uppajjati, paṭigho¹⁰ tidhā, māno ekadhā, tathā vicikicchā c'eva bhavarāgo ca. Katham? Kāmarāgo tāva mānasamyojana-avijjāsamyojanehi c'eva diṭṭhisamyojanāvijjāsamyojanehi c'eva silbbataparāmāsa-avijjāsamyojanehi ca avijjāsamyojanamatten' eva saddhin ti evaṃ catudhā ekato uppajjati. Paṭigho pana issāsamyojana-avijjāsamyojanehi c'eva macchariyasamyojana-avijjāsamyojanehi ca avijjāsamyojanamatten' eva saddhim¹¹ evaṃ tidhā ekato uppajjati. Māno bhavarāgaavijjāsamyojanehi saddhim ekadhā ekato

¹ vuṭṭhā M. ² Dhs. § 1424. ³ kusalahetu M. ⁴ sutvā M.

⁵ kusale T. ⁶ Dhs. § 1448. ⁷ ca sudiṭṭhi^o T. ⁸ Tattha M. T.

⁹ Dhs. § 1460. ¹⁰ T. *inserts* so. ¹¹ T. *inserts* ti.

uppajjati. Tathā vicikicchā. Sā hi avijjāsamyojanena saddhim ekadhā uppajjati. Bhavarāge pi es' eva nayo ti. Evam ettha dve tīṇi samyojanāni ekato ekato uppajjanti.

883. Yaṃ p'etaṃ nīvaraṇagocchake¹ yattha dve tīni nīvaraṇāni ekato uppajjanti ti vuttam tatthā pi atthadhā nīvaraṇānam ekato uppatti veditabbā.

Etesu hi kāmacchando duvidhā ekato uppajjati², vyāpādo catudhā, uddhaccaṃ ekadhā, tathā vicikicchā. Kathaṃ? Kāmacchando tāva asaṅkhārikacittesu uddhaccanīvaraṇa-avijjānīvaraṇehi³ sasaṅkhārikesu⁴ thīnamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇehi saddhim dvidhā ekato uppajjati.

884. Yaṃ pan' etaṃ dve tīṇi ti vuttam taṃ heṭṭhima-paricchedavasena vuttam. Kasmā? Catunnam pi ekato uppatti yujjati⁵. Evaṃ⁶ vyāpādo pana asaṅkhārikacitte uddhacca-nīvaraṇa-avijjā-nīvaraṇehi asaṅkhārike thīnamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇehi sasaṅkhārike yeva uddhaccakukkucca-avijjānīvaraṇehi sasaṅkhārike yeva thīnamiddha-uddhacca-kukkucca-avijjānīvaraṇehi saddhin ti catudhā ekato uppajjati. Uddhaccaṃ pana avijjānīvaraṇamattena saddhim ekadhā va ekato uppajjati, vicikicchā-uddhacca-avijjānīvaraṇehi saddhim ekadhā va ekato uppajjati.

885. Yaṃ p'idaṃ kilesagocchake⁷ yattha dve tayo kilesā ekato uppajjanti ti vuttam tattha dve kilesā aññehi tayo vā kilesā aññehi kilesehi saddhim uppajjanti ti evam attho veditabbo. Tasmā dvinnam tīṇam yeva vā ekato uppattiyā asambhavato tattha dasadhā kilesānam ekato uppatti hoti.

Ettha hi lobho chadhā ekato uppajjati paṭigho dvedhā tathā moho ti veditabbo. Kathaṃ? Lobho tāva asaṅkhāriko⁸ diṭṭhi-vippayutto⁹ moha-uddhacca-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko yeva mohathīna-uddhacca-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko¹⁰ yeva moha-māna-uddhacca-ahi-

¹ Dhs. § 1486. ² uppajjati ti M. ³ °nīvaraṇa° M.

⁴ saṅkhārikesu M. ⁵ uppajjati ti vacanam yujjati eva M.

⁶ om. M. ⁷ Dhs. § 1548. ⁸ asaṅkhāriko M. ⁹ °vippayutte M.

¹⁰ sasaṅkhāriko M.

rika-anottappehi sasaṅkhāriko¹ yeva ca. Mohamānathīna-uddhacca-ahirika-anottappehi diṭṭhivippayutto² pana asaṅkhāriko moha-uddhacca-diṭṭhi-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko³ moha-diṭṭhi-thīna-uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti chadhā⁴ ekato uppajjati.

Paṭigho pana asaṅkhāriko moha-uddhacca-ahirika-anottappehi sasaṅkhāriko⁵ moha-thīna-uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti dvidhā ekato uppajjati. Moho pana vicikicchāsampayutto vicikicchuddhacca-ahirika-anottappehi uddhaccasampayutto⁶ uddhacca-ahirika-anottappehi saddhin ti evaṃ dvidhā ekato uppajjati. Sesam sabbattha uttānattham evā ti.

Atthasāliniyā Dhammasaṅganiyatṭhakathāya aṭṭhakathā-kaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ettāvatā ca

Cittam rūpaṅ ca nikkhepaṃ atthuddhāraṃ manoramam
Yam Lokanātho bhājento desesi Dhammasaṅganiṃ.

Abhidhammassa saṅgaya dhamme anavasesato
Thitāya tassā āraddhā yā mayā aṭṭhavaṇṇanā⁷

Anākulānaṃ⁸ atthānaṃ sambhavā Atthasālinī
Iti nāmena sā dāni sannitṭhānam upāgatā⁹.

Ekūnacattālisāya pāliya bhāṇavārato

Ciratṭhitattham dhammassa niṭṭhāpentena tam mayā

¹ sasaṅkhārike M. ² diṭṭhisampayutte M. ³ sasaṅkhārike M. ⁴ chaddā C. chaṭṭhā T. ⁵ sasaṅkhārike M.
⁶ °sampayutte M. ⁷ atthavaṇṇanā M. ⁸ Anākusalānaṃ M. ⁹ Iti nāmena bhāsanti sannitṭh° C. G. Iti nāmen'assa esa sannitṭh° M. Itināmena sa sannitṭhānam upāgatā ṭhānā Westergaard Catal.

Yaṃ pattam¹ kusalam tassa ānubhāvena² pāṇino
 Sabbe saddhammarājassa nātvā dhammaṃ sukhāvahaṃ³
 Pāpuṇantu visuddhāya sukhāya paṭipattiyā
 Asokaṃ anupāyāsaṃ nibbānasukham uttamaṃ.
 Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo dhamme hontu sagāravā⁴
 Sabbe pi sattā kālena sammā devo pavassatu.
 Yathā rakkhimsu porāṇā surājāno tath' ev' imaṃ
 Rājā rakkhatu dhammena attano va paṇaṃ paṇaṃ ti.

Paramavisuddha-saddhā-buddhi-viriyapatimaṇḍitena silā-
 cārajjavamaddavādiguṇa-samudayasamuditena sakasama-
 yantaragahaṇajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasa-
 mannāgatena tipīṭakapariyattippabhede sātthakathe Satthu
 sāsane appaṭihata-nāṇappabhāveṇa mahāveyyākaraṇena ka-
 raṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇ-
 ṇayuttana yuttamuttavādinā vādivarena mahākavinā
 pabhinnapaṭisambhidāparivāraḥaḥabhiññādippabhedaguṇa-
 patimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhi-
 nam theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ Mahāvihāravāsinaṃ
 Vamsālaṅkārahūtena vipulavisuddhabuddhinā Buddha-
 ghoso ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayam
 Atthasālinī nāma Dhammasaṅgahaṭṭhakathā.

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ lokanittaraṇesinaṃ
 Dassentī kulaputtānaṃ nayaṃ paññāvisuddhiyā
 Yāva Buddho ti nāmaṃ pi suddhacittassa tādino
 Lokamhi lokajēṭṭhassa pavattati mahesino.

¹ sampannam West. ² āhu bhāvena West. ³ sukha-
 vahaṃ M. ⁴ sakāravā M.

Imam likhitapuññeṇa Metteyyam upasamkama
 Patitṭhahitvā saraṇesu patitṭhāmi, sāsane.
 Mama mātāpitācariyā hitā ca ahitā ca me
 Puññan tam anumoditvā ciram rakkhantu te mama.

Siddhir astu
 Subham astu.

INDEX OF PROPER NAMES.

A

Aggiveṣṣana 378
 Aciravatī 142
 Ajapālanigrodha 35
 Ajita 351
 Aññakoṇḍañña 35
 Anotattadaha 16
 Anomānadi 34
 Aparagoyāna 298
 Abhayatthera 399
 Ambariyavihāra 103
 Assakanna 298
 Assagutta 419

Ā

Ānanda 5, 88
 Ālāra Kālāma 34

I

Iddhiya 32
 Isipātana 35

Ī

Īsadhara 298

U

Uttarakuru 16, 298
 Uttaravaḍḍhamānapabbata
 103
 Uttiya 32

Udāyi 163
 Uddaka 34
 Upaka 35

K

Kaṇhatāpasa 294, 426
 Kanthaka 34
 Karavīka 298
 Kassapa 17
 Kākavaliya 162
 Kāla 34
 Kālavallimaṇḍapa 399
 Kāsipura 35
 Kelāsakūṭa 334
 Kosalakā 305
 Kosiyaputta 32

G

Gaṅgā 140, 142
 Gaṇḍambarukkhā 13
 Girikaṇḍaka 116
 Guttasālagāma 398
 Godhāvārī 140
 Gosīngasālavana 29

C

Cakkana 103
 Cittalapabbata 351, 399
 Cūlābhayatthera 230
 Cetiya-pabbata 200

Ch
Channa 34
J
Jambudīpa 298
Jetavana 273
Jotipālamāṇava 294, 426

T
Tambapaṇṇi 2
Tipiṭaka-Cūlanāgatthera 229,
230, 266, 267, 284
Tipiṭaka - Mahādhammarak-
khitatthera 267, 278, 286,
287
Tissa 390
Tissadattamitta 87
Tissabhūti 30
Tusitapura 35

Th
Therambatthalena 187

D
Datta 390
Dattābhayaatthera 268
Dāsaka 32
Dipaṅkara 31
Duṭṭhagāmini Abhaya 81

Dh
Dhammarājā passim
Dhammasenāpati passim
Dhammiya 32

N
Nakulanagaragāma 398
Nāgasena 114, 119, 120, 142
Nemindhara 298
Nerañjarā 34

P
Paṇḍarapabbata 34
Paṇḍukambalasilāsana 1
Pāṭikaputta 13
Pātaliputta 88
Piṅgalabuddharakkhita 103
Piyajāli 32
Piyadassi 32
Piyapāla 32
Punnakasetṭhi 162
Punnavalliya 116
Pubbavideha 298
Penambaṅgaṇa 399
Poṭṭhapāda 360

B
Bandhumati 415
Bandhumā 415
Buddhaghosa 1, 430
Brahmavati 415

Bh
Bhaddaji 32
Bhaddanāma 32
Bhārukacchakā 305

M
Makhādevarājā 294, 426
Magadharājā 34
Maṅgalapokkharāṇi 33
Maṅḍalārāma 30
Mallikā 426
Mahākassapa 1, 4, 27, 419
Mahāgatimbayatissadatta 11
Mahātissa 116
Mahādattatthera 230, 267,
284, 286
Mahānāgatthera 399
Mahānāgarājā 399

Mahābodhipallaṅka 13, 31
 Mahābodhimaṇḍa 30
 Mahārohanagutta 187
 Mahāvanasaṇḍa 34
 Mahāsaṅgharakkhitatthera
 268
 Mahāsammata 390, 392
 Mahāsivattthera 405
 Mahinda 1
 Mahī 142
 Māgadhakā 305
 Māra 17, 34
 Mucalinda 35
 Metteyya 361, 415, 430
 Moggaliputtatissa 4, 6, 32
 Moggallāna 29, 236, 277
 Moravāpi 230, 267, 284, 286

Y

Yamaka 8, 13
 Yugandhara 298

R

Rājagaha 29, 34
 Revata 32

V

Vakkali 351
 Vattakālakagāma 116
 Vattaniyasenāsana 419
 Vāsetṭha 390
 Vinataka 298

Vipassī 414
 Visākha 305
 Visudatta 32
 Vissakamma 33
 Vedehamuni 1

S

Saṅgharakkhitatthera 200
 Santatimahāmatta 426
 Sandeha 32
 Samiddhi 88
 Sambala 32
 Sarabhū 142
 Sāketa 267, 284
 Sāriputta 9, 16, 29, 32, 208,
 236, 384, 410
 Sāvatti 16, 272
 Siggava 32
 Sineru 298
 Sihaladīpa 103
 Sujātā 34
 Sudassana 298
 Sumanamālākāra 426
 Sumanā 162
 Subrahmā 415
 Senāninigama 34
 Sonaka 32
 Sobhita 32

H

Himavā 298

This volume is printed at the expense of
EDWARD T. STURDY.

Printed by W. Drugulin, Leipzig (Germany).